

ZDRAVKO KRNIĆ

RADNIČKI I NARODNOOSLOBODILAČKI
POKRET

DARUVAR

Dr ZDRAVKO KRNIĆ

DARUVAR

RADNIČKI
I NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET

DARUVAR, 1979.

Izdavač: Općinski odbor SUBNOR-a, Općinski komitet SKH i Općinsko sindikalno vijeće Daruvar

Uređivački odbor: Franjo Bališ, Tovo Borojević, Miso Kmečik, Petar Kragujević i Stjepan Rajek

Recenzent: prof. Martin Kaminski

Glavni urednik: prof. Franjo Jelaković

Odgovorni urednik: Jovo Borojević

Tisak: Štamparija »Ognjen Priča«, Daruvar

PREDGOVOR

U ovoj knjizi autor obrađuje radnički i narodnooslobodilački pokret u daruvarskom kraju. Dobro je što se pišu i izdaju knjige s ovom tematikom, jer je vrijeme da se ovaj period naše novije prošlosti što svestranije i naučno obradi. Među radovima koji su dosada objavljeni ima naučnih radova, edicija — arhivske građe, napisa na osnovu sjećanja i drugih. Mnogi od tih radova su dobri, a samim tim i korisni. No, ima i takvih s kojima nismo zadovoljni. Ali, bez obzira na razne slabosti sav taj rad je u stvari pionirski posao. Kažem pionirski, jer samo tako, tj. na osnovu mnogih manjih i većih priloga, moći će se pisati veća naučna djela o historiji revolucionarnog radničkog pokreta, narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije.

Ova knjiga ima dvostruku vrijednost. S jedne strane to je monografija o jednom kraju. U tekstu su izneseni podaci o događajima na području Daruvara. Riječ je o borbi radnika za njihova prava u vremenu od 1918. do 1941. godine i o narodnooslobodilačkoj borbi od 1941. do 1945. godine. U njoj se obrađuju privredni i društveni problemi te politička i oružana borba naroda ovoga kraja.

Knjiga nije samo zbir podataka, nego je istovremeno i naučna valorizacija onoga što se u tom prostoru događalo. To, svakako povećava njenu vrijednost.

S druge strane ova monografija je istovremeno i prilog našoj historiografiji, nauci, koja se bavi izučavanjem i ovog perioda naše prošlosti. Autor u njoj iznosi ne samo stanovit broj podataka, nego obrađuje sve ono što je specifično za ovaj kraj. Prema tome, knjiga je prilog općem izučavanju.

Budući da me je Centralni komitet KP Hrvatske 1941. godine zadužio za pripremanje i rukovođenje narodnooslobodilačkom borbom u Slavoniji, Moslavini i bjelovarskom okrugu, često sam u to vrijeme boravio u Daruvaru, Jami, Gornjem Daruvaru, Stražancu, Blagorodovcu, Imsovcu i drugim selima daruvarskog kotara. To mi je omogućilo da bolje upoznam taj kraj i ljude u njemu. Sa zadovoljstvom mogu reći da je Daruvar spadao u ustaničke kotareve sjeverne Hrvatske i da je bio jedna od uporišnih točaka NOP-a u ovom dijelu naše zemlje. Na terenu istočno od grada stvoreno je jedno od prvih oslobođenih područja u prostoru između Save i Drave. Tu su imali sjedišta štab Treće operativne zone NOV i PO Hrvatske, Daruvarski NOP odred, okružne institucije okruga Virovitica, komanda Daruvarskog vojno-pozadin-

skog područja, neke vojnopartizanske bolnice, mnoge partizanske radionice i drugo.

Iako je velikom intenzitetu narodnooslobodilačke borbe u ovom kraju pridonosila i konfiguracija terena, ipak je u tome glavnu riječ imao narod. Budući da je on u većini bio na strani NOP-a, protivnik mu, iako po broju vojnika i naoružanju neusporedivo nadmoćniji, nije mogao nanijeti osjetnije udarce. Istina, žrtve što je ovaj narod u ratu dao bile su velike. Živote je u borbi izgubilo nekoliko hiljada građana, mnoga sela paljena su i razarana nekoliko puta, željeznička pruga, mnoge ceste i mostovi bili su potpuno uništeni. Poljoprivreda je bila toliko oštećena da je bilo potrebno mnogo godina da se obnovi. No, sve to nije slomilo borbeni duh naroda. On je pod vodstvom Komunističke partije i druga Tita herojskim djelima pisao svoju historiju. Likovi Steve Šabića, Miče Basića, Josipa Rašića, Tanasije Milinovića, Paje Orozovića, Josipa Ružičke i mnogih drugih, bili su i ostali legenda naše revolucije. Upravo zbog takvih ljudi i ideje kojom se rukovala, KP je i mogla pobijediti.

Zbog svega toga, sadašnja i buduće generacije treba da njeguju uspomene na sve one što su pali u borbi za slobodu naših naroda, da na svijetlim tradicijama narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije odgajaju generacije mladih, da nastave i izgrađuju ono za što su pali najbolji sinovi i kćeri naših naroda.

Zagreb, 14. IV 1979. g.

Dr Pavle Gregorić

UVOD

GEOGRAFSKE OSOBITOSTI KRAJA

U prostoru između Save i Drave, približno na polovici udaljenosti između Zagreba i Osijeka, nalazi se Daruvar. Općina i sam grad smješteni su na krajnjem zapadnom dijelu slavonske regije. Grad leži u kotlinskom proširenju uz tok rječice Toplice, pritoke rijeke Ilove, na prijelazu iz planinskog prostora Papuka i valovitog područja koje se na njega nadovezuje. Istočno od grada izdižu se šumoviti predjeli Papuka, a zapadno od njega je valovita dolina uz Ilovu, koja čini zapadnu granicu općine.

Teritoriju općine čini prijelazni položaj između Podravine na sjeveru i Posavine na jugu, uz krajnji zapadni obod gora Papuka i Psunja. Prema tome, ona je u središtu međurječja, gdje je povoljan prijelaz iz centralnih dijelova Panonske nizine u središte Dinarida, a preko ovih na srednji Jadran. Takav smještaj povećava važnost položaja Daruvara i njegove okolice.

Reljef daruvarskog kraja izrazito je valovit i stupnjevito se spušta od istoka prema zapadu. Najniži i najuži prostor čine aluvijalne ravni Ilove i njenih pritoka Toplice, Rijeke i Čavlovice. On je često plavljen, zbog čega je mjestimično i močvaran. Tu su nastali ribnjaci većih površina, livade bujnih trava i šume vrba i joha, a ponegdje i hrasta.

Nešto viši prostoru reljefu čine valovite površine i ravnjaci. To su prostori na oko 160—180 m nadmorske visine iznad kojih se dižu manji brežuljci. Ovo su tereni blagih oblika i najplodnijeg tla. Zbog toga je to najnaseljeniji dio daruvarskog kraja. Tu su nastala najveća seoska naselja s razvijenijom agrarnom proizvodnjom. Gotovo cijelo područje je pod oranicama, koje su samo mjestimično isprekidane manjim šumskim površinama. Sve saobraćajnice, i cestovne i željezničke, prolaze ovim prostorom, povezujući Daruvar s većim selima kao što su Končanica, Dežanovac, Brestovac, Blagorodovac, Uljanik i Bas taji.

Treću, najvišu teritoriju, čine na istoku daruvarskog područja padine Papuka. To je izrazito rebrast reljef, koji se postupno izdiže na 400 m nadmorske visine, a krajnja istočna granica općine završava na zapadnoj razvodnici Papuka, na Dujanovoj kosi visine 830 m. Taj predio zapremaju vinogradi, pretežno oko samog Daruvara. Na njih se nadovezuju krčevine i šume, te

manji planinski proplanci. Tlo je ovdje slabije, parapodzol. Nastao je uslijed većeg ispiranja tla. Tu se nalaze i najviša naselja na općini Zaile., Borki i Bijela, nastala na 350 do 400 m nadmorske visine. Naselja su ovdje malobrojna, a i ona su se razvijala više visokim natalitetom nego doseljavanjem. Glavna privredna djelatnost na ovom prostoru je stočarstvo. Na tom području nalaze se izvori pritoka rijeke Ilove, Toplice, Rijeke, Bijele te Pakre, čije doline omogućuju dublji prodor u šumoviti Papuk i daju veće količine vode. One olakšavaju eksploataciju šume i građevinskog kamena.

Daruvarski kraj je područje umjereno-kontinentalne klime. Srednja godišnja temperatura iznosi 10,7 °C. Najhladniji je mjesec januar, čija je srednja temperatura -1,2°C, a najtopliji juli sa srednjom temperaturom 20,6 °C. Nema velikih temperaturnih amplituda, jer visoke ljetne temperature ublažuje bujna vegetacija, budući da je 40% teritorije pod šumom.

Proljeća su toplija od jeseni. U proljeće je svaki mjesec prosječno topliji za 4 °C, odnosno u jesen je hladniji za 4 °C, dok u zimi doline katkada postaju hladnije uslijed inverzije temperatura, jer se tada hladan zrak s viših predjela spušta u kotline.

Režim padalina izrazito je umjereno-kontinentalni, naročito u gradu Daruvaru, gdje u prosjeku godišnja količina padalina iznosi 857,2 mm. Na istoku, u Papuku, iznosi i do 1000 mm. Najveću količinu oborina imaju juni (104,9 mm) i novembar (92,2 mm), a najmanju februar i mart (oko 46 mm). Broj kišnih dana najveći je u junu, novembru i decembru. U prosjeku Daruvar ima 143 dana s oborinama, od kojih su 26 snježna.

Vjetrovi daruvarskog kraja nisu izraziti po intenzitetu i učestalosti pa nemaju ni posebnih imena, nego se nazivaju po strani svijeta odakle pušu. Najčešći su zapadni i istočni. Srednja im je jačina 2 bofora. Oluja se javlja prosječno svakih 10 godina i može doseći do 8 bofora.

Klimatska nepovoljnost su magle, pretežno radijalne, a javljaju se uz tokove rječica, u dolinama i kotlinama, naročito u kasnu jesen i zimu.

STANOVNIŠTVO

Umjerena klima, relativno plodno tlo, obilje voda, bogatstvo šumskog pokrova i termalni izvori davali su kraju vrlo povoljne uvjete naseljavanja i stvaranja stalnih naselja, o čemu svjedoče iskopine i nalazi još iz antičkog doba. Najstarije do sada pronađeno naselje potječe od ilirsko-keltskog plemena Jasa. Naseljavano je i kasnije u doba Rimljana, čije tragove nalazimo u Daruvaru, Kreštelovcu i Velikim Bastajima.¹

Nakon propasti Zapadnog Rimskog Carstva, u petom stoljeću nove ere, ovim teritorijem, dakle i daruvarskim, prohujala su bezbrojna germanska plemena. U sedmom stoljeću tu se javljaju Avari, a uskoro s njima i Slaveni. Period iz vremena dolaska Avara i Slavena nije još podrobnije istražen pa o

¹ Đuro Szabo: Iz prošlosti Daruvara i okolice, Narodna starina, Zagreb, 1932. godine SV 28. str. 79-98.

njemu ne znamo nešto detaljnije. Međutim, Slaveni, točnije hrvatska plemena, u ovim su se krajevima trajno nastanila pa o njima kasnije nalazimo više podataka. U vrijeme Ljudevita Posavskog ovi krajevi (Posavska Hrvatska) potpadam pod njegovu vlast. Kasnije oni dolaze pod vlast franačkih vladara, a u doba hrvatskih kraljeva, Tomislava, Krešimira IV i Zvonimira, oni su u sastavu hrvatske države.

Polovicom srednjeg vijeka u ovom kraju stvara se veći broj naselja, što dokazuje i veći broj katoličkih župa, kojih je oko 1334. godine bilo deset.⁵ Daruvarski kraj se tada naziva Toplica, a zahvaćao je prostor između Ilove, Papuka i Čavlovice. Na tom prostoru uoči turskih provala bilo je preko 2000 kuća sa oko 8 000—10 000 stanovnika.³ Najveći broj naselja nastao je na ravnjaku i u dolinama. Tada već postoje naselja Toplica, Četrak, Sirač, Dimičkovina, Dijanovština, Dobra Kuća, Brestovac, Konthovci (Končanica), Đurđić, Petrovina, Bijela, Stupčanica, Kreštelovac, sve u svemu oko 30 naselja.⁴ Ostaci nekih od njih još i danas svjedoče o gustoći naseljenosti ovih krajeva u srednjem vijeku.

Turska osvajanja Slavonije izazvala su u 16. st. velike promjene. Još prije toga, a i u vrijeme prvih provala Turaka u ove krajeve, dio hrvatskog stanovništva povlači se u jugozapadnu Ugarsku i sjeverozapadnu Hrvatsku. Neke porodice odlaze i dalje, u Austriju, na tadašnje posjede Habzburgovaca te se tu nastanjuju. Tako su feudanci Bacani, koji su posjedovali Kreštelovac, svoje kmetove povelili sa sobom u Gradište (Austrija), gdje su osnovali novi posjed. Intenzivnije iseljavanje iz ovih krajeva uslijedilo je padom Dubice pod tursku vlast 1538. godine. Taj događaj izazvao je veliki strah među stanovništvom. O tome piše ban Petar Keglević i navodi da se narod iz graničnih krajeva zapadno od Požege sprema na seobu'. Kada su 1542. Turci osvojili ove krajeve, pali su Sirač, Dobra Kuća i Stupčanica. Ti predjeli ostali su gotovo nenaseļeni. Zadržale su se na njima samo pojedine porodice što potvrđuju nazivi naselja iz toga vremena. U osvojenim krajevima Turci ostavljaju posade, te prodiru dalje na sjever i sjeverozapad. Posade su ostavili u Siraču, Dobroj Kući i Stupčanici. Uz vojnike ubrzo naseljavaju i civilno stanovništvo islamske religiozne pripadnosti. Miješajući se s njim dio preostalog hrvatskog stanovništva postepeno prelazi na islam.⁶ Nešto kasnije počinju Turci u ove gotovo puste krajeve naseljavati Vlahe i srpsko stanovništvo iz Bosne. Ono je pod Turcima došlo u Bosnu iz krajeva oko gornjih tokova rijeka Drine, Tare i Pive. Osim njih Turci su u ove krajeve naseljavali Martoloze pa i Hrvate iz kraja oko Srebrenice. Došljaci su naselili najvećim dijelom napuštena imanja odbjelog hrvatskog stanovništva. Istovremeno su nastala i neka nova naselja.⁷ Naseljavanje se odvija i u brdovitim krajevima oko Vrijeske, Batinjana, Ba-

² Stjepan Pavičić: Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji, Rad JAZU, str. 79-98 Zagreb, 1953. godine.

³ Stjepan Pavičić, n. n. str. 79-98.

⁴ Đuro Szabo: Vijesnik Hrvatskog arheološkog društva, sv. 11, Zagreb, 1911. godine

⁵ Stjepan Pavičić, n. n. str. 79-98.

⁶ Miroslav Kuzle: Srednjovjekovno razdoblje Daruvara, Daruvar, 1975. god., str. 20.

⁷ Miroslav Kuzle, n. n. str. 20.

staja, Podborja i Bijele. Dolinski predjeli oko Ilove bili su močvarni i zato su u to vrijeme nenaseljeni.⁸

Za vrijeme turske okupacije u daruvarskom kraju, uostalom kao i nekim drugim krajevima Slavonije, dolazi do napretka na raznim područjima. Naravno, se razvijaju obrt, graditeljstvo, kultura i zdravstvo. Na mjestu današnjeg Daruvara dolazi do razvoja naselja Toplice u kojem Turci proširuju i dograđuju termalno kupalište. Toplice su istovremeno i privredni centar cijelog kraja.

Porazom Turaka pod Bečom, krajem XVII stoljeća, dolazi i do oslobođenja daruvarskog kraja. Samim tim tursko stanovništvo, dijelom Vlasi i Martolozci, povlače se u Bosnu, dok se većina Srba zadržala. Ostali su u selima Batinjani, Vrijeska, Koreničani, Potočani, Puklica, Cjepidlake, Dobra Kuća, Podborje i Vrbovac, sve ukupno oko 200 kuća.⁹

Kada je Austrija okupirala Slavoniju i formirala Vojnu krajinu, austrijske vlasti naseljavaju u ove krajeve prebjeglo srpsko stanovništvo iz Bosne. Osim toga Srbi u ove krajeve dolaze i u vrijeme seobe Srba pod Arsenijem III Crnojevićem.¹⁰ U to vrijeme (1700) oni naseljavaju Uljanik i Daruvarski Brestovac. Istovremeno ove rijetko naseljene krajeve počinju uz starosjedioca ponovo nastanjivati i Hrvati doseljenici. Oni dolaze iz Posavine, Gorskog kotara i Like.¹¹

Sredinom XVIII stoljeća grof Antun Janković kupuje područje Sirača, Podborja i Pakraca.¹² Time ujedno počinje novi val naseljavanja ovih krajeva. Naseljavanja se vrše na ravnjaku i u dolinskim predjelima uz Ilovu. Posjede Jankovića naseljavaju najprije Hrvati iz Badljevine.

Daruvar i njegovu okolicu ponovo naseljava hrvatsko stanovništvo u XIX i početkom XX stoljeća. Ono u taj kraj dolazi iz Like, Gorskog kotara i Zagorja. Gorani su naselili kraj oko Ilove, a Zagorci i Prigorci Maslenjaču i Vrijesku.¹³

Osim hrvatskog stanovništva grof Antun Janković, a i austrijske vlasti, naseljavaju i narod iz drugih zemalja Austro-Ugarske. Ovamo dolaze Nijemci, Česi i Mađari. Selo Baricu, nedaleko Sirača, naselili su Talijani.

Od stranog stanovništva daruvarsko područje najviše su naseljavali Česi. Najbrojnija su njihova naseljavanja u vrijeme između 1840. i 1880. godine. Prve kolonije Čeha u ovom kraju jesu Končanica i Brestovac, a nastale su oko 1829. godine.¹⁴

Nijemci naseljavaju uglavnom zapadne i sjeverne predjele daruvarskog kraja u XIX stoljeću. Najznačajnija njihova naselja su Blagorodovac, Sokolovac, Kreštelovac, Mali Bastaji i još neka.

⁸ Miroslav Kuzle, n. n. str. 20.

⁹ Miroslav Kuzle, n. n. str. 20.

¹⁰ Miroslav Kuzle, n. n. str. 20.

¹¹ Stjepan Pavičić, n. n. str. 24.

¹² Ivan Cvanciger: Daruvarski kraj u doba Jankovića, »Daruvar«, Daruvar, 1975. godine str. 22-28.

¹³ Ivan Cvanciger, n. n. str. 27.

¹⁴ Ivan Cvanciger, n. n. str. 27.

Mađari dolaze brojnije u ovaj kraj od 1885. godine, kada počinje izgradnja željezničke pruge Barč — Virovitica — Daruvar — Pakrac. Tada ne dolaze samo seljaci, kao što je to do tada bilo, nego činovnici i radnici. Njih je privlačila vrlo jeftina i rijetko naseljena zemlja i mogućnost zaposlenja i zarada na izgradnji i održavanju željezničke pruge. Mnogi seljaci našli su zaposlenje na posjedima zemljoposjednika Tükeryja.¹⁵

Naseljavanja u ove krajeve prestaju izbijanjem prvog svjetskog rata. Što više, tada dolazi do manjeg iseljavanja Mađara u Mađarsku.

Stalne migracije stanovništva, uvjetovane historijskim zbivanjima, stvorile su nacionalnu šarolikost stanovništva daruvarskog kraja, a to se odrazilo i u njegovom najvećem naselju, Daruvaru.

Početakom XX stoljeća na kotaru Daruvar najbrojnije su bile slijedeće nacionalnosti: Srbi, Česi, Hrvati, Nijemci i Mađari. U to vrijeme, tj. 1910. godine, kotar je brojio 33 929 stanovnika. Od toga je na Srbe otpadalo 10 931, na Čehe i Slovake oko 7 200, Nijemce 5 645, Hrvate 4 889 i na Mađare 4 046 žitelja. Ostalih 1 318 stanovnika činili su Jevreji, Talijani, Poljaci i Slovenci.¹⁶

Kasnije, tokom prve dvije decenije XX stoljeća, situacija se znatno mijenja. Prije svega, na ovo područje naseljava se tada najveći broj hrvatskog stanovništva. Srbi se održavaju otprilike na istom broju, što vrijedi i za Čehe i Slovake. U toku prvog svjetskog rata smanjio se broj mađarskog stanovništva.¹⁷

Međutim, za samo prve dvije decenije XX stoljeća stanovništvo kotara povećalo se za 13,3%. Istina, proces porasta stanovništva nije se odvijao jednakim intenzitetom u svim općinama. Dok je npr. na općini Daruvar bio najveći, dotle se stanje na općini Uljanik nije uopće promijenilo. Da se vidi kako se taj proces odvijao, poslužiti ćemo se podacima za općine:

na općinama Daruvarski Brestovac i Končanica porast je iznosio 16,9%
na općini Daruvar 42,9%
na općini Dežanovac 4,2%
na općini Đulaves 39,0% »
na općini Hrastovac 0,0%
na općini Sirač 2,4% »
na općini Uljanik 0,0%
na općini Vanjski Daruvar 10,2% i
na općini Veliki Bastaji 18,7%.¹⁸

Porast stanovništva uvjetovali su dvojaki faktori. Jedan od njih je prirodni priraštaj stanovništva. Međutim, ovdje, kao i u većini drugih krajeva Hrvatske i Slavonije, on je sekundarnog značaja. Primarni značaj imao je faktor useljavanja.

¹⁵ Josip Matušek: Daruvar prije prvog svjetskog rata, »Daruvar«, Daruvar, 1975. god. str. 29.

¹⁶ Josip Lakatoš: Narodna Statistika, II izdanje, Zagreb, 1914. godine, str. 17, 28. i 43.

¹⁷ Miroslav Kuzle: Stanovništvo, »Daruvar«, str. 65—73.

¹⁸ Josip Lakatoš: Statistički godišnjak Kraljevine Hrvatske i Slavonije 1905. Zagreb, 1913. godine

Imigracija stranog stanovništva uvjetovana je među ostalim pojavom industrijskih poduzeća, razvojem saobraćaja, trgovine i obrta.

Krajem XVIII st. (1792. god.) u Ivanovom Polju počela je radom tvornica stakla. U Daruvaru je izgrađena tvornica piva (1840. god), ljevaonica željeza (1890. god.) i jedan paromlin. U nekoliko sela podignuto je više mlinova, pilana, u nekim kao npr. u Blagorodovcu počelo je radom kemijsko, a u drugim selima razna poduzeća prerađivačkog karaktera, osobito proizvodnja građevinskog materijala (cigle i crijepa).

Posebno mjesto u razvijanju privrednih djelatnosti toga vremena pripada eksploataciji drveta. Osim sječe drvnih masa krajem XIX i početkom XX st. dolazi do pojave polupreradaivačkih poduzeća, u prvom redu pilana na parni i benzinski pogon. U Siraču se odvija eksploatacija kamena, a u nekim selima i prerada mlijeka.¹⁹

EKONOMSKO-DRUŠTVENE PRILIKE U PRVIM DECENIJAMA XX STOLJEĆA

Obzirom da se od 1890. godine za područje Slavonije vodi stalna statistička evidencija ekonomsko-društvenih kretanja, moguće je tek od tada pratiti privredni i društveni razvitak ovoga kraja.

Za razvitak zapadne Slavonije krajem XIX i početkom XX st. presudna su dva faktora. Prvi predstavlja izgradnja saobraćajnica, u prvom redu željezničke pruge od južne Mađarske preko Virovitice i Daruvara do Pakraca (18. IX 1885), a kasnije od Banove Jaruge do Pakraca (29. XI 1887), kada su Daruvar i njegovo područje povezani na jednoj strani s Mađarskom, a na drugoj sa Zagrebom, Bosnom i Hercegovinom te Jadranskim morem. Ovom saobraćajnicom Daruvar se našao na relaciji tranzita Mađarska — Bosna i Hercegovina i Jadransko more.²⁰

Drugi je faktor bržeg razvitka pojava industrijske proizvodnje. Nju smo stavili na drugo mjesto zato, što se tada radi samo u počecima procesa industrijalizacije ovoga kraja koji će se ubrzati tek pola stoljeća kasnije. Industrijsku proizvodnju tada čine prerada drveta i poljoprivrednih proizvoda, te proizvodnja građevinskog materijala. Oni u to vrijeme nose uglavnom obilježja manufakturne proizvodnje.

Industriju Daruvara početkom XX st. čine:

1. Prehrambeno-prerađivački kapaciteti kojih je bilo 30. To su bili mlinovi s pogonom na vodu, paru i benzin. Nalazili su se i u Daruvaru i u nekoliko većih naselja.

¹⁹ Aleksandar Djurašković: Industrijski i'azvitak Slavonije, I znanstveni sabor Slavonije i Baranje, Osijek, 1970. godine, str. 403—425.

²⁰ Igor Karaman: Privredni položaj Slavonije u Habzburškoj monarhiji pod nagodbenim sistemom (1868—1918.) Zbornik Historijskog instituta Slavonije, Slavonski Brod 1966. godine br. 4, str. 300 (Dalje: Zbornik HIS, br. str.)

Osim mlinova, ovu granu industrije činile su Prva hrvatsko-slavonska parna mljekara i sirana, Daruvarska dionička pivovara s pogonom na paru i Poduzeće za proizvodnju biljnoga ulja u Blagorodovcu.

2. Drvna industrija, koju su pretežno činile pilane. U njima se proizvodila rezana građa i dužice za izradu bačava. Od ukupno 10 pilana četiri su imale pogon na vodu, pet na benzin i jedna na paru.

Pilanama ovdje treba pribrojiti dvije stolarije s benzinsko-motornim pogonom.

3. Industrija građevinskog materijala koju su činile jedna ciglana na parni pogon, tvornica cementnog utornog crijepa u Daruvaru, Tvornica stakla u Ivanovom Polju a kasnije i u Daruvaru, 1907. godine.

4. Metalna industrija u vidu mehaničko-bravarske radionice i mala ljevaonica željeza.

Osim navedenih grana i poduzeća, u Daruvaru je postojalo jedno tiskarsko poduzeće, (osnovano 1892. god.) te jedna električna centrala (11. V 1907. god).²¹ Ukupno je bio zaposlen 261 radnik i službenik, među kojima je bilo žena i djece. Zaposleni su od svojih zarada izdržavali 348 osoba.

Jedan broj zaposlenih bili su u punom smislu te riječi proleter. U prvom redu to se odnosi na one koji su, tražeći posla, došli iz Mađarske, Austrije i Češke.

Drugi dio radnika regrutiran je iz redova obrtnika i siromašnih seljaka. Oni su u većini slučajeva imali svoje kuće i male posjede.

U cjelini uzevši, strani radnici su u stručnom, kulturnom i političkom pogledu bili napredniji. Među domaćima bilo je dosta nepismenih, nekvalificiranih i politički neobrazovanih radnika.

Obrt je također imao iste one osobitosti koje je imao u drugim krajevima Hrvatske i Slavonije. Njega su ovdje uvjetovali isti oni faktori koji su to činili i drugdje. To su u prvom redu bile opće potrebe stanovništva, a u drugom one koje su proizlazile iz njegova glavnog zanimanja, poljoprivrede. Najrazvijeniji su bili kovački, kolarski, krojački, postolarski i mesarski zanat, te proizvodnja svile iz čahura dudova svilca.

Kao i u industriji, tako je i u obrtu, uz domaće obrtnike, bilo i stranaca. I ovdje su oni bili napredniji. Isticali su se stručnom spremom, širom kulturom i općom naobrazbom. No ta razlika između stranaca i domaćih obrtnika nije ovdje bila tako velika. Razlog tome je činjenica što su obrtnici koji su porijeklom s područja Daruvara, išli na izučavanje zanata u Mađarsku, Austriju i Češku. Tu su uz stručnu spremu stjecali i opću kulturnu naobrazbu, te politička znanja o položaju radnika i odnosima u društvu.

Stručnosti i većem obrazovanju obrtnika pridonijela je mnogo i Šegrtska škola. Ona je osnovana 1887. godine u Daruvaru. U prvoj klasi školu je pohađalo 69 učenika.

²¹ Dragiša Jović: Iskaz poduzeća u Hrvatskoj i Slavoniji krajem prvog svjetskog rata koja su potpadala pod nadzor kraljevskog zemaljskog nadzornika, Zbornik HIS, Sl. Brod, br. 10, str. 257—258.

U prvim decenijama XX stoljeća na području Daruvara u obrtu bilo je zaposleno 1.537 lica. Svojim radom oni su izdržavali još 2.101 osobu.

Izgradnja željezničke pruge, te povećana sveukupna privredna aktivnost pozitivno su utjecali na razvitak trgovine. Od trgovine, koja se u prvo vrijeme svodila na podmirivanje vlastitih potreba, postepeno se proširuje djelatnost i izvan granica kotara. Ne samo da se sve više trguje proizvodima koji su nastajali na području Daruvara, nego se u trgovinama Daruvara i mnogih sela sve češće sreću proizvodi iz drugih krajeva i zemalja. Trgovina time poprima elemente jedne od djelatnosti kojom se bavi sve veći broj stanovnika. Trguje se poljoprivrednim proizvodima, proizvodima obrta, industrije, kolonijalnom robom i drugim.

Trgovina postepeno gubi značaj lokalne razmjene i uspješno se uključuje u proširenu robnu razmjenu u drugim krajevima i zemljama.

Glavni trgovački centar bio je Daruvar. U njemu je bilo nekoliko veletrgovačkih i veći broj malih trgovačkih radnji. Bilo je tu trgovina kolonijalnom robom, tekstilom, željeznim proizvodima i građevinskim materijalom.

U mnogim selima bilo je također više trgovačkih radnji i to mahom mješovitom robom. Samo u nekim seoskim centrima bila je tu i tamo po koja specijalizirana trgovina.

Početak XX stoljeća u trgovini su radile 223 osobe koje su izdržavale 298 lica. Među trgovcima bilo je domaćih ljudi, ali su glavnu riječ imali stranci, u prvom redu Židovi.

Slično stanje bilo je i u ugostiteljstvu. Najjače poduzeće u ovoj djelatnosti bilo je Kupalište Daruvar. Ono je raspolagalo sa 120 kreveta za smještaj gostiju i većim restoranom. Uz njega se prostorom i komforom isticao hotel »Slavonija«. Osim njih, ugostiteljstvo su činile mnogobrojne gostionice i krčme i u Daruvaru i u selima. U ugostiteljstvu su 1912. godine radile 133 osobe.

Ono je, kao i trgovina, uglavnom podmirivalo potrebe domaćeg stanovništva.

U prometu, koji su činili cestovni i poštansko-telefonsko-telegrafski i željeznički saobraćaj, radilo je 127 osoba. Od njihova rada živjelo je još 311 lica. Zaposleni su radili na održavanju cesta i željezničkih pruga, te kao radnici namještenici na željezničkim stanicama i postajama. Manji broj bio je zaposlen i u poštansko-telefonsko-telegrafskom saobraćaju.

Bez obzira što su ove grane privrede početkom XX stoljeća vidno uznapredovale, ipak je njenu glavninu činila poljoprivreda. Najrazvijenije grane u njoj bile su ratarstvo i stočarstvo, dok su voćarstvo, vinogradarstvo i ribarstvo znatno zaostajali.

Poljoprivredna proizvodnja bila je ekstenzivna i zaostala. Slabija plodnost tla, prevladavanje ispranih podzolatskih i brdskih zemljišta, uvjetovali su nerazvijenost ratarstva. Najviše oraničnih površina bilo je pod žitaricama, kukuruzom i pšenicom. U znatnim količinama uzgajao se i krumpir. Nešto manje sijao se grah i kupus.

Znatan dio kotara bio je pod livadama i pašnjacima. To su u prvom redu bili predjeli oko rječica i potoka, udoline ali i brdski krajevi po obroncima Papuka. Tu su postojali uvjeti za gajenje stoke. Najviše se uzgajalo govedo,

zatim ovce, svinje i konji. Glavni način ishrane stoke bilo je pašarenje. Stoka je već od marta pa sve do novembra izvođena na pašu. Samo četiri, uglavnom zimska mjeseca, zadržavana je u stajama te je prehranjivana sijenom, sušenom grahoricom i djetelinom.

Seljaci su stoku uzgajali za svoje potrebe (za ishranu i za obnovu stočnog fonda), a tek onda i za prodaju. Uzgoju sortnih pasmina nije poklanjana dovoljna briga, pa zato, kao i zbog nekvalitetne ishrane, ni stočarstvo nije bilo razvijeno, bar ne u onim mogućnostima koje su pružali opći uvjeti kraja.

Specifičnost u poljoprivrednoj proizvodnji daruvarskog kraja predstavljalo je ribarstvo. Nedaleko Končanice, uz rijeku Ilovu, izgrađeni su 1904. godine ribnjaci za uzgoj slatkovodne ribe, prije svega šarana. Svega tri godine kasnije podižu se ribnjaci i na općini Batinjani. Jedne i druge tada otkupljuje Dioničko društvo za uzgoj ribe iz Budimpešte, te ih dograđuje i modernizira. U vremenu od 1908. do 1912. godine Društvo je objedinilo ribnjake sa područja Končanice i Poljane i oko njih izgradilo željezničku prugu kojom se prevozila hrana za ribu.

Voćarstvom i vinogradarstvom seljaci su se bavili prije svega zbog podmičenja svojih potreba. Voće i grožđe služilo je kao hrana u svježem stanju, a samo dijelom i kao sušeno. Jedan dio voća i grožđa prerađivao se u rakiju i vino, a ostatak je bio za prodaju.

Ako se izuzme posjed grofa Jankovića i nekoliko crkvenih, koji su svaki pojedinačno prelazili 15 hektara, sve ostale površine bile su usitnjene do te mjere, da je daruvarski kotar po usitjenosti posjeda u požeškoj županiji dolazio na prvo mjesto. Dok je u to vrijeme u Slavoniji na jednog stanovnika dolazilo 1,43 ha, dotle je u Daruvaru iznosilo 1,12 ha. Slično je bilo i u pogledu oraničnih površina. Po jednom stanovniku to je u Slavoniji iznosilo 1,01, a u Daruvaru samo 0,82 ha²².

Međutim, i pored svega toga, daruvarski kraj bio je pretežno poljoprivredni, jer je od poljoprivrede živjelo 79% od cjelokupnog stanovništva kotara.

Prema tome socijalna struktura stanovništva daruvarskog kotara početkom XX stoljeća bila je slijedeća:

1. poljoprivrednika je bilo 25.983, od kojih su 15.493 činili aktivno stanovništvo,
2. industrijskih radnika i službenika 609 od kojih je 261 bilo aktivno stanovništvo,
3. obrtnika i onih što su živjeli od ove grane zanimanja bilo je 3.638 lica. Aktivnih u ovoj grani proizvodnje bilo je 1.537,
4. trgovaca, ugostitelja i zaposlenih u novčarskim zavodima bilo je 521 od kojih su 223 bili aktivni,
5. od rada u prometu živjelo je 438 osoba od kojih je 127 bilo aktivnih,
6. od javnih službi i samostalnih zanimanja živjelo je 469 lica,
7. u vojnim službama bila je 21 osoba,

²² Oldrich Podsednik: Područje Daruvara i privreda do I svjetskog rata (Neobjavljeni rukopis)

- 8. nadničara i osoba što su ih oni izdržavali bilo je 532,
- 9. kućnih slugu bilo je 417,
- 10. ostalih, među koje se ubrajaju i umirovljenici, bilo je 215.

Prema tome izlazi, da je od rada u poljoprivredi živjelo 25.983 ili 79%, a od svih ostalih zanimanja 6.854 ili 21% od ukupnog broja stanovnika.

Socijalna struktura stanovništva, velika usitnjenost posjeda, zaostalost i nerazvijenost poljoprivrede kao glavne grane privrede, zaostalost i nerazvijenost industrije i obrta, ukazuju na opću nerazvijenost i zaostalost daruvarskog kraja.

Od 1914. godine život stanovništva se pogoršava izbijanjem prvog svjetskog rata. Tome pridonosi najprije mobilizacija muškaraca sposobnih za vojnu službu. Oni napuštaju rad i odlaze na frontove. Proizvodnjom se uopće, a posebno poljoprivredom, sve više bave žene, starci i djeca. Ionako slabo stanje u poljoprivredi, još se više pogoršava. Proizvodnja se smanjuje, a time i količina poljoprivrednih proizvoda. Na drugoj strani dolazi do preorijentacije industrijske proizvodnje u cijeloj zemlji na proizvodnju za ratne potrebe, pa takva situacija dovodi do sve veće nestašice industrijskih roba. Jedno i drugo uvjetuje brz porast cijena, u prvom redu industrijskih proizvoda.

POLITIČKE PRILIKE PRED KRAJ I PO ZAVRŠETKU PRVOG SVJETSKOG RATA

Teško stanje pogada većinu stanovništva, i seljačko i gradsko. Život stanovnika još više pogoršavaju šverc i korupcija koji uzimaju nevidene razmjere. Pred kraj rata, 1917. i 1918. godine, dolazi na kotaru do pojave vojnih bjeGUNACA koji se skrivaju po selima i šumama. Koristeći se oružjem, upadaju u kuće bogatijih trgovaca, obrtnika i u državne ustanove, te uzimaju i uništavaju sve ono što im se prohtije.

Da je ova pojava uzela znatnog maha i na području Daruvara, pokazuju slijedeći podaci:

U telefonskoj obavijesti Đure Valečića iz Velikih Bastaja od 30. X 1918. godine navodi se: »U Pakracu i Daruvaru vojnici opustošili najprije dućane židovske a u Daruvaru i sve bez razlike narodnosti. U Pakracu su upalili dva dućana židovska. Vojska sobom nosi što može a ostalo razbaca među narod . . . Mađari željezničari bježe tako da su iz naše stacije Bastaji svi otišli osim kasira . . . Pomoćno vojno osoblje iz naše nove žandarske postaje pobjeglo, a žandari otišli u Daruvar u pomoć, a mi ovdje u Bastaji, koji smo već i prije bili izvrgnuti pogibelji zelenoga kadra sada stojimo bez ikakove oružane pomoći.«²³

Iz dokumenta se može zaključiti da su pljačke na području Daruvara uzele velikog maha neposredno pred raspad Austro-Ugarske. Također se vidi da su

²³ Slavica Hrečkovski i Mile Konjević: Radnički i narodnooslobodilački pokret u Pakracu i okolici, Sl. Brod. 1970. godine, dok. br. 3, str. 14.

u njima sudjelovali vojnici koji su se iz svojih jedinica i sa frontova vraćali kućama. Bivši činovnici, u prvom redu Mađari, napuštali su svoje dužnosti i odlazili na razne strane. Mađari su odlazili u Mađarsku.

U izvještaju Državnog odvjetništva u Slavonskoj Požegi, upućenog 18. XI 1918. Državnom nadodvjetništvu u Zagreb, piše: »Kako su se buntovni vojnici raširili i po drugim kotarevima ovoga područja, to se nastavilo pljačkanje po kotarima Nova Gradiška, Brod, Pakrac, Daruvar i Novska . . .

Prema amo stiglim prijavnicama, pljačkalo se u Novoj Gradiški, Medarima, Okučanima, Staroj Gradiški, gdje su ispušteni svi vojni kažnjenici, Uskocima, Benkovcu, Kosovcu, Novskoj, Pakracu, Čagama, Kamenskom, Lipiku, Antunovcu, Draganiću, Šeovcima, Kukunjevcu, Dežanovcu, Bujavici, Buču, Čagliću, Daruvaru, Gjulavesu, Vel. Bastajima, Končanici, Ivanovom Polju . . .²⁴

Iz izvještaja se vidi da su na daruvarskom kotaru pljačke vršene u Daruvaru, Miokovićevu, Velikim Bastajima, Končanici i Ivanovom Polju. U njemu se ističe da u pljačkama sudjeluju bivši vojnici i narod. Što više, navodi se da Narodna straža u Daruvaru odbija izvršavati naloge suda.

Tokom novembra i decembra 1918. godine stanje se još više pogoršava. Službenici su u općinama napuštali svoja mjesta. Željeznički namještenici napuštali su stanice, odnoseći sobom telefonske i druge aparate, te su time onemogućili željeznički saobraćaj na pruzi Daruvar—Virovitica. Gotovo nije bilo organa javnog reda. Sud nije mogao vršiti svoju funkciju. Neke radnje i poduzeća zbog straha njihovih vlasnika nisu kraće vrijeme radile. Pojedini vlasnici poduzeća i radnji potražili su sklonište u drugim mjestima.

Ovakvo stanje u Daruvaru i njegovoj okolici bilo je prije svega izraz interregnuma u vremenu od raspada Austro-Ugarske Monarhije do formiranja i stabiliziranja organa nove države Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Istina, Narodno vijeće SHS pokušalo je utjecati na te prilike, ali u tome nije uspjelo.

Zeleni kadar, koji se i ovdje javlja 1917. godine, tokom 1918. pod utjecajem oktobarske revolucije u Rusiji poprima obilježja socijalnoga pokreta. Među onima koji su se vratili iz Rusije, gdje su sudjelovali u oktobarskoj revoluciji, bili su Ciro Đurić iz Daruvara, Mato Novosel i Ljudevit Käufer iz sela Blagorodovca, Stevo Popović iz Velikih Bastaja, i Ivan Cvitković iz Dežanovca²⁵. Oni, a i drugi povratnici iz ruskog zarobljeništva po dolasku kućama pričali su da su u Rusiji radnici i seljaci preuzeli vlast, da je kapitalistima i veleposjednicima oduzeta imovina, te da je sve to postalo vlasništvo naroda. Neki od njih, a u prvom redu Novosel, Käufer i Popović, okupljali su oko sebe one koji su odobrali i pozdravljali revoluciju u Rusiji te su im govorili o Boljševičkoj partiji i nastojali da ih organizaciono povežu.

²⁴ Nada Lazić i Milan Vranešević: Dokumenti i materijali o radničkom i narodno-oslobodilačkom pokretu na novogradiškom i okučanskom području 1918—1945. godine, SI. Brod, 1971. godine, dok. br. 3, str. 15.

²⁵ Bogumil Hrabak: Dolazak organiziranih povratnika iz Sovjetske Rusije 1918—1919. godine (Zbornik HIS, Slav. Brod, br. 4, str. 250. i 257); Blaž Čizmar: Izjava (Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvar) i Mijo Fabijanić: Izjava o radu u naprednom radničkom pokretu (Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvar)

Vijesti o događajima u Rusiji širile su se brzo po cijelom kotaru. Narod, i to u prvom redu radnici i seoska sirotinja, oduševljeno su ih primali i prenosili među ostale građane. Na taj način one su dolazile i do pripadnika Zelenog kadra te su na njega vršile snažan utjecaj. On se od oktobra te godine sve više stapao s vojnim povratnicima iz Rusije pa su zajednički provodili akcije. Oduzimali su robu trgovcima, u prvom redu onima koji su se tokom rata obogatili crnom burzom i pljačkanjem naroda.

Međutim, koristeći ovakvu situaciju, često opravdane postupke socijalno potlačenih i izrabljivanih, u zbivanja su se uključivali kriminalci i drugi prijestupnici. Bilo je i pokušaja ličnih obračuna. Kod ovakvih pojedinaca i grupa radilo se isključivo o koristoljublju. Taj, možemo ga nazvati lumpen-proletarijat, pokazao je i u Daruvaru svoju rušilačku prirodu.

RADNIČKI POKRET OD 1918. DO 1941. GODINE

RADNIČKI POKRET OD 1918. DO 1921. GODINE

FORMIRANJE NARODNE GARDE

Prije izbijanja prvog svjetskog rata socijalistima je uspjelo i na području Daruvara formirati nekoliko organizacija. Iako o tome nemamo potpune podatke, ipak ono čime raspolažemo, upućuje na to da su oni u Daruvaru i nekim selima organizirano djelovali i prije prvog svjetskog rata.

U svom radu Povijest Radničkog Pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, Vitomir Korać, predsjednik Socijal-demokratske stranke Hrvatske i Slavonije, navodi da je u strukovnoj organizaciji građevinskih radnika u Daruvaru pet godina prije prvog svjetskog rata bilo 29 organiziranih radnika.¹ Nešto kasnije Korać iznosi podatke da su radnici staklane »Ivanovo Polje« pokušali formirati svoju organizaciju u rujnu 1907. godine. Međutim, taj pokušaj nije uspio pa je obnovljen četiri godine kasnije. Te godine, dakle 1911. dolazi i do prvog štrajka radnika koji je izbio zbog neuobičajeno teških uvjeta rada. Štrajkom je rukovodila strukovna organizacija radnika.²

Prema Koraćevim podacima, u Daruvaru je 1910. godine bilo 109 organiziranih radnika. Slijedeće godine bilo ih je nešto više, ali dvije godine kasnije taj se broj smanjuje da bi 1914. godine strukovne organizacije bile raspuštene.

Do obnove socijalističkog pokreta dolazi krajem 1918. i početkom 1919. godine. Glavni organizator radnika i socijalista u Daruvaru bio je Ivan Muker.³

¹ Vitomir Korać: Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, knj. II, Zagreb, 1930. str. 279.

² Vitomir Korać, n. n. str. 384—385.

³ Roden je 1889. godine u Blagorodovcu kotar Daruvar. Po nacionalnosti je Nijemac, a po socijalnoj pripadnosti radnik. U prvom svjetskom ratu sudjelovao je do 1917. godine. Tada dolazi u Daruvar gdje dobiva posao i prilazi radničkom pokretu. U toku 1917. i 1918. godine sudjeluje u borbi protiv grupa kriminalaca koje pljačkaju i vrše nasilja u daruvarskom kraju. Krajem 1918. godine izabran je za komandanta Narodne garde u Daruvaru, koju su većim dijelom činili radnici. Iduće godine prilazi najprije Socijal-demokratskoj stranci Hrvatske i Slavo-

**Ivan Muker, sekretar rukovodstva
SRP Jugoslavije (komunista)
Darugar**

Po završetku rata on sa grupom suradnika formira Narodnu gardu kojoj postaje komandant. Garda se ubrzo naoružala, sakupljajući oružje od vojnika koji su putovali svojim kućama. Onemogućivala je pljačkanje trgovina i stambenih zgrada, hapsila je kriminalce i lopove.

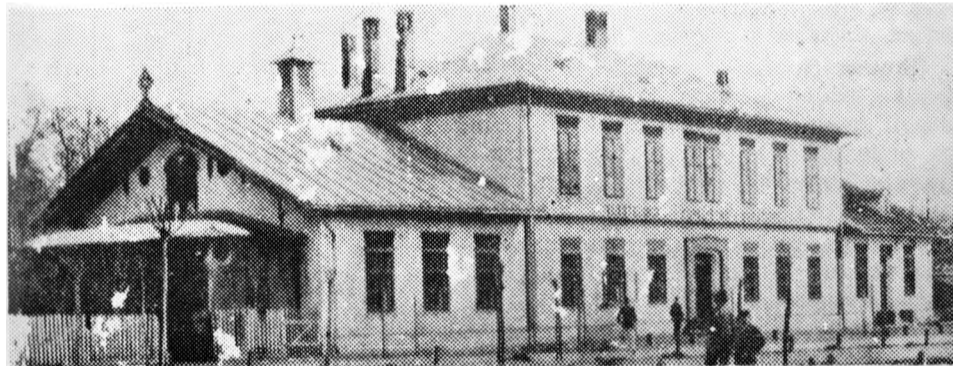
Narodnu gardu sačinjavalo je pedesetak građana, dobrovoljaca. Većinom su to bili radnici i bivši vojnici. Muker je formirao štab Garde u koji su ušli uglavnom radnici i jedan oficir austro-ugarske vojske, daruvarski trgovac Mautner. Sjedište Garde bilo je u prostorijama »Badehotela«. Bila je naoružana. Svakodnevno je održavala sastanke dogovarajući se o načinu ishrane, akcijama, disciplini i odnosu prema građanima.

Daruvarska buržoazija pokušala je nekoliko puta preuzeti utjecaj nad Narodnom gardom, ali u tome nije uspjela. Aktivnost Garde svela se uglavnom na patroliranje gradom i na čuvanje prilaza gradu. Uz to je svakodnevno održavala sastanke, ali od njih nije bilo mnogo koristi. Muker i njegovi suradnici nisu znali šta da rade. Čuli su da u Slav. Požegi živi i radi istaknuti

nije, a poslije Osnivačkog kongresa Komunističke partije Jugoslavije, Socijalističkoj radničkoj partiji Jugoslavije (komunista). Od tada pa do 1921. godine rukovodi revolucionarnim komunističkim pokretom u Darugaru. Vršiti dužnost predsjednika i sekretara kotarske organizacije KP. Održava sastanke, organizira štrajkove i demonstracije zbog čega ga lokalne vlasti nekoliko puta hapse i zatvaraju. Biran je za delegata za Drugi kongres KPJ. Nakon Obznane protjeran je u Blagorodovac gdje ostaje do 1923. godine. Tada odlazi u Slav. Brod te se zaposljava u Prvoj jugoslavenskoj tvornici vagona, strojeva i mostova d. d., Brod na Savi. Tri godine kasnije napušta Slav. Brod te odlazi u Srbiju gdje ostaje nekoliko godina. Radio je u Kruševcu i Kraljevu, a kasnije se vraća te radi kratko vrijeme u Pakracu, a zatim u Slav. Brodu. Poslije toga vraća se u Pakrac, a kasnije odlazi u Kutinu da bi se 1940. godine ponovo našao u Slav. Brodu. Cijelo to vrijeme bio je aktivan u naprednom radničkom pokretu. Radio je ilegalno, sudjelovao u štrajkovima i tarifnim pokretima, širio ilegalni partijski materijal i radio na izučavanju marksizma. Zbog toga je bio stalno otpuštan s posla i proganjan. U toku NOB-a u početku je radio kao suradnik, a od 1943. godine dolazi u NOV. Bio je vojni i politički rukovodilac, a po oslobođenju vrši odgovorne političke funkcije.

socijalista Aleksandar Tajkov, pa su mu poslali jednog suradnika očekujući da će im on dati instrukcije. Međutim, kurir koji je išao u Požegu, nije se nikada vratio jer je na putu nastradao. Kasnije su uputili drugog kurira u Glavni odbor Socijal-demokratske stranke HIS u Zagreb. On je posjetio Vito-mira Korača i Vilima Bukšega. Od njih je dobio uputstva da se ne poduzimaju nikakve akcije i da se čeka do daljnjeg, s tim da se uspostavi suradnja s novim vlastima.

Ne znajući što da rade i živeći bez akcija, gardiste je postepeno zahva-ćala neodlučnost. Došlo je do kolebanja i razgovora o napuštanju kasarne. U međuvremenu je u Daruvar stigla vijest da je srpska vojska u Zagrebu pucala u građane. Muker je, koristeći to kao povod, sazvao gardu i narod na sastanak. Odaziv je bio neočekivano velik. Govorio im je o oktobarskoj revoluciji, o izrabljivanju radnika od strane poslodavaca, namjerama buržo-azije i potrebi učvršćenja klasnog jedinstva. Prisutni su podržali govornika, odobrali njegove postavke i protestirali protiv buržoazije. Poslije govora u Gardu se dobrovoljno javilo preko sto građana tako da ih je tada bilo blizu dvije stotine. Osim toga, građani su se dobrovoljno javljali za vršenje dužnosti kao što su patroliranje gradom, držanje straža, a dali su i obavezu da će braniti grad svim sredstvima.

»Badehotel« u Daruvaru, sjedište Narodne garde

Nedugo poslije toga rukovodstvo Narodne garde uspostavilo je vezu sa socijalističkim vođama u Pakracu, Savom i Milanom Maleševićem. No, ni oni nisu imali nikakvih uputstava za rad te im nisu mogli pružiti znatniju pomoć. Razmjena mišljenja nije dala očekivane rezultate.

Vodstvo Socijal-demokratske stranke Hrvatske i Slavonije nije ni poku-šavalo da uspostavi vezu s Daruvarom te je svojim pasivnim držanjem pri-donosilo demoralizaciji i stišavanju revolucionarnog raspoloženja.

Nešto kasnije došla je u Daruvar srpska vojska. Gardisti i narod oduševljeno su je dočekali. Primili su ih u kupališnoj restauraciji, priredivši im srdačno gostoprimstvo. Muker je nastojao stupiti u vezu sa zapovjednikom jedinice, ali u tome nije uspio.

Oduševljenje gardista, koji su u srpskim vojnicima gledali drugove i braću, ubrzo je splasnulo. Od strane vojnika došlo je do šovinističkih ispada, prijetnji i vrijeđanja. Situacija se naglo pogoršavala te se razvijala u pravcu sukoba između Garde i vojnika. Da se to izbjegne, Muker je gardiste povukao u kasarnu.

Nakon toga, uz podršku vojske, građanskim političarima, predvođenim drom Mirkom Grahovcem, uspjelo je preuzeti komandu nad Narodnom gardom. On je od gardista zatražio da polože zakletvu Narodnom vijeću SHS. Nakon kratkog vremena Garda je to i učinila, te je postala oruđe buržoazije. Ubrzo nakon toga, ona se raspala.⁴

FORMIRANJE ORGANIZACIJE SOCIJALDEMOKRATSKE STRANKE HRVATSKE I SLAVONIJE

Još prije završetka rata, 1917. godine, austrougarske vlasti dozvolile su obnovu Socijal-demokratske stranke Hrvatske i Slavonije. Međutim, ta obnova, (ako se ne uzme u obzir formiranje strukovnih sindikalnih organizacija), išla je vrlo sporo. Ova konstatacija odnosi se u prvom redu na provinciju. Drugim riječima to važi i za Daruvar. Taj se proces ubrzava tokom 1918. godine, naročito u njenoj drugoj polovici.

Obnova Socijal-demokratske stranke odvijala se sporo jer je vodstvo stranke odugovlačilo s obnovom iščekujući završetak rata. Tek tada ono nastoji da se organizacije u svim onim mjestima, gdje su prije rata postojale, što prije obnove. Obnovom organizacija vode Socijal-demokratske stranke, Vitimir Korać i Vilim Bukšeg, nastojali su radničku klasu staviti pod svoj utjecaj.

Međutim, pod utjecajem oktobarske revolucije u Rusiji i revolucionarnog pokreta koji od 1917. godine zahvaća veći broj evropskih zemalja, i u jugoslavenskim zemljama, pa tako i u Hrvatskoj i Slavoniji, dolazi do povećanja revolucionarnog raspoloženja. Među socijalistima se stalno povećavao broj onih koji su smatrali da se reformama ne može srušiti kapitalistički poredak i ukinuti izrabljivanje, nego da se to može postići samo nepomirljivom klasnom borbom radnika u savezu s ostalim ugnjetenim i izrabljivanim građanima. Sve više je sazrijevala svijest da na čelu te borbe mora stajati avangarda radničke klase u vidu radničke partije koja će umjesto oportunističkog reformizma, kao sredstva za promjenu društvenih odnosa, prihvatiti klasnu borbu.

Sukob između starih i novih shvaćanja o razvitku radničkog pokreta svakodnevno se razvijao. On je već i formalno došao do izražaja na godišnjoj skupštini Općeg radničkog saveza Hrvatske i Slavonije koja je održana 21. VII

⁴ Ivan Muker: Moje uspomene iz klasnog, političkog i sindikalnog pokreta za razdoblje od 1919. do 1921. godine u Daruvaru

1918. Krajem te godine on se pojačava istupanjem lijevih socijalista iz ORS-a. Poslije Međustrukovne sindikalne konferencije, koja je održana 12. I 1919, formiranja strukovnih sindikata i priprema za održavanje Kongresa ujedinjenja, koji je održan u Beogradu aprila 1919. godine, dolazi do potpunog rascjepa.

Opredjeljivanje za revolucionarni ili reformistički razvitak društva proširilo se vrlo brzo u redovima radničke klase, inteligencije i seljaštva. Za nepunu godinu dana ogromna većina radnika, velik dio inteligencije, siromašnog pa i dijela srednjeg seljaštva, opredijelio se za revolucionarni put. Na pozicijama reformizma ostao je manji broj rukovodilaca Socijaldemokratske stranke, izvjestan broj sindikalnih rukovodilaca, mali broj radnika i intelektualaca.

Obnova radničkog pokreta u Daruvaru pada u vrijeme zaoštavanja ovih sukoba, a osim toga i u vrijeme nastanka nove države, poznate pod nazivom Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, koja je proklamirana tzv. Prvodecembarskim aktom kojim su predstavnici Narodnog vijeća Države SHS s regentom Aleksandrom Karađorđevićem, proglasili ujedinjenje s Kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom.

Usporedo s izgradnjom te države, koja se ubrzo pokazala kao protunarodna, buržoasko-gradanske snage prilaze stvaranju građanskih političkih stranaka. U Slavoniji, kao i u drugim krajevima Hrvatske, radi se na jačanju Hrvatske republikanske seljačke stranke, Hrvatske pučke stranke, Jugoslavenske demokratske i Narodne radikalne stranke. Ove su snage u jačanju svojih organizacija vidjele branu revolucionarnom pokretu i mogućnost korištenja vlasti za svoje buržoaske interese.

Dakle, u takvim uvjetima došlo je do formiranja organizacije Socijaldemokratske stranke u Daruvaru. U stvari, njenom bržem formiranju pridonijeli su agitatori koji su radili na formiranju HRSS-a, i na organiziranju Demokratske i Radikalne stranke. Na to su također utjecali oficiri srpske vojne jedinice koja je bila stacionirana u Daruvaru. Oni su šovinističkim ispadima, te vrijeđajući hrvatsko i ostalo stanovništvo, stvarali nezadovoljstvo prema novoj državi. Prema radničkom pokretu odnosili su se neprijateljski.

Do formiranja Socijaldemokratske organizacije u Daruvaru dolazi 1919. godine. Točnih podataka o tome nema, ali se to može pretpostaviti iz napisa pisanih po sjećanju Ivana Mukera, osnivača Organizacije. U napisu Moje uspomene iz klasnog, političkog i sindikalnog pokreta za razdoblje od 1918. do 1921. godine u Daruvaru, on piše: »To je bilo (odnosi se na formiranje socijalističke organizacije — p. p.) za oko mjesec dana iza sloma Austro-Ugarske Monarhije. Tih dana sastao sam se sa mojim starim drugovima iz Garde među kojima su bili i Dušan Opačić, Matija Kuntić, Teodor Popović, Karlo Jindra, Franjo Engler i drugi i mi se dogovorimo da osnujemo kotarsku organizaciju Soc. Dem. stranke u Daruvaru kako bi paralizirali ulaz radnih masa u građanske stranke i da radničkom pokretu damo pravilan pravac.

Odmah u prvu nedjelju iza ovoga dogovora sazvali smo sastanak svih naprednijih radnika i namještenika i tu je udarena osnova partijske organizacije. Izabran je privremeni odbor i poslali smo jednog druga u Zagreb sa dopisom Glavnom Odboru. On nam je donio uputstva i potrebni materijal.

Otprilike za petnaest dana poslije toga sazvali smo osnivačku skupštinu na koju smo pozvali i predstavnike iz okolnih sela i sada je izabran definitivni odbor u koji su ušli:

Ivan Muker, predsjednik
Lujó Valdgoni, tajnik
Hugo Šmit, blagajnik
Stjepan Taborski, odbornik
Karlo Jindra, odbornik
Zvonko Pecikozić, odbornik
Franjo Engler, odbornik
Teodor Popović, odbornik
Milan Ručić, odbornik
Dušan Opačić, odbornik i
Matija Kuntić, odbornik.

Bio je još jedan dvanaesti ali se ne sjećam više tko je to bio.

Stranka je brojila oko 140 članova, a za sela bili su imenovani privremeni povjerenici i to:

Oskar Fidler, za Blagorodovac
Ivan Tihy, za Brestovac
Ivan Jandik i Ončak, za Končanicu
Aleksandar Gačeša, za Donji Daruvar
Ivan Cvitković, za Dežanovac (mislim da je došao kasnije)
(ne znam više imena), za Doljane
(ne znam više imena), za Stražanac
Petar Obradović, za Imsovac
Ohsenhofer, za Hrastovac
Horski-Fidler, za Uljanik
(ne znam više imena), za Sirač«.⁵

Iz citiranog teksta može se zaključiti da je Organizacija na području Daruvara imala članstvo u gradu i selima. To znači da su uz radnike u nju primani namještenici i seljaci. Osim toga, iz sastava Odbora vidi se da je u njoj bilo Hrvata, Srba, Nijemaca i Čeha. Predsjednik Organizacije bio je Nijemac. Karlo Jindra je po nacionalnosti Čeh. Matija Kuntić je Hrvat, a Teodor Popović Srbin.

Muker piše da je u srpskim selima bilo manje članova i to objašnjava porastom šovinizma do čega je došlo dolaskom srpske vojske i uspostavom Kraljevine pod dinastijom Karađorđevića. Iako se ovakva ocjena ne može u cjelini prihvatiti, ipak, ostaje činjenica da je prisutnost srpske vojske imala utjecaj na brojnost članstva SDS. Da je to točno, potvrđuje i sam pisac koji nešto kasnije o tome kaže: »... ali smo ipak imali priličan broj članova Partije iz tih sela (odnosi se na srpska sela — p. p.) koji su plaćali članarinu povjereniku susjednog sela ili direktno kotarskoj organizaciji«.⁶

⁵ Ivan Muker, n. n. str. 11. i 12.

⁶ Ivan Muker, n. n. str. 11.

Točan datum obnavljanja Organizacije Socijal-demokratske stranke u Daruvaru nije poznat, jer o tome do sada nije pronađen bilo kakav dokument. Međutim, prvu za sada poznatu vijest koja se odnosi na formiranje organizacije, donosi telegram velikog župana Požeške županije od 13. IV 1919. u kome se govori da Organizacija Socijal-demokratske stranke u Daruvaru nema mnogo članova i da se oni po svojoj orijentaciji međusobno znatno razlikuju. U njemu se navodi i to da ona stoji na opće poznatim socijaldemokratskim pozicijama.⁷

Iz navedenoga proizlazi da je početkom aprila u Daruvaru postojala organizacija SDS HNS. Ali ocjena velikog župana u pogledu političke orijentacije njenih članova ne smije se apriori prihvatiti. To tim prije što neki drugi dokumenti iz toga perioda o tome govore drugačije. U pismu što ga je 9. V iste godine pisao Kraljevskoj zemaljskoj vladi u Zagreb Josip Krepelka, posjednik iz Končanice piše:

»Šaljem u prilogu »Orabertablázat« Južnoželjezničke uprave u Bpešti prema kojemu se po odredbi bolševičke vlade u Bpešti na Barč—Pakračkoj prugi izplaćuje stručnom radniku za 10 satni rad dnevno K. 61.— a prostom radniku K. 51.— dnevno nakon 28 god. službovanja.

Naravno je da naši ljudi, koji te proste službe na pruzi kroz 30 god. već obavljaju u svojoj okolini iznose slavu bolševizmu i bez zaprijeko ideju bolševizma među narodom šire ...«⁸

Dakle, Krepelka navodi da radnici šire bolševičke ideje i da se oduševljavaju za komunizam. Slično se navodi i u telegramu Kotarske oblasti Daruvar koji je 5. IV 1919. uputila Kraljevskoj zemaljskoj vladi u Zagreb. U njemu se kaže da su u mnogim srpskim kućama Donjeg Daruvara rašireni leci komunističkog sadržaja. Osim toga kaže se da su socijalisti za 21. istog mjeseca zakazali demonstrativni sastanak te se traži dozvola za njegovu zabranu.⁹

Organizacija se tada brzo povećavala tako da je za svega četiri mjeseca imala oko hiljadu i dvije stotine članova.

U Partiju su primali svakoga koji je simpatizirao komunizam i nije vršio eksploataciju drugih građana.

Do Kongresa ujedinjenja, aprila 1919. godine Socijal-demokratska organizacija usmjerila je svoj rad na kulturno-prosvjetnu i socijalnu djelatnost. Formirala je tamburaški orkestar sa dvadeset i dva člana, pjevački zbor i dramsku sekciju. Osnovala je biblioteku te je u gradu i selima držala sastanke i predavanja. Formirala je nogometni klub koji je dobio naziv »Marks«. Kulturna sekcija, orkestar i zbor izvodili su dramske priredbe i koncerte u gradu i selima. Organizacija je osnovala i Konzumnu zadrugu koja je imala

⁷ Original telegrama u Institutu za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb (IHRPH), fotokopija telegrama u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

⁸ Original u IHRPH, Zagreb, fotokopija dokumenta u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

⁹ Original u IHRPH, Zagreb, fotokopija dokumenta u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

zadatak da snabdijeva siromašne građane raznim artiklima, prvenstveno živežnim namirnicama.

Zbog ovakve aktivnosti Organizacija je ubrzo postala predmet napada građanskih političkih stranaka, njihovih rukovodilaca, predstavnika vlasti, trgovaca, poduzetnika i drugih. Oblike borbe, kao i sredstva, oni nisu birali. Optuživali su socijaliste za protivdržavni rad, provocirali su ih, šikanirali i hapsili.

PRERASTANJE ORGANIZACIJE SOCIJALDEMOKRATSKE STRANKE HRVATSKE I SLAVONIJE U ORGANIZACIJU SOCIJALISTIČKE RADNIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE (KOMUNISTA)

Kongres ujedinjenja socijalističkih stranaka iz jugoslavenskih zemalja, poznat i pod nazivom Beogradski kongres SRPJ (k), održan je 21, 22. i 23. aprila 1919. Na Kongresu je osnovana jedinstvena socijalistička stranka u okviru države Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca. Tu je osuđen stav vođa bivše Socijal demokratske stranke Hrvatske i Slavonije te je odlučeno da se odbace osnovni principi socijalne demokracije i usvoje novi. Jedna od osnovnih razlika između ovih stranaka bila je u tome da je nova stranka odbacivala reformistički, a usvajala revolucionarni put razvitka društva. Suradnju vođa Socijal-demokratske stranke sa građanskim političkim strankama i njihovim vođama Kongres je okarakterizirao kao izdaju radničkih interesa i služenje buržoaziji.

Kongres je kao buduću politiku Partije usvojio put revolucionarne borbe, a izrazio ju je Rezolucijom o podlozi ujedinjenja, Praktičnim akcionim programom, Statutom, rezolucijama o organizaciji partijske štampe, o agrarnom pitanju, državnom vijeću, protiv agresivnih postupaka buržoazije i Statutom žena socijalista.

Ubrzo po održavanju Kongresa, u cijeloj zemlji saznalo se o čemu je on raspravljao i kakve je odluke donio. S tim u vezi, a na osnovu već poznatih suprotnosti između socijaldemokratskih stavova i politike na jednoj, i socijalista-komunista na drugoj strani, otpočeo je proces opredjeljivanja među socijalističkim snagama u zemlji. On je doveo do raspadanja organizacija Socijal-demokratske stranke i izjašnjavanja njenih bivših organizacija i članova za pripadnost novoj Socijalističkoj radničkoj partiji Jugoslavije (komunista).

Slična situacija bila je i u Daruvaru. I tu su rukovodioci radničkog pokreta bili upoznati sa stanjem u radničkom pokretu u zemlji, kao i s radom i rezolucijama Kongresa ujedinjenja, te su se počeli opredjeljivati.

Nedugo po održavanju Kongresa ujedinjenja rukovodioci Organizacije Socijal-demokratske stranke Hrvatske i Slavonije u Daruvaru dobili su obavijest da će ih uskoro posjetiti Vilim Bukšeg, jedan od vođa Socijal-demokratske stranke Hrvatske i Slavonije i da za određeni dan sazovu savjetovanje članova Organizacije. Rukovodstvo Kotarske organizacije na brzinu je sazvalo članove kotarskog odbora i povjerenike iz sela na prethodni sastanak na kojem je Ivan Muker, predsjednik SDS Hrvatske i Slavonije za kotar Daruvar,

govorio o izdajstvu vođa njihove stranke. Govorio je o suradnji Koraca, Bukšega i drugih iz vodstva sa buržoazijom i rekao da su za svoje izdajstvo radničkih interesa nagrađeni ministarskim foteljama. Tom prilikom predložio je prisutnima da napuste Socijal-demokratsku stranku Hrvatske i Slavonije i da se priključe novoj Socijalističkoj radničkoj partiji Jugoslavije (komunista). Nakon kratke rasprave prijedlog Mukera je prihvaćen te je zaključeno da on prisustvuje stranačkom savjetovanju u Pakracu, koje se imalo održati dan prije nego u Daruvaru.

Savjetovanju u Pakracu predsjedavao je Sava Malešević, a kao izaslanik Glavnog odbora Socijal-demokratske stranke prisustvovao mu je Vilim Bukšeg. Bukšeg je dugim govorom nastojao prisutne uvjeriti u to da Socijal-demokratska stranka vodi politiku u interesu radnika, da je ona to na mnogim primjerima dokazala i da je njena politika ispravna i realna te je pozvao prisutne da joj dadu podršku.

Prisutni su izlaganje V. Bukšega mirno saslušali, ali mu nisu dali podršku. To je značilo da oni ne podržavaju njegove stavove te je sam konstatirao neuspjeh.

Po završetku sastanka Muker se sa Bukšegom odvezao u Daruvar. Tu je slično savjetovanje održano sutradan u 10 sati prije podne. Prisustvovalo mu je oko devedeset članova Organizacije. Bukšeg je i ovdje održao govor sličan onom u Pakracu. Nakon toga došlo je do žučne diskusije. Diskutanti su postavljali razna pitanja i suprotstavljali se njegovu izlaganju. Većina govornika izjašnjavala se za borbeni put, za revoluciju poput one u Rusiji 1917. godine. Na to je netko od prisutnih predložio da se istupi iz Socijal-demokratske stranke Hrvatske i Slavonije i pristupi Socijalističkoj radničkoj partiji Jugoslavije (komunista).

Prije nego se prišlo glasanju govorio je i predsjednik Organizacije Ivan Muker. On je osudio politiku vodstva SDS Hrvatske i Slavonije, istakavši da se ono stavilo u službu buržoazije. Napomenuo je da Vilim Bukšeg ni jednom riječju nije spomenuo oktobarsku revoluciju i Lenjina koji su radničkoj klasi cijeloga svijeta pokazali put. Poslije toga pozvao je prisutne da se izjasne o prijedlogu što ga je netom iznio njihov drug. Gotovo svi prisutni dizanjem ruke izjasnili su se za pristupanje Socijalističkoj radničkoj partiji Jugoslavije (komunista). Zaključeno je da Vilim Bukšeg o tome obavijesti vodstvo Socijal-demokratske stranke u Zagrebu.

Nakon toga upućen je vodstvu SRPJ (k) telegram.¹¹⁾

Iz podataka koje smo naveli, moglo bi se zaključiti da su svi prisutni članovi bili svjesni suštine stvari i da su se lako i jednostavno odlučili. Izgleda kao da je svima bilo jasno o čemu se radi. Naprotiv, mnogo je bilo problema

1) poteškoća dok članovi kotarskog rukovodstva i povjerenici iz sela nisu shvatili u čemu je stvar. Naime, jedan broj rukovodilaca koji su se izjasnili za revolucionarni preobražaj društva, razvili su među svojim drugovima veliku aktivnost. Oni su govorili da kapitalisti neće radnicima dobrovoljno prepustiti njihova prava, da seljaci neće molbom dobiti zemlju, nego da to mogu postići samo borbom. Objašnjavali su da je vodstvo Socijal-demokrat-

¹⁰ Ivan Muker, n. n. str. 11—14.

ske stranke izdalo radničku klasu i da su istinski predstavnici radnika predstavnici SRPJ (k).

Zahvaljujući upravo tome, tj. političkom objašnjavanju, prisutni na skupu mogli su većinom glasova donijeti navedenu odluku.

No, nije tome pridonijela samo aktivnost pobornika revolucije. Mnogi, a ne samo socijalisti, vidjeli su tada mogućnost političkog, socijalnog i ekonomskog oslobođenja samo oružanom borbom, a ne govorima. Oktobarska revolucija 1917. i mađarska 1919. godine samo su ubrzale tu spoznaju. Taj put je tada bio prihvatljiviji jer su još uvijek bile prisutne teškoće, neimaština i bespravlje što su se ispoljili u prvom svjetskom ratu i neposredno poslije njega.

Opće raspoloženje u Evropi i kod nas išlo je u prilog tezi da je došlo vrijeme velikih revolucionarnih preobražaja.

SUKOBI KOMUNISTA SA PREDSTAVNICIMA GRAĐANSKIH POLITIČKIH STRANAKA

U toku borbe sa socijal-demokratima socijalisti su se borili i s klasnim neprijateljem. On se već tada javlja u vidu predstavnika nove vlasti i predstavnika građanskih političkih stranaka. Među onima s kojima su se sukobljavali, bili su predstavnici Demokratske, Radikalne, Hrvatske pučke stranke a nešto kasnije i Hrvatske zajednice. Predstavnici ovih stranaka u Daruvaru i selima nisu birali sredstva da pod svoj utjecaj stave što veći broj građana. Na skupovima koje su držali u gradu i selima, govorili su o programima svojih stranaka, obećavajući kako će svaka od njih prije svega voditi brigu o narodnim interesima. U tom smislu pisala su i njihova glasila. Protiv socijalista vlast je sve otvorenije nastupala. U tom duhu inspirirali su je vrhovni državni predstavnici. Već 6. III 1919. ban Ivan Palaček javlja svim velikim županima: »Imadu se zabraniti sve skupštine boljševičke ljevice i nepodijeljenih socijalista — stop — Niti pouzdani sastanci nemaju se dozvoliti — stop. Za umjerenе socijaliste ako su posve odijeljeni od ljevičara treba prije dozvole upitati mene uz točan navod okolnosti.«¹¹

O stanju u Slavoniji, a prema tome i na daruvarskom kotaru, ministar unutrašnjih poslova Vlade Kraljevstva SHS Svetozar Pribičević piše banu Ivanu Palačeku 18. III 1919. te mu skreće pažnju na najakutnije probleme na toj teritoriji. Upozorava ga da se na teritoriju IV armijske oblasti primjećuju razni pokreti. Navodi da se oni mogu podijeliti u dvije grupe. Za jedne kaže da su ekonomskog karaktera, a drugi izrazito politički. Uzrok je tome, drži on, u slabosti države i to ne samo državne uprave, nego i svih drugih službi kao što su sud, žandarmerija, saobraćaj i druge.

Ističe da su zahtjevi za ekonomsko-društvenim promjenama toliko aktualni da lako može doći do »eksplozije«. Upozorava da se sve više javljaju zahtjevi za uspostavom republike i da se sve više razbuktava nacionalna netrpeljivost.

¹¹ Original u IHRPH, Zagreb, fotokopija dokumenta u Općinskom odboru SUB-NOR-a Daruvar, neregistrirano

Za tu pojavu on okrivljuje frankovce. Navodi da se kod stanovništva nalaze velike količine oružja preostale iz vremena rata što u tako nesigurnim prilikama može predstavljati veliku opasnost.

U izvještaju se spominje mogućnost upotrebe francuskih trupa koje su tada bile stacionirane u Osijeku.¹²

Ova zapažanja i ocjene sadržane su u izvještaju komandanta Savske divizijske oblasti te ih je Pribičević samo prenio. Svrha im je da se poduzmu mjere u cilju stabiliziranja prilika i onemogućavanja protivnika.

Telegramom od 26. III Svetozar Pribičević javlja banu Palačeku u Zagreb da naredi cenzuri brisanje svih tekstova koji pridonose širenju boljševičkih ideja, naročito s obzirom na događaje u Mađarskoj. Inzistira na zabrani sastanaka HRSS i SRPJ (k). Zahtijeva razoružanje stanovništva.¹³

Ovakvih i sličnih naređenja i zahtjeva ima još mnogo. Svi oni pokazuju kakve su prilike bile u ovim krajevima. Što se tiče samog Daruvara, on je pokazivao slične karakteristike. I u njemu su se odvijali isti procesi. I tu su predstavnici građanskih političkih stranaka pošli u borbu za osvajanje glasova. Hrvatskom narodu, Česima, Nijemcima i Mađarima, obraćali su se predstavnici Hrvatske republikanske seljačke stranke i Hrvatske pučke stranke. Oko Srba u prvom redu, ali i oko pripadnika drugih nacionalnosti, angažirali su se srpski političari. Naročito aktivni bili su demokrati i radikali.

U aprilu 1919. godine došao je s nekolicinom svojih suradnika u Daruvar Milan Pribičević. Namjeravao je održati skup pristaša Demokratske stranke. Rukovodstvo organizacije u Daruvaru izvršilo je za zbor temeljite pripreme. Zahvaljujući tome, kao i velikom interesu stanovništva za događaje u budućnosti, zboru je prisustvovalo oko pet hiljada ljudi. U velikom broju na skup su došli i radnici, odnosno pripadnici i simpatizeri Socijalističke radničke partije.

Od daruvarskih političara zboru su prisustvovali učitelj iz Batinjana Milan Hrkalović, dr Mirko Grahovac, koji je ujedno i predsjedavao zboru, župnik Mijo Etinger i neki drugi.

Dobivši riječ, Pribičević je govorio o potrebi ulaganja velikih napora cjelokupnog stanovništva na izgradnji nove države. Posebnu pažnju poklonio je Demokratskoj stranci i njenoj politici. Govoreći o političkim pitanjima, on je napao hrvatske nacionaliste, Hrvatsku republikansku seljačku stranku i komuniste. Hrvatske stranke optuživao je za razbijanje jugoslavenske države i netrpeljivost prema srpskom narodu. Komuniste je okvalificirao kao neprijatelje poretka, mira i reda u državi. Nazvao ih je agentima Sovjetske Rusije i mađarske revolucije. Na njih je svalio krivicu za nesredene prilike u državi i ukazao da oni spremaju revoluciju poput one u Mađarskoj.

Poslije Pribičevića za riječ se javio Ivan Muker. On je u početku svoga govora napao sve rukovodioce građanskih stranaka nazivajući ih kortešima, prevrtljivcima i lažljivcima. Istakao je da su u vrijeme Austro-Ugarske služili

¹² Original u IHRPH, Zagreb, fotokopija izvještaja u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

¹³ Original u IHRPH, Zagreb, fotokopija telegrama u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

stranim gospodarima i da su tada, kao što to čine i sada, tvrdili da je najbolje ono što su oni predlagali i radili. Optuživao ih je da su i prije narodu davali obećanja, a da nikada ništa za njega nisu učinili i da to isto rade i sada. Rekao je da su oni i za prošle države bili na vlasti i da ni sada ne čine ništa drugo no da to postignu. Pozvao je prisutne da im to više ne dozvole i da se radnici i seljaci udruže i pod rukovodstvom Socijalističke partije bore za svoja prava.

Za vrijeme Mukerova govora dolazilo je do ovacija prisutnih, ali i do protesta pristalica građanskih stranaka. Na kraju govora Muker je bio fizički napadnut i odvučen sa govornice. Nakon toga istupio je Hrkalović koji je nastojao da, optužujući Mukera za protivsrpstvo, raspali nacionalističke strasti kod prisutnih Srba.

Osjetivši to, Muker je protivoptužbom pokušao da spriječi ono najgore. Međutim, stvari su krenule u opću anarhiju. Jedan bivši solunski dobrovoljac otkao je ručnu bombu i htio ju je baciti na Mukera, očekujući da će ovaj pobjeći. U međuvremenu iz naroda su na vođe građanskih stranaka poletjela jaja što su ih pristaše socijalista za svaki slučaj pripremili.

Videći što se događa, a pretpostavljajući da se iz toga svašta može izroditi, Pribičević je zatražio od Mukera da pokuša umiriti narod. Ovaj mu je na to odgovorio neka to traži od Hrkalovića.

Anarhija je poslije prerasla u opću tučnjavu. Mnogi predstavnici jedne i druge strane bili su fizički napadnuti i teško pretučeni. Time je ujedno i zbor bio razbijen.

Ova psihoza ubrzo se prenijela na cijeli grad i mnoga sela.¹⁴

Dakle, nastali sukob imao je dvije osnovne komponente. Prvu čini klasni sukob radnika i siromašnih slojeva naroda koje su predvodili komunisti protiv buržoazije i drugi u sferi nacionalnih odnosa u vidu sukoba, prije svega, između srpskih i hrvatskih nacionalista.

AKTIVNOST ORGANIZACIJE SRPJ (k) U 1919. I 1920. GODINI

Poneseni uspješnim održavanjem Kongresa ujedinjenja, članovi i simpatizeri SRPJ (k) u Daruvaru prionuli su radu. Njihova aktivnost svodila se na isticanje zahtjeva za razvlašćivanjem buržoazije, za davanjem zemlje siromašnim seljacima, za pružanje pomoći siromašnim i nemoćnim građanima. Isticali su zahtjeve da narod preuzme vlast. Na tim i sličnim parolama nastojali su pridobiti što veći broj građana. Toga su bili to svjesniji, što su im u prilog išle ekonomske i društvene prilike u to vrijeme. Kao posljedica rata, u Daruvaru i selima, osjećala se velika nestašica mnogih živežnih potrepština. Nekih industrijskih proizvoda gotovo nije bilo, a one koji su se mogli dobiti, trebalo je plaćati velikim novcima.

Istovremeno s nestašicom industrijske robe, osjećao se nedostatak poljoprivrednih proizvoda.

U takvoj situaciji najbolje su prolazili trgovci, industrijalci i bogati seljaci. Dakle oni koji su raspolagali materijalnim dobrima i koji su njima trgovali.

¹⁴ Ivan Muker, n. n. str. 14—16.

PROSLAVA 1. MAJA 1919. GODINE

Jedna od akcija koju su komunisti Daruvara proveli u 1919. godini bila je proslava 1. maja. Počeli su je pripremati dvadeset dana unaprijed. Prema planu organizatora proslava je trebala biti velika politička akcija, smotra snage Organizacije Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista). U proslavi su trebali uzeti učešće ne samo stanovnici Daruvara, nego i sela Blagorodovac, Stražanac, Končanica, Uljanik, Brestovac, Gornji Daruvar, Doljani i drugih. Predviđeno je da narod na zbor dolazi na kolima pod zastavama, u prvom redu komunističkim, da dolazi s limenim glazbama, kojih je tada bilo u više daruvarskih sela, tamburaškim orkestrima itd. Očekivalo se da će na proslavi, koja se trebala održati na trgu u Daruvaru, sudjelovati oko 10 000 građana.

Rukovodstvo Kotarske organizacije SRPJ (k) odredilo je govornike, pripremilo kulturno-umjetnički program i cjelokupnu organizaciju radi osiguranja reda i normalnog odvijanja proslave.

Da bi proslava što bolje uspjela, organizatori su zamolili vlasnike radnji da one toga dana budu zatvorene. Većina vlasnika prihvatila je njihov prijedlog. Jedni zato jer su bili pristalice stranke, a drugi jer su se plašili suprotstaviti revolucionarnom pokretu koji je i ovdje bio u snažnom usponu.

Kada je izgledalo da je sve u najboljem redu i da će idućeg dana Daruvar doživjeti ono što nije do toga vremena, navečer, uoči 1. maja organizatori proslave dobili su od Kotarske oblasti obavijest da se proslava ne može održati i da je zabranjena. Organizatori su protestirali protiv toga postupka vlasti, ali su zbog prijetnji, koje su nagoviještene, morali popustiti. Potpisali su akt da su zabranu primili na znanje. Međutim, nije bilo vremena ni mogućnosti da se narod o svemu obavijesti.

Rano jutrom 1. maja u gradu je na ulice i trgove izvedena vojska, žandarmerija, pa čak i financi. Pojačanja su dovedena iz sela sa područja kotara pa čak i žandarmerija iz Slavonske Požege.

Vojska i žandarmerija opkolili su cijeli grad, zaposjevši sve prilaze. Nitko bez kontrole nije mogao ući niti izaći iz grada. Po naređenju vlasti svi vlasnici radnji i obrtničkih i trgovačkih, morali su ih otvoriti. Neke, koji to nisu htjeli učiniti, natjerali su silom.

Ujutro su gradom već kružile vijesti o zaustavljanju naroda na prilazima gradu. On se nije dao zbuniti prijetnjama vojske i žandara te se nije vraćao kućama nego je na prilazima gradu svoje raspoloženje manifestirao pjesmom i svirkom gotovo do dvanaest sati. Tada su se i najuporniji vratili u svoja sela.

Iako su se morali pokoriti naređenju da ne održe prvomajsku proslavu, komunisti su se ipak sastali u Radničkom domu u Daruvaru, te su se dogovorili što da učine. Zaključili su da organiziraju izlet na »Julijin zdenac« koji se nalazi u šumici nedaleko Kupališta. Zdenac je bio u okviru blokade pa je bilo moguće da se ova zamisao izvede.

Kako je bilo zabranjeno da se građani okupljaju u većem broju, oni su na dogovoreno mjesto dolazili pojedinačno ili u manjim grupicama.

Okupljenim izletnicima kod »Julijinog zdenca« održali su kratke govore članovi kotarskog rukovodstva Partije Valdgoni i Jindra. Poslije toga uslijedila je pjesma i veselje prisutnih. No, to nije dugo potrajalo jer su došli žandari te su sve prisutne rastjerali.¹⁵

Iako nije realizirana onako kako je planirana, proslava 1. maja je ipak pokazala dvije stvari, i to:

1. da je narod u Daruvaru i na daruvarskom kotaru bio velikim dijelom revolucionarno raspoložen i da je masovno podržavao komuniste i

2. da je vlast, a s njome i buržoazija, bila zaplašena raspoloženjem naroda i da je morala poseći za oružanom silom samo zato da spriječi manifestacije naroda.

Da bi nekako odgovorili na taj protivzakoniti akt vlasti, komunistički vođe su se dogovorili da se još u toku dana poduzme neka akcija. Zaključeno je da se u 19 sati proglašuje protestni štrajk radnika Električne centrale u gradu. Radnici su zaključak prihvatili te je grad cijelu noć ostao bez svjetla. Koristeći se time, narod je izišao na ulice te je tada manifestirao svoje raspoloženje.

IZLET U ULJANIK

Pošto im nije uspjelo da održe proslavu 1. maja, komunistički vođe iz Daruvara odlučili su da slijedeće nedjelje poslije toga radničkog praznika organiziraju drugu akciju, izlet daruvarskog radništva i građana u Uljanik. Uljanik za mjesto izleta nije slučajno izabran. Tamo je bilo više članova Socijalističke radničke partije i njenih simpatizera. Osim toga, u Uljaniku je gostionica, koju je držao simpatizer Partije, imala poveću salu prikladnu za izvođenje kulturno-umjetničkog programa i za zabavu. Dogovoreno je da pristaše iz okolnih sela, koji imaju konje i kola, dođu ujutro pred Radnički dom u Daruvaru i da odatle prevezu izletnike u Uljanik. Većina izletnika ukrcala se u kola te su otputovali. Ostala su samo petorica, među njima i predsjednik Kotarske organizacije Ivan Muker. Obzirom da nisu imali čime da se prevezu, krenuli su u Uljanik pješice.

Saznavši za planirani izlet komunista u Uljanik, neki velikosrpski elementi iz Daruvara odlučili su da ih u tome spriječe. Oni su otišli u Gornji Daruvar te su tu nagovorili svoje istomišljenike da organiziraju i izvrše napad. Na putu kroz Gornji Daruvar, točnije iza sela, iskočilo je pred njih dvadeset seljaka Srba, naoružanih kolcima, sjekirama i revolverima, te su ih počeli zlostavljati i tući. Napad je bio tako iznenadan i silovit da mu se nisu mogli suprotstaviti. Sva petorica bili su pretučeni do te mjere, da su neki, ni sami ne znajući kako, stigli u bolnicu.

Da su u organizaciji akcije sudjelovali ili je bar podržavali predstavnici vlasti i građanskih političkih stranaka pokazuje nekoliko činjenica. Začudujuće je npr. kako je županijski fizik mogao u zapisnik konstatirati da kod pretučenog komunista nisu konstatirali nikakve povrede, kada je liječnik, koji

¹⁵ Ivan Muker, n. n. str. 16—19.

je previjao ozlijeđene, konstatirao više težih i lakših povreda. To, kao i činjenica da se napadačima nije ništa desilo, tj. da nisu bili uhapšeni niti privedeni istrazi, ukazuje na to, da je ova akcija nekih Gornjodaruvarčana bila organizirana i da su iza nje stajale jače snage od onih dvadesetak napadača.

Izletnici, koji su krenuli kolima, također su bili zaustavljeni, oduzeta im je bila komunistička zastava koja je tek nakon dužeg vremena bila vraćena.¹¹

Prema tome i ova akcija koju su organizirali komunisti, nije uspješno provedena. Ovom prilikom nije (protiv naroda) istupila vojska ni policija, nego su to učinili seljaci srpske nacionalnosti. Mnogi od njih sudjelovali su u napadu na svoje poznanike. Neki od njih su čak bili dobri znanci, zajedno su polazili školu i slično. Znači da međusobno nisu bili neprijatelji. Najvjerojatnije, ovdje se radilo o ljudima koji su politički bili neobrazovani a poslužili su interesima vladajućih krugova da ovladaju situacijom i povećaju svoj utjecaj kod stanovništva.

KOMUNISTIČKI ZBOR U DARUVARU

Nakon neuspjelog izleta u Uljanik, došlo je do nekih organizacionih izmjena u kotarskom rukovodstvu SRPJ (k) u Daruvaru. Dotadašnji predsjednik Organizacije Ivan Muker postavljen je za njenog sekretara. Na toj dužnosti on je radio kao profesionalni radnik, što znači da je za taj rad bio plaćen. U takvoj situaciji mogao se znatno više baviti zadacima Organizacije. Uporedo s tim Muker je izabran i za predsjednika Sindikalnog vijeća, a rukovodio je muzičkom i dramskom sekcijom radničkog društva.

Neuspjeh prethodne akcije s jedne strane i potreba političkog angažiranja masa s druge strane, bili su onaj faktor koji je komuniste naveo na ideju održavanja velikog političkog zbora. Zbor je zakazan osam nedjelja nakon neuspjelog izleta, što znači, sredinom jula. Mjesto održavanja bilo je određeno pred kupališnim svratištem, a vrijeme, nedjelja prije podne.

Zahvaljujući dobro izvršenim pripremama koje su trajale duže vrijeme, skupštini je prisustvovalo oko šest hiljada građana. Osim stanovnika grada i okolice prisustvovali su joj i seljaci iz okolnih i udaljenih sela. Narod je na skupštinu dolazio pod zastavama, a žene i djevojke u narodnim nošnjama.

Na skupu je govorio sekretar Organizacije Ivan Muker. U izlaganju je osudio držanje i djelatnost socijaldemokrata, vlasti i buržoazije. Napao je diktaturu ministra unutrašnjih poslova Svetozara Pribečevića, kao i predstavnike lokalnih organa vlasti.

Broj prisutnih, među kojima je bilo i onih što su sačekali i pretukli komuniste kada su išli na izlet u Uljanik, kao i njihovo držanje za vrijeme zbora, pokazuje da je unatoč svim otporima vlasti, buržoazije i građanskih političkih stranaka, utjecaj komunista u narodu još više porastao.

Zaključujući zbor, Muker je izjavio da on u ime svojih pretučenih drugova oprašta onima koji su ih zlostavljali, jer znadu da su oni bili zavedeni. Istakao

¹³ Ivan Muker, n. n. str. 19—23.

je da ono što oni kao komunisti rade, nije ništa drugo do borba za interese naroda bez obzira kojoj nacionalnosti ili vjeri tko pripada.

Reagiranje prisutnih potvrdilo je da je veliki dio stanovništva bio lijevo orijentiran. Većina prisutnih odobrala je izjave govornika i izjašnjavala se za politiku komunista.¹⁷

Nakon zбора komunisti su nastavili s propagiranjem svojih ideja. Oni su to činili putem predavanja, priredbama i sportskim utakmicama što ih je organizirao radnički nogometni klub »Marks«. Kulturno-zabavne priredbe davane su u gradu i selima. Jednu vrlo uspješnu priredbu Daruvarsko radničko društvo dalo je krajem godine i u Pakracu. Ona je tako uspješna, da su domaćini tražili da društvo iz Daruvara uskoro ponovo nastupi.

Za postignuti uspjeh članovi kulturno-umjetničkog društva bili su nagrađeni od strane Kotarskog odbora SRPJ (k) iz Pakraca, partijskim amblemom od crvene svile sa trakama i zlatnom lirom s resama.

AKTIVNOST KOMUNISTA U BLAGORODOVCU I OKOLNIM SELIMA

U Blagorodovcu od 1919. godine postoji i djeluje komunistička grupa. Ona je pod rukovodstvom Oskara Fidera formirala grupu simpatizera, a činili su je Mato, Josip i Marko Novosel, Josip i Makso Kuktić i Valent Slanac.¹⁸ Članovi grupe uspostavljali su veze sa svojim poznicima te su im pričali o potrebi promjene tadašnjeg režima u zemlji. Ukazivali su na nasilja što su ih vlasti vršile nad stanovništvom, govorili o uzrocima skupoće, o pokvarenosti svećenika i o revolucijama u Rusiji i Mađarskoj. Naročitu podršku nalazili su među mladima.

Članovi navedene grupe uspostavljali su suradnju i s poznicima u okolnim selima.

Kao suradnike dobili su pojedince i u Otkopima, Treglavi, Dežanovcu i Uljaniku. Povremeno su se sastajali te su razgovarali o situaciji i radu.

Iako u ovim selima nisu postojale organizirane grupe i partijske organizacije, svi ovi aktivisti smatrali su se komunistima, te su tako i istupali.

Grupa u Blagorodovcu, a i pojedinci iz navedenih sela, imali su stalnu vezu s Organizacijom u Daruvaru. Tamo su češće posjećivali Ivana Mukera i druge članove Kotarske organizacije te su od njih primali upute za rad.

Osim političkih razgovora, oni su bili inicijatori kulturno-prosvjetnog i zabavnog rada. Pripremali su zabave, ples, a izvodili su i razne skečeve naprednog i komičnog sadržaja.

I u Stražancu u to vrijeme jača utjecaj SRPJ (k). Širili su ga komunisti iz Blagorodovca. Tome je pridonijela činjenica da su Stražanac s gotovo 85% o nastanjivali doseljenici iz Hrvatskog Zagorja, među kojima je bilo mnogo sirotinje.¹⁹

¹⁷ Ivan Muker, n. n. str. 14—16.

¹⁸ Blaž Čizmar: Izjava (Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvar)

¹⁹ Blaž Čizmar: Izjava (Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvar)

SINDIKATI I NJIHOVA AKTIVNOST U DRUGOJ POLOVICI 1919. GODINE

Nakon Kongresa ujedinjenja i osnivanja klasnih sindikata i u Daruvaru dolazi do formiranja sindikalnih organizacija. Osnovani su savezi metalaca, drvodjelaca, kožaraca i građevinara. Istovremeno u Siraču su sindikalno organizirani kamenolomci i krečari te jedan broj šumskih radnika na Papuku.

Na osnovu nepotpunih podataka izlazi da je na daruvarskom kotaru do 1920. godine u sindikatima bilo oko dvije stotine radnika.

One sindikalne organizacije koje nisu imale veći broj članova, nisu imale odbore, nego samo povjerenike. Povjerenici su bili povezani s Kotarskim sindikalnim vijećem. Oni su kao i članovi Vijeća, bili članovi Partije.

Disciplina članova bila je dobra, mada klasna svijest nije bila na potrebnoj visini. Da bi se ta slabost u pokretu otklonila, pristupilo se češćem održavanju zborova, političkih i drugih predavanja. Prakticirana su i predavanja iz prirodnih i društvenih nauka radi svestranijeg kulturnog i političkog uzdizanja članstva.

Nastojalo se da što veći broj radnika uđe u radničko kulturno-umjetničko društvo i nogometni klub.

Sve ove mjere, kao i opća situacija u zemlji, pridonosili su aktivnijem radu radnika u sindikalnim organizacijama. To je bilo vrlo važno jer su poslodavci prema radnicima postupali onako kako su prije toga bili navikli. Sve do toga vremena oni nisu mnogo marili za sindikate. Nisu s njima bili spremni voditi bilo kakve pregovore. Bez obzira na stav sindikata, svaki radnik koji bi se usudio da protivrječi poslodavcu ili ne izvrši njegov nalog, najčešće je dobivao otkaz.

Prvi značajniji ispit u toj ulozi sindikati su imali u Daruvaru 1919. godine, kada je došlo do tarifnog pokreta radnika u tamošnjoj ciglani. Tada su predstavnici sindikata istupili u ime radnika i s poslodavcem pokušavali voditi pregovore. Poslodavac je odbio predstavnike sindikata s obrazloženjem da on ne može dopustiti da se bilo tko miješa u njegove odnose sa radnicima.

Napustivši poslodavčevu kancelariju, predstavnici sindikata obavijestili su o tome radnike. Nakon toga, po prethodnom dogovoru, svi radnici napustili su posao, čime je istovremeno počeo i štrajk.

Samo nekoliko sati kasnije žandari su uhapsili sindikalne predstavnike, iako nisu imali nalog za hapšenje. Inicijativu za njihov postupak dao je vlasnik ciglane Edo Jakovac.

Čim se saznalo za hapšenje sindikalnih rukovodilaca, svi organizirani radnici stupili su u generalni štrajk, štrajkaši su oko poduzeća u kojima su obustavili rad, postavili straže. Videći da stanje postaje sve napetije, kao i zbog toga što je prijetila opasnost da se kružna peć u ciglani ugasi, a i da pivovara ostane bez leda, čime mogu nastati veliki gubici za poslodavce, predstavnici radnika pozvani su na pregovore.

Otpočinjanjem pregovora obustavljen je generalni štrajk. Nasuprot njemu, obustava rada u ciglani nastavljena je sve dok nije potpisan novi kolektivni

ugovor. Ugovor je pot^ isan slijedeći dan s većom povišicom nego je prethodno tražena.²⁰

Ovaj događaj imao je višestruk značaj. Prije svega radnici su postali svjesniji značaja i uloge sindikalne organizacije. Tek tada su i sami osjetili kakvu snagu predstavljaju kada su organizirani. Akcija je istovremeno potvrdila političke stavove komunista, te je pridonijela podizanju njihova ugleda među radništvom. Obzirom da je i sav ostali narod bio očevidac događaja, to je akcija komunista preko sindikata ostavila i na njega snažan dojam. Poslodavci su također shvatili da su se prilike promijenile. Postali su svjesni da će u novim sindikatima imati opasnog protivnika o kojem će morati voditi računa.

Početak 1920. godine došlo je ponovno do tarifnog pokreta. U njemu su osim kućnih slugu bili obuhvaćeni svi radnici, pa je on imao sve karakteristike generalnog pokreta.

Videći što se može dogoditi, neki vlasnici poduzeća (vlasnik radionice strojeva Franjo Effenberger, predstavnik daruvarske pivovare Gross i ciglane Edo Jakovac) ponudili su sindikatu sve ono što su radnici tražili. Neki od njih ponudili su i više nego je traženo. Sindikati su načinili grešku te su ponude prihvatili prije nego što su ugovori potpisani sa svim poslodavcima. Naime, mnogi vlasnici manjih radnji u kojima su osim radnika radili i članovi njihovih porodica, otezali su s potpisivanjem kolektivnih ugovora jer su i sami mogli održavati kakvu-takvu proizvodnju. Osim toga, minula je opasnost generalnog štrajka koji su i oni inače respektirali. Zbog toga se proces potpisivanja kolektivnih ugovora neočekivano otegao.

Međutim, i pored toga tarifni pokret je u osnovi uspio. On je radnicima donio poboljšanje. Uvjeti rada su poboljšani, a nadnice povećane.

AKCIJA ZA BRAŠNO

U proljeće 1920. godine u Daruvaru se osjećala velika nestašica živežnih namirnica. Brašno za kruh gotovo se nije moglo nabaviti. Teško je bilo doći do kukuruza, graha i krumpira. Masti, mesa i slanine nije bilo u radnjama. Kada su se neke od ovih namirnica i pojavile u trgovinama, tada su se javljali pred njima dugi redovi koji su se formirali još u toku prethodne noći.

Da bi ovoj neimaštini doskočili, radnici su odlazili u sela nastojeći da tamo nađu ono što im je trebalo. No, ni to nije mnogo pomagalo. Siromašni seljaci i sami su živjeli u oskudici živežnih namirnica. Srednji su nastojali da svoje viškove što skuplje prodaju i da tako mogu kupovati industrijske proizvode koji su im bili potrebni. Bogati seljaci bili su povezani s nakupcima i švercerima koji su se neprestano vrzmali po svim selima. Oni su za poljo-privredne proizvode plaćali neobično visoke cijene, koje domaće stanovništvo nije bilo u stanju platiti. To im je bilo moguće jer su namirnice transportirali u pasivne krajeve i veće industrijske centre, gdje su cijene ovim proizvodima bile kudikamo veće. Na taj način oni su na račun naroda zarađivali velik novac te su se brzo bogatili.

²⁰ Ivan Muker, n. n. str. 45 i 46.

Rukovodstvo Socijalističke radničke partije znalo je da se s poljoprivrednim proizvodima moraju događati nenormalne pojave. Bili su svjesni da na njihovom području ima ipak toliko ovih proizvoda da bi se njima mogle podmiriti potrebe daruvarskog stanovništva. Pomišljali su da ih država uzima iz nekih posebnih razloga. Zbog toga je odlučeno da sekretar Kotarske organizacije posjeti predsjednika Kotarske oblasti i da s njime razgovara o namirnicama i prehrani stanovništva. On je to ubrzo i učinio. Posjetio je predsjednika i upoznao ga s nemogućom situacijom u pogledu prehrane gradskog stanovništva. Tražio je da mu kaže što vlast namjerava učiniti da bi se stanje popravilo. Međutim, predsjednik je samo slijegao ramenima govoreći da namirnica nema i da je vlast tu nemoćna. Savjetovao mu je da se svatko snalazi kako najbolje može.

Sekretar je poslije toga upitao predsjednika što je s brašnom koje se svakodnevno melje u mlinovima. Jer, napomenuo je on, svakome je poznato da mlinovi rade svakodnevno, a brašna nema. Predsjednik je odgovorio da to nije u nadležnosti kotara i da mu on ne može pomoći.

Kada tako nije ništa postignuto, političko i sindikalno rukovodstvo zadužili su nekolicinu članova da nađu rješenje.

Sutradan je sekretar Kotarske organizacije pozvao dvadesetak najdiscipliniranijih i Partiji najodanijih članova te je s njima održao tajni sastanak. Upoznao ih je sa situacijom i svojim planom. Dao im je zadatak da tajno prate kretanje trgovaca, pošiljke brašna koje se upućuju iz mlinova i da motre na sve što im može izgledati važno. Zatražio je od svakoga da se obaveže da o zadacima što su ih primili, neće nikome tko nije prisustvovao sastanku, ništa govoriti. Napomenuo im je da je to što rade stvar Partije i da time preuzimaju važnu zadaću.

Tako je stvoren obavještajni aparat Partije koji je za rukovodstvo prikupljao i druge podatke. Nema sumnje da je ta mjera mogla donijeti rezultate.

Drugi dan u jutro primljena je obavijest da trgovci u Daruvaru imaju dovoljne količine brašna, ali ga namjerno ne puštaju u prodaju. Kad je jednom od partijskih obavještajaca uspjelo doći do mlina Đoke Protića i pitati ga kako bi mogao doći do brašna, ovaj mu je rekao da ga može dobiti samo za zlato. To je bilo točno. Naime, nešto prije toga pa i tada bila je aktualna zamjena austrougarskih novčanica za nove, što ih je izdavala nova država. Kako je ta zamjena bila nepovoljna za posjednike novčanica bivše Austro-ugarske, mnogi, u prvom redu trgovci, izbjegavali su da primaju stare novčanice. Osim toga, kao jednu od posljedica rata, zemlja je doživljavala veliku inflaciju, pa su špekulanti, trgovci i njima slični, za robu najčešće tražili samo zlato.

Saznavši za to, sekretar Organizacije SRP (k) Muker ponovo je posjetio predsjednika te ga je sa svime upoznao. Međutim, ni od toga nije bilo nikakve koristi.

Slijedećeg dana rano ujutro Mukera je obavijestio jedan od njegovih obavještajaca, koji se nalazio na željezničkoj stanici i tamo motrio na sve što se događa, da se na sporednom kolosijeku nalazi jedan vagon u koji se utovaruje brašno. Muker je na to sa svojim drugom otišao na stanicu, te se na licu mjesta uvjerio u istinitost informacije. Istovremeno kada i Muker, vagonu je

prišao i skladištar Jenčki. Pozdravivši se s njim, Muker ga je upitao kuda ide ovo brašno. Skladištar je odbio da mu odgovori te je naredio radnicima da se požure s utovarom. Nakon toga vagon je trebalo premjestiti na drugi kolosijek gdje će biti prikopčan za kompoziciju koja će ga odvesti. Na to se udaljio.

Radnici, koji su čekali da se skladištar udalji, obavijestili su Mukera da to brašno Protić šalje u Karlovac. Nakon toga dogovorili su se da se s utovarom odugovlači što se dulje može i da posao nikako ne smije biti završen sutra do

10 sati. Naime, vlak koji je trebao povesti i vagon s brašnom, prolazio je kroz Daruvar sutra ujutro u 7 sati. Dakle, glavno je bilo da vagon ne bude utovaren do polaska vlaka. Radnici koji su radili na utovaru, obećali su da će tako i postupiti. S obzirom da su brašno noću prevozila dvojica velika kola, postignuta je suglasnost s prijevoznicama da se prijevoz što više odugovlači. Osim toga, s dežurnim radnikom u električnoj centrali dogovoreno je da načini kvar u centrali i da grad ostane bez svjetla. Time su nastojali sakriti postupke vozača i radnika koji su radili na utovaru.

Sutra ujutro predsjednik Kotarske oblasti bio je obaviješten o transportiranju brašna. Istovremeno mu je postavljen zahtjev da se brašno zaustavi u Daruvaru i stavi u prodaju. Predsjednik je predstavnicima radnika na to odgovorio da on tu ne može ništa učiniti jer Protić za to brašno ima izvoznicu. Samim tim on je priznao da je od početka Protićeve akcije bio o njoj obaviješten. Što više, on mu je i izdao izvoznicu. To je bio dokaz da vlast najtješnje surađuje s trgovcima i crnoburzijancima, te da joj nije stalo do položaja naroda.

Svako daljnje pregovaranje s predsjednikom i ostalim predstavnicima lokalne vlasti postalo je bespredmetno. Radnici su, napustivši pregovore, brzo pronašli dvojica velika kola te su se s njima uputili na željezničku stanicu. Iz Radničkog doma, gdje se nalazilo nekoliko dežurnih radnika, angažiranih za ovu akciju, odmah su poslani na stanicu da pomognu utovar brašna. Natovarena brašnom, kola su upućena pred zgradu kotara, a pratila ih je masa svijeta koja je išla s jedne i druge strane kola. Brašno je stavljeno u Kotarsku aprovizaciju, a zatim su u kotaru potraženi nadležni da odobre prodaju. Međutim, u kancelarijama nije bilo nikoga. Da li su se činovnici preplašili mase naroda i događaja o kojem je već tada govorio cijeli grad, ne može se ustanoviti. Slično je bilo i u pogledu žandara jer i njih nije bilo u postaji. Na to je pozvan policijski komesar Franjo Broz. Komunisti su tada objasnili okupljenom narodu da su brašno dovezli u aprovizaciju zbog toga da se ono tu podijeli na osnovu aprovizacionih karata po maksimiranim cijenama. Građanima je rečeno da odu kućama po karte za snabdijevanje, da se uspostavi red, te da će se poslije toga izvršiti raspodjela zaplijenjenog brašna.

Od policijskog komesara zatraženo je da i on sa svoje strane o tome obavijesti građanstvo. On je to ubrzo i učinio.

Radnici su poslije toga formirali odbor za raspodjelu brašna te se pristupilo poslu. Svaki građanin je dolazio sa svojom kartom te su na osnovu toga načinjeni spiskovi. Tako se znalo tko je sve dobio i koliku količinu brašna. Poslije toga Radnički odbor pozvao je Protića te mu je isplatio novac, koji su građani uplaćivali na osnovi maksimiranih cijena brašna.

Za posao što su ga obavljali dijeleći brašno, Protić je radnicima isplatio njihovu zaradu.²¹

Slična je akcija izvršena i s krumpirom zemljoposjednika Josipa Ofnera, koji su radnici preuzeli kada je utovarivan u vagon na željezničkoj stanici.

O tome veliki župan Požeške županije izvještava 29. III 1920. godine Predsjedništvo Kraljevske zemaljske vlade u Zagrebu pa kaže:

»Dne 20. o. mj. zaustavila je grupa komunista u Daruvaru troja kola krumpira koja su na kolodvor za odpremu vožena. Ovaj krumpir dovezli su komunisti samovoljno u općinsku zgradu da ga među sebe po određenoj cijeni raspačaju. Doznajući za taj postupak pozvala je nadležna kotarska oblast vođu komunista Ivana Mukera i vlasnika krumpira Josipa Ofnera iz Trojeglave te ih privremeno kaznila i to prvog radi izgređa, a drugog radi prekršaja banske naredbe od 2/12. 1919. br. 62074 o suzbijanju skupoće i lihvarstvu s robom.«²²

Jednu i drugu akciju narod je oduševljeno pozdravio. Građani su na ulicama javno manifestirali svoju privrženost Socijalističkoj partiji. Osuđivali su vlast i špekulante koji su se na račun naroda brzo bogatili.

Dva dana nakon tih događaja Muker je pozvan u Kotarsku oblast. Tu mu je rečeno da je uzurpirao vlast i da je zbog toga osuđen na petnaest dana zatvora. Nakon što mu je to bilo saopćeno, priveden je radi izdržavanja kazne.

Međutim, u zatvoru je ostao samo jedan dan. Drugi dan pred zgradom zatvora okupilo se mnoštvo svijeta. Tu su bili ne samo radnici i sirotinja iz Daruvara, nego i radnici iz kamenoloma u Siraču. Bilo je prisutno oko hiljadu muškaraca i žena. Mnogi od njih imali su u rukama razne predmete.

Kada su predstavnici okupljenog naroda zatražili predstojnika da pusti na slobodu sekretara Kotarske organizacije, ovaj ga je pozvao i rekao mu o čemu se radi. Dodao je da bi on narodu trebao reći da ga on nije osudio na zatvor nego veliki župan te da ga on ne može ni osloboditi. Kada je sekretar odbio da to učini, predstojnik ga je vratio natrag u zatvor. Međutim, ubrzo su se u zatvorskoj prostoriji pojavili kotarski pristav i ključar te su ga izveli, ali na dvorišna vrata. Pristav je tu od sekretara zatražio da se ovaj obrati narodu i da ga zamoli da se razide. Kada je to ovaj odbio, govoreći da on narod nije ni pozvao, iz gomile se čuo uzvik: »Ti nama kruha, a lopovi tebe u zatvor.« Na to nekoliko žena, koje su se nalazile najbliže, odgurnu pristava i akcesistu, pograbe sekretara te se začas našao u zraku na rukama oduševljenog naroda. Odatle su se uputili prema kupališnoj zgradi gdje su prisutni tražili da im održi govor. Iako je znao da to bez odobrenja vlasti ne smije činiti, ipak situacija je bila takva da se nije mogao povući. Govorio je o nepravdi kapitalističkog društva, o revoluciji, Lenjinu, kao i prilikama u zemlji. Dok je govorio, narod je neprestano pridolazio.

Nakon održanog govora, rukovodstvo Kotarske organizacije je sa sekretarom otišlo u Radnički dom, a narod se, manifestirajući Partiji, revoluciji i Sovjetskoj Rusiji, počeo razilaziti.

²¹ Ivan Muker, n. n. str. 23—28.

²² Original u IHRPH Zagreb, fotokopija izvještaja o Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

NOVA VLAST U DARUVARU I PROBLEM SKUPOĆE

Od završetka rata pa nadalje sva štampa, i radnička i buržoaska, svakodnevno je pisala o cijenama i povećanju skupoće. Svaka je sa svoga stanovišta iznosila uzroke takvom stanju. Radnički listovi ukazivali su da su uzročnici skupoće i teškoga života naroda kapitalisti, trgovci i lihvari, koji se samo bogate i ni za što drugo se ne interesiraju. S druge strane buržoaska štampa okrivljavala je za tešku situaciju u prvom redu komuniste. Ona je isticala da su oni krivci za takvo stanje jer bune radništvo, nagovaraju ga na nerad, štrajkove i nedisciplinu.

U takvoj situaciji, zbog nastalih društvenih protivrječnosti, moglo se nezadovoljstvo naroda lako pretvoriti u pobunu pa i revoluciju.

Poučena iskustvom iz Mađarske, vlada je nastojala svim raspoloživim sredstvima spriječiti revolucionarne akcije. Stvarni uzroci društvene krize nastojali su se prikazati nedostatkom dobre organizacije svakodnevnog života. Stoga su vlasti osnivanjem odbora protiv skupoće skretale pažnju javnosti na sporedan kolosijek, kako to pokazuje i daruvarski slučaj.

Nakon naprijed spomenutih događaja, Ivan Muker, sekretar Kotarske organizacije SRPJ (k) za kotar Daruvar, dobio je od velikog župana Požeške županije rješenje da je imenovan za člana Odbora za suzbijanje skupoće u Daruvaru. Čim ga je dobio, Muker je sazvao rukovodstvo Organizacije i pitao što da radi. Nakon rasprave prisutni su odlučili da on prihvati rješenje.

Ubrzo poslije toga sazvan je prvi sastanak Odbora. Predsjednik mu je bio župnik Mijo Etinger. U Odboru su osim njega bili: mlinar i trgovac Đuro Protić, onaj isti kojem su samo nekoliko dana ranije zaplijenili vagon brašna, bankar Milan Dobrović, nakupac Vrkljan te još nekoliko građana, poznatih špekulanata i švercera. Samo je Muker bio predstavnik radnika. Od strane seljaka u Odboru nije bilo nikoga.²³

Jedina osoba koja je imala ugled poštenog i pravednog čovjeka u Daruvaru, a bila je također u Odboru, bio je sudac Rušec.

Sastav Odbora dovoljno je govorio sam za sebe. Očito je da se radilo o farsu i da je glavno bilo da se obmani narod. S druge strane mora se konstatirati da je to vlast načinila sasvim namjerno. Imenujući one, protiv kojih se trebala voditi istraga, spriječena je mogućnost da u njega uđu oni koji su životno zainteresirani za to da se borba protiv skupoće i njezinih istinskih nosilaca radikalno povede.

Na sastancima Odbora govorilo se namjerno o nevažnim i sporednim stvarima. Odugovlačilo se s postavljanjem bitnoga pitanja, odakle i na kakav način namaknuti hranu. Kada je konačno i ono došlo na dnevni red, govorilo se o svemu i svačemu samo ne o onom što je trebalo. Većina prisutnih predlagala je, da kod seljaka treba provesti rekviziciju hrane. Jedini koji se o tome prijedlogu nije htio odmah izjasniti bio je sudac Rušec. On je, kao i Muker, znao da je seljaku oduzeto sve što mu se moglo oduzeti. Čak su mnogima time bile prepolovljene količine predviđene za sjeme.

²³ Ivan Muker, n. n. str. 30—33.

Tada se za riječ javio Muker. On je izjavio da se protivi prijedlogu jer je nepravedan. Nepravedan je zato, istakao je on, jer je seljak ostao bez svega što je imao. Naime, dotadašnjim rekvizicijama oduzeto mu je sve ono što je proizveo. Pitao je kako to da nitko od prisutnih nije ukazao na stvarne izvore hrane. Nakon toga, pokazujući na Dobrovića, člana Odbora, rekao je da u bivšoj staklani drži vagon i pol kukuruza i pola vagona smokava koje namjerava pretvoriti u rakiju. Za župnika je rekao da ima toliko namirnica da bi se njima mogao prehraniti znatan broj građana. Za Protića je izjavio da u mlinu i magazinima ima velike količine pšenice i brašna koje drži iz Spekulativnih razloga. Napomenuo je da s viškovima hrane raspoložu gotovo svi trgovci, mlinari i dio bogatih seljaka. Predložio je da se formira komisija koja će posjetiti sve one za koje se pretpostavlja da posjeduju namirnice i da se svi njihovi magazini i radnje iz tih razloga privremeno zapečate. Da bi se onemogućila malverzacija, predložio je da se formiraju dvije ili više komisija i da se taj posao obavi što prije. Tražio je da u komisije uđu radnici i oni koji žive u bijedi i neimaštini.

Nakon Mukerovog izlaganja za riječ se javio sudac Rušec. On je rekao: »Ako je tome tako kako gospodin Muker tvrdi, a ja vjerujem u istinitost njegovih navoda, pa zato prihvaćam njegov prijedlog u cijelosti, kao i to da se smjesta prijedlog izvrši i dodajem da gospodin Muker sam rukovodi zapljenom zaliha, a mi da ostanemo svi ovdje, dotle dok se zapljena ne izvrši.«²¹

Nakon toga prisutni nisu imali drugog izlaza nego da pristanu na predložene mjere. Još istog dana izvršena je zapljena namirnica s tim što je popisano kod koga se što pronašlo.

Muker je tada izvjestio rukovodstvo partijske organizacije koje je njegov izvještaj u potpunosti prihvatilo.

Poslije ovoga Muker više ni jedan puta nije pozvan na sastanak Odbora za suzbijanje skupoće.

IZBORI ZA OPĆINSKA POGLARSTVA I GRADSKO ZASTUPSTVO

Tokom cijele 1919. godine nova država i buržoazija pojačavaju pritisak na socijaliste. Sprovode stalnu prismotru rukovodećih članova nastojeći da ih onemoguće u radu. U socijalističku organizaciju ubacuju provokatore koji su svojim pretpostavljenima dostavljali informacije i po potrebi izmišljene materijale za optužbe. Vlast je zavela cenzuru na radničke listove, pisma, telefonske razgovore, a zabranjivala je skupove radnika i to samo onih koje su organizirali komunisti. Pojedini građanski političari, trgovci i razni poduzetnici služili su se mitom, korupcijom i ucjenjivanjem u borbi protiv komunista i njihovog utjecaja na radni narod. Organizirali su pojedince koji su fizički napadali radničke rukovodioce.

Sve ove mjere primjenjivali su još više tokom prve polovice 1920. godine. U to vrijeme vlast se već prilično stabilizirala. Općinska poglarstva, žandarmerija i vojska sve više kontroliraju situaciju na kotaru. Osim toga, predsto-

²⁴ Ivan Muker, n. n. str. 30—33.

jali su izbori za gradska i općinska zastupstva i poglavarstva te Drugi kongres Komunističke partije Jugoslavije koji se krajem juna održao u Vukovaru.

Imajući u vidu značaj jednoga i drugoga događaja, državna se vlast koristila svim sredstvima za jačanje svoga utjecaja. Pojedine građanske stranke koje su uživale podršku dvora nesmetano su jačale svoj politički utjecaj.

S druge strane postupak prema revolucionarnom radničkom pokretu i SRPJ (k) bio je izrazito suprotan. Svaka aktivnost članova SRPJ (k) kvalificirana je kao protudržavna djelatnost. To je bilo dovoljno da žandari i policija interveniraju te zabrane i onemoguće sve ono što nije odgovaralo lokalnim organima vlasti i buržoaziji.

U takvim prilikama približavalo se vrijeme izbora za gradska i općinska zastupstva i poglavarstva.

Pridajući velik značaj predstojećim izborima SRP (k) je istupila s razrađenim programom. U njemu se naročito isticalo da će SRPJ (k) uz revolucionarnu borbu, kao sredstvu za promjenu društvenih odnosa, sudjelovati u izborima i predstavničkim tijelima radi korišćenja istih za socijalistički odgoj radnih ljudi, upoznavanje s partijskim programom, za razotkrivanje klasnih namjera buržoazije, jačanje klasne svijesti radnika i zaoštavanje klasnih suprotnosti.

U izbornom programu govori se o klasnom karakteru općine u buržoaskom društvu i ističe da se njome ne može izvršiti oslobođenje radnog čovjeka, ali da se općine mogu iskoristiti za jačanje utjecaja na narod radi još upornije borbe za osvajanje političke vlasti.

U programu se govori o organizaciji buduće samouprave i vlasti nakon rušenja buržoaskog poretka. Izlažu se pogledi o komunalnoj privredi, o organiziranju prehrane stanovništva, rješavanju stambenih problema stanovništva, zdravstvenoj i socijalnoj politici, prosvjeti, kulturi i o načinu rješavanja tih i drugih pitanja.

Komunisti su u Daruvaru i selima govorili o ciljevima i zadacima, sadržanim u programu, ali i o njihovoj konkretnoj primjeni na lokalne prilike. Oni su isticali da je njihov cilj srušiti vlast buržoazije i uspostaviti vlast naroda. Govorili su o gladi koja je pogađala znatan dio stanovništva, o velikim porezima, o oskudici stanova, velikom broju bolesnih i nebrizi vlasti za te i mnoge druge socijalne probleme, o nepismenosti narodnih masa i kulturnoj zaostalosti stanovništva.

Sastanke su održavali i među radnicima i među seljacima. O tim dobro posjećenim sastancima ima više podataka u dokumentima lokalnih organa. U izvještaju velikog župana Požeške županije, upućenog 11. II 1920. Predsjedništvu Zemaljske vlade u Zagrebu o situaciji na području Daruvara, piše: »Političko stranački pokret ne pokazuje osobite živahnosti. Ponajviše održavaju sastanke komunisti, ali ističu samo radničke zahtjeve i općinske izbore. Vidna uspjeha nemaju niti imaju izgleda za to, osim u gradu Brodu gdje su brojno jaki te nešto u Daruvaru i Požegi. . . Općenito su Česi naročito u daruvarskom i pakračkom kotaru zauzeti za republikanstvo, dapače mnogi naginju i komunizmu pa bi trebalo da njihov konzul iz Zagreba i rečeni urednik Režny djeluju i uplivaju na njih, da se ne priklanjaju za republikanstvo i

komunizam, već da potpomagaju nama u stvaranju i učvršćivanju našeg narodnog i državnog jedinstva i kraljevstva, što će i njima kao i nama samima koristiti.«²⁵

Sastanak koji se spominje u izvještaju velikog župana, održan je 2. II 1920. Prisustvovalo mu je preko 2.000 građana ne samo iz Daruvara, nego i sela daruvarskog kotara. Otvorio ga je sekretar SRPJ (k) Ivan Muker, zatim je riječ predao V. Bornemissi iz Zagreba. Bornemissa je u govoru naglasio da nije u Daruvar došao da hvali svoju SRPJ (k), niti da kudi druge. Istakao je da mu je namjera da iznese program svoje partije pa tko misli da je dobar, neka ga podrži, a tko ne, neka traži ono što mu odgovara. Govorio je o suprotnostima postojećeg poretka. Upozorio je prisutne da buržoazija podstiče nacionalnu mržnju između Hrvata i Srba i da je to najveća opasnost koja narodu prijete. Naglasio je potrebu da se provedu izbori za parlament koji će vladati u interesu naroda. Istakao je da narod treba prosvjeđivati kako ga buržoazija ne bi mogla varati i iskorištavati. Posebno je govorio o zadacima seoskih općina, pri čemu se založio da one moraju voditi više brige o problemima seljaka i da su dužne da im u svemu pomažu.²⁶

Iza Bornemisse govorio je Ivan Muker. On je na kraju pozvao prisutne, ako imaju nešto u čemu se ne slažu sa V. Bornemissom da to iznesu. Međutim, nitko se nije javio za riječ, nego su dugotrajnim aplauzom pozdravili izlaganja govornika.

Treba istaći da je nekolicina komunističkih protivnika došla na zbor naoružana. Imali su namjeru da, koristeći se oružjem, razbiju zbor. No, situacija se odvijala sasvim drukčije. Ti protivnici komunista podržali su izlaganje govornika na skupu te su izjavili da su im o komunistima pričali sasvim drugačije i da su zbog toga držali da su oni neprijatelji naroda.²⁷

Istovremeno s ovom održavala se i skupština Hrvatske zajednice. Njoj su uz ostale prisustvovali i neki pravoslavni svećenici iz okolice. Skupštini su iz Zagreba prisustvovali profesori Ivan Srkulj i Antun Barac. Međutim, ona se završila prije predviđenoga roka i umalo da na njoj nije došlo do krvoprolića. Razbuktane nacionalističke strasti došle su tu do snažnog izražaja.²⁸

S obzirom da se Daruvar po aktivnosti komunista u izvještaju velikog župana iz Slavonske Požege posebno ističe i da se za Čehe govori da naginju republikanstvu i komunizmu, treba zaključiti da je tu postojao znatan utjecaj komunista.

Međutim, rad komunista u predizbornim pripremama nije se svodio samo na sastanke. Oni su održavali priredbe i u gradu i u selima. Širili su naprednu literaturu i proglase Partije. Tražili su i predlagali mnoga konkretna rješenja.

Općinski izbori na području kotara Daruvar održani su sredinom marta 1920. godine. Rezultati glasanja u samom Daruvaru bili su sljedeći:

Hrvatska zajednica dobila je 6 mandata
Nezavisni građani dobili su 3 mandata

²⁵ Slavica Hrečkovski i MileKonjević, n. n. str. 46. i 47.

²⁶ Nova istina, br. 38. od 5. II 1930.

²⁷ Nova istina, br. 38. od 5. II 1930.

²⁸ Nova istina, br. 38. od 5. II 1930.

Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista) 2 mandata i
Cionistička lista 1 mandat.²⁸

Na osnovu izbornih rezultata izlazi da su komunisti u Daruvaru dobili malo glasova, a to protivrječi konstatacijama koje smo iznosili. Naime, Daruvar je u to vrijeme u prvom redu obrtničko-trgovački i administrativni centar cijelog ovog kraja. Broj industrijskih radnika u odnosu na ostalo stanovništvo bio je malen. Uzimajući u obzir i siromašne obrtnike, nije ih bilo više od pet stotina. Većinu su činili srednji i bogatiji obrtnici, trgovci i činovnici. Oni su, polazeći od svojih privatnih interesa, gledali u novoj državi svoga zaštitnika i branu revoluciji od koje su strahovali za svoje bogatstvo i pozicije u društvu.

Osim toga, ovdje se mora voditi računa i o izbornom cenzusu koji nije omogućavao pravo glasa svim radnicima i gradskoj sirotinji. Nema sumnje da je i ta činjenica imala svoga odraza na izborne rezultate u Daruvaru.

Međutim, situacija je na seoskim općinama i u mnogim selima bila drugačija. Npr. u Brestovcu — Končanici najviše glasova dobili su kandidati Socijalističke radničke partije Jugoslavije. Slično je bilo i u Blagorodovcu, Uljaniku, Dežanovcu, Siraču i još nekima.³⁰

U selima koja su nastanili Hrvati, Česi, pa i Nijemci SRPJ (k) imala je više uspjeha nego tamo gdje su pretežno živjeli Srbi. To se može objasniti porastom nacionalizma kod jednog dijela ovog stanovništva, koji je bio zahvaćen euforijom pobjede u prvom svjetskom ratu.

PRILIKE U DARUVARU I AKTIVNOST ORGANIZACIJE SRPJ (k) U VRIJEME ODRŽAVANJA VUKOVARSKOG KONGRESA KPJ

Revolucionarno stanje u zemlji i prilike u samoj Partiji s jedne i plima revolucionarnih pokreta u nizu evropskih zemalja, prvenstveno u Rusiji i Mađarskoj, s druge strane, zahtijevali su odlučne mjere Partije. Zbog toga je hitno trebalo sazvati njen kongres na kojem bi se usvojili zaključci o najvažnijim pitanjima Partije i zemlje. Samo potpuno jasna politika Komunističke partije, pravilno procjenjivanje postojeće situacije i korišćenje svih mogućnosti koje je ona pružala, mogli su pridonijeti daljnjem jačanju revolucionarnog stanja u zemlji, a time ubrzati njen revolucionarni preobražaj. Zbog toga je Centralno partijsko vijeće donijelo odluku o održavanju Drugog kongresa Partije. Vrijeme održavanja Kongresa određeno je za drugu polovicu lipnja, a mjesto održavanja Vukovar.

Na osnovu tih odluka II kongres je održan od 20. do 25. VI 1920. u Radničkom domu u Vukovaru.

U vrijeme priprema za održavanje Drugog kongresa Partije u cijeloj Organizaciji pojačana je aktivnost. Tako se ponašala i u tome pravcu usmjerila je svoju aktivnost i Kotarska organizacija SRPJ (k) u Daruvaru. U to vrijeme

²⁸ Arhiv Socijalističke Republike Hrvatske, Zagreb, fond: Unutrašnji odjel Zemaljske vlade, IV—5, 15825/1920, k. 4749.

³⁰ Blaž Čizmar, n. n.

Proleteri sviju zemalja, ujedinite se! - ПРОЛЕТЕРИ СВИЈУ ЗЕМАЉА, УЈЕДИНИТЕ СЕ!

Социјалистичка Радничка Партија Југославије (Комуниста).
Сociјалистичка Радничка Партија Југославије (Комуниста).

Мјесна организација Daruvart Месна организација

Чланска карта - Članska karta

Број 82 Број

Друг - Другарка Ђурђа Маргита

Postao je članom partije — Постао је чланом партије

6. Јануара 1920

За мјесну организацију: — За мјесну организацију:

Muker

Članska karta SRPJ (komunista)

ona u svojim redovima ima oko 1500 članova i simpatizera.⁵¹ Najjača uporišta imala je u gradu, zatim Stražancu, Otkopima, Uljaniku, Dežanovcu, Siraču, Končanici i Blagorodovcu. Dok su u gradu, Siraču i Otkopima većinu članova činili radnici i sirotinja, dotle su u Končanici, Gornjem Dežanovcu i Dežanovcu, Uljaniku, Daruvarskom Brestovcu i Blagorodovcu, uostalom kao i u drugim selima, to većinom bili seljaci. Članovi i simpatizeri čitali su informacije i druge materijale koji su objavljivani u partijskim listovima. O njima se raspravljalo na sastancima koji su u to vrijeme učestali.

Iako organizacije nisu odlučivale o tome tko će ih predstavljati na Kongresu, ipak su se izjašnjavale da bi to trebao biti sekretar Kotarske organizacije Ivan Muker.

Delegate za Kongres određivala su oblasna savjetovanja. Za područje Požeške županije savjetovanje je sazvaо sekretar Oblasnog odbora iz Požege Aleksandar Tajkov. Na njega su pozvani predstavnici svih kotarskih organizacija. Kao predstavnik Daruvara pozvan je Ivan Muker. Savjetovanje je imalo zadatak da odredi delegate i da im da uputstva za istupanje na Kongresu.

Dobivši poziv, Muker je otputovao u Požegu, ali je tamo došao sa zakašnjenjem, tj. onda, kada je savjetovanje već završilo radom i kada je većina delegata bila otputovala. Tajkov je Mukera upoznaо s radom i zaključcima savjetovanja kao i s tim da je izabran za delegata Kongresa.

Vrativši se u Daruvar, Muker je sazvaо sastanak kotarskog partijskog rukovodstva te je prisutne upoznaо s radom i zaključcima savjetovanja. Informirao ih je da je izabran za delegata i da će na Kongresu Partije

⁵¹ Ivan Muker, n. n. str. 33.

predstavljati komuniste kotara Daruvar. Nakon kotarskog sastanka prišlo se održavanju sastanaka u organizacijama. Raspravljalo se o pitanjima kojima će se baviti Kongres. Članovima je saopćeno da će ih na Kongresu predstavljati sekretar Ivan Muker što je svuda primljeno s odobravanjem.

Da li je kotarska oblast bila obaviještena o tome da je Muker izabran za delegata II partijskog kongresa pa ga je htjela onemogućiti da istom prisustvuje ili nije, ne može se utvrditi, no on je sedam dana prije nego što je Kongres trebao početi dobio poziv za vojnu vježbu, koju je morao nastupiti sutradan po primitku poziva. U pozivu je stajalo da će ga, ako se ne odazove na vježbu, žandari prisilno sprovesti.

Pošto nikakve molbe nisu mogle izmijeniti stvoreno stanje i jer se smatralo da bi izbjegavanje vojne obaveze moglo imati značajne posljedice, ne samo za Mukera, nego i za cijelu Organizaciju, Muker se odazvao pozivu. Vrijeme je bilo prekratko da se redovnim putem izabere drugi delegat te je Daruvar tako ostao nezastupljen na Kongresu.

Na vojnoj vježbi Muker je ostao dva mjeseca.

Neprisustvovanje Mukera Kongresu i njegovo izbjivanje iz Daruvara imalo je negativne posljedice za stanje u Organizaciji. Time je bilo onemogućeno da njeni članovi budu neposredno informirani o kongresnim raspravama i usvojenim zaključcima. Istina, članstvo je o radu Kongresa upoznato putem partijske štampe kao i od predstavnika pakračke organizacije Save Maleševića, koji je učestvovao u radu Kongresa, (ali to nije bilo ono što bi mogao učiniti sekretar Organizacije).

U međuvremenu stanje u Organizaciji počelo se pogoršavati. Jedan broj članova, polazeći od svojih ličnih interesa, počeo je surađivati s vlastima i predstavnicima buržoaskih stranaka. To su uglavnom i prije bili kolebljivi elementi koji i svojom klasnom pripadnosti nisu bili revolucionari. Dio srpskih seljaka u više sela, zaveden nacionalističkim parolama buržoazije, napustio je Partiju i priključio se građanskim strankama. Neki karakterno slabi, uplašivši se sve češćih prijetnji i terora vlasti i reakcije, sve više su se pasivizirali.

Uočivši nastale promjene kotarsko rukovodstvo sazvalo je početkom septembra 1920. godine sastanak. Međutim, za održavanje takvog sastanka trebalo je odobrenje kotarskog predstojnika. U to vrijeme na tu dužnost u Daruvar je došao novi čovjek, vrlo inteligentan sa znatnim političkim iskustvom. Dolaskom na ovu dužnost počeo je podizati optužnice i to uglavnom protiv istaknutijih komunista. Optužnice su zasnivane na izmišljenim materijalima agenata i provokatora za koje su se brinuli policija i žandari. Proturali su o njima vijesti da su lopovi, neradnici koji žele živjeti od tuđeg rada, da obmanjuju narod i da ga namjerno vode u propast.

Tim mjerama novi predstojnik nastojao je diskreditirati komunističke rukovodioce. Ujedno ih je tajno pozivao na »prijateljske« i »povjerljive« razgovore. Na njih je pozivao komandanta garnizona, koji je u Daruvaru bio poznat kao nasilnik, komandira žandarmerije, predstavnike policije, dakle lica koja su predstavljala organe nasilja i moći.

U takvoj atmosferi on je istaknutijim komunistima govorio da ga čudi što ne vide da oni nemaju zašto da se opterećuju ruljom koja nije naučila raditi,

radnicima među kojima ima neradnika, kriminalaca i ljudi koji znadu samo tražiti, a ništa ne činiti. Istina, znao je govoriti da je uzvišeno boriti se za interese naroda, i da on sam to razumije, ali da je »poštenu narod« jedno, a »rulja«, koja se oko njih okuplja, sasvim drugo i da bi oni o svemu morali bolje razmisliti. Nije zaboravljao isticati da se zbog takvih ljudi ne isplati izrgavati hapšenjima, ići u zatvor i slično. Nudio je pojedincima razne položaje i istaknuta mjesta u upravi i političkom životu. Posebno se pozabavio Ivanom Mukerom nastojeći ga pridobiti na svoju stranu.

Nakon što je i s Mukerom održao ovakvu »predstavu«, kada je ovaj došao radi dozvole za održavanje komunističke skupštine, kotarski predstojnik je uzeo formular na koji je napisao odobrenje za održavanje skupštine te ga je potvrdio. Tom prilikom napomenuo je da se nada da Muker i njegovi drugovi suradnici neće ovom prilikom napadati vlast i državu onako kako su to do tada radili. Na kraju razgovora dodao je i to da on zna da je Muker uvjereni komunist i tvrd orah, ali da se i najtvrdi može razbiti. Zato, istakao je on, obrativši se Mukeru, ili će prihvatiti njegove prijedloge ili neka se seli iz Daruvara.

Poslije ovog »uvjeravanja« Muker je otišao u sjedište Kotarske organizacije te se pristupilo pripremanju skupa. U zakazano vrijeme na glavnom trgu u gradu okupilo se mnoštvo građana iz grada i iz sela. Na zboru je govorio Ivan Muker. Iznosio je podatke o stanju u svijetu pri čemu se najviše zadržao na situaciji u Rusiji. Istakao je da je narod te velike zemlje srušio nepravdu silom i da konačno živi životom dostojnim čovjeka, da su za revoluciju milijuni ljudi i u drugim zemljama i da će i oni poći putem građana Rusije. Govorio je o Vukovarskom kongresu KPJ i o zadacima koje je on postavio pred komuniste, radničku klasu i sav poštenu narod Jugoslavije. Na kraju govora upoznao je prisutne s prijedlogom kotarskog predstojnika koji mu je sugerirao da promijeni političku opredijeljenost ili da napusti Daruvar.

Među prisutnim narodom nalazio se veći broj žandara i policajaca, a na govornici uz Mukera i izaslanik kotarskog predstojnika. Nakon toga žandari su uhvatili Mukera, koji je pozvao prisutne da se u miru razidu, te su ga silom odveli s pozornice. Navečer istoga dana bio je uhapšen.

Drugi dan došlo je u Daruvaru i mnogim selima do otvorenog negodovanja zbog hapšenja. Na raznim stranama čule su se izjave da Mukera moraju pustiti ili će doći do sukoba. Situacija je počela poprimati ozbiljne razmjere. Predstojnik i njegovi suradnici o svemu su stalno obavještavani. Kratko vrijeme su čekali, zatim su odlučili da Mukera privremeno oslobode. U takvoj situaciji on je pušten, a da nije ni saslušan.

IZBORI ZA KONSTITUANTU

Izbori za Ustavotvornu skupštinu ili Konstituantu bili su raspisani za 28. novembra 1920. godine. Njihova procedura utvrđena je Zakonom o izboru narodnih poslanika za Ustavotvornu skupštinu. Zakonom se propisivao sistem neposrednih izbora, koji se obavljaju tajnim glasanjem i sistem srazmjernog predstavnštva s tim da su se predstavnička mjesta, mjesta u svakoj izbornoj

jedinici dijelila između kandidatskih lista u omjeru i prema broju glasova koje su dobile po sistemu količnika.³²

Aktivno pravo glasa imali su državljani muškog spola koji su navršili 21. godinu života. Pasivno pravo imao je znatno manji broj građana jer su za to uvjeti bili još oštriji. Da bi neka osoba stekla ovo pravo morala je imati 25 godina. Osim toga, Zakon je propisivao da na svakoj kandidatskoj listi mora biti najmanje jedan kandidat s fakultetskom, odnosno višom stručnom spremom, koja odgovara fakultetskoj, odnosno onoliko takvih kandidata koliko se puta broj 4 nalazio u onom broju koliko je izborna jedinica birala zastupnika.³³

Na ovim izborima nisu imali pasivno pravo aktivni oficiri, podoficiri, vojnici i policijski činovnici na području cijele države, predsjednici i članovi svih sudova samo u izbornoj jedinici ili području njihove sudačke nadležnosti. Državni činovnici i predstavnici općina mogli su biti birani, ali pod uvjetom da napuste svoje položaje ukoliko budu izabrani. Izuzetak u tome činili su ministri i profesori pravnih fakulteta. Oni su i u slučaju da budu izabrani mogli i dalje obavljati svoje funkcije.³⁴

Radi provođenja izbora državni teritorij podijeljen je na izborne jedinice. One su se u Slavoniji uglavnom poklapale s teritorijem tadašnjih županija. Prema tome izborna mjesta na kotaru Daruvar ulazila su u područje izborne jedinice Požeške županije.

U duhu propisa Izbornog zakona Kotarska oblast u Daruvaru provela je tokom jeseni 1920. godine odgovarajuće pripreme. Između ostalog ona je utvrdila broj osoba s aktivnim i pasivnim izbornim pravom, pripremila biračke spiskove i utvrdila broj i lokaciju glasačkih mjesta. Prijedlog s tim u vezi bio je završen u septembru i dostavljen je Zemaljskoj vladi, Povjerenstvu za unutarnje poslove u Zagrebu. U telegramu kojim je izvještaj poslan kaže se da:

— upravna općina Daruvar trg ima u biračkim spiskovima upisanih ukupno 578 birača i da za to treba u Daruvaru trgu ustanoviti jedno glasačko mjesto;

— upravna općina Daruvar vanjski ima ukupno 1272 birača i da treba ustanoviti dva glasačka mjesta i to u Daruvaru trgu za porezne općine Donji Daruvar, Gornji Batinjani, Daruvar i Vrbovac sa 799 birača i drugo glasačko mjesto u Doljanima za porezne općine Doljani, Kip, Miljanovac, Sikovac (ispravno — Šibovac — p.p.), i Golubinjak sa 473 birača;

— upravna općina Bijela u Siraču ima ukupno 772 birača i da u Bijeloj treba osigurati jedno glasačko mjesto;

— upravna općina Veliki Bastaji ima ukupno 948 birača i da treba odrediti dva glasačka mjesta i to jedno u Velikim Bastajima za porezne općine Veliki i Mali Bastaji, Gornja i Dolnja Vrijeska, Velika i Mala Masljenjača (MasleⁿJaca), Borova Kosa i Dobra Kuća sa 605 birača i drugo glasačko mjesto u

³² Anto Milušić: Izbori za Gradsko zastupstvo i za Ustavotvornu skupštinu 1920. godine, Zbornik HIS, Slav. Brod, br. 3, str. 286.

³³ Isti izvor

³⁴ Isti izvor

Koreničanima za porezne općine Koreničani, Brđani (nije jasno o kome mjestu je riječ) Veliki i Mali Miletinac sa 343 birača;

— upravna općina Gjulaves ima ukupno 570 birača pa se predlaže da treba imati jedno glasačko mjesto u Gjulavesi;

— upravna općina Končanica ima ukupno 368, a upravna općina Brestovac 412 birača. Pošto obje zajedno imaju 780 birača predlaže se za dvije općine jedno glasačko mjesto u Končanici;

— upravna općina Dežanovac ima ukupno 863 birača pa se navodi da treba imati jedno glasačko mjesto u Dežanovcu;

— upravna općina Uljanik ima ukupno 605 birača, a upravna općina Hrastovac 143 birača, ili ukupno 748 birača, pa se za njih predlaže jedno glasačko mjesto u Uljaniku.³⁵

Nešto kasnije, tj. 23. XI 1920. Kotarska oblast u Daruvaru dostavlja Kraljevskoj zemaljskoj vladi, Povjereništvu za unutarnje poslove u Zagrebu konačni izvještaj o glasačkim mjestima i broju glasača koji glasi:

»Izvješćuje se da imade u području ovog kotara konačno i pravomoćno unešenih glasača u izbornoj listini kako sledi:

1.) Za glasačko	m	esto	Daruvar trg I	518 glasova
2.) Za glasačko	m	esto	Daruvar II	815 glasova
3.) Za glasačko	m	esto	Doljani	479 glasova
4.) Za glasačko	m	esto	Sirač	772 glasova
5.) Za glasačko	m	esto	Vel. Bastaji	601 glas
6.) Za glasačko	m	esto	Koreničani	349 glasova
7.) Za glasačko	m	esto	Končanica	791 glas
8.) Za glasačko	m	esto	Gjulaves	538 glasova
9.) Za glasačko	m	esto	Dežanovac I	426 glasova
10.) Za glasačko	m	esto	Dežanovac II	428 glasova
11.) Za glasačko	m	esto	Uljanik	711 glasova
Ukupno dakle imade				6.428 glasova.«

Uspoređujući jedne i druge podatke vidi se da je u konačnom popisu birača broj bio nešto veći od onoga iz prethodne obavijesti. Osim toga došlo je i do izmjena u pogledu utvrđivanja glasačkih mjesta. Iz izvještaja se također vidi da su glasačka mjesta s obzirom na broj glasača bila manje-više jednaka. Iznimku tu čine jedino Koreničani koji su zbog veličine teritorije ostali zasebno glasačko mjesto. To je razlog zbog kojeg nisu priključeni drugoj općini.

Dok su utvrđivana glasačka mjesta i broj glasača, političke stranke istupale su pred građanima sa svojim programima i prijedlogom kandidata za narodne poslanike.

Na listi Komunističke partije Jugoslavije za izbornu jedinicu Požeške županije, prema tome i za daruvarski kotar, bili su istaknuti slijedeći kandidati:

³⁵ Original u IHRPH, Zagreb, fotokopija dokumenta u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

³³ Original u IHRPH Zagreb, fotokopija izvještaja u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

Đuro Salaj, krojač iz Slav. Broda, Aleksandar Tajkov, tipograf iz Slav. Požege, Miloš Krpan, umirovljeni učitelj iz Podvinja, Jovo Zlatić, strojarski radnik iz Slav. Broda, Ivan Kubašek, poljodjelac iz Banove Jaruge, Anton Sika, mesarski radnik iz Požege, Dane Obućina, poljodjelac iz Brod. Varoša, kao kandidati s općim uvjetima. Osim njih kao kandidati s posebnim uvjetima predloženi su: dr Dragutin Vladislavljević, liječnik iz Beograda, dr Ivan Ištvanović advokat iz Vinkovaca i za zamjenike Uglješa Jovanović, advokat iz Beograda i Miloš Terzić, advokatski pripravnik iz Beograda.³⁷

Politički program Komunističke partije Jugoslavije, što ga je istakla za skupštinske izbore, sadržavao je kao osnovno:

- slobodu štampe, zbora i dogovora, pravo štrajka i slobodu političkog opredjeljenja
- zahtjev da zemlja pripadne seljacima
- da sredstva za rad pređu u vlasništvo cijelog naroda
- da se izvrši nacionalizacija cjelokupnog prometa, uvoza i izvoza
- da se ukinu ratni dugovi
- ukidanje posrednih i uvođenje progresivnih poreza
- da se uvede opća obaveza rada i osamsatni radni dan
- borba protiv rata i za mir među narodima
- aktivna solidarnost sa ruskom revolucijom i mir sa Sovjetskom Rusijom i
- potpuna ravnopravnost svih narodnosti u Jugoslaviji.

O svim ovim zahtjevima raspravljalo se na sastancima koje su u gradu i selima organizirali komunisti. Najuspjelija predizborna akcija komunista bio je veliki narodni zbor u Daruvaru na kojem je govorio Ivan Muker.

Uporedo s komunistima aktivno su politički djelovale i druge političke stranke. Među stranačkim rukovodiocima dolazilo je do međusobnog optuživanja i klevetanja. Komunisti su napadali političare građanskih stranaka, a ovi njih. Sve to činilo se zbog osvajanja povjerenja među stanovništvom. Na kraju borba se završila izborima na kojima su stranke na županijidobile slijedeći broj mandata:

1. Hrvatska seljačka pučka stranka	4
2. Demokratska stranka	1
3. Komunistička partija	1
4. Radikalna stranka	1
Ukupno:	7 ³⁸

Kao narodni poslanik s liste KPJ izabran je Đuro Salaj iz Slav. Broda.

Komunistička lista dobila je na daruvarskom kotaru 256 glasova. Najviše birača glasalo je za komunističke kandidate u Siraču, Končanici, Daruvaru i Uljaniku.³⁹

³⁷ Anto Milušić, n. n. str. 289 i 290.

³⁸ Anto Milušić, n. n. str. 297.

³⁹ Statistički pregled izbora narodnih poslanika za Ustavotvornu Skupštinu Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca izvršenih na dan 28. novembra 1920. (Izdanje Ustavotvorne Skupštine, Beograd, 1921. god.)

Navedeni podaci pokazuju da je Komunistička partija Jugoslavije na daruvarskom kotaru dobila manje glasova na izborima za Konstituantu nego na izborima za gradska i općinska zastupstva i poglavarstva. Razloga za takvo stanje ima više, ali samo nekoliko ih je glavnih. Prije svega, zbog slabosti u samoj Partiji i nedovoljne suradnje sa seljaštvom, njen utjecaj na selu naglo je slabio. Odsutnost njenog utjecaja na ovaj dio stanovništva, koji je na daruvarskom kotaru činio apsolutnu većinu, brzo su iskoristile građanske stranke.

Hrvatska republikanska seljačka stranka svojim je parolama o brizi za seljaka, za pravdu, protiv poreza, a za prosvjeđivanje ovoga naroda brzo jačala svoj utjecaj među hrvatskim, a znatnim dijelom, češkim i mađarskim seljaštvom. To pokazuju i izbori na kojima se za njene kandidate izjasnio najveći broj birača. Slično njoj postupale su i srpske političke stranke Radikalna, Demokratska i Zemljoradnička. I one su seljacima obećavale bolji život, agrarnu reformu, zadovoljavanje njegovih potreba, što je također vrlo važno kao i veća prava i bolji položaj srpskog naroda u novoj državi. Pod utjecajem te propagande znatan dio srpskog seljaštva izjasnio se i putem izbora za ove stranke.

U drugoj polovici 1920. godine dolazi do jačeg opadanja revolucionarnog raspoloženja naroda u mnogim krajevima zemlje s jedne i do naglog porasta političkog pritiska buržoazije protiv komunista i revolucionarno raspoloženih građana s druge strane. Sve je to pridonijelo da su građani Daruvara i okolice na izborima glasali većinom za predstavnike građanskih političkih stranaka, a ne za Komunističku partiju i njene kandidate. Osim toga birački odbori koje su postavile građanske stranke, »prebrojavali« su glasove u skladu sa uputstvima svojih stranačkih foruma.

RADNIČKI POKRET I KPJ OD 1921. DO 1929. GODINE

TEROR BURŽOAZIJE I SLABLJENJE UTJECAJA KOMUNISTA

Donošenjem Obznane 29/30. XII 1920. vlada Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca nastojala je da onemogući svaku djelatnost Komunističke partije. Odredbama Obznane zabranjivala se svaka komunistička propaganda, zabranjivao se rad komunističkih organizacija i izlaženje komunističkih listova, zatvarale su se prostorije komunističkih organizacija, plijenila njihova imovina, zabranjivale se sve manifestacije i demonstracije koje su organizirali komunisti ili organizacije pod njihovim utjecajem. Istaknutiji komunisti otpušteni su s posla. Uskoro zatim došlo je i do brojnih hapšenja komunista širom zemlje.

Potaknuti tim aktom vlade, kao i pozivima političara građanskih političkih organizacija, predstavnici vlasti u Daruvaru i cijeloj Požeškoj županiji otpočinjju s najraznovrsnijim mjerama progona protiv komunista. Istaknutiji komunisti u Daruvaru bili su pozvani u kotarsku oblast te im je saopćeno da će se protiv njih primijeniti mjere kao što su otpuštanje s posla, izgon s

područja kotara, a i hapšenje ukoliko se primijeti bilo kakav njihov politički rad. Vlasti su već početkom 1921. godine pristupile izradi spiskova komunista i sindikalnih rukovodilaca, te organizacija koje su radile pod utjecajem komunista. Te spiskove Kotarska oblast u Daruvaru dostavila je velikom županu Požeške županije. Tu je bio ustrojen popis svih komunista na području Županije. Na osnovu toga popisa izlazi da je tada evidentirano 1683 člana Komunističke partije.⁴⁰ Među njima bili su evidentirani i neki komunisti s kotara Daruvar. O njima se, osim navođenja imena za svakog evidentiranog, navode i kratki biografski podaci i daje mišljenje da li je aktivan, opasan po poredak, sposoban i što prema njemu treba poduzeti. Tu se npr. za Ivana Mukera navodi slijedeće: »MUKER IVAN, — bravar iz Daruvara (Slavonija). Rođen je 1889. godine. Lični opis: visok 175 cm, kose kestenjave, brkova žutih, obrva plavih, lica sitnog i dugog, nos i usta pravilna, pokvarenih zuba (levi očnjak nedostaje). Govori hrvatski, nemački, mađarski, češki i esperanto. Sada živi u Blagorodovcu kraj Daruvara, gde je organizovao Komunističku partiju. Vrlo opasan. R. Br. 2493.«⁴¹

U policijskom izvještaju o aktivnosti komunista na kotaru Pakrac od rujna 1921. daju se napomene i o stanju na području Daruvara pa se navodi: »U Daruvaru poznat je od glavnih komunističkih pristaša neki Živković, student medicine, koji i sada ne miruje, već se ističe, a budući u Daruvaru imade manje radnika te niti nema toliko komunista . . .«⁴²

Nastojeći da u Daruvaru okupe što veći broj pristaša i suradnika komunista su 1920. godine osnovali tečaj za učenje esperanta. Obzirom da je tečaj radio i 1921. godine Kotarska oblast u Daruvaru izdala je 19. juna 1921. naređenje da tečaj ima smjesta obustaviti rad.⁴³ Petnaest dana kasnije Općinsko poglavarstvo obavještava Kotarsku oblast da je rad tečaja obustavljen.⁴⁴

Kotarska oblast raspustila je komunističke organizacije, društva i klubove koji su radili pod njihovim utjecajem. Jedino nije obustavljen rad nogometnog kluba »Marks«, jer je u prijavi prilikom njegovog osnivanja pisalo da ga formiraju socijaldemokrati.

U progonima komunista policiji su se stavili na raspolaganje karijeristi, režimski opredijeljeni pojedinci i pripadnici građanskih političkih stranaka. Kler je u svemu tome imao znatnu ulogu. Svojim izjavama, često proizvoljnima, oni su teretili pojedine komuniste dostavljajući policiji izmišljene podatke. Tako su oni npr. obavijestili Predstojništvo Kotarske oblasti da je Ivan Muker 1922. godine formirao u Blagorodovcu partijsku organizaciju.

⁴⁰ Historijski arhiv Slav. Brod, Odjel Slav. Požega, Spisak evidentiranih komunista, neregistrirano

⁴¹ Isti izvor

⁴² Original u IHRPH Zagreb, fotokopija izvještaja u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

⁴³ Original u IHRPH Zagreb, fotokopija naredbe u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

⁴⁴ Original u IHRPH Zagreb, fotokopija izvještaja Općinskog poglavarstva Općine Uljanik u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

Iako ta informacija nije bila točna, ipak je Predstojništvo Kotarske oblasti 9. IX 1922. javilo vršiocu dužnosti velikog župana Požeške županije da nije isključeno da se Muker i dalje bavi komunističkom propagandom, da oko sebe okuplja istomišljenike, ali da je pod kontrolom žandarmerijske stanice u Blagorodovcu, gdje živi.

Navedeni primjeri potvrđuju da je rad komunista na kotaru Daruvar bio tada gotovo potpuno onemogućen. Istaknutiji komunisti povukli su se privremeno obustavivši svaki rad. Drugi, u prvom redu dio članova KP seljaka, potpuno je napustio svaku vezu s Partijom. Neki su prišli organizacijama građanskih stranaka u prvom redu Hrvatskoj republikanskoj seljačkoj stranci i demokratima.

U takvoj situaciji radnici u poduzećima bili su prepušteni na milost i nemilost buržoaziji. Nije bilo nikoga tko bi ih organizirao, tko bi im ukazivao na probleme i upućivao što da čine. Samo su neki sindikalni rukovodioci, koji su radili u poduzećima, govorili radnicima o uzrocima njihova teškoga života. Sve to govori da se revolucionarni pokret i njegova avangarda KPJ našla u teškoj krizi ilegalnih uvjeta rada.

Nakon izglasavanja Vidovdanskog ustava u Narodnoj skupštini 1921. godine teror protiv komunista i opozicionih građanskih stranaka postaje još oštriji. Te godine 2. VIII Narodna skupština donosi i Zakon o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi koji je trebao da posluži za pokretanje sudskih procesa protiv komunista. Nedugo poslije toga uslijedila su suđenja komunistima. Septembra 1921. sudi se komunisti Josipu Veberu iz Daruvara. Suđenje je održano u Zagrebu.⁴⁵ Osim njega tada je u Siraču uhapšen član Komunističke partije Franjo Žuger. Prilikom hapšenja Žugeru je policija podmetnula falsificirano pismo u kojem se govori o navodnim vezama komunista Daruvara s komunistima u Osijeku i Zagrebu.⁴¹

Iako se teror protiv komunista svakodnevno pojačavao, ipak pojedini komunisti nisu prestajali s političkim djelovanjem. To se vidi i iz dopisa Pokrajinske vlade Hrvatske i Slavonije upućenog 29. IX 1921. velikom županu Požeške županije koji prosljeđuje naredbu Ministarstva unutrašnjih poslova Kraljevine SHS o postupku s komunističkim agitatorima u Pakracu i Daruvaru, u kojoj se navodi:

1. da najbudnije i s najvećom pažnjom prati rad i kretanje komunista u svome kotaru uopšte
2. da pojedine istaknutije komuniste stavi pod strogi policijski nadzor i ograniči im slobodu kretanja
3. da prema svakome koji antidržavno djeluje ma u kom pogledu postupi najstrožije po zakonu
4. da Pavla Daraša i Josipa Polikovskog, radnika u fabrici u Pakracu odmah protjera iz naše Kraljevine

⁴⁵ Slavica Hrečkovski i Mile Konjević, n. n. dok. br. 51, str. 64.

⁴⁸ Isto; dok. br. 53, str. 66 i 67.

5. da na dolazak Đorđa Selakovića obrati najveću pažnju i o tome odmah izvijesti

6. naročito valja najtačnije proveriti navode redarstvenog agenta glede radničke konzumne zadruge »Napred« u Pakracu, pa ukoliko se tamo navedene okrive činjenicama utvrde, ima se smjesta postupiti u smislu čl. 15 Zakona o zaštiti javne bezbjednosti i poretka u državi, te opravdanosti, zašto se to do sada još učinilo nije

7. kotarska će oblast u Daruvaru podnijeti izvještaj o rezultatu vođene istrage nad Franjom Žugerom.⁴⁷

Očito je da je vlast osjećala djelovanje komunista, ali zbog njihova prelaska u ilegalnost, na ilegalne forme rada, nije joj bilo lako utvrditi nosioce te aktivnosti. Navedeni podaci pokazuju da su se pojedini komunisti povukli iz Daruvara u sela daruvarskoga kotara i da su tamo uspostavljali suradnju sa simpatizerima. Osim u Daruvaru, oni tada djeluju u Blagorodovcu, Stražancu, Imsovcu, Otkopima, Brestovcu, Uljaniku, Siraču, Velikim Bastajima i Gjulavesi. Međutim, te grupice bile su malobrojne. Njihov rad se svodio na isticanje teških uvjeta rada, niske nadnice i visoke cijene industrijskim i poljoprivrednim proizvodima. Upozoravali su radnike na pojedine članke u radničkim novinama, čitali su marksističku literaturu, organizirali su kulturno-zabavni život radnika i organizirali razne proslave među kojima i proslavu Prvog maja.

IZBORI ZA NARODNU SKUPŠTINU 1923. GODINE

Već u jesen 1922. godine, u do tada policijsku atmosferu političkih prilika, počela se uklapati politička živost koju su inaugurirale građanske političke stranke. One tada otpočinju s pripremama za izbore poslanika u Narodnu skupštinu. Mada su oni bili zakazani za 13. III 1923, stranke su u nastojanju da pridobiju što veći broj glasača, rano otpočele s pripremama. Opozicione stranke, kao što su Hrvatska republikanska seljačka stranka, Hrvatska pučka stranka, Socijalistička i Nezavisna radnička stranka u svojoj aktivnosti napadaju radikale i dotadašnje vlade optužujući ih za gušenje nacionalnih sloboda u državi, neravnopravnost, eksploataciju naroda i diktaturu koja počiva na policijsko-žandarmerijskom načinu vladanja. Da je taj stil primjenjivan i na kotaru Daruvar već smo i do sada vidjeli. Međutim, on se nije sastojao samo u progonima komunista. U nastojanjima da što potpunije ostvare svoje političke ciljeve, dvor i srpske političke stranke, koje su se stavile u njegovu službu, nastojali su da uklone sve prepreke na koje su nailazili. Uz komuniste oni su u HRSS-u vidjeli jednog od najopasnijih političkih protivnika. Zbog toga nisu birali sredstva da bi oslabili njen utjecaj u narodu. Optuživali su je da vodi protivdržavnu politiku, da je protiv zajednice južnoslavenskih naroda, da su neki njeni vođe u službi stranih sila i da u zemlji širi antisrpsko raspoloženje. Te i takve političke parole pronosili su vođe organizacija Radikalne i Demokratske stranke. Oni su osim toga izazivali svoje političke protivnike, fizički

⁴⁷ Isto, dok. br. 52, str. 65.

ih maltretirali i lažno optuživali. Ovakvih slučajeva bilo je tada u više sela daruvarskog kotara.

Međutim, sličnim metodama služile su se i HRSS, Hrvatska pučka stranka i Hrvatska zajednica. U onim mjestima u kojima su brojčano i politički bile jače, one su se, isto kao i vladine stranke, služile svim sredstvima pa i terorom protiv političkih protivnika. Polazeći od svojih čisto stranačkih interesa vode jednih i drugih organizacija činili su sve da među narodom stvore što dublji razdor. Oni su huškali Srbe na Hrvate i obratno. U takvoj politici rukovodioci građanskih stranaka nailazili su na svestranu podršku katoličkog, odnosno pravoslavnog klera. Takvim postupcima raspirivana je među narodom nacionalna mržnja, prije svega između Hrvata i Srba. Česi, Slovaci, Nijemci i Madari, kojih je bilo u većem broju daruvarskih sela, ostali su uglavnom izvan tih sukoba. Istina, i njih je bilo u navedenim organizacijama, ali oni uglavnom nisu uzimali učešća u sukobima nacionalno-stranačkoga karaktera. Samo manji broj, i to oni koji su bili funkcioneri, uzimali su učešća u takvom radu.

Ovim pitanjima poklonili smo više pažnje iz prostog razloga što su ona dominirala u tadašnjoj političkoj situaciji na kotaru. Druga komponenta političkih odnosa na relaciji građanske političke stranke — komunisti izgubila je na značaju zbog uvjeta u koje je stavljena Komunistička partija i sve organizacije koje su radile pod njenim rukovodstvom. Uglavnom iz tih razloga preostali komunisti bavili su se pretežno ekonomskim i socijalnim problemima radnika. Oni su postavljali pitanje visine nadnica, dužine radnog vremena u poduzećima, odnosa poslodavaca prema radnicima i si. Dakako, to se odnosi samo na legalnu djelatnost članova Komunističke partije. Međutim, oni su djelovali i ilegalno. Za gotovo dvije godine, otkada su natjerani u ilegalnost, komunisti su se počeli snalaziti i pronalazili su za svoj rad legalne oblike djelatnosti. Među ostalima u to spada i pokretanje rada na liniji Nezavisne radničke partije Jugoslavije. Ona je osnovana sredinom januara 1923. u Beogradu. Ostajući na pozicijama Vukovarskog kongresa KPJ, Centralni je komitet KPJ nakon osnivanja NRPJ stao na stanovište da Partija na izborima za Narodnu skupštinu 1923. godine treba postaviti svoju kandidatsku listu. Da li je taj postupak tada bio pravilan i da li je on mogao koristiti interesima radničke klase i naprednog radničkog pokreta pitanje je za sebe. Međutim, činjenica je da je i ona 18. III 1923. na području Daruvara istupila sa svojom kandidatskom listom. Komunisti su kao i građanske političke stranke pokušali da izvrše makar kakve-takve pripreme za izbore. No, to u uvjetima kakvi su tada bili na kotaru, nije bilo nimalo lako. To tim prije što su vlasti i građanske političke stranke znali tko u stvari stoji iza Nezavisne radničke partije.

S obzirom da ovi izbori pokazuju kakav je bio odnos snaga na kotaru, iznijet ćemo slijedeće podatke:

Red. br.	Glas. mjesta	Političke stranke:							Rad.
		Broj birača	Broj glasanih	Hrv. puč.	Dem. str.	Soc. str.	NRP	HRSS	
1.	Daruvar trg	572	473	7	87	8	10	308	53
2.	Daruvar vanjski	842	627	1	232	6	8	299	81
3.	Doljani	616	491	2	30	1	4	239	215
4.	Sirač	280	224	2	42	2	2	174	2
5.	Bijela	606	397	8	108	4	2	10	265
6.	Hrastovac	170	167	1	1	-	3	162	-
7.	Đulaves	614	505	4	187	1	1	194	118
8.	Vel. Bastaji	589	529	2	325	12	5	156	29
9.	Koreničani	344	295	3	198	3	1	68	22
10.	Dežanovac	523	438	-	23	1	19	375	20
11.	Dež. Sokolovac	490	417	3	15	1	12	306	80
12.	Brestovac	488	432	3	20	3	46	312	48
13.	Končanica	385	330	-	15	6	7	298	4
14.	Uljanik	675	552	5	27	1	17	322	180
	Ukupno:	7194	5877	41	1310	49	137	3223	1117 ⁴⁸

Navedeni podaci pokazuju da je odaziv birača na izbore Dio relativno dobar. Od upisanih 7194 birača na izborima je glasalo 81,91%. Najveći broj glasova dobila je Hrvatska republikanska seljačka stranka, 54,84%, što je predstavljalo apsolutnu većinu, jer su sve ostale stranke dobile samo 2654 glasa, odnosno 45,16%.

Osim toga rezultati izbora pokazuju da su građanske stranke u poredenju s radničkim (Socijalističkom i Nezavisnom radničkom strankom) bile u apsolutnoj prednosti. To je bilo normalno za prilike koje su tada vladale.

Analizirajući rezultate glasanja po općinama, dolazi se do zaključka da je Nezavisna radnička partija Jugoslavije dobila najveći broj glasova na općini Brestovac. To je trećina svih glasova koje je ova stranka dobila na cijelom kotaru. Tome su pridonijeli radnici kojih je bilo u Brestovcu i Imsovcu. Najveću zaslugu za to imao je dugogodišnji komunist Ivan Tihi. Osim toga tu su djelovali komunisti među kojima se nalazio i Ivan Muker. Oni su i pored stalne kontrole žandara i građanskih političara radili među radnicima. Hrabrili su ih i upućivali što trebaju da rade.

Po broju glasova iza Brestovca dolazi Dežanovac, u kojem je NRP dobila 19 glasova, zatim Uljanik 17 itd. Na cijelom kotaru Nezavisna radnička partija dobila je 137 glasova. Iz toga se može zaključiti da je na kotaru tada bilo najmanje toliko komunista i njihovih simpatizera. Kada se uzme u obzir

⁴⁸ Original u IHRPH Zagreb, fotokopija u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

činjenica da su biračke odbore činili predstavnici građanskih političkih stranaka i da su se izbori odvijali pod kontrolom i pritiskom vlasti i buržoazije, može se zaključiti da ih je na kotaru bilo znatno više i da ih je izvjestan broj glasao za listu HRSS. Ovo se u prvom redu odnosi na sela Stražanac, Otkopi, Blagorodovac i Končanicu.

Izbori su osim toga pokazali da je HRSS dobila većinu u hrvatskim, češkim, mađarskim i njemačkim selima, a demokrati i radikali u srpskim.

Izborni rezultati pokazuju da je osnovna podjela stanovništva u političkom pogledu bila na nacionalnoj osnovi. Klasni odnosi, time i socijalni položaj naroda, nije se politički adekvatno izrazio. Razlog tome nije bio samo u teroru vlasti i buržoazije, nego i u odsustvu političkog rada komunista. Iz navedenih podataka vidi se da Partija kao organizacija na kotaru tada ne postoji. Činjenica da je u Daruvaru, gdje je bilo nekoliko stotina radnika, dobila samo 10 glasova dovoljno jasno o tome govori.

NEKE OSOBITOSTI RADNIČKOG POKRETA OD 1923. DO 1929. GODINE

Opće društvene i političke prilike koje su u to vrijeme vladale u cijeloj zemlji, odražavale su se i na kotaru Daruvar. S jedne strane to je bio period zaoštavanja društveno-ekonomskih odnosa u kojem je položaj radnika i seljaka postajao sve gori, a s druge strane jačanje pritiska reakcionarnih snaga društva koje su nastojale da onemoguće i suzbiju napredni radnički pokret. U to vrijeme dolazi do opadanja zaposlenosti i realne nadnice, do porasta cijena i životnih troškova uopće. Stambene prilike radnika vrlo su loše. Zbog niskih zarada na jednoj i sve viših cijena industrijskih proizvoda na drugoj strani, ishranjenost radnika je vrlo slaba. Oni radnici i uopće zaposleni koji su živjeli u selima, prolazili su bolje od onih koji su živjeli samo od svoje nadnice. Ti radnici nisu plaćali stanarinu jer su živjeli u svojim kućama. Osim toga, oni su imali manje površine zemlje i nešto stoke. Zemlju su obrađivale njihove žene i djeca, a dobrim dijelom to su i sami činili po povratku s posla. Međutim, takav položaj ovih radnika imao je višestruke posljedice. Prije svega on je dovodio do brže i veće iscrpljenosti ovih ljudi, ali je istovremeno uvjetovao i skretanje njihove pažnje s osnovnih radničkih interesa na sporedne. Takav njihov položaj pogodovao je porastu oportunističkog i opadanju revolucionarnog raspoloženja. Među tim radnicima slabila je revolucionarna borbenost i ustrajnost u borbi za interese radničke klase.

Iako su uvjeti života radnika bili teški, ipak je građanskim političkim organizacijama uspjelo da i radnicima nacionalno pitanje nametnu kao glavni politički problem. Mnogi od njih uzimali su aktivnog učešća u radu građanskih političkih stranaka. Sudjelovali su na sastancima njihovih organizacija, glasali na izborima za njihove kandidate i uključivali se u političku borbu za interese njihovih vođa.

Radničkih političkih organizacija na kotaru u to vrijeme nije bilo. Organizacija Komunističke partije također nema. Bilo je komunista i to u Daruvaru, Stražancu, Otkopima, Brestovcu, Dežanovcu, Uljaniku, Sokolovcu, Končanicu i još nekima. Djelovali su po sistemu grupa, a još češće individualno.

Veze su održavali samo preko pojedinaca, tako da jedni nisu znali za druge. Dešavalo se da su u nekim selima jedni za druge znali, ali kada bi se sastali, nisu o svome radu jedni drugima ništa govorili. Sve su to činili zbog stalne policijsko-žandarmerijske kontrole i zahtjeva što ih je nametao konspirativni način rada.

Težište borbe za radnička prava prenijela su se tada na ekonomska pitanja. Osnovni zahtjevi koje su radnici tada postavljali, bili su: povećanje nadnice, provođenje odredaba kolektivnih ugovora, bolji postupak poslodavaca prema radnicima, bolji uvjeti rada i slično.

U to vrijeme na kotaru postoji nekoliko sindikalnih organizacija. Glavni radnički savez i Opći radnički savez bile su sindikalne organizacije socijalista, a Hrvatski radnički savez (HRS) sindikat pod utjecajem HRRS-a. Vodstva ovih organizacija pokretala su samo ekonomska pitanja. Političku borbu oni su osuđivali te su je svim sredstvima onemogućavali. No, i pored toga komunistima je uspijevalo da iniciraju akcije radnika, ne samo na ekonomskim nego i nizu političkih problema. Njima je uspjelo da 1923. godine formiraju sindikalne podružnice Nezavisnih radničkih sindikata koji su radili pod rukovodstvom komunista.

Podružnica Općeg radničkog saveza u Daruvaru pokrenula je 1924. godine radnike te su oni poslodavcima postavili zahtjeve koji su se odnosili na provođenje socijalnog zaštitnog zakonodavstva i osamsatnog radnog dana. S tim u vezi održan je u Daruvaru javni zbor radnika iz grada i okolice. Na njemu je donesena rezolucija kojom se tražilo striktno pridržavanje Zakona o radnom vremenu, nedjeljnom počinku i odmoru, o osiguranju radnika, Zakona o penzijskom osiguranju privatnih namještenika, zatim o prilivu radne snage na području kotara i nezaposlenosti. Do unošenja ovih pitanja u rezoluciju došlo je zbog toga što su u Daruvaru, a još više u selima, poslodavci kršili postojeće zakone i što su radnici bili izloženi surovoj eksploataciji i bezakonju.

Rezolucija je upućena nadležnim vlastima posredstvom Radničke komore.⁴⁹

U vremenu od 1923. do 1927. godine aktivne su bile podružnice mlinarskih, metaloprerađivačkih i živežarsko-prehrambenih radnika. Mlinarski radnici stupili su u kolovozu 1923. godine u štrajk. Do štrajka je došlo zato što je radni dan radnika u mlinarskoj industriji trajao 10 pa i više sati. Dnevnice zaposlenih bile su izrazito niske i kretale su se od 5,5 do 6,5 dinara na sat.⁵⁰

Slične akcije izvodili su radnici u Daruvarskoj ljevaonici željeza, Pivovari i zaposleni u kamenolomima i građevinarstvu. Metalce je jedno vrijeme vodila sindikalna podružnica reformističkih sindikata Saveza metalnih radnika Jugoslavije. Istina, ona nije nikada bila brojna, ali uz pomoć raznih organa vlasti pokušavala je da se radnicima nametne kao rukovodeća snaga.

Pod rukovodstvom Nezavisnih sindikata, točnije u njegovu sastavu, djelovala je u Daruvaru podružnica Saveza radnika metalne industrije.⁵¹ Oni su

⁴⁹ Josip Cazi: Nezavisni sindikati, Zagreb, 1962. knj. I, str. 342.

⁵⁰ Isto, knj. II, str. 265.

⁵¹ Isto, str. 59.

svoju aktivnost razvijali na ekonomskom, socijalnom i političkom polju rada. Uz štrajkove i tarifne pokrete oni su bili i politički aktivni. Ova aktivnost sastojala se u političkom obrazovanju radnika, ukazivanju radnicima na stvarne neprijatelje, u pripremanju radnika za izbore i državne i općinske. Oblici toga rada bili su vrlo različiti. Najčešća forma rada bili su sastanci. Na njima se raspravljalo o položaju radnika, o visini nadnica, o uvjetima rada, primjeni zakonskih propisa i si. Rukovodstva podružnica dovodila su iz Zagreba predavače koji su radnicima držali predavanja o odnosu rada i kapitala, o radničkom zakonodavstvu, situaciji u Evropi i svijetu, o građanskim političkim strankama i raznim pitanjima iz oblasti nauke i kulture.

Uz ekonomsko-socijalnu aktivnost sindikalne podružnice klasnih i reformističkih sindikata, poklanjale su mnogo brige kulturno-prosvjetnom radu. U tom pogledu isticale su se podružnice Nezavisnih sindikata. One su za radnike organizirale zabave, izlete, knjižnice i angažirale ih u radu na kulturno-umjetničkom i sportskom polju rada. To je bilo normalno jer za legalnu političku aktivnost u to vrijeme nisu postojali ni minimalni uvjeti. Za jačanje naprednog političkog utjecaja na radništvo koristile su se i druge aktivnosti. To tim prije što je cjelokupna kulturna i sportska aktivnost radnika sadržavala bitne komponente političko-ideološkog odgoja.

Iako su vlasti do 1928. godine zabranjivale proslave Prvog maja na kotaru, one su se ipak svake godine održavale. Radnici su organizirali izlete na kojima su ponegdje održavani i politički govori, izvođeni kulturno-zabavni i sportski programi. U gradu i nekim selima ispisivane su političke parole, isticani crveni simboli, vršene sabotaže i obustavljan rad.

Vrijeme relativnog ekonomskog prosperiteta između 1923. do 1927. godine, kada se visokim cijenama žita na evropskom tržištu i naš seljak uklapa u nešto veću zaradu, prekida se pojavom i konkurencijom jeftinog američkog žita. Agrarna zemlja poput Jugoslavije nema protusredstva za niske otkupne cijene agrarnih proizvoda što se moralo odraziti na čitavu privredu. Položaj radništva i siromašnog seljaštva time se još više pogoršao. To je imalo odraza i na izbore koji su se održavali u tom periodu.

Iako komunisti nisu mogli isticati svoje kandidate na izborima legalno, oni su to činili prijavljujući ih na listama različitih naziva. Komunistička partija je 1923. godine istakla svoju kandidatsku listu pod nazivom Lista Nezavisne radničke partije. Dvije godine kasnije, pošto je Nezavisna radnička partija bila zabranjena, Partija svoje kandidate isticke na listi pod nazivom Republikanski savez radnika i seljaka. Na izborima 1925. godine broj glasača za kandidate Partije bio je najmanji. Na slijedećim izborima, tj. 1927. godine, situacija se iz osnova mijenja. Za njene kandidate na listi Republikanskog saveza radnika i seljaka glasalo je na kotaru 276 birača. Taj rezultat bio je povoljniji za Partiju nego na izborima 1920. godine.⁵²

Na listi Republikanskoga saveza radnika i seljaka za Osječku oblast 1927. godine nalazili su se: Edo Dir, Stjepan Vidaković, Ivan Fajerbach, Stjepan

⁵² Isto, knj. III, str. 305.

Degmečić, Franjo Bendak, Martin Brlas, Kuzman Barac, Savo Malešević, Alojz Begović, Đuro Ognjanović i Josip Aleksić.⁵³

Porast glasova za kandidate Komunističke partije na izborima 1927. godine može se objasniti dvama faktorima. Prije svega tome su pridonijele sve teže prilike u kojima se našao radni narod, i u gradu i na selu. S druge strane, u takvim prilikama i pored stalnih progona i terora buržoazije i organa vlasti, komunisti su ilegalno djelovali u raznim sredinama.

Komunistima je tada bilo jasno da u političkoj situaciji u kojoj se nalaze ne mogu mnogo postići. Međutim, ilegalnim radom oni su javnosti davali do znanja da su prisutni u političkom životu zemlje. Ne samo to; izborni rezultati na području Daruvara koji su bili svojevrsno iznenađenje, ukazivali su na potrebu političkog rada u narodu.

Istovremeno s održavanjem izbora, kožarski radnici Daruvara formirali su svoje povjereništvo. Ono je nastalo kao posljedica rada komunista kožara. Odmah nakon osnivanja povjereništva, znatan broj ovih radnika uključuje se u organizirani rad.⁵⁴

Općinski izbori, održani početkom oktobra, nisu u političkoj situaciji na kotaru donijeli ništa novog. Na njima nije došlo do razbuktavanja stranačke borbe, nego su u prvom planu bile ličnosti. Činjenica da je na izbore izišlo svega 50Vo birača, govori da oni za izbore nisu bili osobito zainteresirani. To uostalom potvrđuje i slučaj izborne općine Daruvar vanjski gdje se glasanje zbog neodaziva birača moralo ponoviti 20. XI iste godine.⁵⁵

Slijedeće, 1928. godine, dolazi do tarifnog pokreta radnika u Industriji za izradu zemaljskih plodina d.d. i u Pivovari d.d. u Daruvaru. Do pokreta je došlo sredinom juna a završili su sklapanjem kolektivnog ugovora koji je sankcionirao postojeće stanje u poduzećima. Potpisali su ga samo predstavnici radnika i poslodavaca. Ugovorom se predviđalo da bačvari imaju mjesečnu plaću od 800 do 2.000 dinara, kuhari piva 30 do 32 dinara na dan, ložači 750 do 1.030 mjesečno, strojari i poslovođe 2.300 mjesečno, a radnice 16 dinara dnevno. Osim toga, njime je radno vrijeme utvrđeno osam sati na dan, priznati su radnički povjerenici i Prvi maj kao praznik rada.⁵⁶

Iz navedenih podataka vidi se da su žene bile u najlošijem položaju. One su na sat zarađivale samo 2 dinara. Nešto bolje prolazili su kuhari piva koji su na sat zarađivali 4,5 dinara. U sličnom položaju nalazili su se ložači čija zarada se po jednom satu kretala od 4 do 5 dinara. Strojari i poslovođe zarađivali su na sat oko 11 dinara.

Navedeni podaci pokazuju da su kvalificirani radnici bili znatno bolje plaćeni od nekvalificiranih. Ta razlika kretala se od dva do šest puta više u korist kvalificiranih.

⁵³ Isto, str. 304.

⁵⁴ Radnička štampa br. 34, od 18. VIII 1927.

⁵⁵ Original u IHRPH Zagreb, fotokopija izvještaja u Općinskom odboru SUBNOR-a, Daruvar, neregistrirano

⁵⁶ Josip Cazi, knj. IV, str. 575.

U ugovoru se navodi da su priznati radnički povjerenici. Na osnovu toga može se zaključiti da ih poslodavci prije toga nisu priznavali. To svakako predstavlja uspjeh radnika bez obzira na to što su radnički povjerenici kao socijalna institucija i prije toga predviđeni radničkim zakonodavstvom od strane države.

Uspjeh radnika predstavlja priznanje 1. maja kao praznika rada od strane poslodavaca.

Na političku situaciju sredinom te godine utjecao je jedan događaj od općenarodnog značaja. Naime, 20. VI 1928, Puniša Račić, predstavnik velikosrpske hegemonističke politike i dvora, izvršio je atentat na vođu HSS Stjepana Radića u Narodnoj skupštini. Tom prilikom poginuli su hrvatski političari Pavle Radić i Đuro Basariček, a Stjepan je Radić bio teško ranjen pa je za dva mjeseca podlegao ranama.

Taj događaj znatno je pogoršao već ionako loše nacionalne odnose između Srba i Hrvata. U Daruvaru i mnogim selima stanovništvo hrvatske nacionalnosti žestoko je protestiralo. Protesti su ispoljavani javno na razne načine. Održavali su se skupovi naroda na kojima su o atentatu govorili stranački vođe. Predmet osude bili su vlada, dvor i država. Katolički kler uzima aktivno učešće u raspljivanju nacionalne mržnje propovijedima župnika što su ih u crkvama upućivali vjernicima. Šovinistički elementi iskoristili su događaj za napad na srpsko stanovništvo, optužujući ga za zločin velikosrpske buržoazije. S druge strane protagonisti velikosrpske politike iz redova srpskih političkih stranaka na kotaru vrše šovinističke ispade protiv hrvatskog naroda. Osjećajući zaštitu žandara i policije, oni provociraju vođe HSS-a po selima. U nizu sela došlo je do demoliranja kuća predstavnika jedne i druge strane. Pojedinci su bili fizički napadnuti, a mnogi su na razne načine bili provocirani i vrijeđani.

Takvu situaciju iskoristili su organi vlasti za zavođenje još većeg terora protiv opozicije. Žandari i policija patrolirali su naoružani vojničkim puškama i s punom ratnom spremom. Patrole su bile uvećane, a kretale su se gradom i selima, danju i noću. Vojska je također stavljena u stanje pripravnosti. Sve to dovodilo je do eksplozivne situacije u narodu i do pojačanih progona radničkih rukovodilaca i naprednih udruženja i institucija.

Punu slobodu djelovanja dobili su žandari i policija 6. I 1929. proglasom kralja o raspuštanju Narodne skupštine i zavođenjem monarhofašističke diktature. Kralj je tim aktom raspustio i zabranio sve političke stranke u zemlji i zaveo vojno-policijski režim.

RADNIČKI POKRET I KPJ OD 1929. DO 1937. GODINE

O DRUŠTVENO — EKONOMSKIM PRILIKAMA KRAJEM DVADESETIH I POČETKOM TRIDESETIH GODINA XX ST.

Kapitalistički svijet, a samim tim i Kraljevinu Jugoslaviju, zahvatila je 1929. godine velika ekonomska kriza. Tada dolazi do velikog otpuštanja radnika s posla. Mnoge tvornice i poduzeća ekonomski su krahirali te su prestali s radom. Nadnice radnika su naglo opale, a cijene nekim industrijskim proizvodima su porasle. Samim tim uvjeti života naglo su se pogoršali te je to pridonijelo zaoštavanju klasnih protivuriječnosti društva. Usporedo s tim, kralj je raspuštanjem Narodne skupštine i zavođenjem diktature, pridonio zaoštavanju političkih odnosa u zemlji. Raspustio je sve političke stranke, a protiv Komunističke partije Jugoslavije poduzeo je cijeli sistem represivnih mjera. Mnogi članovi Komunističke partije i Saveza komunističke omladine bili su uhapšeni, mnogi su pozivani na saslušanja gdje su fizički i psihički maltretirani, a više njih su ubili pripadnici žandarmerijskih i policijskih snaga.

Ova kriza se po mnogo čemu razlikovala od svih drugih kriza kapitalističkog sistema. Ona je istovremeno bila industrijska, agrarna, valutna i kreditna. Najteže je pogodila radništvo, zatim seljaštvo, činovništvo, a i inteligenciju. Pogoršanje se nije sastojalo samo u opadanju kupovne moći stanovništva. Velik je bio broj onih koji su zato, što nisu mogli plaćati stanarinu, ostali bez stanova. Ostavši bez posla i bez stana, mnogi radnici putovali su od grada do grada, od mjesta do mjesta, nastojeći da osiguraju makar najosnovnije uvjete za život.

Glad, golotinja i loši stambeni uvjeti stvarali su uvjete za pojavu raznih oboljenja. Naročito se razvila tuberkuloza. Mnogi oboljeli nisu liječeni pa su, prepušteni sami sebi, umirali.

Uz bolest javljaju se tada i razne asocijalne pojave. Alkoholizam je uzeo neviđene razmjere. Usporedo s njim rastao je kriminal. Prosjačenje je postalo svakodnevna pojava.

Iako se obično pretpostavlja da su prilike u pojedinim mjestima istovjetne s općim prilikama u cijeloj zemlji, ipak i slučaj Daruvara pokazuje da to nije sasvim točno. U Daruvaru se ekonomska kriza nije ispoljila onako kako je to bilo u cijeloj zemlji. Ni jedno poduzeće u gradu i na kotaru nije palo pod stečaj. Što više, u to vrijeme osnovana su neka nova poduzeća. U tom periodu na području kotara postojalo je dvadeset i jedno poduzeće i to:

- Tvornica strojeva, ljevaonica željeza i kovina
- Građanska pivovara d. d. u Daruvaru s tvornicom špirita u Badljevinu
- Tvornica stakla d. d. u Daruvaru
- Trikotaža Oskara Rochlitz u Daruvaru
- Tvornica slamnatih tuljaka u Daruvaru
- Tvornica umjetnog leda u Daruvaru
- Tvornica platna F. Ševca u Daruvaru
- Građevinsko poduzeće V. Jiraseka u Daruvaru
- Daruvarska parna tvornica opeke i crijepa E. A. Jakovca u Daruvaru

- Štamparija Dragutina Goldbergera u Daruvaru
- Keramička tvornica posuda i peći u Daruvaru
- Tvornica opeke i crijepa i parna pilana Davida Sterna u Gjulavesi
- Croatia d. d. za industriju drva — pilana s električnim mlinom na valjke i proizvodnja vapna u Siraču
- Trgovišna munjara u Daruvaru
- Kamenolomi u Vukovju, Daruvaru, Vranjevini i Siraču, te
- Pilane Daruvar, Sirač i Uljanik.“

Neka poduzeća u to vrijeme povećavaju proizvodnju i bilježe značajan napredak. Dok je npr. Građanska pivovara 1925. godine proizvodila 2.000 hl piva, 1931. proizvodi 10.000 hl. Ili: Daruvarska tvornica stakla prekinula je 1926. godine rad, a obnovila ga je 1930. U to vrijeme povećani su kapaciteti električne centrale, a 1933. godine u Daruvaru je počela radom i Tvornica ulja⁵⁸.

Međutim, posljedice krize ipak su se i ovdje osjećale. Radnička nadnica bila je u opadanju, a to je smanjilo kupovnu moć stanovništva. Posljedice toga bile su višestruke, ali ne tako drastične kao što su bile u industrijskim centrima u zemlji. To je razumljivo kada se ima na umu da je većina navedenih poduzeća proizvodila robu za potrebe stanovništva na području kotara pa i užih društveno-političkih zajednica. Obzirom da je samo manji dio njihovih proizvoda odlazio na tržište izvan kotara, to se pojave svojstvene ekonomskim krizama nisu mogle ispoljiti ovdje u onoj mjeri u kojoj je to bilo u industrijskim sredinama. Osim toga, na ovako stanje utjecala je i činjenica da je u Daruvaru i okolici bilo tada malo pravih radnika, proletera. Veći ih je broj posjedovao manje ili veće posjede, stambene i gospodarske zgrade, stoku i drugo. To je pridonijelo da radnici nisu djelovanje ekonomske krize osjetili u punoj mjeri.

Slično stanje bilo je i u obrtu. Njegovi proizvodni kapaciteti podmirivali su uglavnom potrebe domaćeg stanovništva. Obzirom da su potrebe građana bile onakve kao i prije krize, to ni u ovoj grani privrede nije došlo do većih poremećaja.

U trgovini, ugostiteljstvu i saobraćaju stanje je bilo istovjetno. Uvjetovali su ga isti uzroci koje smo naprijed naveli.

Poljoprivreda također nije doživjela ozbiljnije potrese. Do toga je došlo prije svega zato što je ona jedva podmirivala domaće potrebe, potrebe stanovništva na području kotara.

Njena struktura zadržala je uglavnom one karakteristike koje je dobila nakon provođenja agrarne reforme početkom dvadesetih godina. Na kotaru tada postoje tri veleposjeda s površinom preko 170 ha, šest posjeda s površinom do 90 i petnaest s površinom do 60 hektara. Na kotaru je bilo nekoliko desetaka srednjih posjeda koji su iznosili po 15 ha.

Navedeni podaci pokazuju da je krupni zemljišni posjed raspolagao sa cca 2.000 do 2.500 hektara zemlje, što u odnosu na ukupne poljoprivredne površine koje su iznosile 32.870 ha, iznosi oko 5,5% Ostali zemljišni posjed bio je vrlo usitnjen, a kretao se od 1 do 10 ha⁵⁹.

⁵⁷ Đorđe Žutinić: Privreda Daruvara između dva svjetska rata. (Neobjavljeni rukopis u arhivi Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvar)

⁵⁸ Isto kao pod 57.

⁵⁹ Isto kao pod 57.

Iz gornjih podataka može se zaključiti da su poljoprivrednici, većina, teško živjeli i bez obzira na krizu. Veliki broj ih je proizvodio najprije za svoje potrebe i za potrebe vlastitog domaćinstva. Viškove, koji su činili manji dio njihove proizvodnje, prodavali su na tržištu u Daruvaru.

Na kotaru u to vrijeme egzistira znatan broj sitnih seljaka, tj. onih koji se proizvodnjom na svojim posjedima nisu mogli prehraniti. Oni su tražili dopunski rad kod bogatih seljaka ili srednjaka, ili su radili u šumama, kamenolomima, u saobraćaju, a poneki i u industrijskim poduzećima.

Život siromašnih, a dijelom i srednjih seljaka bio je vrlo težak i prije krize, a za njenog trajanja samo se pogoršao. Pogoršanje se sastojalo u opadanju kupovne moći i to prije svega industrijskih proizvoda, jer su cijene mnogim proizvodima bile u porastu.

Seljaci su stalno nastojali da svoj položaj poboljšaju. Najčešće su to činili pojačanim radom. Opirali su se i izbjegavali da plaćaju povećane poreze, općinske prireze i namete. Povećanim osnivanjem zadruga i učlanjivanjem u postojeće, očekivali su da će koliko-toliko poboljšati uvjete života.

Najteži je bio položaj onih seljaka koji su živjeli u brdskim predjelima Papuka. Tu je posjed bio najusitnjeniji, zemlja vrlo neplodna, a i uvjeti za obradu bili su tu najnepovoljniji. Zbog svega toga ovdje se on orijentirao u prvom redu na stočarsku proizvodnju.

Međutim, sve ove mjere i nastojanja seljaka nisu tada bitnije utjecale na poboljšanje njihova položaja.

Na osnovu iznijetih pokazatelja treba zaključiti da se ekonomska kriza na području Daruvara nije ispoljavala u onoj mjeri u kojoj je to bilo u ekonomski razvijenim sredinama, prvenstveno industrijskim centrima kakvi su bili Zagreb, Slavonski Brod, Osijek itd. No to ne znači da i tu nisu bile prisutne njene posljedice. I ovdje je ona najteže pogodila najsiromašnije slojeve, u prvom redu radnike. Neka poduzeća, npr. Ljevaonica, otpustile su jedan broj zaposlenih, smanjile su visinu nadnice i zavele drastičnije forme eksploatacije.

Povećao se broj gladnih, nezaposlenih i oboljelih.

POOŠTRAVANJE REPRESIVNIH MJERA I NOVI PROGONI KOMUNISTA

Opće prilike u zemlji ubrzo su se odrazile i na političku situaciju na kotaru. Raspuštene su sve političke organizacije, a zabranjeni svi skupovi, štrajkovi i manifestacije. Svu vlast preuzeli su kotarski načelnik i načelnici općina koji su u velikoj većini bili ljudi režima. Oni su sve mjere provodili posredstvom organa nasilja, žandara i policije. Češćim patroliranjem njihovih jedinica po ulicama i selima, oni su stvarali psihozu straha. Izgrađivali su na cijelom kotaru mrežu svojih doušnika. Sresko načelstvo koristi sva sredstva da uđe u trag komunistima i nastoji da o njima na kotaru uspostavi evidenciju. Podaci o tome nalaze se u izvještajima Sreskog načelstva u Daruvaru od 5.

septembra 1929.⁶¹ i 7. marta 1930.⁶¹, što ih je ono dostavilo velikom županu Osječke oblasti. Iz izvještaja je vidljivo da su uspostavljanje ovih spiskova naredili viši organi vlasti.

Prema spisku od 1929. godine izlazi da je na kotaru bilo samo sedam komunista i da su oni živjeli u selima Končanica (5), Imsovac (1) i Dežanovac (1). Iz spiska načinjenog 1930. godine izlazi da je na području Daruvara bilo 12 komunista i to pet u Končanici, pet u Dežanovcu, jedan u Velikim Bastajima i jedan u Daruvarskom Brestovcu.

Uspoređujući izvještaje moglo bi se zaključiti da se 1930. godine broj komunista povećao. To međutim nije točno. Ne radi se o brojčanom povećanju članova Partije, već samo naknadno otkrivenim komunistima. Iz spiskova se vidi da je među komunistima bilo Čeha, Hrvata, Srba i Mađara. U popratnom izvještaju kotarski predstojnik ističe da imenovani komunisti pripadaju uglavnom seljačkom staležu i da se njihov rad u posljednje vrijeme nije naročito zapažao, mada pretpostavlja da svi oni, osim jednog, i dalje djeluju u svojim selima. Zbog toga je zatražio da se oni i dalje zadrže u evidenciji kao komunisti.

Međutim, pogrešno bi bilo prihvatiti ove izvještaje kao dokumente koji su davali uvid u stvarno stanje. To tim prije što su u njima izneseni podaci s kojima je policija raspolagala iz prijašnjih godina. Osim toga u njima se ne daju podaci o komunistima u Daruvaru, Siraču, Djulavesi, Blagorodovcu, Otkopima i Stražancu jer ona za njih nije znala. Istina, veći broj ih nije bio uključen u stalan i organiziran rad, nisu bili organizirani. Nedovoljnoj aktivnosti komunista pridonosilo je i teško stanje u Komunističkoj partiji Jugoslavije koja je u to vrijeme zahvaćena frakcijskim borbama. U takvoj situaciji znatan broj komunista bio je tada pretežno pasivan.

OTPORI DIKTATURI I RAZLIČITI OBLICI POLITIČKOG DJELOVANJA KOMUNISTA

I u uvjetima vojne diktature komunisti su ipak pronalazili mogućnosti za svoju aktivnost. Ono u čemu su uglavnom bili podjednaki, bilo je saznanje da se komunisti moraju boriti za stvar radničke klase, jer se samim tim bore za stvar komunizma. To ih je pokretalo u akcije i onda kada im nitko nije postavio određeni zadatak.

U uvjetima diktature došla je do punog izražaja snalažljivost komunista. Oni su i tada pokazivali svoju revolucionarnu sposobnost i izgrađenost.

Već smo prije istakli da je Partija kao organizacija na području Daruvara bila razbijena. Sva aktivnost koja je otuda potjecala, bila je stvar pojedinaca ili grupa komunista koji često nisu imali veze s rukovodstvom i po nekoliko mjeseci. Međutim, već 1930. godine komunisti se osjećaju u političkom životu kotara. Oblike i sadržaj rada prilagodili su tadanjim uvjetima. Ideološko-političku aktivnost prikrivali su najraznovrsnijim oblicima. Tako su npr. sredi-

⁶⁰ Original IHRPH Zagreb, fotokopija izvještaja u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

⁶¹ Original u IHRPH Zagreb, fotokopija izvještaja u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

nom januara 1930. godine u Daruvaru formirali društvo »Prijatelj prirode«. Zadaća društva bila je da podiže naobrazbu i kulturu radnika na viši stupanj. Ono je imalo zadatak da širi smisao za planinarstvo. Pripadalo je internacionalnoj organizaciji koja je imala društva u 15 zemalja, čije je sjedište bilo u Beču. Društvo »Prijatelj prirode« imalo je zadatak da kroz izlete, podizanje objekata u prirodi, predavanja i si. upoznaje radnike s njihovim položajem i političkim bespravljem u Kraljevini Jugoslaviji.⁸²

Društvo »Prijatelj prirode« imalo je najveći broj članova u gradu. Ono je organiziralo mnoge izlete u bližu i daljnju okolicu Daruvara. Na izletima su održavana predavanja, organizirane predstave i zabave.

Te godine u Stražanac dolazi učesnik oktobarske revolucije Leopold Käufer. Ubrzo zatim on se povezuje s komunistima u selu. U okviru Seljačke sloge osnivaju čitaonicu. Nju snabdijevaju naučnom literaturom. Käufer osniva tečaj za učenje esperanta koji tada polazi 11 mladića. Predavanja su bila jedanput tjedno. Poslije svakog predavanja iz jezika, Käufer je držao predavanja iz marksizma. Broj simpatizera Partije stalno je rastao⁸³.

Usporedo s kulturno-zabavnim aktivnostima komunisti su inicirali i političke. Među ostalima oni su 26. januara 1930. organizirali u Daruvaru protestnu skupštinu jer su poslodavci zahtijevali da se izvrši revizija socijalno-političkog zakonodavstva. Skupština, koju je sazvaio Ujedinjeni radnički sindikalni savez, a predsjedovao joj je metalski radnik Eduard Dvoržak, dobro je uspjela. Na njoj je raspravljano o prijedlozima poslodavaca. Na kraju prisutni su usvojili dvije rezolucije. Jedna je upućena Ministarstvu socijalne politike, a druga kotarskom predstojniku u Daruvaru. Onima koji su određeni da predstavku uruče predstojniku, rečeno je da ga moraju upoznati sa zahtjevima i prijedlozima radnika.⁸⁴

Koristeći slobodu sindikalnoga rada, koji se uvijek nije smatrao političkim, radnici su održavali sastanke. Tako su na sastanku, održanom 21. Vili 1930, raspravljali o stanju i prilikama pod kojima rade metalski radnici u Daruvaru. Tu je konstatirano da su radni uvjeti loši i da su nadnice radnika vrlo niske. Istaknuto je da radnici rade i preko 10 sati dnevno, a da za prekovremeni rad uopće nisu plaćeni. Bilo je riječi o položaju radničke klase u državi, posebno one koja je zaposlena u metalnoj industriji. Istaknuto je da se radnici mogu oduprijeti napadima kapitalista samo ako budu čvrsto organizirani. Naglašena je važnost kulturnog podizanja radnika i klasnog odgoja pri čemu je ukazano na značajnu ulogu radničke štampe. Na sastanku je zaključeno da se među metalnim radnicima ima razviti aktivnost s ciljem da ih se u što većem broju uključi u sindikalnu organizaciju. Istaknuto je da na tome treba poraditi i među radnicima drugih struka⁸⁵.

Zahvaljujući političkoj aktivnosti komunista, u koju treba ubrojiti i navedeni sastanak metalaca, metalski radnici u Daruvaru pružili su otpor vlasnicima Tvornice strojeva i ljevaonice željeza i metala, kada su ovi zbog pomanjkanja posla predložili da radnici odu na četrnaestodnevni neplaćeni odmor⁸⁶.

⁸² Radničke novinebr. 3 od 17. I 1930.

⁸³ Blaž Čizmar: Izjava u Općinskom odboru SUBNOR-a, Daruvar

⁶¹ Radničke novinebr. 5 od 31. I 1930.

⁶⁵ Radničke novinebr. 35 od 29. VIII 1930.

⁰⁶ Radničke novinebr. 43 od 24. X 1930.

Godinu dana kasnije u Daruvaru su šireni komunistički leci. U njima se govorilo o stanju u državi, osuđivala diktatura dvora koju je ovaj zaveo posredstvom generala Petra Živkovića i pozivali radnici i komunisti da se odupru nasilju. Istražujući porijeklo letaka, policija je uhapsila Stjepana Šabića⁶⁷. Jedan dio letaka nosio je naziv Hrvatski narode, a drugi Narode i braćo⁶⁸.

Šabić koji je živio u selu Tomaš kod Bjelovara bio je povezan s daruvarskim komunistima te su tim putem u Daruvar stizali i drugi ilegalni materijali. Njih su komunisti Daruvara proučavali i širili među radnicima.

Koristeći se slobodom sindikalnoga organiziranja, komunisti su poduzimali i druge akcije. Jedna od najučestalijih bila su predavanja. Obzirom da otvorena politička propaganda komunistima nije bila dozvoljena, oni su organizirali naučno-popularna predavanja iz različitih oblasti nauke. Sredinom 1932. godine održano je npr. predavanje pod nazivom Kina u plamenu. Krajem istog mjeseca održano je i drugo uz primjenu filma. Tema predavanja je bila »Radnik u prošlosti i sadašnjosti«. Predavanja su se održavala u prostorijama Gradanske pivovare koja je uvijek bila ispunjena mnoštvom radnika i službenika¹.

⁶⁷ Stjepan Šabić rođen je 1895. godine u selu Tomašu, općina Bjelovar. Tu je završio osnovnu školu, a kasnije se upisao u Kadetsku školu pri Šesnaestoj regimenti u Bjelovaru. Nakon završetka postao je aktivni podoficir austrougarske vojske. U toku prvog svjetskog rata s jedinicom je otišao na ruski front. Tu je bio zarobljen. Izbijanjem oktobarske revolucije Šabić se javlja dobrovoljno u Crvenu armiju, u kojoj zbog sposobnosti i zasluga ubrzo dobija čin poručnika. Sudjelovao je u mnogim borbama u kojima se istakao kao hrabar i dobar rukovodilac. Nakon pobjede oktobarske revolucije ostaje i dalje u Rusiji te sudjeluje u borbama protiv kontrarevolucije. Naročito se istakao u borbama za obranu Lenjingrada. Tada je vršio dužnost načelnika Staba armije Lenjingradske oblasti.

Za zasluge što ih je stekao u Crvenoj armiji dobio je visoka odlikovanja sovjetske vlade. Nešto kasnije, 1919. godine primljen je za člana Boljševičke partije.

Crvenu armiju je napustio 1921. godine te se vraća u zemlju.

Budući da su vlasti u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca znale da je u Rusiji bio na strani »crvenih« Šabić je bio demobiliziran. Unatoč tome dodijeljen mu je čin natporučnika.

Nedugo po dolasku u rodno selo Tomaš, Šabić se upoznao sa Josipom Brozom. Ubrzo su postali prijatelji i suradnici te su uspostavili vezu s komunistima u Bjelovaru i na području Bjelovarske županije. Nešto kasnije obojica su izabrana u partijsko rukovodstvo te su u tom svojstvu djelovali do 1924. godine.

Od 1934. godine, kada dolazi do slabljenja diktature, sudjeluje u obnavljanju partijskih organizacija. U Tomašu je formirao jednu od najjačih organizacija na području Bjelovara. Kada je 1937. godine formiran Okružni komitet Komunističke partije Bjelovar, Šabić postaje njegovim članom. Na toj dužnosti ostao je do 1940. godine, kada po odluci Centralnog komiteta KPH odlazi na rad u Daruvar. Tu je pridonio jačanju partijske organizacije u kojoj radi do aprila 1941. godine. Održavao je vezu s bjelovarskim komunistima te je prilikom jednog hapšenja komunistu u Bjelovaru aprila 1941. bio uhapšen i odveden u logor »Danica« kod Koprivnice. Nešto kasnije je oslobođen da bi nedugo poslije toga bio ponovo odveden u »Danicu«. Tu je zadržan do septembra 1941., a zatim je sproveden u Koncentracioni logor u Jasenovcu gdje je pogubljen.

⁶⁸ Original u IHRPH Zagreb, fotokopija dokumenta u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

⁰⁰ Radničke novine br. 22—23, od 5. VI 1932.

NASTOJANJA JUGOSLAVENSKIH NACIONALISTA DA OVLADAJU POLITIČKOM SITUACIJOM

Obzirom da je tokom 1933. i 1934. godine rad političkih stranaka i dalje bio zabranjen, to je režimska Jugoslavenska nacionalna stranka poduzela sve da i u selima daruvarskoga kotara osnuje svoje organizacije i pridobije narod za svoje ideje. Polazeći od toga njeni predstavnici formiraju organizacije u Bijeloj, Djulavesi, Velikim Bastajima, Gornjem Daruvaru i još nekim selima. Na osnivačke sastanke dolazili su predstavnici Stranke iz Beograda i drugih gradova, te su govorima nastojali pridobiti narod. Pozivali su na jedinstvo, negirajući pri tome nacionalne individualnosti jugoslavenskih naroda. Seljake su nastojali pridobiti obećanjima da će osigurati tržište za ratarske proizvode i stoku. Govorili su im da se vode pregovori s nekim zemljama o plasiranju poljoprivrednih proizvoda i da će to pridonijeti povećanju cijena tim proizvodima.

Vođe ovih organizacija radili su na populariziranju kralja i politike koju je on vodio. Za teškoće u kojima se narod nalazio, okrivljavali su političare bivših stranaka a naročito komuniste. Stvarali su u gradu i selima batinaške organizacije čiji su pripadnici nasiljem i strahom nastojali skršiti otpor naroda politici dvora i vlade. Njihovi pripadnici fizički su se obračunavali s političkim protivnicima. Izazivali su izgrede na javnim skupovima naroda, naročito prilikom vjerskih i nacionalnih svečanosti, na zabavama i slično.

Vođe ove Stranke našle su mali broj pristaša i to uglavnom među srpskim stanovništvom u selima. Među njima bilo je najviše onih koji su se u politici Stranke angažirali iz ekonomskih i karijerističkih pobuda. Zato su se u tome isticali neki bogatiji seljaci, trgovci, gostioničari, a i neki svećenici. Angažiranjem u Stranci i isticanjem u provođenju njene politike, oni su nastojali uspostaviti vezu s organima vlasti. Nastojali su se domoći raznih položaja i time osigurati vlastite interese.

Međutim, jačanje utjecaja Jugoslavenske nacionalne stranke, ideološki zasnovane na jugoslavenskom unitarizmu, naišlo je na velike teškoće. Nisu ga kao politiku prihvatili pripadnici drugih nacionalnosti naprosto zato, jer su u njemu vidjeli najelementarnije gušenje nacionalnih sloboda i oduzimanje nacionalnih prava. Dio srpskog stanovništva ubrzo je spoznao da bi Srbi trebali poslužiti vlastodržcima samo kao sredstvo za ostvarenje njihovih interesa. Zbog toga su se oni distancirali od nosilaca ove politike. U tome ih nisu mogle pokolebati ni parole o ugroženosti domovine, o opasnosti od neprijatelja koji idu za cijepanjem Jugoslavije i slično.

U znaku parola ove Stranke provedeni su 1933. godine općinski izbori. Agitacione pripreme i kandidate pripremala je kao predstavnik tadašnjeg političkog sistema samo JNS. No, ni druge političke snage nisu mirovale. Iako nisu smjele organizirano javno nastupati, ipak su utjecale da su građani u općine birali druge građane, a ne one koje su predlagali unitaristi. Na to nisu hitnije mogli utjecati ni organi nasilja i ostali činovnički aparat koji je bio u službi dvora.

Nastojeći da i među radništvom osigura što veći utjecaj vlasti, podržavale su osnivanje takozvanih »žutih« i »plavih« sindikata. Koristeći takvu situaciju, radnici su 30. aprila 1934. održali u Daruvaru skupštinu Ujedinjenog radničkog saveza. Kotarski predstojnik odobrio je održavanje skupštine jer su podnosioci zahtjeva naveli da se ne radi o formiranju političke organizacije nego radničkog strukovnog saveza kojemu je cilj poboljšanje položaja radnika legalnim putem.

Obzirom da je ranije u rukovodstvu ovih sindikata bilo onih koji su radili pod utjecajem komunista, predstavnik iz Zagreba kritizirao je njihov rad. U svom izlaganju on je napao komunizam i socijalizam i opravdavao se zbog toga što je na kandidatskoj listi za Radničku komoru bilo i komunista⁷⁰.

Tolerantan stav u povodu održavanja sindikalne skupštine nije pridonio porastu državnoga utjecaja na radnike. Što više, nedugo iza toga počeo je među njima brže jačati utjecaj komunista.

Jugoslavenska nacionalna stranka i lokalna vlast nastojali su ojačati pozicije režima i podrškom Jugoslavenskom sokolu. Svim sredstvima pomagali su njegove organizacije. Nastojali su preko njega osigurati utjecaj na omladinu. U tu svrhu podupirali su formiranje streljačkih družina. Mladiće su obučavali u gađanju, ističući pri tome da je to rad u službi otadžbine. Svim tim aktivnostima pridavali su velik značaj. Pojednim streljačkim družinama davali su imena prinčeva, dodjeljivali su im posebne zastave i pozivali istaknute ličnosti na prigodne svečanosti. Tako je npr. 1933. godine u Daruvaru boravio četnički vojvoda Košta Pećanac.

Međutim, sva nastojanja režima nisu dala očekivane rezultate. Nije se uspjelo obmanuti narod i okupiti ga na politici dvora i nenarodne vlade. Što više, politička situacija za režim postaje sve gora. Taj proces uzima većeg maha upravo u 1934. godini.

PONOVNO JAČANJE REVOLUCIONARNOG RADNIČKOG POKRETA

Djelatnost komunista u Daruvaru nije prestajala ni u vrijeme šestojanuarske diktature. Ona se osjećala u Ljevaonici željeza, ciglanama u Daruvaru i Imsovcu, Blagorodovcu, Stražancu, Otkopima, među radnicima u Siraču, Gornjem Daruvaru, Daruvarskom Brestovcu, Dežanovcu i Djulavesi. Komunisti tada djeluju na gimnaziji i Trgovačkoj akademiji u Daruvaru. Međutim, njihov rad je sve do 1934. godine neorganiziran. Veći broj radio je samoinicijativno, tj. onako kako su sami mislili da je najbolje. U to vrijeme, tj. od 1932. go-

⁷⁰ Original u IHRPH Zagreb, fotokopija Mjesečnog izvještaja Sreskog načelstva Daruvar od 3. maja 1934. godine, u arhivi Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvar, ne-registrirano

dine više se kao vodeća ličnost komunističkog pokreta javlja Milan Basić⁷¹. Kao student on početkom tridesetih godina postaje komunist. Čitajući marksističku literaturu, Basić dolazi do spoznaje da se kapitalističko društvo može oboriti jedino revolucionarnom borbom. Za vrijeme svojih boravaka u Daruvaru, on oko sebe okuplja simpatizere komunizma, govori im o nepravdi kapitalističkog društva, daje im na čitanje brošure, novine i knjige marksističkog sadržaja. Povezan je s komunistima u Daruvaru, nekim selima na kotaru i izvan njega. Njegova kuća postaje jedan od centara okupljanja. Rado je odlazio tamo gdje su se okupljali radnici i mladi ljudi. Govorio im je o teškom položaju radničke klase, neravnopravnom položaju naroda, o izrabljivanju od strane kapitalista. Basić je često odlazio u Pakrac gdje se sastajao s komunistima Brankom Maleševićem, Jovicom Markovićem i Mićom Podunavcem. U Pakracu je bio povezan i sa drvodjelskim radnicima, članovima KP Stevom Majetićem i Draganom Pilarom. Raspravljali su o iskustvima u radu, posebno o radu u sindikatima Ujedinjenog radničkog saveza.

Zahvaljujući povezivanju komunista, i u gradu i na kotaru, ubrzo dolazi do niza značajnih akcija. Među prve spada osnivanje podružnice kožarsko-pre-rađivačkih radnika. Osnivačka skupština održana je početkom februara 1934.

⁷¹ Rođen je u mjestu Lackovanj, država New York u Sjedinjenim Američkim Državama li. XI 1915. Kao dječak, još prije polaska osnovne škole, došao je s roditeljima iz Amerike u Daruvar. Tu je pohađao osnovnu školu i nižu gimnaziju. Više razrede gimnazije polazio je u Novoj Gradiški, Zagrebu, Virovitici i Slav. Požegi. Poslije završene gimnazije, upisuje se na Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu gdje studira do završetka četvrte godine.

Još kao srednjoškolac prilazi naprednom pokretu u kojem se brzo istakao; Zbog toga je dolaskom na Fakultet ubrzo primljen za člana Komunističke partije (1934. godine).

Zbog naprednih shvaćanja i revolucionarnog rada bio je u srednjoj školi proganjan i hapšen. Isključivan je iz nekoliko gimnazija pod optužbom da je komunist. Zbog istaknute uloge što ju je vršio na Fakultetu, vlasti mu nisu dozvolile da ga završi, nego su ga pozvale na odsluženje vojnog roka. Po povratku iz vojske apsolvirao je pravne nauke, a od tada stalno boravi u Daruvaru. Kraće vrijeme zbog teških materijalnih prilika, vrši dužnost pomoćnog učitelja.

Kao skojevac u srednjoj školi, a kasnije i kao član Komunističke partije bio je povezan s komunistima u raznim mjestima. Suradivao je s članovima kotarskih, gradskih, okružnih i Centralnog komiteta KPH. Najveću aktivnost razvijao je na kotaru Daruvar. Tu je radio na formiranju partijskih organizacija u gradu i selima. Neumorno je radio s članovima Partije, nastojeći da od njih stvori sposobne revolucionare. Mnogo pažnje poklanjao je marksističkom obrazovanju komunista. Širio je marksističku literaturu, formirao čitaonice, formirao kulturno-umjetnička društva, borio se za prijateljstvo između pripadnika različitih nacionalnosti, za suradnju radnika i seljaka, za okupljanje radnika u revolucionarne sindikate i si. Bio je organizator nekoliko štrajkova i tarifnih pokreta.

Početkom 1941. godine, prije poziva na vojnu vježbu, bio je uhapšen, ali je zbog nedostatka dokaza ubrzo oslobođen. U to vrijeme on je jedan od najistaknutijih rukovodilaca komunističkog pokreta u Slavoniji. Poslije toga odlazi na vojnu vježbu, gdje ostaje do kapitulacije jugoslavenske vojske i okupacije zemlje. Nakon toga vraća se u Daruvar gdje se angažira na obnavljanju partijskih organizacija koje su se zbog ratnih prilika privremeno osule. Uspostavlja veze s komunistima u Pakracu i Zagrebu te radi na pripremama ustanka.

Ustaše su ga maja 1941. uhapsile i otpremile u logor u Kerestincu. Prilikom proboja logoraša iz logora poginuo je u sukobu s ustašama.

godine u Daruvaru. Održana je u prostorijama Građanske pivovare, a sazvali su je kožarski radnici komunisti među kojima se isticao Mi'ian Počuča⁷².

Skupštinu su pripremili i održali sami kožarski radnici. Nije joj prisustvovao nitko izvana. Otvorio ju je Milan Počuča, koji je i podnio glavni referat. Počuča je u referatu govorio o položaju radničke klase, uvjetima rada, radnom vremenu, koje gotovo nije ograničeno, o niskim zaradama radnika, o potrebi okupljanja i organiziranja radnika jer samo tako mogu postići bolje uvjete života. Radnici su s odobravanjem pratili izlaganje referenta i izjasnili su se za rad i borbu.

Poslije rasprave izabrana je na prijedlog kandidacione komisije uprava podružnice u kojoj su bili: Antun Franić, Branko Fekete, Josip Ferenčić, Petar Kapetanović i Ilija Radulović⁷³. Nakon izbora uprave skupština je usvojila program rada pa se poslije toga razišla.

Osnivanje ove podružnice pridonijelo je daljnjem organiziranju radnika u Daruvaru.

Krajem februara komunisti Daruvara pripremili su predavanje za javnost. Tema je bila: »Fašizam danas i sutra«. Cjelokupna organizacija predavanja odvijala se preko Mjesnog međustrukovnog odbora URSSJ. Predavanje je bilo dobro posjećeno, a prisustvovalo mu je oko 300 radnika, namještenika i drugih građana. Predavač je u izlaganju istakao da se fašizam pojavio na određenom stupnju razvitka društva, da je produkt ekonomsko-društvenih odnosa i izraz interesa financijskog kapitala. Naglasio je da je on prolazna pojava, ali da predstavlja veliku opasnost za radničku klasu i narod uopće⁷⁴.

Većina slušalaca pljeskom je pozdravila predavača i predavanje. Međutim, grupa slušalaca pokušala je nasilno ometati predavača i prekinuti predavanje. Tako otvoreni istup simpatizera Hitlerovih sljedbenika, koji do tada nije zapazhen u Daruvaru, jasno je ukazivao na prisutnost fašističke opasnosti. Iako oni nisu uspjeli u svojim namjerama, ipak je značajno da se fašizam javljao i u takvim sredinama kakva je bila Daruvar.

Pravilno ocjenjujući opasnost ove pojave, kao i opću situaciju, komunisti su bili svjesni da moraju pojačati rad na stvaranju čvršće organizacije, da se moraju boriti za radnike i druge građane jačanjem političkog utjecaja u svim sredinama. Oni su nekoliko mjeseci kasnije ponovo pripremili predavanje za radnike na temu: »Položaj nezaposlenog radnika«. Predavanje je opet bilo dobro posjećeno. Prisutni su ga primili s velikim odobravanjem. Ovoga puta fašistima nije uspjelo ometati predavača jer su se radnici pod rukovodstvom komunista prethodno pripremili te ih u tome spriječili.

Imajući u vidu da prosvječivanje i razvoj kulture mogu mnogo pridonijeti razvitku klasnog radničkog pokreta, komunisti su im poklonili mnogo pažnje. Zbog toga su odlučili da u Daruvaru treba što prije formirati radničko kulturno-prosvjetno društvo. U tu svrhu osnovali su akcioni odbor i dali mu od-

⁷² Radničke novine br. 7 od 2. II 1934.

⁷³ Isto

⁷⁴ Radničke novine br. 15 od 9. III 1934.

ređene zadatke. Odbor je na vrijeme izvršio potrebne pripreme te je za 25. marta 1934. zakazao osnivačku skupštinu. Radnici su se u velikom broju odazvali pozivu. Saslušavši referat i izlaganje predstavnika iz Zagreba, pristupili su raspravi o pravilima Radničke čitaonice⁷⁵.

Pravila radničko-prosvjetnog udruženja Radnička čitaonica sastoje se od 17 točaka — članova. Prvim članom određeni su ime i sjedište društva. U drugom članu određuje se njegova zadaća pa se kaže da će ono novinama i knjigama širiti među radnicima prosvjetu i znanje i unapređivati društvenost među članovima. U trećem članu se navodi da će društvo svoje zadatke ostvarivati na taj način što će članovima omogućiti da svakodnevno mogu koristiti prostoriju u kojoj se nalaze novine i časopisi, priređivanjem naučnih, informativnih, umjetničkih, zabavnih i kazališnih priredbi te priređivanjem zabavnih izleta i naučnih ekskurzija.

U petom članu govori se o članovima društva pa se kaže:

»Članom društva može biti svaka neporočna osoba koja je član ma kojeg radničkog sindikalnog pokreta koji je u evidenciji u nadležnoj Radničkoj komori.«

Šesti član propisuje prava, a sedmi dužnosti članova. U ostalim članovima određuju se prava i nadležnosti skupštine, Upravnog odbora, predsjednika i tajnika, govori se o materijalnim i finansijskim sredstvima, o prestanku članstva u društvu i njegovu raspuštanju.

Nakon toga izvršen je izbor Upravnoga odbora u koji su ušli: Karlo Demel za predsjednika, Dušan Momčilović, Mirko Milašin, Bogumil Klečka⁷⁶, Vilko Antolić, Antun Franić i Milenko Kapetanović. Za zamjenike članova Odbora izabrani su: Ivo Turzan⁷⁷, Josip Jelenčić i Ivan Vidaković. Zamjenici su istovremeno činili Nadzorni odbor Radničke čitaonice.

Predložene liste Upravnog i Nadzornog odbora jednoglasno su usvojene⁷⁸.

Čitaonica je snabdjevena legalnom i ilegalnom radničkom štampom, literaturom naprednih pisaca, kao i općeobrazovnim knjigama i časopisima. Svakodnevno su je posjećivali radnici, namještenici a i drugi građani.

Radnici, u prvom redu komunisti, koristili su čitaonicu i za rasturanje ilegalnih materijala kao što su leci, proglosti Partije, zabranjena literatura i slično. U njoj su komunisti vodili razgovore o raznim pitanjima i koristili je za širenje političkog utjecaja na radnike i druge građane.

Organizator čitaonice bio je komunist Milan Basić, ali zbog toga što su ga vlasti znale kao takvoga, dogovoreno je da ga se ne bira u odbor. Da bi na nju što jače utjecao, on je za knjižničara predložio tada skojevca Josipa Balaša, te su tako godinama u njoj osigurali komunistički utjecaj.

⁷⁵ Original Pravila u ličnoj arhivi Josipa Balaža.

⁷⁶ Kasnije, u vrijeme drugog svjetskog rata, istakao se kao ustaša, a poslije rata je nestao.

⁷⁷ Po političkom uvjerenju bio je frankovac, a u ratu se istakao kao ustaša.

⁷⁸ Radničke novine br. 15 od 13. IV 1934.

P R A V I L A

radničkog kulturno-prosvjetnog udruženja "RADNIČKA ČITAONICA"

u Daruvaru

Čl. 1.

Ime i sjedište društva.

Društvu je ime "Radnička čitaonica" u Daruvaru

Čl. 2.

Svrha društva.

Svrha društva je širenje prosvjete i znanja među radnicima u Daruvaru.....putem novina i knjiga koje će se čitati u prostorijama čitaonice. Zatim je svrha društva unapređivanje društvenosti među članovima čitaonice.

Čl. 3.

Sredstva.

Sredstva za postignuće ove svrhe jesu:

- a/ omogućivanje članovima čitaonice da mogu u svako doba pohađjati prostoriju gdje se nalaze novine i knjige za čitanje;
- b/ priređivanje priredaba naučnih, informativnih, umjetničkih, zabavnih /koncerti/ i kazališnih.
- c/ priređivanje zabavnih izleta i naučnih ekskurzija.

Čl. 4.

Dohotoci društva.

Sredstva odnosno dohotoci društva jesu: prispi

KOMUNISTI U BORBI PROTIV REŽIMA I NJIHOV RAD MEĐU RADNICIMA

Nakon ubistva kralja Aleksandra Karađorđevića 1934. godine u Marsseilleu politička situacija u zemlji uzima dramatičnije oblike. Zaoštravaju se odnosi između vladajućih snaga i opozicije. Na mjesto predsjednika vlade dolazi dotadašnji ministar vanjskih poslova Bogoljub Jeftić. Nastojeći da u novoj situaciji ojača svoj položaj, on uz odobrenje Namjesničkog vijeća raspisuje nove izbore. Zakazani su za 5. maja 1935. zbog čega ih nazivaju i petomajskim izborima.

Uporedo sa vladajućom strankom s pripremama za izbore otpočinje i opozicija. Nju su u Hrvatskoj činile sve hrvatske građansko-političke snage među kojima se kao vodeća nalazila HSS, odnosno sljedbenici njene politike. Njima su pristupili samostalni demokrati te su istupili zajedno s listom Udružene opozicije.

Iako je u cijeloj zemlji bio u porastu otpor naroda vladajućim slojevima društva, i mada su postojali povoljni uvjeti da Komunistička partija Jugoslavije istupi s udruženom listom radnika i seljaka i da se tako u očima naroda pojavi kao stvarna snaga koja se suprotstavlja velikosrpskom hegemonizmu i rastućem fašizmu, ona to nije učinila. Što više, ona je dala bezrezervnu podršku građanskoj opoziciji te se tako našla na periferiji događaja.

Pošto je narod svoje neslaganje sa stanjem u zemlji i otpor nadirućem fašizmu izrazio glasanjem za opoziciju, ona je na izborima iznijela značajnu pobjedu.

Slično se dogodilo i u Daruvaru. I tu su komunisti, prihvaćajući direktivu Partije, agitirali među radnicima i seljacima da glasaju za listu građanske opozicije. Agitaciju su provodili u poduzećima kao što je Ljevaonica, Tvornica piva, Ciglana, Tvornica stakla, a na kotaru Kamenolom u Siraču, Ciglana u Dju-lavesi, Pilana u Brestovcu, Ribnjačarstvo u Otkopima, te selima Gornji Daruvar, Dežanovac, Djulaves, Veliki Bastaji, Stražanac i Blagorodovac. Agitiranje za opoziciju provodili su individualno, razgovarajući s radnicima, namještenicima i seljacima kao i istupanjem na predizbornim sastancima koje je organizirala opozicija. Pojedini komunisti, Milan Basić i Josip Balaš, našli su se na dan izbora na biračkim mjestima te su birače nagovarali da glasaju za kandidate udružene opozicije⁷⁰.

Upravo u to vrijeme, u vrijeme izbora, proširuje se krug partijskih aktivista. Uz Milana Basića u Daruvaru aktivno djeluje kandidat Partije Josip Balaš, Ivan Benjak, član KP koji je tih dana doselio iz Virovitice, kandidat Vencl Kincl, prognan iz Trbovlja, Vojo Vranešević, Josip Kopriva i još neki drugi. Sastanke su održavali u stanovima Basića, Vraneševića, Benjaka i Kincla u Daruvaru⁸⁰.

Dolaskom u Daruvar, Ivan Benjak zakupio je gostionicu. Kako je u to vrijeme nekim članovima URSS-a uspjelo formirati nogometni klub »Zrinski«, Benjaku je uspjelo da uprava kluba bude u njegovoj radnji. Budući da se oko kluba okupljala omladina, stvoreni su time i preduvjeti za širenje komuni-

⁷⁰ Josip Balaš: Prilog građi za monografiju općine Daruvar (arhiva autora)

⁸⁰ Isto

Milan Basic

stičkih ideja među njima. Od toga vremena, tj. od 1935. godine, komunisti Daruvara uspostavljaju stalni kontakt s omladinom. Međutim, povezanost komunistička nije se odvijala samo kroz Radničku čitaonicu i Nogometni klub. U to vrijeme jačaju veze s radničkom omladinom u pojedinim poduzećima, a još više sa srednjoškolskom omladinom u Trgovačkoj akademiji.

Radi povećanja broja simpatizera među omladinom, koristi se od toga vremena u znatno većoj mjeri kulturno-zabavni život. Radnička i srednjoškolska omladina priređuju plesove, veselice, kulturno-umjetničke priredbe, izlete, sportska natjecanja i si. Tu su se uspostavljali međusobni kontakti, razgovaralo o pojedinim piscima i njihovim djelima i odabirali tekstovi naprednih pisaca za kulturno-umjetničke programe. Uspostavljene su veze s naprednom omladinom u Pakracu, prvenstveno na tamošnjoj Učiteljskoj školi koja je u to vrijeme važila kao jedan od jačih komunističkih centara među srednjoškolskom omladinom u Hrvatskoj. Da je tu situacija bila stvarno takva, vidi se iz slijedećih podataka. Direktor škole Milovan Sučević izvještava 4. VI 1935. Prosvjetno odjeljenje Kraljevske banske uprave Savske banovine u Zagrebu da je jedan učenik petog razreda Učiteljske škole dao jednoj učeničici brošuru »Srednjoškolci govore«. Brošura je 1933. godine ilegalno izdana u Zagrebu, a na popularan način iznosi marksističke stavove o odgoju⁸¹.

Komunisti Daruvara održavali su dobre veze s članovima Partije u Pakracu. Iz Pakraca vezu je održavao Josip Polak-Pepo. Najčešće su se sastajali u stanovima, ali i u radničkim čitaonicama u Daruvaru i Pakracu.

⁸¹ Slavica Hrečkovski i Mile Konjević, n. n. dok. br. 116, str. 130.

Nastojeći da Radnička čitaonica u Daruvaru privuče što više radnika i omladine, komunisti su uspjeli da knjižničar bude mladi komunista Josip Kopriva. Tada u knjižnicu dolazi nekoliko novih listova (Glas naroda, Naše novine), te više knjiga i brošura koje je uređivao Božidar Adžija. Posredstvom knjižnice rasturan je i partijski ilegalni materijal.⁸²

Čitaonica dobiva na značenju izbijanjem građanskog rata u Španjolskoj. Tada se u nju učlanjuje veći broj građana. Posjećuju je i oni koji nisu bili njeni članovi. Tome su pridonijeli komunisti koji su bili inicijatori diskusija o borbama u Španjolskoj, fašizmu i događajima u Evropi.

O RADU KOMUNISTA MEĐU INTELEKTUALCIMA

U jesen 1935. godine postavljena je na mjesto učiteljice u Osnovnu školu u selu Podborski (Daruvarski) Doljani učiteljica Smilja Macura, kći pravoslavnog svećenika iz Banje Luke. Macura se 1933. godine upoznala s Vladimirom Iličem, komunistom iz Banje Luke. Ubrzo je pod njegovim utjecajem postala simpatizer komunizma. Tome je pridonijela i marksistička literatura koju je ona dobivala od Ilića. Dolaskom u Podborske Doljane učiteljica Macura dovela je sa sobom kao kuharicu Evu Šmit. Eva je bila žena Jakoba Šmita koji se u banjalučkoj policiji vodio kao komunista.

Dolaskom na područje Daruvara, Macura je ubrzo uspostavila veze s učiteljima, studentima, nekim inženjerima i seljacima. Najprije je upoznala učitelja Vladimira Trifunovića iz sela Miljanovca. S njime se upoznala prilikom učiteljske skupštine održane 1936. godine u Daruvaru. Poslije toga češće su se sastajali u Podborskim Doljanima i Miljanovcu. Tada su raspravljali o raznim pitanjima iz oblasti marksizma, o Maksimu Gorkom i njegovim djelima, o položaju učitelja i životu seljaka.

Ubrzo poslije uspostavljanja suradnje s Trifunovićem Macura se upoznaje sa Slobodanom Galogažom, učiteljem u selu Koreničani, Tanasijem Milinovićem, zemljoradnikom iz Miljanovca, te studentima Nikolom i Slobodanom Radulovićem, također iz Miljanovca. Nakon upoznavanja, oni održavaju stalnu suradnju. Neki od njih, npr. Vlado Trifunović, uspostavljaju vezu s komunistima na kotaru Pakrac. Macura je osim veze sa Jakobom Šmitom, preko koga je održavala i prepisku s Borom Iličem, bila povezana i s banjalučkim radnicima Feridom Hasanbašićem i Feridom Sačićem kao i inženjerom agronomije na Belju, članom Komunističke partije Vjekoslavom Bakulićem⁸³.

Aktivnost komunista odvijala se u dva pravca. Svi su međusobno surađivali. Često su se sastajali, i to na raznim mjestima. To su činili zbog toga da ih žandari ne zapaze. Međusobno su razmjenjivali marksističku literaturu i propagandni partijski materijal. Njega su dobivali iz Zagreba i Banje Luke. Izvjesne stvari Macura je primila i od Bakulića preko Osijeka.

Iako ne previše intenzivno komunisti su surađivali i sa seljacima u selima Podborski Doljani, Koreničani i Miljanovac. Seljacima su pričali o poljopriv-

⁸² Josip Balaž, n. n.

⁸³ Original u IHRPH Zagreb, fotokopija izvještaja od 11. i 23. septembra 1936. u arhivi Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

redi u Sovjetskom Savezu, o teškom položaju seljaka i radnika u Jugoslaviji. Govorili su im da su za to krivi kralj, vlada i građanske političke stranke.

Macuri je u razvijanju aktivnosti mnogo pomogao komunista Ilić iz Banjaluke. On je češće dolazio u Podborske Doljane te se tu sastajao s Trifunovićem, Galogažom, Radulovićima, Stojčevićima i njihovim poznanicima.

Na učiteljskim konferencijama cijelog kotara, učitelji komunisti objašnjavali su društvene pojave na marksistički način. Na taj način, mada vrlo oprezno, širili su naprednu misao i stvarali protivrežimsko političko raspoloženje.

Ta aktivnost bi poprimila još šire razmjere da zbog samoubistva Bore Ilića u Banjaluci nije bila uhapšena Smilja Macura. Prilikom hapšenja, žandari su kod nje našli ilegalni partijski materijal i nekoliko marksističkih knjiga. Poslije toga izvršena je premetačina njenog stana u Podborskim Doljanima te su i tamo pronađene marksističke knjige i partijski materijal. Ubrzo zatim ona je uhapšena, a žandari su izvršili pretres kod Trifunovića, Galogaže i Radulovića. Svi su policijski saslušavani, kao i niz svjedoka iz sela s područja Daruvara, Pakraca, Banjaluke, Belja i još nekih drugih mjesta. Svi uhapšeni uostalom kao i sama učiteljica Macura, dobro su se držali za vrijeme istrage. Odbijali su optužbe i nastojali dokazati suprotno. Dok su ostali bili oslobođeni optužbe i sumnje za veze s komunizmom, Smilja Macura je osuđena i smijenjena s položaja učiteljice.

FORMIRANJE PARTIJSKE ČELIJE U STRAŽANCU I NJENA DJELATNOST

Partijska ćelija u Stražancu formirana je 1935. godine. U početku je imala tri člana, i to Leopolda Kaufera, Josipa Novosela i Alojza Pintara. Osim njih u selu je bilo nekoliko simpatizera i suradnika. Među njima bili su učitelj Marijan Koletić, Blaž Čizmar i Tomo Vlašić⁸⁴.

U okviru ogranka Seljačke sloge komunisti kasnije formiraju čitaonicu. U nju su iz Daruvara i Zagreba donošene knjige, časopisi i novine naprednog sadržaja. Iz Zagreba je literaturu naprednog sadržaja slao Jovica Marković.

Slijedeće godine na prijedlog članova Partije kupljena je jedna zgrada koja je preuređena u Dom kulture. Nedugo iza toga u Domu je formirana diletantska sekcija u kojoj su se okupili mnogi mladići i djevojke. Pod rukovodstvom učitelja Koletića glumci amateri uvježbavali su »Slugu Jerneja« Ivana Cankara, »Jazavca pred sudom« Petra Kočića i mnoga druga napredna djela. Usporedo s diletantskom sekcijom formiran je i pjevački zbor kojim je dirigirao Marijan Koletić. Tu je omladina Stražartca naučila pjevati revolucionarne pjesme.

Diletantska sekcija i pjevački zbor priređivali su u Stražancu, Blagorodovcu, Dežanovcu, Uljaniku i drugim selima mnoge priredbe. Obzirom da su ih najčešće davali u Stražancu, omladina okolnih sela često je ovamo dolazila.

⁸⁴ Mijo Fabijanić: Izjava o revolucionarnom radu u Stražancu i Daruvaru (arhiva autora)

Na taj način stvorena su mnoga prijateljstva i uspostavljena je suradnja sa mnogim selima⁸⁵.

Članovi partijske ćelije formirali su brojnu omladinsku grupu čiji su pripadnici bili spremni da izvrše svaki zadatak. Pisali su parole za Prvi maj, lijepili su komunističke ambleme, pjevali radničke pjesme i drugo.

Članovi partijske ćelije posebnu pažnju posvetili su radnicima, zaposlenima na ribnjaku u selu Otkopi. Često su se s njima sastajali, govorili im o teškom životu u zemlji, o potrebi borbe protiv buržoazije i režima, o potrebi stvaranja komunističke organizacije i slično⁸⁶.

U to vrijeme i u Blagorodovcu djeluje partijska ćelija kojom rukovodi Oskar Fidler. U Otkopima je pokretač svih akcija Antun Matejka, u Trojeglavi Alojz Kufrin, a u Dežanovcu Ivan Cvitković⁸⁷.

U svim tim selima komunisti su imali najviše uspjeha među omladinom. U Brestovcu, Uljaniku, Trojeglavi, Dežanovcu, Blagorodovcu i još nekim selima omladina je formirala čitaonice, kulturno-prosvjetne grupe i pjevačke zbrove.

KOMUNISTI I RADNIČKI POKRET OD 1937. DO 1941. GODINE

FORMIRANJE PARTIJSKIH I SKOJEVSKIH ORGANIZACIJA

Četvrta konferencija KPJ, koja je održana 1934. godine, kao i Rezolucija plenuma CK KPJ o držanju KP u Petomajskim izborima 1935. godine pozitivno su utjecali na rad i držanje komunista i radnički pokret na području Daruvara. To je moguće zaključiti po aktivnosti i širini njegova djelovanja.

Na Četvrtoj partijskoj konferenciji zaključeno je da se u okviru Komunističke partije Jugoslavije formiraju Komunističke partije Hrvatske i Slovenije. Od donošenja te odluke pa do njenog izvršenja prošle su nepune tri godine. Tek kada je za sekretara CK KPJ 1937. godine došao Josip Broz i kada je došlo do smjene znatnog dijela partijskog kadra u CK KPJ, formirane su KPH i KPS 1937. godine. Formiranjem Komunističke partije Hrvatske u okviru KPJ, te dovođenjem novog kadra u partijska rukovodstva, stvaraju se preduvjeti za proširenje partijskih redova, učvršćenje i jačanje utjecaja Partije među radnicima i ostalim slojevima naroda.

Formiranje Komunističke partije Hrvatske i dolazak u rukovodstvo CK KPJ novih članova brzo se odrazilo i u organizaciji KP na području Daruvara.

Milan Basić, primio je u Organizaciju 1937. godine kandidata KP Josipa Balaža. Istovremeno su suradnicima KP postali Vojo Vranešević, Dušan Kovačević-Cane, Mato Pongrac, Stevo Rek, Josip Ruf, Pavle Korošec, Vlado Pintarić, Rudi Hanževački, Jelka i Vlado Bjelaš, Boro Sekulić, Joco Vedriš i još neki⁸⁸.

⁸⁵ Isto

⁸³ Alojz Pintar: Izjava o revolucionarnom radu (arhiva autora)

⁸⁷ Isto

⁸⁸ Josip Balaž, n. n.

Prekretnica koju su uvjetovale promjene u Partiji očitovale su se u Daruvaru i time što tada dolazi do šire suradnje s onima koji su svojim radom dokazali da im je mjesto u redovima Komunističke partije. Samim tim dotadašnji sektaški stavovi u KP počinju se prevladavati.

S novim članovima KP i kandidatima počelo se stalno raditi. Poučavalo ih se u pogledu ciljeva i zadataka KP, odnosa prema klasnom neprijatelju, davao im se materijal za političko izgrađivanje. Raspoređeni su u grupe u kojima su prisustvovali sastancima i proradi materijala. Grupe su se najčešće sastojale od tri člana. Ta praksa primjenjivana je zato da se očuva tajnost partijskoga rada i komunista.

Zahvaljujući takvom radu, svi koje smo spomenuli postali su nešto kasnije članovi KP ili SKOJ-a.

U to vrijeme komunisti jačaju veze s učenicima Trgovačke akademije. Omladini koja je simpatizirala komunizam, davali su knjige kao što su »Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma«, »Historija VKPB«, »Mati« i si. Organizirali su diskusije da se utvrdi kako su shvatili ono što su proučavali. Davali su omladincima i omladinkama konkretne zadatke koji su se sastojali u raspačavanju letaka, ispisivanju parola i komunističkih znakova na zgradama i javnim objektima. Nakon toga najbolji su pozivani na sastanke te su primani u Savez komunističke omladine. Skojevsku grupu u Trgovačkoj akademiji, koja je formirana 1938. godine, činili su Krsta Trgovčević, Milutin Korica, dva brata Podhraški i Miro Matašin. Kasnije, 1939. u grupu je primljen Nikola Lončar, a 1940. i Krsto Bosanac⁸⁹.

Komunisti su pojačali rad i sa seljacima. Preko simpatizera slali su u sela partijsku štampu, materijale direktivnoga karaktera, te marksističku literaturu. U pojedinim selima, Stražancu, Otkopima, Gornjem Daruvaru, Blagorodovcu, Doljanima i Gornjem Dežanovcu, uspostavljena je stalna suradnja s komunistima, te se time stvaraju preduvjeti za formiranje kotarske organizacije. Ovi su u svojim selima okupljali one na koje su se mogli osloniti. Davali su im pojedine zadatke na kojima su ih provjeravali, političke brošure i drugi materijal.

Komunisti tada rade na prikupljanju pomoći za španjolsku revolucionarnu armiju i vrše agitaciju za javljanje dobrovoljaca u njene redove.

Nedugo poslije loga Milan Basić uspostavlja suradnju sa Stevom Popovićem, povratnikom iz Sjedinjenih Američkih Država, u Velikim Bastajima, Mitrom Lončarom u Gornjem Daruvaru, Jovom Kokotom u Vrijeski te sa pojedincima u Virovitici, Požegi i Novoj Gradiški.

Još 1938. godine komunisti su se dogovorili da se od radnika, zaposlenih u šumskoj manipulaciji Batinjska rijeka, Brodske imovine općine, formira podružnica URS-ovih sindikata. Osnivačka skupština zakazana je za 24. XI 1938. u prostorijama Građanske pivovare. Međutim, na skupštini je došlo do provokacija od strane članova Hrvatskog radničkog saveza, frankovaca i klerofašista, te je izbio sukob. U njega su se u međuvremenu umiješali pridošli žandari. Zbog toga što su i oni bili protiv sazivača skupštine, neki od organizatora ovog sastanka pozvali su radnike da se silom odupru, ne samo HRS-ovcima,

⁸⁹ Josip Balaž n. n.

nego i žandarima. Poslije toga, ovi su uhapsili jednog od organizatora skupštine, Josipa Balaža, koji je kažnjen globom u iznosu od 500 dinara ili 10 dana zatvora. U kaznenoj odredbi izdanoj tim povodom piše: »Na prijavu žandarmerijske stanice u Daruvaru protiv Balaž Josipa radnika iz Daruvara određuje ovo sresko načelstvo protiv gore navedenom radi prekršaja čl. 74. Z. U. U. počinjen time, što su dana 24. XI 1938. na sastanku u Gradjanskoj pivovari izgred u većoj mjeri počinili i mješali se u uređivanje javnih organa sprečavajući ih u vršenju njihove dužnosti i huškajući, da se udari na redare, po čl. 78 Z. U. U. na kazan globe od 500 din . . .«⁹⁰

Radnici pržionice ječma industrije d. d.

Prekinuta osnivačka skupština održana je nešto kasnije, Formiranju podružnice URS-ovih sindikata prisustvovali su izaslanici Saveza drvodjelaca iz Zagreba Andrija Žaja i Milan Mrak te Stevo Majetić i Dragutin Pilar, članovi KP iz Pakraca.

Kao i drugdje, i na području Daruvara radnici i činovnici bili su organizirani u razne sindikalne organizacije. U drugoj polovici dvadesetih godina postojale su podružnice Ujedinjenoga radničkoga sindikalnoga saveza i Hrvatskoga radničkoga saveza. Jedna i druga organizacija nisu bile revolucionarne organizacije radnika. Prva je u to vrijeme bila pod utjecajem socijalista pa ne samo da je bila protivna djelovanju s revolucionarnih pozicija nego je provodila reformističko-sporazumašku politiku koja se u uvjetima radničke borbe za njihova prava svodila na ulogu pregovarača s buržoazijom, na obmanji-

⁹⁰ Fotokopija Kaznene odredbe Sreskog načelstva u Daruvaru od 25. XI 1938. (lična arhiva Josipa Balaža)

vanje radnika raznim parolama i obećanjima i izdaju njihovih interesa. Nerijetko se dešavalo da su njeni rukovodioci zbog novca i raznih obećanja prelazili u službu poslodavaca, te pod maskom radničkih rukovodilaca radili za kapitaliste. Neki od njih potajno su surađivali i s policijom te su i na taj način radili protiv radničkih interesa.

Kasnije, a tako je bilo i u Daruvaru, stanje se počinje mijenjati. Od 1934. godine komunisti i u Daruvaru počinju shvaćati potrebu ulaska u URSS-ove sindikate te se i preko njih bore za prava radnika. Osjećali su da će tako moći više raditi s radnicima i utjecati na njihovo raspoloženje. Od 1937. godine ta praksa uzela je još više maha. Komunisti tada ne samo da ulaze u URS, nego se bore za formiranje ovih sindikalnih organizacija. Do 1940. godine u Daruvaru je djelovala podružnica URS-ovih sindikata među drvnoindustrijskim, metalnim, ciglarskim radnicima i radnicima zaposlenim na eksploataciji kamena.

Usporedo s djelovanjem ovih sindikata postojali su i radili i HRS-ovi sindikati. Njihov jači utjecaj na radnike datira od sredine tridesetih godina. Za njih je karakteristično da su bili pod utjecajem Hrvatske seljačke stranke pa su prema tome imali mnoge od karakteristika koje je imala i sama Stranka. Prije svega oni svoju djelatnost nisu zasniivali na klasnoj osnovi. Kao jedno od glavnih načela u svojoj djelatnosti imali su nacionalizam. Osim toga nisu odbacivali religiju, a bili su protiv revolucionarnog načina borbe. Isticali su samo zahtjeve za ekonomskim poboljšanjem, dok su političku borbu odbacivali kao nešto što ne spada u domenu djelovanja sindikalnih organizacija.

U drugoj polovici tridesetih godina ovi sindikati u Daruvaru postaju najbrojniji. Tome je mnogo pridonio porast političkog utjecaja Hrvatske seljačke stranke od 1937. godine. Pošto ona od toga vremena u sve većoj mjeri osvaja vlast, jačao je i njen utjecaj. U više od polovice općina na kotaru načelnici općina bili su članovi HSS-a. Više od polovice narodnih zastupnika na kotaru pripadali su ovoj stranci. Uz seljake njoj u to vrijeme pripada i veći dio činovnika i to ne samo u državnoj upravi nego i u poduzećima.

REAKCIJA VLADAJUĆIH KRUGOVA NA POVEĆANU AKTIVNOST KOMUNISTA

Kao reakcija na pojačan rad komunista i porast revolucionarnog raspoloženja u zemlji uslijedile su protivmjere vladodržaca Kraljevine Jugoslavije. Radi se o mjerama koje nisu spadale u red redovnih odnosa režima prema komunistima i njihovim suradnicima. Njima je trebalo pojačati postojeći sistem represalija i što je moguće više onemogućiti aktivnost revolucionarnih snaga.

Početak februara 1937. godine Kotarsko predstojništvo u Daruvaru primilo je naređenje kojim se predviđalo pokretanje privatne inicijative u borbi protiv komunizma.⁸¹ U naređenju se predviđa formiranje ilegalnih komiteta u koje mogu ući samo građani čija je prošlost sa stanovišta režima potpuno

⁸¹ Original u IHPRH Zagreb, fotokopija Naredenja u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

ispravna. Policija i žandarmerija imale su zadatak da ovim institucijama stave na raspoloženje sva sredstva i kadrove i da im u svakoj prilici izlaze u susret.

Odgovarajući na gornji dopis kotarski predstojnik u Daruvaru piše 18. II 1937. da u Daruvaru nema potrebe za pokretanjem nove antikomunističke akcije jer vlasti imaju punu kontrolu nad političkom situacijom na kotaru. U dopisu načelnika kaže se i to da će mjere biti poduzete ako se za njih kasnije ukaže potreba.

Nije sasvim jasno zašto je sreski načelnik ovako odgovorio Kraljevskoj banskoj upravi u Zagrebu. To tim prije što se upravo u to vrijeme vodi disciplinski postupak protiv učiteljice Smilje Macure i njenih drugova. Policiji u Daruvaru poznate su bile i neke akcije što su ih organizirali komunisti. Njeni predstavnici bili su prisutni kada su se prilikom formiranja URS-ove podružnice sukobili komunisti za žandarima zbog čega je jedan komunist kažnjen. Osim toga u gradu i nekim selima prilikom proslava 1. maja po kućama i plotovima crtani su komunistički amblemi i pisane parole.

Uzimajući u obzir političku opredjeljenost sreskog načelnika, ne bi se moglo prihvatiti stajalište da je načelnik bio sklon komunistima ili ih je nastojao prikriti.

Nameće se zaključak da je on time nastojao dokazati svoju činovničku revnost i zadovoljiti želje pretpostavljenih kojima je odgovaralo da što manje čuju o aktivnosti komunista.

U skladu s takvom politikom Banska uprava Savske banovine uputila je 16. XI 1937. naređenje kojim se predviđa reorganizacija kontrole poštanskih pošiljaka¹². To naređenje primilo je i Sresko načelstvo u Daruvaru i u duhu njega moralo je postupiti.

Proučivši primljeno naređenje, sreski načelnik je 26. XI 1937. odgovorio Odjeljku za državnu zaštitu Kr. banske uprave slijedeće: »Ovopodručno se kontrola poštanskih pošiljaka obavlja u samom Daruvaru na mesnoj pošti po jednom policijskom činovniku ovog sreskog načelstva, koji taj rad obavlja sporazumno sa upravnikom pošte . . .

Osim toga općinski bilježnici i komandiri žand. stanica obavljaju kontrolu i kod svojih mesnih pošta i dosadašnji rad pokazao se apsolutno zadovoljavajućim.«

Dokument pokazuje dvije stvari i to:

da su sreska načelstva nekoliko dana poslije 16. XI primila naređenje o kontroli poštanskih pošiljaka i

da je kontrola poštanskih pošiljaka postojala i prije upućivanja pomenute naredbe.

Obzirom da je sva pošta koja je stizala na kotar Daruvar, kao i ona koja je sa njega upućivana u druga mjesta i krajeve, prolazila kroz poštu u Daruvaru, to je lako bilo provoditi kontrolu pošiljaka. Znači da nijedna poštanska pošiljka nije mogla izbjeći kontroli. No, to nije bilo dovoljno, pa se kontrola vršila i u svim područnim poštama na kotaru.

⁸² Original u INRPH Zagreb, fotokopija Naredbe u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

Iako je ova mjera policije bila suprotna i takvom ustavu kakav je bio Oktroirani ustav Kraljevine Jugoslavije iz 1931. godine, ipak je policija postupala suprotno njegovim odredbama. Samim tim ona je narušila osnovna građanska prava.

Godinu dana kasnije Ministarstvo unutrašnjih poslova Kraljevine Jugoslavije obavještava Kraljevsku bansku upravu u Zagrebu da je Ministarstvo prosvjete dostavilo Ministarstvu unutrašnjih poslova Pravilnik o suzbijanju komunističke i druge razorne propagande među školskom omladinom kojim se predviđa niz mjera da se omladina zaštiti od utjecaja komunističkih propagatora i pojača nadzor nad životom ove omladine izvan škole.

Pravilnikom su se predviđale stroge sankcije prema svim učenicima za koje se posumnja da šire komunističke ideje ili da su u vezi s komunistima. Direktorima, razrednim starješinama i nastavnom osoblju stavljeno je u dužnost da uspostave što potpuniju kontrolu nad svakim učenikom. Razredni starješine morali su utvrditi gdje i kod koga stanuje svaki njihov učenik, gdje se hrani, s kim se druži, kakvu literaturu čita i čime se bavi u slobodno vrijeme⁹³.

Naređenje je stiglo u Trgovačku akademiju i Gimnaziju u Daruvaru. Direktori ovih škola održali su sjednice nastavnčkih zborova i posebne sastanke s razrednicima. Išli su za tim da naređenje što potpunije razrade i da ostvare ono što se od njih tražilo. Direktori i neki nastavnici, nastojeći da što revnije postupe u duhu naređenja, zavrbovali su neke učenike u svojstvu došnika koji su imali zadaću da se što više približe pojedincima, »sumnjivima«, ne bi li što saznali.

Činjenica da tokom 1937. i 1938. godine nije u Daruvaru bilo pozivanja učenika na disciplinsku odgovornost niti je bilo udaljavanja iz škola, govori da vlastima ipak nije uspjelo ući u trag mladim komunistima. To ističemo zbog toga što od 1938. godine u Trgovačkoj akademiji postoji i djeluje skopjevska grupa. Istovremeno je i u Gimnaziji bilo nekoliko naprednih omladinaca.

Da su policija i žandarmerija na području Daruvara ulagali velike napore da uđu u trag komunistima i da ih onemoguće u radu, pokazuje i slučaj Lazara Grujića iz Gornjih Cjepidlaka. Grujić je bio ugledan seljak i član Narodne skupštine Jugoslavije na listi Zemljoradničke stranke, ali je po svojim uvjerenjima bio blizak komunistima. Sreskom načelniku to je bilo poznato, pa je naredio odgovarajućim organima da nad njime uspostave kontrolu.

Policija je bila obaviještena da je Grujić 30. aprila 1938. u Daruvaru rasturio letak pod nazivom »Poštenoj javnosti«. Zbog toga su ga pratili kada je krenuo vlakom u Djulaves te su ga uhapsili i kod njega pronašli dva spomenuta letka.

Grujić je nakon toga optužen za širenje komunizma i kasnije izveden pred sud.

Ovakvih primjera bilo je znatno više. Tako je npr. banska uprava Banovine Hrvatske izdala 24. X 1939. okružnicu u kojoj se govori o suzbijanju komunističke i defetističke propagande. Međutim, činjenica da u to vrijeme

⁹³ Original u IHRPH Zagreb, fotokopija Pravilnika u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

nema brojnih hapšenja komunista i njihovih suradnika, upućuje na zaključak da su komunisti ovladali načinom ilegalnoga rada i da su legalnu aktivnost uspješno podešavali prema onome što je režim tolerirao.

Ovaj proces se nastavlja i poslije izbora za Narodnu skupštinu 1938. godine. Opozicija, koju je vodila HSS, izvojevala je na njima veliku pobjedu, dok su vladine stranke bile poražene. Od toga vremena ona de facto, preuzima vlast. To naročito dolazi do izražaja 1939. godine nakon sporazuma Cvetković-Maček. Maček tim sporazumom postaje potpredsjednik vlade Kraljevine Jugoslavije, a umjesto Savske banovine i dijelova Vrbaske, Dunavske i cijele Primorske formira se jedna pod nazivom Banovina Hrvatska. Za bana ove banovine postavljen je pripadnik HSS-a dr Ivan Subašić.

Ove promjene u Hrvatskoj i Jugoslaviji odrazile su se uglavnom u dva pravca. Tada dolazi do naglog jačanja hrvatskog nacionalizma koji se ispoljava u najraznovrsnijim vidovima. S jedne strane on je u sebi nosio pozitivne elemente koji su se sastojali u jačem nacionalnom otporu hrvatskoga naroda i njegovom istupanju na političkoj pozornici zemlje. S druge strane pod utjecajem frankovaca u nekim sredinama poprima najgore oblike nacional-šovinizma koji prelazi u direktnu prijetnju, prije svega srpskom stanovništvu u Hrvatskoj.

Ove pojave manifestirale su se tada u smjenjivanju Srba činovnika s raznih državnih položaja kao i položaja u privredi. Do promjena dolazi u žandarmerijskim stanicama, policiji, kotarima, općinama, školama itd. Smjenjivanja su se vršila prije svega na nacionalnoj osnovi.

Drugu komponentu ove politike čini odnos HSS-a, a samim tim i HRS-a, prema komunistima i naprednim snagama u zemlji uopće. Za njih je Komunistička partija neprijatelj broj jedan. Dolaskom na vlast u Banovini Hrvatskoj, oni protiv komunista i njihovih suradnika poduzimaju još oštrije mjere nego je to bilo do tada. O tome ima dosta dokumenata i svi oni osvjetljavaju novonastalu situaciju. Oktobra 1939. godine izdala je banska vlast Banovine Hrvatske, okružnicu a odnosi se na suzbijanje komunističke i defetističke propagande. Da bismo vidjeli o čemu se radi, citirat ćemo dio okružnice što ju je redarstvenim ravnateljstvima, sreskim načelstvima itd. lično uputio ban dr Ivan Subašić. U okružnici, koja se odnosi na vojsku, navodi se:

»Pored mjera koje sam odredio u mome raspisu Pov. II DZ. br. 48974 od 18. o. mj. u cilju da se suzbije i onemogući komunistička i defetistička propaganda i akcija, potrebno je preduzeti još i druge mjere, da se bezuslovno onemogući unošenje ove propagande i akcije u redove vojske. U izvršenju ovih mjera područne vlasti dužne su da sa vojnim vlastima uspostave najtješnju kolaboraciju, kao što je već istaknuto u naprijed citiranom raspisu.

U cilju realizovanja mjera za suzbijanje komunističke i defetističke propagande i akcije u redovima vojske g. Ministar vojske i mornarice izdao je naređenje vojnim vlastima, da obrate strogu pažnju da se spreči dolaženje u blizinu ili ulaženje u vojne kasarne ili vojničke logore licima, za koja bi se moglo posumnjati da to čine u cilju komunističke ili defetističke propagande i akcije, da takva lica hvataju i da ih predaju nadležnim civilnim vlastima. U ovakvim slučajevima državne mesne policijske vlasti, a gde ovih nema opšte upravne vlasti dužne su protiv njih odmah preduzeti postupak, i ako se usta-

novi da se bavi ilegalnom propagandom ili defetističkom akcijom, imaju se istupno kazniti a ukoliko za to postoje osnovi i predati nadležnom sudu na dalji zakonski postupak.

Pored ovoga, područne vlasti treba, da potpuno onemoguće, da se komunistička i defetistička propaganda i akcija ne prenose u vojsku preko vojnih obveznika koji su pozvani na vojnu vježbu. U cilju da se postigne da mjesne policijske vlasti, a gdje ovih nema, opće upravne vlasti prvog stepena dužne su da se najstrožije pridržavaju mojeg naloga od 19. X 1939. Pov. I. br. 48990⁹⁴.

Dakle, ovdje se radi o mjerama da se vojska sačuva od utjecaja komunista.

Godinu dana kasnije ban Banovine Hrvatske uputio je podređenim ustanovama Okružnicu u kojoj se govori o upućivanju na prisilni boravak osoba koje remete red i mir. Iz Okružnice se vidi da je ban već prije uputio o tome upute podređenim organima, ali da se oni nisu tih uputstava točno pridržavali. Naime, na osnovu prethodne Okružnice prvostepene vlasti su na prisilni boravak upućivale svakog onoga za koga se posumnjalo da je komunist i to samo zato što je iz bilo koga razloga napadao vlast i državu. Neki od njih nisu nikada bili komunisti niti su s njima surađivali, te su takvi postupci opterećivali vlast i njene organe. Zbog toga se u ovoj okružnici ističe:

»U citiranom raspisu rečeno je da se mjera upućivanja na prisilni boravak u Lepoglavu imade primjeniti samo protivu glavnih komunističkih aktera, koji rukovode ilegalnom akcijom i provode organizaciju komunističkih akcija«⁹⁵.

U Okružnici se također navodi da prvostepene vlasti neće moći u logor uputiti ni jedno lice dok o tome ne dobiju suglasnost Banske uprave.

Podaci što smo ih naveli, pokazuju da je Banska uprava borbi protiv komunista poklonila veliku pažnju. Nema sumnje da su u istom smislu postupali i svi podređeni organi. To znači da su općinska poglavarstva, sresko načelstvo, policija, žandarmerija i vojne vlasti usredotočili svoju aktivnost protiv komunista. Zbog toga su sve one institucije koje su djelovale pod utjecajem komunista došle pod udar organa Banovine Hrvatske.

U provođenju te politike sudjelovali su HSS i HRS.

Našavši se u takvim okolnostima i URS-ovi sindikati imali su vrlo ograničeno polje rada. Obzirom da se 1939. godine znalo da njima rukovode komunisti, oni su bili izvrgnuti stalnom pritisku. Svaka njihova akcija tretirana je kao komunistička. Za svakoga tko je bio član ovih sindikata, bila je dovoljna i najopćenitija prijava da bude šikaniran pa i otpušten s posla, makar za to ne postojali nikakvi razlozi.

Takvu situaciju koristio je HRS te je u svoje organizacije primao sve one radnike koji nisu bili poznati kao komunisti. Istovremeno se nastojalo da ni jedan radnik ne može biti izvan sindikata. Svakog tko to ne bi učinio, smatralo se nepoćudnim elementom te ga se nastojalo u svemu onemogućiti.

Imajući to u vidu, komunisti Daruvara sugerirali su radnicima i namještenicima koji su bili pod njihovim utjecajem da ulaze u HRS. Davali su im za-

⁹⁴ Original u IHRPH Zagreb, fotokopija Okružnice u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

⁹⁵ Original u IHRPH Zagreb, fotokopija izvještaja Sreskog načelnštva Daruvar, od 16. III 1940. (arhiva općinskog odbora SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano)

datke čijim izvršenjem bi u HRS-u provodili politiku Komunističke partije, s tim da ga koriste kao organizaciju. Koliko su u tome uspjeli, pokazat će događaji koji su uslijedili 1940. godine.

Istovremeno s URS-ovim i HRS-ovim sindikatima postojala je i u Daruvaru režimska sindikalna organizacija pod nazivom Jugoslavenski radnički sindikati (JUGORAS). Međutim, njihov utjecaj bio je tu vrlo slab i okupljali su mali broj radnika.

ŠTRAJKAŠKI I TARIFNI POKRETI RADNIKA

Prvi do koga je došlo bio je štrajk slagališnih radnika Brodske imovne općine u Daruvaru. Do njega je došlo nakon što je u Daruvaru 1939. godine formirana podružnica Saveza drvodjelačkih radnika. Ona je poslodavcima postavila zahtjev za reguliranje radnog vremena i povišenje nadnica. Budući da poslodavci nisu prihvatili te zahtjeve radnika došlo je do štrajka. U njemu je sudjelovalo 35 radnika. Štrajk je trajao nekoliko dana, a zatim je u Kotarskom predstojništvu došlo do pregovora u kojima su prihvaćeni navedeni zahtjevi radnika. Radno vrijeme bilo je skraćeno a nadnice su u prosjeku povišene za 15°/o. Poslije toga radnici su se vratili na posao⁹⁶.

Početkom 1940. godine u Daruvarskoj ljevaonici željeza i tvornici strojeva radilo je 85 radnika⁹⁷. Među njima bilo je najviše onih koji su porijeklom s kotara Daruvar. Većina su bili kvalificirani radnici. Nekvalificirani bili su uglavnom pomoćni radnici.

Do sukoba između radnika, koje je vodio Hrvatski radnički savez, i poslodavaca dolazi pred kraj veljače 1940. godine. Stvarni uzrok sukoba bio je zahtjev radnika za izmjenu kolektivnog ugovora, što vlasnik tvornice nije prihvaćao. Povod štrajku bio je otpuštanje radnika Matije čavčića s posla. Prilikom prve rasprave, održane u uredu sreskog načelnika 22. februara 1940., kojoj su prisustvovali:

Branislav Broz, kotarski predstojnik za kotar Daruvar,
Franjo Majer, poslovođa Daruvarske ljevaonice željeza i tvornice strojeva,
Matija čavčić, elektrovarilac u Daruvarskoj ljevaonici,
Haso Burzić, delegat Središnjice Hrvatskog radničkog saveza iz Zagreba,
Andrija Mrzlečki, predstavnik podružnice HRS-a iz Daruvara,
Vinko Častek, predstavnik Hrvatske seljačke stranke,
Simun Šimunović, predstavnik Hrvatske seljačke stranke i
Mirko Županić, tajnik udruženja zanatlija iz Daruvara, nije postignut sporazum.

Uzimajući riječ u raspravi, Matija čavčić je rekao da su mu u poduzeću prilikom uručjenja otkaza saopćili da ga otpuštaju zato što u poduzeću nema alata s kojim bi on trebao raditi pa ga kao višak moraju otpustiti. Međutim, naglasio je da je to samo izgovor, a stvarni razlog je u tome što je on izabran

⁹⁶ Naše novine br. 22, od 8. 12. 1939.

⁹⁷ Original u IHRPH Zagreb, fotokopija Okružnice u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

Daruvarska ljevaonica i tvornica strojeva d. d.

za radničkog povjerenika u poduzeću i što je tom prilikom u Hrvatskom radničkom domu govorio o potrebi organiziranja radnika u Hrvatskom radničkom savezu. Izjavio je da je otpušten zato što ga u poduzeću drže opasnim za interese vlasnika, a ne zbog toga što nije potreban poduzeću. Da je tako, naglasio je čavčić, ne bi ga poduzeće pozvalo i primilo na posao u decembru 1939. godine.

Predstavnik poduzeća Franjo Majer izjavio je da čavčiću nije otkazano radi političkih razloga, nego zato što nema aparata za varenje.

Predstavnici HRS-a, HSS-a i tajnik obrtničkog udruženja podržali su Matiju čavčića i zatražili da ga se odmah primi na posao. Istovremeno je zatraženo da poduzeće prihvati raspravu o kolektivnom ugovoru te da se idući dan ponovo sastanu s tim da na pregovore dođe direktor poduzeća.

Sutradan, tj. 23. II, ponovo je došlo do rasprave zainteresiranih strana s tom razlikom što je tada poduzeće zastupao direktor dr Oto Gros. On je u svom izlaganju rekao da poduzeće ostaje pri svojoj odluci jer je ona zasnovana na zakonu i da je ne misli mijenjati. Istakao je da je poduzeće čavčiću voljno isplatiti osam nadnica unaprijed, mada je on odbio da primi rješenje o otkazu.

čavčić i predstavnici HRS-a ostali su pri svojim već prije iznijetim stavovima te su zatražili da poduzeće poništi svoju odluku ili će svi radnici stupiti u štrajk. Time su pregovori bili prekinuti na neodređeno vrijeme⁹⁸.

⁹⁸ Original u IHRPH Zagreb, fotokopija zapisnika o pregovorima od 23. II 1940. Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

Obzirom da uprava Daruvarske ljevaonice nije prihvatila ni prijedloge radnika o izmjeni kolektivnog ugovora, oni su najavili stupanje u štrajk. Da se spriječi takav razvitak događaja Glavni odbor Hrvatskog radničkog saveza iz Zagreba uputio je 8. III 1940. dopis Sreskom načelstvu u Daruvar kojim ga moli da poduzme mjere radi izmirenja poslodavaca i radnika". Tim svojim postupkom Glavni odbor HRS-a pokazao je da pod svaku cijenu želi da se izbjegne daljnje zaoštavanje odnosa u poduzeću i da se problem riješi mirnim putem.

Na osnovu njegova prijedloga sreski je načelnik za 12. III iste godine po treći puta zakazao sastanak pomirenja. Ovim pregovorima prisustvovali su:

Branislav Broz, kotarski predstojnik u svojstvu sazivača,
dr Oto Gros, u svojstvu predstavnika Daruvarske ljevaonice i tvornice strojeva,
inž. Srećko Leichner, upravitelj Daruvarske ljevaonice i tvornice strojeva,
Ivan Bezuh, predstavnik HRS-a iz Zagreba,
Josip Krištović, predstavnik HRS-a iz Zagreba,
Andrija Mrzlečki, predsjednik podružnice HRS-a, Daruvar,
Mihajlo Sabo, radnički povjerenik i
Antun Najman, radnički povjerenik.

Uzimajući riječ u raspravi, predstavnici Hrvatskog radničkog saveza izjavili su da su oni s radnicima Ljevaonice razgovarali i tada su iznijeti stavovi formulirani u vidu slijedećih zahtjeva:

1. da se svima kvalificiranim radnicima koji imaju plaću po jednom satu iznad 6 dinara zarada povisi za 30%,
2. da se kvalificiranim radnicima koji po satu imaju plaću od 6 dinara dade povišica u iznosu od 40% i
3. da se nekvalificiranim radnicima povisi zarada po jednom satu za 50%.

Nakon toga riječ je uzeo predstavnik poduzeća koji je odbacio prijedloge radnika, naglasivši da takvo povećanje nadnica poduzeće ne bi moglo izdržati. Osim toga, izjavio je da poduzeće nije izradilo bilancu pa se ne zna u kakvoj je situaciji.

Poslije toga predstavnici HRS-a istupili su s novim prijedlogom. Njime se predvidjelo da uprava poduzeća poveća nadnice svim radnicima, i kvalificiranim i nekvalificiranim, za 1 dinar po satu.

Predstavnik poduzeća odbacio je i ovaj prijedlog, davši ujedno protivprijedlog kojim se povećanje zarada po satu predviđalo za 0,50 dinara.

Pošto su obadvije strane i dalje ostale pri svojim zahtjevima, konstatirano je da sporazum nije postignut te je sjednica zaključena, a iduća je zakazana za 16. III 1940.

Zakazanog dana pregovori su obnovljeni. Tada su predstavnici HRS-a iznijeli prijedlog:

1. da radnici koji imaju po satu 6,50 dinara dobiju povišicu od 75 p,
2. da oni koji imaju po satu 6 dinara, dobiju povišicu u iznosu od 75 p

^{a9} Original u IHRPH Zagreb, Prijepis dokumenta u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

3. da radnici koji imaju po jednom satu 5 dinara dobiju povišicu 75 p
4. da svi ostali radnici dobiju po jednom satu povišicu u iznosu od 1 dinar.

Ovim prijedlogom predstavnici Hrvatskog radničkog saveza napravili su poslodavcima po treći puta ustupak. On je odgovarao predstavnicima poduzeća te su oni izjavili da ga prihvaćaju. Međutim, druga strana je dodala da se pod njenim prijedlogom podrazumijeva da poduzeće plaća cijeli doprinos Okružnom uredu i službenički porez. Na to je reagirao predstavnik poduzeća izjavivši da taj dodatak poduzeće ne može prihvatiti jer bi ga to u uvjetima velikog povećanja poreza na dobrovoljna davanja previše opteretilo.

Pošto se o ovom pitanju nije mogao postići sporazum, pregovori su prekinuti¹⁰¹. Poslije podne još istog dana radnici su stupili u štrajk. Njime su rukovodili predstavnici HRS-a, a sudjelovali su ne samo članovi nego i svi oni koji su u poduzeću bili zaposleni, a nisu pripadali ovoj sindikalnoj organizaciji. Među njima bilo je i pripadnika URS-ovih sindikata. U štrajk su se uključili i komunisti. Što više, oni su radnike nagovorili da se od postavljenih zahtjeva ne smije odstupiti. Jer, ako predstavnici poduzeća osjete da među radnicima ima kolebanja i da nisu složni, bit će uporniji u odbijanju njihovih zahtjeva. Oni su predložili da radnici oko tvornice postave straže koje su dobile zadatak da u tvornicu nikoga ne puste, a naročito ne štrajkolomce, ako bi ih uprava poduzeća negdje pronašla. Komunisti su preuzeli obavezu da porade među seljacima radi osiguranja namirnica za štrajkaše. Najviše je u tom pogledu učinjeno u Gornjem Daruvaru. Organiziranjem pomoći rukovodio je Mitar Lončar. Osim njega na ovim zadacima radili su neki kandidati KP i članovi SKOJ-a.

Predsjednik URS-ove podružnice Slavko Prpić pred samo proglašenje štrajka sastao se s partijskim rukovodiocima Stevom Šabićem i Milanom Basićem te su se uputili u tvornicu. Na njihov prijedlog oko tvornice su odmah postavljene straže, a Rudi Hanževački dopremio je šator koji je inače služio za izlaganje robe na sajmovima pod koji se pred ulazom u tvornicu smjestio štrajkaški odbor. Šabić i Basić ostali su u krugu tvornice razgovarajući s radnicima. Davali su im upute kako se trebaju ponašati, vršili su raspored radnika na određena mjesta, agitirali su među njima da u štrajku moraju do kraja izdržati i da moraju za svoju stvar pridobiti i posljednjeg radnika.

Da zastraše poslodavce skojevci su postavili eksploziv pred zgradu banke u Daruvaru i kuću jednog od sinova direktora tvornice. Pred bankom je došlo do eksplozije koja je nanijela manju materijalnu štetu¹⁰¹.

Četiri dana nakon otpočinjanja štrajka postignut je sporazum po kojem se predviđa da se svakom radniku od 1. IV 1940. povise plaće po jednom satu za 1 dinar, s tim da radnici sami plaćaju zakonski dio okružne blagajne i službenički porez¹⁰². Štrajk je definitivno okončan 26. III 1940.

^{10,1} Original u IHRPH Zagreb, prijepis zapisnika u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

¹⁰¹ Josip Balaž, n. n. i Mitar Lončar: Izjava o revolucionarnom radu (arhiva autora)
ma Original u IHRPH Zagreb, prijepis izvještaja Daruvarske ljevaonice željeza i tvornice strojeva od 30. III 1940. Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

Stjepan Šabić

Iako nisu postigli ono što su u početku zahtijevali, radnici su štrajkom pokazali da onda, kada su organizirani, predstavljaju veliku snagu. Osim toga ta akcija dala im je više samopouzdanja i pridonijela je jačanju jedinstva među radnicima.

Na posjedu Aleksandra Jovanovića, vlasnika daruvarskog kupališta, kao i još nekih vlasnika koji su posjedovali veće površine vinograda, radilo je tada oko 180 do 200 poljoprivrednih radnika.

Radnici su na imanju dnevno radili od 14 do 16 sati. Nadnice su im bile niske, a poslodavci su ih na razne načine zakidali. Zbog toga su radnici zatražili pregovore i postavili uvjete. Poslodavcima su stavili do znanja da će stupiti u štrajk ako ne ispune njihove zahtjeve. Pošto su vlasnici otezali s davanjem odgovora, radnici Antun Pavić i Jaromir Selihar pozvali su sve one koji su radili u vinogradima da prekinu posao i da stupe u štrajk što su oni i učinili.

Pregovori između zainteresiranih strana počeli su 2. III 1940. Radnici su u njima postavili slijedeće zahtjeve:

1. da se za rezanje, koljenje, prskanje i sumporenje vinograda, nošenje putinki u berbi, prešanje, pretakanje vina i pečenje rakije plati nadnica od 30 dinara
2. za sve druge poslove da se plati muškim radnicima nadnica od 22,50 dinara, a radnicama 20 dinara

3. djeci od 14 do 16 godina, koja obavljaju lakše poslove (vezanje, pljevljenje i si.) da se plati nadnica od 18 dinara.

Vlasnici vinograda odugovlačili su sa odgovorom, pa su na kraju odbili zahtjev radnika. Tek 28. III 1940. ponudili su da će radnicima dati za teže poslove 25 dinara, a za lakše 20 dinara. Taj prijedlog kasnije su branili zaključkom konferencije Gospodarske sloge od 31. III 1940. u Zagrebu povodom ustanovljenja nadnica poljodjelskih radnika. Osim toga izjavili su da su bez daljnjeg voljni povisiti nadnice za 5 dinara u odnosu prema prošlogodišnjim. Dodali su da će povisiti nadnice samo ako cijena vinu poraste bar za 1 dinar po litri.

Osim toga, pojedini posjednici izjavili su da bi oni mogli platiti najviše 28 odnosno 30 dinara za prskanje vinograda, a ostale poslove 20—25 dinara.¹⁰³

Kako ni jedna strana nije htjela odstupiti od svojih prijedloga, pregovori su završili neuspjehom.

Sutradan, tj. 3. IV, pošlo je u vinograde nekoliko većih grupa koje su preostalim radnicima objasnile situaciju i od njih zatražili da se i oni pridruže štrajku, što su ovi i učinili. Dan kasnije ponovo je došlo do pregovora o zahtjevima jedne i druge strane, ali su i oni završeni neuspjehom.

Štrajk je trajao sve do 15. IV. 1940. kada su se radnici vratili na posao jer su s vlasnicima vinograda 15. IV postigli sporazum na osnovi zahtjeva koje su postavili.¹⁰⁴

I ovaj štrajk, koji uostalom i nije postavio velike zahtjeve, pridonio je podizanju radničke svijesti. On je ojačao moral radnika i saznanje da mogu uspjeti samo ako su organizirani. Iako je štrajk formalno vodio HRS, ipak su u njemu sudjelovali i komunisti. Naročito su bili aktivni članovi partijske ćelije iz Gornjeg Daruvara među kojima se isticao Dmitar Lončar. Oni su obilazili radnike po njihovim stanovima te su im davali podršku.

Na području kotara Daruvar postojalo je između dva rata nekoliko kamenoloma. Među njima bio je i onaj koji je bio u vlasništvu daruvarske općine. Nalazio se na mjestu zvanom Vranjevina u području k.o. Batinjani. U okviru poduzeća odvijale su se dvije aktivnosti i to: eksploatacija kamena I, II i III klase, te proizvodnja kreča potrebnog u građevinarstvu.

Podružnica Hrvatskog radničkog saveza u Daruvaru u zajednici s nekim radnicima koji su zaposleni u Kamenolomu podnijela je 27. IV 1940. predstavku Općinskom poglavarstvu Daruvar u kojoj se traži povećanje radničkih nadnica i potpis novog kolektivnog ugovora.

Istoga dana došlo je u općini do rasprave o radničkim zahtjevima te je zaključeno da bi nadnice zaista trebalo povisiti. Načelnik je zadužen da s radnicima povede razgovore. Do razgovora je došlo 31. IV, ali sporazum nije postignut. Drugog dana nakon neuspjelih pregovora, radnici su proglasili

¹⁰³ Original u IHRPH Zagreb, prijepis izvještaja sreskog načelnika Banskej vlasti Banovine Hrvatske od 3. IV 1940. Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

¹⁰⁴ Original u IHRPH Zagreb, prijepis izvještaja sreskog načelnika Banskej uprave Banovine Hrvatske. Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

štrajk. Zauzeli su Kamenolom te nisu nikome dozvolili da u njega uđe. Također nisu dozvolili kirijašima da iz njega odvoze već pripremljeni kamen.

Prilikom pregovora radnici su tražili da se povise nadnice, uvede osam-satno radno vrijeme i potpiše novi kolektivni ugovor.

U okviru dijela ugovora o povećanju nadnica tražili su:

- a) da se rad kod drobilice po 1 satu plaća 4 dinara
- b) da se razni mješoviti poslovi po 1 satu plate 3,50 dinara
- c) da se kamenarima akordantima po 1 m³ plati 20 dinara
- d) da se radnicima u krečani po 1 satu plati 5 dinara.

Radnike su u štrajku predstavljali Mirko Miter iz Vrijeske i Đuro Bubaš iz Velikih Bastaja.

Općina je predlagala da radnicima akordantima za vadenje I klase kamena dađe povećanje od 17 na 20 dinara za jedan kubični metar izvađenog kamena, dakle koliko koliko su radnici i tražili. Za vadenje kamena II klase predlagala je 15 umjesto 14 dinara, koliko je bilo prije štrajka. Radnici su za ovaj rad tražili po jednom kubičnom metru 16 dinara. Akordantima, koji rade kod drobilice, Općina je ponudila povećanje u iznosu od 1,5 dinara po jednom m³, a radnici su tražili 2,15 dinara. Ostalim radnicima koji su radili u akordu, Općina je predlagala satnicu u iznosu od 2,50 dinara, a radnici su tražili 3,50 dinara po satu što bi na dan iznosilo od 28 do 35 dinara, ovisno o dužini radnog vremena.

S radnicima koji su radili u krečani postignut je sporazum kojim se predviđalo da im se po 1 m³ kamena I klase plati 20, a za istu količinu kamena II klase 14 dinara.¹⁰⁵

Štrajk je trajao do 8. IV 1940. kada je sklopljen kolektivni ugovor te je posao obnovljen. Tim ugovorom radnici su postigli povećanje nadnica, ali ne u iznosu koji su postavili svojim zahtjevima. Umjesto povećanja zarada od 20 do 60, dogovoreno je da povećanje iznosi od 20 do 40 dinara.¹⁰⁶

Prema tome i ovaj, kao i prethodna dva štrajka, završen je polovičnim uspjehom.

Tokom 1940. godine došlo je do još dva radnička pokreta u Daruvaru. Jedan se dogodio u Daruvarskoj ljevaonici željeza i strojeva, a izbio je 24. IV. Toga dana radnici su posao napuštali dva puta. Razlog je bio u tome što je uprava tvornice otpustila s posla radnika Andriju Mrzlečkoga, jer dva dana nije dolazio na posao, iako prethodno nije zatražio dopust. Iako je uprava poduzeća ostala pri svojim stavovima i nije uvažila zahtjeve štrajkaša, radnici su se ipak još istog dana vratili na rad te je time štrajk bio okončan.

Drugi pokret radnika, sličan ovome, dogodio se u Kamenolomu Sirač. Zbog premještaja šefa XVI sekcije željezničke pruge inž. Aleksandra Begovića na rad u Varaždin, radnici ovog poduzeća stupili su 3. XII 1940. u protestni štrajk. U štrajku se nalazilo 150 radnika. Međutim, mada nisu ništa postigli, radnici su se još istog dana vratili na posao.

¹⁰⁵ Original u IHRPH Zagreb, prijepis izvještaja sreskog načelnika Banskej upravi Banovine Hrvatske. Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

¹⁰⁶ Original u IHRPH Zagreb, prijepis izvještaja upravitelja Kamenoloma Oblasnoj inspekciji rada u Osijeku. Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

Usporedo s ovima izbio je i štrajk u Brodskoj imovnoj općini. Šumski radnici predvođeni sindikalnom organizacijom URS-ovih sindikata postavili su zahtjev za povišenje nadnica. Budući da je organizacija štrajka bila dobra, štrajk je uspio. Uprava Brodske imovne općine povisila je radničke nadnice.

Ovi pokreti radnika, ustvari štrajkovi, bitno se razlikuju od štrajkova o kojima smo prije govorili. Dok su uzroci prethodnim štrajkovima bili prvenstveno ekonomskog karaktera, dotle su ovi drugi imali uglavnom političko značenje.

Sve ove pokrete radnika, osim onog u Brodskoj imovnoj općini formalno je vodio Hrvatski radnički savez. Njegovi zahtjevi svodili su se uglavnom na ekonomska pitanja. Značajno je da HRS ni u jednom štrajku nije izdržao do kraja, nego je išao na kompromis s poslodavcima. Druga karakteristika, koja je u akcijama što ih je vodio došla do izražaja, bilo je njegovo nastojanje da održi mir i red među radnicima i da im ne dozvoli primjenu radikalnijih mjera. Na tom pitanju dolazilo je najčešće do sukoba između njegovih predstavnika i komunista. Dok su komunisti kroz štrajkove nastojali da radnici osuđuju i državni sistem i društveni poredak, predstavnici HRS-a to nisu dozvoljavali.

Podaci koje smo navodili pokazuju da su komunisti u svim ovim pokretima radnika uvijek sudjelovali. Njihovo učešće u njima svodilo se na radikaliziranje zahtjeva radnika i u ilegalno provedenim akcijama s ciljem da se postigne što bolja i čvršća organizacija pokreta.

Pokreti radnika u Daruvaru 1940. godine ukazuju i na neke druge pojave. Iako je u njemu postojala i podružnica URS-ovih sindikata, koji su sve do kraja godine bili legalna organizacija radničke klase, ipak on nije formalno vodio ni jedan štrajk, ni jedan masovni pokret radnika.

URS uglavnom nije formalno vodio pregovore s poslodavcima, niti je kao organizacija proglašavao ove štrajkove, ali je on bio njihov stvarni pokretač i organizator. Najvažniju ulogu u štrajku radnika u Daruvarskoj ljevaonici imali su Milan Basić i Stjepan Šabić. U njemu su značajnu ulogu imali Mitar Lončar i Josip Balaž, članovi KP u Daruvaru. Mitar Lončar je također imao značajnu ulogu u štrajku vinogradarskih radnika. Komunisti su rukovodili i štrajkom radnika u Brodskoj imovinskoj općini.

Do toga je dolazilo zato što je URS tada bio u sasvim drugim uvjetima, nego što je bio Hrvatski radnički savez. Dok je prema URS-u vlast imala odnos kao i prema komunistima, jer ga je smatrala komunističkom organizacijom, dotle je HRS bio nešto kao državna sindikalna organizacija. U Banovini Hrvatskoj na vlasti je tada Hrvatska seljačka stranka, koja je i preko HRS-a vršila snažniji utjecaj na politička zbivanja.

Međutim, bilo bi nepravедno zaključiti da je HRS išao u akcije samo zato što su to zahtijevali radnici i da je on bio organizacija koja je izražavala osnovne interese radnika. I iz navedenih podataka vidjeli smo da su ga radnici naprosto dovodili u položaj da preuzme rukovodeću ulogu. Kada to kažemo, onda mislimo na to da se njegova dužnost manje-više svodila na organiziranje pregovora s predstavnicima vlasti i poduzeća i na sudjelovanje u tim pregovorima. Prema tome, njegova se uloga u prvom redu svodila na ulogu posrednika između radnika i poslodavaca. Da je to točno, pokazuju i rezultati svih pokreta koje su radnici vodili tokom 1940. godine.

Ali, bez obzira na to, navedeni pokreti radnika pokazuju da je njihov položaj u to vrijeme bio vrlo težak. Njega su pogoršavale međunarodne prilike, izazvane izbijanjem drugog svjetskog rata 1939. godine napadom Trećeg Rajha na Poljsku, kao i prilike u zemlji koje su jednim dijelom posljedica i tih događaja. Preorijentacija industrijske proizvodnje za potrebe rata, mjere države u pogledu poljoprivrednih proizvoda te jačanje profašističkih snaga u zemlji bili su uzrok takvom stanju.

0 NEKIM DRUŠTVENO-EKONOMSKIM I POLITIČKIM MJERAMA BANOVINE HRVATSKE

Formiranjem Banovine Hrvatske 1939. godine i izbijanjem drugog svjetskog rata u Evropi, dolazi u Jugoslaviji do značajnih promjena. U ekonomskoj politici zemlje dolazi sve jače do izražaja preorijentacija proizvodnje za potrebe rata. Ona se najjače ispoljila u oblasti industrije. Mnoga poduzeća prelaze od proizvodnje roba za široku potrošnju na proizvode za potrebe rata. To se u Daruvaru dogodilo s Daruvarskom ljevaonicom željeza i tvornicom strojeva, jer je jedan dio njenih kapaciteta radio za vojsku. Zbog takve politike počinje se sve više osjećati nestašica industrijskih potrošnih roba, a to je dovodilo do nagloga povišenja cijena tim proizvodima.

Slično stanje bilo je i u poljoprivredi. Zbog priprema za rat, država otpočinje s izdavanjem propisa kojima ograničava potrošnju namirnica, nastojeći da tako poveća rezerve. Te mjere uzimaju velikog maha krajem 1940. i početkom 1941. godine. Zbog sve veće oskudice u živežnim namirnicama, banska uprava Banovine Hrvatske saziva npr. 14, 15. i 16. XI 1940. sastanak načelnika svih gradova na kojem se raspravljalo o privrednim i finansijskim prilikama u gradovima. Sastanku su s područja Slavonije prisustvovali predstavnici Osijeka, Slav. Broda, Nove Gradiške, Slav. Požege, Vinkovaca, Virovitice i Vukovara.¹⁰⁷ Na njemu se raspravljalo i o osnivanju konferencije gradova Hrvatske, o saniranju vrlo loših finansijskih prilika u gradovima i o osiguranju živežnih namirnica čija se nestašica sve više osjećala. Početkom decembra iste godine dr Vlatko Maček, vođa HSS, izjavio je na savjetovanju Gospodarske sloge da će se od 1. I 1941. u pečenju kruha uz pšenično brašno miješati i kukuruzno i to u omjeru 70% pšeničnog prema 30% kukuruznoga.¹⁰⁸ Tom prilikom dodao je da će se ponedjeljkom i utorkom peći samo kukuruzni kruh. Prisutni su upoznati da će se kruh u gradovima nabavljati samo na krušne karte. Svega tri dana kasnije, tj. 11. XII 1940. Ministarsko vijeće Kraljevine Jugoslavije izdalo je uredbu o pečenju kruha. Njome se određivalo da će se kruh od 1. I 1941. peći od 60% pšeničnoga i 40% kukuruznoga brašna.¹⁰⁹ Vlasti su već 2. I 1941. upoznale javnost da će se od sredine prvog tromjesečja prijeći na snabdijevanje putem potrošačkih karata.¹¹⁰ Osam dana kasnije izdana je obavijest kojom je poljoprivrednicima saopćeno da će se u najskorije vrijeme pristupiti obaveznom otkupu kukuruza i kukuruznog

¹⁰⁷ Jutarnji list br. 10.349 od 14. XI 1940.

¹⁰⁸ Jutarnji list br. 10.374 od 9. XII 1940.

¹⁰⁹ Jutarnji list br. 10.377 od 12. XII 1940.

¹¹⁰ Jutarnji list br. 10.396 od 2. I 1941.

brašna i da će taj posao obavljati POGOD (Povlašteno gospodarsko dioničko društvo što ga je osnovala banska uprava Banovine Hrvatske).¹¹¹

Početak 1941. godine situacija se još više pogoršala. Jutarnji list od 18. I 1941. donio je obavijest da se kruh može peći samo od 50% pšeničnoga i 50% kukuruznoga brašna. Svega sedam dana kasnije izdani su novi propisi koji su propisivali pečenje kruha u kojem je moralo biti 65% kukuruznoga i 35% pšeničnoga brašna.¹¹²

Usporedo s ovim mjerama država provodi i mnoge druge. Ona pristupa obaveznom otkupu pšenice, kukuruza, pšeničnoga i kukuruznog brašna, maksimiranju cijena poljoprivrednim proizvodima, onemogućava slobodnu trgovinu, a pristupa naglom povećanju svih oblika poreza.

Da bi se od proizvođača izvukle što veće količine njegovih proizvoda, i to po cijenama određenim od države, država prilazi izradi proizvodnih planova i planova otkupa tih proizvoda. Ona osniva specijalizirane organizacije za otkup, saziva predstavnike kotareva i gradova na sastanke na kojima ih upoznaje s mjerama što ih namjerava provoditi i analizira rezultate do tada provedenih mjera.

Propisivanje proizvodnje, ograničavanje potrošnje, a s tim i pogoršanje ishrane stanovništva nepovoljno su utjecali na političko raspoloženje naroda. Povećanje cijena i ograničavanje mogućnosti za nabavljanje poljoprivrednih proizvoda na slobodnom tržištu, pogađalo je gradsko stanovništvo, u prvom redu radništvo. S druge strane, određivanje što i koliko čega mora proizvoditi, po kojim cijenama, što mora prodati, pogađalo je i radnike i seljake. Već postojeće nezadovoljstvo, stvoreno neriješenim nacionalnim i socijalnim pitanjem, ovime se samo pogoršavalo. Da stvar bude još gora, uz naredbu o zabrani rada URS-ovih sindikata, država početkom januara 1941. godine izdaje i Naredbu o zabrani radničkih štrajkova¹¹³, a u martu iste godine sva gradska redarstva dolaze pod upravu Redarstvenog ravnateljstva Banovine Hrvatske.

Sve ove mjere provodili su državni organi i na području daruvarskoga kotara. One su naročito pogodile radnike i namještenike u gradu, siromašne i srednje seljake na kotaru. Zbog toga seljaci počinju sakrivati svoje proizvode. Organima vlasti daju netočne podatke o urodu pšenice, kukuruza, broju stoke itd. Zbog takve situacije državni organi služili su se svim raspoloživim represivnim mjerama.

Ovu, ionako nepovoljnu situaciju, pogoršavala je država provođenjem učestalih regrutacija, pozivanjem rezervista na vojnu službu, a početkom 1941. godine i općom mobilizacijom cjelokupnog rezervnog sastava jugoslavenske vojske. U selima su ostala samo starija godišta muškaraca koji nisu više bili vojni obveznici, kao i oni koji su još bili premladi za vojnu obavezu.

U takvoj situaciji sav teret održavanja domaćinstava pao je uglavnom na žene, djecu i starije osobe. Razumije se da se to nepovoljno odražavalo prije svega u poljoprivrednoj proizvodnji.

U cijeloj državi, pa tako i u Banovini Hrvatskoj, politički sistem sve više poprima obilježja fašizma. Na međunarodnom planu Jugoslavija sve brže pri-

¹¹¹ Jutarnji list br. 10.404 od 10. I 1941.

¹¹² Jutarnji list br. 10.419 od 25. I 1941.

¹¹³ Jutarnji list br. 10.052 od 19. I 1941.

lazi silama osovine vezujući se uz njih brojnim ugovorima, da bi sve to na kraju potvrdila potpisivanjem ugovora o pristupanju Trojnom paktu. Sam akt potpisivanja izvršio je, uz odobrenje kraljevskog namjesnika kneza Pavla, predsjednik vlade Dragiša Cvetković u Beču 25. III 1941.

U unutrašnjoj politici nova vlast u Banovini provodila je politiku Hrvatske seljačke stranke. U mnoge njene institucije infiltrirali su se frankovci i ustaše, uopće reakcionarne snage koje su iz dana u dan postajale sve aktivnije i agresivnije.

U okviru HSS-a na području Daruvara dolazi u to vrijeme do polarizacije na desno i lijevo krilo. Pod desnom orijentacijom ne podrazumijevaju se samo ekstremno nacionalistički elementi, ustvari frankovci i ustaše, nego i dio rukovodstva, neki općinski i seoski vođe HSS-a, zastupnici, zapovjednici i dio Seljačke i Građanske zaštite, općinski načelnici, dio činovničkog aparata, seoski knezovi i si. U kolikoj mjeri službena politika HSS-a pridonosi tome, pokazat će samo neki primjeri. Početkom 1941. godine vodstvo HSS-a naredilo je da u mjesna, općinska i kotarska rukovodstva Stranke ne mogu biti birani oni članovi koji 1935. i 1938. godine na izborima za narodnu skupštinu nisu glasali za listu dr Vlatka Mačeka. Vodstvo je također izdalo direktivu da se iz Stranke moraju izbaciti svi za koje se zna da su komunisti. Rukovodioci su dobili nalog da protiv komunista i svih ljevičara moraju voditi borbu, da ih moraju svuda diskreditirati, da ih trebaju otpuštati iz državne službe i onemogućivati u njihovom djelovanju. Posebnu pažnju pokloniti su komandnom kadru u jedinicama Seljačke i Građanske zaštite.

Hrvatska seljačka stranka sve više sudjeluje u diobi vlasti. Prvaci HSS-a su u većini slučajeva i najodgovornija lica u mjesnim, općinskim i kotarskim organima vlasti. Sve češća je pojava da ono što oni odluče, organi vlasti provode. Zaštita se sve jače eksponira kao poluvojnička institucija i kao takva na razne načine sve jače utječe na političke prilike u gradu i selima. Od kraja 1940. godine u poduzećima je jedina sindikalna organizacija Hrvatski radnički savez, koji je najveću aktivnost usmjerio na borbu protiv komunista.

Ali nije se ovo skretanje udesno odvijalo samo u HSS-u i organima vlasti. Sve jače se osjećao rad ustaša i frankovaca čija aktivnost, iako ilegalna, postaje sve očitija. Šire ilegalne letke kojima veličaju Treći Rajh, Italiju i fašizam, a napadaju komuniste, Srbe i Židove pa i HSS za oportunističku politiku u odnosu na jugoslavensku državu, posebno prema Srbiji. Uz ustaše aktivniji postaju i srpski fašisti ljotićeveci. Oni otvoreno istupaju u prilog njemačkog nacional-socijalizma, nose znakove s kukastim križem, ističu njemačke i srpske zastave sa simbolom nacional-socijalizma. Slično se ponašaju i pripadnici Njemačkog kulturnog saveza poznatog pod nazivom Kulturbund. Njihove čitaonice po selima bile su pune nacističke štampe i literature koju su dobivali iz Njemačke. Sve češće su postavljali najraznovrsnije zahtjeve. Oni su se sastojali u osnivanju posebnih njemačkih škola i odjeljenja pri hrvatskim školama, u zahtjevima za prostorije u kojima bi se sastajali i vršili kulturnu i propagandnu aktivnost. U javnosti su sve češće istupali sa simbolima Trećeg Rajha. U tom pogledu prednjačila je njemačka omladina, koja je organizirala zabave, sportska natjecanja i razne manifestacije, sve u znaku nacional-socijalizma. Kulturbund je uostalom kao i ustaše i ljotićeveci, smatrao

komuniste najopasnijim protivnicima. No, tu je bilo i iznimaka. U Blagorodovcu i još nekim selima dio njemačkog stanovništva nije odobravao politiku Kulturbunda. Što više, i među njima bilo je komunisti i antifašista.

S druge strane, iako u otežanim uvjetima, napredni pokret širio se i u gradu i u selima. Njega tada ne čine samo komunisti i njihovi suradnici, nego i velik broj radnika, gradskog i seoskog stanovništva.

PRIPREME IZBORA ZA NARODNU SKUPŠTINU I PROVOĐENJE OPĆINSKIH IZBORA 1940. GODINE

Nastojeći da u Banovini ojača pozicije, Hrvatska seljačka stranka izvršila je opsežne pripreme za općinske izbore provedene 1940. godine. Usporedo s njima ona uz pomoć općinskih poglavarstava i kotarskih predstojništava pristupa provođenju priprema izbora za Narodnu skupštinu, koji su bili predviđeni da se provedu u prvoj polovici 1941. godine.

Tokom marta 1940. godine proveli su reviziju biračkih spiskova i glasačkih mjesta. Prema iskazu kotarskog predstojnika na području kotara u deset općina utvrđeno je 17 glasačkih mjesta i to kako slijedi:

Redni broj	Uprav, općina	Glasačko mjesto	Broj birača
1.	Bijela	Bijela	701
2.	Veliki Bastaji	Veliki Bastaji I	682
		Veliki Bastaji II	539
3.	Daruvarski Brestovac	Daruvarski Brestovac	599
4.	Dežanovac	Dežanovac	563
		Kreštelovac	332
5.	Končanica	Končanica	460
6.	Miokovićevo	Miokovićevo	825
7.	Sirač	Sirač	430
8.	Uljanik	Uljanik	731
		Dar. Sokolovac	186
9.	Daruvar trg	Daruvar I	488
		Daruvar II	454
10.	Daruvar vanj.	Daruvar trg	499
		Daruvar Gornji	371
		Doljani	645
		Podb. Batinjani	414
		Ukupno birača:	8.919 ¹¹⁴

¹¹⁴ Original u IHRPH Zagreb, fotokopija iskaza sreskog načelnika Daruvar od 2. IV 1940. godine. Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

Usporedo s ovim radom Banska uprava zatražila je od Kotarskog načelstva spisak predsjednika, članova uprave i općinskih zastupnika. Nešto kasnije službeno je preko Kotarskog načelstva i općinskih uprava zatražila isticanje kandidata za Sabor Banovine Hrvatske. Usporedo s tim, vodstvo HSS-a naredilo je svojim kotarskim rukovodstvima da u suradnji s mjesnim i općinskim rukovodstvima Stranke, izvrše predlaganje kandidata za zastupnike.

Ove i neke druge mjere imale su zadatak da utječu na političko raspoloženje naroda, da mobiliziraju Stranku, pri čemu posebno njena mjesna, općinska i kotarska vodstva u političkim i organizacionim pripremama za izbore.

Tokom januara 1941. godine kotarski načelnik je Bansknoj vlasti Banovine Hrvatske dostavio kandidatske liste za općinske izbore, a nakon provedenih izbora 20. V dostavio je rezultate. Prema telegrafskoj obavijesti od 25. V 1940. rezultati izbora bili su slijedeći:

U općini Bijela izabran je Jovan Zailac, Srpska građanska lista. Za tu listu glasalo je 175 glasača koji su izabrali svih 18 odbornika. U odnosu na broj birača na glasanje je izašlo svega 27%.

U općini Daruvar — trg za listu HSS-a, čiji je nosilac bio Lazo Vezmar, glasalo je 434 birača što joj je donijelo 16 odborničkih mjesta. Uz HSS na izborima je sudjelovala i vanstranačka lista s kandidatom Aleksandrom Jovanovićem. Za njegovu listu glasalo je 87 glasača pa je dobila 2 odbornička mjesta. Na izbore izašlo 58% birača.

U općini Daruvarski Brestovac za listu Rudolfa Urlicha, lista HSS-a glasalo je 142 birača pa je dobila svih 12 odborničkih mjesta. Od ukupnog broja glasalo je 56% birača.

Za izvanstranačku listu Vencela Nađa, u općini Dežanovac, glasalo je 205 birača pa je dobila svih 16 odbornika. Na izbore je izašlo samo 24% od ukupnog broja birača na općini.

U Končanici su za ove izbore istaknute dvije liste i to Ivana Hnojčika i Franje Holubeka, obje HSS-a. Za listu Holubeka glasalo je 40, a za Hnojčika 197 birača. Na izbore je izašlo 45% birača.

Na općini Miokovićevo za listu Lazara Grujića, Samostalna demokratska stranka, glasalo je 249, a za listu Antuna Bišofa, HSS, 245 birača. Lista Lazara Grujića dobila je 16, a Antuna Bišofa 8 odborničkih mjesta. Na izbore je izašlo 494 birača ili 64%.

Za listu Antuna Hampa, HSS, u općini Sirač glasalo je 88 birača pa je dobio svih 12 odborničkih mjesta. Glasalo je svega 21% birača.

Na općini Uljanik istaknute su dvije liste. Nosilac jedne bio je Ivan Štefko, Seljačka lista, a druge Bogumil Goldberger, Izvanstranačka lista. Za Štefkovu listu glasalo je 382, a za Goldbergerovu 135 birača. Prva lista dobila je 13, a druga 3 odbornička mjesta. Ukupno je na glasanje izašlo 517 birača što iznosi 60% od ukupnog broja.

Za izvanstranačku srpsku listu Bože Zabrđca, u Velikim Bastajima, glasalo je 350 birača. Tu je istaknuta i druga lista Nikole Zabrđca, SDK, a dobila je 315 glasova. Na osnovu toga prva lista dobila je 11, a druga 5 odbornika. Na izbore je izašlo 665 birača ili 57%.

Na općini Daruvar vanjski istaknute su dvije kandidatske liste. Nosilac prve bio je Tomo Vujković. Kandidirao se na tzv. Građanskoj listi u kojoj su

nastupili JNS, JRZ i Ljotićevci. Za nju je glasalo 537 birača, a dobila je 14 odborničkih mjesta. Nosilac druge liste bio je Franjo Hašpl, pripadnik HSS-a. Za njegovu listu glasalo je 490 birača, čime je dobila 6 odborničkih mjesta. Na izbore je izašlo 1.027 birača ili 56¹¹⁵/o.

Prema navedenim podacima na cijelom kotaru glasalo je 4.076 birača ili 48%.¹¹⁵

Rezultati izbora objašnjavaju mnoga pitanja koja nije moguće spoznati direktnim putem. Radi se o tome da su vlast i građanske političke stranke u raznim dokumentima davali neobjektivne prikaze političkog stanja i odnosa na kotaru. S druge strane, revolucionarni radnički pokret, zato što je stavljen izvan zakona, nije bio u mogućnosti da o svojim procjenama situacije ostavi podatke u arhivskim dokumentima.

Podaci koje smo dali, pokazuju da su nosioci kandidatskih lista bili predstavnici građanskih političkih stranaka. Samo u dva slučaja i to kao kandidati Seljačko-demokratske koalicije nosioci lista bili su komunistički simpatizeri čije političko uvjerenje vlastima nije bilo poznato. Analizirajući rezultate izbora dolazi se do zaključka da je nacionalna pripadnost birača bio jedan od presudnih faktora u odnosu na rezultate izbora. To znači da je u sredinama u kojima je obitavalo pretežno hrvatsko, češko pa i njemačko stanovništvo, najveći broj dobijala lista Hrvatske seljačke stranke. U selima u kojima je obitavalo pretežno srpsko stanovništvo, odbornička mjesta dobile su liste srpskih građanskih stranaka. Najveći broj glasova među njima dobila je Izvanstranačka lista, zatim Građanska srpska, a onda Seljačko-demokratska koalicija. U selima gdje je stanovništvo bilo izmiješano, gdje je bilo Hrvata, Srba, Čeha i Mađara, najveći broj dobila je tzv. Izvanstranačka lista i lista Nezavisnih. Ekstremne stranke kao što je Ljotićev zbor nisu smogle snage ni da postave svoje liste. Slično je bilo i s Radikalima koji su svoje predstavnike kandidirali na tzv. Građanskoj listi.

Od 164 odbornička mjesta HSS je dobila 79, Izvanstranačka srpska lista 32, Građanska srpska 32 i lista SDK 21 odborničko mjesto.

Znatno interesantniji od ovih su podaci o izlasku birača na glasanje. Već smo prije iznijeli podatak da je na izbore izašlo svega 48% od ukupnog broja upisanih birača u biračke spiskove. To već samo po sebi govori koliko su birači bili zainteresirani za ove izbore. Ako se uzme u obzir da ni podaci koje smo naveli ne odgovaraju stvarnom stanju, situacija na kotaru postaje još jasnija.

Podaci pokazuju da pozicije Hrvatske seljačke stranke nisu bile ništa povoljnije od srpskih građanskih stranaka. Da je to točno, pokazuju neki ranije navedeni podaci. Npr. kandidat na listi HSS-a u Siraču gdje pretežno obitava hrvatsko stanovništvo, dobio je od 430 svega 88 glasova ili 21%. Ostalih 71% birača nije izašlo na glasanje. Slična situacija bila je i u Dežanovcu. Tu je na glasanje izašlo svega 24% birača. Ništa bolje nije bilo ni u srpskim selima. U Bijeloj je na izbore izašlo svega 27% birača.

¹¹⁵ Original u IHRPH Zagreb, fotokopija telegrama sreskog načelnika Daruvar. Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

Dakle, radi se o apstinenciji birača koja nije ništa drugo do izraz nezadovoljstva ne samo s državom i građanskim političkim strankama, nego i društvenim poretom. Iako je točno da rezultati općinskih izbora ne mogu biti potpun pokazatelj odnosa političkih snaga oni ipak predstavljaju važno mjerilo političkog raspoloženja. Narodu je politika tih stranaka bila već sasvim poznata te ih je sve više napuštao. To važi i za grad i za selo.

ORGANIZACIONO STANJE PARTIJE 1940. GODINE

Nema sumnje da je ovakva politička situacija na kotaru utjecala na položaj partijske organizacije. U uvjetima zaoštavanja društveno-ekonomskih odnosa i sve očitije krize političkog sistema u zemlji, dolazi do sve jače radikalizacije stanovništva.

Zbog toga, i pored sve intenzivnijih progona od strane vladajućih krugova i građanskih političkih stranaka, a unatoč profašističkim metodama kojima se služe, dolazi ne samo do jačanja utjecaja komunista i njihovih ideja, nego i do povećanja broja članova Partije, njenih organizacija, do njenog organizacionog sređivanja i jačanja.

Krajem 1940. godine na kotaru ima osam organizacija KP. U njima su bila 42 člana i 2 kandidata. Osim njih tu je djelovalo i 128 simpatizera Partije među kojima je bilo i takvih koji se po svom radu i političkom uvjerenju nisu razlikovali od članova Partije.

U gradu su postojale tri osnovne organizacije. Prva je imala 5 članova i 1 kandidata. Sačinjavali su je: Ivan Vidaković, Rudolf Hanževački, Mato Pongrac, Josip Kopriva, a nešto kasnije i Zvonko Brkić. Kandidat je bio Janko Gerenčir. U drugoj ćeliji bila su 4 člana i to: Milan Basić, Vojin Vranešević, Dušan Kovačević, Josip Balaž i kandidat Vlado Bjelaš. Treća ćelija imala je tri člana. U njoj su bili Stjepan Šabić, Alojz Pintar i Stjepan Bažant.

U sve tri ćelije bilo je 8 radnika, 3 namještenika, 1 seljak, 1 student i 1 penzioner. S obzirom na nacionalni sastav u njima je bilo 6 Hrvata, 3 Srbina, 2 Mađara, 1 Čeh, 1 Talijan i 1 Rusin.

Pod rukovodstvom ovih članova Partije, dakle u gradu, radila je većina simpatizera.¹¹⁶

Najistaknutiji i u svakom pogledu najsposobniji komunist bio je Stjepan Šabić. On je bio idejni i politički pokretač cjelokupne aktivnosti. Međutim, s obzirom da je on hapšen već 1931. godine i da ga je policija držala pod stalnom prismotrom, on nije preuzimao organizacione funkcije. Uglavnom radi toga on nije uzimao učešća u širim političkim skupovima komunista. Uz njega se marksističkim obrazovanjem isticao Milan Basić. On je kao i Šabić imao veliko političko iskustvo u radu te je bio jedan od organizatora i pokretača cjelokupne političke aktivnosti. Pored njih važnu ulogu u partijskoj organizaciji imao je i Alojz Pintar. Njega su komunisti Daruvara slali kao svoga predstavnika na sastanke i okružne konferencije za okrug Nova Gradiška.

¹¹⁰ Gojko Vezmar: Razvitak NOR-a na kotaru Daruvar 1941. godine (arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvar)

Osim ovih u gradu, partijske ćelije postojale su i u nekim selima. Ćelija u češkom selu Otkopima imala je 4 člana od kojih su poznati Antun Matejka, Venc Petržalek i Alojz Vlasak. Svi članovi bili su po zanimanju radnici, a po nacionalnoj pripadnosti Česi. Pod rukovodstvom ovih članova radilo je 15 simpatizera Komunističke partije.

U partijskoj ćeliji sela Stražanac bilo je 5 članova. Sačinjavali su je: Blaž Čizmar, Leopold Käufer, Josip Novosel, Tomo Vlašić i Mijo Fabijanić. Uz ove komuniste u selu je bilo i nekoliko simpatizera Partije. Četvorica od članova bili su po zanimanju seljaci, a jedan obrtnik. Po nacionalnosti četvorica su bili Hrvati, a jedan je bio Jevrej.¹¹⁷

Partijska ćelija u Blagorodovcu bila je istovremeno jedna od najstarijih organizacija na kotaru. Blagorodovac je bio pretežno njemačko selo u kojem je bilo osim seljaka, obrtnika i radnika. U ovoj organizaciji bilo je šest članova, a sačinjavali su je: Oskar Fidler, Josip Freivogel, Johan Freihart, Julius Keny, Bogumil Vojaček i Uldrian. Po socijalnoj pripadnosti u njoj su bila četiri seljaka i dva obrtnika. Četiri su po nacionalnoj pripadnosti bili Nijemci, jedan Čeh i jedan Mađar.¹¹⁸

Uz komuniste u selu je bilo i šest simpatizera.

U partijskoj organizaciji sela Trojeglave bilo je pet članova i to: Alojz Kufrin, Mato Pintarić, Slavko Jakupić, Josip Bervida i Ivan Šavor. Četvorica od njih bili su po zanimanju seljaci, a jedan obrtnik. Po nacionalnosti četvorica su bili Hrvati, a jedan Čeh. Zahvaljujući pravilnom radu, ova ćelija je oko sebe okupila oko sedamdeset suradnika. Polovica simpatizera Komunističke partije na kotaru bila je tada u ovom selu.¹¹⁹

Ćelija u Gornjem Daruvaru, koja je formirana 1938. godine imala je 1941. godine pet članova. Sačinjavali su je: Dmitar Lončar, Josip Rašić, Blagoje Kovačević, Tanasije Kozar i Janko Kasunić. Četiri člana su po zanimanju bili seljaci, a jedan radnik. Po nacionalnoj pripadnosti trojica su bili Srbi, a dvojica Hrvati. U selu je pod njihovim rukovodstvom djelovala grupa simpatizera.¹²⁰

Osim ovih, u pojedinim selima djelovali su po jedan ili dva člana Partije. Tako je npr. u selu Miljanovcu djelovao Tanasije Milinović, u Dežanovcu Antun Cvitković a u Daruvarskom Brestovcu Rudolf Kudrnovski sa sedam simpatizera. Stevo Popović je djelovao u Velikim Bastajmagdje je bilo ipet simpatizera Partije. U selu Imsovcu radio je Nikola Jakšić, a i ovdje u okolnim selima postojala je grupa simpatizera od devet članova. U Siraču je djelovao Stevo Raketić, a u Dežanovcu Ivan Tihi i petnaest simpatizera.

Na osnovu iznijetih podataka izlazi da je bilo 13 radnika, 20 seljaka i 4 obrtnika, 3 namještenika, 1 student i 1 penzioner. Po nacionalnoj pripadnosti najviše je bilo Hrvata — 17. Iza njih po redu dolaze Česi i Srbi — 9, Nijemci — 5, jedan Mađar i jedan Jevrej.

¹¹⁷ Gojko Vezmar, n. n.

¹¹⁸ Isto

¹¹⁹ Isto

¹²⁰ Isto

Iako u nekim radovima nalazimo podatke o postojanju Kotarskog komiteta Komunističke partije za kotar Daruvar, ipak treba istaći da kotarski komitet nije bio nikada biran. Tokom rada u Daruvaru se svojom aktivnošću izdvojila grupa komunista koji su predstavljali rukovodstvo. Među njima su Stjepan Šabić, Milan Basić, Alojz Pintar, Zvonko Brkić, Josip Kopriva, Oskar Fidler, Alojz Kufrin i Bohouš Vojaček.¹²¹

Navedeni podaci pokazuju da je broj partijskih ćelija i članova bio neobično malen. Činjenica, da u najvećim daruvarskim tvornicama (Daruvarskoj ljevaonici željeza i Tvornici piva) nije bilo partijskih organizacija, a ni članova Partije, govori sama za sebe. Slično je bilo i u drugim, manjim tvornicama. Ista situacija bila je i u nekim selima u kojima su postojali uvjeti da se formiraju organizacije Komunističke partije.

Analiza mreže partijskih ćelija ukazuje i na to da one nisu pokrivale teritoriju cijelog kotara. Dok na zapadnom njegovom dijelu organizacije postoje u Blagorodovcu, Stražancu, Otkopima pa i Gornjem Daruvaru, dotle na istočnom dijelu kotara nema ni jedne ćelije KP. Zbog toga je utjecaj komunista u tom dijelu kotara bio slabiji nego na zapadnom.

Slabost organizacije sastojala se i u tome što u njoj nije bilo ni jedne žene. U tvornicama je radio veći broj žena koje su svojim radom pokazivale da pripadaju naprednom radničkom pokretu, ali članovi Partije nisu ništa učinili da ih prime u organizaciju. Slično je bilo i u većem broju sela.

Prema tome, iako je 1940. i 1941. godine bilo formirano nekoliko partijskih ćelija i primljen stanoviti broj građana za članove, ipak treba konstatirati da se organizacija u cjelini sektaški odnosila prema primanju novih članova.

Komunisti Daruvara bili su povezani s partijskim organizacijama susjednih kotareva, ali najtješnje s partijskom organizacijom na kotaru Pakrac i Bjelovar. Oni su surađivali i s komunistima na kotaru Grubišno Polje, Novska i Nova Gradiška. Članovi partije Bogumil Vojaček i Alojz Pintar odlazili su na sjednice Okružnog komiteta KPH Nova Gradiška. Stjepan Šabić imao je veze s komunistima u Bjelovaru i Zagrebu, a Milan Basić sa Zagrebom i Pakracem.

Većina članova KP primljena je u organizaciju u vremenu od 1939. do 1941. godine. Oni koji su imali duži partijski staž, bili su teoretski izgrađeniji i s velikim praktičnim iskustvom. Novoprimiti članovi održavali su sastanke na kojima su izučavali marksističku literaturu i partijski propagandni materijal. U tom radu pomagali su im teoretski obrazovaniji, u prvom redu Stjepan Šabić i Milan Basić.

Članovi i kandidati Partije često su se sastajali te su tako raspravljali o zadacima i iskustvima u radu. U organizacijama je postojao sistem zaduženja tako da je svaki član imao stalne i povremene zadatke. Na sastancima se raspravljalo o izvršavanju zadataka pa je u vezi s time razvijana kritika i samokritika. One su bile razvijene do te mjere da su predstavljale jedno od najjačih sredstava u partijskoj izgradnji članova.

Uspoređujući izgrađenost, a samim time i sposobnost članova, dolazi se do zaključka da su oni u gradskim organizacijama koje su pretežno činili radnici,

¹²¹ Isto

bili izgrađeniji i sposobniji u širenju komunističkog utjecaja u sredini u kojoj su živjeli i radili. Zbog toga je njihov rad bio intenzivniji i svestraniji. Organizacije i veći broj članova u selima slabije su poznavali marksizam, nisu pokazivali mnogo inicijative u pogledu akcija, a i djelatnost im se svodila na manji broj zadataka.

SAVEZ KOMUNISTIČKE OMLADINE I NJEGOVA AKTIVNOST

Rad članova Komunističke partije s omladinom nije bio stalan ni sistematski. Komunisti nisu u tom pogledu imali razrađen program. Taj se rad uglavnom, osim nekih iznimaka, odvijao spontano. Najčešće je ovisio o pojedincima, članovima Partije, koji su pravilno ocijenili hrabrost i sposobnost mladih ljudi u izvršavanju konkretnih zadataka. Nešto bolji rad u tom pravcu odvijao se u Daruvaru, Stražancu, Otkopima, Dežanovcu, Uljaniku i Trojeglavi. Zahvaljujući pravilnom stavu što ga je o tome imao Milan Basić, u Daruvaru se s omladinom počelo intenzivnije raditi od 1937. godine. Rad se odvijao na razne načine, ali neki su u tome imali izuzetno značenje. Prije svega riječ je

o teoretskom osposobljavanju mladih. Ova aktivnost odvijala se na dva načina. Prvi je legalni, a drugi ilegalni. Legalni rad provodio se putem Gradske čitaonice u Daruvaru. U njoj su radili Josip Kopriva i Josip Balaž, a u svemu im je pomagao Milan Basić. Zahvaljujući njihovom utjecaju, u čitaonicu je stizala napredna beletristika i štampa. Kako su mladići i djevojke bili najbrojniji članovi Čitaonice koja je imala nekoliko stotina članova, upoznavali su se tako sa životom i položajem ljudi, u prvom redu radnika i sirotinje. Riječ je o takozvanoj socijalnoj literaturi. O pročitanim djelima komunisti su u čitaonici s omladinom vodili rasprave, ukazujući im na nepravdu, neravnopravnost među ljudima, na uzroke tih nepravdi i način kako da se ona ukloni. Takav rad pobuđivao je kod omladine interes za zbivanja u društvu te su se oni sve neposrednije interesirali za događaje u sredinama u kojima su živjeli i radili.

U Čitaonicu su zalazile dačka i radnička omladina. U Daruvaru tada rade dvije srednje i Šegrtska škola. Učenici viših razreda ovih škola, mladi učitelji i drugi intelektualci, odnosili su knjige i časopise svojim kućama, u škole, poduzeća i ustanove te su ih tamo čitali i s njima upoznavali svoje prijatelje i poznanike. O sadržaju pročitanih knjiga oni su često raspravljali te su tako simpatije šireg kruga čitalaca bile na strani potlačenih.

Komunisti su Čitaonicu koristili i za druge potrebe. U njoj se gotovo svakog dana raspravljalo o situaciji u Evropi i svijetu. Iznosili su podatke o zločinima Trećeg Rajha i fašističke Italije u okupiranim zemljama. Raspravljalo se o položaju Čeha, Poljaka, Židova i drugih okupiranih naroda, o opasnosti koja Jugoslaviji prijete od sila Osovine, o potrebi okupljanja svih građana za borbu protiv fašizma.

Osim Čitaonice za rad s omladinom služio je nogometni klub »Zrinski«. Obzirom da su i u njemu komunisti imali vrlo jake pozicije koristili su ih za politički utjecaj na omladinu. Osim rada u klubu, komunisti su svoje stambene prostorije badava iznajmljivali za klupske sastanke, te i na taj način oko sebe okupljali omladinu. Povrh toga u upravu kluba uključili su

simpatizere Komunističke partije te su i preko njih djelovali na omladince i u klubu i izvan njega.

Veliki utjecaj imao je Savez komunističke omladine u Državnoj trgovačkoj akademiji. Njegovi članovi, među kojima je bilo i onih koji su došli iz drugih gradova, okupljali su oko sebe naprednu omladinu. Odvodili su mladiće i djevojke u Radničku čitaonicu i nogometni klub »Zrinski«. No, najjaču aktivnost provodili su kroz Literarnu sekciju u školi. Budući da je u njoj radilo oko 60 mladića i djevojaka, skojevci su već od 1938. godine nastojali da osvoje njenu upravu. No, toga su bile svjesne i protivničke snage, frankovci, pa je između jednih i drugih, uz ostalo, i zbog toga dolazilo do žestokih sukoba. Najjači je bio u oktobru 1940. godine kada se početkom 1940/41. šk. godine birala nova uprava sekcije. Naime, komunisti su za upravu predložili svoju, a frankovci svoju kandidatsku listu. Prilikom glasanja svaka od njih dobila je 50% glasova pa prema tome problem nije bio riješen. Tada se umiješao direktor Akademije te je frankovačku listu proglasio važećom.¹²²

Bez obzira na formalni ishod sukoba, navedeni podaci pokazuju da su skojevci u Državnoj trgovačkoj akademiji imali veliki utjecaj. To naročito dolazi do izražaja kada se zna da su uprava škole i neki profesori imali dosta utjecaja na neke mladiće i djevojke učenike.

Drugi oblik rada s omladinom i jačanje utjecaja na nju vršio se ilegalnim radom. Komunisti su širenjem zabranjene marksističke literature i partijskog ilegalnog materijala kao što su »Srp i čekić«, »Vjesnik« i »Politički vjesnik«, pojedine glave Historije VKP(b), djela Gorkoga, Iljina, Jack Londona i dr. upoznavali omladinu s nepravdama što radnicima i seljacima čini kapitalističko društvo i o potrebi revolucionarne borbe da se ono obori i mjesto njega stvori bolji i pravedniji socijalistički društveni poredak. Komunisti su vodili računa o držanju prije svega onih mladića i djevojaka koji su pokazivali najviše interesa za društvena pitanja i probleme, koji su na razne načine iznosili svoje kritičke primjedbe na račun buržoaskog društva i jugoslavenske države. Takvima su se približavali te su s njima počeli sistematski raditi. Ako je riječ o radničkoj omladini, onda su s njome radili u poduzećima, objašnjavali im uzroke teškog života te su im davali zadatke. Njima, kao i onima u školama i drugim ustanovama, davali su na čitanje i širenje letke, zadatak da po zidovima tvornica, stambenih kuća i drugih zgrada ispisuju i crtaju komunističke ambleme i parole, da istupaju na pojedinim skupovima i slično. Zaduživali su pojedine mladiće i djevojke da rade sa svojim prijateljima i poznicima i da ih tako pridobivaju za stvar komunizma.

Da bi unaprijedio rad s omladinom, Milan Basić je preko skojevca Nikole Lončara u drugoj polovici 1940. godine organizirao za skojevce iz Državne trgovačke akademije tečaj iz političke ekonomije. Polazili su ga Vlado Vukelja, Lazo Maričić, Kristina Trgovčević, Nikola Lončar, Melša i još neki. Tečajem je rukovodio Stjepan Šabić.¹²³

Najviše uspjeha u radu s omladinom do 1941. godine postignuto je u Trgovačkoj akademiji i Daruvarskoj ljevaonici željeza i tvornici strojeva. Kao

¹²² Krsto Bosanac: Izjava (arhiva autora)

¹²³ Nikola Lončar: Izjava (arhiva autora)

skojevci tada se naročito ističu Mato Pongrac, Rudi Hanževački, Jelka i Vlado Bjelaš.

Drugi skojevski centar nalazio se u selu Stražancu. Tu je Skojevska grupa formirana 1938. godine. Imala je četiri člana i to: Miju Fabijanića, Đuru Vodopiju, Franju Zdesića i Peru Novosela. Kasnije, 1940. godine, u grupu je primljen i Pajo Sertić.¹²⁴

Međutim, neki od ovih skojevaca djelovali su pod utjecajem komunista kao skojevci i prije 1938. godine. Oni su još 1937. godine na zabavi u selu Imsovcu pjevali komunističke pjesme: »Budi se istok i zapad«, »Pogledajte mili druzi ovaj barjak crveni« i druge, što je većina omladine prihvatila. Zbog toga je 8. IX 1937. uhapšen Mijo Fabijanić te je osuđen na 20 dana zatvora.

Pod utjecajem Leopolda Kaufera, učitelja u Stražancu, formirana je čitavnica, diletantska grupa i pjevački zbor. U selu je organiziran i domaćinski tečaj koji su polazile djevojke i mlađe žene. Za to vrijeme u dvorani Doma kulture bila je izvješena slika studenta zagrebačkog sveučilišta Krste Ljubičića koga su frankovci ubili 1937. godine.

Svoju aktivnost skojevci su provodili i kroz ogranak »Seljačke sloge«. Zahvaljujući tome i takvom radu, imali su uza se gotovo svu omladinu sela.

I ne samo to. Za Stražancem se uskoro povela i omladina u Uljaniku, Dežanovcu, Trojeglavi, Imsovcu i Otkopima. Oblici rada s omladinom bili su slični onima u Stražancu. Jedni su posjećivali druge, organizirajući priredbe i zabave.¹²⁵

Među omladinom navedenih sela bilo je i članova SKOJ-a, ali skojevske grupe nisu formirane. Iznimku tu čini selo Trojeglava u kojem su komunisti pred rat oformili skojevsku organizaciju.¹²⁶

Komunisti u Gornjem Daruvaru i Daruvarskom Brestovcu ostvarili su 1940. godine velik utjecaj na omladinu u tim selima. Međutim, ni tu nisu formirane organizacije SKOJ-a, mada su za to postojali svi uvjeti.¹²⁷

Podaci o broju skojevskih grupa i članova SKOJ-a na kotaru pokazuju da komunisti u Daruvaru nisu poklanjali dovoljno pažnje značaju i ulozi ove organizacije. I ovdje su, uostalom kao i mnogim drugim sredinama, postojali sektaštvo i oportunitizam. Na njih je trebalo ukazati tim prije, što je u Daruvaru, a i mnogim selima na kotaru, bilo toliko mladića i djevojaka da se moglo formirati još 10 do 15 grupa i u SKOJ primiti oko stotinu mladića i djevojaka. Skojevske grupe mogle su se formirati i u Gimnaziji, Ljevaonici, Pivovari, među vinogradarskim radnicima u Daruvarskim Vinogradima, Daruvarskom Brestovcu, Otkopima, Blagorodovcu, Uljaniku, Dežanovcu, Doljanima i još nekima.

No, to ne znači da se s omladinom nije radilo. Naprotiv, u pojedinim sredinama taj rad bio je vrlo intenzivan, ali ćemo se na tome više zadržati kada budemo govorili o radu Partije uoči napada sila Osovine na Jugoslaviju.

¹²⁴ Mijo Fabijanić, n. n.

¹²⁵ Mijo Fabijanić, n. n. i Blaž Čizmar, n. n.

¹²⁶ Isto

¹²⁷ Mitar Lončar, n. n. i Mijo Fabijanić, n. n.

AKTIVNOST KOMUNISTA NA STVARANJU ANTIFAŠISTIČKOG
RASPOLOŽENJA UOČI NAPADA SILA OSOVINE
NA KRALJEVINU JUGOSLAVIJU

Već smo prije istakli da je osnovna slabost partijske organizacije bila zapostavljanje njene organizacione izgradnje. Taj nedostatak ispoljio se u nedovoljno organiziranom širenju komunističkog utjecaja na svim dijelovima kotara. To je jedan od razloga zbog kojega na istočnom dijelu kotara nije bilo ni jedne organizacije Komunističke partije i Saveza komunističke omladine. Ovaj zaključak se nameće tim prije što su i u tim krajevima postojali uvjeti za njihovo formiranje. U pojedinim selima toga kraja bilo je radnika, siromašnih obrtnika i seljaka. Taj dio kotara bio je upravo i njegovo najsiromašnije područje. U Siraču je postojao kamenolom u čijim je pogonima radilo preko 150 radnika. Na eksploataciji šume u Papuku bilo je tada zaposleno nekoliko stotina radnika. U Miokovićevu (Đulovcu) je bilo radnika i obrtnika, a tu je komunistički pokret i do toga vremena imao znatne tradicije. Slično je bilo i u Velikim Bastajima u kojima je i tada djelovao jedan član Partije s nekoliko kandidata. Osim toga treba vidjeti rezultate izbora za općinska zastupstva i Narodnu skupštinu pa da se dobije jasna slika o stanju u ovim krajevima. Međutim, komunisti Daruvara nisu o svemu tome vodili dovoljno računa, te je narod ovih sela bio izložen makinacijama građanskih političkih stranaka.

Uz ovu, rekli bismo, najveću slabost i nedostatak komunista, bilo ih je još nekoliko. Ni u tvornicama i poduzećima u Daruvaru Partija nije dovoljno iskoristila velike mogućnosti za jačanje svoga utjecaja i povećanje broja organizacija i članova. Istih slučajeva ima i u selima na zapadnom dijelu kotara. Kako se inače može objasniti to što u Uljaniku nije bila formirana partijska ćelija, iako je u selu grupa simpatizera radila sve ono što su drugdje radili članovi Partije. Slična situacija bila je i u selu Trojeglavi. Tu je pod utjecajem Partije radilo oko 70 mještana među kojima je bilo i onih koji su širili partijski propagandni materijal zbog čega se išlo u zatvor i logore. Sličnih primjera može se još navesti. Međutim, navođenjem ovih podataka mi smo željeli ukazati na propuste što ih je Partija ovdje činila i to u vrijeme u kojem je morala koristiti svaku mogućnost za proširenje svoga utjecaja.

No, i pored navedenih slabosti, utjecaj komunista bio je tada u stalnom porastu. Da bi se o tome dobila što potpunija predodžba, analizirat ćemo njihovu djelatnost u pojedinim sredinama na kotaru. Na prvom mjestu riječ je o Daruvaru. Već smo prije istakli da su u njemu djelovale tri partijske ćelije i najveći broj članova. Tu su postojale i dvije skojevske grupe i podružnica URS-ovih sindikata. Samo među stolarskim radnicima okupilo se oko 40 članova.¹²⁸ Partija je tu djelovala preko Čitaonice, nogometnog kluba »Zrinski«, kulturno-zabavnih priredbi, izleta i ličnim kontaktima preko pojedinaca.

Partijska organizacija je svoje članstvo, a preko ovih i narod, upozoravala na opasnost koja zemlji prijete od fašizma. Ta aktivnost datira od 1936. godine kada su prvi građani, zahvaljujući upravo ovoj propagandi, pošli u Španjolsku

¹²⁸ Gojko Vezmar, n. n.

da se bore za opstanak Republike. Od toga vremena počinje se putem prodaje markica i na druge načine prikupljati pomoć za španjolske borce. Ova aktivnost je pojačana kada je rat 1939. godine završen, a učesnici španjolskog rata na strani Republike bili smješteni u logore širom Francuske.¹²⁹ S prikupljanjem pomoći nastavlja se i tokom 1940. i 1941. godine kada ona dobiva i drugu namjenu. Naime, koristi se tada i za pomoć komunistima koji su se po više godina nalazili u zatvorima i logorima Kraljevine Jugoslavije.

Pojačani politički pritisak i policijski teror vladajuće buržoazije, tumačili su komunisti prodiranjem fašizma u razna područja društvenog života. Istovremeno su razobličavali sve veću povezanost Kraljevine Jugoslavije s nacističkom Njemačkom i fašističkom Italijom. Komunisti Daruvara objašnjavali su narodu Sporazum Cvetković—Maček kao sporazum između srpske i hrvatske buržoazije, a na štetu jednoga i drugoga naroda. Na sličan način postupali su i prilikom sklapanja privrednih i drugih ugovora između Jugoslavije i članica Trojnog pakta. Naročito su se angažirali u raskrinkavanju vlade Cvetković—Maček kada je ova 25. III 1941. potpisala ugovor o pristupanju Jugoslavije Trojnom paktu.

Razvijajući antifašističko raspoloženje među narodom, komunisti su indirektno postali uzročnici nekoliko otvorenih sukoba između naroda i policije. U selu Trojeglavi prikupljeno je 60 potpisa na peticiju kojom se tražilo otkazivanje Trojnog pakta i saveza sa SSSR-om. Pod utjecajem komunističkih pojedinci su sve češće isticali komunističke ambleme: crvenu zastavu, petokraku crvenu zvijezdu i srp i čekić. Npr. članovi Partije iz sela Otkopi nagovorili su svoje mještane da s njima pod crvenom zastavom krenu u Daruvar na jednu proslavu što ju je organizirao HRS. Žandari su napali na povorku, te su neke sudionike pretukli, a neke i pohapsili.¹³⁰

Partijski rukovodioci tokom 1940. godine sve češće obilaze osnovne organizacije (čelije) po selima. Zahvaljujući i tim kontaktima i uputstvima koja su tako primale, one znatno pojačavaju aktivnost.

Partijska čelija u Gornjem Daruvaru bila je s rukovodstvom u svakodnevnoj vezi i naročito aktivna u širenju bratskih i prijateljskih odnosa između Srba i Čeha. U tom radu mnogo je pridonijela mjesna Čitaonica u kojoj je bilo knjiga i novina na hrvatskom ili srpskom i češkom jeziku. U nju su 1940. godine bila učlanjena 42 člana.¹³¹ U radu Čitaonice naročito je aktivna bila omladina. Ona je priređivala kulturno-umjetničke priredbe s djelima hrvatskih, srpskih i čeških pisaca. Priređivala je zabave u kojima je sudjelovala srpska i češka omladina. Zahvaljujući takvom radu, selo je u svakom pogledu bilo jedinstveno. To jedinstvo pojačano je nakon što je Treći Rajh 1939. godine okupirao čehoslovačku. Tom prilikom, pod utjecajem komunističkog srpsko stanovništva Gornjeg Daruvara izražavalo je podršku čehoslovačkoj i njenim narodima. Od toga vremena oni su zajednički osuđivali postupke Njemačke i fašizma, te su se u zajedničkim antifašističkim akcijama sve više zbližavali.¹³²

¹²⁹ Josip Balaž, n. n.

¹³⁰ Gojko Vezmar, n. n.

¹³¹ Mitar Lončar, n. n.

¹³² Isto

Slično je bilo i u selu Otkopima, s tom razlikom što su u njemu živjeli Hrvati i Česi. Partijska organizacija imala je u selu i njegovoj okolini, naročito među radnicima zaposlenim na obližnjim ribnjacima, oko 50 simpatizera i suradnika.¹³³ Oni su pridonijeli formiranju podružnice URS-ovih sindikata u koje su se učlanili skoro svi radnici. Organizirali su vrlo uspješni štrajk kojim su poslodavce prisilili da zadovolje njihove zahtjeve. Zahvaljujući ovome uspjehu, došlo je do štrajka zaposlenih na proizvodnji mlijeka u Končanici. Njime su rukovodila tri simpatizera Komunističke partije iz Končanice. Tada dolazi do intervencije žandara koji su uhapsili nekoliko radnika.¹³⁴

S obzirom da su i u selu Stražancu postojale partijska ćelija i skojevska grupa komunisti oba sela djelovali su zajednički. Na nekim manifestacijama, kao što su to izleti i razni skupovi, pojedinci su nosili crvene zastave, isticali ih na vršalicama u ljetu 1940. godine i na zvoniku crkve. Ove akcije bile su znak demonstracije komunista i njihovih simpatizera protiv postupaka žandara i nekih građanskih političara.

Komunisti u Stražancu osnovali su ponovo tečaj za učenje esperanta te su i tim putem utjecali na stanovništvo. Organizirali su priredbe, izlete, ples i si.

Ovakva aktivnost komunista bitno je utjecala na političko raspoloženje stanovnika ovih i okolnih sela. Antifašističko raspoloženje uzelo je tolikog maha da je i javno manifestirano. To je bilo poznato i žandarima, ali oni osim nekoliko pokušaja zastrašivanja stanovništva nisu ništa određenijega poduzimali.

U Uljaniku nije postojala partijska organizacija, ali je početkom 1941. godine bilo komunista i njihovih simpatizera. U selu je aktivno radilo omladinsko kulturno-prosvjetno društvo »Sloga«. U njemu je bila gotovo sva omladina sela. U sastavu društva postojala je čitaonica, dramska, pjevačka i tamburaška sekcija. Društvo je organiziralo priredbe i zabave, te nastupe u bližim i daljim selima. Dobro je surađivalo s omladinom obližnjeg sela Blagorodovac, u kojem je djelovalo kulturno-prosvjetno društvo »Tomislav«.

U Uljaniku je postojala grupa simpatizera KP, a sačinjavali su je: Antun Drašner, Josip Heilinger, Emil Dališ i Ferdo Bažant.¹³⁵ Članovi grupe surađivali su s partijskom organizacijom u Blagorodovcu. Tu je naročito aktivan bio učitelj Josip Freivogel. On je u selu osnovao knjižnicu u kojoj je bilo dosta literature naprednih pisaca.

U svim ovim čitaonicama sakupljali su se mještani te se raspravljalo o raznim političkim pitanjima. Preko njih su pojedinci primali i ilegalnu literaturu koja se nije smjela javno držati u čitaonicama.

Partijske organizacije u Gornjem Daruvaru, Otkopima, Stražancu i Trojeglavi, te komunisti i njihovi suradnici u Končanici, Imsovcu, Uljaniku, Dežanovcu, Dar. Brestovcu i Kreštelovcu odigrali su u ovom dijelu daruvarskoga kotara značajnu ulogu. Naime, u selima koja se tu nalaze, živjeli su izmiješani

¹³³ Savo Velagić: Pregled učešća naroda Kotara Daruvar u narodnooslobodilačkoj borbi 1941. — 1945. godine (neobjavljeni rukopis u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar)

¹³⁴ Gojko Vezmar, n. n.

¹³⁵ Gojko Vezmar, n. n.

Hrvati, Srbi, Česi, Nijemci i Mađari. Njima je uspjelo da među tim narodom izgrade prijateljstvo i dobrosusjedske odnose koji su naročito došli do izražaja u doba okupacije zemlje, jer su spriječili bratoubilački rat u ovome kraju.

Nasuprot ovoj intenzivnoj aktivnosti koja se odvijala u Daruvaru i selima na zapadnom dijelu kotara, na istočnom se uticaj komunista osjećao samo u nekima. Tu na prvom mjestu treba navesti Doljane. U selu je bilo nekoliko komunista i simpatizera KP, te su oni utjecali na stvaranje antifašističkog raspoloženja. Ono je došlo do izražaja u vrijeme mobilizacije kada su se pojedinci dobrovoljno javljali u vojsku radi obrane zemlje. Sličnih pojava bilo je i u Miljanovcu, Velikim Bastajima, Siraču i Đulovcu.

Aktiviranju komunista i jačanju antifašističkog raspoloženja pridonijele su jednim dijelom opće prilike u zemlji i svijetu. No, to ne bi bilo presudno, da se Partijska organizacija na kotaru nije do tada sredila i da nije imala tako sposobnih rukovodilaca kakvi su bili Stjepan Šabić i Milan Basić. Osim njih svojim sposobnostima i radom isticali su se početkom 1941. godine i Alojz Pintar, Zvonko Brkić, Josip Kopriva, Josip Balaž, Stjepan Bažant i još neki. Oni su povremeno obilazili partijske ćelije te su tako s njihovim sekretarima i pojedinim članovima raspravljali o raznim problemima. U cilju usklađivanja djelovanja svih komunista i antifašističkih snaga na kotaru, krajem 1940. i početkom 1941. godine održani su sastanci sa sekretarima partijskih ćelija. Prvi sastanak je održan 25. XII 1940, a sazvaio ga je Milan Basić. Sastanku su, uz Basića, prisustvovali Alojz Pintar, Stjepan Bažant, Mitar Lončar iz Gornjeg Daruvara, Blaž Čizmar iz Stražanca, Alojz Kufrin iz Trojeglave i Bohouš Vojaček iz Jame, nedaleko Blagorodovca. Sastankom je rukovodio Milan Basić koji je govorio o političkoj situaciji u zemlji i svijetu. Poslije toga raspravljalo se o stanju u partijskim ćelijama i na kraju o rasturanju propagandnog materijala.¹³³

Drugi sastanak održan je u februaru 1941. godine. I njega je sazvaio Milan Basić, ali je sastankom rukovodio Alojz Pintar. Na njemu je Stjepan Šabić opširno govorio o fašizmu. Isticao je da je zemlja u opasnosti i da borbu protiv njega treba voditi svim snagama.¹³⁷

Početkom 1941. godine Partijska organizacija kotara pojačava svoje veze s Okružnim komitetom KPH Nova Gradiška, Partijskom organizacijom u Pakracu, Bjelovaru, Grubišnom Polju i Banovoj Jarugi. Zahvaljujući upravo tome, ona je tada bila u većoj mjeri u toku događaja nego ikada prije toga. Uz to, ona tada dobiva sve veće količine ilegalnoga propagandnog materijala te ga raspućava među komunistima i antifašistima. Da je to točno, vidi se i iz izvještaja kotarskog načelnika iz Daruvara od 1. V i 5. V 1940, upućenih banskoj upravi Banovine Hrvatske u kojima se navodi da komunisti po Daruvaru i selima kotara šire letke komunističke sadržine. Osim toga u njima se navodi da oni po javnim zgradama lijepe i ispisuju svoje parole.¹³⁸

Početkom 1941. godine u Kraljevini Jugoslaviji pojačavaju se progoni komunista. Tim mjerama bili su zahvaćeni i neki komunisti koji su rođeni na

¹³³ Mitar Lončar, n. n.

¹³⁷ Isto

¹³⁸ Historijski institut Slavonije, Slav. Brod, film 28/18—19 (u daljem tekstu: HIS, f...)

području daruvarskog kotara, ali su živjeli i radili u drugim sredinama. Tako npr. Kotarsko predstojništvo Daruvara javlja 15. I 1941. banskoj vlasti Banovine Hrvatske da je iz Beograda u Daruvar sprovedena Jula Salaj pok. Josipa, radnica, rođena 1912. godine u Imsovcu, općina Dežanovac, koja je presudom Uprave grada Beograda, II br. 22822/40 kažnjena sa 30 dana zatvora i izgonom u rodno selo sa zabranom povratka u Beograd u trajanju od jedne godine. Osuđena je radi rasturanja komunističkih letaka. U dopisu se navodi da će imenovana biti nastanjena kod svoje sestre u Vel. Miletincu i da je nad njenim držanjem i radom uspostavljena kontrola.¹³⁹ Ili, isto ovo Načelstvo obavještava 19. II 1941. bana Banovine Hrvatske da je također iz Beograda bez prava na povratak od 1 godine protjeran komunist Nikola Jakšić, sin pok. Mile, rođen 1913. godine u Imsovcu, kotar Daruvar. U dopisu se navodi da je imenovani ljevičarsko-komunistički orijentiran i da je sudjelovao u više akcija komunističkog sadržaja. Ističe se da je bio naročito aktivan u pripremanju i održavanju ilegalnoga komunističkoga sastanka stolarskih radnika.¹⁴⁰

Po svom dolasku na područje Daruvara oni su nastojali da se što prije partijski povežu. Međutim, napadom fašističkih sila na Jugoslaviju, situacija se na kotaru iz osnova mijenja pa je i njihova uloga i mjesto postala drugačija.

Početak 1941. godine odnosi između Kraljevine Jugoslavije i članica Trojnog pakta postaju sve gori. Bilo je sigurno da će među njima doći do sukoba, samo se nije moglo procijeniti kada će se to desiti. Nakon puča u Beogradu, 27. III 1941. bilo je jasno da će do njega uskoro doći.

U takvoj situaciji vlada Kraljevine Jugoslavije vršila je ubrzane pripreme za rat. Izvršena je potpuna mobilizacija cjelokupnog rezervnog sastava jugoslavenske vojske. Takva situacija bila je i u Daruvaru. Većina članova Partije pozvani su u vojne jedinice. Kod kuća su ostali samo oni koji su zbog bolesti bili nesposobni, te oni koji su navršili 50 godina života. Zbog toga tokom marta dolazi do slabljenja intenziteta rada komunista i u takvoj situaciji oni dočekuju 6. IV 1941. kada su fašističke sile izvršile agresiju na Jugoslaviju.

¹³⁹ Fotokopija izvještaja u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

¹⁴⁰ Fotokopija izvještaja u Općinskom odboru SUBNOR-a Daruvar, neregistrirano

NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET OD 1941. DO 1945. GODINE

NAPAD NA JUGOSLAVIJU, NJENA KAPITULACIJA I USPOSTAVA NDH

Pučem što je 27. III 1941. izvršen u Beogradu, svrgnuta je vlada Cvetković-Maček, a novu, u kojoj je Vlatko Maček postavljen za potpredsjednika, formirao je general Dušan Simović. Princu Pavlu oduzeta su sva prava što ih je imao kao kraljevski namjesnik, a vlast je formalno preuzeo maloljetni Petar II Karadorđević, koji tako postaje kralj.

Odbacivanju politike, koja je zemlju izručivala fašističkim silama, narod je dao punu podršku. Na taj način on je stavio do znanja da je spreman na borbu, a ne na ropski položaj pod tuđinom. Najjače i najpotpunije izrazili su tim povodom svoje osjećanje građani Beograda. Slično njima postupili su i građani Mostara, Splita, Zagreba, Slav. Broda i mnogih drugih. Širom zemlje narod je ispoljavao svoje antifašističko raspoloženje. Održane su brojne manifestacije kojima su građani, predvođeni komunistima, davali podršku odbacivanju Trojnog pakta i tražili savez Jugoslavije sa Savezom Sovjetskih Socijalističkih Republika. Radnici, seljaci i brojna inteligencija, a u prvom redu omladina, izražavali su svoje neprijateljstvo prema fašizmu i njegovim vođama. No, nova vlada nije učinila ništa da stanje promijeni.

Istog dana, dakle 27. III 1941, Hitler je sazvao Ratno vijeće Trećeg Reicha na kojem je izjavio da je odlučio napasti Jugoslaviju. Još istoga dana on je o svojoj odluci obavijestio Benita Musolinija, a zatim vlade Mađarske i Bugarske. Sutradan je otpočelo koncentriranje trupa Sila osovine na jugoslavenskim granicama. Njemačke su zračne snage 6. IV 1941 bombardirale Beograd bez najave rata. Istovremeno ona otpočinje s napadima iz Rumunjske, Bugarske i Mađarske. Italija napada na jugoslavenski teritorij iz Albanije i na zapadnom dijelu zemlje, u Sloveniji i Hrvatskoj.

Ubrzo poslije njemačkih i talijanskih snaga u Jugoslaviju ulaze mađarske i bugarske trupe.

Nesposobnost i dotrajalost režima bivše Jugoslavije došli su do izražaja na sam dan izbijanja rata. Kralj, vlada, generalštab i druga visoka državna predstavništva povlače se najprije u unutrašnjost zemlje, a odatle avionima bježe u Grčku, zatim Egipat i Englesku.

I jugoslavenska vojska se raspada. Viši oficiri napuštaju svoje jedinice odmah nakon početka rata. Niži komandni kadar, zajedno s trupama, prepušten sam sebi, gubi se i ne zna šta da radi. Već 10. aprila mnoge se jedinice raspadaju. Druge se povlače u pravcu unutrašnjosti zemlje, vjerujući da će se tamo neprijatelju pružiti otpor.

Formacije Seljačke i Građanske zaštite u Hrvatskoj otpočinju s razoružavanjem jedinica i grupa vojnika jugoslavenske vojske. One i pripadnici Kulturbunda preuzimaju oružje, vojničku opremu i drugu imovinu jugoslavenske vojske te ih predaju njemačkim i talijanskim trupama koje su za svega deset dana prešle cijelu zemlju.

Uz prethodno odobrenje Hitlera i Musolinija 10. IV 1941. proglašeno je uspostavljanje Nezavisne Države Hrvatske. U sastav te okupatorske tvorevine ušao je okrnjeni teritorij Hrvatske, bez Međimurja, Baranje, Istre, dijela Primorja i Dalmacije, ali s Bosnom, Hercegovinom i Srijemom. Na vlast u toj tvorevini Hitler i Musolini doveli su Antu Pavelića i ustaše. Formalno, oni su priznali NDH kao samostalnu, a u stvari ona je bila specijalni oblik okupacionog sistema.

Teritorij Slovenije njemački i talijanski okupatori podijelili su među sobom. Trećem Reichu pripala je Štajerska i sav dio sjeverno od Save. Italija je uzela Kranjsku, dakle većinu teritorije južno od rijeke Save.

Crnu Goru okupirali su Talijani, a Makedoniju Bugari. Ovi posljednji zaposjeli su velik dio istočne i južne Srbije. Srbija je najprije došla pod upravu njemačkog zapovjednika Srbije, a kasnije je kao i Hrvatska dobila vladu i atribut države kojoj su Nijemci na vlast doveli izdajnike kao što su bili Aćimović i general Milan Nedić.

Vojvodinu su također raskomadali. Bačku su dali Mađarskoj, a Banat je došao pod njemačku upravu.

Zaposjevši državni teritorij Jugoslavije, okupatori su otpočeli s pljačkom njenih dobara. Prije svega zaplijenili su svu vojnu imovinu i pokretnu i nepokretnu. Oni su pokupili sve materijalne rezerve bivše države te su ih otpremili u svoje zemlje. Zaplijenili su rezerve industrijskih proizvoda, poljoprivredne proizvode, kapital, zlato, vrijednosne papire i sve drugo što se zateklo u bankama i drugim novčarskim zavodima. Zaplijenili su dio transportnih sredstava, a odmah zatim otpočeli su s eksploatacijom rudnog blaga i šuma.

U nekim dijelovima bivše države oni neposredno, a u drugima kao što je npr. NDH, posredno preko ustaša, zavode fašistički režim. Samim tim vlast u zemlji preuzimaju najreakcionarnije snage društva. Usporedo s konsolidacijom, one otpočinju s napadima na progresivne snage, slobodu ličnosti pa i najelementarnija ljudska prava koja garantira i klasično kapitalističko društvo. Gaze se sva prava čovjeka, a cijele nacionalne i etničke skupine dolaze u bespravni položaj. Otpočinje period njihova sistematičnog uništavanja. U prvom redu to se u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj odnosilo na Židove, Srbe i Cigane. Istovremeno s njima ustaše i Nijemci otpočinju s progonima komunista i svih antifašista.

Kvislinške vlasti dobivaju tada u osnovi dvije funkcije. Prva se svodila na to da na području, koje im je okupator stavio pod upravu, održavaju red u onakvom obliku koji njemu odgovara. Druga se sastojala u pružanju pomoći

Trećem Reichu u vođenju rata protiv Sovjetskog Saveza, koji je Hitler napao 22. VI 1941. One su morale prikupljati dobrovoljce za istočni front, slati radnu snagu na rad u Njemačku, eksploatirati rudno blago i drvo za potrebe okupatora. Time su one pridonosile jačanju ratnih potencijala Njemačke i Italije i sudjelovale u ratu protiv antihitlerovske koalicije.

Na području koje je došlo u sastav NDH nastavio je i u vrijeme okupacije funkcionirati stari aparati vlasti. I dalje su ostali seoski knezovi, općine s općinskim načelnicima i bilježnicima, te kotarske oblasti s kotarskim predstojnicima i drugim službenicima. Slična situacija bila je i u privredi, školstvu, zdravstvu, kulturi itd. Razlika je u prvim danima okupacije bila samo u personalnom pogledu. Iz privrede i društvene nadgradnje otpušteni su Srbi i Židovi. Isto tako udaljavani su svi oni za koje se sumnjalo da su komunisti ili anti-fašisti. Cijelu tu okupacionu strukturu sve više su pod svoj utjecaj stavljale ustaše. Njihovi ljudi dolaze na sva važnija mjesta i sve potpunije ostvaruju kontrolu i uvid u rad institucija i pojedinaca.

Jedna je od prvih ustaških mjera, od dolaska na vlast, formiranje oružanih snaga, koje su nazvane Hrvatsko domobranstvo. Ono je nastalo tako što su pozvali bivše austrougarske oficire i oficire i podoficire vojske Kraljevine Jugoslavije, uglavnom po nacionalnosti Hrvate, za koje su znali da nisu komunisti, te su im dali zadatak da formiraju jedinice i razne institucije domobranstva. Istovremeno su na vojnu službu pozvali neka godišta vojnih obveznika.

Kad je riječ o formiranju oružanih snaga NDH treba istaći da su broj vojnika, razmještaj jedinica i naoružanje ovisili o volji i raspoloženju Nijemaca. O tome u Okružnici Njemačke Generalne komande od 30. IV 1941 piše: »1. Za uspostavljanje postojeće hrvatske armije, koja se djelomično sastoji od zaštitnih jedinica (ustaša itd.), za sada su određena slijedeća garnizonska mjesta: Zagreb, Varaždin, Bjelovar, Osijek, Virovitica, Slavonska Požega, Slavonski Brod, Bjeljina, Tuzla, Nova Gradiška, Sarajevo, Mitrovica, Zemun, Travnik, Bihać, Sisak, Petrinja, Vukovar i Čakovec. Ostala mjesta se za sada ne smiju zauzimati.

Jačina trupa, uključujući i zaštitne jedinice, ne smije u pojedinim garnizonskim mjestima biti preko 800 ljudi. Naoružanje je u svakom garnizonu ograničeno na 800 pušaka i 16 lakih mitraljeza. Svako drugo oružje je za sada zabranjeno za hrvatsku vojsku. Hrvatske trupe i zaštitne jedinice u spomenutim garnizonima potčinjene su njemačkom zapovjedniku mjesta. Zapovjednik hrvatskih trupa (zaštitnih jedinica) ima da se javlja njemačkom zapovjedniku mjesta i da mu uvijek podnosi izvještaj o nastalim promjenama.

2. Sve jačine (preko onog broja pod 1.) dijelova hrvatske vojske i zaštitnih jedinica koje prelaze navedene brojeve raspuštaju se, njihovo oružje se zapljenjuje i skuplja se na sabirna mjesta.

3. Svi pokreti hrvatske vojske i zaštitnih jedinica ima da se spriječe. Sprovođenje pokreta trupa može se dozvoliti, ako su pokreti prijavljeni Generalnoj komandi (Wehrmachta — p. p.) i ako su od ove odobreni, i ako su divizije dobile od Generalne komande o tome obavijest . . V.

¹ Građa za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji 1941. godine, knj. I, dok. br. 9, str. 12 (U daljnjem tekstu: Građa, knj. , dok. , str.)

Prema tome, nema dvojbe da su oružane snage NDH bile podložne Trećem Reichu. Njihov broj, razmještaj, pokreti i naoružanje ovisili su o potrebama i odlukama odgovarajućih njemačkih institucija.

U sličnom položaju bili su oružništvo i policija. I oni su kao i domobranstvo ovisili o okupatoru. Istina, kasnije se tu situacija mijenja. Zbog borbe protiv narodnooslobodilačkog pokreta, ustašama je bilo dozvoljeno da u ova i domobranske jedinice mobiliziraju sve što je bilo sposobno za borbu protiv partizana, jer je to bilo i u interesu okupatora.

Usporedo s ovim ulažu se veliki naponi za pridobivanje hrvatskog naroda za ustaški pokret i njegovu organizacionu izgradnju. Formiraju se ustaški tabori, logori i stožeri. Osnivaju se organizacije ustaša, ustaške ženske loze i ustaške mladeži. Formiraju se ustaška vojnica, redarstvo i Ustaška nadzorna služba.

Nedugo po preuzimanju vlasti, ustaše otpočinju s progonima Srba, Židova i komunista. Blaži oblici su oduzimanje građanskih prava i sloboda. Teže čine hapšenja, po volji pojedinaca i raznih nadležstava, zatvaranje bez suđenja, mučenje svim sredstvima i na najokrutnije načine, pojedinačna i masovna ubistva i otpremanje u sabirne i koncentracione logore kao što su bili »Danica«, »Jadovno«, »Jasenovac«, »Pag«, »Zemun« i drugi, te mnoštvo logora u Trećem Reichu.

Ubrzo iza toga ustaše zavode politički teror i protiv hrvatskog naroda. Raspuštali su Hrvatsku seljačku stranku, a njene organizacije i članove prisiljavali su da se javno izjašnjavaju za ustaški pokret. One koji to nisu htjeli, proglašavali su neprijateljima hrvatskog naroda i njegove države.

Najpovlašteniji položaj u NDH imali su pripadnici njemačke nacionalnosti. Oni su već sredinom aprila 1941. godine formirali Njemačku narodnu skupinu u NDH koja je po strukturi, pravima i položaju bila isto što i NDH. Iako je formalno priznavala nadležnost NDH, Skupina je stvarno priznavala samo vlast Hitlera. Ona je imala svoje vodstvo, organizaciju, političke i strukovne organizacije, vojsku, privredu, školstvo, kulturu, sport, zdravstvo, sudstvo, svoje zadruge, osiguranje, štampu i propagandu.

Sve ove djelatnosti bile su izdvojene, a radile su po direktivama iz Njemačke pod kontrolom vođe i vodstva Njemačke narodne skupine. Pripadnici Skupine mogli su odgovarati samo pred vođom Skupine. Nadležnost NDH bila joj je samo formalna.

Njemačka narodna skupina u NDH, koja je nastala iz bivšeg Kulturbunda, bila je specijalni dio okupacionog sistema, Trećeg Reicha u Jugoslaviji. Ona je imala dva osnovna zadatka. Prvi se sastojao u tome da svojim ljudskim i materijalnim kapacitetima pomaže Trećem Reichu u vođenju njegove osvajačke politike. Polazeći od toga, ona je provodila mobilizaciju vojnih obveznika i slala ih u jedinice, skupine, Trećeg Reicha i NDH. Borila se za povećanje proizvodnje da može što veće količine raznih proizvoda slati u Treći Reich. Drugi zadatak Skupine sastojao se u njenoj policijskoj ulozi. Imala je zadatak da zajedno s ustašama čuva okupacioni sistem u ovom dijelu Jugoslavije. Svojim oružanim snagama i raznim oblicima obavještajnog rada ona je sudjelovala u likvidaciji jevrejskog stanovništva, progonima Srba, a naročito komunista i antifašista. Njemačka narodna skupina bila je tvorevina nacional-socijalizma te je kao takva ulagala sve svoje snage u odgajanje Nijemaca u

nacional-socijalističkom duhu. Tom aktivnosti bili su obuhvaćeni svi Nijemci od predškolske dobi do smrti.

Pripadnici ostalih nacionalnosti nisu se u pogledu tretmana i položaja međusobno mnogo razlikovali. Ustaše su Slovacima, Mađarima i Talijanima formalno priznavale ravnopravan položaj. Međutim, stvarnost je ubrzo postala očigledna. Zbog nesporazuma s Mađarskom oko nekih hrvatskih teritorija, položaj Mađara u NDH postajao je sve nepovoljniji. Taj proces se ubrzao kada se i Mađari počinju sve više uključivati u narodnooslobodilački pokret. Slična situacija je i sa Slovacima. Obzirom da je većina ovoga stanovništva prišla NOPU, ustaše su prema njima izmijenili stav. Kasnije je slično bilo i s Talijanima.

Prvobitni stav ustaša prema pripadnicima raznih nacionalnosti, izmijenio se pojavom i razvojem narodnooslobodilačke borbe. Svatko tko je bio za NOB, bez obzira kojoj naciji pripada, tretiran je kao neprijatelj ustaša i NDH.

Prema tome, uspostavom Nezavisne Države Hrvatske, i u njoj Njemačke narodne skupine, Treći Reich je u ovom dijelu okupirane Jugoslavije izgradio okupacioni sistem koji je dobio sasvim određene zadatke. Ustaše su morali u tom području održati onakvo stanje kakvo je stvorio okupator i vršiti takvu funkciju koja će predstavljati pomoć Trećem Reichu u vođenju njegove osvajačke politike. Neizvršavanje zadataka koji su proizlazili iz njihove uloge, povlačilo je za sobom veliku odgovornost.

PRILIKE NA KOTARU NAKON USPOSTAVE NDH

PREUZIMANJE VLASTI OD STRANE USTAŠA I MJERE ZA NJENO UČVRŠĆENJE

Proglašenjem Nezavisne Države Hrvatske, 10. aprila 1941, prestaje, na području koje je unišilo u njen sastav, djelovati centralna vlast stare države. Od tada pa do 15. IV kotarska oblast i područna općinska poglavarstva djeluju po vlastitoj inicijativi. Uz njih, kao odlučujući politički faktor, bile su lokalne ustaše. Među njima su se isticali Mato Buconjić, Čedo Lasović, Stjepan Glušac, Josip Karmelja i Stjepan Farkaš¹. Njih je kasnije, početkom juna, Glavni ustaški stan postavio za funkcionere Ustaškog logora za kotar Daruvar.

Formiranjem prve ustaške vlade, 17. IV, u Kotarsku oblast počinju svakodnevno stizati razne naredbe. Među prvima bile su one kojima se tražilo da sva nadležstva u vlasti i drugim istaknutim položajima moraju u roku od 24 sata napustiti Srbi, Židovi i sve druge »nepoćudne osobe«. Nakon toga uslijedilo je čišćenje aparata vlasti od građana koji nisu odgovarali ustašama. Međutim, situacija u svim krajevima kotara nije bila podjednaka. Na kotaru, u prvom redu njegovom istočnom dijelu, bilo je sela pa i cijelih krajeva, koja je nastavalo srpsko stanovništvo. Dok su u onima u kojima su živjeli Hrvati, ustaše našli svoje istomišljenike ili su pojedine Hrvate naprosto prisilili da

¹ Hrvatski narod, br. 116, od 10. VI 1941.

preuzmu određene položaje, dotle u srpskima to nije bilo moguće. Zbog toga su u to vrijeme, tj. u vrijeme interregnuma, općinske i kotarske vlasti držale na nekim mjestima Srbe, Židove pa i komuniste. Međutim, nedugo iza toga dolazi do promjena. Na rukovodeće položaje u općinama i kotaru dolaze dotadašnji frankovci i ustaše, a gdje njih nije bilo, oni koji su im se stavili na raspolaganje. U to vrijeme ustaše udaljavaju sa svih istaknutijih položaja u prvom redu Židove. U gradu slično postupaju i sa Srbima. U krajevima koje je nastavalo uglavnom srpsko stanovništvo, vrše izmjene i to tako da su smjenjivali one koji su bili istaknutiji u vrijeme Kraljevine Jugoslavije, a na njihova mjesta postavljaju druge. To su činili i zato jer su neki istaknutiji političari, po nacionalnosti Srbi, nakon sloma jugoslavenske države emigrirali u Srbiju.

Među prvim mjerama koje su provodile ustaške vlasti bilo je pozivanje oficira i podoficira, po nacionalnosti Hrvata, radi formiranja oružanih snaga Nezavisne Države Hrvatske, domobranstva, oružničkih, policijskih i ustaških formacija. Usporedo s njima Pavelić izdaje naredbe uperene protiv Srba i Židova te nešto kasnije mnoštvo mjera u oblasti privrede. Uskoro dolazi do uvođenja snabdijevanja na karte, maksimiranja cijena živežnim namirnicama, mjera o ograničavanju slobodne trgovine, obaveznoj predaji viškova proizvoda itd.

Tokom maja, juna i jula 1941. godine ustaše su popisali židovsko stanovništvo, oduzeli Židovima trgovačke i obrtničke radnje, prisilili ih da na odjeći nose žutu traku oko rukava sa šesterokrakom zvijezdom i ograničile im kretanje. I Srbi iz grada morali su na sebi nositi oznaku »pravoslavci«. Kasnije dolazi do hapšenja Židova i komunisti i otpremanja u logore.

Usporedo s konstituiranjem ustaške vlasti, konstituiraju se na kotaru i institucije Njemačke narodne skupine. U selima Mali Bastaji, Veliki Bastaji, Đulovac, Uljanik, Dežanovac, Blagorodovac, Hrastovac, Antunovac i još nekima, dolazi do stvaranja mjesnih organizacija Njemačke narodne skupine. Muškarci, sposobni za vojnu službu, bili su organizirani u formacijama Njemačke momčadi, žene u Savezu njemačkih žena, a omladina u organizaciji Njemačke mladeži. Neki pripadnici Njemačkog Mannschafta ubrzo dobivaju uniforme, oružje i trake oko lijeve ruke na kojima se nalazio kukasti krst. Oni su vršili policijsku službu, hapsili komuniste, Srbe i Židove. Vršili su, kao i ustaše, patrolnu i stražarsku službu, a bavili se i obavještajnim radom. Jedni i drugi činili su sve da što prije organiziraju i učvrste okupacioni sistem i tako stvore situaciju kakvu je zahtijevao okupator.

Ustaše i mjesne organizacije Njemačke narodne skupine uz organizacione provodile su političke i propagandne mjere i akcije.

Jedna je od značajnijih političkih akcija ustaškog pokreta u 1941. godini održavanje masovnih zborova u svim gradovima i većim mjestima NDH. Prvi takav zbor održan je u Daruvaru 2. juna 1941.

Na dan zbora grad je bio iskićen slavolucima, a na sajmištu podignuta je i ukrašena govornica.

Od strane ustaškog vodstva na zboru su bili dr Milovan Žanić, predsjednik Zakonodavnog povjereništva pri poglavniku, dr Mladen Lorković, tajnik NDH, Mato Jagetić, predsjednik Ureda za kolonizaciju i još neki². Prije zbora održan

² Hrvatski narod, br. 109, od 3. VI 1941.

je defile naroda koji je trajao oko jedan sat. Prisustvovali su mu i građani i seljaci i to ne samo s daruvarskog, nego i pakračkog, grubišnopoljskog i virovitičkog kotara.

Prvi govornik bio je Milovan Žanić. Poslije njega govorili su Mladen Lorković i direktor Radio-Zagreba Radovan Latković, inače rodom iz Daruvara.

Na zboru je također govorio i predstavnik njemačke vojske u Daruvaru.

Svi govornici, a posebno Mladen Lorković, govorili su o tome da je cijeli hrvatski narod za ustaški pokret i da svi Hrvati podržavaju poglavnika Antu Pavelića. Veličao je fašističku Italiju i nacionalsocijalističku Njemačku. Raspirivao je mržnju prema Srbima i Židovima. Lorković je optuživao vodstvo Hrvatske seljačke stranke kao i sve one koji su surađivali s bivšim režimima. Isticao je da je Pavelić proširio granice Hrvatske na Drinu, Jadran i Dravu. Govorio je o njemu kao jednom od najvećih hrvatskih ljudi, o hrvatskom seljaku, protiv komunizma i drugih neprijatelja³.

Slični skupovi održani su nešto kasnije u Đulovcu, Siraču, Uljaniku i još nekim mjestima. Na njima su istupali vođe ustaškog pokreta i funkcionari s kotara. Svi oni su govorili o raznim pitanjima iznoseći pri tome mnoge netočnosti. Npr. Lorković je u svome izlaganju govorio o NDH kao samostalnoj i nezavisnoj hrvatskoj državi. Međutim, ona nije bila samostalna ni nezavisna, niti je bila država, bez obzira na to što je imala mnoge atribute države, nego je bila specijalni oblik okupacionog sistema koji su uspostavili okupatori. On je također rekao da je poglavnik proširio granice hrvatske države u onoj mjeri kakve su bile u vrijeme kralja Tomislava i Petra Krešimira IV. Razumije se, da ni ova tvrdnja nije bila točna. Prije svega o granicama NDH nije odlučivao Ante Pavelić, nego Adolf Hitler. Osim toga Rimskim ugovorima Musollini je oduzeo i pripojio Italiji znatne dijelove Hrvatske. Mađarska je uzela Međimurje i Baranju.

Govoreći o položaju Hrvata u Kraljevini Jugoslaviji, Lorković i ostali postojecićivali su vlastodršce Kraljevine Jugoslavije s cijelim srpskim narodom. To su činili smišljeno, nastojeći da kod hrvatskog stanovništva izazovu mržnju prema Srbima.

Svim tim mjerama vođe ustaškog pokreta imali su osnovni cilj da za ustaški pokret pridobiju što veći broj hrvatskog stanovništva. Nastojali su da prikažu da su Srbi i Židovi najveći neprijatelji Hrvata i da je cijelo hrvatsko stanovništvo u ustaškom pokretu i za NDH. Radi toga su pristupili još jednoj političkoj akciji. Na prijedlog Janka Tortića, jednog od zastupnika u Saboru iz redova HSS-a u vrijeme Kraljevine Jugoslavije, a po odobrenju poglavnika Ante Pavelića, od jula 1941. godine rukovodstva i organizacije bivše HSS izjašnjavaju se da pristupaju ustaškom pokretu. Ubrzo je i ta akcija poprimila opće razmjere pa su se sastanci o tome održavali u svim krajevima NDH. Ustaška štampa, kao i cijela propaganda, dali su u početku ovoj akciji veliki publicitet. Međutim, kada se uvidjelo da ta kampanja daje obratan učinak, da ona pokazuje brojnost i snagu HSS-a a malobrojnost ustaša, Pavelić je zabranio objavljivanje podataka o tome i ubrzo obustavio daljnje izjašnjavanje.

Mnoga rukovodstva i organizacije bivše HSS na kotaru izjasnili su se za pristupanje ustaškom pokretu. O tome je ustaško glasilo Hrvatski narod do-

³ Hrvatski narod, br. 111, od 5. VI 1941.

nosio podatke. Tako u broju 233. od 5. X 1941. donosi podatke o organizacijama bivše HSS u Đulovcu, Babinoj Gori i Cjepidlakama. Pod pritiskom ustaša morala su slično postupiti gotovo sva mjesna i općinska rukovodstva HSS-a.

Ustaše i Njemačka narodna skupina razvijali su propagandu u kojoj su isticali značaj NDH i Trećeg Reicha za hrvatski narod. Ona je dobila naročiti intenzitet nakon napada Sila osovine na SSSR. Tada uz antisrpski i antižidovski ona dobiva i protukomunistički karakter. U prvi plan ističu se podaci o napredovanju snaga Sila osovine u ratu protiv Antihitlerovske koalicije. S otpočinjanjem rata protiv SSSR-a u NDH se pooštrava teror protiv komunista i antifašista. Hajka protiv komunista uzima nevidene razmjere. Uslijedila su pojedinačna i masovna hapšenja ne samo članova Komunističke partije, nego i svih onih koji su bili protiv fašizma.

Da bi što jače utjecali na hrvatski narod, ustaše su se služili i drugim sredstvima. U gradovima su organizirali akcije za poboljšanje položaja radnika. S upravama nekih poduzeća u Daruvaru dogovorili su se o podizanju plaća radnicima. Početkom septembra pokrenule su akciju za izgradnju ustaškog doma u Daruvaru. U njemu je trebalo izgraditi prostorije za kulturno-zabavni i sportski život⁴. Poduzimani su neki komunalni radovi kao što su izgradnja kolnog mosta preko potoka Toplice u Daruvaru, proširenje Preradovićeve ulice, izgradnja i proširenje pločnika u nekim ulicama i izgradnja odvodnog kanala duž Trenkove ulice.

Početkom septembra 1941. godine upravna općina Hrastovac otcijepila se od kotara Garešnica i pripojila kotaru Daruvar. Ovu administrativno-teritorijalnu promjenu naredio je poglavnik NDH na zahtjev Njemačke narodne skupine. Ona je išla za tim, da se na kotaru Daruvar formiraju dvije njemačke općine: Blagorodovac i Hrastovac.

Naročitu pažnju ustaše su poklonili radu s omladinom. Formirali su rojeve, vodove i satnije Ustaške uzdanice, Ustaškog junaka i Starčevićeve mladeži. Angažirale su ih na raznim radovima i vojnoj obuci. Pripadnici ustaškog logora obilazili su pojedina mjesta s namjerom da pridonesu što uspješnijem radu i radi stjecanja uvida u stanje na kotaru.

Tokom 1941. godine ustaše su provodili razne akcije. Prikupljali su pomoć za siromašne, organizirali su kulturno-zabavni i sportski život, otvarali radničke kuhinje i tome slično.

Sve te mjere, političko-propagandne, i one komunalnog, kulturno-zabavnog i sportskog značaja, imale su zadatak da hrvatskom stanovništvu prikažu ustaše kao jedinu organizaciju koja vodi brigu o njegovim interesima.

Ovakvim radom ustaše su u pojedinim selima, a dijelom i u Daruvaru, uspjeli stvoriti svoja uporišta. Istina, oni su u većem broju hrvatskih sela i u gradu imali svoje organizacije i u njima jedan broj građana hrvatske nacionalnosti. Međutim, to je u većini slučajeva bilo samo formalno, jer je svaki Hrvat morao biti član neke od ustaških organizacija. Svaki onaj koji je odbijao da to učini, svrstavan je u red neprijatelja, a to je za sobom povlačilo teške posljedice. Dakle, u tim prvim danima okupacije mnogi građani postupali su formalno tako da ne dođu u otvoren sukob sa ustašama. Kasnije se situacija mijenja. Stvarno stanje postepeno potiskuje formalnu stranu i sve

⁴ Hrvatski narod, br. 200, od 2. IX 1941. i br. 246 od 18. X 1941.

više se pokazuje u pravom svjetlu. Na jednoj strani nalazili su se ustaše i oni što su ih podržavali, koji su bili manjina, dok se na drugoj nalazio narod koji s njima nije imao ništa zajedničkog.

U takvoj situaciji srpsko stanovništvo, izvrgnuto svestranom pritisku od strane ustaša, u početku živi u iščekivanju budućih događaja. Prema tome ono je bilo zaplašeno i sve do jeseni 1941. godine, do otpočinjanja NOB-a nije vidjelo izlaz iz te situacije.

To, kao i vijesti o masovnom strijeljanju Srba na bjelovarskom kotaru, u Glini itd. stvarali su paniku među Srbima. Očekivali su progone i uništenje. Tome je naročito pridonijelo oduzimanje imovine od imućnijih srpskih porodica u Daruvaru (Aleksandra Jovanovića, Dragana Novakovića, Toše Radosav- I jevića, Selakovića, Milojevića, Bosanca i još nekih drugih). Sve one su, osim porodice Bosanac, nasilno deportirane u Srbiju, a dozvoljeno im je da od imovine ponesu samo ono što je svakom članu obitelji stalo u putnu torbu⁵.

Najoštriji teror protiv srpskog stanovništva ispoljio se u nekim selima istočnog dijela kotara. Tamo su ustaše hapsili i ubijali istaknutije predstavnike ove nacionalnosti. Otpremili su u logor »Danica« jedan broj uhapšenih. S kotara su protjerali sve pravoslavne svećenike, prisvojili su njihovu imovinu, kao i imovinu pravoslavnih crkava. Zabranjena je upotreba ćirilice, kao i upotreba knjiga pisanih ovim pismom. Sve knjige, časopisi i novine, koje su se odnosile na srpski narod i njegovu prošlost, zabranjene su za upotrebu. Neizvršavanje ovih i drugih naredbi smatralo se radom protiv NDH.

Položaj Čeha bio je nešto povoljniji. Mnogi među njima, nastojeći da se zaštite, ulaze u Njemačku narodnu skupinu. Takvih primjera bilo je u Daruvaru, Končanici, Uljaniku, Dežanovcu i drugdje.

Mađari, kao i pripadnici drugih nacionalnosti, bili su tada u relativno povoljnom položaju. Takvo stanje uvjetovano je odnosom i položajem njihovih matičnih zemalja u odnosu na Treći Reich, a samim tim i NDH. Oni su imali mogućnost da ispoljavaju svoje nacionalne osjećaje, a da se pri tome ne trebaju bojati posljedica.

Kada je riječ o situaciji na kotaru, ne smiju se zapostaviti opći događaji. Stanje na frontovima, na istočnom kao i na afričkom, bilo je više nego povoljno za Sile osovine. Njihove armije su krajem 1941. godine bile na domaku Moskve i ugrožavale Aleksandriju i Kairo u Egiptu. Hitler je najavljavao skoru pobjedu, a time i kraj rata. Takva situacija je, nema sumnje, pogodovala ustašama i njihovim ambicijama.

Međutim, nakon izbijanja sukoba između Sila osovine i Sovjetskog Saveza dolazi u Jugoslaviji do pokretanja oružane oslobodilačke borbe koja se već krajem ljeta širi u sve krajeve zemlje. Ustaše svojom protivsrpskom politikom i genocidom prema ovom stanovništvu izazivaju njegovo neprijateljstvo. Osim toga, ustaška vlada svojim mjerama ekonomske politike pogađa već

1941. godine osnovne interese hrvatskog seljaka i radnika. Porast cijena industrijskim i poljoprivrednim proizvodima, sve veća nestašica poljoprivrednih proizvoda, nagli porast šverca i korupcije, sve potpunija mobilizacija vojnih obveznika u domobranstvo, ustaške i dobrovoljačke jedinice, sve jače demaskiraju ustašku propagandu.

⁵ Krsto Bosanac, n. n.

STANJE U PARTIJSKOJ ORGANIZACIJI I POLOŽAJ
KOMUNISTA U VREMENU OD KAPITULACIJE JUGOSLAVIJE
DO NAPADA NA SSSR

Međutim, i pored svih tih okolnosti komunisti nisu bili posve pasivni. Po povratku iz vojske, u drugoj polovici aprila, dakle prije hapšenja, Milan Basić saziva u parku Kupališta sastanak članova Partije i SKOJ-a. Prisustvovalo mu je oko 20 komunista, među kojima su bili: Josip Balaž, Vojo Vranešević, Dušan Kovačević, Stevo Rek, Rudi Rek, Josip Ruf, Vlado Pintarić, Ante Pintarić, Vlado Bjelaš, Boro, Branko i Veljko Sekulić, Rudi Hanževački, Mato Pongrac, Pavle Korošec i Ivica Šnajder³.

Sastankom je rukovodio Milan Basić, a govorio je o političkoj i vojnoj situaciji u Evropi i zemlji. Ukazao je na izdajnički i zločinački rad ustaša, a naglasio je da se komunisti moraju čuvati jer da će ih ustaše uskoro početi progoniti. Istakao je da Čehi treba odvracati od ulaska u Njemačku narodnu skupinu, da treba razvijati suradnju između Hrvata i Srba, te treba pronalaziti i prikupljati oružje.

Basić je mogao govoriti o ovim pitanjima zato što je nekoliko dana prije toga bio u Zagrebu gdje je od Jovice Markovića, člana Gradskog komiteta KPH Zagreba, saznao što treba raditi.

Početkom maja počinju komunisti Gornjeg Daruvara izvoditi prve akcije. Oni su se dogovorili da se nešto učini kako bi na vrijeme bili obaviješteni o namjerama ustaša u Daruvaru. Zbog toga su odlučili da član KP Josip Rašić stupi u oružnike. To mu je bilo tim lakše što mu je prijatelj iz djetinjstva i zemljak Mato Buconjić bio logornik ustaškog logora Daruvar. Buconjić se prema Rašiću odnosio prijateljski te mu je povjeravao razne informacije. Tom vezom komunisti Gornjeg Daruvara saznali su 15. V 1941. da će ustaše idući dan uhapsiti Milana Basića⁷, te su mu javili da se skloni. Pristupili su prikupljanju oružja i vojne opreme. Uspostavili su veze s gradom i komunistima u nekim selima.

U drugoj polovici maja komunisti sela Stražanac održali su svoj prvi sastanak. Na njemu su, uz prisustvo Alojza Pintara, raspravljali što da učine s nekolicinom mještana koji su prišli ustašama. O tome Blaž Čizmar u svojoj izjavi piše: »Pošto se u selu Stražancu prvih dana pojavilo nekoliko Paveličevaca stoga je prijeteća opasnost da se osnuje ustaška organizacija u selu. Partija je ocijenila i predvidjela svu težinu zla, za selo i okolicu ako se osnuje ustaška organizacija, zato smo na tom sastanku predložili samo dve točke dnevnog reda, i to:

1. Pod svaku cijenu obuzdati i onemogućiti toj nekolicini zavedenih Paveličevaca da ne osnuju ustašku organizaciju i
2. Prikupljanje oružja te zadržati prijašnje raspoloženje naroda tj. uz partiju«⁸.

⁶ Josip Balaž, n. n.

⁷ Blagoje Kovačić: Razvitak NOP u Gornjem Daruvaru (Izjava, arhiva autora)

⁸ Pavle Gregorić: Narodnooslobodilački pokret u zapadnoj Slavoniji, Moslavini i Bjelovarskom okrugu 1941. godine, str. 119. i 120; Mijo Fabijanić, n. n. i Blaž Čizmar, n. n.

O situaciji i radu komunista u Stražancu u to vrijeme piše u svojoj izjavi Mijo Fabijanić te navodi: »Partijska ćelija Stražanca održala je kratki sastanak na polju (u maju, p. p.) i uzela si u zadatak sa Skojevskom organizacijom da se osujeti svaki pokušaj stvaranja bilo kakove ustaške organizacije. Isto tako svaki član partije dobio zadatak da preko rodbine i povjerljivih ljudi djeluje u drugim selima. Ja sam odlazio u Dežanovac, Brestovac i Vel. Maslenjaču i preko rodbine i prijatelja djelovao da se ne učlanjuju u ustaške organizacije ... U Stražancu ustaše su dekretom postavile za rojnika Meštrović Ivana koji je bio politička neznalica, a uz kojeg su se priključili režimlje stare Jugoslavije⁹«.

Ubrzo poslije ovog sastanka došli su ustaški rukovodioci iz Daruvara da u selu formiraju ustašku organizaciju. Sazvali su narod na sastanak, ali im se odazvalo samo nekoliko mještana. Zbog neuspjeha, ustaše u selu počinju provoditi teror. Hrvate su optuživali za komunizam, a Česima i Srbima su se prijetili da će ih iseliti. No, sve to nije pomoglo jer su Hrvati Stražanca ostali izvan ustaških organizacija.

Situacija u Stražancu odražavala se i na druga sela. Povodeći se za njima, stanovnici Uljanika, Dežanovca i Otkopa odbijali su da ulaze u ustaške organizacije. Česi su se sve više distancirali od Njemačke narodne skupine. Tome su naročito pridonijeli Mirko Nemeč, Bohouš i Josip Vojaček. Oni su u selima na zapadnom dijelu kotara uspostavili veze s mnogim građanima te su tako utjecali na njihovo političko držanje.

Na sličnim pitanjima radili su komunisti i u Otkopima, Trojeglavi i Imsovcu. U to vrijeme za njih je bilo najvažnije onemogućivati stvaranje i rad ustaških organizacija i okupljanje građana oko sebe. Osim toga, oni su prikupljali oružje, ne zato što su znali da će doći do oružane borbe, nego zato što im je oružje trebalo zbog uvjeta u kojima su se nalazili.

Na istočnom dijelu kotara, kao i u samom Daruvaru, nije tada bilo nikakve organizirane aktivnosti. Srbi, koji su bili najbrojniji u tom kraju, živjeli su u strahu zbog stalnih prijetnji i vijesti o progonima što su ih ustaše provodili nad Srbima u drugim krajevima NDH.

O TERORU USTASA I NJEMAČKE NARODNE SKUPINE PROTIV KOMUNISTA

U vremenu od aprila do augusta 1941. godine partijska organizacija na kotaru prolazila je kroz takve uvjete koji su doveli do njenog privremenog prestanka s radom. Kotarsko partijsko rukovodstvo već tokom maja ne postoji. Stevo Šabić je krajem aprila uhapšen i odveden u logor »Danica« u Koprivnici¹⁰. Nedugo poslije toga uhapšen je Milan Basić koji je otpremljen u koncentracijski logor Kerestinec¹¹. Alojz Pintar je, zbog mogućnosti da bude uhapšen, prešao u ilegalnost te se sklonio u selo Stražanac. Gotovo dva mjeseca nije odlazio u Daruvar niti je pokušao utjecati na novonastalo stanje. Dušan Kova-

⁹ Mijo Fabijanić, n. n.

¹⁰ Prilog Građi za historiju NOP Slavonije 1941, u daljnjem tekstu: Prilog Građi (Historijski institut Slavonije 1965, str. 18)

¹¹ Isti izvor, str. 18. i 19.

Antun Cvitković

čević i Vojin Vranešević, članovi druge partijske ćelije u Daruvaru, da bi izbjegli hapšenje, povukli su se u ilegalnost te su živjeli u selu Imsovcu. Stevo Rek sklonio se u Daruvarske Vinograde, gdje je živio ilegalno sve do odlaska u partizane. Antun Cvitković ubijen je u sukobu s ustašama nedaleko Daruvara. U logor Jasenovac otjerani su Rudi Hanževački i Mato Pongrac. Ivo Vidaković otišao je u Vukovar, a Zvonko Brkić na područje kotara Grubišno Polje. Janko Grendjir mobiliziran je u domobranstvo te je kao legionar poslan na istočni front, gdje je i poginuo.

Slična situacija bila je i s ostalima. Stjepan Bažant se u tim uvjetima privremeno pasivizirao, Josip Balaž je uhapšen i deportiran u logor, a u gradu je ostao gotovo sam Josip Kopriva¹².

Prema tome, u gradu je partijska organizacija u julu bila razbijena. Ona tu ne samo da nije imala svoje ćelije, nego nije bilo ni njenih članova.

Partijska ćelija u selu Stražanac smanjila je svoju aktivnost u martu 1941. godine. Do toga je došlo zbog odlaska jednog broja članova KP u vojsku Kraljevine Jugoslavije. Nakon sloma jugoslavenske države, članovi KP vratili su se i obnovili rad organizacije. No, i pored toga, do njene pune aktivnosti dolazi tek u ljetu 1941. godine i to nakon povezivanja s Pavlom Gregorićem, članom CK KPH i povjerenikom CK za Slavoniju, Moslavinu i bjelovarski okrug.

U Blagorodovcu, selu koje je pretežno nastavalo njemačko stanovništvo, nakon okupacije formirana je mjesna skupina Njemačke narodne skupine. Njeni pripadnici vršili su pritisak na članove Partije te su ih time doveli u pasivan položaj. Istina, oni su osuđivali nacional-socijalizam i Hitlera, ali nisu ništa činili na provođenju partijskih direktiva. Zbog toga je povjerenik CK KPH Pavle Gregorić sredinom 1941. godine isključio sve članove iz Partije, čime je i ćelija prestala postojati¹³.

¹² Isti izvor

¹³ Pavle Gregorić, n. n. str. 125.

Slično stanje bilo je i u ćelijama u Otkopima, Trojeglavi i Gornjem Daruvaru. I one su neko vrijeme prestale radom. Međutim, za razliku od naprijed navedenih, u ovima nije bilo hapšenja. No nestankom partijskog rukovodstva na kotaru, kao i zbog terora ustaša i pripadnika Njemačke narodne skupine, njihova se aktivnost privremeno svela na minimum¹⁴.

Obavijestima o strijeljanju komunista, Srba i Židova, hapšenjima i privremenim zatvaranjem pojedinaca i grupa od strane ustaša i Njemačke narodne skupine, stalnim prijetnjama i uznemiravanjem, okupator i njegovi suradnici nastojali su stvoriti psihozu straha i poslušnosti. Hrvatsko stanovništvo nastojali su pridobiti propagandno-političkim mjerama, Njemačka je dobivala obećanja da će postati gospodar u ovim krajevima i da će Njemački Reich vladati Evropom i svijetom.

POJAVA I RAZVITAK NOP-a DO SEPTEMBRA 1941. GODINE

OKRUŽNA PARTIJSKA KONFERENCIJA KPH ZA OKRUG NOVA GRADIŠKA I NJEN ZNAČAJ ZA RAZVITAK NOP-a

Nakon sastanaka što ih je 10. i 14. IV 1941. održao s nekim članovima CK KPJ i KPH, sekretar CK KPJ Josip Broz dao je uputstva koja su prenošena u sve organizacije KP na području Jugoslavije. Da bi što prije i što potpunije upoznao komuniste Hrvatske, CK KPH uspostavljao je veze sa svim organizacijama KP u Hrvatskoj. Na područje okruga Nova Gradiška dolazio je sekretar CK KPH Rade Končar, a usporedno s njime i član CK KPH Pavle Gregorić. Gregorić je uskoro zatim dobio zaduženje da na području zapadne Slavonije, Moslavine i bjelovarskog okruga radi na sređivanju stanja u Partiji i da vrši pripreme za otpočinjanje oružane borbe protiv okupatora i njegovih suradnika.

Pavle Gregorić dolazi u Slavoniju već tokom maja, a prvi sastanak održava s članovima Kotarskog komiteta Virovitica. Na područje Daruvara dolazi prvi puta posljednjih dana maja. Iz Banove Jaruge preko Uljanika došao je u Jami. Tu je u kući Bohouša Vojačeka, u njegovom mlinu, postavio svoju bazu. To mjesto najviše mu je odgovaralo jer se nalazilo na međi novogradiškog i bjelovarskog okruga, između kotareva Daruvar, Pakrac i Garešnica. U okolici su se nalazila njemačka sela Hrastovac, Blagorodovac i Sokolovac u kojem je, osim Nijemaca, bilo Mađara i nešto Čeha. U Blagorodovcu je postojala partijska ćelija, a u Hrastovcu i Sokolovcu bilo je članova Partije i suradnika. Zbog svega toga Vojačakov mlin, koji je kasnije dobio naziv Jama, bio je pogodno mjesto za bazu Povjereništva CK KPH za Slavoniju, Moslavinu i bjelovarski okrug.

Prilikom boravka u Jami, Gregorić se interesirao za stanje u partijskoj organizaciji u tome kraju, za političke prilike, držanje Nijemaca, ustaša, Čeha

¹⁴ Prilog Gradi, str. 19.

Rade Končar

Pavle Gregorić

Madara i drugih. Nakon razgovora, Vojaček je Gregorića odveo u Blagorodovac gdje je ovaj drugi dan održao sastanak partijske organizacije. Na sastanku je govorio o situaciji u Evropi, Hitleru i potrebi borbe protiv fašizma. Komunisti, koji su po nacionalnosti bili Nijemci, osuđivali su Hitlera i fašizam. Upoznali su Gregorića da u selu, zbog njihova utjecaja, mnogi Nijemci nisu stupili u Njemačku narodnu skupinu¹.

Nekoliko dana poslije toga, Gregorić je iz Okučana opet došao u Daruvar s namjerom da se tu poveže s članovima Partije, da čuje o stanju u gradu i okolici i da članovima Partije dade zadatke. Otprije je poznavao Stjepana Šabića i Alojza Pintara. Za Šabića je ubrzo čuo da je uhapšen i odveden u logor, dok Pintara nije pronašao. Zbog toga je neobavljena posla otputovao u Jamu².

Od početka juna, na području novogradiškog okruga komunisti su vršili pripreme za Okružnu konferenciju KPH Nova Gradiška. Odredili su u svakoj partijskoj organizaciji koji će član predstavljati koji kotar. U ime komunista kotara Daruvar na Konferenciju je došao Alojz Pintar. Održavala se u Banovoj Jarugi u kući Josipa Vojačeka 18. VI 1941. Na Konferenciji se raspravljalo o političkoj situaciji, stanju na okrugu, pripremama za oružani ustanak, organizacionim pitanjima, izgradnji članova i radu SKOJ-a³. Govoreći o političkoj situaciji u svijetu, Gregorić je objasnio sporazum između SSSR-a i Trećeg Reicha. Govorio je o potrebi rada sa seljacima i radnicima i o potrebi podizanja morala u narodu. Predstavnici kotarskih organizacija KP govorili su o stanju na svojim kotarima. Iznosili su podatke o prikupljenom oružju, municiji i vojnoj opremi. Raspravljalo se o organizacionim pitanjima pa je zaključeno da se što prije popune i osposobe kotarski komiteti u Pakracu i Daruvaru. Za Novsku i Novu Gradišku zaključak je bio da kotarske komitete treba odmah formirati. Dogovoreno je da treba pojačati rad među pristašama HSS-a, pripadnicima nacionalnih manjina u prvom redu Cesima i Slovacima. Odlučeno je da treba činiti sve da Hrvati poduzimaju mjere radi zaštićivanja Srba pred nasiljem ustaša.

Raspravljajući o SKOJ-u, zaključeno je da njegov rad treba pojačati, da u njega treba smjelije primati one omladince i omladinke koji su se kao antifašisti pokazali hrabri, sposobni i aktivni*.

Značaj ove Konferencije bio je višestruk. Prije svega bilo je važno to što su se na jednom sastanku našli predstavnici partijskih organizacija četiriju kotara i što su bili u situaciji da čuju informacije od najobavještenijeg partijskog rukovodioca u sjevernoj Hrvatskoj. Upoznali su se s vojno-političkom situacijom u Evropi i svijetu, s prilikama u zemlji, raspoloženjem naroda na okrugu kao i zadacima i radom koji su predstojali. Tako informirani, delegati su se vratili na svoje kotareve. Bili su u situaciji da obilazeći pojedine komuniste i partijske organizacije u selima i gradovima vrše propagandu protiv fašizma i poduzimaju mjere na jačanju i osposobljavanju partijskih i skojevskih organizacija. Oni su, a pod njihovim utjecajem i komunisti koji su se

¹ Pavle Gregorić, n. n. str. 84. i 85.

² Isto, str. 106.

³ Isto, str. 106 — 111.

⁴ Isto

upoznali sa situacijom i zadacima, upoznavali narod s tadašnjom situacijom, kako se treba držati i što treba raditi u tim uvjetima.

Prema tome, Konferencija je pridonijela aktivnijem radu komunista i stvorila kakvu-takvu perspektivu ne samo komunistima, nego i svim onim građanima s kojima su komunisti tada dolazili u doticaj.

PRVE MJERE U ORGANIZIRANJU NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA

Napadom Sila osovine na Sovjetski Savez 22. juna 1941. dolazi do bitnih promjena. Komunistima tada postaje jasno da će se uskoro prijeći na otvorenu oružanu borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. To se moglo očekivati jer je CK KPJ proglasima i direktivama pripremao članove Partije i SKOJ-a za tu aktivnost.

Prvi sastanak na kojem se raspravljalo o borbi protiv okupatora i njegovih suradnika, održan je 28. juna u selu Stražancu. U kući Blaža Čizmara dvanaestorici komunista govorio je Pavle Gregorić. Rekao im je da što prije treba formirati oružanu grupu koja će vršiti napade na ustaše, pripadnike Njemačke narodne skupine i Njemačkog Wehrmachta. Zatražio je da se nastavi s prikupljanjem oružja i vojničke opreme. Govorio je o potrebi jačanja brat-

Kuća Vasiljke Lončar, u kojoj je održana sjednica KK KPH lipnja 1941.

Josip Rašić »Visoki«

stva između Hrvata i Srba, o sprečavanju odlaska Hrvata u domobranstvo i ustaše, da se ustašama ne predaju pšenica i drugi poljoprivredni proizvodi, da komunisti populariziraju SSSR i Crvenu armiju.

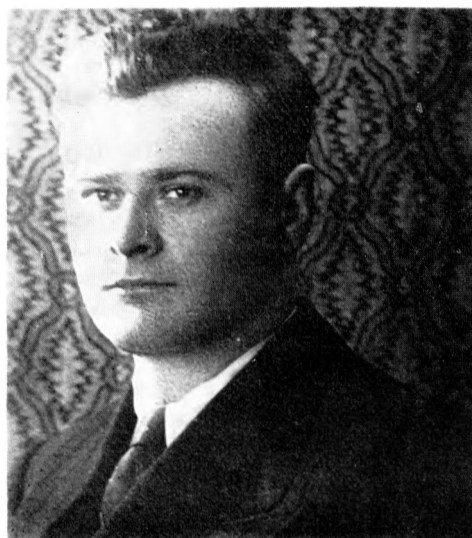
Sastanku su prisustvovali Alojz Fintar i Bohouš Vojaček⁵.

Nakon sastanka u Stražancu, Gregorić je otišao u neposrednu blizinu Daruvara gdje je u Daruvarskim Vinogradima, u kući Josipa Bažanta, trebao osnovati novi kotarski komitet KPH Daruvar. Tu se sastao s Alojzom Pintarom, Josipom Koprivom, Bohoušem Vojačekom i još nekim članovima KP iz Daruvara. Namjera mu je bila da pridonese obnavljanju partijske organizacije u Daruvaru koja se nakon uspostave NDH, gotovo raspala. Međutim, sastanak nije uspio jer na njega nije stigla većina pozvanih⁶.

Nekoliko dana poslije neuspjelog održavanja sastanka članovi Partije ponovo su pozvani, ali ovaj puta u Gornji Daruvar. Sastanak je održan početkom jula u kući Vasiljke Lončar. Pored Gregorića prisustvovali su mu Alojz Pintar, koji je preuzeo dužnost sekretara Kotarskog komiteta KPH,

⁵ Isto, str. 120.

⁶ Isto, str. 119. i 120.

Tanasije Milinović »Primjer«

Nikola Jakšić, Josip Kopriva i Josip Rašić. Na sastanku se raspravljalo o situaciji u zemlji i svijetu te je dogovoreno da se priđe izvršavanju zadataka iz proglašavanja CK KPJ o dizanju ustanka.

Poslije se pristupilo razmatranju mjera radi proširenja partijske organizacije na kotaru⁷.

Nedjelju dana kasnije u voćnjaku Blagoja Kovačića održan je drugi prošireni sastanak. U njegovom radu sudjelovali su: Pavle Gregorić, Alojz Pintar, Josip Kopriva, Josip Vojaček, Josip Rašić, Mitar Lončar, Blagoje Kovačić, Janko Kasunić, Savo Kovačić, Tanasije Kozar, Stevo Kovačić, Đuro Đermanović, Krsto Stojković i Lazo Lončar⁸. Uvodno izlaganje imao je član CK KPH Pavle Gregorić. Govorio je o ratu Njemačke i SSSR-a, te je naglasio da je Njemačka velika vojnička sila i da će rat dugo trajati. Poslije toga iznio je zadatke koje je trebalo izvršavati, a zatim su podijeljena zaduženja. Mitar Lončar dobio je zadatak da ode u Sirač i Velike Bastaje i da tamo uspostavi vezu sa simpatizerima Partije, da im da upute za rad i da se upozna sa situacijom u tom kraju. Blagoje Kovačić je zadužen da ode u Jamu i da tamo od Vojačeka preuzme propagandni materijal koji je trebalo raspakirati po okolnim selima. Savo Kovačić je dobio zadatak da uspostavi vezu sa simpatizerima u Batinjanima, a Kasunić u Ivanovom Polju. Slično se postupilo i prema ostalima. Na tom sastanku formiran je Kotarski komitet Partije, a činili su ga: Alojz Pintar, sekretar, Josip Rašić, Blagoje Kovačić, Tanasije Milinović i Nikola Jakšić⁹.

Poslije ovih sastanaka rad na organiziranju narodnooslobodilačkog pokreta počeo se bolje odvijati. Uspostavljene su veze između komunista i simpati-

⁷ Isto, str. 121 — 123.

⁸ Blagoje Kovačić, n. n.

⁹ Blagoje Kovačić, n. n. i Pavle Gregorić, n. n. str. 121.

zera u Jami, Blagorodovcu, Stražancu, Imsovcu, Trojeglavi, Uljaniku, Dežanovcu, Brestovcu, Gornjem Daruvaru, Daruvaru, Batinjanima, Siraču, Doljanima, Ivanovom Polju i još nekim selima. To je omogućavalo da se rad koordinira, da se komunisti međusobno pomažu i obavještavaju. Simpatizeri Partije su u Batinjanima prikupili 20 pušaka, a u Dežanovcu 8. Nešto oružja i vojničke opreme prikupljeno je u Gornjem Daruvaru, Imsovcu, Govedem Polju i Trojeglavi¹⁰.

Prvu diverzantsku akciju na kotaru izvršili su komunisti Stražanca. Oni su porušili nekoliko telefonskih stupova između Končanice i Velikih Zdenaca. Ustaše, oružnici i pripadnici Njemačke narodne skupine nastojali su saznati za izvršioca ovog djela, ali nisu uspjeli. Poslije ove akcije, koja je izvedena u julu 1941. godine, skojevci iz Stražanca napisali su antifašističke parole na seoskoj školi. Ustaše su uskoro saznali za pisca parola te su sazvali mještane Stražanca na sastanak. Tražili su da ga prisutni osude i donesu zaključak da se on uputi u logor. Narod je odbio zahtjev ustaša¹¹.

Članovi Partije i SKOJ-a iz Stražanca uspostavili su u susjednim selima mnoge veze. U Brestovačkim Brdima radili su s Milutinom Kovačićem i Franjom Ivanovićem, Brestovcu s Antunom Heroutom, Mnezerom, Venclom Kudrnovskim, Stevom Banovićem i Đurom Franićem. U Dežanovcu radili su: Mato Cvitković i cijela obitelj, Ivan Tih i Antun i Emil Bok, Ivanovom Polju Petar Žutinić, braća Đuro i Zdravko Šagovac, Vinko Domović i Savo Kovačić. U Gornjem Dežanovcu aktivni su bili simpatizeri Andrija Ivanec, braća Domovići i jedan broj omladinaca. U Končanici je surađivao Josip Hejtmanek i nekoliko seljaka Čeha. U Borišu su to bili Josip Bešanić i Tomašek, a u Otkopima Ivan Petražlek, Berislav Ljubojević, Antun Matejka, braća Ružička, Stjepan Čuturilo, Franjo Ambrož i Josip Kral. U Imsovcu nosilac svih aktivnosti bio je Nikola Jakšić. Uz njega su se isticali Jovo Peulić, Đuro i Dragan Živković, Ana i Petar Jakšić. U Kreštelovcu aktivni su bili Ilija i Lazo Vrač i Lazo Marković. U Sokolovcu su radili braća Bok, u Uljaniku Mirko Nemeč, Jelka Bojčić i Miro Matašin. U Trojeglavi je djelovala Partijska organizacija kojom su rukovodili Alojz Kufrin i Mato Pintarić. U selima Miljanovac, Doljani, Kip, Sredani, Bijela i Markovac bio je veći broj suradnika. U Siraču se oslanjao na člana Partije Stjepana Raketića. U Šupljoj Lipi bilo je dvanaest suradnika¹².

Prema tome među učesnicima NOP-a bilo Hrvata, Srba, Čeha, Nijemaca i Madara. Oni su okupljali oko sebe sve one koji su mrzili okupatore i njihove suradnike. Među njima, osim muškaraca bilo je žena, a najviše omladine. Njihova aktivnost tokom jula, augusta i septembra svodila se na populariziranje SSSR-a, raskrinkavanje okupatora i ustaša, na prikupljanje oružja, vojničke opreme i na uspostavljanje međusobne suradnje.

Najčešći oblik političkog rada u to vrijeme bili su povremeni sastanci na kojima se govorilo o situaciji na frontovima i u Jugoslaviji. Tada su partijski rukovodioci govorili o potrebi oružane borbe, formiranju oružanih grupa, diverzijama i sabotazama na saobraćajnicama i u poduzećima. Jedan takav sa-

¹⁰ Gojko Vezmar, n. n. i Blagoje Kovačić, n. n.

¹¹ Mijo Fabijanić: n. n.

¹² Isti izvor, Ana Jakšić: Izjava (arhiva autora), Alojz Pintar, n. n., Bogdan Gojko-
vić: Sjećanje (arhiva autora)

stanak održao je na poziv Nikole Jakšića Pavle Gregorić krajem augusta u selu Imsovac. Gregorić je prisutnima govorio o borbama na istočnom frontu, politici Komunističke partije, formiranju partizanskih grupa i odreda u zemlji i o oružanim borbama koje su se tada vodile u raznim krajevima zemlje. Na sastanku u Imsovcu formirana je partijska jedinica u kojoj su bili sekretar Nikola Jakšić, a članovi Đuro i Dragan Živković, Dušan Kovačević i Vojin Vranešević. Sastanku je osim Pavla Gregorića prisustvovao i Alojz Pintar¹³.

Na istočnom dijelu kotara situacija je bila znatno drugačija nego na zapadnom. Tu je pritisak ustaša bio znatno jači. Osim toga, drastičniji odnos ustaša prema Srbima na virovitičkom kotaru potencirao je revolt Srba u ovim dijelovima daruvarskog kotara. Oni su već tada čuli da se u raznim dijelovima zemlje vode borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. Počeli su shvaćati da samo oružanom borbom mogu osigurati egzistenciju. Obzirom da je jednom broju istaknutijih Srba zaprijetila opasnost da budu uhapšeni i deportirani u koncentracione logore, neki od njih odbjegli su u šume. Tako je u julu u okolici sela Lisičine nastala oružana grupa, kojoj se za rukovodioca nametnuo Jovo Kosanović, prijeratni organizirani četnik. Grupa je imala oslonac u okolnim srpskim selima: Lisičine, Stara i Nova Krivaja, Kuzma, Klisa, Gornji Borci i Zaile.

Iako u grupi nije bilo komunista, ipak je većina njenih pripadnika, među kojima se naročito isticao Nikola Miljanović, bila za suradnju s hrvatskim stanovništvom i građanima drugih nacionalnosti. Dok su prvi namjeravali intervenirati samo onda kada ustaše u njihovim selima vrše nasilja, dotle su duži bili za to da se grupa poveže s partizanskim grupama koje u to vrijeme djeluju na Psunju i Papuku.

NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET OD SEPTEMBRA DO KRAJA 1941. GODINE

ORGANIZACIONO-POLITIČKA IZGRADNJA

Djelatnost Kotarskog komiteta KPH pokrivala je sve do pred kraj godine uglavnom zapadni i srednji dio kotara sa gradom Daruvarom. Istočni dio povremeno su posjećivali neki od članova Komiteta ili komunisti koji su za to bili zaduženi. Najčešće je sela u tom kraju posjećivao Tanasije Milinović. Odlazio je u Kip, Sirač, Pakrane, Šibovac, Bijelu, Borke i druga sela. Mijo Fabijanić je odlazio u Velike Bastaje. U Bastaje je odlazio i Mitar Lončar koji je održavao vezu sa Stevom Popovićem.

Međutim, ono što nije učinio Kotarski komitet Daruvara, učinili su komunisti s područja kotara Pakrac i oružana grupa koja je boravila u okolici sela Lisičine, Stara i Nova Krivaja. Saznavši za tu grupu, komunisti Pakraca nastojali su da se s njom što prije povezu. Interesiralo ih je kakva je to grupa, tko

¹³ Pavle Gregorić, n. n. str. 141.

je sačinjava, koje je političke orijentacije i kakvi su joj ciljevi. Posredstvom Stanka Gostimira, šumara s područja Pakraca, član Partije, šumarski inženjer Vlado Lončar povezo se s grupom u kojoj je tada bilo 18 naoružanih boraca. Nastojao je da s pripadnicima grupe održi sastanak i da ih pridobije za narodnooslobodilačku borbu. Sastanak, na koji je pozvao još oko 15 seljaka Srba iz Gornjih i Donjih Boraka, Koreničana, Potočana i još nekih, održao je u šumi Ravne nade nedaleko Zaila. Na njemu je o situaciji u zemlji i svijetu govorio član Kotarskog komiteta KPH Pakrac Pero Kin. On je prisutnima govorio o tome da je Komunistička partija Jugoslavije pokrenula oružanu oslobodilačku borbu te ih je pozvao u rat protiv okupatora i domaćih izdajnika.

O tome se u izvještaju Ministarstva hrvatskog domobranstva kaže: »6/ — Noću 27/28. rujna je u pučkoj školi u selu Gor. Borci kotara Daruvar održan komunističko-četnički sastanak. Na sastanku je bilo 18 ljudi iz kotara slatinskog, daruvarskog, virovitičkog i pakračkog. (Ne zna se sasvim točno da li je na sastanku bilo 34 ili 36 prisutnih jer su podaci o tome kontradiktorni — p. p.). Govor je održao 1 nepoznat čovjek iz Zagreba.«¹⁴

Iako ovaj sastanak nisu organizirali daruvarski, nego pakrački komunisti, poklonili smo mu pažnju zato što je održan na teritoriji daruvarskog kotara i što su mu prisustvovali ljudi iz sela kotara Daruvara i što je imao reperkusije na narod istočnog dijela daruvarskog kotara. Naime, nedugo nakon sastanka, ustaše, koje je obavijestio njihov doušnik Petar Šljivić, pohapsili su sve one seljake za koje im je on dao podatke te su ih predali pokretnom sudu, a zatim jedan broj uputili u koncentracioni logor, a neke su pustili kućama. Grupa je sve do kraja godine imala veze s pojedincima u selima Gornji i Donji Borki, Zaile, Stara i Nova Krivaja, Klisa i još nekima. No, ona je uglavnom stvarala antiustaško raspoloženje među srpskim narodom.

Narod ovih sela snabdijevao je grupu hranom, opremom i oružjem, a dostavljao joj je informacije o kretanju i namjerama neprijatelja. Prema tome, iako ona tada još nije bila partizanska, grupa je vršila pozitivan utjecaj među stanovništvom toga kraja. Koliko su tome pridonijele oružane akcije koje je grupa poduzimala, vidjet će se kada budemo govorili o njenim sukobima s ustašama. Iako su ti sukobi teško pogađali stanovništvo toga kraja, jer su se ustaše osvećivali narodu, ipak je njena aktivnost u narodu stvorila spoznaju da se oružanom borbom može suprotstaviti neprijatelju.

Novi centar narodnooslobodilačkog pokreta na istočnom dijelu kotara postaje u to vrijeme Miljanovac. U njemu je živio član Partije Tanasije Miličević, koji tada postaje član Kotarskog komiteta KPH Daruvar. On je bio povezan i s komunistima na kotaru Pakrac, a uspostavljao je veze u selima Batnjani, Borki, Zaile, Bijela, Markovac, Pakrani, Kip, Šibovac, Sirač i drugim¹⁵. U svima je pridobio suradnike koji su radili na provođenju direktiva što im ih je prenosio. Suradnici su se u tim i drugim selima međusobno povezivali. Tako je stvorena mreža institucija narodnooslobodilačkog pokreta u ovom kraju. Mrežu su činile grupe suradnika, koje su kasnije poznate pod nazivom

¹⁴ Građa, knj. I, dok. br. 137, str. 210.

¹⁵ Simo Stjepanović: Podaci o radu u prvim danima 1941. godine u vezi s NOP-om (arhiva autora)

odbori. U njima nije bio određen broj članova, niti su birani rukovodioci. Najčešće su grupama rukovodili oni koji su prvi počeli surađivati s NOP-om, kao i oni koji su bili sposobniji i hrabriji.

Tokom jeseni 1941. godine ovakve grupe nastaju i u drugim dijelovima kotara. Formirane su u Stražancu, Blagorodovcu, Otkopima, Uljaniku, Gornjem Daruvaru, Gornjem Dežanovcu i Dežanovcu, Trojeglavi, Imsovcu, Daruvarskom Brestovcu, Končanici, Golubinjaku, Šibovcu i nekim drugima. Njih su činili muškarci i žene, među kojima je najviše bilo omladine. U nekima od ovih sela, u kojima je bio veći broj suradnika, izdvaja se manji broj najaktivnijih koji se postepeno pretvara u odbor za suradnju s NOP-om. Njima su se svojim radom kao rukovodioci nametnuli oni koji su bili najaktivniji, najhrabriji i najpovjerljiviji. Tada ih nisu nazivali predsjednicima odbora, ali su to u stvari bili. Ovi odbori, kao i ostali suradnici narodnooslobodilačkog pokreta, propagirali su u svojim selima narodnooslobodilačku borbu, razobličavali su postupke ustaša i okupatora, prikupljali su oružje, municiju, vojnu opremu, sanitetski materijal i drugo što je bilo od koristi za vođenje oružane borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. Bavili su se obavještajnim radom i organizirali kurirsku službu. Suradnici NOP-a u pojedinim selima bili su međusobno povezani te su tako djelovali kao cjelina. Istina, svi nisu znali jedni za druge, nego su samo pojedinci bili na vezi. To je bilo nužno zbog održavanja djelovanja u tajnosti.

U vremenu od septembra do kraja godine održano je više ilegalnih sastanaka u selima. Najviše ih je bilo u Stražancu, Gornjem Daruvaru, Imsovcu i Trojeglavi. Njima su najčešće prisustvovali sekretar Kotarskog komiteta Alojz Pintar, član Okružnog komiteta KPH za okrug Nova Gradiška Josip Vojaček, i član CK KPH Pavle Gregorić. Slični sastanci održani su u Kreštelovcu, Sokolovcu, Otkopima i drugdje¹³.

Prema tome na kotaru je do kraja 1941. godine bilo više grupa suradnika koje su međusobno bile povezane. Njih je bilo i u Daruvaru, ali ne u tolikoj mjeri kao što je to bilo u selima. Za to su postojala dva razloga. Prvi je bio taj što u gradu tada gotovo ne postoji partijska organizacija. Djelovali su samo neki članovi KP i skojevci. Drugi razlog je taj što su u njemu bile koncentrirane jake neprijateljske snage koje su onemogućavale širu i intenzivniju aktivnost pripadnika NOP-a.

FORMIRANJE PRVIH ORUŽANIH GRUPA I NJIHOVA AKTIVNOST

Ako se ne uzme u obzir grupa koja je djelovala na istočnom dijelu kotara, jer je nastala na području kotara Podravska Slatina, može se reći da je prva oružana grupa na daruvarskom kotaru formirana u Gornjem Daruvaru. Osnovana je početkom oktobra, a sačinjavalo ju je pet boraca. U grupi su bili Krsto Stojković, Blagoje Kovačić, Simo Dermanović, Petar Šarac i Savo Kovačić¹⁷. Članovi grupe bili su naoružani, ali su živjeli legalno kod svojih kuća.

¹³ Mijo Fabijanić, n. n.; Blaž Čizmar, n. n. i Dragan Dakić: Prilike u Uljaniku i okolici pred rat i 1941. godine

¹⁷ Blagoje Kovačić, n. n. i Gojko Vezmar, n. n.

Prema tome to nije bila partizanska nego udarna grupa. Prva akcija koju je namjeravala izvršiti, bio je napad na Garešnički Brestovac. Međutim, akcija je u posljednji čas odgođena. Grupa je u selu i okolici sakupljala oružje i vojničku opremu. Izvodila je i oružane akcije. Održavala je straže prilikom sastanaka KK KPH i prilikom dolaska partijskih rukovodilaca na ovaj teren. U selima Končanici i Šupljoj Lipi oduzela je domobranima tri vojničke puške, tri para cipela i tri uniforme. Nešto kasnije dobila je dvije puške u Gornjem Dežanovcu, a zatim je izvršila akcije u selima Doljani, Šibovac i Golubinjak. Tom prilikom zaplijenila je dvije vojničke puške, dva revolvera, dvije vojničke uniforme i manji broj metaka¹⁸.

Na istočnom dijelu kotara u okolici Boraka početkom oktobra formirana je prva partizanska grupa. Grupom je rukovodio Pajo Orozović. Osim njega u njoj su bili Branko Grujić, Rade Popović i Stanko Gostimir. Formirali su je komunisti s kotara Pakrac. Od daruvarskih komunista s grupom je održao vezu član KK KPH Daruvar Tanasije Milinović. Grupa je surađivala sa stanovnicima sela Borki, Zaile, Bijela, Markovac, Pakrani, Doljani, Kip, Batinjani, Šibovac i još nekih.

Članovi Partije u selu Otkopima djelovali su također kao udarna grupa. Oni su kod Končanice od patrole Njemačke narodne skupine oduzeli jedan prsni mitraljez i dva revolvera. Osim toga od pripadnika mjesne zaštite oduzeli su nekoliko vojničkih pušaka¹⁹.

Mlin »Jama« sjedište Povjereništva CK KPH

¹⁸ Prilog Građi, str. 20. i Blagoje Kovačić, n. n.

¹⁹ Gojko Vezmar, n. n.

Diverzija u Siraču 1941. god.

Odred »Matija Gubec« formiran je 4. X 1941. u kući Bohouša Vojačeka, zvanog Jama. Formirao ga je Pavle Gregorić. Sačinjavali su ga Josip Vojaček, Rade Pavlović, Jakob Fijan, Franjo Hemetek, Pero Car, Milan Pavlović i Andrija Kmecik²⁰. U Odredu je bilo Hrvata, Srba, Čeha i Slovaka. Većina, i to šestorica, bili su radnici i jedan seljak. Od naoružanja imali su sedam pušaka, pet ručnih bombi i pet revolvera²¹.

Prilikom formiranja Odreda Pavle Gregorić je za komandira predložio Josipa Vojačeka, a za političkog komesara Radu Pavlovića.

Svi pripadnici Odreda bili su članovi Komunističke partije, a živjeli su na kotaru Novska. Odred se neko vrijeme nakon formiranja zadržao na području Daruvara, jer su Gregorić i rukovodstvo smatrali da borci trebaju proći vojničku i političku obuku jer su samo trojica bili u vojsci Kraljevine Jugoslavije. Učili su rastavljati i sastavljati vojničku pušku i revolver. Vježbali su kako se baca ručna bomba, postavlja mina, postavlja zasjeda i slično. Osim toga upoznali su se s dokumentima koje je o političkoj i vojničkoj situaciji u zemlji i svijetu izdavao CK KPJ, o mjerama radi pokretanja i razvijanja na-

²⁰ Prilog Gradi, str. 62,

²¹ Isto

rodnooslobodilačke borbe, o odnosima prema ustašama, pripadnicima Njemačke narodne skupine itd.

Odred je odmah nakon osnivanja uspostavio veze s komunistima u selima Stražanac, Imsovac, Kreštelovac, Trojeglava, kao i sa suradnicima u nekim drugim selima daruvarskog kotara.

Iako je kasnije otišao na područje kotara Novska, ipak je njegovo formiranje na području Daruvara imalo snažan politički učinak. Simpatizeri narodnooslobodilačkog pokreta u navedenim selima dobili su time moralnu podršku te su postali aktivniji i hrabriji u obavljanju raznih zadataka.

Tokom oktobra, novembra i decembra u Odred je došlo još jedanaest novih boraca i to: Stjepan Vir, Karlo Hemetek, Gabro Vidović, Nikica Smiljanić, Jovo Rončević, Lazo Đozlija, Nikola Miljanić, Đuro Milosavljević, Ljubica Orobabić, Rade Ljiljak i Boško Mijic". Među njima bilo je Hrvata, Srba i Čeha. Bilo je radnika, seljaka i đaka.

Iako je Odred vršio akcije na kotarima Novska, Pakrac i Daruvar, ipak je napad što ga je izvršio na Kamenolom u Siraču na kotaru Daruvar bila najuspješnija i najznačajnija akcija Odreda u 1941. godini. Izvršena je 27. na 28. novembra 1941. O akciji se u izvještaju Zapovjedništva II domobranskog zbornog Ministarstvu Hrvatskog domobranstva od 28. XI 1941. navodi: »Oko 10 km južno od Daruvara, napadači na kamenolom Sirača odvucli 6 sanduka dinamita.

Za gonjenje odmetnika prikupit ćemo u Daruvaru, Španovici i Zvečevu, 22 km istočno od Daruvara, po 1 satniju i po vod strojnica — pod zapovjedništvom p. pukovnika Karlovića iz Požege. Nemamo više snaga. Pomognite nas vi sa ustašama²³.

Dakle, protivnik je izvijestio o napadu partizana na kamenolom. Međutim, iz navoda se ne može sagledati značaj akcije i njen stvarni učinak. Zbog toga citiramo: »U noći od 27. na 28. XI 1941. god. Odred je izvršio akciju na državni kamenolom u Siraču, kotar Daruvar. Akcija je izvedena zbog toga što se doznalo da u magazinima kamenoloma postoji veća količina eksploziva, koji je već tada bio potreban za vršenje diverzantskih akcija. Zbog toga se rukovodstvo Odreda povezalo sa partijskim rukovodstvom kotara Pakrac od kojeg su dobivene tačne informacije o stanju u kamenolomu. Napad je uspio. Kamenolom je ubrzo osvojen, pošto se nekoliko stražara koji su ga čuvali povuklo u šumu odmah u početku napada. Odatle su pružali otpor, ali su brzo protjerali. Iz magazina je odneseno 200—300 kg eksploziva (dinamita), a ostatak je uništen. Prije miniranja evakuirano je radničko stanovništvo, tako da nije bilo ljudskih žrtava. Poginuo je samo jedan bjelogardejac, upravnik kamenoloma. Akcijom su rukovodili Jakob Fijan i Gabro Vidović uz pomoć минера partizana s kotara Pakrac«.²⁴

S pripadnicima partizanske grupe u akciji je sudjelovalo oko dvadeset članova KP, kandidata i skojevca iz Brusnika, Dereze, Kusonja i D. Grahovljana. Njihovo sudjelovanje sastojalo se u tome da vikom, prilikom napada, stvara-

²² Isto

²³ Grada, knj. I, dok. br. 191, str. 299.

²⁴ Prilog Građi, str. 63.

iu kod protivnika predodžbu o napadu većih snaga i da poslije akcije pomognu odnijeti zaplijenjeni materijal.

Navedeni podaci pokazuju da u pripremama i organiziranju akcije nije sudjelovala partijska organizacija daruvarskog kotara, nego kotara Pakrac. Očigledno je, da ona za akciju nema nikakvih zasluga. Možda je zbog toga ne bi trebalo ovdje ni spominjati. No, učešće seljaka iz okolnih sela i odjek akcije među stanovništvom kotara Daruvar razlozi su zbog kojih smo joj poklonili pažnju. Ona je podigla moral stanovništva koje je mrzilo okupatora i njegove suradnike. Dala mu je do znanja da u zemlji postoje snage odlučne za borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika. S druge strane, oni koji su se stavili u službu okupatora, osjetili su se ugroženima, te su tražili veću vojnu i policijsku zaštitu, a jedan dio počeo je sumnjati u nepobjedivost njemačke vojske te se počeo kolebati. Oni, koji su bili potlačeni i živjeli u strahu zbog neizvjesnosti za budućnost, počeli su se osjećati sigurnije, tj. oslobađati se straha i besperspektivnosti. Zbog toga su se počeli opredjeljivati za suradnju s narodnooslobodilačkim pokretom. Takva situacija stvarala se postepeno na cijelom kotaru.

Ne bi bilo ispravno zaključiti da je samo ova partizanska akcija izvršila taj utjecaj, ali je sigurno da je ona djelovala na raspoloženje stanovništva. Sama eksplozija koja se čula vrlo daleko, bila je značajan faktor, ali vijest koja se prenosila od sela do sela, još značajniji. Na stvarne činjenice narod je dodavao ono što je želio, pa su rezultati akcije ispali znatno veći nego što su u stvari bili.

Oružana grupa iz okolice Lisičina s kojom se povezala grupa Paje Orozovića, koja je boravila u selima sjeveroistočnog dijela kotara, imala je sukob s oružnicima i ustašama u šumi između sela Krivaja i Đulovac zvanog Alaginac. O tome se u izvještaju Glavnog stožera Hrvatskog domobranstva od 28. X 1941. kaže:

»Dne 3. X došlo je do oružanog sukoba između oružnika i ustaša s jedne strane i vjerojatno iste bande s druge strane u šumi između sela Krivaje i Djulavesi, kojom prilikom je poginuo jedan ustaški dužnostnik, a 2 su ranjena. Cijeni se da je ova banda jaka oko 20 ljudi i da ima strojne puške.

Vjerojatno se ovdje radi o jednoj te istoj bandi koja je održala sastanak kod sela Gornji Borki odnosno mjesta Zaile, te je poslije ove pošla na sjeveroistok da kroz šume grebenom planine dođe u Podravinu radi vršenja sabotažnih djela. Za ovom bandom vodi se potjera pod osobnim rukovodstvom zapovjednika oružničkog voda u Virovitici, koji se i sada nalazi na terenu²⁵. Grupa je spriječila ustaše da pobiju Srbe iz sela Klise i Krivaje koje su svezane vodili na strijeljanje. Pošto je razbila ustaše, oslobodila je seljake te ih pustila kućama.

Rezultat ove borbe nije bio politički iskorišten. Ona u to vrijeme nije narodu otvarala političku perspektivu, nije mu nudila nikakav program, nego se skrivala oko obližnjih sela, a borbe je prihvaćala samo onda kada je morala ili kada je bila napadnuta.

²⁵ Grada, knj. I, dok. br. 136, str. 207. i 208.

Mada je u grupu kasnije došao član Partije Mirko Fiket, ona ipak nije tada bila pod utjecajem Partije. Zbog toga ona nije bila partizanska jedinica nego oružana grupa koja je bila spremna samo za borbe s ustašama.

Na područje kotara došla je 19. XII 1941. partizanska grupa Blagoja Gerđijana. Nju su sačinjavali borci s kotara Pakrac, a imala je pet boraca. Za vrijeme boravka u daruvarskim selima nije izvodila oružane akcije, nego se ograničila na politički rad. Nedugo zatim vratila se na područje Pakraca“.

Prema tome treba zaključiti da na području kotara Daruvar tokom 1941. godine nije bilo partizanskih grupa i odreda koje je formirala daruvarska Partijska organizacija. Grupe koje su dolazile činili su komunisti ili odbjegli srpski seljaci s okolnih kotareva, koji su se na području Daruvara zadržali kraće vrijeme i izvršili po koju akciju. To znači da Partijska organizacija nije dovoljno učinila u vezi s razvitkom oružane borbe i da je to njena osnovna slabost u toku 1941. godine.

STRUKTURA NARODNOOSLOBODILAČKOG POKRETA

Početak oktobra u Stražancu je održan sastanak komunista iz sela toga dijela kotara. Njemu su prisustvovali sekretar Kotarskog komiteta Alojz Pintar, član Okružnog komiteta KPH Nova Gradiška Josip Vojaček, Mijo Fabijanić, Blaž Čizmar, Tomo Vlašić, Đuro Vodopija, Đuro Čizmar, Tomo Čizmar, Josip Kurtić, Zora Fabijanić, Blaž Zdešić i Blaž Francetić²⁷. Na sastanku su govorili Alojz Pintar i Josip Vojaček. Oni su prisutne obavijestili o formiranju oružanog odreda »Matija Gubec«. Govorili su o situaciji u zemlji, ističući zlodjela ustaša u prvom redu protiv srpskog stanovništva. Tražili su da prisutni porade na formiranju partizanskih grupa i da se od simpatizera u svim selima formiraju grupe suradnika.

Nedugo poslije ovog sastanka, održan je drugi na kojem je formiran Akcioni odbor. Njega su sačinjavali Blaž Čizmar, Mijo Fabijanić, Blaž Zdešić, Tomo Vlašić, Tomo Čizmar, Đuro Čizmar i Đuro Vodopija-“.

Odbor je dobio zadatak da za narodnooslobodilački pokret pridobija suradnike, da propagira ciljeve narodnooslobodilačke borbe, da prikuplja oružje, vojničku opremu, sanitetski materijal, novac i druge potrepštine. Osim toga njegovi članovi dobili su zaduženja da uspostave veze sa simpatizerima u okolnim selima. Blaž Čizmar dobio je zaduženje za rad u Klokočevcu, a Tomo Vlašić u Velikim Zdencima.

Komunisti i simpatizeri na zapadnom dijelu kotara uspostavljali su veze s uglednijim seljacima Hrvatima u mnogim selima. Zahvaljujući tome, Srbe iz Imsovca i Trojeglave, koje su uhapsili ustaše iz Donjeg Dežanovca, oslobodili su Hrvati iz Gornjeg Dežanovca. Nešto kasnije u Gornjem Dežanovcu formiran je Akcioni odbor čiji su članovi sakupili pet vojničkih pušaka i predali ih partizanima.

²⁸ Blagoje Kovačić, n. n.

²⁷ Mijo Fabijanić, n. n.

²⁸ Isti izvor

Članovi KP počeli su među Česima i Slovacima formirati grupe te oni tako postaju stalni suradnici narodnooslobodilačkog pokreta. Ove grupe, kao i u drugim selima, biraju krajem godine svoje rukovodioce te postepeno poprimaju oblik odbora.

Slično je bilo i u Gornjem Daruvaru. Tamo je Josip Rašić od suradnika formirao odbor, u kojem su uz njega bili Mitar Lončar, Blagoje Kovačić, Janko Kasumović i Savo Kovačić.

Odbor je radio na širenju bratstva i suradnje između Srba i Čeha. Na njegovu inicijativu krajem 1941. godine održan je u selu sastanak s češkom omladinom. Sastankom je rukovodio Josip Vojaček. Upoznao je omladince sa situacijom u svijetu, a govorio im je o ciljevima narodnooslobodilačke borbe i potrebi svakog građanina da se uključi u borbu protiv okupatora i njegovih suradnika.

Nešto kasnije održan je s ovom omladinom još jedan sastanak, a vodio ga je član Kotarskog komiteta KPH Nikola Jakšić.

Svega nekoliko dana poslije toga, u selo su došli partijski rukovodioci i organizatori ustanka Dušan Čalić i Bogdan Crnobrnja. Oni su se najprije sastali s komunistima, upoznali ih sa situacijom, dali im zadatke, zatim su imali sastanak s češkim omladincima.

Sve te akcije pripremili su komunisti Josip Rašić, Blagoje Kovačić i Mitar Lončar. Oni su u selu bili veza za ilegalne političke radnike. Rukovodili su svim akcijama koje su poduzimane u mjestu, a širili su utjecaj NOP-a u okolnim mjestima pa i u Daruvaru.

Zahvaljujući stalnom radu Partijske organizacije među narodom, stalnoj povezanosti s omladinom i političkom radu s češkim stanovništvom, jedan dio stanovnika sela, u prvom redu omladina, bili su već krajem 1941. uključeni u narodnooslobodilački pokret.

Takav organizirani i politički vrlo aktivan centar NOP-a nije mogao a da ne utječe na stanje u okolnim selima. To se u prvom redu odnosi na Ivanovo Polje, zatim Šibovac, Golubinjak i Sredane. Komunisti iz Gornjeg Daruvara formirali su grupu suradnika u Doljanima. S komunistima i suradnicima NOP-a u Daruvaru održavali su stalnu vezu.

U susjednom selu Kipu grupu je formirao komunist Bogdan Trgovčević. U nju je do kraja 1941. godine bilo uključeno više mještana.

Krajem 1941. godine iz Grahovljana, Dereze i Miljanovca, gdje su održali sastanke s komunistima i suradnicima, u Kip su došli Dušan Čalić i Bogdan Crnobrnja, te su održali sastanak sa suradnicima NOP-a. Dali su im upute što i kako trebaju raditi. Osim toga dali su im i veze u susjednim selima. Na svakom od sastanaka prisustvovalo je 7 do 10 mještana. Od najaktivnijih formirani su odbori koji su rukovodili ilegalnim radom za NOP.

Budući da u cijelom ovom kraju uz Hrvate i Srbe živi brojno češko stanovništvo, treba ukazati i na njihovo držanje u to vrijeme. U prvim danima okupacije nastojali su izbjeći teroru ustaša i Njemačke narodne skupine time što su se učlanjivali u Skupinu, a pojedinci su ulazili i u ustaške organizacije.

Kasnije se situacija bitno mijenja. Na to su utjecala u osnovi dva faktora. U prvom redu komunisti, među kojima je bilo Čeha, koji su stanovništvu objašnjavali suštinu i namjere fašizma na jednoj i narodnooslobodilačke borbe na drugoj strani. Ovakav rad, koji je iz dana u dan bio u porastu, znatno je pridonio opredjeljivanju ovog stanovništva za NOP. S druge strane ustaše i okupator tada i Čehi pozivaju u vojne jedinice, šalju ih na istočni front i u borbe protiv partizana u Bosnu i Hercegovinu. Osim toga, oni i u njihovim selima provode rekvizicije stoke i namirnica, ograničavaju snabdijevanje stanovništva industrijskom robom te stvaraju ogorčenje stanovništva u cjelini, a time i češkog.

U takvim prilikama, u kojima i ovo stanovništvo pokazuje sve više simpatije za narodnooslobodilački pokret, razumljivo je da su se isticali pojedinci. Među prvima tu treba istaći braću Bohouša i Josipa Vojačeka. Kuća-mlin Bogumila Vojačeka služila je tada, a i kasnije kroz cijelo vrijeme rata, kao baza narodnooslobodilačkog pokreta. U njoj je bilo sjedište Povjereništva CK KPH za Slavoniju. Pavle Gregorić, sekretar Povjereništva CK KPH za Slavoniju održao je tu sastanke s komunistima s područja Daruvara, Garešnice, Bjelovara, Grubišnog Polja i Pakraca.

U Daruvarskom Brestovcu aktivni su bili Antun Herout, Vencl Kudrnovski i Ljudevit Čuhnil, u Dežanovcu Josip Tihi, Emil Bok i Vlado Danjek, braća Josip i Pero Bok u Sokolovcu, Brezina i Franjo Bahnik u Golubinjaku, Edo Kšivanek i August Hojka u Trojeglavi, Josip Ružička, Ivan i Berislav Ljubojević i Vencl Petrzalek u Otkopima, u Ivanovom Polju, Antun Kašpar, Antun Život, Svoboda i Koutek u Daruvaru, Petrlík i Franjo Hašpl u Gornjem Daruvaru, porodica Koudela u Donjem Daruvaru, Josip Hanzl u Gornjem Daruvaru i još neki. Prema tome gotovo na kotaru nije bilo sela, u kojima su živjeli Česi ili Slovaci, a da neki od njih već 1941. godine nisu bili u narodnooslobodilačkom pokretu²⁹.

Osim političkog rada, ovi i drugi učesnici NOP-a, prikupljali su kod svojih sunarodnjaka, a i pripadnika drugih nacionalnosti, odjevne predmete, obuću, namirnice, sanitetski materijal, papir i drugi materijal potreban za pisanu propagandu, a razumije se, oružje i municiju.

Dok su grupe suradnika i odbore na zapadnom dijelu kotara formirali komunisti s toga terena, dotle su ove, u selima istočnog dijela kotara, formirali pripadnici partizanske grupe Tanasije Milinović, Dušan Čalić, Bogdan Crnobrnja, Bogdan Trgovčević i komunisti s kotara Pakrac. One su radile na okupljanju suradnika, oružja i municije, odjeće, obuće i hrane. Iako je tokom novembra i decembra znatno porastao broj suradnika u ovim selima, ipak su samo pojedinci znali gdje se nalazi oružana grupa, kakve ima namjere, kuda namjerava da ide i si. To se činilo zbog toga da se njeno prebivanje i aktivnost održe u tajnosti.

²⁹ Josip Vojaček: Izjava (arhiva autora)

STANJE U GRADU TOKOM JESENI I PRED KRAJ 1941. GODINE

Već smo istakli da su partijske organizacije u gradu do početka ljeta bile potpuno razbijene. Tokom ljeta i jeseni u njemu ne postoji ni jedna ćelija KP. Oni članovi Partije koji su uspjeli izbjeći hapšenje, povukli su se u sela te su tamo kao ilegalci nastavili radom. U gradu su ostali samo neki članovi Partije kao npr. Josip Kopriva, Josip Bažant do hapšenja, i nekoliko skojevaca.

Ustaško redarstvo, organizacije ustaškog pokreta, pripadnici Njemačke narodne skupine i okupacione vlasti, koje su povremeno boravile u gradu, organizirali su u toku 1941. godine policijski aparat koji je ostvario potpunu kontrolu nad građanima. Najprije je izvršen popis svih Židova i njihove imovine. Znatno broj su ih već 1941. godine otjerali u logore. Usporedo s njima ustaše progone i srpsko stanovništvo. Vršu pritisak da se prekrštava i prelazi na katoličku vjeru. Što nisu postigli veći uspjeh ima se zahvaliti djelovanju KP među hrvatskim stanovništvom, mnogim Hrvatima, a posebno katoličkom svećeniku Miji Etingeru, koji je odbijao da vrši prekrštavanje ovog stanovništva. Zahvaljujući njegovom ugledu i utjecaju, u Daruvaru su progoni ovog stanovništva bili znatno slabiji nego na području Pakraca i Grubišnog Polja.

Ustaše su naročito pažnjom pratili kretanje komunista i antifašista. Nastojali su utvrditi tko rukovodi ilegalnim radom u gradu. Pratili su kretanje politički sumnjivih, razvijali špijunsku djelatnost, hapsili pojedince, a neke otpremali i u logore.

Budući da tokom cijele godine u gradu nije bilo ni jedne partijske organizacije, sva aktivnost odvijala se preko SKOJ-a i omladine.

Radom ovih organizacija rukovodio je Krsto Bosanac koji je radio po uputstvima člana Partije i člana Kotarskog komiteta Josipa Koprive. Skojevci su se češće pojedinačno sastajali, ali nisu održavali sastanke. Na taj način prenošene su upute za rad i prikupljeni podaci koji su bili od interesa za rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta na kotaru. Svaki član SKOJ-a, a i neki povjerljiviji omladinci i omladinke, imali su zadatak da oko sebe okupljaju sve one koji su bili protiv ustaša i okupatora. S onima za koje se pretpostavljalo da su protiv okupatora i ustaša najprije se razgovaralo o situaciji na frontovima, jer se tako moglo saznati koju stranu pojedinac simpatizira. Ako bi dao do znanja da sumnja u istinitost njemačke i ustaške propagande o pobjedama fašističkih armija, prelazilo se na razgovor o zlodjelima što su ih u zemlji provodili okupator i ustaše. Poslije toga postavljeni su zadaci, ponajčešće prikupljanje pisacjeg pribora, sanitetskog materijala, odjevnih predmeta, sapuna, cigareta, novaca i drugog. Takav rad dovodio je do sve češćih susreta pojedinaca.

Krajem 1941. godine broj je suradnika u Daruvaru rastao te ih je bilo u Trgovačkoj školi, Gimnaziji i među radničkom omladinom. Uz članove SKOJ-a i manji broj naprednih mladića, tada se posredstvom Danice Vučković-Georgijević u rad uključuju Libuša i Milka Danjek, Darinka i Desanka Petrović i Mira Volenec. One su radile s Josipom Hloupek, kome su predavaile sakupljeni materijal za NOP.

Važan suradnik bio je postolar Teodor Popović. On već krajem godine djeluje kao rukovodilac grupe antifašista, a njegova kuća postaje jedan od najvažnijih ilegalnih punktova u gradu.

Osim omladine u narodnooslobodilački pokret uključuju se tada i drugi građani. Među njima bilo je radnika, namještenika i intelektualaca. Ovdje treba istaći apotekara Jakoba Štrausa i njegovu ženu Boženu. Oni su krajem 1941. godine suradnicima NOP-a davali lijekove i sanitetski materijal. U Donjem Daruvaru važan suradnik bila je Božena Šmid, vlasnica trgovine školskim priborom, živežnim namirnicama i drugom robom. Iz njene trgovine ilegalci su odnosili raznovrsni materijal potreban narodnooslobodilačkom pokretu.³⁰

Rukovodioci NOP-a u gradu bili su povezani s članovima Partije u selima, u kojima su se nalazili svi članovi Kotarskog komiteta Komunističke partije, osim Josipa Koprive. Obzirom da se gotovo sva aktivnost odvijala preko njega, ustašama je bio sumnjiv te su ga počeli pratiti. Da bi ih zavarao i zbog toga što je odlučio da u domobranstvu formira grupu suradnika, predložio je Kotarskom komitetu KPH da mu da suglasnost za odlazak u domobranstvo. Namjeravao je kasnije iz domobranstva otići u partizane. Međutim, Komitet se tada nije složio s njegovim prijedlogom pa je još neko vrijeme nastavio radom.

Iako se broj suradnika u gradu povećavao, ipak je on tu bio znatno manji nego u selima. U većem broju poduzeća nije bilo organiziranog rada. Slično je bilo i u nekim ustanovama. U nizu ulica nije bilo suradnika NOP-a pa su u njima djelovali ilegalci iz drugih predjela grada.

U cjelini, politički utjecaj narodnooslobodilačkog pokreta među građanima bio je dosta slab. Mnogi građani, koji su bili protiv ustaša i okupatora, bili su pasivni jer nije bilo dovoljno aktivista koji bi ih okupili i uključili u rad.

Ako bismo na kraju htjeli izvesti zaključak o stanju narodnooslobodilačkog pokreta na kotaru tokom 1941. godine, mogli bismo kao najvažnije navesti sljedeće:

1. Neposredno iza okupacije zemlje došlo je do razbijanja Partijske organizacije u gradu, a u znatnoj mjeri i u selima. Dok se ona od juna u selima postepeno sređuje, dotle u gradu to nije slučaj. Prema tome ostaje činjenica da se nije proširivala s novim članovima te je bila opterećena oportunističkom i sektaštvom.

2. Tokom ljeta i jeseni u selima su formirane grupe suradnika koje su radile na razobličavanju ustaša i okupatora. Istovremeno one su popularizirale SSSR i narodnooslobodilački pokret, borile se za pridobivanje novih suradnika, prikupljale oružje, municiju, odjeću i obuču te razne materijale koji su bili potrebni za vođenje propagande.

3. Dok su na zapadnom dijelu kotara sve ove aktivnosti organizirali komunisti koji su živjeli i radili u raznim selima, dotle je na tome u istočnim krajevima od kraja oktobra najviše radila partizanska grupa Paje Orozovića. Is-

³⁰ Milka Balaž: SKOJ u Daruvaru od 1938. god. do kraja rata (arhiva autora)

tina, i u tome kraju bilo je komunista koji su živjeli kod svojih kuća, kao npr. Tanasije Milinović, ali ni u jednom selu toga kraja nije bilo partijske organizacije. To važi i za područje Velikih Bastaja, jer je i tamo djelovao samo jedan član Partije, Stevo Popović. Ipak se npr. u Kipu, Miljanovcu, Šibovcu, Doljanima i još nekima formiraju grupe suradnika.

4. Na zapadnom dijelu kotara NOP je stvaran političkim radom komunista i to stalno i svakim danom u sve većem broju sela, a na istočnom on je ponikao prije svega iz otpora srpskog stanovništva, jer ono pretežno naseljava ove krajeve, ustašama koji su ga terorom i progonima nastojali uništiti. Tek kasnije počeo se osjećati sve jači utjecaj komunista i među narodom toga kraja.

5. I dok se na istočnom dijelu već u ljeto formira oružana grupa, koja vodi borbe protiv ustaša i oružnika, dotle na zapadnom dijelu nema oružanih partizanskih grupa koje bi činili borci s područja Daruvara.

6. Krajem godine narodnooslobodilački pokret postaje politički i organizaciono sve određeniji. Uz grupe suradnika formiraju se u selima razni odbori koji imaju rukovodioce, iz kojih su se kasnije razvili narodnooslobodilački odbori, ali je razvitak oružane komponente NOP-a bio u znatnom zaostajanju. Komunisti nisu pokazali dovoljno odlučnosti ni aktivnosti u formiranju partizanskih grupa, u orijentaciji na oružanu borbu, nego su više pažnje poklanjali političkim i organizacionim aktivnostima. To je razumljivo se jedna od osnovnih slabosti pokreta u ovom kraju. To treba istaći tim prije, što su i na području Daruvara postojale znatne mogućnosti za oružanu borbu protiv okupatora i ustaša. Odgovornost za to snosi partijsko rukovodstvo kotara koje nije bilo dovoljno energično. S druge strane komunisti Hrvati imaju velike zasluge jer su pridonijeli da se onemogućiti formiranje ustaških organizacija i što je na kotaru broj ustaša bio minimalan.

NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET U PRVOJ POLOVICI 1942. GODINE

0 NEKIM FAKTORIMA OD OPĆEG ZNAČAJA KOJI SU UTJECALI NA RAZVITAK NOPA-a

Od napada armija Trećeg Reicha na SSSR, 22. VI 1941. pa do novembra iste godine trupe Sovjetskog Saveza pretrpjele su velike gubitke. Međutim, tada dolazi do preokreta. Crvena armija je u decembru pred Moskvom zadala Nijemcima težak udarac. Razbila je njemačke armije na tom sektoru te ih odbacila oko 180 km natrag prema Smolensku.

Iako su njemačka i ustaška propaganda tada svakodnevno najavljujvale mjesec, tjedan i dan pada Sovjetskog Saveza i kapitulaciju Velike Britanije, narod je ipak saznao za veliku pobjedu Crvene armije. To je, nema sumnje, ohrabrilo sve one koji su se već tada uključili u narodnooslobodilačku borbu.

Taj uspjeh sovjetskih snaga pozitivno je utjecao na sve one koji su mrzili okupatora i ustaše, ali su iz raznih razloga bili pasivni. Neki među njima počinju otvorenije istupati te se uključuju u borbu. Znatno je porastao broj suradnika NOP-a i pojačan je otpor okupacionim i ustaškim vlastima. Taj događaj je utjecao i na suradnike okupatora. Neki od njih su se uplašili te se postepeno pasiviziraju.

Narodnooslobodilački pokret u Jugoslaviji zahvatio je do kraja 1941. godine gotovo sve krajeve zemlje. Tokom druge polovice godine bili su oslobođeni mnogi krajevi. Tada je već bilo oslobođeno nekoliko stotina sela, mnoga općinska pa i kotarska mjesta i gradovi. Nijemcima, Talijanima, ustašama, nedićevcima i drugim kvislinzima nanesen su znatni gubici. O svemu tome građani su bili informirani na razne načine. Jedni su tajno slušali savezničke radio-stanice, a drugi su čitali radio-vijesti što su ih štampale razne institucije narodnooslobodilačkog pokreta. O borbama s partizanima ustaše i domobrani pisali su iz jedinica svojim porodicama iako je to bilo zabranjeno, pa su se i tako širile vijesti o borbi. Nešto se moglo saznati i putem ustaških i okupatorskih sredstava javnog informiranja jer su u njima donošeni podaci o »gubicima neprijatelja«. Sve te informacije narod je prenosio usmenim putem, pa su vijesti o uspjesima NOP-a u dosta slučajeva bile uveličavane. To je mobilizatorski djelovalo na narod te se on sve više opredjeljuje za narodnooslobodilačku borbu.

Krajem 1941. godine sličan proces odvija se i u Slavoniji. Od mnogih partizanskih grupa i odreda što su formirani tokom druge polovice godine, Pavle Gregorić je 23. XII formirao Prvi slavonski narodnooslobodilački partizanski bataljon". U sastav Bataljona ušle su sve partizanske grupe u Slavoniji (osim brodskih) i Moslavini.

Ovakvom razvoju situacije pridonosio je svojim postupcima okupator i njegovi suradnici. Terorom, umjesto da narod zastraše, oni su u njemu izazivali mržnju i revolt. Privrednim mjerama kao i mobilizacijom muškaraca u ustaške i domobranske jedinice, te slanjem istih u borbe protiv partizana, ustaše su u narodu stvarale otpor njihovoj politici.

Takvo stanje koristili su komunisti i drugi učesnici narodnooslobodilačkog pokreta te su političkim radom objašnjavali narodu ciljeve narodnooslobodilačke borbe, a raskrinkavali politiku ustaša i okupatora.

U takvoj situaciji većina srpskog stanovništva na kotaru opredijelila se za NOP. Jedan dio uključio se u aktivan rad, dok je drugi sa simpatijama pratio djelovanje partizana. Hrvatsko stanovništvo sve se otvorenije distancira od ustaša i NDH te se u sve većem broju opredjeljuje za NOP. Česi izbjegavaju suradnju s okupatorom, Njemačkom narodnom skupinom i ustašama, te se postepeno opredjeljuju za narodnooslobodilačku borbu. U nekim selima kao što su Blagorodovac i Hrastovac i njemačko stanovništvo izbjegava suradnju s okupatorom i Njemačkom narodnom skupinom.

³¹ Građa, knj. I, dok. br. 232, str. 412. i 413.

O ORGANIZACIONO-POLITIČKOJ IZGRADNJI NOP-a

Visok snijeg i jaka zima negativno su utjecali na razvitak pokreta u to vrijeme. U takvim uvjetima kretanje i održavanje veza među selima bilo je otežano. No, to ipak nije onemogućilo komuniste u izvršavanju zadataka. Već

6. januara u Gornji Daruvar dolaze partijski rukovodioci u zapadnoj Slavoniji Dušan Čalić i Bogdan Crnobrnja. Oni su se tu sastali s članovima Partije Josipom Rašićem, Blagojem Kovačićem, Mitrom Lončarom i još nekima. Održali su sastanak na kojem su ih upoznali sa stanjem na frontovima i borbom partizana u Jugoslaviji. Govorili su im o potrebi primanja novih članova u Partiju i SKOJ. Upoznali su ih da Partija radi na stvaranju nove vlasti u vidu narodnooslobodilačkih odbora. Govorili su im o zadacima i ulozi NOO-a i tražili da se u selu formira mjesni NOO. Nešto kasnije, ali još istog dana, održan je sastanak na kojem je izabran Narodnooslobodilački odbor. Za predsjednika Odbora izabran je Blagoje Kovačić, a za članove: Josip Rašić, Đuro Đermanović, Mitar Lončar, Janko Kasunić, Savo G. Kovačić i Stevo J. Kovačić¹².

Sutradan, 7. I 1942. Crnobrnja je otišao u Batinjane, i tamo je oformio Narodnooslobodilački odbor.

Slijedećeg dana došao je u Daruvar gdje je uz ostalo imao sastanak sa skojevcima iz Državne trgovačke akademije. Tada su u skojevskoj grupi ove škole bili Krsto Bosanac, Stevo Čukalac i Ranko Resanović. Dao im je zadatak da u SKOJ primaju najbolju omladinu, da među učenicima šire ideje NOP-a, da razobličavaju rad okupatora i ustaša i da prikupljaju pomoć za NOP.

Nedugo iza toga, u skojevsku grupu su primljeni Vladimir Grujić, Mladen Gatalica, a poslije njih Mirko Borž i Tihomir Vrh³³.

U to vrijeme u Jami boravi povjerenik CK KPH za Slavoniju, Moslavinu i bjelovarski okrug Pavle Gregorić. Odatle je održavao veze s komunistima u ovim krajevima. U periodu januar — mart s njime su se najčešće sastajali Alojz Pintar, Nikola Jakšić i Mijo Fabijanić. Osim toga, on je povremeno dolazio u Stražanac, Imsovac, Trojeglavu, Kreštelovac i još neka mjesta, te se sastajao s komunistima i njihovim suradnicima. Upoznao ih je sa situacijom u svijetu i zemlji. Govorio im je o potrebi primanja odanih, hrabrih i aktivnih građana u Partiju i SKOJ, o okupljanju suradnika u borbu. Naročito je naglašavao potrebu rada s omladinom i ženama. Upoznao ih je s ulogom i zadacima NOO-a te je tražio da se odmah pristupi njihovom formiranju. Objasnio im je da su NOO-i nova narodna vlast, te da je treba što prije izgraditi, a staru uništiti. Zahtijevao je da se u odbore biraju najugledniji, aktivni i odani suradnici NOP-a.

Zahvaljujući tome, u cijelom tome kraju dolazi do formiranja NOO-a. Do početka ljeta 1942. godine NOO-i su formirani gotovo u svim selima zapadnoga dijela kotara³⁴.

³² Blagoje Kovačić: Razvitak NOB u Gor. Daruvaru 1942. godine (arhiva autora)

³³ Krsto Bosanac, n. n.

³⁴ Mijo Fabijanić, n. n.

Usporedo s razvojem NOP-a na zapadnom dijelu, razvija se pokret i u selima istočnog dijela kotara. Taj proces je ovdje tada mnogo brži nego ranije. Tome je pridonijela sjednica Kotarskog komiteta KPH Daruvar koja je održana u februaru, na kojoj se raspravljalo o situaciji na kotaru i zadacima. Naravno je naglašeno da se treba pojačati rad na pridobivanju suradnika za NOP. Istaknuto je da se mora pojačati rad s omladinom i ženama, da treba osnivati partijske i skojevske organizacije, organizacije Antifašističke fronte žena i NOO-e. Na sastanku je umjesto dotadašnjeg sekretara Kotarskog komiteta Alojza Pintara za sekretara izabran Nikola Jakšić³⁵.

Nakon sastanka, članovi Komiteta otišli su na teren. Nikola Jakšić je 17. II došao u Škodnovac i Velike Bastaje. Odmah po dolasku formirao je od suradnika NOP-a NOO-e. Članovima NOO-a dao je upute da vode propagandu protiv odlaska ljudi u neprijateljsku vojsku i na rad u Njemačku³⁰.

Slična situacija bila je i u selima Gornji i Donji Borki, Zaile, Bijela, Pakrani, Markovac i druga. U svima su uskoro formirani NOO-i. Svaki odbor imao je predsjednika i tajnika te članove. Broj članova nije svuda bio jednak. Najčešće je to ovisilo o veličini sela, broju suradnika i na kraju o dogovoru. Slično je bilo i u pogledu rada. Uz političku aktivnost, ovi NOO-i određivali su stražarska mjesta i uvodili stražarsku službu, vršili mobilizaciju ljudi za partizanske jedinice i prikupljali namirnice i opremu potrebnu partizanima¹⁷.

Istovremeno s formiranjem NOO-a formiraju se i proširuju partijske ćelije i skojevske grupe. Tokom zime i proljeća povećao se broj članova i kandidata KP, a naročito skojevaca. Partijska organizacija u Gornjem Daruvaru primila je tada sedam novih članova. Istovremeno je u selu formirana skojevska grupa u koju je primljeno 15 mladića i djevojaka³⁸.

Sredinom aprila u selu je oformljen odbor Antifašističke fronte žena.

Usporedo s njom u Vrbovcu je formirana skojevska grupa u kojoj su bili: Branko Sekulić, Miroslav Hloupek, Petar Bosanac, Branko Bosanac, Vlado Pintarić, Ivan Zijan, Tomo Zeljug i Jakov Zeljug. Grupa se nalazila pod neposrednim rukovodstvom Josipa Rašića, člana KK KPH. Uspostavila je veze s liječnikom Aleksandrom Vlajslavljevićem i preko njega nabavljala sanitetski materijal za NOP. Bila je povezana i s Blagojem Kovačićem, Bogdanom Crno-brnjom i Josipom Koprivom od kojih je dobivala zadatke i upute za rad.

Njena aktivnost traje intenzivno do kraja maja 1942. godine kada većina članova odlazi u partizane³⁹.

Slična situacija bila je u Imsovcu, Trojeglavi, Stražancu, Otkopima, Kreštelovcu, Golubinjaku, Uljaniku, Dežanovcu, Brestovcu, Doljanima i Batinjanima. U svima njima tokom proljeća organiziraju se grupe omladine i žena. Njihov rad se svodio na širenje utjecaja NOP-a, okupljanje novih suradnika, mobiliziranje muškaraca za partizanske jedinice, prikupljanje hrane i opreme za partizane, prikupljanje podataka o neprijatelju, otkrivanju i hvatanju neprijateljskih špijuna.

⁸⁵ Mijo Fabijanić, n. n. i Nikola Jakšić: Izjava

³⁰ Petar Popović: Razvoj NOP-a u selu Škodnovac i Vel. Bastaji

³⁷ Simo Stjepanović, n. n.

²³ Blagoje Kovačić, n. n.

³³ Branko Bosanac: Izjava (arhiva autora)

Brži razvitak narodnooslobodilačkog pokreta zahtijevao je nove mjere od strane partijskog rukovodstva. Zbog toga je početkom aprila u kući Alekse Vujića u Šibovcu održano partijsko savjetovanje na kojem su bili: Pavle Gregorić, Dušan Čalić, Pavle Vukomanović, Josip Vojaček, Tanasije Milinović, Alojz Pintar, Nikola Jakšić, Mijo Fabijanić, Blagoje Kovačić, Vaso Mišić, Petar Slavujac i Sava Latinović. Na savjetovanju je izvršena analiza političke situacije na kotaru, ukazano je na greške i propuste te su određeni zadaci.

Nakon savjetovanja održani su mnogi sastanci Kotarskog komiteta KPH kao i neki drugi u selima Golubinjaku, Trojeglavi, Ivanovom Polju, Imsovcu, Stražancu i Dežanovcu⁴⁰.

Početkom maja, točnije 3, 4. i 5. V, u Gornjem Daruvaru održan je prošireni sastanak Štaba Prvog slavonskog narodnooslobodilačkog odreda (Prvi slavonski NOPO formiran je 20. III 1942.) kojem su prisustvovali Pavle Gregorić, Karlo Mrazović, Grga Jankes, Antun Biber, Nikola Jakšić, Dušan Čalić, Bogdan Crnobrnja, Josip Vojaček i Maja Komar⁴¹. Na sastanku se raspravljalo o vojnopoličkoj situaciji u Slavoniji i Moslavini.

Detaljno je ocijenjena situacija i utvrdio se način suradnje i održavanje veza između Slavonije, Bilogore i Moslavine.

Iako je i u gradu NOP proširio svoje redove, ipak je on tu znatno zaostajao za onim na kotaru. Pod rukovodstvom člana KK KPH Josipa Koprive NOP i tu početkom 1942. godine postepeno sređuje svoje redove. Uz Koprivu tu djeluju komunisti Krsto Bosanac, Franjo Mladenović i grupa skojevaca. Oni uspostavljaju veze s liječnicima, činovnicima, trgovcima i domobranima. U selima su surađivali s Blagojem Kovačićem, Josipom Rašićem i Tanasijom Milinovićem, članovima KK KPH. Krug suradnika postepeno se povećavao, a bilo ih je u tvornicama, među obrtnicima, trgovcima i u raznim ustanovama. Oni su odlazili na ilegalne sastanke u sela Gornji Daruvar, Vrbovac, Kip i još neka gdje su od rukovodilaca NOP-a za Slavoniju dobivali uputstva i zadatke za rad⁴².

Najveća aktivnost u gradu bila je ipak u Trgovačkoj akademiji. Tu su članovi SKOJ-a okupili znatan broj mladića i djevojaka koji su preuzeli određene zadatke. Drugi su prikupljali materijale za NOP, a najsavjesniji su radili na obavještajnim zadacima. Neki od njih držali su veze s političkim radnicima u selima.

Drugu skojevsku grupu u gradu formirao je Krsto Bosanac 15. III 1942. Činila ju je izvanškolska omladina. U njoj su bile: Libuša i Milka Danjek, Mira Volenec i Josipa Razbornik koja je tada izabrana za pročelnicu grupe. Poslije 14 dana formirane su u gradu još dvije skojevske grupe. Njih je činila uglavnom radnička omladina. U svakoj od ove tri grupe bilo je pet članova.

Nešto kasnije Krsto Bosanac sazvao je sastanak članova sve četiri grupe. Prisustvovali su mu Maca Hrkalović, Ana Janelle Madika, Ivica Borš, Branko i Veljko Sekulić, Slavko Triška, Alojz Šidak, Stevica Obad, Milorad Kundadžija i još neki. Raspravljali su o političkoj situaciji u gradu i o zadacima koje je trebalo izvršavati.

⁴⁰ Blagoje Kovačić: n. n.

⁴¹ Isto

⁴² Krsto Bosanac, n. n.

Nedugo poslije toga formirana je skojevska grupa i na Gimnaziji. U nju su primljeni učenici IV i III razreda i to: Miroslav Chloupek, Jan Mačko i Stanislav Ružička⁴³.

Skojevskim grupama u gradu rukovodio je Krsto Bosanac sve do svog dolaska u partizane 23. maja 1942. Uputstva za to dobivao je od Karla Mrazovića i Bogdana Crnobrnje od kojih je prvi bio komandant, a drugi komesar Prvog slavonskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda. On je po grupama organizirao izučavanje političkog materijala, nabavljanje materijala za umnožavanje, papira i sanitetskog materijala. Izgradio je mrežu za prikupljanje informacija o protivniku i si. U aprilu se SKOJ povezao s rukovodiocem Partijske organizacije u gradu Josipom Koprivom.

DOLAZAK MOSLAVAČKOG PARTIZANSKOG ODREDA NA TERITORIJI KOTARA

Nakon uspješne borbe Odreda s ustašama i oružnicima na Podgariću 27. I 1942. on je, da bi izbjegao opkoljavanje od mnogobrojnih i bolje naoružanih snaga protivnika, krenuo u pravcu Slavonije. Snijeg je bio vrlo visok pa je to otežavalo kretanje. Put je vodio preko Jame u pravcu Imsova. Rukovodioci NOP-a na području Daruvara bili su obaviješteni da Odred dolazi te su na vrijeme izvršili potrebne pripreme. Njemu u susret izašli su sekretar Kotarskog komiteta Alojz Pintar, članovi Komiteta Nikola Jakšić, Blagoje Kovačić i Josip Rašić te još pet komunista. Krajem mjeseca, 29. I, kolona od oko pedeset partizana kretala se u pravcu Gornjeg Daruvara.

U Gornjem Daruvaru Odred se smjestio u tri kuće. Tu se zadržao pet dana. Za to vrijeme održano je nekoliko sastanaka na kojima se raspravljalo o toku i rezultatima nedavne borbe. Pripadnici Odreda bili su u stalnoj vezi s narodom u selu. Neki seljaci odlazili su u Daruvar i donosili informacije Odredu o protivniku koji se tamo nalazio. Zadatak im je bio da ispitaju da li su ustaše saznali za dolazak i mjesto boravka Odreda. No ništa se nije čulo. To je bio dokaz da je boravak partizana u Gornjem Daruvaru za ustaše i okupatora ostao nezapažen. Oni su znali da su partizani iz Moslavine došli u Slavoniju, ali nisu znali gdje se nalaze.

Za vrijeme boravka u Gornjem Daruvaru u Odred su došli pripadnici razbijene Bjelovarske partizanske grupe: Veno Biškup, Duka Prilika, Branko i još nekoliko boraca⁴⁴.

Poslije odmaranja u Gornjem Daruvaru, Odred se prebacio u Kreštelovac. Na ulazu u selo dočekali su ga seljaci te su prema prethodno načinjenom planu preuzimali partizane. U Kreštelovcu se Odred zadržao tri dana. Seljaci su borbe pitali o svemu u vezi s borbama. Bili su uvjereni da partizani znaju sve i da s njima treba o svemu da razgovaraju. Tu, kao i u Gornjem Daruvaru, narod im je davao sve najbolje što je imao. Poslije Kreštelovca Odred je otišao u selo Duhove te je tamo ostao pet dana. I tu je, kao i u prva dva, bio

⁴³ Milka Balaž, n. n.

⁴⁴ Pavle Vukmanović: Sjećanja (neobjavljeni rukopis, str. 135)

raspoređen po kućama. Borci su mještanima objašnjavali ciljeve narodnooslobodilačke borbe.

Poslije toga partizani su otišli u Trojeglavu. Tamo su bili primljeni isto onako kao i u već navedenim selima. Pojedini politički izgrađeniji komunisti održavali su s mještanima sastanke te su formirali narodnooslobodilačke odbore, omladinske organizacije i organizacije žena.

Određ je izvan sela postavljao zasjede te je seljake iz drugih sela, koji su išli u grad, vozeći namirnice radi trgovine, vraćao njihovim kućama. Partizani su objašnjavali seljacima da odvoženje namirnica neprijatelju znači njegovo jačanje.

Određ je kasnije bio u Imsovcu, Golubinjaku, Šibovcu, Doljanima, Kipu, Markovcu i Vrbovcu⁴⁵. U svima tim selima bio je dobro primljen. Svuda je bio u vezi s narodom. Seljaci su sami držali straže za vrijeme boravka partizana u njihovim selima.

Kada se ponovo našao u Šibovcu, u Odred su došli Pavle Gregorić i Bogdan Crnobrnja. Tu je održana partijska konferencija komunista iz Odreda kojoj su prisustvovali i neki članovi Partije iz okolnih sela. Tom prilikom u Partiju su primljeni neki borci koji nisu bili članovi Partije.

Poslije ovog sastanka, koji je održan krajem februara, Odred se vratio u Moslavinu⁴⁶.

Ovom pitanju poklonili smo pažnju iz više razloga. Prije svega potrebno je ukazati na činjenicu da se Odred nalazio u neposrednoj okolini uporišta kakvo je bio grad Daruvar, gotovo mjesec dana, a da ustaše, Nijemci i Njemačka narodna skupina u uporištu nisu o tome bili obaviješteni. To je bilo moguće samo zato što je stanovništvo tih sela bilo sklono narodnooslobodilačkom pokretu. Radi historijske istine treba reći da je u tim selima bilo i onih koji su se stavili u službu neprijatelja. Međutim, iako su mrzili partizane, oni iz straha nisu obavještavali ustaše o boravku partizana. Snabdijevati

50 ljudi mjesec dana u uvjetima kakvi su tada bili na kotaru nije malen i jednostavan posao. Razumljivo je da to nisu mogle ostvariti samo porodice u čijim su kućama partizani boravili. U tome su sudjelovali gotovo svi mještani. Neka sela bila su bogatija (Gornji Daruvar, Golubinjak) pa tu u pogledu prehrane nije bilo većih teškoća. Međutim, u selima kao što su Bijela, Borki i još neka situacija je bila drugačija. To su manja i siromašna sela a ipak zbog gotovo potpunog učešća njihovog stanovništva u narodnooslobodilačkom pokretu snabdijevanje boraca i njihov smještaj bili su više nego dobri.

Partizani su za vrijeme boravka u selima bili u stalnom dodiru s narodom. Objašnjavali su mu situaciju na frontovima, govorili o narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji i Hrvatskoj, o ciljevima te borbe, o ustašama i četnicima, o potrebi formiranja NOO-a, organizacija AFŽ-a, o okupljanju omladine, o potrebi odlaska u partizane itd. Upućivali su ih kako se postavljaju straže, šta im je dužnost i upozoravali stanovništvo da se ne smije predavati neprijatelju, nego da pod svaku cijenu treba izbjegavati hapšenja.

Boravak partizana u mnogim selima kotara pridonio je da se politička situacija u mnogim selima znatno poboljšala. To je podiglo moral i borbeno

⁴⁵ Isto

⁴⁶ Isto

raspoloženje naroda. Narod se, pomažući partizane i vodeći s njima razgovore, poistovjetio s njima pa je samim time za neprijatelja bio isto što i partizani.

Boravak partizana u ovom kraju imao je za razvitak NOP-a višestruki značaj. Vraćeni moral, upoznavanje s ciljevima narodnooslobodilačke borbe, pojačana organizaciona izgradnja posljedice su boravka Odreda u ovom kraju

ORUŽANA AKTIVNOST PARTIZANSKIH JEDINICA U PRVOJ POLOVICI 1942. GODINE

Područje kotara Daruvar spadalo je u zonu djelovanja prve čete (Psunjske) Prvog slavonskog partizanskog bataljona. Komandir čete bio je Vicko Antić, a komesar Mirko Kljaić⁴⁷. U četi je bilo oko 120 boraca. Među njima bilo je pripadnika srpske, hrvatske, češke, slovačke, mađarske i njemačke nacionalnosti. Više od polovice cijelog sastava bili su komunisti, članovi i kandidati Partije i članovi SKOJ-a. Vanpartijski su pretežno bili Srbi⁴⁸.

U sastavu naoružanja četa je imala 2 puškomitraljeza, 78 pušaka tipa mauser, 17 manliherki i 12 lovačkih pušaka. Za sve ovo oružje imala je četa 7.979 metaka. Osim toga, u sastavu naoružanja bilo je 38 bombi, 26 revolvera s oko 273 metka i oko 39 kg eksploziva s odgovarajućim materijalom za miniranje⁴⁹.

Navedeni podaci pokazuju da je do sredine februara 1942. godine, broj partizana u ovom kraju bio malen. Njihova vatrena moć bila je također vrlo ograničena. Zbog toga su oni morali podešavati i taktiku ratovanja. To su trebali činiti tim prije što je broj protivničkih vojnika bio neusporedivo veći i što su raspolagali s mnogo većim i boljim naoružanjem i vojničkom opremom. Primjera radi, samo u Daruvaru bilo je više ustaša, oružnika, pripadnika Njemačke narodne skupine i povremeno vojnika Wehrmachta, nego što je bilo partizana u cijeloj Slavoniji. Kada se uzme u obzir da su neprijateljska uporišta bila u Siraču, Đulovcu, Velikim i Malim Bastajima, Uljaniku, Dežanovcu i još nekima, dobiva se potpunija slika o odnosu snaga. Isto toliko uporišta i protivničkih vojnika bilo je u kotarima Pakrac, Novska i Nova Gradiška, dakle onom području koje je pokrivala ova partizanska četa. Osim toga, protivnik je u svom naoružanju imao teške i lake mitraljeze, pretežno vojničke puške tipa mauser, neusporedivo veći broj metaka, revolvera, ručnih bombi, vrlo dobru opremu, transportna sredstva i sredstva veze. Očito da mu je sve to pružalo kud i kamo povoljniji položaj u odnosu na partizanske snage.

Takvo stanje bilo je od bitnog značaja za primjenu taktike od strane oružanih jedinica narodnooslobodilačkog pokreta. Sasvim je jasno da nisu postojali uvjeti za napade na veća neprijateljska uporišta, niti za borbe s brojnijim jedinicama protivnika na otvorenom polju. Obratno, malim, ali čestim napa-

⁴⁷ Građa, knj. II, dok. br. 9, str. 15.

⁴⁸ Građa, knj. II, dok. br. 24, str. 54. Podaci u tabeli iz koje smo uzeli podatke nisu točni. U njoj npr. stoji da u četi nije bilo Slovaka i Čeha. Međutim, u njoj su od Slovaka bili Mišo i Andrija Kmecik, a od Čeha Josip Vojaček.

⁴⁹ Isto, dok. br. 25, str. 55.

dima na straže, patrole, manje formacije neprijatelja, likvidacijama zločinaca u raznim selima, moglo se tada tući neprijatelja. Nakon napada, odnosno oružane akcije u jednom kraju, partizani su u toku noći morali odlaziti u drugi, jer su tako izbjegavali moguća opkoljavanja i stvarali uvjete za uspjeh akcija koje su poduzimali.

Kakva je u tom pogledu bila situacija u zapadnoj Slavoniji i posebno na daruvarskom kotaru, pokazat će slijedeći podaci.

Već je istaknuto da je zima na prijelazu od 1941. na 1942. godinu bila vrlo jaka i da je snijeg u to vrijeme bio vrlo visok. Sve to je ne samo otežavalo, nego gotovo onemogućavalo kretanje, a još više manevriranje partizanskih jedinica. No, i pored toga, one od sredine februara 1942. godine postaju aktivne. Od ustaških lugara oduzeli su 20. i 25. II nekoliko vojničkih pušaka. Krajem mjeseca, točnije 27. II pripadnici Pšunjske čete izvršili su napad na protivničko uporište Badljevinu. Napadnuta je željeznička stanica, pošta i zgrada općine. U napadu je razoružano više stražara, a zaplijenjeno je 13 pušaka, 2 revolvera, preko 1.000 metaka i nekoliko desetina hiljada kuna. Na željezničkoj stanici i pošti uništeni su telefonsko-telegrafski uređaji, posječene telefonske žice, a u Općini su uništene mobilizacijske knjige, blagajnički spisi i drugo.⁵⁰

Pola mjeseca kasnije izvršen je napad na neprijatelja u uporištu Veliki Bastaji, te je tom prilikom zaplijenjena veća količina novca, nekoliko pisaaćih strojeva, 29 vojničkih pušaka i oko 500 metaka⁵¹. U noći od 11/12. IV partizani su došli u selo Golubinjak gdje su s narodom održali sastanak. Govorili su mu o ciljevima narodnooslobodilačke borbe i pozvali ga u borbu protiv ustaša i okupatora. Istovremeno su održali sastanak i u selu Šibovac. Sastancima u ova dva sela prisustvovalo je oko 150 građana⁵². Kod željezničkog stajališta Bijela prerezali su preko 50 telefonsko-telegrafskih stupova i posjekli telefonske žice, a u selu Stražanac noću 16./17. IV održali su sastanak kojem je prisustvovalo preko 80 osoba⁵³.

Usporedo s prvom, na daruvarskom kotaru operirala je od 28. III i šesta četa Prvog slavonskog narodnooslobodilačkog odreda. Došla je sa štabom I narodnooslobodilačkog partizanskog odreda sa Pšunja radi privremenog djelovanja na sektoru Đulovca. Toga dana ona je izvršila akcije u selima Pakrani i Bijela, te je likvidirala šest neprijateljskih vojnika i zaplijenila 6 pušaka, 3 revolvera, više metaka i vojne opreme⁵⁴. U vremenu od 12. do 29. IV partizani su izvršili dva napada na selo Bijela i jedan na Batinjane. U tim akcijama zaplijenili su 9 vojničkih pušaka, preko hiljadu metaka, veću količinu vojničke opreme i živežnih namirnica⁵⁵. Istog dana protivnička avijacija bombardirala je selo Zaile i njegovu okolicu.

Prvu borbu na otvorenom polju VI četa imala je 29. IV na Ljutoču. O njoj se u izvještaju II bataljona I slavonskog narodnooslobodilačkog partizanskog

⁵⁰ Građa, knj. II, dok. br. 48, str. 92, i 93.

⁵¹ Isto, str. 97.

⁵² Isto, dck. br. 70, str. 148. i 149.

⁵³ Isto

⁵⁴ Građa, knj. II, dok. br. 83, str. 169.

⁵⁵ Isto, str. 170.

odreda od 5. V navodi: »29/4 Zaseda na Jovanovici kosa Ljutoč. Naš 2. i 4. vod VI čete sačekao satniju ustaša u 10 sati. Zaseda odlično pripremljena. U borbi dobiveno: 1 puškomitraljez, vojnička zastava, 4 karabina sa 160 metaka, dva durbina, 4 vojna odijela, 4 šatorska krila, 3 čizme i tri cipele. Palo je 5 a zarobljeno 2 ustaše. Među ubijenima je ustaški satnik koji je ujedno bio i ustaški stožernik⁵³.

U prvoj polovici maja partizani su napali protivnika u Blagorodovcu, Petranovcu, Dežanovcu i Ivanovom Polju. Dok su u prva dva sela zaplijenili 13 pušaka i 1 revolver, dotle su u Ivanovom Polju bili iznenađeni zbog čega su poginuli zamjenik komesara čete i komandir voda⁵⁷.

U drugoj polovici maja, točnije 23. V 1942, partizani su na stanici Bijela zaustavili željezničku kompoziciju. Iz nje su izvukli sav koristan materijal, zarobili pratnju, a zatim prazan vlak koji je vukla lokomotiva, bez osoblja uputili u Daruvar. Kompozicija je u daruvarskoj željezničkoj stanici izazvala veliku štetu. O tome se ubrzo čulo u gradu i okolnim selima. To je bio događaj velikog propagandnog značaja^{58*}.

Početkom juna partizani su napali protivnika u selima Veliki i Mali Bastaji. Dok su u Velikim Bastajima napali i uništili željezničku postaju i telefonsko-telegrafske veze, dotle su u Malim Bastajima vodili borbu s pripadnicima mjesne straže Njemačke narodne skupine. Tom prilikom zaplijenili su 35 vojničkih pušaka i 1600 metaka⁵⁹.

Jednu od najtežih borbi na teritoriji kotara vodili su partizani 29. VI protiv neprijatelja u Đulovcu. Nakon kraće borbe partizani su ustaše, oružnike i pripadnike Njemačke narodne skupine potisnuli u zgrade ustaškog tabora i željezničke stanice. Budući da su to bili čvrsto građeni objekti, a partizani nisu imali teškog naoružanja kojim bi ih mogli uništiti, borba se vodila nekoliko sati. S obzirom da su ustaše iz Virovitice poslali opkoljenima pomoć, partizani su se povukli. U borbi je bilo gubitaka na obadvije strane, ali su gubici ustaša, koji su imali 8 mrtvih i 12 ranjenih bili veći. Poslije ove borbe ustaše su se iz Đulovca privremeno povukli u Lipik⁶⁰.

Pored ovih borbi, partizani su na kotaru izveli veći broj manjih akcija, napadajući straže, seoske ustaše, patrole na željezničkoj pruzi i pojedinim selima.

Oružane akcije partizana imale su višestruk značaj. Prije svega one su protivniku nanijele znatne gubitke u ljudstvu i materijalu, a partizani su došli u posjed nekoliko stotina vojničkih pušaka, više mitraljeza, velikog broja metaka, ručnih bombi i razne vojničke opreme. Time su oni naoružavali nove borce koji su u sve većem broju dolazili u partizanske jedinice, te je rasla vatrena moć partizanskih jedinica, što se odražavalo u sve većim i češćim oružanim akcijama.

⁵⁶ Isto, str. 170.

⁵⁷ Građa, knj. II, dok. br. 86, str. 178.

⁵⁸ Bogdan Gojković: Sjećanje (arhiva autora)

⁵⁹ Građa, knj. II, dok. br. 111 str. 220.

Građa, knj. II, dok. br. 120, str. 244.

Za razliku od borbi u 1941. godini, u prvom polugodištu 1942. godine ima već znatnih novina. Navedeni podaci pokazuju da partizani tada napadaju naseljena mjesta koja su čuvali brojnije i dobro naoružane posade (Badljevina, Đulovac, Veliki i Mali Bastaji). Te borbe nisu bile samo trenutačni napeti na protivnika, nego su one trajale i po nekoliko sati. One su se uglavnom odvijale noću. Borbe su se vodile na taj način što su partizani iznenadno napadali i to obično s raznih strana, postavljajući u pravcu susjednih protivničkih uporišta zasjede, osiguravajući tako leđa svome napadu.

Protivničke snage sastojale su se tada od domobranskih jedinica I gorske divizije, jedne ustaške satnije, oružničkih postaja, naoružanih seoskih ustaša i mjesnih straža Njemačke narodne skupine. Najjača uporišta, uz Daruvar, bila su Sirač, Veliki i Mali Bastaji, Đulovac, Uljanik, Blagorodovac, Hrastovac i Dežanovac. Sva ova mjesta, ili većina, ubrajaju se u veća mjesta na kotaru. Uz seoske kuće u njima je bilo i većih, čvrsto građenih zgrada. Najčešće su to bile škole, oružničke postaje, željezničke stanice i slično. Za vrijeme napada partizana, protivnik se obično povlačio u te zgrade, nastojeći da se u njima zaštiti i organizira otpor. To je činio tim prije jer mu je bilo poznato da partizani u to vrijeme nisu imali teško naoružanje kojim bi razbijali zidove. Šta više, nisu uvijek imali ni ručnih bombi što je otežavalo slamanje otpora na takvim mjestima.

Iako je i protivnik češće, naročito kada je raspolagao brojnim i bolje naoružani snagama, vršio ispade iz svojih uporišta u pravcu Bijele, Boraka, Zaila i Ljutoča, ipak su partizani imali stalnu inicijativu.

Osjetivši udarnu snagu partizanskih jedinica i bojeći se njihovih iznenadnih napada ustaše, oružnici i mjesne straže Njemačke narodne skupine počeli su u mjestima svoga boravka graditi sisteme obrambenih utvrda. One su se prije svega sastojale u utvrđivanju zgrada za koje su smatrali da mogu poslužiti kao siguran zaklon od partizanskih napada. Oko tih zgrada i naselja kopali su rovove i gradili najprije zemljane bunkere. Na određenim mjestima postavljali su zapreke od bodljikave žice, sjekli šumu u okolini mjesta koja su branili, nastojeći da imaju što bolji pregled okolice.

Kao što su partizani izrađivali planove napada, tako je i protivnik u svakom uporištu imao unaprijed razrađen plan obrane. On je u većini slučajeva znao s koje strane može biti napadnut pa je prema tome vršio raspored svojih snaga. Na tim stranama on je intenzivnije izviđao, vršio koncentraciju ljudstva i oružja. Sve to se u prvom redu odnosi na sam Daruvar kao najjače uporište okupatora i njegovih suradnika na kotaru.

Nastojeći da protivniku zadaju što jače udarce, jedna i druga strana služile su se i drugim sredstvima. Jedno od njih bila je špijunaža i uopće obavještajna služba. Partizani već tada imaju svoje obavještajne punktove gotovo u svim selima, a naročito u Daruvaru. Tu su imali svoje ljude u raznim ustanovama, poduzećima, a i među domobranskim oficirima i podoficirima. Jedan od jačih obavještajnih punktova bio je u selu Golubinjaku. On je bio povezan s pojedincima u okolnim selima te je prikupljao podatke o neprijatelju i dostavljao ih partizanskim komandama. Slično je bilo i u Kipu, G. Daruvaru, Miljanovcu i Šibovcu. Zahvaljujući informacijama obavještajaca, partizani su bili obavješta-

vani o jačini pojedinih uporišta, namjeri protivnika, sistemu obrane, raspoloženju protivničkih vojnika i slično.

Sve to činio je i protivnik. Osim toga, on je, da bi došao do podataka, hapšio i zlostavljao narod, nastojeći da prisilom nad pojedincima i cijelim skupinama naroda dođe do podataka koji su ga interesirali.

Već smo ukazali da je borbena inicijativa bila pretežno na strani partizana. Ali, iako su oni djelovali na cijelom kotaru, ipak su akcije najviše izvodili na istočnom dijelu. To je razumljivo, jer su ti predjeli pružali najpovoljnije objektivne uvjete za vođenje oružane borbe. Osim toga, tu obitava srpsko stanovništvo koje, izloženo stalnom teroru od strane ustaša, gotovo u većini prihvaća politiku Komunističke partije u pogledu oružane borbe. Slično je bilo i u drugim krajevima, u prvom redu u selima u kojima su postojale partijske i skojevske organizacije.

Oružane akcije partizana imale su, osim vojničkog, i snažan moralno-politički učinak. One su hrabrile i povratile moral naroda koji je bio protiv okupatora i ustaša, a među onima koji su bili u njihovoj službi, izazivale su strah i pometnju. Nakon izvedenih akcija, danima se među narodom prepričavao tok i rezultat borbe, koji je često uveličavan do te mjere da su te vijesti također imale velik učinak. Međutim, najveći značaj oružanih akcija bio je u njihovoj mobilizatorskoj ulozi. Od aprila, kada je nestalo snijega i prestala zima, iz mnogih sela, kao i samog Daruvara, u partizane dolazi sve veći broj muškaraca, u prvom redu mladića. Iz Daruvara tada dolazi grupa skojevaca koje dovodi Krsto Bosanac. Slično su postupili skojevci iz Gornjeg Daruvara⁶² i Uljanika, odakle su sredinom godine otišla u partizane 33 omladinca⁶³. Iz Stražanca je u aprilu u partizane otišla grupa od pet mladića⁶⁴. Do odlaska u partizane dolazi i u Trojeglavi, Imsovcu i još nekim selima. No, sva ova mjesta su na zapadnom dijelu kotara. Na istočnom kraju stanje je bilo isto s tom razlikom što je tamo odlazak u partizane bio još brojniji. Do sredine godine gotovo nije bilo sela iz kojeg u partizanima nije bilo makar nekoliko mještana.

PARTIZANSKE JEDINICE KOJE SU DJELOVALE NA PODRUČJU KOTARA

Početak 1942. godine, u januaru i februaru, na teritoriji kotara zadržavala se treća četa Prvog slavonskog partizanskog bataljona (Moslavački partizanski odred). Ona je tu boravila tokom cijelog februara. Četa za to vrijeme nije poduzimala oružane akcije, nego je svoju aktivnost svodila na političko-organizacioni rad.

Usporedo s ovom jedinicom, na području istočnog dijela kotara boravila je partizanska grupa Paje Orozovića. Tokom proljeća u nju dolaze dobrovolj-

⁶¹ Milka Balaž, n. n.

⁶² Blagoje Kovačić, n. n.

⁶³ Dragan Dakić: Prilike u Uljaniku i okolici pred rat i 1941. godine (neobjavljeni rukopis)

⁶⁴ Blaž Čizmar, n. n.

Borci grupe Josipa Hanzla »Ružičke« 1943. god.

ci iz sela i grada Daruvar te ona prerasta u četu koja ulazi u sastav drugog bataljona⁶⁵.

U drugoj polovici marta, tj. 20. III 1942. formiran je Prvi slavonski NOP odred⁶⁶. Od tada na području Daruvara povremeno djeluju jedinice njegovog prvog i drugog bataljona. One su izvodile napade na protivnička uporišta u Siraču, Đulovcu, Velikim i Malim Bastajima. U njima su većinom bili borci iz sela s područja kotara Daruvar i Pakrac. U većini slučajeva oni su se pokazali kao hrabri i snalažljivi, ali nisu bili dovoljno disciplinirani. Zbog toga što su se najčešće nalazili oko svojih sela, pojedinci su povremeno odlazili kućama bez odobrenja pretpostavljenih. Ta pojava negativno se odražavala na operativnost jedinica¹.

Na zapadnom dijelu kotara tokom proljeća djeluje jedna partizanska grupa koja je formirana u Gornjem Daruvaru 10. IV. Prilikom formiranja imala je pet boraca⁵⁸.

⁶⁵ Savo Velagić: Pregled razvitka radničkog pokreta i oružane borbe na Okrugu Virovitica, str. 142 (neobjavljeni rukopis)

⁶³ Građa, knj. II, dok. br. 51, str. 102.

⁶⁷ Isto, dok. br. 56, str. 109.

⁶⁸ Božo Gostimir: Pregled učešća naroda kotara Daruvar u narodnooslobodilačkoj borbi 1941—1945, str. 55.

Nakon formiranja ona je brzo rasla pa je već početkom ljeta 1942. godine imala 22 borca. Komandir joj je bio Josip Hanzl. Grupa je izvršila više uspješnih akcija i to u Končanici, na Ilovi, kod Uljanika, u Daruvarskom Brestovcu itd⁶⁹.

Osim njih oko sela Kipa djelovala je grupa Bogdana Gojkovića koju su činili uglavnom članovi SKOJ-a⁷⁰.

Neko vrijeme postojale su još dvije grupe. Jednom je komandirao Branko Bosanac, a drugom Jovo Kuzmanović. Međutim, one su kasnije unišle u sastav čete Paje Orozovića.

Pod rukovodstvom člana Centralnog komiteta KPH Franje Ogulinca stigla je u Slavoniju 26. maja Banijska proleterska četa⁷¹. Četu je sačinjavalo 60 odabranih boraca iz Banije, pretežnim dijelom komunista. Poslao ju je Centralni komitet KPH da pomogne razvijanju oružane borbe u ovom dijelu Hrvatske.

Dolaskom u Slavoniju ova jedinica često se nalazila i na teritoriji daruvarskog kotara gdje je sudjelovala u borbama protiv neprijatelja.

Dvadeset dana kasnije u Slavoniju dolazi i Bosanski proleterski bataljon. On je, primoran od motajičkih četnika, 14. VI 1942. prešao rijeku Savu kod sela Pričac, općina Slavonski Brod. Zatim se kod Kapele-Batrine prebacio preko željezničke pruge Zagreb-Beograd, te došao na Psunj gdje se spojio sa slavonskim partizanima⁷².

Dolazak banijskih i bosanskih partizana imao je velik značaj za razvoj NOP-a u Slavoniji, ne samo u vojničkom, nego i političkom pogledu. Stanovništvo, koje je bilo uz narodnooslobodilački pokret, vidjelo je u tome veću borbenu moć partizana te je očekivalo nove i još uspješnije akcije ovih jedinica. Suradnici okupatora još više uplašeni tražili su mogućnosti da se iz sela ugroženih od partizana, sele u druga, po njihovom mišljenju, sigurnija. Iz tih razloga neke ustaške porodice napustile su npr. Sirač te su se preselile u Daruvar ili neka druga mjesta.

Zahvaljujući oružanim akcijama i stalnom političkom radu, tokom maja i juna povećao se priliv građana u partizanske jedinice. Iz sela Šibovac, Bijela, Markovac, Kip Veliki Bastaji, Doljani, Golubinjak, te još nekih drugih, dolaze u Šestu četu II bataljona I narodnooslobodilačkog partizanskog odreda brojni muškarci, u prvom redu omladinci. To je omogućilo Štabu III operativne zone da 15. VI 1942. donese naredbu kojom je VI četa II bataljona preformirana u III bataljon I odreda III operativne zone narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske. Bataljon je podijeljen na tri čete, a čete na vodove. Za komandanta bataljona postavljen je Rade Knežević, a komesara Blagoje Gerdijan. Komandir prve čete postao je Marko Marinković, a komesar Duka Balenović. Za komandira druge čete imenovan je Nikola Miljanović, a za komesara Stanko Radovanović. Pajo Orozović postavljen je za komandira, a Mirko Bulović za komesara treće čete⁷³.

⁶⁹ Savo Velagić, n. n., str. 142. i 143.

⁷⁰ Savo Velagić, n. n., str. 142.

⁷¹ Građa, knj. II, dok. 99, str. 201.

⁷² Građa, knj. II, dok. br. 106, str. 214. i 215.

⁷³ Građa, knj. II, dok. br. 108, str. 217.

Formiranjem ovog bataljona došlo je do veće koncentracije partizana na ovom sektoru. Samim tim, oni postaju sposobniji za izvođenje krupnijih oružanih akcija.

Ovom naredbom I slavonski narodnooslobodilački partizanski odred promijenio je naziv u I odred III operativne zone narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Hrvatske.

Istovremeno s ovom, izdana je još jedna naredba kojom se formira i IV četa ovog bataljona od partizana koji su do tada bili pod komandom Gedeona Bogdanovića na Bilogori⁷⁴.

Povećanje broja partizana, te akcije koje su oni izvodili na uporišta koja su bila smještena na sjevernim i zapadnim obroncima Papuka, stvorili su oko područja Ravne gore oslobođenu teritoriju. Ravna gora je dio Papuka koji se prostire na njegovom zapadnom dijelu, a u širem smislu zaprema prostor sjeverno od komunikacija koje idu od Pakraca prema Bučju te od Petrovog vrha, Vranog kamena do Ljutoča, odnosno teritorij koji označuje ta linija s njegove sjeverne strane. Tada, a kasnije još manje u taj kraj dolaze ustaše, oružnici, domobrani i pripadnici Njemačke narodne skupine. U junu taj teritorij je oslobođeni kraj u koji protivnik ulazi samo onda kada poduzima ofenzivne operacije, koje je nazivao operacijama čišćenja. U njima je nastupao s brojnim snagama i u ljudstvu i u ratnom materijalu.

Oslobođeni teritorij je drugim riječima područje koje je bilo pod privremenom ili trajnom vlašću partizana. Na njemu nije bilo institucija Nezavisne Države Hrvatske niti okupatora. Tu su stvarane nove institucije narodnooslobodilačkog pokreta. Među njih treba ubrojiti u prvom redu narodnooslobodilačke odbore, koji su bili organi nove narodne vlasti, zatim organizacije KP, SKOJ-a, Saveza mlade generacije, Antifašističke fronte žena, partizanske straže i si. Na ovom području narod je pod zaštitom partizana obrađivao polja, uzgajao stoku, održavao voćnjake i vinograde. To je već tada u izvjesnom smislu bila nova država koja je teritorijalno privremeno nestajala u vrijeme ofenzive, da bi se poslije ponovo javila. Istina, u vrijeme ofenziva neprijatelju je uspijevalo da u selima pa i šumama pronade i pohapsi dio stanovništva i da ga otpremi u logore ili pobije. Još uočljivije posljedice ofenzivnih operacija neprijatelja bila su popaljena sela u tim predjelima. Među prvima što ih je uništio, bili su Gornji i Donji Borki, Zaile, Bijela, Vrbovac i Gornja Vrijeska⁷⁵.

Narod ovih sela nije imao nikakvu vezu s ustaškim vlastima u okolnim općinama i Daruvaru.

Po površini poluoslobođeni i oslobođeni teritorij u ljetu 1942. godine zapremaju dvije trećine kotara. To znači da je u njihovom sastavu, osim istočnih predjela kotara, bilo i znatno područje na njegovoj zapadnoj strani. Praktično, tada se pod utjecajem okupatora i ustaša nalazi gradsko područje Daruvara s uskom okolicom, Đulovac, Veliki i Mali Bastaji, Sirač, Uljanik, Dežanovac, Končanica i još nekoliko sela.

⁷⁴ Građa, knj. II, dok. br. 109, str. 217.

⁷⁵ Božo Gostimir, n. n., str. 48.

STANJE NA PRUZI VIROVITICA — BANOVA JARUGA
SREDINOM 1942. GODINE

Ova saobraćajnica bila je za okupatora i ustaše neobično važna. Njen značaj bio je u tome što je ona povezivala Podravinu s Posavinom. Njom se odvijao putnički i teretni saobraćaj. U ratnim uvjetima, ona je s vojnog staništa bila od velikog značaja. Služila je za prebacivanje trupa na mjesta koja su ugrožavali partizani.

Da bi osigurali nesmetan saobraćaj ovom komunikacijom, ustaše su uz nju u nekim mjestima izgradili uporišta. U njima su bile posade koje su činili negdje ustaše, negdje domobranci i oružnici, a u Daruvaru i Bastajima i pripadnici Njemačke narodne skupine. Na teritoriju daruvarskog kotara uporišta su bila u Đulovcu, Bastajima, Batinjanima, D. Daruvaru, Daruvaru, Doljanima i Siraču. U njima su se nalazile posade koje su boravile u utvrđenim zgradama i bunkerima. Na određenoj udaljenosti nalazila su se stražarska mjesta, a duž pruge danonoćno su se kretale patrole.

Svjesni značaja ove saobraćajnice, partizani su je često razarali i napadali posade, osobito od aprila 1942. godine. Najviše ih je izvedeno na sektoru Bastaja, Batinjana, Sirača i Bijele. O tim akcijama ima podataka u izvještajima partizanskih komandi. U izvještaju štaba II bataljona I slavonskog odre da od 5. maja navodi se: »12/4 Bijela. Porušeno 150 stupova. Razrušena željeznička stanica⁷⁶«.

O ovim akcijama izvještale su i protivničke komande. U izvještaju Vrhovnog oružaničkog zapovjedništva NDH za prvu polovinu juna 1942. godine kaže se da su komunisti 4. VI napali željeznički most u Krndiji, na relaciji Pakrac — Daruvar, da su 5. VI napali željezničku stanicu Bastaji i da su oštetili telefonsko-telegrafске linije⁷⁷.

Noću 29/30. VI partizani su napali neprijateljsko uporište u Đulovcu, a samim tim i željezničku stanicu.

Jedna od najznačajnijih akcija što su ih partizani izveli na ovu komunikaciju u 1942. godini, bila je u noći od 30. VI na 1. VII. Da bismo njen rezultat prikazali što potpunije, poslužiti ćemo se izvještajem Župske redarstvene oblasti iz Nove Gradiške od 7. VII koji je uputila Ravnateljstvu za javni red i sigurnost Ministarstva unutrašnjih poslova NDH. U njemu se navodi: »KOTAR DARUVAR: U noći od 30. VI na 1. VII 1942. na pruzi između postaje Sirač i Đulaves odmetnici su porušili brzozjavne i brzoglasne stupove od km 46,0—49. U km. 46,1/2 izvađena su dva polja kolosjeka i isto toliko izdignuto, u km 74,3/4 izbačeno je jedno polje kolosjeka, dočim su vijci sa kolosjeka i šinjanski čavli u km. 48, 2/3 i 49,5 izvađeni. Na stajalištu Bijela demolirane su stambene stražarnice broj 17 i 17a. Između postaje Djulaves — Bastaji porušeni su brzozjavni i brzoglasni stupovi od km. 58,4 — 59,6 i od km. 60 — 65,0, te između postaje Bastaji — Djulaves od km. 66,7 — 73,2. Ukupna duljina porušениh b. b. stupova iznaša 16,500 m.

Nadalje je između postaje Bastaji — Djulaves razorena pruga i demoliran kolosjek u duljini od 1.000 metara.

⁷⁶ Građa, knj. II, dok. br. 83, str. 170.

⁷⁷ Građa, knj. II, dok. br. 110, str. 219. i 220.

Iste noći partizani su zapalili slijedeće zgrade:

1. Na stajalištu Batinjani službenu prostoriju sa čekaonicom i stan stražara pruge izgorio — brzoglas uništen. Počinjena šteta iznaša prema sadašnjoj vrijednosti Kn. 400.000.
2. Na stajalištu Donja Vrijeska izgorjela je službena prostorija sa čekaonicom i brzoglasom i inventarom, te dvostruka stambena stražarnica sa gospodarskim zgradama Kn 700.000.
3. Na postaji Bastaji izgorjela je jednokatna prijemna zgrada, sa brzojavnim i brzoglasnim aparatima te svim inventarom, pa je počinjena šteta od Kn 800.000.
4. Na postaji Bastaji izgorjelo je drveno skladište, pa je počinjena šteta od Kn 300.000.
5. Na postaji Bastaji potpuno izgorjela jedna »C« i »G« kola, vrijednost istih nije poznata.
6. Između Bastaja — DjuLavesi izgorjela je stražarnica broj: 22 sa službenim prostorijama i ručnim skladištem, dočim je brzoglas po odmetnicima odnesen. Šteta iznosi Kn. 300.000.
7. Na stajalištu demolirane su službene stražarnice broj 17 i 17a, gdje su razbijeni prozori i vrata, te polupan crijep na krovovima. Šteta iznosi Kn 100.000. Ukupna šteta na zgradama 2,600.000 Kuna.

Počam od 1. srpnja o. g. prekinute su sve veze od postaje Daruvar prema Bastajima i Siraču, a promet u cjelosti obustavljen. Na pruzi od Sirača do Djulavesi ništa se ne popravlja, jer su partizani vratili radnike sa pruge, a u Daruvaru niti u bližim mjestima nema dovoljno vojske za osiguranje pruge i objekata⁷⁸.

Navedeni podaci pokazuju da je ova pruga bila onesposobljena za saobraćaj za duže vrijeme. Ovom akcijom partizani su postigli neobično mnogo. Onemogućili su transport robe i putnika, a time i vojske. Obzirom da je cestovni saobraćaj u tome kraju bio još u težem položaju, za neprijatelja su ovi predjeli bili gotovo potpuno odsječeni. To je pridonijelo da se u njima povećao utjecaj narodnooslobodilačkog pokreta.

PARTIZANSKE AKCIJE EKONOMSKOG ZNAČAJA

Rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji, a time i na području Daruvara, znalo je da se i uništavanjem privrednih potencijala mogu protivniku nanijeti teški gubici. Zbog toga su usporedo s otpočinjanjem oružanih akcija, počeli uništavati i proizvodne kapacitete. Od proljeća 1942. godine te akcije postaju češće i poduzimaju se u svim predjelima kotara. Najprije su iz šuma protjerani ustaški lugari i šumski radnici. Uništena su nadalje mnoga skladišta priredene drvne mase i onemogućena njena eksploatacija. Radi ilustracije navest ćemo samo nekoliko podataka.

Dana 20. II partizani su kod sela Borki razoružali lugara Mirka Planinca, a 25. istog mjeseca uništili su lugarnicu Vranjevinu nedaleko Petrovog vrha⁷⁹.

⁷⁸ Isto, dok. br. 133, str. 272. i 273.

⁷⁹ Građa, knj. II, dok. br. 48, str. 92. i 93.

Sredinom marta u Velikim Bastajima uništili su poštansku zgradu i sve uređaje⁵⁰. U selu Golubinjak odnijeli su 11/12. aprila izvjesne količine industrijske robe, a 7/8. jula izvršili su uspješnu akciju nedaleko Daruvara. O njoj se u izvještaju Kotarske oblasti u Daruvaru od 8. VII 1942. koji je upućen Ministarstvu unutrašnjih poslova NDH, navodi: »Izvješćujem, da su partizani u noći od 6/7. srpnja 1942. zapalili državno skladište ugljena i drva, tri km sjevero-istočno udaljeno od Daruvara i počinili milijunsku štetu. Iste noći su u občinskom kamenolomu 5 km sjevero-istočno od Daruvara uništili občinsku drobilicu i stroj vrijedno 150.000 Kn. Oni se slobodno kreću po Batinjanima 5 km udaljenoj Vrijeskoj i Vel. Bastajima. Bivšu općinu Bijelu drže svu u rukama. Žetva je u opasnosti⁸¹.

Kakva je situacija bila na kotaru pokazuje izvještaj Kotarske oblasti u Daruvaru što ga je 18. VII uputila Ministarstvu unutrašnjih poslova. U njemu se navodi:

»Izvješćujem, da se položaj svakim danom sve više pogoršava t. j. partizani zauzimaju sve više maha. Oni su prošle noći bili u školi u Bast. Brđanima gdje su silom sakupljenom svijetu (radi se o skupu naroda koji je dobrovoljno išao da sluša govore partizanskih rukovodilaca — p. p.) držali promičbene govore, skinuli su Poglavnikovu sliku, odnijeli pisači materijal i dr. Mi imamo sada donekle osiguran Daruvar, Sirač i Djulaves. Sve ostalo mogu slobodno partizani kad god hoće zauzeti ili brojčano rečeno mi imamo donekle osigurano 1/4 čitavog pučanstva kotara.

Željeznički promet za Daruvar je već 18 dana obustavljen, poštanski, paketni i novčani također. Mi se ne usuđujemo vršiti ječam i raž, jer će početi paliti strojeve. Za to treba nužna vojna pomoć jer postojeće posade mogu tek da osiguravaju pomenuta tri mjesta . . .⁸²«.

Tekst ovog izvještaja citirali smo i zbog toga što se u njemu prvi puta od strane ustaških vlasti spominje žetva. Obzirom da su žetva ječma i pšenice tada bile u punom jeku, obje strane vršile su pripreme da se domognu što većih količina ovih toliko važnih živežnih namirnica. Ustaše i okupator nastojali su da od naroda izvuku što veću količinu ovih proizvoda iz dva razloga. Prije svega za prehranu vojske bila je potrebna hrana isto onako kao i oružje. Zbog nestašice namirnica moglo je u gradovima doći do još bržeg opredjeljivanja stanovništva za narodnooslobodilački pokret. Osim toga, smatrali su da partizani bez izvora snabdijevanja hranom neće moći dugo izdržati te će se predavati i odlagati oružje.

S druge strane, partizani su polazili od sličnih pretpostavki. I njima je, kao i protivniku bila potrebna hrana pa su se pripremali da ovaj problem riješe što bolje. S druge strane, kao narodnooslobodilačka vojska, a to je ono o čemu protivnik nije vodio računa, znali su da narodu moraju pomoći u spremanju žita.

Polazeći od toga, Štab III operativne zone izdao je svim podređenim jedinicama slijedeće uputstvo:

⁸⁰ Isto, dok. br. 48, str. 97.

⁸¹ Isto, dok. br. 134, str. 274.

⁸² Građa, knj. II, dok. br. 148, str. 309.

»1. Budući da je žetva već otpočela i ustaške vlasti odrediće vršenje žita, potrebno je da se na čitavom teritoriju III Operativne Zone spriječi ovo vršenje. To sprečavanje izvršiće se na slijedeći način:

Svi partijski kotarski komiteti hitno će sastaviti popis vršaćih mašina po općinama i selima i taj opis predaće partizanskim jedinicama koje se nalaze u njihovom kotaru. Partijski komitet dogovorit će se sa narodno-oslobodilačkim odborima o danima kada će se onesposobljavati vršalice. Partizanske jedinice moraju biti spremne da uništavanje vršalica izvrše točno u onome roku i one dane koje će odrediti partijski komiteti u sporazumu sa Narodno-oslobodilačkim odborom. Uništavanje vršalica morati će se izvršiti u što kraćem roku (2—3 dana) tako da kampanja ne bi dugo trajala. Kada ona otpočne da bi za dva tri dana bila i izvršena. Kod uništavanja vršalica treba paziti da se unište i oni dijelovi vršaćih mašina koje je najteže nadomjestiti. U slučaju otpora vlasnika mašinu treba spaliti.

Partijski komiteti kao i sve partijske jedinice živo će poraditi na tome da seljaci shvate potrebu ovih mjera, što uglavnom neće biti teško, pošto seljaci nisu voljni predati žito državi kao što je to određeno najnovijim odredbama ustaških vlasti. Za taj rad treba prvenstveno upotrebiti i narodno-oslobodilačke odbore kao i Skojevice-aktiviste.

Rok kada sa tim akcijama treba početi odrediće kotarski komiteti saglasno sa partizanskim jedinicama. Taj rok će se odrediti za čitav kotar i to neposredno prije početka vršenja.

Za te akcije treba angažirati pored partizana i rezervne vodove od strane partizana, a sa terena Skojevice-aktiviste, članove Partije itd.

Da bi se ova akcija blagovremeno i organizovano potpuno izvršila, nalaže se komandantima i komesarima bataljona da se što prije povežu sa kotarskim komitetima na čijem se teritoriju nalaze jedinice dotičnog bataljona i da u suglasnosti sa pomenutim partijskim Komitetom pristupe izvršenju gore spomenute akcije⁸³.

Dakle, uputstvo je potpuno jasno. Ono predviđa uništavanje vršalica samo zato da protivnik ne bi mogao otet seljacima žito. Budući da su partizanske snage u Slavoniji tada bile znatno manje od protivničkih, i da su bile slabije naoružane, akciju je trebalo izvršiti što prije tako da se protivnik iznenadi. Pošto su partijski komiteti bolje poznavali prilike na svojim kotarima, partizanima je naređeno da postupaju u duhu prijedloga što će ih oni načiniti. To je bilo važno zbog toga što su oni znali tko sve na kotaru ima vršalicu, da li je ovaj ili onaj vlasnik na strani NOP-a ili je protiv njega. Osim toga, vršalice nije bilo potrebno uništavati tamo gdje su postojali subjektivni i objektivni uvjeti da žito ne padne u ruke neprijatelja. Naprotiv, u takvim uvjetima oni su pomagali seljacima da taj posao obave što prije, da žito osuše i da ga sakriju u podzemne bunkere kako ga okupator i njegovi suradnici ne bi mogli otkriti i oduzeti.

O tome kako se ova borba odvijala na području kotara Daruvar ima dosta podataka. Njih nalazimo i u ustaško-domobranskim i njemačkim izvještajima, i u partizanskim. Prvi izvještaj koji o tome donosi podatke samo dan poslije navedenih uputa, je izvještaj Zapovjedništva ustaške bojne br. XIII Glavnom

⁸³ Građa, knj. II, dok. br. 149, str. 309. i 310.

stožeru Ustaške vojnice. U njemu se navodi da »pravoslavci« iz sela Bijela, Markovac i Borki svoje pokošeno žito voze u manastir gdje ga vrše, a zatim sakrivaju⁸⁴. U izvještaju vođe Njemačke narodne skupine za okrug Srednja Drava Ilova iznose se podaci koji pokazuju da su partizani uništili vršalice u Malim Bastajdama, Velikom Miletincu i Babinoj Gori. U drugim dokumentima nalazimo podatke o uništavanju vršalica u Velikim Bastajdama, Dežanovcu, Doljanima, Golubinjaku, Koreničanima⁸⁵.

Vršaći strojevi uništavani su i u drugim selima. Koliko ih je tada uništeno nema potpunih podataka, ali navedeni podaci pokazuju da je Uputstvo Štaba III operativne zone podređenim jedinicama uspješno izvršavano.

U ovakvim prilikama mnogi seljaci vršili su ječam i pšenicu primitivnim sredstvima. Te poslove obavljali su noću da ustaške vlasti ne dođu do podataka o stvarnim količinama proizvedenih žitarica. Poslije sušenja seljaci su većinu svojih proizvoda sakrivali te ih koristili kada su bili sigurni da neprijatelja nema u blizini.

Uputstva partijskih i partizanskih rukovodstava o sprečavanju neprijatelja da od seljaka oduzme njihove proizvode, provodila su se i na druge načine. U onim selima u kojima su bila jaka uporišta koje partizani nisu mogli napadati, komunisti su i drugi antifašisti uz vršalice za povjerenike postavljali svoje provjerene ljude. Oni u vršidbene knjige nisu upisivali stvarno ovršene, nego znatno manje količine. Seljaci, koji su s povjerenicima bili povezani, odnosili su veće količine žitarica koje nisu bile evidentirane. Ima dosta slučajeva da su to činili i sami seljaci i kada ih na to nije nitko upućivao.

Prema tome, iako su ustaške vlasti poduzimale mnoge mjere da se domognu većih količina bijelih žitarica, u tome nisu uspjele. Tome nisu mnogo pomogle ni takve mjere kao što su prijetnje prijekim sudom, predviđanje smrtno kazne za neizvršavanje propisa u vezi žetve i vršidbe.

POKUŠAJI USTAŠKIH I OKUPATORSKIH VLASTI DA RAZBIJU NOP

OSNIVANJE HRVATSKE PRAVOSLAVNE CRKVE

Uz masovne i pojedinačne likvidacije srpskog stanovništva, ustaše već 1941. godine poduzimaju i druge mjere, nastojeći da u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj unište Srbe kao narod. Zbog toga oni u jesen 1941. godine, uz pomoć velikog dijela katoličkog klera, provode prekrštavanje pravoslavaca na katoličku vjeru. Iako su u nekim krajevima pravoslavci, samo zato da se zaštite, sami tražili ovaj prijelaz, ipak je to u većini slučajeva bila samo formalnost. Oni su i poslije prijelaza na katolicizam potajno vršili svoje obrede. Osim toga, u bitnim stvarima njihov se odnos prema ustašama i NDH nije time ništa izmijenio. Šta više, njihova mržnja prema ustašama stalno je rasla.

⁸⁴ Isto, dok. br. 150, str. 311.

⁸⁵ Isto, dok. br. 175, str. 360. i 361; dok. br. 185, str. 384. i 385.

Videći to, Ante Pavelić i njegovi suradnici početkom 1942. godine obustavljaju prekrštavanje pravoslavaca. No, umjesto prekrštavanja, oni Srbima u NDH nude Hrvatsku pravoslavnu crkvu. O tome je govorio sam Pavelić prilikom obnavljanja Hrvatskog sabora 28. februara 1942. Tom prilikom je istakao da će pravoslavci u NDH uskoro dobiti svoju pravoslavnu crkvu koja će imati svoje vrhovne poglavare i da će ona biti odvojena od srpske pravoslavne crkve i njene patrijaršije. Nedugo poslije toga postavljen je vrhovni poglavar ove crkve koji je položio zakletvu poglavniku NDH Anti Paveliću. Tom prilikom on je Paveliću dao izjave lojalnosti i obećao je da će Hrvatska pravoslavna crkva uložiti sve svoje snage na jačanju »mlade hrvatske države«.

Istina, jedan broj i to uglavnom bogatijih Srba posjetio je poglavara nove crkve Germogena, ruskog emigranta koji je nakon poraza kontrarevolucije pobjegao iz Rusije. Tom prilikom davali su mu obećanja da će srpski narod u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj slijediti njegov put te su preko njega uputili zahvalnost poglavniku NDH. Međutim, ova, kao i sve druge mjere što su ih ustaše poduzimali, nije imala nikakvog učinka. Narodu je bilo jasno da se odnos ustaša prema Srbima u biti nije promijenio. Bio je svjestan da se radi samo o taktici koja je imala zadatak da pridonese odvajanju srpskog stanovništva od narodnooslobodilačkog pokreta. U tom pravcu na ustaše su vršili pritisak i službeni predstavnici Trećeg Reicha u NDH, poslanik Siegfried von Kasche, njemački opunomoćeni general Gleisse von Horstenau i drugi. Oni, kao i neki oficiri hrvatskog domobranstva stajali su na stanovištvu da su ustaše svojom politikom prema Srbima u NDH pridonijeli njihovom opredjeljivanju za narodnooslobodilački pokret.

Nakon spomenute odluke Pavelića bilo je očekivati da će na terenu doći do odgovarajućih mjera. Međutim, osim onoga što je objavila ustaška štampa, praktično nije ništa učinjeno. Ni u jednom kotaru Slavonije ustaške vlasti nisu u tom smislu poduzimale nikakve mjere. Takva situacija bila je i na području kotara Daruvar. Nigdje ustaške vlasti nisu raspravljale o takvim pitanjima kao što je svećenički kadar, obnavljanje porušenih vjerskih objekata, vraćanja opljačkanog inventara i si.

Takva situacija, i pored jake ustaške propagande o poboljšavanju položaja srpskog stanovništva, bila je još jedan dokaz da je osnivanje Hrvatske pravoslavne crkve samo jedan od pokušaja da se prevari ovaj narod. Na području kotara Daruvar ova mjera ustaških vlasti nije na srpsko stanovništvo ostavila nikakav učinak, što više, samo je ubrzala opredjeljivanje za NOP.

POZIVANJE SRBA U DOMOBRANSTVO

Tražeci načina kako da srpsko stanovništvo odvoje od partizana, ustaše početkom 1942. godine prihvaćaju prijedloge njemačkih predstavnika i nekih domobranskih oficira o pozivanju Srba u domobranstvo ili na radnu službu u NDH i Njemačku. Nakon toga, tj. odluke Pavelića o formiranju tzv. Domobranskih radnih pukova u koje su mobilizirani Srbi, uslijedio je popis vojnih obveznika, a zatim mobilizacija. Ustaška propaganda činila je sve da Srbe uvjeri u to kako su oni postali punopravni građani NDH i da im je dužnost da

se odazivaju pozivima u vojsku. Ona je išla i dalje te se obraćala i onima koji su bili u partizanskim jedinicama, pozivajući ih da se vrate kućama i da im se neće ništa dogoditi. O tome su u krajevima naseljenim srpskim stanovništvom šireni leci pa su čak i pojedinci pušteni iz zatvora i logora. Od te godine pozivaju i srpske mladiće, vojne obveznike, (1924, 1925. i 1926. godište) na regrutaciju.

Ova taktika bila je lukavo zamišljena te je mogla imati značajne posljedice. To tim prije, što su neki bogatiji i velikosrpski opredijeljeni pojedinci podržavali ustašku politiku. Radi se, dakle, o istoj onoj politici koju je zastupao i Draža Mihajlović, a koja se svodila na to da su Srbima jedini i najveći neprijatelji partizani-komunisti.

Ustaše su nastojali da u Slavoniji u ovome uspiju iz više razloga. Prije svega tu obitava oko 200.000 pripadnika ove nacionalnosti, pa im nije bilo svejedno da li će oni biti za partizane ili će se držati po strani¹. Osim toga, u Slavoniji nije tada bilo oružanog četništva koje je, vezujući srpsko stanovništvo u nekim krajevima sputavalo u njima razvitak narodnooslobodilačke borbe, pa se četnici ovdje nisu mogli uzimati kao sredstvo manipuliranja s ovim stanovništvom. Lokalnim ustaškim vlastima, kao i komandama domobranskih jedinica, bilo je sredinom 1942. godine sasvim jasno da su Srbi u Slavoniji velikom većinom na strani NOP-a. Zbog svega toga su pokušavali da ih odvoje od partizana. Očekivali su da će im time zadati odlučujući udarac.

Pravilno procjenjujući situaciju i osjećajući opasnost od ovih mjera okupatora i ustaša, rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji poduzima protumjere. O tome Štab I slavonskog odreda u izvještaju Glavnom štabu odreda Hrvatske 23. marta 1942. piše: »Pred nekih 20 dana u ovom kraju (odnosi se na centralnu i zapadnu Slavoniju — p. p.) pozvan je velik broj Srba u vojsku, (domobranstvo — p. p.) Izdan je letak i povedena je agitacija (te mjere poduzeo je Štab I slavonskog odreda i Povjerenstva CK KPH za Slavoniju i Srijem — p. p.) koja je vrlo uspjela i ti vojni obveznici u ogromnoj većini nisu se odazvali pozivima nego su krenuli u šumu. Radi se o hiljadama ljudi. Ono nekoliko stotina koje su se odazvale, kada su u SI. Požegi dobile maršrut, pobjegle su, a ostalo je svega nekoliko desetaka ljudi. Svi ovi vojni bjegunci htjeli su u partizane, no mi ih nismo mogli primiti bez oružja, ali smo učinili sve da ih organizaciono obuhvatimo .. . Neprijatelj, videći da je prolio ulje na vatru, brzo je reterirao, te je izdao proglas u kojem se govori da se nitko ne treba javiti u vojsku i da uopće neće biti pozivan u vojsku i poziva se narod da se vrati kućama itd!«.

Nešto kasnije ustaše su izdali još jedan letak u kojem se ne govori o četničko-komunističkim bandama, već suradnji četnika i ustaša.

Na ove ustaške letke ponovo su izdani partizanski. Osim njih i Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske izdao je u aprilu letak u kojem se govori o ovoj politici ustaša.

¹ Martin Kaminski: NOP i nacionalne manjine. Slavonija u NOB, Slav. Brod, 1966, str. 171. i Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Savske banovine, Zagreb, 1937, str. 4—27.

¹ Građa, knj. II, dok. br. 56, str. 111.

Bilo bi pogrešno zaključiti da su jedan ili više letaka bili od presudnog značaja za stav srpskog stanovništva. Naprotiv, zasluga za to pripada Komunističkoj partiji, čiju politiku je u to vrijeme prihvatila većina ovog stanovništva, shvaćajući da je to jedina politika koja odgovara njihovom interesu. Ustaše su politikom istrebljivanja tome samo pridonijele. Leci Štaba I odreda i Povjerenstva CK KPH za Slavoniju i Srijem samo su upozorili Srbe na još jedan manevar neprijatelja.

Da je situacija o ovom pitanju bila stvarno takva, pokazuju i mnogi ustaško-domobranski dokumenti. Iz zapisnika sa sastanka predstavnika kotarskih oblasti za javni red i sigurnost iz kotara Našice, Podravska Slatina, Virovitica, Daruvar, Pakrac, Nova Gradiška i Slav. Požega, koji je održan 21. V 1942. u Novoj Gradiški, vidi se kako su ustaše ocjenjivali situaciju u tom dijelu Slavonije. Oni su konstatirali da srpsko stanovništvo pomaže partizane na sve moguće načine. To čine, zaključuju oni, zbog toga što su Srbi protiv Nezavisne Države Hrvatske, što govore da to nije njihova država kao i zato što između Srba i Hrvata srednje Slavonije postoji vjekovna mržnja.

U ovoj konstataciji bilo je onoga što je odgovaralo stvarnim činjenicama, ali i onoga što je bilo sasvim netočno. Točno je bilo da su Srbi bili masovno uključeni u NOP. Netočno je to da su Srbi bili protiv Hrvata. Bit stvari je u tome što su se ustaše poistovjećivale s hrvatskim stanovništvom u cjelini pa su odnos Srba prema njima kvalificirali kao odnos prema Hrvatima.

U zapisniku se dalje konstatira da svi postupci kotarskih oblasti, redarstvenih vlasti, ustaških i domobranskih komandi nisu donijeli nikakvih rezultata, nego naprotiv, da to stanovništvo iz dana u dan sve više surađuje s parti, zanima. Navodi se da cijeli krajevi ovih kotara, dakle i Daruvara, surađuju s partizanima.

Na području daruvarskog kotara ovaj postupak ustaša nije imao gotovo nikakvog utjecaja. Onemogućio ga je narodnooslobodilački pokret koji je tu bio politička snaga od prvorazrednog značaja. Tome je pridonijelo hrvatsko i češko stanovništvo sela kao što Stražanac, Golubinjak, Uljanik, Gornji Daruvar, Otkopi, Gornji Dežanovac itd. Čak su i neki katolički svećenici utjecali da Srbi ne prihvate ustaške parole. Srpsko stanovništvo nije prihvatilo novu crkvu i odbijalo je da ide u domobranstvo.

DRUGE MJERE KOJIMA SU USTAŠE POKUŠALI RAZBITI NOP

Kada su uvidjeli da im ni osnivanje Hrvatske pravoslavne crkve nije donijelo nikakve rezultate, ustaše su ponovo posegnuli za već iskušanim metodama. Oni su počeli ponovo inzistirati na teroru kao najsvrsishodnijem sredstvu kojim se može postići željeni cilj. Za takvu praksu založili su se predstavnici navedenih kotara. U zapisniku se o tome kaže: »Da "se otupi oštrica djela odmetnika koji stalno dokazuju ovom stanovništvu da je pobuda snaga i redovitost vlasti kod odmetnika a ne kod redovnih vlasti, potrebno je primjeniti najoštrije represije protiv ovoga stanovništva (odnosi se na Srbe — p. p.) po prijedlogu koji će odmah staviti, redovne vlasti i svakom djelu nasilja što ga izvedu odmetnici... Represalije treba da provodi ustaška ili domobranska

vlast jer moraju biti velike tj. obuhvatit cijela sela. Represalije bi se sastojale u neposrednom otpremanju cjelokupnog stanovništva određenih mjesta u sabirne logore . .

Ovakve prijedloge upućivala su Glavnom ustaškom stožeru razna ustaška nadleštva. Na kraju je Glavni stan poglavnika pod brojem 1040 do 26. VI 1942. donio Odredbu o uzimanju talaca iz mjesta u kojem su, ili u čijoj su blizini partizani izvršili akciju. Obično su taoci poslije partizanskih akcija bili osuđivani na smrt.

Osim toga od sredine 1942. godine, za vrijeme ofenzivnih operacija na oslobođenom području, ustaške i domobranske jedinice vrše masovna hapšenja civilnog stanovništva, pale kuće i cijela sela.

Prema tome, teror od sredine godine poprima strahovite razmjere. U logore je otpremljeno nekoliko stotina muškaraca, žena i djece. Mnogi građani ubijeni su u svojim kućama i dvorištima, a imovina im je opljačkana ili zapaljena.

U represivne mjere ustaša i okupatora treba uvrstiti i njihove ofenzivne operacije, koje su poduzimale protiv partizanskih jedinica. One su bile uperene i protiv civilnog stanovništva, u krajevima gdje su operirali partizani. Tih operacija bilo je do polovice godine mnogo, ali se neke po opsegu, zadacima i postupcima posebno izdvajaju.

Jedna od značajnijih bila je akcija ustaša koja je u jačini jedne satnije 20. IV izvršila prodor u pravcu Ljutoča na Papuku. Imala je namjeru da iznenadi borcu VI čete II bataljona i I odreda, da ih uništi i da na povratku provede kaznene mjere protiv stanovništva u tom kraju. Međutim, njihova kolona naišla je na brdu Jovanovići na zasjedu partizana te je razbijena. Istog dana poslije podne ustaše su pokušali da ponovo izvrše dobiveno naređenje, ali tada u dvostruko jačem sastavu. Međutim, partizani su ih ponovno dočekali te su im nanijeli znatne gubitke³.

Druga veća akcija ustaša izvedena je od 9/10. VII na partizanske snage u rajonu Sirač — Dragović. Zadatak ove operacije bio je da opkoli i uništi partizane, uz to pohapsi i u logore otpremi stanovništvo sela Grahovljani. Napad je trebao započeti polaskom XIII ustaške bojne iz Lipika u tri kolone. Prva je imala zadatak da se od Pakraca do Sirača prebaci vlakom i da od Sirača krene preko Papuka u pravcu Dragovića. Druga kolona imala je pravac kretanja Pakrac — Dereza — Grahovljani, gdje je imala zadatak da zaposjedne selo. Treća je trebala krenuti od sela Španovica preko Dragovića, Golina brda i Breznika s tim da u predjelu Bagdad izvrši spajanje s lijevom kolonom koja je nastupala od Sirača⁴.

I ova, kao i prva akcija, nije uspjela. Partizani su ustaše presreli još prije Sirača te su im nanijeli prve gubitke. Poslije toga borba se vodila u samom Siraču pa je i to onemogućilo plansko nastupanje ustaša. Nakon toga partizani su se povukli dublje u Papuk, a ustaše su prokrstarili planirani teren ne ostvarivši postavljene zadatke.

³ Grada, knj. II, dok. br. 92, str. 187. i 188.

⁴ Grada, knj. II, dok. br. 83, str. 170.

⁵ Isto, dok. br. 141, str. 289.

Do povlačenja partizana iz Sirača došlo je zbog nesrazmjerno većeg broja ustaša i njihovog neusporedivo boljeg naoružanja. Ustaše su u toj akciji nastupili sa oko 550 vojnika, koji su bili naoružani s oko 500 vojničkih pušaka, 40 puškomitraljeza i mitraljeza te nekoliko minobacača. Nasuprot tome, partizani su raspolagali sa oko 150 boraca, 130 pušaka i sedam puškomitraljeza⁶.

Slične akcije ustaše i domobrani izvodili su u pravcu Bijele, Markovca, Boraka i Zaila. Međutim, ni jedan puta nisu iznenadili partizane niti su ostvarili postavljeni im zadatak.

Neuspjesi vojnih intervencija nisu mogli pridonijeti poboljšanju postojeće situacije. Što više, oni su je samo pogoršavali jer je narod sve više osjećao njihovu nemoć.

ORGANIZACIONO POLITIČKA IZGRADNJA NOP-a U DRUGOJ POLOVICI 1942. GODINE

STANJE U PARTIJI I NJENA ULOGA U DALJNJEM RAZVITKU NOP-a

Širenje i jačanje narodnooslobodilačkog pokreta u prvoj polovici 1942. godine pridonijelo je ugledu i utjecaju organizacije Komunističke partije na kotaru u istoj onoj mjeri u kojoj je Partija pridonosila njegovu razvitku.

Politička situacija išla je u prilog jačanju partijske organizacije. Ustaški pokret kao politički faktor već je sredinom 1942. bio u ovom kraju gotovo beznačajan.

U selima gdje su bile stacionirane, ustaške jedinice su za cijelo to vrijeme prijetnjama i maltretiranjem naroda držali jedan njegov dio u lojalnom odnosu. U Daruvaru, Siraču, Djulovcu, Dežanovcu, Uljaniku i još nekima bio je znatan broj onih koji se nisu dali zastrašiti, nego su ilegalno radili za narodnooslobodilački pokret.

Povremenim upadima u sela u kojima nisu bili stacionirani, ustaše su također imali utjecaj na dio stanovništva. Najčešće su među njima bili bogatiji seljaci, gostioničari, trgovci i zanatlije, koji su se bojali za svoju imovinu. Neki od njih nisu politički ni idejno s ustašama imali ništa zajedničkog, ali su s njima surađivali jer su mislili da će na taj način sačuvati svoju imovinu. No, ipak treba konstatirati da je u tim selima bilo manje njihovih funkcionera, da je taj utjecaj bio znatno uži i slabiji.

Slično je bilo i s utjecajem Njemačke narodne skupine. U selima Djulovac, Mali Bastaji, Hrastovac i Blagorodovac veći dio bio je i tada politički aktivan. Sudjelovali su u svim aktivnostima Skupine, a naročito u borbi protiv narodnooslobodilačkog pokreta. U tim mjestima postojale su njemačke mjesne straže koje su oružjem čuvale njemačka naselja, a povremeno sudjelovale i u ofenzivnim operacijama protiv partizana.

⁶ Isto

Politički utjecaj na jedan dio hrvatskog, češkog pa i mađarskog stanovništva na kotaru imali su neki vođe bivše Hrvatske seljačke stranke na kotaru. Među njima naročito se isticao Mijo Ipša. Iako nisu podržavali ustašku politiku, ipak su oni u to vrijeme bili najjači politički protivnik NOP-u. Budući da su bili protivnik Komunističke partije i komunizma kao društvenog poretka, oni su bili i protiv narodnooslobodilačke borbe. Međutim, oni nisu javno istupali protiv NOP-a, jer bi se time našli na istim pozicijama s okupatorom. U radu su bili vrlo taktični. Njihova politika svodila se na distanciranje od nekih postupaka ustaša i Nijemaca, ali i na parole koje su bile ne samo štetne nego i vrlo opasne za daljnji razvitak narodnooslobodilačke borbe. Među Hrvatima, Česima, Slovacima i Mađarima govorili su da ne treba ići u partizane, da treba izbjegavati borbu s okupatorom i nastojati da se ostane po strani od sukoba između partizana na jednoj i okupatora i ustaša na drugoj strani.

Iako su Srbi u to vrijeme bili većinom na strani NOP-a, ipak je bilo i onih koji su podržavali velikosrpsku politiku i politiku osvete, poistovjećujući cijelo hrvatsko stanovništvo s ustašama i njihovim postupcima.

Što se tiče odnosa Čeha, Slovaka i Mađara prema narodnooslobodilačkom pokretu, treba istaći da veći dio češkog i slovačkog stanovništva nije bio na strani okupatora. Ipak, bilo je pojedinaca koji su aktivno surađivali s ustašama i Njemačkom narodnom skupinom. Slično su se držali građani mađarske nacionalnosti s tom razlikom što je u to vrijeme bilo relativno više ovog stanovništva koje je zauzimalo pasivan stav u odnosu na narodnooslobodilačku borbu.

Mobilizacija vojnih obveznika koje su pozivali u domobranske i ustaške jedinice, što su učestvovali u borbama protiv partizana u raznim krajevima zemlje, bila je vrlo nepopularna. Do toga je dolazilo jer su u borbama neki poginuli, drugi su bili ranjavani, a bilo je i onih koje su partizani zarobili. To je pridonosilo tome da je bilo sve više onih koji su odbijali pozive u domobranstvo te su dobrovoljno odlazili u partizane. Pošto se teritorij koji je bio pod kontrolom okupatora i ustaša stalno smanjivao, to je dovodilo do opadanja privrednih kapaciteta NDH, a ovo do nestašice roba široke potrošnje. Industrijskih roba bilo je sve manje te se često nisu mogle nabaviti ni na potrošačke karte. Ovdje se ne radi samo o odjeći i obući, nego i mnogim drugim proizvodima koji su bili bitni za život i poljoprivrednu proizvodnju. Sol i petrolej su se nabavljali u vrlo ograničenim količinama. Do poljoprivrednog oruđa, sjemena za poljoprivredne kulture, lijekova i drugih potrepština teško se dolazilo. U takvoj situaciji dolazi i do naglog porasta cijena, a usporo s tim do pojave šverca, korupcije i kriminala.

Mobilizacija muškaraca u vojsku te sve češće borbe na kotaru, dovodile su poljoprivredu u sve teži položaj. Umjesto muške radne snage, koja je do tada predstavljala osnovni proizvodni potencijal, radnu snagu činile su tada većim dijelom žene i djeca. Poljoprivredne površine su se smanjivale, a prinosi su bili sve manji te se i zbog toga osjećala sve veća nestašica ovih proizvoda.

Situacija na oslobođenom teritoriju, koji u to vrijeme zaprema samo područje Papuka, nije bila ništa bolja. Nestašica industrijskih proizvoda tu se

još jače osjećala. Nedostajalo je lijekova i osnovnih potrepština za život. Tu nisu postojale službe kao što su zdravstvo, veterina, školstvo i si. No, za razliku od situacije na neoslobođenom teritoriju, gdje je ona stvarala nezadovoljstvo i otpor, na oslobođenom teritoriju narod je postajao sve svjesniji nužnosti takve situacije, pa je stoički podnosio sve nedaće. Vjerovao je da će ga borba, kojoj je posvetio sve svoje sposobnosti i dobra, dovesti do oslobođenja i boljeg života. Prema tome, dok je stanovništvo na neoslobođenom teritoriju u teškoćama s kojima se suočavalo gledalo teret koji mu je nametnut u interesu drugih, dotle je ono u oslobođenim krajevima velikim dijelom bilo svjesno teškoća jer je očekivalo da će mu to donijeti bolji život.

U takvim uvjetima je partijska organizacija, najsvjesniji činilac narodnooslobodilačke borbe, imala ogromne teškoće u izvršavanju uloge koja joj je nametala njena rukovodeća uloga u toj borbi. Partijsku organizaciju na kotaru činili su tada Kotarski komitet i osnovne organizacije koje su se nazivale jedinicama. Komitet je činilo pet do devet najaktivnijih i najsposobnijih članova Partije. Nakon što je aprila 1942. godine Nikola Jakšić predao dužnost, za sekretara Kotarskog komiteta KPH izabran je Tanasije Milinović. Tada su uz njega u Komitetu bili Alojz Pintar, Blagoje Kovačić, Josip Rašić, Mijo Fabijanić i Bohouš Vojaček¹. Komitet se nije stalno nalazio na jednom mjestu, nego se zadržavao tamo gdje je sigurnost bila veća. Povremeno se nalazio u Borkima, povremeno u Bijeloj, a zatim u šumama i to onda kada je neprijatelj s jačim snagama upadao na oslobođeni teritorij. Osim toga, on se samo kratko vrijeme zadržavao u punom sastavu na jednom mjestu. Njegovi članovi najvećim dijelom nalazili su se pojedinačno u raznim krajevima kotara. Svaki je bio zadužen za određeni broj sela u kojima je održavao vezu s komunistima i suradnicima NOP-a, održavao sastanke s partijskim jedinicama, skojevskim grupama, NOO-ima i antifašističkim organizacijama žena. Nakon što izvjesno vrijeme provedu na terenu, članovi Komiteta sastajali su se u raznim mjestima te su tom prilikom izvještavali o situaciji u kraju za koji su bili zaduženi, raspravljali o problemima i utvrđivali zadatke za budući rad. Na te sastanke dolazili su članovi Okružnog komiteta Nova Gradiška koji su im prenosili informacije o događajima u zemlji i svijetu kao i direktive i uputstva za daljnji rad. Najčešće je Komitet raspravljao o političkoj situaciji, organizacionim pitanjima, agitaciji i propagandi, ŠKOJ-u, omladini, AFŽ-u i NOO-ima. To su, osim rijetkih iznimaka, bile točke dnevnog reda svih sastanaka. Osim njih, Komitet je raspravljao i o mobilizaciji građana u partizanske jedinice, borbi protiv neprijatelja, kadrovskim pitanjima i slično.

U 1942. godini nema općinskih komiteta Partije, pa su partijske ćelije (jedinice) bile pod neposrednim rukovodstvom Kotarskog komiteta. Tokom druge polovice godine formirano je nekoliko novih organizacija tako da ih je u decembru bilo 11. Postojale su u Bastajskim Brdanima, Bijeloj, Donjim Borkima, Gornjem Daruvaru, Imsovcu, Kreštelovcu, Otkopima, Pakranima, Stražancu, Trojeglavi i Velikim Bastajima. Broj članova u njima je varirao,

¹ Savo Velagić, n. n., str. 72. i Alojz Pintar: Izjava

ali se u prosjeku kretao oko 60². Do toga je dolazilo zato što su članovi Partije, kada im je bilo naređeno, odlazili u partizanske jedinice.

Partijske jedinice u selima povremeno su se sastajale. Na sastancima su raspravljale o političkim pitanjima u selu, okupljanju građana u NOP, mobilizaciji za partizanske jedinice, prikupljanju pomoći (hrane, odjeće, sanitetskog materijala, pišaćeg pribora itd.), prikupljanju podataka o neprijatelju i njegovim namjerama, o radu SKOJ-a, omladini, AFŽ-u, NOO-ima i propagandi protiv okupatora, ustaša i četnika.

Navedeni podaci pokazuju da su u to vrijeme postojale, osim Daruvara, sve one partijske organizacije koje su postojale do 1941. godine. To su organizacije sa zapadnog dijela kotara. Uz njih (6) te godine osnovane su nove i to u selima gdje ih prije nije bilo. To su uglavnom organizacije na istočnom dijelu kotara.

Dok je Komitet političkim pitanjima, kao i radu na okupljanju suradnika NOP-a poklanjao stalnu i svestranu brigu, dotle je organizaciona pitanja zanemario. Da je to točno, pokazuje mali broj osnovnih organizacija i članova. U to vrijeme u Partiji postoji kategorija kandidata za članove KP. Obzirom da u partijskoj organizaciji na cijelom kotaru nema tada kandidata Partije, očito je da se na tome nije sistematski radilo.

Krajem godine na kotaru nije bilo sela u kojem nije bilo suradnika NOP-a. U mnogim selima u narodnooslobodilačkom pokretu bilo je gotovo cijelo stanovništvo. Osim toga s kotara je tokom godine dobrovoljno otišlo u partizane oko 200 muškaraca, u prvom redu omladinaca, a da mnogi od njih nisu primljeni u Partiju ili SKOJ. Istina, nije svaki od njih bio komunista samo zato što je htio da se bori protiv neprijatelja, ali to je ipak bilo važno, ako ne i najvažnije mjerilo za prijem u organizaciju.

(Kandidati za članove KP bili su oni građani koji su svojim radom dokazali da su antifašisti i koji su prihvaćali politiku Partije. U kandidatskom stažu, koji je u pogledu vremena bio neodređen, pojedinci su provjeravani u pogledu odanosti, discipline, aktivnosti, sposobnosti, hrabrosti i spremnosti da se za ciljeve Komunističke partije izlože i najvećim opasnostima, pa i po cijenu života. Svaki koji bi za vrijeme trajanja staža dokazao svoje kvalitete, priman je u Partiju. Oni koji to nisu, a bilo je i takvih, brisani su sa spiska kandidata).

Mali broj skojevskih grupa i članova SKOJ-a, Saveza mlade generacije, Antifašističke fronte žena pa i NOO-a upućuju na navedeni zaključak. Drugim riječima u organizaciji je postojalo sektaštvo koje se kao negativna pojava povlačilo još iz predratnih dana. Čime se inače može opravdati činjenica da ni u jednom selu zapadnog dijela kotara nije formirana ni jedna partijska organizacija u toku protekle godine, iako je u svima bilo onih koji su svakodnevno radili za NOP.

No, i pored navedenih slabosti komunisti daruvarskog kotara bili su glavni pokretači i nosioci narodnooslobodilačke borbe.

Rad pojedinih partijskih organizacija bitno se razlikovao. One koje su postojale na oslobođenom teritoriju, bile su u neusporedivo povoljnijem polo-

- Savo Velagić, n. n., str. 75—79.

žaju. Njihovi članovi kretali su se javno, akcije su dogovarali na javnim skupovima, a samo su sastanke održavali tajno. Veća opasnost zaprijetila bi im samo onda kada je neprijatelj s jačim snagama prodirao na oslobođeni teritorij.

S druge strane partijske organizacije i komunisti na neoslobođenom teritoriju morali su raditi u najstrožoj tajnosti, jer ih je javnost rada mogla svakog časa stajati života. Zbog toga se rad tu odvijao od čovjeka do čovjeka, a sastajali su se samo najpovjerljiviji. Nakon tih dogovora oni su pojedinačno prenosili zaduženja, pa je i aktivnost u dosta slučajeva imala pretežno individualni karakter.

ORGANIZACIONO STANJE I RAD SKOJ-a

Na osnovu sjećanja nekih članova iz toga vremena može se zaključiti da je Kotarski komitet SKOJ-a formiran tek krajem decembra 1942. godine. Do toga vremena skojevskim grupama rukovodile su partijske organizacije, odnosno članovi Partije zaduženi za rad sa SKOJ-em³.

Nepostojanje kotarskog skojevskog rukovodstva nepovoljno se odražavalo na njegov rad. To se najprije vidi po relativno malom broju skojevskih grupa, nesrazmjerno malom broju članova SKOJ-a i nepostojanju masovnih omladinskih organizacija.

No, razvitak narodnooslobodilačkog pokreta, kao i aktivnost članova Partije, pridonijeli su da je i unatoč tome tokom 1942. godine otpočeo brži proces konstituiranja skojevske pa i masovne omladinske organizacije na kotaru.

Takvom stanju mnogo je pridonio sastanak Kotarskog komiteta KPH što je 15. IV 1942. održan u Gor. Daruvaru. Prisustvovali su mu Pavle Gregorić, Dušan Čalić, Nikola Jakšić, Alojz Pintar, Josip Vojaček, Tanasije Milinović, Blagoje Kovačić i Krsto Bosanac. Tom prilikom razmatrana je vojnopolitička situacija na kotaru, a među ostalim i stanje u SKOJ-u. Da bi se uklonile slabosti u ovoj omladinskoj organizaciji i da se omogući njen brži razvitak, na sastanku je zaključeno da se Krsto Bosanac imenuje sekretarom Kotarskog komiteta SKOJ-a s tim da uz pomoć članova Partije pristupi formiranju skojevskih grupa, primanjem u SKOJ najboljih mladića i djevojaka. Istovremeno mu je stavljeno u zadatak da pristupi provođenju priprema za formiranje Kotarskog komiteta⁴.

Na organizacionoj izgradnji SKOJ-a učinilo se više tek u drugoj polovici 1942. godine. Članova SKOJ-a bilo je u Bastajskim Brđanima, Podborskim Doljanima, Donjim Borkima, Duhovima, Golubinjaku, Gornjem Daruvaru, Gornjem Dežanovcu, Uljaniku, Goveđem Polju, Imsovcu (dvije grupe) Kipu, Kreštelovcu, Malom Miletincu, Miljanovcu, Stražancu, Šibovcu, Skodinovcu, Trojeglavi, Velikim Bastajima i Zailama⁵. Prema jednim izvorima na kraju godine bilo je 18, a po drugima 20 skojevskih grupa na kotaru. (U izvještaju

³ Savo Velagić, n. n., str. 85. i Nikola Bjelajac: Izjava (arhiva autora)

⁴ Krsto Bosanac, n. n.

⁵ Savo Velagić, n. n. str. 89—95.

Povjerenstva CK KPH za Slavoniju od 9. II 1943. stoji da je na području Daruvara bilo u to vrijeme 56 članova, ali se broj grupa ne navodi).

Po svemu sudeći, ovi podaci su nepotpuni što u ostalom potvrđuje i činjenica da se u njemu ne govori o broju grupa. Božo Gostimir u svome radu »Pregled učešća naroda Kotara Daruvara u narodnooslobodilačkoj borbi 1941—1945« iznosi da je krajem godine na kotaru bilo 18 grupa sa 210. članova, što je po mišljenju nekih učesnika i rukovodilaca NOP-a najvjerojatnije.

Obzirom da je 1941. godine na kotaru bilo svega pet grupa, izlazi da ih je tokom 1942. godine formirano 16. U tom vremenu u SKOJ je primljeno preko 150 novih članova. Oko 70% novoformiranih organizacija nastalo je na istočnom dijelu kotara. To znači da su se one brže razvijale na oslobođenom i poluoslobođenom teritoriju, nego na neoslobođenom. Sastanovi grupa, bez obzira na teritorij, bili su tajni. To se prakticiralo radi sigurnosti, jer je u svakom pa i oslobođenom selu bilo protivnika NOP-a pa je postojala mogućnost da oni na ovaj ili onaj način o njima obavijeste ustaše ili Nijemce. Osim toga, u vrijeme ofenziva okupator i ustaše dolazili su u mnoga oslobođena sela, pa je i to moglo biti opasno za članove ove organizacije, tim prije što su neki po zadatku ostajali s narodom u selima.

Skojevci su se angažirali prvenstveno na vlastitoj političkoj izgradnji, koja se sastojala u teoretskom i praktičkom obrazovanju članova za rad među omladinom i odraslima, u osposobljavanju za vršenje diverzija i oružanih akcija. U drugi dio zadataka spada rad s omladinom i narodom uopće da ih pridobiju za narodnooslobodilački pokret i dobrovoljno odlaženje u partizane. Od posebnog je značaja bilo prikupljanje podataka o neprijatelju i briga o nabavama namirnica, odjeće, sanitetskog materijala, pisaćeg pribora, oružja i vojničke opreme. Sredinom godine Skojevska organizacija dobila je vrlo odgovoran zadatak. Morala je osigurati vršidbu pšenice i ječma i pod svaku cijenu spriječiti da ih se protivnik domogne.

Sličan zadatak dobio je SKOJ i u jesen kada je trebalo pobrati kukuruz.

Oba zadatka skojevci su s uspjehom izvršavali. Oni su partizanima dostavljali izvještaje o vršalicama, namjerama ustaša i domobrana u pogledu vršidbe, pa su ovi bili u situaciji da ih u znatnom broju sela onemoguće u njihovim namjerama. U jesen su zajedno s organizacijama žena radili na prikupljanju voća i povrća te su ga spremali za potrebe partizana u zimskim mjesecima. Naročito su u tom poslu bile angažirane organizacije na oslobođenom i poluoslobođenom teritoriju. O tome se u pismu Povjerenstva CK KPH za Slavoniju i Srijem CK KPH od 2. X 1942. navodi: »Ovaj okrug (novogradiški — p. p.) pokazao je u ovoj jesenskoj kampanji prilično lijepi uspjeh u mobilizaciji žena i omladine u pripremanju zimnice, kuhanju pekmeza i slično. To međutim vrijedi samo za izvjesne dijelove ovoga okruga« (Pakrac i Daruvar — p. p.)⁶.

Skojevci su pomagali partizanima i mjesnim narodnooslobodilačkim odborima u kopanju zemunica. U tome su se istakli skojevci iz Gornjih Borka, Zaila, Bijele i nekih drugih sela na području Papuka⁷.

⁶ Grada, knj. III, dok. br. 58, str. 127.

⁷ Isto, dok. br. 94, str. 253—254.

U selima zapadno i južno od Daruvara, za razliku od onih istočno od njega, rad SKOJ-a se u mnogo čemu razlikovao. Tu je težište njegova rada bilo na političkim zadacima. Uz propagiranje NOP-a i raskrinkavanje okupatora, ustaša i četnika, skojevci su radili na razvijanju bratstva i jedinstva između Hrvata i Srba, zatim između njih i Čeha, Slovaka, Mađara i Nijemaca. Okupljali su omladinu bez obzira na nacionalnost, širili su po selima proglase CK KPJ i CK KPH, pisali parole, širili brošure i drugo.

Nakon hapšenja skojevaca u gradu, krajem prve polovice 1942. godine, aktivnost organizacije je privremeno stagnirala. Međutim, ona se uz pomoć komuniste Franje Mladenovića koji je radio u Daruvaru, partizana Krste Bosanca, sekretara KK KPFI Tanasije Milinovića, a u drugoj polovici 1942. godine Anke Bujak, člana KK KPH Daruvar, oporavila i povećala aktivnost. Njeni članovi uspostavili su ilegalnu suradnju sa mnogim građanima i simpatizerima u Doljanima, Kipu, Gornjem Daruvaru, Golubinjaku i još nekim selima. Od njih su prikupljali podatke o raspoloženju naroda, broju i naoružanju partizanske vojske, uz njihovu pomoć prikupljali su hranu, odjevne predmete, materijal za propagandni rad, oružje i municiju.

ORGANIZACIJA ANTIFAŠISTIČKE FRONTE ŽENA

Kao i omladina, i žene su bile aktivne gotovo na cijelom kotaru. Krajem godine nije bilo sela u kojem nije bilo žena aktivnih učesnika NOP-a. No, za razliku od SKOJ-a, njihov rad nije bio tako sadržajan političkim propagandnim radom, nego se prije svega svodio na pomaganje NOP-a hranom, odjećom, novcem i drugim potrepštinama. Na oslobođenom i poluoslobođenom teritoriju one su sudjelovale u sakupljanju i sakrivanju poljoprivrednih proizvoda, sušile su voće i pekly pekmez za potrebe partizana. Obzirom da su muški članovi porodica znatnim dijelom bili tada u partizanskim jedinicama, one su obavljale i sve poljske poslove proizvodeći tako namirnice kako za potrebe njihovih porodica, tako i partizana. Mnoge su za partizane plele rukavice i čarape, krpale i prale rublje i odijela. Neke među njima bile su odlični obavještajci pa su iz uporišta donosile partizanima podatke o neprijatelju i njegovim namjerama.

Prvi antifašistički odbori žena na kotaru nastaju u proljeću 1942. godine, a tokom godine nastaju u većem broju sela. Formirali su ih članovi Partije i to u Golubinjaku, Imsovcu, Stražancu, Gor. Uljaniku, Govedem Polju, D. Sredanima, Trojeglavi, Gor. Daruvaru, Šibovcu, Bijeloj, Borkima, Zailama i još nekima. U pojedinima, kao npr. u Golubinjaku, jedno vrijeme postojala su dva odbora. U njima je bilo 3 — 5 članova. Radili su uglavnom individualno, okupljajući žene u prvom redu kroz akcije sakupljanja hrane i svega što je bilo potrebno za vođenje NOB-a.

Odbori su se povremeno sastajali, ali gotovo u pravilu onda kada su dobili obavijest da izvrše određeni zadatak. Radili su pretežno stihijski prema zadacima koje su dobivali⁸.

⁸ Ana Jakšić, Mara Mišlić, Krunoslava Milde, Milka Mihajlović, Stana Petrović i Danica Rudić: Izjave (arhiva autora)

Međutim, partijska organizacija na kotaru, a u prvom redu Kotarski komitet, nije organizacionoj izgradnji Antifašističke fronte žena poklanjao potrebnu pažnju. U selima, a to važi i za grad, nisu formirane organizacije. Do kraja 1942. godine ne postoje kotarski ni općinski odbori AFŽ-a

Dakle, iako su žene u NOP-u bile vrlo aktivne, ipak se tada nije dovoljno radilo na stvaranju i izgradnji njihove organizacije. Nema sumnje da je takva situacija umanjivala mogućnosti stalnog političkog rada sa ženama. Zbog toga njima nisu dovoljno objašnjavani ciljevi NOB-a, uloga žena u toj borbi, značaj narodnooslobodilačkih odbora, okupatora i domaćih izdajnika.

Prijemu žena u Partiju također nije poklanjana gotovo nikakva pažnja. U njoj je bilo samo nekoliko žena. Slično je bilo i u pogledu biranja žena u NOO-e. U pogledu sudjelovanja žena na sastancima nešto bolja situacija bila je na oslobođenom teritoriju. Tu su i one kao i muškarci prisustvovali sastancima što su ih partizani ili politički radnici održavali u selima.

NARODNOOSLOBODILAČKI ODBORI I NJIHOVA ULOGA U DALJNJEM RAZVITKU NOP-a

Narodnooslobodilački odbori bili su institucija NOP-a kojoj je tokom 1942. godine poklonjeno najviše pažnje. To se može zaključiti po njihovom broju. Krajem godine na kotaru je bilo 59 NOO-a. Bilo ih je koji su radili legalno (49), ali i onih koji su bili ilegalni (IO)⁹. U svim selima na oslobođenom ili poluoslobođenom teritoriju postojali su mjesni NOO-i koji su javno djelovali. U njih su ulazili najaktivniji mještani i oni koje se smatralo najpovjerljivijima. Odbori su povremeno sazivali mještane na sastanke. To se činilo obično tada kada se trebao riješiti neki zadatak. Njihova uloga bila je dvostruka. Oni su djelovali kao politički organi narodnooslobodilačkog pokreta i kao organi vlasti. Svojim političkim djelovanjem pridonosili su širenju NOP-a. Vršanjem vlasti radili su na jačanju njegove materijalne baze i reguliranju odnosa među narodom.

Njihova aktivnost bila je vrlo raznovrsna. Prilikom dolaska partizanskih jedinica u pojedina sela vršili su raspored partizana po kućama i za smještaj i za prehranu. Organizirali su vršidbu i smještaj žitarica i drugih poljoprivrednih proizvoda u bunkere. U jesen su organizirali branje voća i grožđa, vadeње krumpira i berbu kukuruza. Vodili su računa o djelovanju neprijateljskih elemenata na ovom području te ih prijavljivali partizanima. U dosta slučajeva i sami su o njima odlučivali. Odlučivali su o tome tko može odlaziti u uporišta, a tko ne. Provodili su u selima mobilizaciju za partizanske jedinice.

O tome kakav je bio utjecaj narodne vlasti u narodu može se vidjeti i iz ustaških dokumenata. U zapisniku sastanka, održanog u Ministarstvu seljačkog gospodarstva od 26. 9. 1942. piše: »U kotaru Daruvar stanje je potpuno nesigurno radi partizana koji veći dio kotara drže u svojim rukama, odvoze hranu, osobito žito, kukuruz i krumpir, naročito u istočnom dielu kotara Daruvara, koji je potpuno u njihovim rukama i gdje se nalazi glavni stan partizana, i

⁹ Građa, knj. IV, dok. br. 73, str. 170.

gdje oni odvođe blago, tako na pr. sve općinske bikove kotara Daruvar. Podpu-
no su opljačkana sela Djulaves, Katinci, Puklica, Koreničani, Krivaja, Doljani,
Pakrani, Bijela, Markovac, Borci, Vrbovac, tako da se računa, da su partizani
iz gore navedenih sela odvukli preko sto vagona, odnosno 150 vagona bijelog
žita.

Slično stanje će se dogoditi s krumpirom i kukuruzom, jer na gore nave-
denim područjima i ostalom području kotara, državna vlast nema nikakove
moći.

Kotar (odnosi se na Kotarsku oblast Daruvar — p. p.) imade vlast samo na
dvije občine, dok je osam ostalih podpuo u rukama partizana¹⁰.

Moguće je da je predstavnik Kotarske oblasti iz Daruvara preuveličavao
težinu položaja u kojem se nalazila ustaška vlast u tom kraju, ali je sasvim
sigurno da je on za njih bio vrlo nepovoljan. Međutim, to nije bila samo po-
sljedica oružane moći partizanskih jedinica, nego prije svega opredijeljenosti
naroda za partizane. Riječi otimanje stoke, namirnica itd., koje je na navede-
nom sastanku upotrijebio predstavnik Kotarske oblasti, imale su namjeru da
prikriju pravo stanje, odnosno raspoloženje naroda na kotaru. Njemu je bilo
poznato da je narod preko narodnooslobodilačkih odbora dobrovoljno stav-
ljao na raspolaganje svoju imovinu narodnooslobodilačkom pokretu. Samo u
onim slučajevima gdje se znalo da neki od seljaka pomaže okupatora i ustaše,
NOO-i su donosili odluke o rekviriranju njihovih dobara. No, i to se činilo tek
pošto je nadležna institucija o tome donijela odluku.

Narodnooslobodilački odbori na neoslobodenom teritoriju bili su u druga-
čijem položaju te su im se i zadaci razlikovali. Oni su morali djelovati tajno.
Rad im se sastojao prije svega u političkom djelovanju. Činilo ih je najčešće
pet najodanijih i najaktivnijih učesnika NOP-a. Kažemo najčešće zato, što su
neki imali tri, a drugi sedam i više članova. Oni su se povezivali s onima koji
su na ovaj ili onaj način pokazivali svoje neslaganje s ustašama i koji su osu-
đivali politiku okupatora. Vodili su s njima razgovore, objašnjavajući im uz-
roke teškog života. Kasnije bi im pričali o partizanima, njihovim akcijama i
postupcima. Nakon toga, ako se uvjere da simpatiziraju NOP, tražili su da ma-
terijalno pomažu narodnooslobodilačku borbu.

Druga njihova važna djelatnost bila je prikupljanje materijalne pomoći za
NOP. Ovdje je riječ prije svega o onim proizvodima kojih nije bilo na oslobo-
đenom teritoriju. Tu spadaju lijekovi i sanitetski materijal uopće, papir i dru-
gi pisaći materijal, industrijska roba, so, petrolej itd. Zbog toga su odbornici
uspostavljali veze s trgovcima, apotekarima, liječnicima, veterinarima, civil-
nim i vojnim skladištarima, dakle svima onima koji su na bilo koji način mo-
gli osigurati dobavu navedenog materijala.

Pojedini NOO-i, iako ilegalno, određivali su u svojim mjestima šta koje do-
maćinstvo treba da dade ili učini za NOP. Prikupljali su sav taj materijal te su
organizirali njegovo prebacivanje na oslobođeni teritorij. O tim i sličnim akci-
jama ima u dokumentima dosta podataka, no mi ćemo navesti samo neke. U
izvještaju komandantu I odreda III operativne zone, što mu ga je 21. 9. 1942.
poslao politički radnik sa terena, piše: »... Po dolasku u Šibovac odmah nam

¹⁰ Građa, knj. III, dok. br. 52, str. 103.

se priključila udarna grupa koja ovdje djeluje. U srijedu uveče izvršeno je oduzimanje vatrogasnog odijela i pribora u selima Gornji Daruvar i Lipovac. Narod pretežno češki ljepo nas je primio, predao tražene stvari bez prigovaranja i uopće pokazao lijepo razumevanje. Izrazili su želju da se u selima održi miting. Istovremeno smo drugarica Maja i ja održali u Šibovcu sastanak N. O. Odborom i prošireni sastanak sa simpatizerima koji su se na poziv odbora u lijepom broju sakupili.

Opažena je prisutnost velikog broja Čeha starijih kao i omladine, što svjedoči da je češki narod u ovom kraju uočio opravdanost N. O. Borbe i da počinje i sam uzimati aktivnijeg učešća u istoj ...

U večer istog dana izvršena je rekvizicija žita kojeg su seljaci dugovali kao postotak za vršalicu vlasniku Kupoteku iz sela Sredana. Akcija je izvršena na zahtjev samog vlasnika i N. O. odbora iz sela Šibovca. Žito još nije bilo sakupljeno pa smo to izvršili sami. Narod je tu akciju i objašnjenje iste popratio sa vidnim simpatijama. U tri sela: Sredanima, Šibovcu i Golubinjaku sakupljeno je oko 40 metričkih centi pšenice koja je još iste noći prevezena na naš teritorij i predana intendanturi I bataljona I odreda ...“«

Sredani, Šibovac i Golubinjak sela su koja su tada bila na neoslobodenoj teritoriji. Primjer koji smo naveli, pokazuje kojim pitanjima i na koji su način radili NOO-i u tim uvjetima.

Iako su NOO-i tokom godine odigrali značajnu ulogu u razvitku narodnooslobodilačke borbe i mada oni sve uspješnije vrše funkcije vlasti, ipak je i tu bilo slabosti. Sve do kraja godine nije bilo kotarskog narodnooslobodilačkog odbora. On je formiran tek na kraju 1942. godine te je započeo radom početkom 1943¹². Slično je bilo i u pogledu općinskih NOO-a, jer su oni formirani tek iduće godine. Zbog ovakve situacije mjesni odbori nisu međusobno bili povezani. Istina, vezu među njima održavali su politički radnici s terena i rukovodioci partizanskih jedinica, u prvom redu politički komesari. Oni su im davali i uputstva za rad, ali sav taj posao nije bio stalan ni dobro organiziran. Iako su tzv. Fočanski propisi, koji govore o formiranju i zadacima NOO-a poznati u Slavoniji tokom prve polovice 1942. godine, ipak mnogi odbori i odbornici nisu znali za njihov sadržaj.

Slično je bilo s Naredbom vrhovnog komandanta narodnooslobodilačkih partizanskih odreda i dobrovoljačke vojske Jugoslavije Josipa Broza Tita o izboru, strukturi i zadacima narodnooslobodilačkih odbora koja je izdana 2. 9. 1942.¹³ U naredbi se govori da treba osnivati mjesne, općinske, kotarske, okružne i oblasne narodnooslobodilačke odbore, daju se uputstva kako treba pripremati izbore za NOO-e, šta oni i kako moraju raditi, kako se trebaju odnositi prema narodu, partizanima i neprijatelju. U njima se govori o radu NOO-a na oslobođenom i neoslobodjenom teritoriju, o narodnooslobodilačkim fondovima, njihovom formiranju i zadacima, o snabdijevanju Narodnooslobodilačke vojske i zapljeni imovine narodnih neprijatelja. Međutim, provođenju ove Naredbe prišlo se tek 1943. godine.

¹¹ Građa, knj. III, dok. br. 142, str. 363.

¹² Građa, knj. IV, dok. br. 73, str. 170.

¹³ Isto, knj. III, dok. br. 6, str. 12—21.

Slabost NOO-a kao organa vlasti sastojala se i u tome što su oni djelovali pod utjecajem pojedinih vojnih rukovodilaca i političkih radnika. Tako su dobivali značaj nekih vojnopozadinskih institucija, previše vezanih za vojsku, a malo za narod. Takav njihov položaj uvjetovao je i neke druge slabosti. Zbog toga da se neke akcije koje su provodene za vojsku održe u tajnosti, rad znatnog broja NOO-a svodi se na samo neke članove NOO-a. Nisu također bili rijetki slučajevi da se cjelokupna aktivnost odbora odvijala samo preko njegova predsjednika. Time se njihova djelatnost sužavala i odvajala od naroda. Takva situacija imala je ponekad kao posljedicu uzurpiranje ovlaštenja od strane pojedinaca te je poslove od općeg interesa svodila i na lične. Tu su istovremeno bili i korijeni birokratizma koji se javljao na taj način što su pojedinci svoje postupke opravdavali općim interesima narodnooslobodilačke borbe. Takvih primjera bilo je više no mi ćemo ovdje ukazati na stanje u Golubinjaku. Da bi što bolje pokazali o čemu se radi, citirat ćemo dio izvještaja što ga je Petar Biskup uputio 21. 11. 1942. komandantu I odreda. U njemu se navodi: »Istog dana (17. 11. — p. p.) održan je u našoj prisutnosti sastanak N. O. odbora u Golubinjaku. Odbor osim predsjednika ima čisto formalno značenje. Za sada su članovi samo Srbi, no osjeća se potreba, a postoji i mogućnost da se uvedu i neki Cesi. Time će aktivnost ovog sela u korist naše borbe znatno ojačati«¹⁴

Dok je muškaraca i omladine u NOO-ima bilo dovoljno, dotle je žena bilo vrlo malo. To je s jedne strane posljedica starih gledanja na ženu kada su u pitanju opći društveni poslovi, a s druge slabost partijske organizacije, koja nije bila u stanju da prevlada postojeću situaciju.

Dakle, slabost odbora bila je posljedica političkih odnosa, a za takvu situaciju odgovornost je uz ostale snosio i NOO. Sličnih primjera bilo je i u nekim drugim mjestima.

AKCIJE PARTIZANSKIH JEDINICA

Oružana aktivnost partizanskih jedinica u drugoj polovici godine znatno se pojačala. Već 6. VII partizani Prvog odreda III operativne zone pale skladište ugljena i drva do tri kilometra udaljeno od Daruvara. Osim toga te noći su u kamenolomu nedaleko kotarskog sjedišta uništili stroj za drobljenje kamena čime su ustašama načinili veliku materijalnu štetu.¹⁵ Svega pet dana kasnije partizani su napali ustaško uporište Sirač, ali nisu postigli potpun uspjeh. Naime, neposredno prije napada, u selo je došla jača ustaška formacija o kojoj partizani nisu bili obaviješteni. Nakon djelomičnog uspjeha, povukli su se u pravcu Ravne gore. Kod Vukove glavice, na željezničkoj pruzi nedaleko sela Bijela, partizani su sačekali ustaše koji su dolazili iz pravca Sirača. Nakon žestoke borbe ustaše su se uz gubitke od nekoliko mrtvih i ranjenih povukli, ostavivši mrtve i ranjene. Pruga, koju su partizani prije toga razorili, ostala je neupotrebljiva za saobraćaj.¹⁶

¹⁴ Građa, knj. III, dok. br. 142, str. 363.

¹⁵ Građa, knj. II, dok. br. 134, str. 274.

¹⁶ Isto, dok. br. 150, str. 311.

**Razrušena pruga i
uništen vagon u
Đulovcu 1943. godine**

Početkom augusta na području kotara izvršeno je nekoliko akcija. Jedna je izvedena u selu Veliki Miletinac gdje su zapaljene dvije vršalice, a druga u mjestu Veliki Brđani gdje je uništen jedan vršaći stroj. Slična akcija izvedena je i u Malim Brđanima, a izvršen je i napad na uporište Đulovac.¹⁷

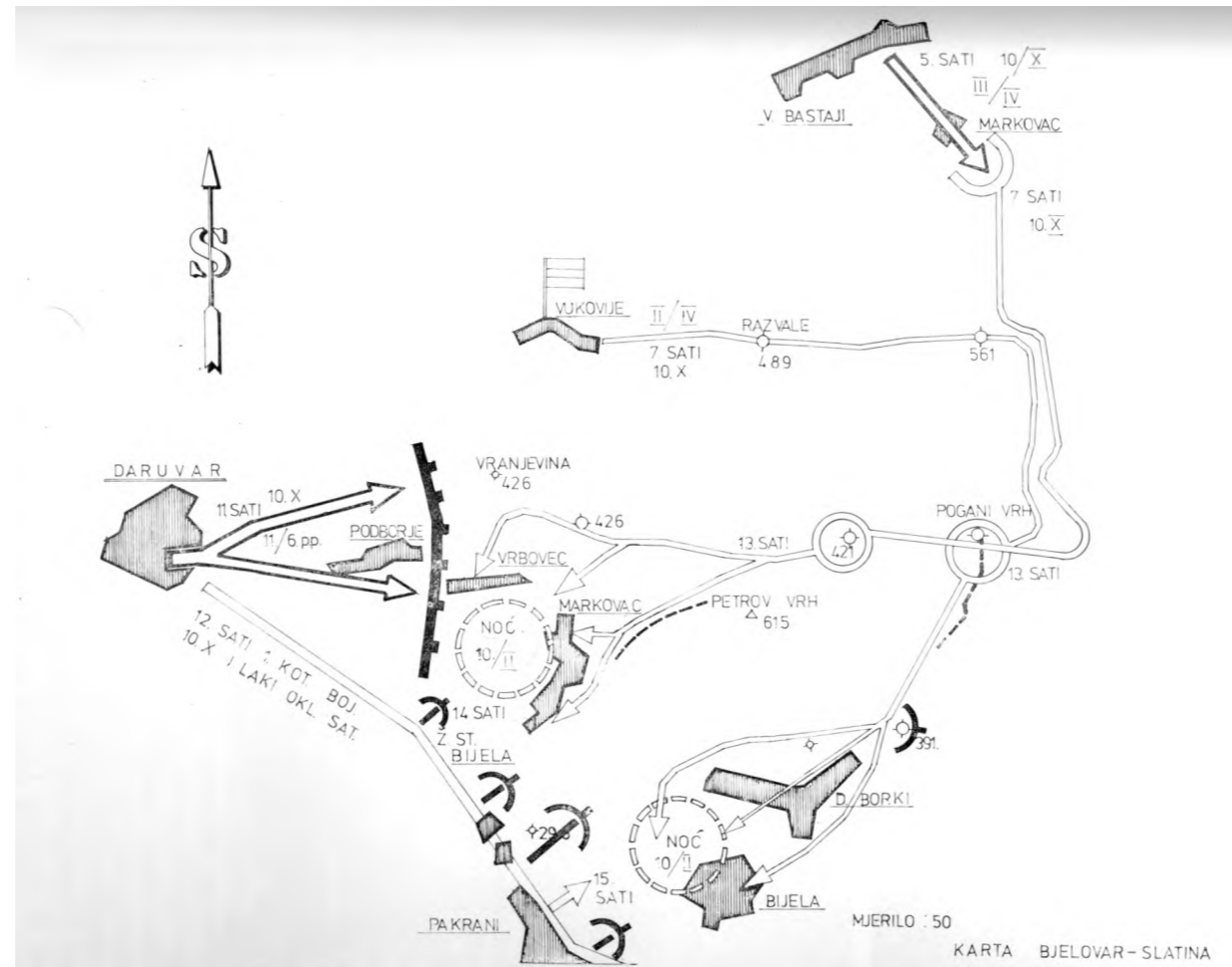
Iako ove akcije nisu imale veći vojnički značaj, one su se u narodu pozitivno odrazile. Stanovništvo je informirano da su partizani vrlo aktivni i da se nalaze svuda. U selu Dežanovac 12. VIII napadnuta je domobranska posada. Tom prilikom domobrani su pružali slab otpor zbog čega su imali samo nekoliko ranjenih. Partizani su zaplijenili jedan mitraljez i nekoliko pušaka. Istog dana partizani su upali u Velike Bastaje, a dan kasnije su u selu Doljanima zapalili dvije vršalice. Idućeg dana u Golubinjaku su uništena dva a u Šibovcu jedan vršaći stroj.¹⁸ Napad na općinu Daruvarski Brestovac izvršen je 25. VIII. Tom prilikom uništene su telefonsko-telegrafske instalacije te općinske knjige. Svega tri dana kasnije, tj. 27/28. VIII partizani su napali neprijatelja u Đulovcu. Protivničke snage činili su domobrani, oružnici, seoski ustaše i pripadnici Njemačke narodne skupine. Od strane partizana u napadu su učestvovali jedna četa I bataljona I odreda, jedna četa I bataljona II odreda, Banijska i Bosanska proleterska četa. Zasede su bile postavljene u pravcu Daruvara (dvije čete) i u pravcu Pivnica (jedna četa). Nakon žestoke borbe, uporište je bilo likvidirano. Protivnik je imao oko 40 mrtvih i ranjenih, a partizani 5 mrtvih i 15 ranjenih. Partizani su zarobili 31 domobrana i 7 pripadnika Njemačke narodne skupine. Zaplijenili su 3 puškomitraljeza i 48 pušaka.¹⁹

Tokom septembra broj oružanih akcija na kotaru naglo se smanjio. Do toga je došlo zato što su sve partizanske snage s područja zapadne i srednje Slavonije bile angažirane u napadu na izvore nafte Gojilo, koje su štitile znatne njemačke i domobranske snage. Zbog toga su na području kotara ostale samo

¹⁷ Isto,dok. br. 175, str. 360.i 361.

¹⁸ Isto,dok. br. 185, str. 384.

¹⁹ Isto,dok. br. 203, str. 414.

Skica domobransko-ustaške akcije u području Bijele koncem 1942. godine

Jovo Adžija »Špiro«

pozadinske jedinice i dvije udarne grupe. Dok su pozadinske jedinice čuvale slobodni teritorij, udarne grupe vršile su manje akcije hvatajući istaknutije seoske ustaše. Naročito je uspio napad na protivničku pozadinu u Uljaniku koji je izvršila jedinica što je poslije akcije na Gojilo pratila ranjenike u Slavoniju.

Krajem septembra vođena je borba na pruzi sjeveroistočno od Daruvara. Do borbe je došlo kada su protivničke snage pokušale popraviti prugu koja do tada nije radila puna tri mjeseca.

Nakon toga, ponovo je bilo zatišje. Sve partizanske snage koje su se tada nalazile na području Slavonije, bile su tada angažirane u pripremama i izvođenju napada na ustaško uporište Španovicu. (Napad na uporište izvršen je 5. X 1942. To je istovremeno bila najteža borba koju su slavonski partizani imali od početka narodnooslobodilačke borbe).

Oko 10. oktobra bilo je nekoliko manjih borbi i to kod Katinaca, Ivanovog Sela, između Djulovca i Vrijeske²⁰. Manjih sukoba bilo je i kod Bastaja, zatim na pruzi Daruvar — Bastaji — Djulovac. Istovremeno s time snage narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda vodile su žestoke borbe s protivnikom kod sela Bijele, Gornjih i Srednjih Boraka. Do borbi je došlo 10. i 11. X nakon što su tri bojne Gorskog zdruge, jedna bojna Einsatzstaffel-a, dvije satnije koturaške bojne (biciklisti) iz Koprivnice i manje snage Wehrmachta, potpomognute s osam tenkova, nekoliko topova i minobacača, upale na oslobođeni teritorij u namjeri da ga zaposjednu i unište snage narodnooslobodilačke vojske. Tim snagama suprotstavile su se jedinice novoformirane I slavonske brigade u jačini jednog bataljona, četa bosanskih proletera i dio snaga I slavonskog odreda. Do prve borbe došlo je kod Vranog kamena u kojoj je protivnik doživio težak poraz. Njegove snage bile su potpuno razbijene tako da su se danima povlačile u pravcu Daruva-

²⁰ Građa, knj. III, dok. br. 67, str. 160.

ra. Tom prilikom partizanska četa Jove Adžije zarobila je top kalibra 65 mm i nešto drugog oružja.

Istovremeno je Bosanska proleterska četa vodila borbu s protivničkim tenkovima između sela Pakrani i Bijela. Nakon teških borbi uspjelo joj je zaustaviti protivnika pred selom Bijela. Sutradan, nakon povlačenja proletera, protivničke snage upale su u Bijelu, a zatim produžile napredovati u pravcu Boraka. Tu su ih zaustavile snage I i II bataljona I brigade te je došlo do borbe koja je trajala dva sata. U borbi su korišteni teški i laki minobacači, teški i laki mitraljezi i puškomitraljezi. Tada je na strani protivnika nastupila i avijacija koju su činila tri Messerschmita i jedan Bregée. Zabunom su ti avioni bombardirali i mitraljirali položaje domobrana i Nijemaca. Dan kasnije domobransko-njemačke snage povukle su se u Daruvar, čime su ove dvodnevne borbe bile završene²¹.

U toku tih borbi narod je bio vrlo zastrašen. Tome je dijelom pridonijelo stanovništvo s Kozare, koje je nakon ofenzive na Kozaru preseljeno u mnoga

Prvi zarobljeni top u Slavoniji oktobra 1942. na Vranom kamenu

²¹ Građa, knj. III, dok. br. 73, str. 183. i 184.

sela daruvarskog kotara. Međutim, nakon razbijanja protivničkih snaga na Vranom kamenu i kod Boraka, došlo je do nagle promjene. Narod je, iako su neka sela bila popaljena, brzo povratio samopouzdanje te je borcima iskazivao neizmjernu zahvalnost. Takvom raspoloženju znatno je pridonijela činjenica da su partizani zaplijenili top sa 35 granata. U ovoj borbi partizani su se uspješno suprotstavili tenkovima. Osim toga sačuvali su oslobođeni teritorij, mada su neki njegovi dijelovi privremeno bili okupirani.

Sredinom oktobra na sektoru Bijela — Borki nalazio se I bataljon I odreda. On je u to vrijeme imao nekoliko sukoba s protivnikom, ali borbe nisu bile većeg značaja.

Manjih borbi i diverzantskih akcija bilo je južno i zapadno od Daruvara. Partizanska grupa Josipa Hanzla, posjekla je 4. novembra više telefonsko-telegrafskih stupova između Daruvara i Kukunjevca. Oko Daruvara partizani su često blokirali putove te su tako sprečavali komuniciranje grada s okolicom.

Početak novembra, 2. XI, došlo je ponovo do borbi između Doljnjih i Srednjih Boraka. Protivniku se suprotstavio jedan vod Bilogorskog bataljona. Domobranima je uspjelo iznenaditi partizane, zbog čega su došli u tešku situaciju te su se jedva održali²³.

Unatoč znatnim uspjesima tokom navedenih borbi, pokazalo se da vojne akcije partizana nisu bile bez nedostataka. Naročito ih je bilo u izvođenju akcija zapadno od Daruvara. Tako npr. zbog loših informacija nisu uspjeli u napadu na protivničke snage između Ivanovog Polja i Dežanovca. Nadalje, zbog toga što na vrijeme nije bila postavljena zasjeda, nisu 13. XI uspjeli zaustaviti i razbiti jednu domobranksu jedinicu koja se kretala od Daruvara u pravcu Pakrana.

No, neke akcije partizanskih grupa u ovom dijelu kotara bile su ipak uspješne. Tako je partizanska grupa Josipa Hanzla sredinom novembra porušila most između Garešnice i Hrastovca. Dan kasnije izvršila je sličnu akciju na cesti između Duhova i Uljanika, a poslije toga napala je željezničku stanicu Končanica — Siget na kojoj je zapalila tri vagona i posjekla 20 telefonsko-telegrafskih stupova²⁴.

U drugoj polovici mjeseca partizani su izvršili akcije u Gornjem Daruvaru, Lipovcu i Daruvarskom Brestovcu, a napali su i vlak na pruzi Banova Jaruga — Daruvar. Tom prilikom zaplijenjeno je 120 pušaka, 1 puškomitraljez, 120 šatorskih krila, 120 pari cipela i još nešto drugog vojnog materijala. Međutim, zbog neopreznosti, bataljon koji je izveo ovu akciju pao je u zasjedu pa se, napadnut sa tri strane, jedva izvukao²⁴.

Sličnih akcija bilo je još do kraja godine. Neke od njih bile su uspješne, a neke i bez rezultata. No, uzevši ih u cjelini, one su vrlo pozitivno utjecale na stanovništvo. U poređenju s onima iz 1941. ili prve polovice 1942. godine, ove se u mnogo čemu razlikuju. Prije svega, najbrojnije akcije u ovom periodu čine napadi na neprijateljska uporišta. Tada su napadana uporišta kao što su Sirač, Veliki i Mali Bastaji, Djulovac, Dežanovac, kao i neprijateljske

- Isto, dok. br. 118, str. 303.

²³ Isto, dok. br. 131, str. 325. i 326.

²⁴ Isto, dok. br. 153, str. 402.

posade u Uljaniku, Končanici i još nekima. To je vrijeme kada partizanske jedinice napadaju, i za tri i više mjeseci onesposobljavaju željezničku prugu Daruvar — Djulovac. Na pruzi su skidane tračnice, povučeni pragovi i posječeni telefonsko-telegrafski stupovi i žice. Neke željezničke stanice su do temelja uništene. U njima su uništeni svi aparati. Time je uz željeznički bio onemogućen i telefonsko-telegrafski saobraćaj. Koliko je protivnik time imao gubitaka nije moguće procijeniti. Osim materijalne štete, imao je velike gubitke zbog prekida saobraćaja. Naročito se to negativno odražavalo na prebacivanje njegovih oružanih snaga.

U to vrijeme pojačavaju se borbe na otvorenom terenu. To najbolje potvrđuju bitke koje su se vodile u blizini Vranog kamena, Bijele, Boraka i Zaila. U njima su partizani stjecali nova iskustva. To je bilo tim važnije što je protivnik bio znatno brojniji i mnogo bolje naoružan. Da bi u takvim uvjetima mogli postići uspjehe, partizani su morali steći prednosti koje su im to mogle osigurati. Radi se prije svega o momentu iznenađenja. Budući da su dobro poznavali teren na kojem su vodili borbe, partizani su bili u situaciji da protivnika iznenade. Zbog podrške naroda, njihov moral bio je često zadivljujući. Iako malobrojniji, oni su se borili s upornošću koja je kod protivnika izazivala paniku i malodušnost.

U ovom periodu sve češći oblici partizanskih akcija postaju zasjede. Tada partizani u jačini voda, jedne ili više četa postavljaju zasjede na putovima kojima su se kretale protivničke patrole pa i jedinice. Zasjede su postavljane na pravcima Daruvar — Badljevina, Daruvar — Sirač, Daruvar — Dežanovac — Uljanik, Daruvar — Veliki Zdenci itd. Osim cesta, one su postavljane i na željezničkoj pruzi radi zaustavljanja vlakova. I u jednim i drugim slučajevima željelo se zaustaviti protivničke snage u kretanju, iznenaditi ih i nanijeti im gubitke. Početne akcije ovoga oblika nisu imale željenih rezultata. No, s vremenom je i u tome stečeno iskustvo te one zbog velikih mogućnosti, a i odnosa snaga, postaju sve brojnije.

Značaj partizanskih oružanih aktivnosti u drugoj polovici 1942. godine leži i u tome što su one tada zahvatile cijelo područje kotara. Do kraja godine nije bilo sela u koje partizani nisu dolazili. Pri tome je značajno da su oni svuda, gdje su im dozvoljavale prilike, nakon borbe ili akcije drugoga karaktera s narodom održavali mitinge. Svrha tih sastanaka bila je da narodu kažu zašto se bore, da ga upoznaju sa stanjem na frontovima i borbom u Jugoslaviji, Hrvatskoj i Slavoniji, da razobličavaju djelovanje ustaša, četnika i drugih izdajnika naroda. Pozivali su narod, u prvom redu Srbe i Hrvate, da žive u slozi, da jedni druge zaštićuju i da se međusobno pomažu. Slično su postupali i sa Česima, Slovacima, Mađarima i Nijemcima. Pozivali su građane svih nacionalnosti da im se pridruže u borbi protiv okupatora i njegovih suradnika. Na sastancima su formirali narodnooslobodilačke odbore, davali građanima proglase što su ih o raznim pitanjima izdavali centralni komiteti Partije i SKOJ-a te Vrhovni i Glavni štab NOV i PO. Na taj način stvarano je povjerenje naroda prema partizanima, naročito u onim selima koja do tada nisu bila jače uključena u narodnooslobodilački pokret.

Partizanske jedinice su se u operacijama oslanjale na partijske organizacije, skojevske grupe, organizacije žena i narodnooslobodilačke odbore. Po-

sebnu pomoć pružali su im obavještajci kojih je bilo u svim selima i gradu. Jedni i drugi prikupljali su podatke o protivniku, njegovoj snazi, naoružanju, moralu vojnika i njegovim namjerama. O tome su vrijedne podatke dobivali od domobrana iz daruvarskog garnizona među kojima je bilo partizanskih obavještajaca. Dostavljanje podataka vršilo se tako što su ih domobrani davali partizanskim obavještajcima — građanima u Daruvaru, a ovi su ih slali svojim vezama na teren. Obavještajci su ih zatim odnosili u jedinice²⁵.

JACANJE PARTIZANSKIH SNAGA I FORMIRANJE JEDINICA NARODNOOSLOBODILAČKE VOJSKE

Oružana aktivnost partizanskih snaga na jednoj i politički rad s narodom na drugoj strani, davali su sve veće rezultate. Stanovništvo, kako srpsko, tako hrvatsko, češko, slovačko i mađarsko sve više uzima učešća u narodnooslobodilačkom pokretu. O tome se piše u izvještajima raznih institucija NOP-a i NDH. Zbog posebnog interesa citirat ćemo dio izvještaja Petra Biškupa koji je 21. XI uputio komandantu I odreda. U njemu se navodi: »Istovremeno se opaža sve veće približavanje češkog pučanstva našem pokretu. Čak se iz njemačkih sela čuju opetovane izjave solidarnosti i želje za suradnju s partizanima. Karakterističan je za raspoloženje Nijemaca slučaj koji se desio 16. XI ove godine u Njemačkim selima Blagorodovcu, Rastovcu i Sokolovcu. U ta sela došla je Njemačka komisija za regrutaciju na čelu sa Altgajerom. Pred komisiju nije pristupio nitko s motivacijom da su im partizani zaprijetili uništenjem sela ako bi se odazvali u Njemačku vojsku²⁶.

Uz Srbe i Hrvate tokom 1942. godine u partizane sve brojnije dolaze Česi i Slovaci. Tome su u velikoj mjeri pridonijele partizanske grupe Josipa Hanzla i Josipa Ružičke kojima su komandirali pripadnici češke nacionalnosti. U njima je uz Srbe i Hrvate bilo Čeha i Slovaka. Ti i drugi faktori pridonijeli su da je iz Šibovca u drugoj polovici 1942. godine došlo u partizane šest mladića češke narodnosti. Istovremeno Česi i Slovaci dolaze iz Trojeglave, Uljanika, Daruvarskog Brestovca, Gornjeg Daruvara i Daruvara²⁷.

Sve brojniji priliv građana u partizanske jedinice dovodio je do reorganizacije postojećih i formiranja novih jedinica. Zbog toga su do početka augusta tri bataljona I odreda III operativne zone toliko narasla da se ukazala potreba da oni prerastu u odrede, tj. da se formira i II odred III operativne zone. Polazeći od toga, na vojnom savjetovanju partizanskih rukovodilaca, koje je održano 11. i 12. VIII 1942, izvršena je analiza dotadašnjeg stanja u Odredu te su, pored rezultata, konstatirane i slabosti. Istaknuto je da štabovi bataljona kao i Odreda nisu popunjeni, nego su jedinice imale samo komandante i komesare. Konstatirano je da razvitku kadrova nije poklanjana odgovarajuća pažnja zbog čega se osjećao nedostatak sposobnih vojnih rukovodilaca. Skrenuta je pažnja na činjenicu da narodu u pojedinim selima nije ob-

²⁵ Građa, knj. III, dok. br. 145, str. 371.

²⁶ Građa, knj. III, dok. br. 142, str. 363.

²⁷ Josip Hanzl, Josip Matušek i Adolf Orcet: Borbeni put I čehoslovačke brigade »Jan žička z Trocnova«, Daruvar, 1968, str. 100. i 112.

jašnjen način partizanskog ratovanja što je u danim momentima izazivalo nezadovoljstvo među njihovim stanovništvom. Naime, stanovnici pojedinih sela smatrali su da se odgovarajuća partizanska jedinica mora stalno nalaziti u njihovoj blizini, da joj je zadatak da čuva selo i da se od njega ne smije udaljavati. Kada se to dogodilo, još ako je neprijatelj u njega upao i vršio zločine, onda je to na narod negativno djelovalo. Planovi operacija nisu detaljno razrađivani zbog čega je u pojedinim slučajevima bilo nepotrebnih gubitaka ili se nije učinilo ono što je bilo moguće postići. Aktivnost jedinica Odreda nije također bila uvijek dobro koordinirana. Poneki vodovi, pa i čete, izvodili su akcije a da pri tome nisu izvršili potrebna obavještanja i ostvarili suradnju s drugima.

Zbog takve situacije, a u cilju njenog poboljšanja, na savjetovanju je zaključeno:

1. Što prije izvršiti napad na neprijateljsko uporište Velika. Smatralo se da bi se uspješnom akcijom pozitivno djelovalo na hrvatsko stanovništvo koje je najbrojnije u tome kraju. Osim toga, akcija bi podigla moral srpskog Stanovništva koje je tu bilo demoralizirano strahovitim progonima od strane Luburićeve ustaške bojne.

2. U svim jedinicama formirati potpune štabove u koje treba postavljati najborbenije, najiskusnije i najodanije borce.

3. Na principu dobrovoljnosti izvršiti mobilizaciju svih muškaraca koji su voljni da se bore u partizanskim jedinicama.

4. Prići intenzivnijem političkom i vojničkom radu u hrvatskim selima i to:

a. time što će partizanske jedinice odlaziti u hrvatska sela u kojima se trebaju duže zadržavati i upoznavati ih s ciljevima narodnooslobodilačke borbe

b. što će partizanske jedinice nastojati likvidirati protivnička uporišta u tim selima pa će, zadržavajući se u njima, politički raditi s narodom.

5. U partizanskim jedinicama pojačati politički rad i vojničko obrazovanje.

6. Što bolje povezivanje partizanskih jedinica sa stanovništvom na terenu.

Glavni zaključak savjetovanja odnosio se na formiranje II odreda III operativne zone. Savjetovanje je donijelo odluke o popuni Štaba Zone, štabova odreda i štabova bataljona.

Iako se ova reorganizacija direktno ne odnosi na područje Daruvara, ipak je bilo potrebno da na nju ukažemo, jer se odnosila i na jedinice koje su operirale na daruvarskom području. Tu su se uglavnom zadržavale jedinice I odreda. Osim njih, u periodu od augusta do oktobra na ovom terenu nalazila se često i Četa bosanskih proletera. Njeni su borci zajedno s bataljonima I odreda u prvom redu njegovog I bataljona vodili borbe kod Pakrana, Markovca, Bijele, Boraka i Vranog kamena.

U selu Bijeloj 15. IX formiran je Kalnički partizanski bataljon koji je imao 270 boraca. U sastavu naoružanja imao je 2 teška i 7 puškomitraljeza, oko 240 pušaka te nekoliko desetaka bombi i revolvera²⁸.

²⁸ Božo Gostimir, n. n., str. 47.

Odmah nakon formiranja Bataljon je krenuo u pravcu Kalnika. U njegovom sastavu otišla je i Banijska proleterska četa.

Slijedeća reorganizacija partizanskih jedinica, koja je bila od značaja i za daruvarsko područje, bilo je formiranje I slavonske narodnooslobodilačke brigade, kasnije poznate pod nazivom Dvanaesta slavonska proleterska udarna narodnooslobodilačka brigada. Formirana je 11. oktobra kod sela Budića na kotaru Pakrac. Štab brigade činili su: komandant Bogdan Crnobrnja, komesar Ranko Zec, zamjenik komandanta Radojica Nenezić, zamjenik političkog komesara Pero Car i šef štaba Milan Stanivuković. Prilikom formiranja, brigada je u četiri bataljona imala 1.089 boraca i rukovodilaca²⁹.

Prvi bataljon I slavonske narodnooslobodilačke brigade formiran je dan prije, tj. 10. X u selu Gornji Borki. Tom prilikom on je imao 250 boraca i rukovodilaca, a od naoružanja sedam puškomitraljeza, oko 200 pušaka, nekoliko desetaka ručnih bombi, 8 pištolja i nekoliko lovačkih pušaka.

Od formiranja I brigade pa do 29. XII nema značajnijih promjena u strukturi jedinica narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda. Promjene, kojih je bilo, odnose se na kadrovska pitanja i brojno povećavanje jedinica. To važi i za I bataljon I odreda III operativne zone koji se pretežno zadržavao na području Daruvara. Slično je bilo i s partizanskim grupama koje su djelovale na zapadnom dijelu kotara.

Krajem godine, točnije 29. XII, formirane su u Slavoniji još dvije brigade, i to XVI i XVII brigada NOV Jugoslavije kod Gor. Boraka. Samo dan kasnije od te tri brigade formirana je prva u Slavoniji, divizija narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije pod nazivom Četvrta divizija NOV Hrvatske³⁰. Tokom 1942. na sektoru Zaila bilo je i sjedište štaba III operativne zone NOV i PO Hrvatske.

Činjenica da je za samo jednu godinu od formiranja Prvog bataljona 23. XII 1941, pa do 29. XII 1942. formirana divizija i da su uz nju postojala dva partizanska odreda, desetak partizanskih grupa i dva vojnopozadinska područja s mnoštvom najrazličitijih institucija, da su formirane vojne službe kao što su obavještajna, informativna, sanitetska, inženjerijska, intendantska i služba veze, dovoljno jasno govori o razvitku oružanih snaga NOV i PO u Slavoniji. Od oko 270 boraca i rukovodilaca, koliko ih je krajem 1941. godine bilo u Slavoniji, krajem 1942. taj se broj kretao preko tri hiljade. To istovremeno pokazuje kakva je bila i politička situacija u Slavoniji u to vrijeme.

ORGANIZIRANJE VOJNE POZADINE I NJEN ZNAČAJ ZA RAZVITAK NOB-a

Do jeseni 1942. godine razvitak ovih institucija bio je spor i slabo organiziran. Od vojnopozadinskih ustanova postoje tada straže, komande mjesta, vojnopartizanske bolnice, neke radionice i skladišta hrane. Neke od tih institucija bile su zakonspirirane u šumama, druge su se nalazile u oslobođenim selima. Budući da nisu točno bila precizirana njihova ovlaštenja, dolazilo je

²⁹ Zbornik HIS br. 9, Slav. Brod, 1972, str. 287—308.

³⁰ Građa, knj. IV, dok. br. 3, str. 13.

među njima do nesporazuma i problema. U takvu situaciju unosi više reda vrhovni komandant NOV i POJ svojom Naredbom od septembra 1942. godine kojom se određuju ustrojstvo i dužnosti pozadinskih vojnih vlasti. Na osnovu ove Naredbe moralo se pristupiti osnivanju komandi područja, komandi mjesta, partizanskih i seoskih straža. Jedno vojno područje obrazuje se na području djelovanja jednog partizanskoga odreda, a može obuhvatiti jedan ili više kotara. Komande mjesta postavljaju se samo u većim mjestima ili važnim čvorištima, a partizanske i seoske straže na važnijim mjestima i u selima gdje to zahtijevaju prilike i sigurnost.

Dužnosti komandi područja bile su:

- mobilizacija ljudstva za NOPO i DVJ i pozadinske vojne dužnosti
- staranje o ishrani, snabdijevanju i smještaju operativnih trupa i pozadinskih vojnih vlasti, te prikupljanje hrane u skladišta
- osnivanje vojnih radionica i skladišta i rukovanje s njima te organiziranje javnih radova u zajednici s NOO-ima
- organiziranje sanitetske službe u pozadini i stvaranje uvjeta za njeno djelovanje
- uspostavljanje i reguliranje svih vrsta saobraćaja, te staranje o transportu trupa i materijala
- staranje o redu i poretku na teritoriji područja, borba protiv pete kolone, izdajnika, sabotera, špijuna i vršenje kontrole nad rukovanjem konfisciranom imovinom narodnih neprijatelja i vršenje vojne sudske vlasti
- organizacija i funkcioniranje obavještajne službe
- postavljanje i kontroliranje komandi mjesta i partizanskih straža
- održavanje kontakata i suradnja s NOO-ima i pružanje pomoći u provođenju njihovih odluka.

Zadaci komandi mjesta, partizanskih i seoskih straža bili su adekvatni zadacima komandi područja s tom razlikom što su se oni odnosili na nekoliko mjesta, jedno selo odnosno zaselak³¹.

Budući da je Naredba stigla u Slavoniju u oktobru, njenom provođenju pristupilo se tek pod kraj godine.

U vezi sa spomenutom Naredbom izdao je štab I odreda Naredbu kojom se propisivalo osnivanje radionica pri Štabu odreda i štabovima bataljona. Naređeno je da se osnuju krojačke, postolarske, bravarsko-mehaničarske i mesarsko-kobasičarske radionice. Predviđeno je da se one osnuju u blizini štabova, da svaka od njih ima podzemne bunkere u koje će se u slučaju protivničkog prodiranja u oslobođeni teritorij pohranjivati strojevi, alat i razni materijali¹².

Polazeći od činjenice da su partizanski odredi bili vojno-teritorijalne jedinice, tj. da su bili vezani za određeni teritorij, to su i bataljoni koji su ih sačinjavali, imali određeno područje svoga djelovanja. U skladu s tim I bataljon I odreda djelovao je na području zapadne Slavonije, a samim time i daruvarskog kotara. Zbog toga je njegova vojna pozadina bila u tom kraju. Pretežnim dijelom to je bilo područje od linije Gornja Vrijeska — Marko-

³¹ Isto, dok. br. 7, str. 22. i 23.

⁸² Građa, knj. III, dok. br. 54, str. 111.

vac — Bijela na zapadu, Bijela — Borki — Zaile — Ljutoč na jugu, Ljutoč — Nova Krivaja na istoku i Nova Krivaja — Potočani — Gornja Vrijeska na sjeveru. U tom, naseljenom i nenaseljenom području, već u oktobru djeluju mnoge vojno-pozadinske institucije. Među njima bile su dvije krojačke radionice i to jedna ženska i jedna muška. U ženskoj krojačkoj radionici izrađivalo se novo i popravljalo rabljeno rublje i to ne samo za žene, nego i muškarce. Materijal za rad nabavljao se na razne načine, ali su dva bila glavna. Prvi način predstavljala je zapljena materijala u borbama. To su osiguravale partizanske jedinice. Drugi način je osiguravanje materijala preko narodnooslobodilačkih odbora. Oni su do njega dolazili provođenjem sabirnih akcija na dobrovoljnoj osnovi, konfiskacijom imovine narodnih neprijatelja i organiziranom proizvodnjom.

Muška krojačka radionica izrađivala je nova i vršila popravke nošenih odijela.

Svaka od njih imala je po nekoliko stručnjaka i određeni broj pomoćnog osoblja.

Osim njih, na ovom području postojale su i neke druge radionice. Postolarska, koja je izrađivala nove i popravljala rabljene cipele i čizme. Materijal za rad dobivala je putem zapljene materijala od neprijatelja i onoga što su nabavljali mjesni NOO-i. Mesarska radionica osiguravala je svježe i suho meso, mesne preradevine, slaninu, mast i loj. Izvori snabdijevanja bili su kao i za druge radionice. Kožarska radionica proizvodila je kožu potrebnu radionici za izradu cipela, čizama i opanaka. Postojala je i radionica za popravak pušaka i drugog oružja, u kojoj je radilo nekoliko stručnjaka, ali je oskudijevala u strojevima i alatu. Još su postojale stolarska, kovačka i pomoćne krojačke i postolarske radionice.

Sve ove zanatske institucije radile su za potrebe operativnih jedinica, vojnopozadinskih ustanova i građana na oslobođenom teritoriju.

Na ovom području nalazio se i ekonomski sektor ovog bataljona. U normalnim prilikama u njega su namirnice pristizale iz sela oslobođenog i neoslobođenog područja. Međutim, krajem septembra neprijateljske snage prodrle su u sva sela oslobođenog područja te su u njima hapsili, odvodili u logore i ubijali koga su god zatekli. Tom prilikom većinu ovih sela su popalili, a stoku i drugu imovinu seljaka otpremili u uporišta. Time je ovo područje bilo ekonomski upropašteno pa više nije predstavljalo izvor materijalnih dobara. Drugim riječima, Ekonomski vojnopozadinski centar I bataljona nije više bio u mogućnosti da osigurava namirnice i druge potrepštine u neposrednoj blizini. To se događa upravo tada kada se potražnja za ovim proizvodima znatno povećala. Njemu su dodijeljeni na ishranu stotine odbjeglih seljaka pred neprijateljskom operacijom čišćenja, zatim radni vod koji je u to vrijeme stigao na ovaj dio Papuka, bolnička četa i brojni pripadnici vojnopozadinskih ustanova. Poteškoće su uvećane i time što je protivnik, prolazeći selima, uništavao sve što partizani mogu koristiti. Uništavali su vodenice i mlinove, pilane, parne strojeve i drugo. Zbog toga se tada javio problem mljevenja bijelih žitarica i kukuruza, rezanja građe potrebne za izgradnju nastambi i drugih objekata.

Da bi se otklonili nastali problemi, pojačan je rad u radionicama, a osnovane su i druge. Tada su pri ovom Vojnopozadinskom centru formirane radne grupe koje su dobile određene zadatke. Od toga vremena još veća pažnja po-

klanja se izgradnji podzemnih bunkera. Jedna grupa izgrađivala je torove za bataljonsku stoku i kukuruzane za spremanje kukuruza. Druga je dobila zadatak da izgradi bunkere za mesarsku, postolarsku i krojačku radionicu. Treća grupa radila je na izgradnji spremišta za pšenicu, četvrta je imala zadatak da načini bunker za ostalu robu.

Na cijelom ovom području bilo je tada izgrađeno 18 spremišta koja su građena tako što su u zemlji iskopane rupe u koje su stavljane kace i velika burad na koje su polagane grede ili daske, a na ove zemlja, trava, kamen i slično. To je istovremeno bio i najprimitivniji oblik tajnih skloništa. Usavršeniji oblik spremišta su bunker s oknima. To su veće podzemne prostorije koje su sa unutrašnje strane bile izolirane od vlage, a imale su otvore radi dovođenja zraka i za ulazak. Služile su za pohranjivanje namirnica.

Početkom oktobra u spremištima je bilo 28.497 kg pšenice, 4.360 kg raži, 300 kg ječma, 50 kg starog kukuruza i 425 kg graha. Osim toga, u priručnim bunkerima bilo je 4.800 kg drugih namirnica.³³

Radne grupe, radionice, spremišta, komande mjesta, partizanske straže i vojno-partizanske bolnice (Ljutoč) činile su strukturu vojno-partizanske pozadine. Ona je imala glavni oslonac u narodnooslobodilačkim odborima s kojima je bila u neprekidnoj vezi. Samo tako bilo je moguće stvoriti potrebne uvjete da operativne jedinice mogu s uspjehom obavljati svoje zadatke.

AKTIVNOST OKUPATORSKIH I USTAŠKIH SNAGA

GARNIZONI, BROJ USTAŠKIH, DOMOBRANSKIH I NJEMAČKIH VOJNIKA I NJIHOVO NAORUŽANJE

Kotar Daruvar bio je jedan od onih kotara u Slavoniji na kojem je od početka okupacije zemlje bilo najmanje uporišta okupaciono-ikvislinških snaga. Tada u drugoj polovici 1942. godine, stanje se nije mnogo promijenilo nego je bilo uglavnom kao i prije toga. One su se stalno nalazile u Daruvaru, Siraču, Malim Bastajima i Đulovcu. Povremeno su bile stacionirane u Končanici, Dežanovcu, Blagorodovcu, Hrastovcu, Doljanima i Kipu. Pripadale su domobranskim snagama IV gorskog zdruga, ustaškim formacijama XIII ustaške bojne i ustaške milicije (Sirač, Daruvar i Đulovac), Einsatzstaffelu Njemačke momčadi i mjesnim stražama Njemačke narodne skupine.

One su se nalazile u Đulovcu, Malim Bastajima, Daruvaru, Blagorodovcu, Hrastovcu i Sokolovcu. Osim njih povremeno su u Daruvaru boravile neke jedinice njemačkog Wehrmachta, a u Daruvaru, Đulovcu, Uljaniku i još nekima bilo je i oružničkih posada.

Broj i naoružanje vojnika u ovim uporištima nisu bili stalni, nego su često varirali. Slijedeći podaci pokazuju kakva je bila situacija u svakom od navedenih mjesta.

³³ Građa, knj. III, dok. br. 94, str. 251—255.

U izvještaju Štaba III operativne zone pri Glavnom štabu NOPO Hrvatske od 19. X daju se podaci samo za neka uporišta. Tu se navodi da je tada u Daruvaru bilo oko 400 domobrana i 200 ustaša, a u Siraču 80 ustaša legionara.¹ U njemu se ne daju podaci za ostala uporišta niti se govori o naoružanju ovih snaga.

Izvještaj informativnog oficira I bataljona I odreda III operativne zone Štabu bataljona od 11. XI potpuniji je pa se iz njega može zaključiti kolika je i u čemu se sastojala oružana moć domobrana, ustaša i pripadnika Njemačke narodne skupine na kotaru. Tu se navodi da je u Daruvaru bilo 1.600 domobrana čije je naoružanje bilo: 1 puškomitraljez na svakih 10 vojnika, 3 topa kalibra 100 mm i 6 tenkova. Posebno se ističe da je u gradu bilo i 20 naoružanih ustaša. (Drugi podaci o naoružanju nedostaju). U Siraču su se tada nalazile 2. i 3. satnija I bojne IV gorskog zdruga u kojima je bilo oko 330 domobrana. Osim njih, tu se nalazila i stožerna satnija u kojoj je bilo 70 vojnika. Od naoružanja imali su 8 teških mitraljeza, 28 puškomitraljeza, 4 teška i 8 lakih minobacača. Svi vojnici su osim toga imali puške tipa mauser, odgovarajući broj metaka, ručnih bombi i revolvera.

Osim domobrana, u Siraču je tada bilo i oko 60 ustaša, ali su oni uskoro otišli u drugo uporište.

U Badljevinu, iako ona nije spadala u daruvarski kotar ali je bila uz njegovu granicu, bila je 1. satnija I bojne IV gorskog zdruga u kojoj je bilo od 150 do 180 domobrana. Od naoružanja su imali: 3 teška mitraljeza, 12 puškomitraljeza, 1 teški minobacač, zatim vojničke puške, ručne bombe, revolvere i municiju.

Posadu uporišta u Đulovcu činilo je 150 pripadnika Njemačke narodne skupine, nešto seoskih ustaša i oružnici. U Bastajima su glavne snage uporišta činili pripadnici Skupine, a bilo ih je 200.-

Iako se u izvještaju ne daju potpuni podaci za Đulovac i Bastaje, ipak se vidi da su ove snage u novembru bile znatno brojnije nego u oktobru. Dok je npr. u oktobru u Daruvaru bilo sveukupno 680 domobrana i ustaša, dotle ih je samo mjesec dana kasnije bilo 1620. U Siraču je također bila slična situacija. Tamo je u desetom mjesecu bilo samo 80 ustaša-legionara, a u jedanaestom je bilo oko 450 domobrana i ustaša.

U oktobru je bio relativno veći broj ustaša u odnosu na domobrane nego u novembru. Do smanjenja broja ustaša u novembru došlo je zbog toga što ih je jedan dio bio povučen u Lipik gdje im je bila komanda.

Samo deset dana kasnije isti informativac dostavlja drugi izvještaj o brojnom stanju i naoružanju protivničkih snaga. Obzirom da su ovi podaci dani preciznije, a i radi boljeg sagledavanja oružane moći daruvarskog garnizona, navodimo dio izvještaja u kojem piše: »U Daruvaru imade 1500 domobrana i to: II Bojna 4 Zagorskog (pogrešno, treba: Gorskog — p. p.) zdruga. Ta bojna ima 3 satnije, a u svakoj satniji oko 180 domobrana. Osim toga u Daruvaru imade 1 mitraljeska satnija sa 10 teških mitraljeza. Domobrani u II. Bojni naoružani su sa 50 puškomitraljeza. Osim toga nalazi se 1. topovska bitnica

¹ Grada, knj. III, dok. br. 74, str. 191.

² Isto, dok. br. 120, str. 308.

(baterija), sa 4 topa kal. 100 mm i osam topova kb. 75 mm, koji su pomenuti u zadnjem izvještaju. Tenkovi su naoružani 1 puškomitraljezom i 1 lakim sa re-denikom od 100 metaka. Oba mitraljeza okrenuta su napred, te prema tome isti tenkovi nemogu davati vatru bočno i pozadi. U Daruvaru se također nalazi 12 kamiona za prevoz vojske, a smješteni su kod Hrvatskog doma t. j. kod bivše Sokolane. Tenkovi se nalaze u dvorištu općine i vatrog. spremištu³ . . .

Ove podatke naveli smo još iz jednog razloga. Naime, ako se uzme broj vojnika i njihovo naoružanje samo u Daruvaru i usporedi s brojem partizana I i II partizanskog odreda i njihovo naoružanje (I i II odred imali su tada 1277 boraca, 11 mitraljeza i 600 pušaka, 190 bombi i 75 revolvera⁴), doći će se do zaključka da je samo tu bilo više domobrana i ustaša nego partizana u oba odreda. U pogledu naoružanja i vatrene moći ustaše i domobrani bili su desetorostruko jači.

Krajem godine broj protivničkih vojnika znatno se povećao. Tada je u Daruvaru bila 2.100 domobrana, Siraču 150, Badljevini 550, Malim Bastajima 120 pripadnika Njemačke narodne skupine, Đulovcu 300 pripadnika Skupine i domobrana i Končanici 120 domobrana⁵. Iako u izvještaju nisu navedeni svi podaci (nema podataka o broju ustaša i oružanika kojih je bilo u Daruvaru, Siraču i Đulovcu), zaključuje se da je na kotaru tada bilo 3452 okupatorsko⁶kvinska vojnika ili za oko 800 više nego što ih je bilo u novembru.

Navedeni podaci pokazuju da se broj vojnika u garnizonima stalno povećavao. S time je usporedo rasla i njihova vatrena moć. To upućuje na zaključak da su se ustaške vlasti osjećale sve nesigurnijim pa su dovodile pojačanja. To također pokazuje da su u to vrijeme i partizanske snage bile u porastu. Da je situacija bila drugačija, NDH ne bi imala razloga za poduzimanje ovakvih mjera.

Oružane snage NDH imale su ovdje, uostalom kao i u drugim krajevima, dvostruku ulogu. Prije svega one su morale da brane uporišta u kojima su se nalazile, što znači okupacioni sistem i ustašku vlast. Svojim upadima na slobodni teritorij imale su zadatak da uništavaju partizanske snage, s njima i narodnooslobodilački pokret. Za to su im bila dozvoljena sva sredstva.

TEROR KAO SREDSTVO ZA SUZBIJANJE NOP-a

Uputstva oružanim snagama NDH za borbu protiv partizana izdao je Glavni stan poglavnika 25. juna 1942. Točnije, ona su se odnosila na borbe protiv partizana na području Slavonije i Srijema, a zasnivala su se na Okružnici Glavnog stana poglavnika Gsp. br. 318 od 16. IV 1942. i Gsp. br. 44 od 22. III

1942. Njima se sva prava u oblasti vojnog angažiranja snaga NDH prenose na zapovjedništvo II domobranskog zbora. Nakon što se u njima određuje da se sve ustaške i oružničke formacije kao i formacije Njemačke narodne skupine te civilne vlasti moraju podvrgavati zapovijedima zdrugova u operativnom po-

³ Isto, dok.br. 145, str. 370.i 371.

⁴ Isto, dok.br. 119, str. 306.i 307.

⁵ Isto, dok.br. 202, str. 520.

gledu, daju se uputstva za odnose prema narodu na navedenom području pa se kaže: »11. — U svrhu što uspješnije borbe protiv partizana u Slavoniji i Srijemu, osobito sada kada se približuje žetva, valja pridobiti sav seoski svijet za nas i odvojiti ga od partizana. U ovu svrhu imadu sve ustaške oblasti, kao i uprave i oružničke oblasti razviti najširu promičbu (živom riečju — odlaskom u sela, proturanjem novina i u onim naseljima kuda do sada nisu doprle hrvatske novine).

Glavni ustaški stan imade odrediti tri ustaše sveučilištarca, koji imadu smisla za promičbu i pridati po jednog zapovjedničtvu II. domobranskog zboru, zapovjedničtvu IV. gorskog sdruga u Brodu i zapovjedničtvu Srijemskog sdruga u Rumi. Svrha ovoga je letačima obavijestiti narod o stanju u svijetu, izvodima iz dnevnog novinstva »Hrvatski Narod«. Nuz ovo, ovi promičbeni čimbenici mogu se upotriebiti za odašiljanje u četne postrojbe radi držanja promičbenih predavanja. Osobitu djelatnost imadu ovi čimbenici razvijati u protu-komunističkoj promičbi pobijajući promičbu partizana i navode u njihovim letcima:«

Ovdje prije svega treba ukazati da se Uputstva odnose na jednu od vojnih formacija Nezavisne Države Hrvatske na koju, u pogledu odnosa prema partizanima, nisu mogle utjecati političke i uopće civilne institucije NDH. Osim toga potrebno je reći i to da je Glavni stan poglavnika tada mislio da još uvijek može propagandom utjecati na odvajanje naroda od narodnooslobodilačkog pokreta. Drugim riječima, pretpostavljao je da će kombiniranjem vojnih operacija i propagandom protiv partizana postići postavljeni politički cilj.

Samo tri mjeseca kasnije general Iser, zapovjednik II domobranskog zboru, navodeći koja sela surađuju s partizanima (među ostalima navodi St. Krivaju, Novu Krivaju, Bijelu, Pakrane, Donje, Srednje, Gornje Borke i Markovac — p. p.) te predlaže da ih prilikom operacija čišćenja ne treba štedjeti niti prema njihovom stanovništvu smije biti bilo kakvih obzira⁷.

No, nije samo general Iser to predlagao. Slično su postupali i drugi predstavnici NDH i Njemačke narodne skupine. Odredba što ju je početkom februara 1943. izdao vođa Njemačke narodne skupine Branimir Altgayer, pokazuje da su ne samo partizani, nego i svi oni za koje se sumnjalo da s njima surađuju, stavljeni od strane Njemačke narodne skupine izvan zakona. U njoj se među ostalim navodi:

»... Zarobljenici koji su zatečeni u borbi s oružjem u ruci, moraju se strijeljati nakon saslušanja bez obzira na starost i dob.

b. Zarobljenici ili uhvaćeni, za koje je sigurno da su dovedeni kao partizani ili njihovi pomoćnici moraju se kao kažnjenici odvesti u sabirne logore i bit će podvrgnuti zakonskim odredbama da se kazne za djela sabotaže ili za ubistva koja su izvršili komunisti. Mora se pobrinuti za osnivanje odgovarajućih sabirnih logora.

c. Oni koji se uhvate da su sumnjivikao suradnici kod ustanka imaju se odvesti u sabirne logore u Zemun ili Osijek na rad«⁸.

⁶ Građa, knj. II, dok. br. 117, str. 232—235.

⁷ Građa, knj. III, dok. br. 55, str. 116.

⁸ Građa, knj. IV, dok. br. 78, str. 185. i 186.

Uspoređujući prva i ova dvojica uputstva zaključujemo da su i predstavnici NDH i predstavnici Njemačke narodne skupine brzo napustili pomisao da se narod može odvojiti od narodnooslobodilačkog pokreta ustaško-njemačkom propagandom, pa su još drastičnije pristupili primjeni najraznovrsnijih mjera terora.

I u ovom dijelu godine ustaše i Njemačka narodna skupina hapse sve one za koje su sumnjali da surađuju s narodnooslobodilačkim pokretom. Podatke za to davali su im agenti i njihovi suradnici. Masovnih hapšenja bilo je tada u Imsovcu, Trojeglavi, Dežanovcu i Gornjem Daruvaru. Pojedinačnih je bilo u Daruvaru, Golubinjaku, Šibovcu i još nekima. U to vrijeme najviše su hapsili srpsko stanovništvo s tom razlikom da ih nisu hapsili kao Srbe, nego kao suradnike narodnooslobodilačkog pokreta. Usporedo s njima hapse Hrvate, Čeha i Slovake. U Dežanovcu je tokom augusta pohapšena veća grupa mladića i starijih građana. Odmah nakon hapšenja, svi su sprovedeni u Lipik gdje su mučeni a zatim, jedni ubijeni, a drugi upućeni u koncentracioni logor⁹.

Hapšenje Čeha bilo je u Otkopima, Daruvaru i Daruvarskom Brestovcu.

Da bi među srpsko stanovništvo na kotaru unijeli strah, ustaše su u sela, koja je nastavalo ovo stanovništvo, naseljavali internirane srpske porodice, uglavnom žene i djecu, s Kozare i njene okolice. To su stanovništvo pokupili za vrijeme i poslije ofenzive na Kozaru te su ga najprije držali u sabirnim logorima, a zatim su oko 30.000 žena i djece naselili u srpska sela Slavonije. Računali su da će to stanovništvo, tragedijom što ju je doživjelo, negativno utjecati na odnos srpskog stanovništva prema narodnooslobodilačkom pokretu. Osim toga, smatrali su da će time presjeći izvore snabdijevanja partizana hranom.

**Internirci
sa Kozare
prolaze kroz
Daruvar**

“ Josip Hanzl, Josip Matušek i Adolf Orcet, n. n., str. 94.

Do 15. VII na područje kotara dopremljene su 1.002 osobe s Kozare. To su bile žene i djeca, izglednija, pocijepane odjeće i obuće. Nešto kasnije na ovaj teren ustaše su uputili još oko 5.000 ovih interniraca¹⁰.

Podaci pokazuju da su ustaše u svojim namjerama djelomično i uspjeli. Zastrašeni vijestima, što su ih neke žene s Kozare prenosile, manji dio srpskog stanovništva u istočnim krajevima kotara privremeno se pasivizirao. Tome je dijelom pridonijela i ustaška propaganda koja je naglašavala da su partizani krivi za sudbinu srpskog stanovništva Bosanske krajine.

Na tu pojavu ukazuje se i u izvještaju političkog komesara Štaba III operative zone koji je 2. IX 1942. upućen Glavnom štabu NOPO Hrvatske pa se kaže da se na zborovima i mitinzima suzbijaju izvjesne kapitulantske tendencije koje su se tu i tamo pojavile u narodu, koje su djelomično donosili pojedinci između mnogih Bosanaca koji su u ova sela preseljeni s Kozare i njene okolice-

Domobransko-ustaške i njemačke jedinice provodile su teror kada su izvodile akcije »čišćenja« na slobodnom teritoriju. Tako su npr. sredinom oktobra, probivši se na područje Pakrani — Bijela — Borki, izvršili pljačkanje imovine naroda tih sela, popalili velik broj kuća, pobili i u logore otpremili nekoliko stotina žena, djece i starijih osoba koje su se zadržale u svojim kućama ili u neposrednoj blizini sela. Osim toga, avionima su bombardirali seoske kuće i mitraljirali civilno stanovništvo. Pišući o toj akciji, zapovjednik IV gorskog zdruga pukovnik Begić navodi:

»Cilj je postignut u potpunosti, jer je taj partizanski centar razbijen. Sela: Bijela (sjedište »Komande mjesta«), Markovac (sjedište »III. bataljona S. N. O. O.«) i Pododbor Vrbovac (sjedište 2. čete III bataljona S. N. O. O.«) čije stanovništvo je mjesecima spontano surađivalo s partizanima, podpuno su evakuirana.

Na tom prostoru nađene su slabije partizanske snage, koje su ozbiljno tučene. Poginulo je 108 partizana, a pohvatano je i evakuirano u sabirne logore 159 partizanskih pomagača¹¹.

Pukovnik Begić za hapšenje i deportiranje seoskog stanovništva upotrebljava izraz evakuiranje. Isto tako ne odgovaraju činjenicama njegovi navodi o ubijstvu 108 partizana, jer su to, kao i onih 159 lica, stanovnici spomenutih sela koji su živjeli kod svojih kuća. Kada bi se stvarno radilo o partizanima, onda nije moguće da bi zaplijenio samo »10 pušaka i tri samokresa«, kako to navodi u citiranom izvještaju.

Nastavljajući pisati o tom »pothvatu« Begić navodi: »Nakon izvršenog prvog evakuiranja tog sela (odnosi se na selo Bijelu — p. p.) partizani su se ponovo sa blagom i hranom vratili. Zbog toga je 15. listopada, prema planu po skici — skica 3, Bijela ponovo obkoljena i zauzeta. Partizani su protjerani nakon kraće borbe, ali su ostavili svo blago i hranu. Ubijeno je 10 partizana i zaplijenjene su dvije puške (lovačke). Velike količine blaga i hrane u toku 15. i 16. listopada evakuirane su u Daruvar.

Vlastitih gubitaka nismo imali. U podhvatu su sudjelovale: II bojna ovog zdruga, II bojna 6. p. p. i 1. bitnica ovog zdruga¹².

¹⁰ Građa, knj. II, dok. br. 145, str. 301.

¹¹ Građa, knj. III, dok. br. 130, str. 321.

¹² Isto, str. 322.

Dakle, ovaj dio teksta nedvosmisleno potvrđuje da su ove bojne IV gorskog zdruga izvršile zločin nad seoskim stanovništvom. Svojim vojničkim zaslugama u masakru civilnog stanovništva on dodaje i pljačku njegove imovine koju je otpremio u Daruvar.

Prema tome u ovoj akciji domobranske snage IV gorskog zdruga spalile su sela Pakrani i Bijela. Nešto kasnije uništena su sela Gornji i Srednji Borki, Zaile, Vrbovac i Gornja Vrijeska. Tim terorističkim aktima uništeno je 230 stambenih i 320 gospodarskih zgrada¹³.

Sve ove mjere bile su sračunate na to da zastraše narod i da ga odvoje od narodnooslobodilačkog pokreta. Kod jednog dijela stanovništva u tome su i uspjeli.

Većina stanovništva istočnog dijela kotara bila je svjesna postojeće situacije. Znali su da su žrtve u borbi neminovne i da jedinu zaštitu mogu očekivati od partizana, među kojima su bili njihovi muževi, braća i sinovi. Upravo zato, nedugo nakon ovih upada protivnika na slobodni teritorij, stanje se za ratne prilike brzo normaliziralo.

PARTIJSKO SAVJETOVANJE SLAVONIJE NA ZVEČEVU OD 25. DO 27. XII 1942.

Nakon gotovo dvije godine narodnooslobodilačke borbe vojno-političko rukovodstvo Slavonije je na prijedlog sekretara CK KPH Vlade Popovića odlučilo da održi savjetovanje u čijem bi radu sudjelovali partijski rukovodioci s terena i iz vojske, rukovodioci iz vojnih jedinica, omladinski rukovodioci te neki rukovodioci AFŽ-a i NOOia.

Pripreme za savjetovanje trajale su nepuna dva mjeseca. Radom savjetovanja rukovodio je Vlado Popović. Na savjetovanju je podnjet referat o političkoj situaciji u Slavoniji, stanju oružane borbe, o stanju u Partiji, SKOJ-u, AFŽ-u i NOO-ima. Osim toga, razmatrana je situacija u vezi s agitacijom i propagandom. Konstatirano je da je narodnooslobodilački pokret u Slavoniji postigao veliki uspjeh, ali da nisu iskorišćene mogućnosti koje pruža situacija. Smatralo se da postoji mogućnost za formiranje prve divizije narodnooslobodilačke vojske u Slavoniji koju bi sačinjavale tri brigade. Pridobivanje srpskog stanovništva za politiku NOP-ja ocijenjeno je također kao uspjeh, naročito zbog toga što je time onemogućena pojava oružanog četništva u ovom kraju zemlje. Konstatirano je da se i u uključivanju hrvatskog stanovništva u narodnooslobodilačku borbu postigao vidan napredak, naročito u pogledu suradnje i pružanja materijalne pomoći. Istovremeno je ukazano da nije dovoljno učinjeno na uključivanju hrvatskog stanovništva u oružanu borbu, u brigade i partizanske odrede. Naglašeno je da i pripadnici drugih nacionalnosti sve više surađuju s narodnooslobodilačkim pokretom, a naročito Česi i Slovaci. Rečeno je da Madara pa i Ni-

¹³ Božo Gostimir, n. n. str. 48.

jemaca ima u borbi, ali da na njihovu pridobivanju za sudjelovanje s NOP-om treba i dalje neumorno raditi. Konstatirano je da su komunisti uspostavili kontakte s domobranima u mnogim garnizonima i da domobrani materijalno pomažu NOP.

Kritički je ocijenjeno stanje u Partiji, SKOJ-u, omladini i AFŽ-u. Rečeno je da još uvijek ima dosta sektaštva u pogledu primanja u Partiju. Partijskih jedinica bilo je malo. Kotarski i okružni komiteti KPH nisu popunjeni, a ne vodi se pravilna kadrovska politika. Malo se pažnje polaže osposobljavanju partijskih kadrova i ne vodi se dovoljno briga o njihovom razmještanju. Slična situacija bila je i u SKOJ-u, Savezu mlade generacije i Antifašističkoj fronti žena. Istaknuto je da je u pogledu formiranja narodno-oslobodilačkih odbora postignut značajan uspjeh. Naglašeno je da NOO-a ima i u srpskim, i u hrvatskim, češkim, slovačkim, njemačkim i mađarskim selima, da su odbori vrlo aktivni u pomaganju borbe, da organiziraju rad i održavaju red u selima oslobođenog područja. Kritizirana je nedovoljna briga o narodu na oslobođenom teritoriju i njihovoj imovini u vrijeme neprijateljskih ofenziva, jer se dešavalo da su zbog toga protivničke jedinice pohvatale jedan broj civilnog stanovništva i otpremili ga u logore. Istovremeno su po selima kupili stoku, žitarice i druge živežne namirnice, tako da je ono stanovništvo koje se poslije ofenzive vratilo iz šuma, ostalo bez sredstava za život. Zbog toga dolazi u pitanje i prehrana jedinica NOV i PO, što može imati teže posljedice za razvitak borbe.

Nakon izloženih referata i diskusije savjetovanje je usvojilo zaključke. Na prvo mjesto postavljeni su zadaci za borbu protiv utjecaja vođa bivše Hrvatske seljačke stranke, izoliranih, ali ipak prisutnih četničkih i velikosrpskih elemenata koji su svojom protivnarodnom politikom usporavali razvitak narodnooslobodilačke borbe i radili na njenom razbijanju. Istaknuto je da je mobilizacija građana za NOV i POJ glavni zadatak svih političkih faktora narodnooslobodilačkog pokreta. Zaključeno je da se moraju pojačati naponi za brže pridobivanje građana za borbu i to kako srpskih i hrvatskih, tako i pripadnika drugih nacionalnosti. Pri tome, rečeno je, svim sredstvima treba popularizirati Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije koje se 26. XI 1942. konstituiralo kao vrhovno političko predstavništvo narodnog oslobođenja Jugoslavije. Osuđena je kraljevska izbjeglička vlada u Londonu zbog suradnje s okupatorom (pomaže četnike Draže Mihajlovića koji se bore protiv narodnooslobodilačkog pokreta).

Oslobođeni teritorij, rečeno je, treba politički i organizaciono srediti i učvrstiti, tim prije što se i u buduće mogu očekivati teški dani prodorom neprijatelja na to područje.

Partijskoj organizaciji postavljen je zadatak da što prije popuni sva rukovodstva i na terenu i u vojsci, da pristupi primanju novih članova i njihovom političkom i ideološkom osposobljavanju. Postavljen joj je zadatak da mora što prije postati stvaran rukovodilac narodnooslobodilačke borbe i mobilizator naroda u borbi protiv okupatora i njegovih suradnika. Zaključeno je da u svim partijskim rukovodstvima treba najbolje komuniste zadužiti za kadrovska pitanja.

U zaključcima se kaže da sve ove mjere treba provesti i na oslobođenom, i na neoslobođenom teritoriju.

Savjetovanje je također usvojilo zadatke u pogledu daljnjeg jačanja narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda, narodnooslobodilačkih odbora, SKOJ-a i omladine, Antifašističke fronte žena i agitacije i propagande. Zaključeno je, da treba formirati organizacije i NOO-e u svim mjestima gdje ih nema (i na oslobođenom i na neoslobođenom teritoriju). Usporedo s tim treba u njih primati sve one koji svojim držanjem i odnosom prema borbi pokazuju da su za politiku narodnooslobodilačke borbe i žele se boriti protiv okupatora i njegovih suradnika. Agitaciji i propagandi određeni su zadaci da i dalje trebaju otkrivati okupatora i njegove suradnike ustaše i četnike, da trebaju razotkriti politiku vođa bivše HSS koji propovijedanjem politike čekanja, vode borbu protiv narodnooslobodilačkog pokreta. Zaključeno je da se nastavi s održavanjem političkih skupova, izdavanjem proglašenja, letaka i drugih pisanih materijala.

Dakle, zaključci su bili usmjereni na daljnje širenje NOP-a, na njegovu učvršćenje i stvaranje uvjeta za razvijanje novih društvenih odnosa.¹

S područja kotara Daruvar savjetovanju su prisustvovali: Josip Vojaček, Bohouš Vojaček, Anka Bujak, Alojz Pintar, Mijo Fabijanić, Alojz Kufrin, Tanasije Milinović i Blagoje Kovačić².

Savjetovanju smo poklonili više pažnje jer se konstatacije koje je ono dalo za situaciju u cijeloj Slavoniji, u velikoj mjeri odnose i za područje Daruvara na kojem je narodnooslobodilačka borba postala već tada stvar većeg dijela stanovništva. No, isto su tako i slabosti koje su konstatirane za Slavoniju u cjelini, važile dobrim dijelom i za kotar Daruvar. Otuda zaključci, usvojeni za cijelu ovu teritoriju, vrijede i za daruvarsko područje.

NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET U VREMENU OD PARTIJSKOG SAVJETOVANJA SLAVONIJE DO II ZASJEDANJA AVNOJ a 29. XI 1943.

DOGAĐAJI OD OPĆEG ZNAČAJA I NJIHOV UTJECAJ NA RAZVITAK NOP-a

Krajem 1942. godine stanje na frontovima znatno se izmijenilo u odnosu prema onome kakvo je bilo sredinom godine. Crvena armija zaustavila je prodor njemačkih armija na južnom dijelu istočnog fronta, u rajonu Staljingrada i izvršila opkoljavanje Šeste njemačke armije, da bi je zatim 2. februara, skoro uništenu, prisilila na bezuvjetnu kapitulaciju. Od početka 1943. godine snage Crvene armije otpočinju nastupanje u pravcu Ukrajine, potiskujući snage Sila osovine na zapad. Tokom godine ona je oslobodila veliki dio Ukrajine i znatne dijelove Ruske SR. U tom periodu odigrala se

¹ Grada, knj. III, dok. br. 217, str. 555—567.

² Blagoje Kovačić: Razvitak NOB u Gor. Daruvaru 1942. godine i Mijo Fabijanić: Izjava

i poznata Kurska bitka, nakon koje su svi sastavi Crvene armije pokazivali superiornost u odnosu na snage Sila osovine.

Na centralnom i na sjevernom dijelu istočnog fronta Treći Rajh i fašistička Italija nisu postigli strategijski uspjeh. Tu su se i dalje nastavile pozicione borbe u kojima su obje strane imale velikih gubitaka.

Slično je bilo i na frontu u Africi. Tu su savezničke armije najprije zastavile napredovanje Romelovog afričkog korpusa, da bi zatim prešle u ofenzivu koja se završila sredinom godine istjerivanjem fašističkih snaga s teritorija Afrike. Borbe se poslije toga prenose na Siciliju, a potom u jesen iste godine u južnu Italiju.

Usporedo s tim savezničko zrakoplovstvo gotovo svakodnevno bombardira vojne ciljeve, industrijske i saobraćajne objekte u cijeloj Njemačkoj, nanoseći joj time velike gubitke. Istovremeno saveznici postižu uspjehe u borbi protiv njemačkih podmornica, koje su u prve tri godine rata nanijele ogromne štete prvenstveno trgovačkoj mornarici Velike Britanije.

Izložena ofenzivi Saveznika koji su do tada osvojili cijelu južnu Italiju, kao i porastom antifašističkih snaga i općeg nezadovoljstva naroda 8. IX 1943. oborena je fašistička vlada i objavljeno je primirje između Italije i zapadnih Saveznika.

Takva vojno-politička situacija u Evropi pozitivno je utjecala i na stanje u okupiranoj Jugoslaviji. U njoj je narodnooslobodilački pokret prodro u sve krajeve okupirane zemlje. Njegove snage bile su u stalnom porastu te su oslobađale sve širi teritorij. Pri tome su okupatoru i njegovim suradnicima (ustašama, četnicima, nedićevcima i rupnikovcima) nanosile teške udarce. Da bi izmijenili tok događaja, Nijemci krajem 1942. i početkom 1943. godine vode protiv jedinica NOV i POJ takozvanu Četvrtu ofenzivu. Međutim, u borbama oko Prozora i na Neretvi, glavnina snaga NOV, koja se nalazila pod neposrednom komandom Vrhovnog štaba, probila je neprijateljski obruč te je prešla u istočnu Hercegovinu i dalje u pravcu Crne Gore i Sandžaka. Samim tim, plan okupatora i domaćih izdajnika, koji su išli za uništenjem glavnine oružanih snaga NOV i POJ, propao je. Zbog toga su odmah poslije toga poduzeli novu, Petu ofenzivu. Ova je počela sredinom godine na području Crne Gore i Sandžaka. Ali, i ona je doživjela neuspjeh, jer su se jedinice NOV, iako uz gubitke, probile iz okruženja i prišle oslobađanju prostranih teritorija u istočnoj i centralnoj Bosni. Istovremeno su u raznim dijelovima Jugoslavije jedinice NOV i PO oslobađale mnoga sela i gradove, povećavajući time slobodni teritorij. U tim krajevima, umjesto okupatorske, stvarana je nova, narodna vlast, formirane su političke organizacije i organiziran je život u skladu s narodnooslobodilačkom borbom i njenim ciljevima. Samim tim izgrađivani su temelji novog društva i države.

Nedugo nakon održavanja Prvog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije (AVNOJ-a), dolazi do priprema za sazivanje antifašističkih vijeća narodnog oslobođenja za pojedine dijelove Jugoslavije. Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske osnovano je 13. i 14. VI 1943. Iako je, kao i AVNOJ, tada tretirano kao vrhovno političko predstavničko tijelo narodnog oslobođenja Hrvatske, ZAVNOH je

već tada bio vrhovni narodnooslobodilački odbor Hrvatske. Funkcije glavnog organa nove narodne vlasti u Hrvatskoj vrši još potpunije nakon njegovog II zasjedanja, koje je održano od 12. do 15. X 1943. u Plaškom.

Djelovanjem narodne vlasti u formi narodnooslobodilačkih odbora koji su vršili sve funkcije vlasti, političkih organizacija, te Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda, kao oružane sile NOP-a, stvarali su se uvjeti, ne samo za oslobođenje zemlje, nego i za stvaranje novog društva i države. To, kao i objavljeni ciljevi što ih je proklamirao NOP, bili su onaj faktor koji je pridonosio opredjeljivanju stanovništva za narodnooslobodilačku borbu.

Dakle, sve to, svi ti događaji utjecali su na političko raspoloženje stanovništva u Slavoniji i na kotaru. Posljedice svega toga bile su dvojake. Prije svega, oni koji su se opredijelili za okupatora i koji su bili u njegovoj službi, počeli su sumnjati u nepobjedivost fašističkih armija. Njihova nepokolebljiva vjera u pobjedu Sila osovine počela je nestajati, a umjesto nje, sve više ih je zahvaćao strah zbog onoga što može biti sutra. To je razlog koji je jedan dio građana iz ovog tabora vodilo ka pasiviziranju i nastojanju da nađu način kako bi se oslobodili grešaka što su ih počinili kao suradnici okupatora. Neki od njih traže put i način da se povežu s narodnooslobodilačkim pokretom. Drugi, i to prvenstveno oni koji su se na bilo koji način ogriješili o interese naroda, koji su se svojim izdajničkim radom do kraja povezali s okupatorom, postali su još agresivniji i svirepiji u svojim postupcima. No, time su samo pojačali proces izolacije te su sve više ostajali bez suradnika.

Na drugoj je strani prilikom priliv građana na stranu narodnooslobodilačkog pokreta stalno rastao. Sve veći broj građana opredjeljivao se za antifašističku borbu, vjerujući da se samo tako može osloboditi zemlja i stvoriti uvjeti za bolji i pravedan život svih građana, bez obzira na vjersku i nacionalnu pripadnost.

Srpsko stanovništvo na cijelom kotaru bilo je uglavnom na strani NOP-a. U selima, istočno od Daruvara što ih je nastavalo srpsko stanovništvo, partizani su svakodnevno boravili. Svi oni koji su bili sposobni za rat, i to ne samo muškarci, nego i žene, većinom su bili u jedinicama NOV i POJ. Cijela sela, osim rijetkih iznimaka, primala su partizane. Sakupljala su hranu, odjevne predmete i obuću.

U drugim krajevima, koji tada nisu bili oslobođeni, stanje je bilo slično. I tu je narod na razne načine sudjelovao u borbi. Razlika je bila samo u tome što su u ova sela češće dolazile ustaše, oružnici, domobrani i razne oružane jedinice okupatora.

Međutim, držanje jednog, istina manjeg broja ovog stanovništva, bilo je pasivno, a neki su bili i protiv NOP-a. To su bili pristaše kralja i monarhije a protivnici komunista. No, njih je bilo na cijelom kotaru vrlo malo.

Među hrvatskim stanovništvom također se odvijao sličan proces. Sve veći broj bio je onih koji su oduševljeno pozdravljali pobjede saveznika i narodnooslobodilačke vojske. Svoje raspoloženje ispoljavali su time što su se sve kritičnije odnosili prema ustašama i NDH. Sve brojnije se uključuju u narodnooslobodilački pokret, bilo da odlaze u jedinice NOV i POJ ili da na razne načine pomažu narodnooslobodilačku borbu.

Čehe i Slovake su ovi događaji ohrabрили pa su i oni sve otvorenije ispoljavali svoje antifašističko raspoloženje te se uključuju u NOP. Takvo stanje bilo je u većini sela. Iako su u nekima manje grupe još i tada surađivale s mjesnim skupinama Njemačke narodne skupine, ipak veći broj bio je onih koji su smatrali da će za njih biti najbolje ako ostanu izvan događaja.

Sličan proces odvijao se i među mađarskim stanovništvom. I ono je u većini oduševljeno primalo pobjede članica antihitlerovske koalicije. Jedan broj ih se uključio u oružanu borbu na taj način što su je materijalno pomagali. No, mnogo ih je još uvijek bilo pasivnih, nastojeći da ostanu po strani od događaja.

U to vrijeme iz nekih sela daruvarskog kotara dolazi do iseljavanja nekoliko stotina porodica u Mađarsku. Najviše ih je bilo iz sela oko Djulovca.

Njemačko se stanovništvo nalazilo u posebnom položaju. Jedan dio, i to u selima u kojima su postojale partijske organizacije i komunisti prije rata, pozdravljao je pobjede saveznika. Međutim, znatan ih je broj na ovaj ili onaj način sudjelovao na strani okupatora ili su se angažirali na jačanju i održavanju okupacionog sistema. To naročito važi za one koji su živjeli u Malim Bastajima, Djulovcu, Siraču i Daruvaru.

ORUŽANE BORBE I FORMIRANJE JEDINICA NOV I POJ

Stanje na frontovima kao i uspješan razvitak borbe u Jugoslaviji pozitivno su se odrazili na oružanu borbu u Hrvatskoj, a samim tim i u Slavoniji. Ovome je mnogo pridonijelo partijsko savjetovanje održano od 25. do 27. XII 1942. u Zvečevu. Neposredno nakon njega, 29. XII formirane su dvije brigade narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije i to XVI i XVII brigada. Slijedeći dan je od tri brigade, XII, XVI i XVII, formirana prva divizija NOV u Slavoniji, koja je dobila naziv IV divizija NOV Hrvatske*. Svaka brigada imala je prilikom formiranja tri bataljona. Šesnaesta je imala 612 boraca i rukovodilaca, a Sedamnaesta 890⁴. S obzirom da je Dvanaesta brigada imala u to vrijeme 1.125 boraca i rukovodilaca pa je prema tome IV divizija brojala 2.627 boraca i rukovodilaca.

Nakon formiranja, divizija je 5. I napala protivničko uporište Voćin, a zatim je krenula na prugu Zagreb — Beograd gdje je na sektoru Novska — Nova Gradiška napala na garnizone koji su se tu nalazili. Izvršila je miniranje pruge i mostova tako da nekoliko dana nije mogla služiti za zaobraćaj.

Poslije ovih borbi divizija napada uporišta u Požeškoj kotlini, predjelima sjeverno od Papuka i Krndije.

Međutim, na području kotara tada djeluje partizanska četa pod komandom Paje Orozovića, četa Save Miljanovića te partizanska grupa Josipa Hanzla. Osim njih povremeno je na ovu teritoriju dolazio I partizanski odred III operativne zone.

³ Građa, knj. III, dok. br. 214, str. 549, i 550. i Građa, knj. IV, dok. br. 3, str. 13.

⁴ Građa, knj. IV, dok. br. 113, str. 248. i 249. i dok. br. 139, str. 322. i 323.

Partizanske grupe operirale su pretežno na zapadnom dijelu kotara. Psunjski odred, koji je sredinom januara 1943. imao 412 boraca i rukovodilaca, izvodio je akcije na cijelom području. To vrijedi i za četu Paje Orozovića, koja je formacijski bila u sastavu I odreda, ali je djelovala samo na području Daruvara i dijelu Pakraca. Četa Save Miljanovića operirala je pretežnim dijelom na kotaru Podravska Slatina i samo pokatkada i na teritoriju kotara Daruvar.

Formiranjem divizije dolazi u Slavoniji do promjena u taktici ratovanja. Dok su npr. tokom 1942. godine partizanske jedinice bile većinom vezane za jedan teritorij (osim u jesen, prilikom napada na Gojilo i odlaskom na Bilogoru), u 1943. godini situacija se mijenja. Tada glavnu udarnu snagu oružane sile narodnooslobodilačkog pokreta čini divizija. Područje njenog djelovanja postaje cijeli teritorij Slavonije pa i šire. Samim time operativne zadatke određuje situacija cijelog tog područja, a ona se svodila na oslobađanje Požeške kotline, teritorija u Podravini, istočnoj i zapadnoj Slavoniji, napade na željezničku prugu Zagreb — Beograd.

Sa stanovišta uloge i zadataka divizije na području Daruvara za nju su bila interesantna uporišta kao što su Daruvar, Djulovac i Sirač. Međutim, polazeći od strateško-taktičkih ciljeva, likvidacija ovih uporišta nije tada bila u prvom planu.

Prvi odred i samostalne jedinice, koje su djelovale na ovom području, bili su u posebnom položaju i imali su specifičnu ulogu. Operativni teritorij Prvog odreda prostirao se od rijeke Save na jugu do obronaka Bilogore na sjeveru i od Babje gore, linije Brestovac — Voćin na istoku do Ilove i Moslavačke gore na zapadu. Za jedinicu, kakav je bio odred, to je bilo vrlo velik teritorij. Zbog toga prisustvo njegovih jedinica na području Daruvara nije bilo stalno. To je zavisilo o planovima Štaba zone i Štaba odreda. Na to je utjecala i situacija koju je stvarao protivnik svojom aktivnošću. No, Odred je bio preslab u poređenju s protivničkim snagama, stacioniranim u Daruvaru, Siraču i Đulovcu. Te snage ne samo da su bile pet puta brojnije, nego su imale naoružanje koje je po vatrenoj moći bilo deset i više puta jače nego naoružanje Odreda.

Zbog svega toga aktivnost partizanskih snaga bila je ovdje usmjerena na suzbijanje upada što su ih povremeno činile neprijateljske snage na oslobođeni teritorij. Osim toga, one su u zasjedama sačekivale protivničke patrole, napadale njegove manje jedinice, rušile željezničke pruge, mostove na rječicama i potocima. Hvatale su neprijateljske vojnike kada su ovi dolazili kućama na dopust ili onda kada su u selima zapadno od Daruvara provodili ekonomske akcije. Da bi se vidjelo u kojoj je mjeri ova aktivnost dolazila do izražaja, ukazat ćemo na neke do kojih je došlo u prvoj polovici godine. Akcija partizanske grupe Josipa Hanzla izvršena je 19. februara u Gornjem Daruvaru. U selu, udaljenom svega dva i pol kilometra od Daruvara, grupa je sačekala kamion ustaša. U borbi koja nije dugo trajala, protivniku je nanijela slijedeće gubitke: ubila je 9 ustaša, među kojima je jednog natporučnika. Zaplijenila je 2 puškomitraljeza, 9 vojničkih pušaka i veće količine ratne opreme. Kamion, kojim su se ustaše vozili, potpuno je uništen⁵.

⁵ Građa, knj. IV. dok. br. 141, str. 331.

Akciju je bilo važno spomenuti zbog toga što je izvršena u neposrednoj blizini garnizona u kojem je bilo oko 1400 protivničkih vojnika. Oblik akcije bila je zasjeda. Zahvaljujući postignutom iznenađenju, dobrom postavljanju i sinkroniziranom izvođenju, ona je u potpunosti uspjela. Grupa nije imala gubitaka. Uspješan ishod ove akcije pozitivno je utjecao na moral i raspoloženje naroda ne samo u Gornjem Daruvaru, nego u svim okolnim selima, a posebno u samom Daruvaru u kojem su građani mogli pratiti njen tok.

Svega tri dana kasnije, 22. II, jedinice I odreda razrušile su kod sela Batinjana željezničku prugu u dužini od 600 metara. Telefonsko-telegrafske veze porušene su u dužini od 1100 metara. Tom prilikom zarobljeno je nekoliko domobrana, tri puške i 150 metaka⁶.

Kada je riječ o ovoj željezničkoj pruzi, treba istaći da su joj okupator, ustaše i Njemačka narodna skupina poklanjali veliku pažnju jer je ona bila u tom kraju jedina veza između Posavine i Podravine. Zbog toga su je utvrdili sistemom bunkera, stacioniranjem posada na najvitalnijim sektorima i oklopnim vlakovima. Naime, na tom sektoru nalazila su se tri oklopna vlaka koji su danju i noću patrolirali od Pakraca u pravcu Suhopolja. Što su oni značili za domobrane i ustaše, kakve su poteškoće činili partizanima pokazat će sljedeći primjer. U vremenu od 27. II do 7. III 1943. na sektoru Petrov vrh, Borki, Bijela i Markovac nalazio se I bataljon I odreda. Na području Vranog kame na, Skupiduše i Piljenice nalazio se Moslavački bataljon. Jedinice su svaki dan izlazile na borbene položaje, očekujući neprijatelja koji je po primljenim informacijama trebao napasti slobodni teritorij. Kako nekoliko dana nije dolazio, partizani su odlučili napasti prugu i uništiti oklopni vlak, jer je on bio smetnja za rušenje pruge i prijelaze preko nje. Naime, na tom području partizani su prelazili iz Papuka u Bilogoru, prenosili namirnice, materijal i si. Noću od 2/3. III krenuli su borci I bataljona na prugu između Velikih Bastaja i Đulovca. Pruga je minirana, ali mina nije eksplodirala. Tri dana kasnije diverzija je uspjela jer je mina izbacila lokomotivu i jedan vagon te oštetila tračnice. Međutim, bataljon koji je bio spreman za napad na onesposobljeni oklopni vlak, nije stupio u akciju jer je odmah iza srušenoga naišao drugi. Time je napad bio osujećen, a bataljon se vratio na svoje položaje⁷.

Dakle dolazak drugog oklopnog vlaka onemogućio je izvođenje akcije pa je time bio spašen i oklopni vlak koji je bio oštećen. Osnovni cilj koji su partizani sebi bili postavili nije u potpunosti postignut. Nije razbijena neprijateljska linija niti su partizani uspjeli otvoriti put za slobodnije komuniciranje između Papuka i Bilogore.

Usporedo s borbama koje se tada vode u Slavoniji, u jedinice NOV i PO dolaze novi borci. Zahvaljujući tome, 11. II formirana je XVIII brigada narodnooslobodilačke vojske, odnosno četvrta brigada u Slavoniji. Formirana je od boraca I i II slavonskog odreda".

Formiranjem brigade, odredi su privremeno oslabili. Zbog toga je na sektor Papuka, a to znači i Daruvara, prebačena Bilogorska četa.

⁶ Isto, str. 330.

⁷ Isto, dok. br. 122, str. 270. do 272. i dok. br. 141, str. 330.

⁸ Isto, dok. br. 66, str. 148.

S obzirom da se u oružanu narodnooslobodilačku borbu stalno uključivao sve veći broj Čeha i Slovaka, Štab III operativne zone donio je odluku o formiranju čehoslovačke jedinice. U izvještaju koji je 16. III. 1943. uputio Glavnom štabu NOV i PO Hrvatske, piše: »Na teritoriju III. Operativne Zone ima priličan broj čehoslovačkih manjina, kako po srpskim, tako i po hrvatskim selima. Neprijatelj se prema njima odnosio isto tako kao i Hrvatima. Tjera ih u vojsku, na rad itd. U našim jedinicama, još od početka partizanskog pokreta, nalazi se izvjestan broj drugova Čehoslovaka, partizana, a i rukovodećih drugova. Na osnovu toga mi sada prilazimo formiranju jedne čisto čehoslovačke jedinice i već smo u tom pogledu izdali naređenje da se iz svih, kako operativnih jedinica, tako i komandi straža, radionica i ostalih ustanova povuku svi drugovi Čehoslovaci. Mislimo da ćemo u prvo vreme moći formirati jednu četu od 70—80 boraca, koju ćemo posle uputiti u krajeve nastanjene Čehoslovacima, da mobilišu sve sposobno za borbu. Zato ima dosta izgleda i mislimo da će nam uspjeti povećati broj takvih jedinica do bataljona, a i do brigade. Formiranje jedne takve jedinice, biti će od velikog političkog značaja po nas«¹⁷.

Na osnovi navedenog teksta dolazi se do zaključka da je formiranje čehoslovačke jedinice bilo prije svega politički motivirano, a tek onda i vojnički. Naime formiranjem jedinice od boraca ovih nacionalnosti cilj je bio jače političko djelovanje na stanovništvo tih nacionalnosti. Međutim, upravo u vrijeme kada je Štab III operativne zone poduzeo mjere za formiranje ove jedinice, njemačko-ustaške i domobranske snage otpočele su veliku ofenzivnu operaciju protiv glavnine snaga i slobodne teritorije u Slavoniji pa je formiranje moralo biti odgođeno.

OFENZIVA »BRAUN« I BORBE NA PODRUČJU KOTARA

Nakon uspješnih napada snaga IV divizije i partizanskih odreda na uporišta kao što su Španovica, Grubišno Polje, Voćin, Velika i razaranje željezničke pruge Zagreb — Beograd na relaciji Novska — Nova Gradiška, pozicije ustaško-domobranskih snaga u Slavoniji bile su osjetno ugrožene. Zbog sve češćih i većih razaranja glavne željezničke magistrale, saobraćaj na liniji zapad-istok bio je vrlo poremećen. To je pogadalo bitne interese Njemačkog Reicha, naročito njegove planove u vezi sa IV i predstojećom V ofenzivom. To je uticalo i na njegove planove u vezi snabdijevanja istočnog i afričkog fronta. Zbog tih i nekih manje važnih razloga, zaključeno je da protiv snaga IV divizije NOV i oslobođenog teritorija u Slavoniji treba poduzeti akciju ofenzivnog karaktera s namjerom da se unište ili zarobe glavne snage divizije i da se ponovo ovlada teritorijem koji su partizani zaposjeli.

Polazeći, od toga, u Zagrebu je razrađen plan ofenzive. Planom se predviđalo da njemačke i ustaško-domobranske snage iz Zagreba, a zatim iz garnizona Slavonska Požega, Nova Gradiška, Novska, Lipik, Daruvar, Đulovac, Podravska Slatina izvrše 20. III nastupanje u pravcu centra slobodnog teritorija kako bi na njemu izvršili opkoljavanje IV divizije te I i II odreda, da pretre-

¹⁷ Isto, dok. br. 141, str. 333.

su sva sela i šumske predjele koji su partizanima služili kao baze i da ih unište. Najznačajnija nastupanja neprijatelj je izvršio iz Podravske Slatine, Daruvara, Pakraca i Slavonske Požege. Na tim pravcima rasporedio je i svoje snage Štab IV divizije pa su tu vođene najžešće borbe. Prema tome, borbe su se uglavnom vodile oko Boraka i Zaila na području Daruvara, Pušine i Slatinskog Drenovca u prostoru Podravske Slatine i u rajonu sjeverno i sjeveroistočno od Slavonske Požege. Izbjegavajući frontalne borbe s neprijateljem koji je bio u nastupanju, snage IV divizije i partizanskih odreda zaobilazile su ih i napadale u pozadini. Tom taktikom one su bile u stalnoj ofenzivi i time izmijenile situaciju. Osim toga, snage NOV i PO su odmah poslije borbi na jednom sektoru, odlazile na drugi. Time su dovodile protivnika u situaciju da napada u prazan prostor, da bi istovremeno bio napadnut tamo gdje se nije nadao.

Ustaško-domobranske snage i njemačke jedinice koje su sudjelovale u ovim borbama, pomagalo je njemačko zrakoplovstvo. Ono je deset dana neprekidno bombardiralo jedinice, sela i cijele predjele šuma za koje su pretpostavljali da su baze partizana. Pri tome se nije vodilo računa da li se bombe bacaju na seosko stanovništvo, obiteljske kuće i gospodarske zgrade ili ne. Toliko su bili opsjednuti napadima na partizanske jedinice da su bombardirali i mitraljirali i svoje vlastite snage. O tome se u brzojavu Zapovjedništva II domobranskog zbora, upućenog Glavnom stožeru domobranstva od 25. III, navodi da su njemački avioni bombardirali položaje jurišne bojne, zatim II regrutske i I bojne 5. pješadijske pukovnije, iako su ove svoje položaje označivale bijelim raketama kako je to planom bilo ugovoreno.

Prilikom otpočinjanja borbi, tj. 20. III, na sektoru istočno od Daruvara nalazio se Štab XVII brigade sa dva bataljona, 2. bataljon II odreda, čete Paje Orozovića i Save Miljanovića, područne straže i Oficirska škola. One su imale zadatak da onemoguće prodor snaga I gorske divizije, koja se nalazila u Daruvaru, na slobodni teritorij istočno od njega. Međutim, snage pod komandom Štaba XVII brigade izbjegavale su frontalni sukob, ali i stalno na padale pojedine jedinice protivnika. Partizani su u borbama na ovom području zaplijenili 1 teški minobacač, 1 teški mitraljez, 2 puškomitraljeza, 18 pušaka, nekoliko hiljada metaka, više ručnih bombi i drugog materijala. Protivnik je za to vrijeme izgubio preko 40 vojnika i oficira, a partizani su imali 13 mrtvih, 34 ranjena te 50 nestalih. Najveći broj nestalih nisu bili zarobljeni, nego su zalutali ili su se u toku borbi pridružili nekim drugim jedinicama¹⁰.

Prilikom povlačenja snaga po završetku ofenzive 31. III 1943. protivnička komanda je na značajnijim punktovima slobodnog teritorija (Borki, Bučje) ostavila pojačane snage. One su imale zadatak da onemoguće konsolidaciju slobodnog teritorija. Međutim, XVI brigada je 3. IV razbila domobrane u Gornjim Borkima i tako očistila cijelo to područje.

U toku ofenzive došlo je do dislokacija jedinica IV divizije na ovom sektoru. Umjesto XVII brigade, koja je prebačena na područje Požeške kotline, na sektor Boraka došla je XVI brigada. Štab brigade smjestio se neko vrijeme u Gornjim Borkima, a jedinice u okolnim mjestima. Jedinica je imala za-

¹⁰ Isto, knj. V, dok. br. 23, str. 56.

Zbjeg na Papuku

datak da spriječi eventualne upade protivnika u taj kraj i odmori svoj borački sastav.

S obzirom da su sela oslobođenog područja u toku ofenzive ekonomski potpuno uništena, ishranu brigade osiguravalo je stanovništvo iz sela na zapadnom dijelu kotara. Brigadna i bataljonske intendanture, uspostavile su veze s narodnooslobodilačkim odborima u mnogim selima, odakle su dobivale brašno, krumpir, mast, slaninu, meso i drugo.

Rezultati desetodnevni borbi za vrijeme ofenzive bili su slijedeći: okupatorsko-kvislinške snage imale su oko 500 mrtvih i 700 ranjenih, a partizani 110 mrtvih, 135 ranjenih i 120 nestalih. Tu treba naglasiti da među onima koji su navedeni kao nestali ima onih koji će se vratiti u svoje jedinice, jer su to pretežno pripadnici patrola i kuriri koji zbog naglih manevara svojih jedinica nisu pri povratku našli jedinice tamo gdje su ih ostavili.

Partizanske jedinice zarobile su za tih deset dana 250 protivničkih vojnika > 9 oficira. Istovremeno su zaplijenile 7 teških mitraljeza, 15 puškomitraljeza, 23 ručna mitraljeza, preko 400 vojničkih pušaka, 1 top, 2 teška minobacača, 150.000 pušanih metaka, 250 granata, 80 mina za teški i 100 mina za laki minobacač, 100 granata za haubicu 100 mm, mnogo ručnih bombi i ostalog ratnog materijala. Uništile su 2 tenka, dva kamiona, a dva su zaplijenile.

Partizani su izgubili 5 puškomitraljeza, a dva su bila oštećena. Osim toga izgubili su 200 pušaka, više ručnih bombi i drugog materijala".

¹¹ Isto, knj. V, dok. br. 47, str. 106. i 107.

Vojnopozadinske institucije nisu za ofenzivu bile potpuno pripremljene, istina, protivnik nije uspio pronaći ni jedan bunker i spremište s hranom, ni jedan bunker u kojima su se nalazili ranjenici i bolesni partizani. Međutim, pronašao je nekoliko bolničkih zgrada i ambulanti te ih je uništio. Isto tako uspio je pronaći neke radionice te je iz njih odnio alat i drugi materijal. Pokupio je nesakrivenu stoku, manje količine pšenice, kukuruza, brašna i to otpremio u Daruvar.

Ivo, i uz te i još neke slabosti, može se reći da je vojna pozadina u osnovi izvršila svoj zadatak. Ona je sačuvala civilno stanovništvo koje se povuklo u zojegove, većinu stoke, rezervnu hranu i razni materijal.

FORMIRANJE DARUVARSKOG PARTIZANSKOG BATALJONA I AKCIJE DO 1. VII 1943.

Šesnaesta narodnooslobodilačka brigada zadržala se u Borkima samo nekoliko dana, a zatim je otišla na sektor Zvečeva i Mrkopolja. Na njeno mjesto došla je sredinom aprila XII narodnooslobodilačka brigada. Njena tri bataljona smjestila su se u selima Bijela i Borki te Vranom kamenu, a Štab brigade u Borkima. Nešto kasnije i dva bataljona XVI brigade zaposjela su položaje na Ljutoču gdje su izvjesno vrijeme proveli na odmoru.

Brzi prodor domobransko-ustaških snaga iz pravca Daruvara na slobodni teritorij, naveo je štab III operativne zone do zaključka da je neophodno formirati jednu jedinicu koja će stalno nalaziti u rajonu Darmara. Zadatak te jedinice bit će praćenje namjera protivničkih snaga na tom području, a posebno u Daruvaru, i onemogućavanje upada u pravcu slobodnog teritorija. Osim toga, bilo je potrebno da neka od jedinica NOV i PO drži pod kontrolom željezničku prugu Virovitica — Banova Jaruga i da ustašama onemogući njeno korištenje. Time bi se postiglo sigurnije i stalnije komuniciranje između snaga i institucija narodnooslobodilačkog pokreta na Papuku i onoga na Bilogori. Osim toga, jedna takva jedinica mogla bi vršiti prepade u neposrednoj blizini Daruvara, Djulovca i drugih UDorišta koja su povremeno uspostavljale okupacorsko-kvislinške snage u ovom kraju. Naravno, bi bila značajna djelatnost te jedinice u selima znanodno od Daruvara. Ona bi pridonosila jačanju institucija narodnooslobodilačkog pokreta u selima toga dijela kotara, mobiliziranju ljudstva za jedinice NOV i POJ te prikupljanju hrane i drugih potreština za NOP.

Polazeći od svega toga, Štab III operativne zone formirao je početkom druge polovice aprila Daruvarski partizanski bataljon koji je istovremeno bio i III bataljon I odreda. Za komandanta bataljona postavljen je Pajo Orozović, a za političkog komesara Stjepan Došen.

Bataljon je stavljen pod neposrednu komandu Psunjskog područja i Štaba III operativne zone. U njegov sastav ušli su borci i rukovodioci čete Pa je Orozovića, njih 45, zatim 35 boraca i rukovodilaca koje im je pridodao Štab III operativne zone i 10 boraca što ih je trebao poslati Štab I odreda.

Štab III operativne zone predvidio je kadrove za komande četa i vodova. On je iz drugih jedinica izdvojio one za koje je smatrao da bi mogli najviše poslužiti ovoj jedinici te ih je postavio na odgovarajuće položaje. Isto tako

pobrinuo se i za naoružanje ove jedinice te joj je dostavio odgovarajući broj mitraljeza, pušaka i drugog naoružanja. Na kraju, neposredno poslije formiranja, Bataljon je imao oko 90 boraca i rukovodilaca, a bio je naoružan sa dva puškomitraljeza i 80 pušaka. Raspolagao je s dovoljnom količinom metaka, nešto ručnih bombi i revolvera¹².

Ubrzo nakon formiranja, Bataljon je počeo djelovati. Već 17. IV jedan njegov dio održao je miting u selu Goveđe Polje. Miting je održan u školskom dvorištu, a prisustvovalo mu je oko 200 mještana. Rukovodioci Bataljona upoznali su narod sa situacijom u svijetu i zemlji. Informirali su ga o propasti neprijateljske ofenzive, postupcima neprijatelja, zadacima i ciljevima narodnooslobodilačke borbe. Partizani i mještani ispisali su na školskoj zgradi i stanu učitelja komunističke parole i ambleme.

Slijedećeg dana ista jedinica održala je politički sastanak u Gornjem Daruvaru. Prisustvovali su mu gotovo svi seljani. Dva dana kasnije sličan sastanak održan je i u Daruvarskom Brestovcu. Na jednom i drugom skupu njegovi rukovodioci govorili su o fašizmu, narodnooslobodilačkoj borbi, stvaranju nove narodne vlasti i zadacima koji stoje pred svim narodima Jugoslavije. Naročito je naglašavana potreba bratskih odnosa između pripadnika svih nacionalnosti, tim prije što je u svim tim selima bilo Srba, Hrvata i Čeha.

Obično se poslije svih tih sastanaka priređivalo narodno veselje.

No, nisu ove jedinice držale samo sastanke. One su provodile i mobilizaciju za jedinice NOV i PO.

Aktivnost Bataljona proširila se na sva sela toga područja. On je stalno surađivao s narodom u Dežanovcu, Blagorodovcu, Uljaniku, Stražancu, Imsovcu, Otkopima i mnogim drugim mjestima. Zahvaljujući tome, stanovnici većine ovih sela odbijali su izvršavati naređenja ustaških vlasti. U mnogim selima Hrvati i Nijemci, vojni obveznici, nisu se odazivali pozivima u domobranstvo. Zbog toga su domobranske snage 19. IV izvršile hapšenje vojnih obveznika u selima Dežanovac, Blagorodovac, Uljanik, Duhovi i Antunovac. Tom prilikom uhapsili su 25 Hrvata i 98 Nijemaca, vojnih obveznika¹³.

Aktivnost Bataljona proširila se brzo na sva sela u prostoru od Bijele u pravcu Garešnice. Šibovac, Golubinjak, Dežanovac, Končanica, Uljanik, Duhovi, Daruvarski Brestovac, Gornji Uljanik, Gornji Daruvar, Trojeglava, Daruvar Vanjski i dr. postali su područje preko kojeg su održavane veze između NOP-a u Slavoniji s onim u Moslavini. U njima su sesvakog dana izvodile akcije. Bataljon je provodio mobilizaciju mladih godišta za NOV i PO. U noći 29/30. IV Bataljon je porušio telefonsko-telegrafске stupove i isjekao žice na relaciji Daruvar — Sirač. Slijedećeg dana porušio je most na Čavlovici kod sela Uljanika.

Ovakvom svojom aktivnošću, oružanom i političkom, Bataljon je izvršavao ono što mu je bilo određeno. Samim tim on je pridonosio širenju i učvršćenju narodnooslobodilačkog pokreta u ovom kraju, čije je stanovništvo bilo tada velikim dijelom na strani partizana.

¹² Isto, knj. V, dok. br. 67, str. 150. i 151.

¹³ Isto, dok. br. 71, str. 158.

FORMIRANJE ČEHOSLOVACKOG BATALJONA

Sve brojniji dolazak Čeha i Slovaka u jedinice NOV i PO doveo je Štab III operativne zone do odluke da formira bataljon koji će činiti borci češke i slovačke nacionalnosti. Zbog toga je izdao naredbu da se u svim jedinicama izvrši popis ovih boraca, a zatim je naredio da ih one upute u Cikote, selo na sjevernim padinama Psunja. Početkom maja, točnije 3. V, izdao je s tim u vezi naredbu o formiranju I čehoslovačkog bataljona III operativne zone.

Za komandanta Bataljona postavljen je Josip Ružička, za njegovog zamjenika Jasmin Arnošt. Za političkog komesara bataljona imenovan je Josip Hanzl. Ostale članove Štaba i podređenih jedinica trebao je pronaći sam Štab i to iz redova češke i slovačke narodnosti te ih je trebao predložiti Štabu III operativne zone radi naimenovanja. U naredbi se dalje kaže:

»I. čehoslovački bataljon vršiće operacije na teritoriji III Operativne zone pod čijom će kontrolom i upravom stajati direktno, a za prvo vrijeme će mu biti glavni zadatak politička djelatnost među Česima i Slovacima kao i mobilizacija istih u svrhu proširenja svojih jedinica, u čehoslovačku brigadu ...

Borci čehoslovačkog bataljona nose istu uniformu kao i ostali borci NO Vojske Jugoslavije, samo što će ispod petokrake zvijezde nositi čehoslovačku zastavu, čehoslovački bataljon imaće svoju nacionalnu zastavu na kojoj će biti petokraka zvijezda.

Komanda u čehoslovačkom bataljonu vršiće se na njihovom narodnom jeziku tj. ista onakva kakva je bila u čehoslovačkoj Republici do 1938. g.

Svoje izvještaje III Operativnoj Zoni Štab I. čehoslovačkog bataljona dostavljaće u dva primjerka i to jedan primjerak na čehoslovačkom a drugi na srpskohrvatskom jeziku.

čehoslovački bataljon svoje naoružanje će izvršiti od oružja I. i II. odreda. Štabovci odreda dužni su im dati puške mauzerke-zbrojevke izradene u Brnu, kao i odijela¹⁴«.

Ovo naređenje zaslužuje da mu poklonimo više pažnje. Prije svega ono pokazuje da je KPJ vodila pravilnu politiku o nacionalnom pitanju. Dokaz za to je naredba o upotrebi čehoslovačkog jezika kao jezika komande, podnošenje izvještaja na nacionalnom jeziku, upotreba nacionalnih amblema u jedinici itd. Štab III operativne zone išao je u tom pogledu tako daleko da je vodio računa da borci češke i slovačke nacionalnosti dobiju puške češke izrade.

Sve ovo upućuje na zaključak da je u NOV i POJ vladala ravnopravnost svih naroda i narodnosti bez obzira na nacionalnu pripadnost. Nema sumnje da je takva politika morala biti prihvaćena od češkog i slovačkog stanovništva. Ona je mobilizatorski djelovala na ove građane i njihovo opredjeljivanje za narodnooslobodilački! borbu.

Nedugo poslije spomenute naredbe, u Cikotama su se okupili borci i rukovodioci češke i slovačke nacionalnosti. Među 146 partizana, koliko ih se

¹⁴ Isto, dok. br. 95, str. 211.

okupilo, bilo je muškaraca i žena. Tu je objavljeno da je Josip Ružička postavljen za komandanta, a Josip Hanzl za političkog komesara Bataljona. Za zamjenika komandanta imenovan je Jasmin Arnošt, a zamjenika političkog komesara Antun Doležal. Tu su formirane čete i vodovi i imenovane njihove komande¹⁵.

S obzirom da je Bataljon uglavnom činila omladina koja nije prošla vojnu obuku, bilo je potrebno da se neko vrijeme borci upoznaju s najosnovnijim vojnim vještinama, da upoznaju osnovna pravila partizanskog ratovanja, oružje koje su posjedovali, politiku i ciljeve narodnooslobodilačkog pokreta. Zbog toga se neko vrijeme u Bataljonu radilo isključivo na tim pitanjima.

Do 17. juna Bataljon je bio pod neposrednim rukovodstvom Štaba Zone, a od tada ulazi u sastav Sedamnaeste narodnooslobodilačke brigade. U njenom sastavu borci i rukovodioci nastavili su s vojnom obukom. U tome su im pružili veliku pomoć vojni rukovodioci Brigade Radojica Nenezić i Nikola Demonja. Pošto su tako ovladali osnovnim ratnim vještinama, borci su uskoro zatim prošli i prvu oružanu borbu. Naime, u julu je došlo do ponovne ustaško-domobranske ofenzive pa se s obukom moralo prekinuti.

FORMIRANJE I SLAVONSKOG KORPUSA (VI KORPUSA NOV I POJ) I NJEGOV ZNAČAJ ZA RAZVITAK NOR-a

Poraz okupatorsko-kvislinških snaga u ofenzivi »Braun«, a još više razbijanje njihovih bojni početkom aprila u Gornjim Borkima, Bučju i Kamenjskom, te Bosnićevog Gorskog zdruga iz Slavonske Požege koji je 11. IV 1943. bio opkoljen kod sela šušnjara i potpuno razbijen, faktori su koji su djelovali na stanovništvo Slavonije da se još brže opredjeljuje za NOB. Od tada dolazi do masovnog priliva naroda u partizane. Samo za dva tjedna, krajem aprila, u jedinice NOV i POJ došlo je preko dvije hiljade novih boraca. Najviše ih je došlo s novogradiškog kotara, iz Posavine, te Podravine (kotar Donji Miholjac). Mobilizacija za jedinice NOV i POJ provodila se i na drugim područjima pa i na kotaru Daruvar. Međutim, oni koji su bili sposobni za borbu na istočnom dijelu kotara, već su bili u partizanima. Zato je težište mobilizacije bilo prebačeno na zapadni dio. Iz tih sela dolazili su građani svih nacionalnosti, ali u najvećem broju omladina.

Zahvaljujući tome, kao i činjenici da je u ofenzivi, a naročito poslije nje, zaplijenjeno preko 100 mitraljeza, oko 20 teških i lakih minobacača, 1 baterija topova, preko 1500 pušaka, nekoliko stotina hiljada puščanih metaka, mnogo granata, mina i ručnih bombi, razne opreme i drugog vojnog materijala, bilo je moguće pristupiti formiranju novih jedinica¹⁶.

Najprije je formiran Štab I slavonskog korpusa NOV i POJ. Za komandanta Korpusa imenovan je Petar Drapšin, a za političkog komesara Duško Brkić. Mato Jerković postavljen je za načelnika, a Jefto šašić za obavještaj-

¹⁵ Josip Hanzl, Josip Matušek i Adolf Orct, n. n. str. 118.

¹⁶ Građa, knj. V, dok. br. 49, str. 110—112; dok. br. 50, str. 112. i 113; dok. br. 51, str. 113, i 114.

nog oficira Štaba. Poslije toga, 17. V, formirana je XXI brigada. Za komandanta Brigade imenovan je Dako Puač, a za političkog komesara Fedja Milič. Zamjenik komandanta bio je Mijo Bobetko, a zamjenik političkog komesara Dušan Crnobrnja. Za načelnika Štaba Brigade imenovan je Joco Di'aća¹⁷.

Istog dana Štab I korpusa formirao je novu diviziju koja je dobila naziv X divizija NOV Hrvatske. U sastav divizije ušle su XVII i novoformirana XXI brigada. Štab Divizije činili su:

Vicko Antić, komandant
Vlado Janjić, politički komesar
Radojica Nenezić, zamjenik komandanta
Mane Trbojević, obavještajni oficir.

Osim brigada, u sastavu Divizije bili su: baterija teških minobacača i mitraljeska četa koju je sačinjavao odgovarajući broj boraca i rukovodilaca i teški mitraljezi¹⁸.

Odmah poslije formiranja Divizije, pristupilo se formiranju I slavonskog korpusa NOV Hrvatske. Korpus je formiran u blizini Orljavca, 17. V 1943, a sastojao se od:

IV divizije narodnooslobodilačke vojske Hrvatske
X divizije narodnooslobodilačke vojske Hrvatske
Divizionu teških minobacača
Baterije poljskih topova 100 mm i
Baterije brdskih topova 65 mm¹⁹.

Formiranje ovih jedinica imalo je dvostruki značaj. Prije svega, time je znatno porasla oružana snaga Narodnooslobodilačke vojske u Slavoniji. Ona se nije sastojala samo u povećanju boraca i naoružanja, nego i u reorganiziranju jedinica, osposobljavajući ih tako za veću efikasnost u vršenju vojnih operacija. S druge strane, formiranje Brigade, Divizije i Korpusa imalo je velik moralno-politički značaj. To se pozitivno odrazilo i među borcima i cjelokupnim stanovništvom Slavonije. U protivničke redove unijelo je još više demoralizacije i straha.

Gotovo dva tjedna jedinice I slavonskog korpusa nalazile su se na odmoru. Za to vrijeme one su svoj borački sastav obučavale vojnički i politički. Radilo se svakodnevno od upoznavanja s raznim vrstama oružja, preko taktičke obuke do izučavanja historije VKP(b), odluka I zasjedanja AVNOJ-a i ZAVNOH-a itd. Osim toga, jedinice Korpusa provodile su intenzivan politički rad s narodom, jer su se stalno nalazile u selima. Održavale su mitinge, predavanja, kulturno-umjetničke priredbe i zabave. Putem zidnih i usmenih novina iznosili su se uspjesi islabosti jedinica ipojedinaca, govorilo opodvizima bombaša i mitraljezaca, odnosima među borcima, omladićima i djevojkama i tome slično. Bilo je u njima podataka o skojevcima i omladini mnogih sela, o radu mjesnih odbora AFŽ-a i NOO-a.

Nakon odmora, Korpus je krenuo u nove akcije. Područje njegovog djelovanja postaje Požeška kotlina. Štab Korpusa odlučio je da se likvidiraju

¹⁷ Građa, knj. V, dok. br. 129, str. 296. i 297.

¹⁸ Isto, dok. br. 130, str. 297.

¹⁹ Isto, dok. br. 131, str. 298.

protivnička uporišta u Kutjevu, Ferovcu, Kuli, Ljeskovici i Darkovcu. Za takvu odluku postojalo je nekoliko razloga, ali su dva bila glavna. Prvome je bio cilj da se likvidiranjem uporišta u tom dijelu Slavonije proširi slobodni teritorij na veći dio centralne Slavonije, te da se time ostvare dva važna vojnostrateška zahtjeva. Prvi se zahtjev sastojao u namjeri da se od centra slobodne teritorije udalje protivnički garnizoni i time proširi slobodni teritorij. Drugi se zasnivao na činjenici da je Požeška kotlina jedan od najbogatijih dijelova Slavonije, što je bilo i te kako značajno sa stanovišta jačanja materijalne baze NOP-a. Osim toga, u tim krajevima nije intenzivnije provedena mobilizacija za jedinice NOV i PO Hrvatske, pa su oni u izvjesnom smislu predstavljali rezervoar za formiranje novih jedinica.

BORBE ZA SIRAČ I RUŠENJE ŽELJEZNIČKE PRUGE

Poslije borbi u Požeškoj kotlini, zatim napada na Našice, čime se namjeravalo širiti slobodni teritorij prema istoku, došla je na red zapadna Slavonija. Štab Korpusa naredio je da se napadne Sirač. Razloga za to bilo je više. Prije svega ovo uporište nalazilo se na samom rubu slobodnog teritorija pa su iz njega protivničke snage često upadale na slobodni teritorij, nanoseći NOP-u znatne gubitke. To su činile naročito onda kada su znale da u blizini nema jačih snaga NOV i PO. Inače, uporište samo po sebi nije bilo naročito značajno. U njemu je bila svega jedna satnija domobrana I gorske divizije (oko 140 ljudi), koja je od naoružanja imala 1 protutenkovski top, 3 teška mitraljeza, 2 laka minobacača i puške. U odnosu na uporišta kakva su bila Voćin, Našice itd. Sirač nije predstavljao veći problem. Međutim, zamisao Štaba Korpusa bila je da akciju na Sirač iskoristi kao preduvjet za uništavanje protivničkih snaga koje su se nalazile u Daruvaru, Pakracu, Djulovcu i drugim okolnim uporištima. Planom se predviđalo da se Sirač napadne s manjim snagama, a da se jače snage postave tako da budu u stanju da na otvorenom prostoru, kada protivnik izađe iz uporišta s namjerom da pomogne napadnutoj posadi u Siraču, izvrše opkoljavanje njegovih snaga i da ih unište. Dakle, napad na Sirač trebao je poslužiti kao mamac za izvlačenje protivničkih snaga iz uporišta s kojima se trebalo obračunati na otvorenom prostoru. Osim toga, ovom akcijom predviđalo se temeljito uništavanje željezničke pruge Pakrac — Virovitica.²⁰

Na osnovi naređenja, jedinice Korpusa zaposjele su položaje noću od 12. do 13. VI. Dijelovi XVIII brigade zatvarali su prostor cesta Doljani — Badljovina, Miljanovac — Doljani i Sirač — Doljani. Jedan bataljon Brigade trebao se prikriti u šumi Brda, zapadno od ceste Daruvar — Doljani, a imao je zadatak da propusti protivnika koji bi išao od Daruvara te da ga napadne s leđa. U planu je bilo zamišljeno da će protivnik naići na zasjedu druge jedinice, koja je zauzela položaj u pravcu Sirača.

13. VI oko 9 sati krenule su snage I gorske divizije u pravcu Doljana u jačini jedne bojne. Bataljon je postupio prema naređenju te je bojnu propustio.

²⁰ Vidi o tome Naredbu Štaba I slavonskog korpusa podređenim jedinicama od 10. VI 1943, Grada, knj. VI, dok. br. 34, str. 92—96.

Domobranci su ušli u Doljane i tu zaposjeli kuće. Dio snaga uputili su u pravcu Sirača. Njih je dočekala zasjeda te ih obacila nazad prema Doljanima. Međutim, III bataljon koji je imao zadatak da protivnika napadne s leđa, nije izvršio zadatak, nego je i dalje ostao na položaju koje je zaposjeo. Zbog toga nije ostvareno ono što je planom postavljeno.

Istovremeno su snage XXI brigade vodile borbe s domobranima nedaleko sela Badljevine. U pomoć su joj poslani neke jedinice XVIII brigade. Nedugo poslije toga otpočele su i borbe na sektoru Pakrac — Sirač sa snagama koje su krenule iz Pakraca. Dvadeset prva brigada, zajedno s dijelovima Osamnaeste brigade, odbila je protivnika u Pakrac, nanijevši mu pri tome znatne gubitke.

Dvanaesta brigada je zajedno s III bataljonom I odreda imala zaposjesti prugu Sirač — Daruvar i postaviti zasjedu na koti 359, iznad sela Markovca, te napasti protivnika s leđa kada ovaj iz Doljana krene u pomoć opkoljenoj satniji u Siraču. Zasjede na pruži Daruvar — Sirač i cesti Doljani — Sirač vodile su s protivnikom borbe tokom cijelog dana, nanijevši mu velike gubitke. Međutim, bataljoni XII i XVIII brigade nisu napali neprijatelja s leđa pa tako nije istokrištena povoljna situacija za uništenje protivnika.

Budući da ustaško-domobranske snage nisu ni jednim pravcem uspjele prodrijeti do Sirača, jedan njihov dio utvrdio se u Doljanima, odakle je u nekoliko navrata pokušavao pomoći opkoljenoj posadi. Zbog toga je odlučeno da se izvrši opkoljavanje Doljana i da se tu unište protivničke snage. Koncentričnim napadom protivnik je poslije žestoke borbe bio istjeren iz svih kuća te se s ostacima povukao u školsku zgradu odakle je nastavio pružati otpor. Osim toga, pred školom su se nalazili njegovi tenkovi koje, zbog nedostatka protivtenkovskog oružja, nije bilo moguće svladati. Zbog toga je Štab Korpusa donio odluku o povlačenju jedinica i iz Doljana i iz Sirača. Usporedo s time, povučene su i ostale jedinice koje su se nalazile u zasjedama na raznim pravcima.

Značajnu ulogu u borbi za uporište Sirač imala je XVI brigada. Krenuvši s Bilogore, ona je izvršila akciju na željezničkoj pruži Daruvar — Djulovac, Djulovac — Pivnice, Pivnice — Virovitica te je napala protivničko uporište u Suhopolju. Kasnije je razorila prugu kod sela Koreničana u dužini od 2 km. Kod sela Klise uništila je 600 m željezničkih tračnica, a na relaciji Virovitica — Podravska Slatina razrušila je 160 metara podravske željeznice.

U svim tim borbama protivnik je imao oko 60 mrtvih i veći broj ranjenih. Zarobljeno je 17 domobrana, a zaplijenjene su manje količine ratnog materijala. Snage I korpusa imale su 14 mrtvih i 41 ranjenog. Izgubile su 1 puško-mitraljez, a jedan im je bio oštećen. Utrošile su oko 7.000 metaka i 45 mina za minobacače.²¹

Ocjenjujući rezultate ove akcije, i pored postignutih uspjeha, mora se konstatirati da ona nije ostvarila postavljeni zadatak. Snagama I korpusa nije uspelo da protivnika opkole na otvorenom terenu i da ga unište. Osim toga, one nisu uspjele svladati posadu u Doljanima. Krivicu za to snose III bataljon XVIII brigade, koji je imao zadatak da protivnika napadne s leđa u ra-

²¹ Isto, dok. br. 61, str. 185—188.

jonu Doljani — Daruvar i jedan bataljon XII brigade, koji se s istim zadatkom nalazio iznad sela Markovac. Osim toga, i u planu napada načinjen je previd jer se nije pretpostavilo da bi protivnik mogao u Doljanima stacionirati svoje snage. Prema tome, grešku su načinili štabovi spomenutih bataljona, ali i štabovi njihovih brigada koji nisu osigurali stalnu kontrolu nad izvršavanjem zadataka od strane potčinjenih im jedinica. Na kraju, dio odgovornosti leži i na Štabu Korpusa.

Nepotpun uspjeh na vojnom planu odrazio se i na političkom. Očekivanje naroda, u prvom redu istočnog dijela kotara koji je često stradavao od pripadnika jedinice iz uporišta Sirač, nije se ispunilo, jer su Doljani i Sirač i poslije bili uporišta neprijatelja. Zbog toga se tu kasnije osjetila potištenost i kolebljivost jednog broja građana.

Međutim, rukovodstva jedinica stekla su u ovim borbama znatna iskustva. Konstatirala su načinjene greške, ali su postala svjesna i nekih pozitivnih iskustava.

FORMIRANJE DARUVARSKOG NARODNOOSLOBODILACKOG PARTIZANSKOG ODREDA I NJEGOVA AKTIVNOST U 1943. GODINI

Već smo naprijed ukazali da je III bataljon I odreda bio u stvari Daruvarski partizanski bataljon i po sastavu (većina je boraca bila s toga terena) i po tome što se njegova aktivnost odnosila pretežno na područje kotara Daruvar.

Pobjede Saveznika na velikim frontovima išle su u prilog daljnjem razvitku NOP-a. U Bataljonu je iz dana u dan dolazilo do promjena. U njegove redove stalno su pritejali novi borci. Najviše ih je bilo sa zapadnog dijela kotara, zatim s područja kotara Pakrac i Garešnica.

Polazeći od toga da su brigade i divizije bile takve vojne formacije koje nisu bile vezane samo za određeni teritorij, nego su se kretale po svim krajevima Slavonije, Štab II korpusa NOV i PO Hrvatske je, da bi očuvao neke istureni je dijelove slobodnog teritorija, odlučio da na njima formira partizanske odrede. Zadatak odreda je, uz čuvanje slobodnog teritorija, bio da na određenom sektoru vrši napade na protivnička uporišta, da postavlja zasjede njihovim kolonama, da vrši mobilizaciju ljudstva za NOV i PO.

Naredbom od 29. VI 1943. formirani su slijedeći partizanski odredi:

1. Diljski partizanski odred
2. Požeški partizanski odred
3. Daruvarski partizanski odred
4. Bilogorski partizanski odred.

Dotadašnji I ili Pšunjski partizanski odred promijenio je naziv u Posavski partizanski odred, II ili Papučko-krndijski u Podravski, a III ili Sremski partizanski odred u Fruškogorski partizanski odred.

Istom Naredbom postavljeni su i članovi štabova spomenutih odreda. Za komandanta Štaba Daruvarskog partizanskog odreda postavljen je Jovan Milaković, a za političkog komesara Marko Nikolić²².

²² Isto, dok. br. 93, str. 270.

Svega dva dana kasnije Štab II korpusa dostavio je svim štabovima odreda uputstva i odredio zadatke. S obzirom da ona sadrže sve ono što odredi moraju raditi i da se bez poznavanja uputstava ne mogu u potpunosti shvatiti uloga i zadaci partizanskih odreda, poklonit ćemo ovom pitanju više pažnje.

U Uputstvu se kaže da je zadatak svakog partizanskog odreda prodrijeti u svako mjesto i svaki kutić sektora na kojem djeluje. Ni jedno mjesto, ni jedan dio sektora, na kojem se nalazi, ne smije ostati izvan utjecaja odreda. Taj utjecaj mora biti i vojnički i politički. To znači da uz oružane akcije i diverzije pripadnici odreda moraju narodu stalno objašnjavati ciljeve narodnooslobodilačke borbe. Političko djelovanje u selima ima zadatak da stanovništvo veže uz narodnooslobodilačku borbu. Tada će narod prestati surađivati s okupatorom i njegovim suradnicima. Stvorit će se uvjeti za mobiliziranje građana u jedinice NOV i PO.

Politički rad i politička mobilizacija važni su ne samo zbog toga što će se tako dobivati novi borci, nego i zbog toga što je to jedan od načina da se određeni teren drži pod kontrolom kada zbog premoći protivnika jedinice NOV i PO moraju da ga napuste. Ukoliko je na terenu narod uz NOP, na njemu će se nastaviti borba bez obzira što tu momentalno nisu oružane snage NOP-a.

Osim toga, stvaranjem sposobnih i čvrstih odreda i njihovim djelovanjem spriječit će se mobilizacija hrvatskog stanovništva u ustaške i domobranske jedinice, a srpskog stanovništva u četnike.

U Uputstvima se navodi da odredi moraju biti u stalnom pokretu. Naglašava se da oni ne smiju biti neaktivni, jer neaktivnost vodi k demoralizaciji i rasulu. Oni ne smiju dozvoliti protivniku da bude miran. Ali, akcije se ne smiju izvoditi samo radi akcija, nego prije svega radi postizanja političkih rezultata. Zbog toga svaka vojnička akcija mora biti podređena političkim ciljevima narodnooslobodilačke borbe i mora imati svoj politički smisao. Poslije svake vojničke akcije narod odgovarajućeg kraja mora više voljeti partizane nego prije nje. Onaj odred koji to postiže, pravilno izvršava svoju funkciju. Prilikom izvođenja akcija borci i rukovodioci moraju paziti na svaki svoj postupak i ne smiju dozvoliti da bilo čime izazovu sumnju naroda.

Svaki vojnički uspjeh i svaku oružanu akciju treba popularizirati i prikazivati kao dio borbe koju vode svi naši narodi protiv fašizma i za oslobođenje zemlje.

U njima se dalje govori o tome da se po odluci Štaba korpusa odredi mogu uključivati u akcije koje poduzimaju divizije. Zbog toga, kao i zato da bi i sam mogao uspješnije djelovati, svaki odred mora izgraditi što bolju informativnu službu. On mora poznavati situaciju u svakom uporištu i to tako što će u redovima protivničkih vojnika imati svoje ljude koji će mu dostavljati izvještaje. Mora ih također imati i među građanima, jer i oni mogu biti izvor dragocjenih podataka. Isto tako, svaki odred mora imati na umu da i protivnik ubacuje svoje ljude na slobodni teritorij ili ih nalazi među stanovništvom koje tamo živi. Pošto mu takvi mogu dostavljati podatke o stanju na oslobođenom teritoriju, mjestu boravka jedinica NOV i PO, njihovim namjerama, lokacijama bolnica i raznih vojnopozadinskih ustanova, treba da svaki odred na svome području izgradi takvu obavještajnu službu koja će biti u stanju da otkrije i uhvati svakog narodnog neprijatelja. Posebno je u tom pogledu skre-

nuta pažnja Daruvarskom partizanskom odred u jer Štab I gorske divizije u Daruvaru radi na izgradnji takve mreže u krajevima istočno od linije Daruvar — Pakrac. Naglašeno je da je spomenuta domobranska komanda uspostavila jedan takav punkt u Donjim Borkima.

Uputstvima se određuje da u slučaju ofenzive, kada se druge snage Korpusa moraju povlačiti s određenih područja, odred mora ostati na svome sektoru. Ukoliko situacija zahtijeva, on se privremeno može povući u drugi kraj ili razdvojiti u manje skupine, ali čim glavnina protivnika napusti njegov teritorij, on se odmah mora vratiti.

Svaki odred mora na svome terenu uspostaviti stalnu suradnju sa NOO-ima i svim antifašističkim organizacijama.

U Uputstvima se posebno govori o mobilizaciji u jedinice NOV i PO. Naglašava se da odred treba činiti sve da se mobilizira hrvatsko stanovništvo. Kako će se to politički činiti i šta sve u tom pogledu treba raditi, određeno je Uputstvima. Istaknuto je da se hrvatskom narodu mora objasniti, da sam mora izboriti pravo da određuje kako će sutra živjeti, ne smije dozvoliti da za njega to čini netko drugi. Osim toga, tu se govorilo kako treba politički demaskirati ustaše, a kako politiku reakcionarnog dijela vodstva bivše HSS. Naglašeno je da u svakoj prilici treba isticati da se u Hrvatskoj narodnooslobodilačka borba vodi pod rukovodstvom Glavnog štaba narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Hrvatske, Zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja i Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske²³.

Ta Uputstva proučavana su u svim jedinicama Daruvarskog odreda te su poslije toga primjenjivana u praksi.

Nije prošlo ni tjedan dana od formiranja, a Daruvarski odred počeo je s akcijama. Prva akcija mu je bila napad na jedan kamion u kojem je zaplijenio manje količine vojnog materijala. Tokom jula izvršeno je nekoliko napada na manje jedinice domobrana. Krajem VII i početkom VIII mjeseca dijelovi Odreda izvršili su akcije u Batinjanima, Siraču i Velikim Bastajima. Akcije su bile više ekonomsko-političkog, nego vojničkog značaja. Noću 4. na 5. VIII na relaciji između Daruvara i Pakraca porušeno oko 2 km željezničke pruge. Time je saobraćaj na pruzi bio prekinut nekoliko dana. Odred je onemogućavao popravak pruge jer se nekoliko dana nalazio u blizini mjesta akcije²⁴. Samo tri dana kasnije on je ponovo porušio prugu između Daruvara i Bastaja i to u dužini od jednog kilometra. Slijedeće noći rušio je prugu između Sirača i Badljevine i Omanovca. Tom prilikom srušena su tri kilometra pruge, a razvaljena su i tri najveća mosta na cesti od Sirača do Pakraca. Istovremeno je izvršio i fingirani napad na Daruvar zbog čega je protivnik pucao cijelu noć iz svih topova, minobacača i drugog oružja. Jedna jedinica Odreda održala je u Siraču miting kojem je prisustvovala većina mještana²⁵.

Prvu veću akciju izvršio je Odred 19. VIII kod sela Podborski Vrbovac. Tu je postavio zasjedu, osiguravajući položaje XII divizije koja je napadala uporište Mali Bastaji. Borbe je vodio sa snagama I gorske divizije koje su iz

²³ Historijski institut Slavonije, Slavonski Brod, K 243/1—2

²⁴ Vojnoistorijski institut, Beograd, Dalje: VII, Reg. br. 10—1 k. 1605

²⁵ VII, reg. br. 13—1, k. 1605

Daruvara išle u pomoć garnizonu Njemačke narodne skupine. Odred je u borbi zaplijenio jedan puškomitraljez, jedan prsni mitraljez, 14 pušaka, više metaka i ručnih bombi. Zarobio je 16 domobrana, a iz stroja je izbacio još 10 vojnika²⁶. Poslije te borbe I i II bataljon Odreda krenuli su u pravcu Grahovljana i Pakračkih Batinjana te su u selu Veliki Banovac i Kukunjevac mobilizirali 25 novih boraca. Na povratku, četa koja je izvršila mobilizaciju, upala je u zasjedu pa je bila razbijena. Od 25 mobiliziranih u jedinicu su došla svega četiri nova borca.

Osim akcija vojnog karaktera, Odred je poduzimao i akcije ekonomskog značaja. Jedan njegov bataljon je od 7. na 8. IX, na salašu zvani Ciko, zaplijenio 79 mtc pšenice, 4 svinje, 7 krava, 1 par volova i mnogo raznog alata. Jedinice drugog bataljona u ravničarskim su predjelima daruvarskog kotara zaplijenile od suradnika okupatora 120 mtc pšenice koja je prevezena u vojno-partizanska skladišta na sektoru Gornji Borki²⁷.

U to vrijeme kada nisu bili u oružanim ili akcijama ekonomskog značaja, borci i rukovodioci Odreda radili su na vojnom i političkom usavršavanju. Učili su kako se kopaju rovovi, napada na naseljeno mjesto, proučavali su uputstva o postavljanju zasjeda, pravih su benzinske boce i učili kako se bacaju pod tenkove i oklopna kola. Upoznavali su se putem vodnih i četnih sastanaka s političkom i vojničkom situacijom u zemlji d svijetu. Pri tome se nastojalo da shvate tko su i zašto se bore četnici i kakvu politiku vodi dio reakcionarnog vodstva HSS-a i dr Vlatko Maček. Objasnjavalo se borcima što su AVNOJ i ZAVNOH i kakvu ulogu i zadatke imaju.

Nalazeći se na odmoru u selima Bijela i Borki, manje jedinice Odreda odlazile su u okolna sela u kojima su držale mitinge i za narod organizirale priredbe i zabave. U toku 29. VIII boravile su u Dobroj Kući, Gornjoj i Donjoj Vrijeski gdje su im se poslije sastanaka pridružila 43 borca²⁸.

U vremenu od 30. VIII do 7. IX I je bataljon odreda na pravcu Daruvar — Djulovac razorio oko pet kilometara željezničke pruge. Tom prilikom izrezao je i spalio sve željezničke pragove na toj dionici. Razaranje pruge bilo je takvog karaktera da ona nije služila za saobraćaj nekoliko mjeseci. Time je ova pruga praktično bila izbačena iz saobraćaja. Zbog toga je Prva gorska divizija prebacivala svoje snage gotovo isključivo cestovnim saobraćajnicama.

Drugi bataljon se u to vrijeme nalazio u selima Golubinjak, Trojeglava, Šibovac i Podborje. Održavao je u njima masovne sastanke stanovništva i u zajednici s mjesnim NOO-ima radio je na prikupljanju namirnica. Na dobrovoljnoj osnovi narod je za NOV dao 120 mtc pšenice koja je odmah prebačena u skladišta Psunjskog područja²⁹.

Od 13. do 17. IX Bataljon se nalazio na terenu između Daruvara i Končanice gdje je u zasjedi vodio borbu s domobranima koji su dolazili iz Daruvara. Odmah zatim prebacio se na prostor između Doljana i Kipa te je na cesti uništio telefonske linije koje su spajale Daruvar s Pakracem. Sutradan je postavio zasjedu jednoj ustaškoj bojni koja je išla iz Banove Jaruge u Lipik.

²⁶ VII, reg. br. 15—1, k. 1605

²⁷ VII, reg. br. 6—2, k. 1605

²⁸ VII, reg. br. 18—1, k. 1605

²⁹ Isti izvor

Došlo je do borbe, a pošto je ustašama stigla pomoć iz Lipika, bataljon se morao povući.

U svim ovim borbama Bataljon je izbacio iz stroja veći broj protivničkih vojnika, a i sam je pri tome imao gubitaka. Zaplijenjeno oružje sačinjavali su samo puškomitraljezi, puške, municija i ručne bombe.

Nakon borbe kod Kukušnjevca, Bataljon je dobio naređenje Štaba XII di'vizije da se što prije prebaci u rajon sela Borki jer je predstojao napad na protivničko uporište Djulovac. Dva dana kasnije, tj. 19. IX, Odred je zaposjeo položaj na liniji Vrbovac — Markovac — Dobra Kuća — Škodinovac. Imao je zadatak da spriječi prolaz ustaško-domobranskim jedinicama, koje su se nalazile u Badljevini, Omanovcu i Pakracu, u pravcu Djulovca koji su napale snage XII divizije. Otkrivši položaj Odreda, protivnik ga je tukao artiljerijom i minobacačima, a zatim je s velikim snagama pokušao izvršiti proboj. Borba je bila vrlo oštra, ali je Odred vještim manevrima, na poznatom mu terenu, uspio zaustaviti protivnika koji se kasnije vratio na polazne položaje. Nakon toga, ustaško-domobranske snage nisu pokušavale da se probiju u pravcu Djulovca³⁰.

Istovremeno s borbama što ih je vodio Odred, bataljoni XII brigade napadali su uporište Djulovac. Uporište je bilo utvrđeno sa tri reda rovova i bunkera te bodljikavom žicom na planu unutrašnje obrane. Osim toga, ustaško-domobranske snage i snage Njemačke narodne skupine imale su vrlo dobro naoružanje. Posjedovale su jedan top, nekoliko teških i lakih minobacača, nekoliko teških i više puškomitraljeza. Obrana uporišta imala je razrađenih nekoliko varijanti obrane. Međutim, sve to nije mnogo pomoglo, jer su snage XII brigade nakon nekoliko sati borbe prodrle obranu uporišta te su se kretale u pravcu centra sela. Protivnik je tada pokušao pobjeći na suprotnu stranu s namjerom da se izvuče u pravcu Daruvara. Ali, XII brigada je predvidjela tu mogućnost te je ostavila jedinice koje su imale zadatak da onemoguće izvlačenje protivnika. Hvatanjem protivničkih vojnika, koji su bili u bjegstvu, završena je i ova akcija. Njeni rezultati bili su slijedeći: zarobljeno je 156 domobrana među kojima i 2 oficira. Zaplijenjen je 1 protivtenkovski top sa 107 granata, 3 teška mitraljeza, 8 puškomitraljeza, 4 prsna mitraljeza, 2 teška minobacača i 3 laka, 130 mina za teški i 56 za laki minobacač, 120.000 puščane i mitraljeske municije, 300 ručnih bombi, 1 radio-stanica, 2 telefonske centrale, 10 poljskih telefona, 15 tovarnih konja i 134 puške. Domobransko-njemačke snage imale su oko 40 mrtvih i više ranjenih. Gubici XII brigade iznosili su 13 mrtvih i 69 ranjenih³¹.

Borba za Djulovac nije bila važna zbog toga što je u toku nje izbačen iz stroja stanovit broj protivničkih vojnika, niti to da li je plijen bio onakav kakav se očekivao. Važnije je bilo da se likvidira najjača uporišna točka protivničkih snaga koja je s manjim uporištima u Malim i Velikim Bastajima onemogućavala povezivanje slobodnih teritorija na Papuku i Bilogori. S obzirom da su već prije toga likvidirana uporišta u Voćinu, Španovici, Bučju, Kamenskoj i Orljavcu, likvidacijom uporišta u Djulovcu uspostavljao se slobodni teritorij koji se protezao na sjeveru od Virovitice i Podravske Slatine, na jugu

VII, reg. br. 22—1, 1605
Grada, knj. VII, dok. br. 147, str. 436—437.

gotovo do Nove Gradiške, Novske i Banove Jaruge. Zapadnu mu je granicu činila linija Virovitica — Grubišno Polje — Daruvar — Banova Jaruga, a istočnu Donji Miholjac — Našice, Đakovo — Vrpolje. U tom prostoru jedina uporišta bila su u Podravskoj Slatini, Slavonskoj Požegi, Kuli, Darkovcu, Cagli i Pleternici. Prema tome likvidacijom protivničke posade u Djulovcu zaokružena je slobodna teritorija u Slavoniji i Bilogori pa su time stvoreni povoljni uvjeti za izgradnju pozadine, stvaranje i izgradnju materijalne baze za daljnje vođenje narodnooslobodilačkog rata u ovom dijelu Hrvatske. Time su ujedno stvoreni preduvjeti za izgradnju nove narodne vlasti, antifašističkih organizacija, a svime tim i novih društvenih odnosa. Dakle, likvidacija Djulovca kao neprijateljskog uporišta imala je veći značaj nego što to na prvi pogled izgleda.

Ovom velikom uspjehu pridonio je i Daruvarski partizanski odred, jer je spriječio protivničke jedinice da s leđa napadnu snage XII brigade koje su vodile borbu za likvidaciju uporišta. To je još jedan od razloga zašto smo ovoj borbi poklonili više pažnje.

Nakon borbe za Djulovac, jedinice Odreda bile su stalno u akcijama. Najčešće su ih izvodile u vidu zasjeda koje su postavljane na linijama Daruvar — Doljani — Kip — Omanovac — Pakrac, zatim Daruvar — Ivanovo Polje, Banova Jaruga — Kukuljevac te u selima kao što su Končanica, Dežanovac itd. U tim borbama najčešće su sačekivali jedinice I gorske divizije iz Daruvara, te ustaše iz Lipika i Banove Jaruge. U njima su I i II bataljon Odreda protivniku nanosili znatne gubitke. No, to nisu bile akcije većih razmjera kao što su ih npr. izvodile brigade i divizije. Međutim, kombinirane jedne s drugima već krajem septembra stvaraju na području daruvarskog kotara sasvim drugačiju situaciju od one kakva je bila samo dva mjeseca prije toga. Prije svega, protivnik je konačno odustao od namjere da Sirač drži kao uporište. Povukao je iz njega svoj garnizon tako da je Sirač od loga vremena manje-više pod stalnom kontrolom NOP-a. U njemu su pripadnici Odreda održavali sastanke, kulturno-prosvjetne priredbe i zabave u kojima je sudjelovala većina stanovnika sela. Takvim radom Odred je zajedno s NOO-om i političkim organizacijama radio na pridobivanju ovog stanovništva koje je do tada stalno bilo pod pritiskom protivničkih snaga. Ono je u sve većoj mjeri prihvaćalo politiku NOP-a te mnogi seljani odlaze u redove NOV i PO.

Zauzimanjem Sirača proširio se i slobodni teritorij koji se tada prostirao do ceste Daruvar — Pakrac.

Još prije likvidacije Djulovca kao uporišta, pripadnici Njemačke narodne skupine napustili su uporište Mali Bastaji, a Veliki Bastaji bili su i prije toga selo u kojem nije bilo stalne protivničke posade. Oslobodenjem Djulovca nestaje, dakle, ustaško-domobranskih posada i posada Njemačke narodne skupine u cijelom tom kraju. Samim tim područje općine Djulovac postaje sastavni dio slobodnog teritorija čime se istovremeno uspostavlja stalna povezanost slobodnih teritorija na sektoru Papuka i Bilogore.

Prema tome, jedino uporište ustaško-domobranskih i okupatorskih snaga na kotaru ostao je tada samo Daruvar. One su kontrolirale situaciju samo na području grada i njegove uže okolice. Područje koje se nalazilo samo tri kilometra dalje od grada, bilo je pod kontrolom snaga NOP-a. Snage I gorske

divizije povremeno su vršile izviđanja i to u raznim pravcima. Najčešće su to činile u pravcu Pakraca, a zatim Banove Jaruge, Garešnice i Grubišnog Polja. Izviđanja nisu poduzimale snagama manjim od jedne satnije. U pratnji pješadije često su bili tenkovi i teško naoružanje. No, ni ti povremeni izlasci nisu bitno utjecali na situaciju.

U vremenu od 1. do 7. X cijeli Odred nalazio se u selima istočnog dijela kotara. Tu su se njegove jedinice odmarale i izvodile vojno-političku obuku. U selima su održavale mitinge, a pripremale su se i za učešće u proslavi dvogodišnjice narodnooslobodilačke borbe, koja se 3. X održavala u Bučju i Borkima. Na proslavi u Borkima I bataljon je izvršio defile pred okupljenim narodom, a zatim su održani prigodni programi i kulturnoprosvjetna priredba.

Slijedeći dan, tj. 4. X, oba bataljona izvršila su pokret. Prvi bataljon je od Bijele preko Sirača i Omanovca krenuo u Pakračke Batinjane. U isto vrijeme II bataljon zaposjeda položaje kod Grahovljana te napada protivničke snage koje su iz Pakraca išle u nasilno izviđanje u pravcu Španovice i Gornjih Grahovljana. Nakon kratke borbe protivnik je bio prisiljen da se povuče u pravcu Pakraca, a Bataljon je otišao u Pakračke Batinjane gdje se spojio s I bataljonom. Odatle su slijedećeg dana jedinice II bataljona otišle u selo Obrijež, a I bataljon u selo-Toranj. Na večer su u oba sela održali mitinge poslije čega je i II bataljon došao u selo Toranj te se tako cijeli Odred našao na okupu. Idućeg dana oba bataljona očekivala su kod Lipičkog Majura dolazak ustaša, ali se oni nisu pojavili. Dan kasnije Odred je postavio zasjedu između Dobrovca i Kukunjevca. Prvi bataljon se postavio u selu Kukunjevac s namjerom da dočeka protivnika.

Ustaše su, u jačini jedne satnije, naišle nešto kasnije na zasjedu I bataljona. U borbi koja se tada vodila poginulo je 57 ustaša, a bio je i veći broj ranjenih. No, ubrzo im je u pomoć stigla ustaška bojna »Ante Pavelić« i jedna bojna domobrana. Nakon što je pokupio svoje mrtve i ranjene, Odred se povukao u pravcu sela Bijela. U borbi je imao 5 mrtvih i 10 ranjenih. Među mrtvima se nalazio i zamjenik komandanta Odreda Pajo Orozović³².

Dok je Odred vodio borbu u Kukunjevcu i njegovoj okolici, dotle je njegova regrutna četa rušila željezničku prugu između Pakraca i Daruvara.

U Bijeloj je za vrijeme odmora Odred izvršio analizu protekle borbe te je konstatirano da je moral i borbeni duh boraca dobar, ali da ima pojava samovolje i nediscipline. To se u prvom redu odnosilo na zamjenika komandanta I bataljona koji ne postupi onako kako mu se naredi, nego onako kako on smatra da je dobro. Zbog toga mu je izrečena kritika i najavljena mogućnost smjenjivanja ako ne ispravi svoje postupke.

Borba u Kukunjevcu jedna je od najtežih koje je Odred vodio. On je u njoj pokazao vojničku spremnost i snagu koje su povećale nesigurnost i strah među ustašama. To je pridonijelo da su ustaške jedinice, u Lipiku i Pakracu, znatno rjeđe izlazile iz uporišta, a kada su to činile, izvodile su to samo s jačim snagama.

Za vrijeme odmora, u Bijeloj i susjednim selima organiziran je politički rad po četama. Proučavali su se materijali: »Vojni slom Jugoslavije«, »Ciljevi

³² Građa, knj. VIII, dok. br. 38, str. 98—99.

Hajo Orozović »Brko«

NOB«-a, »O političkoj situaciji«, »O omladini« i »O ulozi Komunističke partije u borbi«. Održavale su se usmene novine, analfabetski tečajevi, a izdavale su se i bataljonske zidne novine. U svakom bataljonu formirani su pjevački i tamburaški zborovi i diletantske sekcije.

Zdravlje boraca u svim jedinicama bilo je dosta dobro. Vršeno je cijepljenje protiv tifusa zbog čega nije bilo pojava ovog oboljenja. Najviše poboljšanja bilo je od prehlade, jer su borci bili dosta slabo obučeni i obučeni.

Zbog toga što je politička i kulturno-prosvjetna aktivnost u I bataljonu bila slabija nego se to tražilo, dotadašnji politički komesar bataljona je smijenjen, a na njegovo mjesto postavljen je drugi, Mladen Gatalica.

Na sektoru Bijela — Borki Odred se zadržao od 9. do 17. X. U međuvremenu, tj. 12. i 13. oktobra, njegove jedinice nalazile su se u zasjedi između Pakraca i Daruvara, jer su XII i XVI brigada napadale Pakrac. Tu su s uspjehom odbile manje napade protivnika. Poslije toga vratile su se na polazne položaje. Odatle su u pravcu Daruvara upućivale patrole koje su kontrolirale i izviđale teren.

U sličnom položaju i na skoro istom sektoru proveo je Odred gotovo cijeli oktobar. Razlika je bila samo u tome što se prebacio u sela na sjevernim obroncima Papuka. Nekoliko dana proveo je u selima Gornja Vrijeska, Maslenjača i Veliki Bastaji. Za to vrijeme svega jedanput je vodio borbu i to u Velikoj Rašenici na kotaru Grubišno Polje. Neke njegove jedinice držale su zasjedu prema Grubišnom Polju, ali se nisu borile, jer protivnik nije izlazio iz uporišta.

Najveća akcija, koju je Odred izvršio tokom novembra, bilo je rušenje željezničke pruge na relaciji Daruvar — Koreničani. O toj akciji, koja je izvršena 24. XI, Štab Daruvarskog odreda piše Štabu Zapadne grupe odreda: »Po vašem naređenju da se ruši pruga od Daruvara prema Koreničanima, možemo vam javiti da smo porušili 5 km pruge. Sve šlipere prerezali, a šinje smo izvijali, sve lošnje smo povadili i pobacali u najdublje virove u rijeku. Isto tako smo uništili i jednu veću količinu šinja koje su se nalazile na stanici Bastaji. Sva srca i skretnice smo slupali i bacili u vodu ...«³³.

Prema tome Odred je izvršio zadatak koji je pred njega postavio Štab VI korpusa (prije II korpusa NOV Hrvatske) NOV i PO Jugoslavije.

Krajem novembra navršilo se pet mjeseci od formiranja Odreda. Prilikom formiranja Daruvarski odred imao je Štab koji nije bio potpun, jer su u njemu bili samo komandant, politički komesar i njihovi zamjenici, a sačinjavala su ga dva bataljona u kojima je bilo oko 180 boraca i rukovodilaca. Komande bataljona i četa nisu bile potpune. Poslije pet mjeseci situacija se promijenila. U Štabu Odreda i u službama koje su uz njega djelovale bilo je 19 osoba. Pod rukovodstvom Štaba nalazila su se dva bataljona, bolnička četa, omladinska četa i radni bataljon. Prvi bataljon imao je 166, a drugi 175 boraca i rukovodilaca. U bolničkoj četi bilo je 36, u omladinskoj 28 i radnom bataljonu 66 partizana. Prema tome sve zajedno sa Štabom i prištapskim dijelovima u Odredu je bilo 490 boraca i rukovodilaca.

U odredu je bilo 71 član Komunističke partije, 38 kandidata Partije i 88 članova SKOJ-a. To znači da je u njemu bilo 197 komunista. Iako su većina članova i kandidata Partije, kao i članovi SKOJ-a bili mladi i po godinama života i po stažu u Partiji i SKOJ-u, ipak su oni za Odred, a posebno za njegovo rukovodstvo bili od ogromnog značenja.

Činjenica da su od 490 boraca i rukovodilaca 30 bile žene, pokazuje da su i one u sve većoj mjeri postajale vojnici. Većinu sastava činili su mladići i djevojke koji su u borbu došli dobrovoljno. Radi se o ljudima koji su prihvatili ideje narodnooslobodilačke borbe, a to se odražavalo na njihovom držanju u borbama. Većina boraca pokazivala je primjernu hrabrost, a naročito se to može reći za skojevce. Oni su mnogima služili primjerom te se dešavalo da su pojedini mladići i djevojke činili herojstva samo da bi pokazali da su zaslužili da postanu članovi SKOJ-a. No, bilo je u Odredu i pojedinaca koji su bili malodušni i slabi borci.

Zbog ovakve situacije velika odgovornost bila je na članovima i kandidatima Partije i SKOJ-a. Njihova zadaća je bila da pomažu štabovima i komandama u Odredu, da pridonose političkom formiranju svih boraca. U tome radu značajnu ulogu vršili su bataljonski i odredski biro KP. Bataljonski biro sačinjavali su: zamjenik komesara, komandant bataljona i zamjenici komesara četa. U odredskom birou bili su zamjenici političkih komesara bataljona, zamjenik komesara i komandant odreda. Za rukovođenje SKOJ-em u bataljonima su bili bataljonski rukovodioci, a u Odredu odredski rukovodilac. Inače partijske jedinice i skojevske grupe bile su u četama. Čete su bile politička baza Odreda.

³³ VII, reg. br. 29—1, k. 1605

Partijske jedinice, skojevske grupe i partijski biroji rješavali su sve probleme na svojim sastancima. Što se na njima zaključilo, to se poslije toga moralo i izvršiti. Osim sastanaka, prakticirana su i savjetovanja svih članova i kandidata KP ili SKOJ-a u bataljonima ili Odredu. Sazivana su onda kada se radilo o vrlo važnim i posebno značajnim pitanjima za Odred.

Članovi Partije i skojevci poslije svake borbe održavali su sastanke na kojima su vršili analizu borbe te su ukazivali na pozitivne i negativne pojave. Na njima se raspravljalo o teoretskim pitanjima, o situaciji u Odredu, bataljonu ili četi, o tome koliko su borci ovladali vojnim vještinama i o suradnji Odreda s narodom i političkim institucijama na terenu.

U političkim organizacijama Odreda izučavala su se pitanja kao što su: Tko su saveznici NOV, Stav NOP-a prema HSS-u, Stav prema izbjegličkoj vladi u Londonu, Tko su i šta hoće četnici, šta je to Atlantska povelja, šta je to AVNOJ, šta je ZAVNOH i kakvu ima ulogu. Raspravljalo se o ulozi Partije i SKOJ-a, proučavane su radio-vijesti, proglasi CK KPJ i CK KPH, razne okružnice i slično.

U Odredu se velika pažnja poklanjala ovladavanju vojnim vještinama i upoznavanju sa svim vrstama oružja. Formirani su analfabetski tečajevi koji su imali zadatak da sve nepismene nauče čitati i pisati. Organizirane su četne i bataljonske usmene novine, izvođene su kulturno-umjetničke priredbe i zabave. Često se to činilo zajedno s narodom sela ili kraja u kojem se nalazila neka jedinica.

Činjenica da su jedinice Odreda u selima držale mitinge, da su uspostavljale suradnju s partijskim i skojevskim organizacijama i narodnooslobodilačkim odborima na terenu upućuje na zaključak da je Odred kao vojno-politička formacija pridonosio stvaranju i jačanju narodnooslobodilačkog pokreta na području njegova djelovanja.

FORMIRANJE I AKTIVNOST ČEHOSLOVAČKE BRIGADE NOVJ »JAN ŽIŽKA«

čehoslovački bataljon ratovao je u sastavu XVII brigade u raznim krajevima Slavonije. Najprije se zadržavao na prostoru centralne Slavonije, a zatim, sredinom godine, u sastavu brigade odlazi u Baniju. Tamo je sudjelovao u više bitaka, a najpoznatija je bila u šumi kod Ilijine grede, koja se vodila 17. VII, a zatim kod Ivanjskog i Crkvenog Boka³⁴. Poslije toga Bataljon se sa Brigadom zadržao još 14 dana u Baniji, a potom se vratio u Slavoniju. Sredinom augusta sudjeluje u borbi za Male Bastaje u kojem se nalazila posada Njemačke narodne skupine. Poslije toga odlazi u istočnu Slavoniju i na Dilj gdje sa Brigadom sudjeluje u više akcija³⁵.

Početak oktobra Bataljon se vratio na područje kotara Daruvar. Smjestio se u selu Grahovljani, na slobodnom teritoriju, odakle su njegove jedinice svakog dana odlazile u češka i slovačka sela radi mobilizacije češkog i slovačkog stanovništva. S obzirom da je na kotaru Daruvar bilo najviše pri-

³⁴ Josip Hanzl, Josip Matušek i Adolf Orct, n. n., str. 130—134.

³⁵ Isto, str. 138—140.

Borci čehoslovačke brigade NOVJ »Jan žižka z Trocnova«

padnika ovih nacionalnosti, težište rada na mobiliziranju novih boraca pre-
nijeto je upravo na ovaj kotar.

Mitinzí, sastanci omladine i narodnooslobodilačkih odbora po selima da-
li su ubrzo dobre rezultate. Novi borci pristizali su gotovo svakog dana pa
su time stvoreni preduvjeti da se ostvari postavljeni zadatak. Tada je Štab
VI korpusa NOV i POJ izdao Naredbu da se pristupi formiranju brigade.
U naredbi se kaže:

»1. Formira se čehoslovačka brigada Narodnooslobodilačke vojske Jugo-
slavije »Jan žižka«.

2. U sastav Brigade ulazi I čehoslovački udarni bataljon, Posavski Udar-
ni bataljon i delovi XII Udarne Brigade, te Zapadne Grupe Odreda i Istoč-
ne Grupe Odreda.

3. Postavlja se Štab čehoslovačke Brigade »Jan žižka z Trocnova«.

Komandant: Milan Joka, dosadašnji komandant I Posavskog udarnog
bataljona.

Polit, komesar Josip Vojaček.

Zamjenik Komandanta Jan Jasmin, zam. komandanta I čehoslovačkog
Udarnog bataljona.

Zam. polit, komesara Aleksandar Jovanović, dosadašnji zam. polit, kome-
sara XVIII Brigade.

Načelnik Štaba: Antun Doležal, dosadanji zam. polit, komesara I čeho-
slovačkog udarnog bataljona.

Informativni oficir Jozef Hanzl, dosadanji polit, komesar I čehoslovač-
kog Udarnog bataljona.

4. čehoslovačka Brigada »Jan žižka« ulazi u sastav XII Divizije VI Kor-
pusa³⁶«.

³⁶ Isto, str. 140—143.

Brigadu su činila tri bataljona, svaki bataljon tri čete, a svaku četetu tri voda. Osim bataljona, Brigada je imala i specijalizirane jedinice (četetu za vezu, prateću i bolničku četetu). U njenom sastavu nalazio se i pionirski vod.

Sve ono što je važno za bataljon, važno je sada i za brigadu. Komanda u jedinici bila je na češkom jeziku, zastava i oznake bile su češke s petokrakom crvenom zvijezdom. Brigada je brzo formirala svoju glazbu i kulturno-umjetničku grupu.

Brigada je formirana u selu Bučje, kotar Pakrac. Poslije formiranja Brigada se u Bučju zadržala, provodeći neko vrijeme u obučavanju boraca i rukovodilaca.

Krajem oktobra dobila je zadatak da se prebaci u rajon sela Macute — Čeralije na kotaru Podravska Slatina. Svega nekoliko dana iza toga upućena je na Bilogoru, a odatle 7. XI u pravcu sela Špišić-Bukovice. Tu je imala zadatak da osigurava napad drugih brigada na Viroviticu. Dan kasnije vraća se na Bilogoru, odakle kreće u Podravinu s namjerom da poruši željezničku prugu Virovitica — Podravska Slatina. Porušivši oko 2.000 m pruge prebacuje se u rajon sela Mikleuš gdje prugu razara u dužini od 4.500 m. Tim akcijama ova saobraćajnica bila je razorena toliko da za saobraćaj nije bila sposobna do kraja rata³⁷.

Formiranje čehoslovačke brigade imalo je velik, pa čak i međunarodni značaj. No, poseban značaj imalo je za situaciju na daruvarskom kotaru. Na to je utjecala činjenica da nije bilo sela u kojem su živjeli Česi, a da iz njih u Brigadi nije bio makar po koji borac. Preko njih su se uz pokret povezivale njihove porodice, rođaci i prijatelji. To je pridonosilo bržem formiranju političkih organizacija i narodnooslobodilačkih odbora u tim selima. Stanovnici tih sela, koja su većinom bila ekonomski razvijenija, prikupljali su hranu i drugu materijalnu pomoć za NOV i POJ.

Iako su mnogi gotovo od početka simpatizirali i materijalno pomagali narodnooslobodilački pokret, ipak je formiranje, najprije čehoslovačkog bataljona a kasnije Brigade, bitno utjecalo na njihovo opredjeljivanje za narodnooslobodilački pokret. Prema tome, formiranjem čehoslovačke brigade »Jan žižka z Trocnova« nije formirana samo jedna nova jedinica NOV, nego je to bio i značajan politički postupak Partije i Štaba VI korpusa NOV i POJ. Taj događaj je pridonio daljnjem opredjeljivanju ovoga stanovništva za NOP.

DALJNJA IZGRADNJA VOJNE POZADINE

Prva vojnopozadinska područja u Slavoniji formirana su u novembru 1942. godine, i to: Psunjsko i Papučko-krndijsko. Samim tim formirane su i njihove komande. U sastav Psunjskog vojnopozadinskog područja ulazilo je i područje kotara Daruvar.

Vojnopozadinska područja usmjeravala su svoju djelatnost na tri oblasti, i to: vojnu, političku i ekonomsku.

³⁷ Isto, str. 146—147.

Vojna funkcija sastojala im se od rada na izvršenju brojnih zadataka. Među prvima je formiranje i djelatnost partizanskih straža. Na području Daruvara postojala je tada jedna Komanda straže koja je svojim ljudstvom pokrivala prije svega slobodni teritorij. Imala je zadatak da sprečava upade manjih jedinica protivnika na slobodni teritorij, da čuva vojnopozadinske ustanove, prikuplja informacije o jačini i namjerama protivničkih snaga, da pronalazi i otkriva protivničke špijune na slobodnom teritoriju ili u raznim institucijama na neoslobođenom području.

Brojno stanje straže nije uvijek bilo jednako. Međutim, sve do formiranja Daruvarskog vojnopozadinskog područja, 27. VII 1943. broj pripadnika Straže, čija je komanda imala sjedište u selu Bijela, kretao se od 60 do 80 partizana. U početku je u stražama uopće, pa tako i u Komandi Partizanske straže Bijela, bilo takvih partizana koji nisu bili sposobni za borbe. Bili su slabo naoružani, uglavnom sa zastarjelim puškama tipa manliher, a bilo je i starih francuskih trometki. Automatsko oružje nije posjedovala. Rukovodioci su imali nekoliko revolvera i ručnih bombi. Zbog svega toga ovakva vojnopozadinska jedinica nije bila sposobna da čuva slobodni teritorij. To je vrijeme kada se još nisu potpuno shvaćali uloga i značaj vojne pozadine. Šta više, nije bilo rijetko da su borci regularnih jedinica s potcjenjivanjem gledali na pripadnike partizanskih straža pa i svih onih koji su bili na dužnostima u vojnopozadinskim ustanovama. Vrijedali su ih pogrdnim nazivima kao što su »pekmezari«, »bunkeraši« i slično.

Međutim, stanje se tokom 1943. godine postepeno mijenjalo. U stražu su dolazili i mladi sposobni borci i rukovodioci te se ona s uspjehom nekoliko puta suprotstavila protivniku koji je iz Daruvara i Sirača pokušao prodrijeti na slobodni teritorij.

Pripadnici straže odlazili su i na neoslobođeni dio kotara. Najčešće su to činili kada su u tim selima provodili mobilizaciju, držali sastanke ili išli po namirnice, stoku i razni materijal.

Komanda Straže u Bijeloj provodila je sa svojim ljudstvom vojničku i političku obuku. Tako su se pripadnici Partizanske straže osposobljavali za izvršavanje zadataka koje je Straža imala.

U Gornjim Borkima postojao je Mobilizacioni centar. Ova ustanova imala je zadatak da planira koliko će i kada mobilizirati građana iz svakog mjesta koje se nalazi u području njenog djelovanja. Mobilizaciju su provodili pripadnici Partizanske straže, NOO-a i političkih organizacija. Mobilizacioni centar imao je zadatak da sa novopridošlima borcima provodi vojno-političku nastavu i da ih osposobljava vojnički i politički. Kada prođu odgovarajuće programe, borci se šalju u jedinice, a na njihova mjesta dolazili su drugi. Vojni i politički instruktori rukovodili su vojnim i političkim obrazovanjem.

Politička funkcija vojnopozadinskih područja svodila se na političko izgrađivanje partizanskog sastava u području s jedne i na politički rad s narodom s druge strane. Za rad s partizanima komande su dobivale uputstva i potrebne materijale. Međutim, politički rad s narodom usklađivale su i provodile zajedno s antifašističkim organizacijama i organima narodne vlasti.

U okviru ove djelatnosti Komanda Straže je razvijala informativnu i obavještajnu djelatnost. U selima je uspostavljala informativne i obavje-

štajne centre, stvarajući tako mrežu kojom je bilo prekriveno područje cijelog kotara.

Komanda Straže u Bijeloj pružala je NOO-ima pomoć u pripremama za izbore i provođenju izbora za narodnooslobodilačke odbore. Ona je odborima pomagala i u mnogim drugim poslovima.

Radi što boljeg snabdijevanja NOV i PO formiran je u rajonu Boraka ekonomski sektor u čiju su nadležnost spadali svi poslovi iz oblasti ekonomike. Prvi oblici njegova djelovanja bile su akcije kojima je sakupljao hranu, stoku, oruđa za rad, odjevne predmete i obuću, sanitetski materijal, materijal za propagandu i drugo.

Drugu fazu njegove djelatnosti čini izgradnja spremišta i onih nad i onih pod zemljom. Njegov zadatak bio je da prikuplja i održava stoku onih porodica koje su protjerane u logore, i stoku koja je konfiscirana narodnim neprijateljima. On je održavao pilane, mlinove i druge pogone koji su bili od velikog interesa za narodnooslobodilački pokret. Organizirao je u zajednici s NOO-ima sjetvene radove, žetvu i vršidbu.

Prema tome ekonomski sektor se postepeno pretvarao u instituciju koja se isključivo bavila snabdijevanjem oružanih jedinica, bolnica i drugih vojnopozadinskih i civilnih institucija na slobodnom teritoriju hranom i drugim poljoprivrednim, obrtničkim i industrijskim proizvodima.

Međutim, martovska ofenziva ustaško-domobranskih i njemačkih snaga pokazala je gdje su nedostaci vojne pozadine. Mnoge jedinice koje su se u vrijeme ofenzive nalazile u slavonskim gorama, dakle nenaseljenim krajevima, trpjele su zbog nedostatka hrane. Osim toga, morale su izdvajati dio svojih snaga radi izvlačenja i sklanjanja ranjenika. Nema sumnje da ih je to opterećivalo i umanjivalo njihovu pokretljivost i bojnu gotovost. Da bi se ti nedostaci uklonili, Štab III operativne zone je u zajednici sa Štabom

IV divizije zaključio da se pride izgradnji suhoputnih stanica. Zamišljeno je da to budu specijalno građeni podzemni bunker koji će se izgraditi po jednom planu i to na vrlo skrovitim mjestima. Za njih su znali samo posebno odabrani pojedinci, a u njih se stavljalo samo ono što može jedinicama biti od koristi u vrijeme neprijateljskih ofenziva.

Predviđeno je da suhoputne stanice nad zemljom imaju samo jednu veću zidanu krušnu peć. Pod zemljom, međutim, trebaju imati bunker veličine 6X2X2 u koji će se smještati namirnice. Osim njega, iskopat će se drugi bunker veličine 5x1.80x2 koji mora imati tajni hodnik promjera 25X2X2 metra za smještaj ranjenika.

Na osnovu plana Štaba III operativne zone Bilogorsko područje trebalo je izgraditi dvije suhoputne stanice i to jednu na području Vranog kamena, a drugu u predjelu Pijetlove noge. Psunjsko područje dobilo je zadatak da gradi dvije i to na Ravnoj gori i jednu u predjelu Ljutoča³⁸.

Dakle, I ekonomski sektor koji se nalazio u predjelu sela Gornji Borki, postao je jedan od najznačajnijih punktova u prehrani oružanih snaga NOP-a u Slavoniji. To dokazuje da je to područje sa stanovišta sigurnosti za NOP bilo najvažnije.

³⁸ Građa, knj. V, dok. br. 97, str. 213. i 214.

U predjelu Ljutoča izgrađena je vojnopartizanska bolnica koja se sastojala od nekoliko drvenih zgrada i podzemnih bunkera koji su predviđeni za smještaj ranjenika i bolesnika u vrijeme neprijateljskih ofenziva. Tu se nalazila i prva apoteka narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji, te ambulanta.

Usporedo sa svim ovim institucijama, pristupilo se u prvom polugodištu 1943. godine izgradnji relejnih stanica. To su bile institucije koje su vršile poštansku službu. Njihov zadatak bio je da pošta koja do njih dođe, bude što je moguće prije upućena na odgovarajuću adresu. Analogno ovima, prišlo se izgradnji informativno-relejnih stanica čija je zadaća bila da prikupljaju i podnose izvještaje o kretanju i namjerama neprijatelja.

Sve ove institucije građene su poslije njemačko-domobranske ofenzive koja je trajala do kraja marta. To je posljedica saznanja koje je stečeno iskustvom, a ne na osnovi gotovih teorija.

Što se više približavalo ljeto, Komanda područja je sve češće davala uputstva u pogledu žetve i vršidbe. Ona se u prvom redu obraćala I ekonomskom sektoru za područje kotara Daruvar nastojeći ga pripremiti da što bolje obavi ovaj zadatak. To je činila zato jer je u tom području bilo dosta napuštenih oraničnih površina, zasijanih pšenicom, ječmom i zobi. Pripreme su se sastojale od izgradnje podzemnih bunkera za spremanje uroda, pripremanje kosa i srpova, formiranje radnih jedinica, osposobljavanje vršalica, osiguranja transportnih sredstava itd.

Uz pomoć antifašističkih organizacija i NOO-a I ekonomski sektor s uspjehom je obavio žetvu i vršidbu. I ne samo to. On je pružio znatnu pomoć inokosnim poljoprivrednicima, prvenstveno porodicama iz kojih su muškarci bili u oružanim snagama NOP-a, da i one obave ove poslove i da urod sprema tako da ga neprijatelj u slučaju ofenziva ne može pronaći. Ta pomoć i suradnja s narodom oslobođenog teritorija imala je vrlo pozitivne političke posljedice.

S druge strane Komanda straže u Bijeloj, I ekonomski sektor te radna četa Pšunjskog područja, koja se nalazila na području istočnog dijela kotara, dobili su zadatak od štaba Korpusa da na neoslobođenom teritoriju organiziraju paljenje pšenice svim onim vlasnicima koji imaju preko 50 jutara zemlje. Štab je također naredio da se zapali pšenica onim posjednicima koji su imali preko 20 jutara zemlje, ako su se do tada pokazali kao suradnici okupatora. Svima onima koji su posjedovali do 20 jutara zemlje nisu se smjeli uništavati proizvodi, makar su i surađivali s neprijateljem³⁹.

Ova mjera imala je dvojaki značaj. Prvi je bio u tome što se i time nastojalo onemogućiti okupatora i njegove suradnike da dođu do pšenice. Druga je bila izrazito klasnog karaktera.

Očito je da se aktivnost vojne pozadine stalno razvijala i da su poslovi postajali sve složeniji. Usporedo s time postajalo je sve uočljivije da njena struktura nije dobra. Naime, područje Daruvara potpadalo je pod Komandu Pšunjskog vojnopozadinskog područja koje je imalo svoje sjedište na Pšunju. Zbog udaljenosti Komande od Daruvara, upute i naređenja kasno

³⁸ Građa, knj. VI, dok. br. 127, str. 360, 361. i dok. br. 159, str. 444—445.

su stizali na odgovarajuća mjesta. Isto je to bilo i s izvještajima što su ih Komandi područja dostavljale razne institucije s daruvarskog sektora. Komanda nije bila u mogućnosti da nad radom ovih institucija uspostavi stalnu kontrolu, niti im je na vrijeme pružala potrebnu pomoć. Sve je to dovelo do zaostajanja ove službe u daruvarskom kraju. Uvidjevši to, štab Korpusa je došao do zaključka da se formira posebno daruvarsko područje što se vidi iz izvještaja Odsjeka za vojne vlasti u pozadini pri štabu II korpusa Odsjeku za vojne vlasti u pozadini Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske koji je upućen 19. VIII 1943. U izvještaju se između ostaloga navodi: »Na teritoriji Štaba II. Korpusa NOV i PO Hrvatske formirano je 5 komandi područja i to: psunjska, papučko-krndijska, diljska, bilogorska i požeška.

Ima se u planu formiranje još jednog područja pod nazivom »Komanda Daruvarskog područja«. Ovo područje zauzimalo bi teritorij između ceste Pakrac — Kamensko, Kamensko — Voćin, pruga Voćin — Daruvar, te teritorij zapadno od pruge Daruvar — Pakrac u pravcu Moslavine sve do Ilove, gdje se razgraničava sa II. Operativnom Zonom. Ovaj sektor pripadao je do sada pod Psunjsko područje, no geografski uvjeti zahtijevaju da ovo bude posebno područje. Rad na ovom sektoru stalno je zapinjao, kako u vojničkom, tako i u ekonomskom i političkom pogledu baš zbog toga, što je komandi Psunjskog područja ovaj sektor bio izvan ruke da bi mogla posvetiti veću pažnju njegovom razvitku. Ovom organizacijom stvorit će se mogućnost da stvari na ovom sektoru krenu naprijed, a komandi psunjskog područja dati će se prilika da svoj rad što intenzivnije i više usmjeri u pravcu Posavine, gdje se osjeća aktualna potreba povećanja političkog rada. Ovo novo područje koje je u planu formiranja daruvarskog područja imati će sve uslove da se razvije. Pred njime će se stvoriti široke mogućnosti mobilizacije novog ljudstva za našu Narodno Oslobodilačku Vojsku, i velike ekonomske mogućnosti kojima će se moći koristiti naša Narodno oslobodilačka vojska.«⁴⁰

Dakle, očigledno je da su potrebe za unapređenjem ovoga rada bile onaj faktor koji je doveo do odluke da se što prije pride formiranju daruvarskog vojnopozadinskog područja.

Svega nedjelju dana kasnije, 27. VIII, Štab II korpusa obavijestio je podređene jedinice da je formirano Daruvarsko područje. Za komandanta područja postavio je Ljubomira Vukića koji je do tada bio komandant bataljona u Daruvarskom partizanskom odred. Za pomoćnika komandanta postavljen je Mišo Kmecik, dotadašnji politički komesar bataljona XXI brigade. Za zamjenika komandanta imenovan je Mirko Nemeč⁴¹.

Nedugo poslije imenovanja, članovi Komande su se okupili i otpočeli radom. Tom prilikom posjetio ih je šef odsjeka za vojne vlasti u pozadini II korpusa Nikola Kosanović te im je dao upute za rad. Na sastanku je razrađen plan rada. Tu je zaključeno da mjesto za izgradnju zgrada Komande Područja bude nedaleko ceste koja ide za Gornje Borke i u blizini puta koji vodi iz Bilogore preko Vranog kamena za Borke.

⁴⁰ Građa, knj. VII, dok. br. 34, str. 123.

⁴¹ Građa, knj. VII, dok. br. 55, str. 178.

Za izgradnju zgrada i baraka potrebnih Području odmah je mobilizirano 70 radnika. Osim njih, na tim radovima angažirana je cijela radna četa koja je i prije toga radila na kopanju bunkera i magazina za spremanje žita.

Usporedo s izgradnjom zgrada za Komandu Područja prišlo se podizanju zdravstvenih stanica.

Istovremeno s ovim poslovima, Komanda područja se angažirala na radovima oko vršidbe. U Gornjim i Donjim Borkima nalazile su se vršalice koje su radile dan i noć, vršeći društvenu i privatnu pšenicu. Slična situacija bila je u Bijeloj, Markovcu i drugim selima slobodnog teritorija. Drugačije je bilo u selima bliže Daruvaru i Končanici. Protivničke snage koje su se nalazile u tim uporištima, čuvale su vršalice i odvezile planirane količine ovršene pšenice, ječma i zobi. U udaljenijim selima, zapadno od Daruvara, vršidbu su kontrolirali NOO-i i antifašističke organizacije, potpomognuti Čehoslovačkim bataljonom koji se zbog toga nalazio u tome kraju.

Da se vršidba što prije obavi, u taj kraj su otputovali pomoćnik i zamjenik komandanta Područja. Prije toga održali su s predstavnicima Kotarskog narodnooslobodilačkog odbora sastanak na kojem su se dogovorili što treba učiniti da se vršidba završi što prije. Predviđeli su mjere koje trebaju obaviti općinski i mjesni narodnooslobodilački odbori i pojedine organizacije. Zaključeno je da se svi općinski i mjesni NOO-i obavijeste da odmah poslije vršidbe žito sprema u bunkere, jer se neprijatelj spremao da ga oduzme. Također im je skrenuta pažnja da vode brigu da se uskladišteni plodovi zbog vlažnosti ne pokvare.

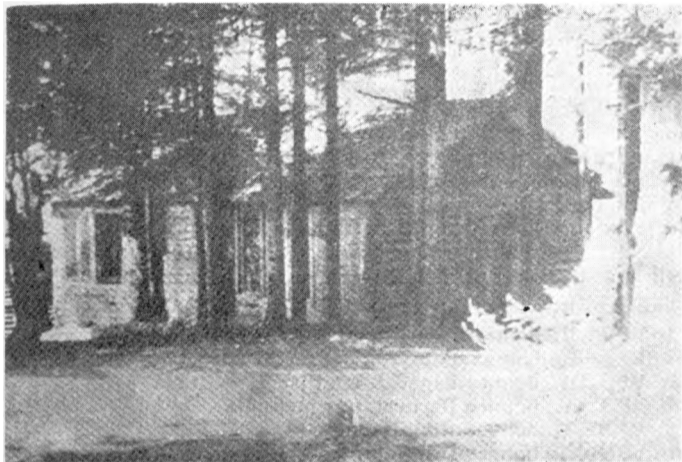
Na teritoriji novog vojnopozadinskog područja bile su tada tri komande partizanskih straža. Disciplina u njima bila je dosta slaba. Sastav i naoružanje također nisu zadovoljavali. Zbog toga je odmah zatraženo da se u Komandu pošalju oni borci koji su u operativnim jedinicama pokazali hrabrost, politički su izgrađeni i disciplinirani. S njima su namjeravali kod pripadnika straže podići borbeni duh, disciplinu i poboljšati politički rad.

Za ove straže, kao i novoformiranu koja je čuvala Komandu i neke novoformirane ustanove, zatraženo je 49 pušaka. Dobivanjem ovog naoružanja svaki stražar imao bi svoje oružje, a ne kao do tada kad je više stražara imalo jednu pušku. Time bi se istovremeno pojačala vatrena moć straža.

Pod komandu Daruvarskog područja potpadale su relejne stanice br. 6, 7, 8 i 12, a zatim i novoformirane u Derezi i Golubinjaku, preko kojeg se održavala veza s Moslavinom.

Budući da je udaljenost između pojedinih dijelova područja bila dosta velika, pošta i obavijesti putovale su dugo. Zbog toga je Komanda Područja odlučila da sve stanice poveže telefonskim vezama. Da bi se ovaj zadatak realizirao, zatraženo je nekoliko stručnih lica koja su im uskoro i upućena te su započeli s pripremama. Zatraženo je da se i za potrebe relejnih stanica pošalje 21 puška jer im je to bilo potrebno i radi obrane i hvatanja špijuna. Posebno se tražilo da oružje dobiju relejne stanice u Koreničanima, Derezi i Golubinjaku, jer su one bile najbliže ustaško-domobranskim posadama.

Mobilizacioni centar, koji je i do tada postojao, pripojen je Registraturi jer se smatralo da nema potrebe da postoje dvije slične institucije kao i za to da svi novomobilizirani što prije prođu vojno-političku obuku kako bi

**Paviljon partizanske
bolnice na Ljutoču**

mogli biti upućeni u jedinice. Time se ova djelatnost pojednostavila i odstranjeni su nepotrebni poslovi.

Na teritoriji Područja postojala su četiri odjela Bilogorske vojnopartizanske bolnice. Oni su se nalazili na Ljutoču i Ravnoj gori. Do formiranja komande Daruvarskog područja o njima su se brinule komande Bilogorskog i Psunjskog područja. Formiranjem Daruvarskog područja, odjeli se osamostaljuju i pretvaraju u bolnice. Svaka od njih imala je upravitelja liječnika, komesara, bolničko osoblje i stražu.

U kirurškom odjelu IV/1 vojnopartizanske bolnice (V) bilo je 97 kreveta na kojima se krajem septembra nalazilo 67, uglavnom ranjenika. U njoj je radilo 10 medicinskih radnika od kojih 1 liječnik. Drugog osoblja bilo je 72. Kapacitet zaraznog odjela bio je 95 ležaja. Krajem IX mjeseca u njemu je bilo 28 bolesnika. Osoblje se sastojalo od 7 medicinara, među kojima je bio 1 liječnik i 45 ostalih radnika. U Općem odjelu IV/3 bilo je 35 mjesta. Odjel je imao 5 medicinskih radnika i 25 pomoćnih. U Općem odjelu IV/4 bilo je 35 mjesta, od kojih je 21 bilo popunjeno. Imao je 4 medicinska radnika i 18 ostalih.

Komanda Područja imala je zadatak da bolnice snabdijeva hranom, lijekovima, sanitetskim materijalom, krevetima, plahtama i pokrivačima.

Iako su bolnice potpadale pod Komandu Područja, ipak su one u svakom pogledu bile pod upravom Sanitetskog odsjeka štaba VI korpusa. To se naročito odnosilo na raspored stručnog kadra, prijem i otpust ranjenika i bolesnika te sav stručni rad. U nadležnost Komande Područja spadali su osiguranje, oprema i snabdijevanje bolnice.

U okviru Područja djelovale su slijedeće radionice: kovačka, krojačka, postolarska, opančarska, kožarska, jedna pekara, dva vojnička i više civilnih mlinova te dvije pilane. Sve su one radile samo za potrebe vojske. Do sirovina i sredstava za rad dolazile su putem pljenidbe imovine narodnih neprijatelja, sabirnim akcijama među stanovništvom, a i organiziranom proizvodnjom.

Neposredno nakon formiranja Područja njegova Komanda je formirala komisiju koja je dobila zadatak da obiđe sva skladišta i da načini popis svega onoga što se u njima nalazi. Nakon što je izvršila postavljeni joj zadatak, Komisija je obavijestila Komandu Područja da se u skladištima nalazi: 9.028 kg pšenice, 49 kg pšeničnog brašna, 950 kg krumpira, 1.065 kg graha, 1.848 kg masti, 1.127 kg zobi i 278 kg ječma⁴².

Iz podataka se može zaključiti da se u magazinima nije zatekla veća količina hrane. Za takvo stanje postojala su dva razloga. Prvi se sastojao u tome što su ova skladišta do formiranja Daruvarskog vojnopozadinskog područja imala više priručni karakter, jer su se glavna nalazila bliže sjedištu Komande Psunjskog područja. Drugi razlog je taj što je to bilo vrijeme vršidbe i dozrijevanja poljoprivrednih kultura koje je tek trebalo ubirati, a zatim i dovoziti u skladišta.

Računajući da će se u priredene magazine dopremiti veće količine namirnica i druge robe, Komanda Područja je odlučila da se odmah priđe izgradnji novog ekonomskog sektora. Lokaciju za njega predvidjela je iznad sela Ožegovca u pravcu Javornika.

Nedugo poslije toga pristupilo se izgradnji zgrada i podzemnih skloništa te pripremama za prebacivanje namirnica iz ravničarskih u krajeve gdje su se nalazili magazini.

Dobivajući podršku i upute za rad od članova Štaba i odsjeka koji su se nalazili pri Štabu VI korpusa NOV i POJ članovi Komande Daruvarskog područja brzo su nadoknađivali ono što je prije toga bilo propušteno. To je potvrdilo opravdanost donijete odluke o osnivanju Daruvarskog područja.

AKTIVNOST I ORGANIZACIJA OBAVJEŠTAJNE I INFORMATIVNE SLUŽBE

U slučaju tzv. šušnjarske bitke, kao uostalom i iz razvoja NOB-a u cjelini vidi se da je za njega informativno-obavještajna služba bila od neprocjenjivog značaja. Počeci ove službe datiraju još iz vremena revolucionarnog radničkog pokreta, ali stalnije oblike dobiva u vrijeme otpočinjanja narodnooslobodilačke borbe. Na osnovu uputa Vrhovnog štaba Partizanskih odreda Jugoslavije, Glavni štab NOPO Hrvatske propisao je 25. XII 1941. Uputstvo za organizaciju ove službe.⁴³ Iz njih proizlazi da se ona tada, pa ni tokom cijelog NOR-a nije zamišljala u vidu samo jedne ustanove, nego da je koncipirana kao politička djelatnost svih učesnika NOP-a.

Informativno-obavještajna služba imala je dvostruku ulogu. Prije svega morala je poduzimati odgovarajuće mjere da NOP zaštiti iznutra, tj. da onemogući djelovanje protivnika unutar narodnooslobodilačkog pokreta. S druge strane imala je zadatak da o protivniku prikuplja sve podatke koji mogu biti od interesa za NOB.

Zbog svega toga, iako su za taj rad u okviru NOP-a postojali određeni kadrovi, a kasnije i ustanove kao što su pokrajinski i rajonski obavještajni

⁴² Isto, dok. br. 102, str. 306—310.

⁴³ Građa, knj. I, dok. 240, str. 422—424.

centri itd., ipak nikada nisu samo oni činili ovu službu. Partijske, skojevske i druge organizacije i rukovodstva, mjesni, općinski i drugi NOO-i, partizani, politički radnici, suradnici itd. istovremeno su bili sastavni dio informativno-obavještajne službe NOP-a.

Takva je ova služba bila i na području Daruvara. Ona je tu počela djelovati još prije početka narodnooslobodilačke borbe. Dolazila je do izražaja već prilikom prvih hapšenja komunista od strane ustaša. Članovi KP iz Gornjeg Daruvara, u prvom redu Josip Rašić, koji je po odluci Partije stupio nakon okupacije u oružnike, obavještavali su komuniste, Srbe i sve one koje su ustaše namjeravali hapsiti. Upravo u tom pogledu, Josip Rašić izvršio je ulogu od neprocjenjivog značaja. Sve informacije, a bio je u toku svih zbivanja na kotaru, dostavljao je partijskim organizacijama i Kotarskom komitetu KPH.

Slično su postupali članovi Partije iz Stražanca, Brestovca, Gornjeg Dežanovca i dr. No, nisu samo članovi KP i SKOJ-a vršili tu funkciju. Već 1941. godine nije bilo sela, a u gradu ulice i poduzeća u kojima nije bilo ljudi koji su za NOP obavljali i ovaj posao. Među njima bilo je radnika i seljaka, učenika Trgovačke akademije, Gimnazije, mlinara, trgovaca, obrtnika, gostioničara pa i župnika. Među njima bilo je muškaraca i žena.

Centri ove djelatnosti nalazili su se tamo gdje su bile partijske i skojevske organizacije, NOO-i i vojne jedinice NOP-a.

Grupa obavještajaca 1942. g.: Branko Bosanac »Zoran«, Đorđe Jungić »Stijenka«, Vlado Pintarić »Vuk«, Toma Zeljug i Zdravko Šagovac

/

Do jačeg i organiziranijeg funkcioniranja ove službe dolazi u 1942. godini. Tada se u njoj ustanovljuje organizaciona struktura koju su činili: baza službe u selima i gradu, lokalni centri i posebno zaduženi pojedinci za ovaj rad, te kotarska služba, odnosno rukovodstvo koje je bilo odgovorno ne samo za njeno funkcioniranje nego i za daljnju izgradnju. Radi se o Kotarskom komitetu KPH kojem su u tom pogledu davali uputstva Povjereništvo CK KPH za Slavoniju i Štab Prvog slavonskog odreda, a od sredine 1942. godine i Štab III operativne zone.

Iako je ova služba tokom godine stalno funkcionirala, ipak nije poprimala čvršće oblike sve do oktobra 1942. godine. Tada je Štab Prvog slavonskog odreda zadužio borca XII brigade Branka Bosanca da organizira ovu službu na dijelu pakračkog, daruvarskog i grubišnopoljskog kotaru. Postavila ga je u zvanje informativnog oficira i odredila mu zadatke⁴⁴. Služba je za kratko vrijeme počela funkcionirati, ali više ne spontano, nego sve organiziranije. Kasnije se u selu Borki formira Rajonski obavještajni centar za Daruvar. Samim time informativac postaje njegovim članom. Posredstvom ove institucije dolazili su do potrebnih podataka štabovi brigada, divizija i korpusa kao i sva politička rukovodstva NOP-a u Slavoniji.

Rajonski obavještajni centar imao je svoje informativno-obavještajne punktove u Bastajima, Daruvaru, Končanici, Gornjem Daruvaru, Golubinjaku, Doljanima, Trojeglavi, Imsovcu, Stražancu i Brestovcu. No, najvažniji je bio onaj u Daruvaru, jer je tu postojala najveća koncentracija ljudskog i materijalnog potencijala protivnika koji su bili stalna opasnost za NOP u ovom kraju. Zbog toga su podaci o njegovoj snazi, naoružanju i namjerama za NOP bili od neprocjenjivog značaja.

Još i prije postavljanja informativca za daruvarski kraj političko rukovodstvo NOP-a na kotaru imalo je svoje ljude i organizaciju u gradu (članove KP, SKOJ-a i suradnike). No, njegovim postavljanjem uspostavlja se veza s jednim domobranskim satnikom i poručnikom, nekoliko narednika, vodnika i jednim brojem domobrana.

Iako se nastojalo da se pronađu suradnici u svim rodovima vojske koji su bili u gradu i uporištima Djulovac, Končanica i Badljevina, ipak je prednost dana tenkovskoj i topničkoj satniji u Daruvaru jer su one predstavljale najveću opasnost za jedinice NOV i PO i za NOP u cjelini.

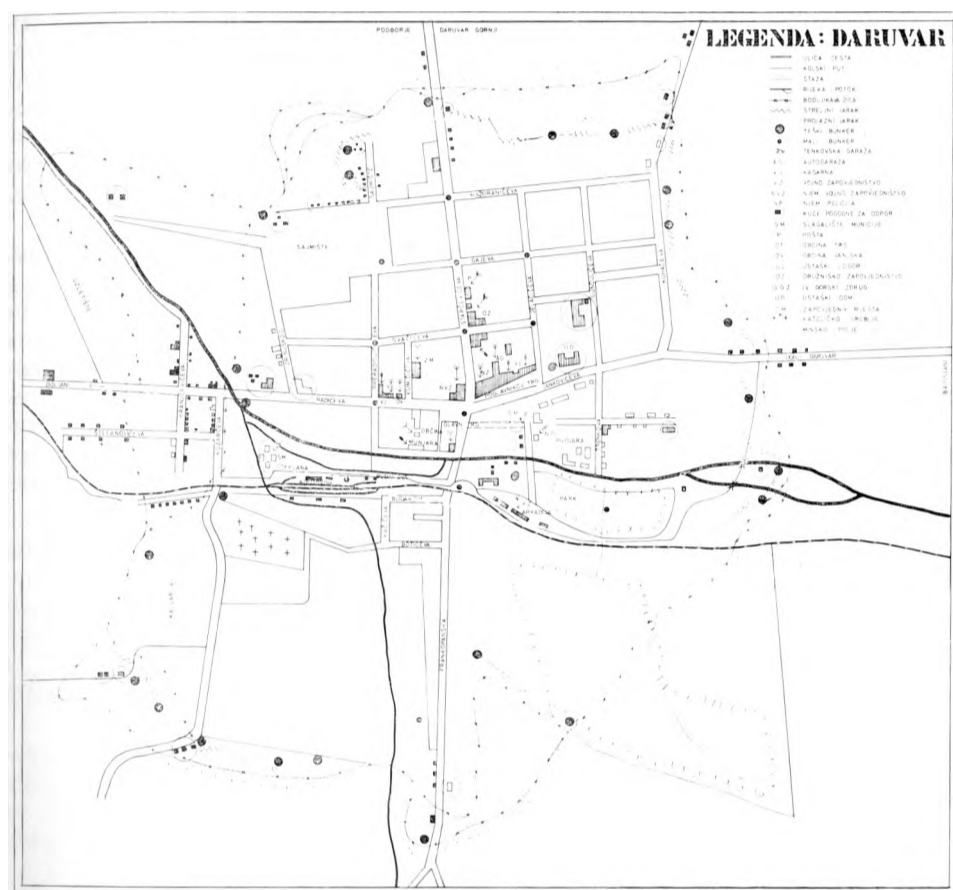
Kasnije, u 1943. godini broj suradnika NOP-a u svim rodovima protivničke vojske stalno se povećavao. Među njima su uz vojnike i podoficire bili neki zapovjednici satnija, bojnici pa i neki rukovodioci IV gorskog zdruga. Pojedinci iz zapovjedništva IV gorskog zdruga dolazili su tajno na razgovore u štab VI korpusa NOV i POJ⁴⁵.

Suradnici u domobranskim jedinicama bili su organizirani po sistemu trojki. Već sredinom 1943. godine u njima se nalazilo oko 35 vojnika, podoficira i oficira. Njihova djelatnost bila je dvojaka. Oni su među domobranima popularizirali NOP i okupljali suradnike, a usporedno s tim slali su par-

⁴⁴ Branko Bosanac: Neka sjećanja na rad Obavještajne službe na području Daruvara (arhiva autora)

⁴⁵ Isti izvor

Skica utvrđenja i odbrane Daruvara iz 1943. godine

tizanima ne samo informacije vojnog i političkog značaja, nego oružje i vojničku opremu.

Obavještajna služba NOV i PO usmjerila je najveću aktivnost na tenkovsku satniju. Nastojala je da u njoj ojača svoj utjecaj jer je štab VI korpusa NOV i POJ odlučio napasti i zauzeti Daruvar. Razumije se, da pri tome ne bi bilo nevažno što će tada činiti domobrani tenkisti. Da je služba u tome i uspjela, dokazao je pokušaj posade dva tenka da pređu na stranu NOV. Naime, u vrijeme tzv. šušnjarske bitke (21. IV 1943.) za koju je Štabu IV divizije podatke o kretanju domobranske pukovnije i njenim namjerama poslao domobranski telegrafista, vodnik Mladen Vrsalović, što je diviziji omogućilo da je u kratkoj borbi u potpunosti uništi, dvije tenkovske posade predale su se XII brigadi, ali su bile vraćene u Daruvar zbog planiranog napada na grad. Kasnije su druge dvije posade samovoljno s tenkovima napustile grad i otišle u pravcu Biješe. Tamo su izašli iz tenkova i odsjeli u

jednoj kući gdje ih je uhapsila domobranska vojna patrola koja je za njima bila upućena⁴¹.

Sličan utjecaj služba je imala i na domobrane u topničkoj i opkoparskoj satniji, te vojnom sudu.

Već smo spomenuli da je obavještajna služba u proljeće 1943. godine prodrla i u sam štab IV gorskog zdruga. Načelnik toga štaba imao je u D. Daruvaru sastanak s obavještajcem NOP-a, poslije kojeg je počeo raditi za NOP. Kasnije on sa još dva domobranska pukovnika sudjeluje u pripremi razgovora domobranskog zapovjedništva s predstavnicima Štaba VI korpusa NOV i POJ.

Da je utjecaj NOP-a preko ove službe bio u daruvarskom garnizonu vrlo jak, potvrđuje i činjenica da je šef Obavještajne službe IV gorskog zdruga odlučio da tome učini kraj i to ubacivanjem svojih agenata u NOP. Međutim, njegov pokušaj je na vrijeme otkriven te je u začetku propao.

Zahvaljujući radu s domobranima, partizani su znali za raspored svih snaga u gradu i okolnim uporištima. Imali su skice utvrda, žice i minskih polja. Najmanje jedan dan unaprijed partizani su bili obavještavani o akcijama protivnika na oslobođeni teritorij. To isto važi za bombardiranje ciljeva u tom području od strane protivnika. Zahvaljujući tome, samo tri puta su partizani bili iznenađeni u vremenu od oktobra 1942. do augusta 1943. godine⁴⁷.

Ustaško-domobranski bunker u središtu Daruvara

⁴⁸ Isti izvor

⁴⁷ Isti izvor

No, rad domobrana za NOP nije protivničkoj strani ostao nezapažen. Međutim, provale domobrinskih »trojki« dolazile su od strane ustaša, jer je ustaška nadzorna služba imala među domobranima svoje agente. Većinu uhapšenih vojni sudovi osuđivali su na smrt ili upućivali u koncentracione logore.

Osim Daruvara, informativno-obavještajna služba uspostavljala je veze i s građanima u drugim uporištima. S domobranima u Badljevinu veza je išla preko Trojeglave i Miljanovca. Sa suradnicima u Končanici išla je preko Šuplje Lipe i Otkopa⁴⁸.

Slične veze postojale su i u Velikim Bastajima, Djulovcu, Batinjanima, Siraču, Golubinjaku, Kipu i drugima.

Na oslobođenom teritoriju u svakom selu znalo se tko je za NOP, tko je protiv njega, a tko su oni koji se kolebaju. Slično je bilo i u selima poluoslobođenog teritorija. Zbog toga, ako je protivnik NOP-a pokušao da u tim selima nađe suradnike, oni koji su mu mogli pružiti usluge već su bili pod kontrolom. Ovdje se ne radi samo o kontroli obavještajne službe, nego stanovnika cijelog kraja, jer je većina građana u ovim krajevima bila na strani NOP-a. Zbog toga se na uspjehe obavještajne službe NOP-a ne može gledati kao na neku izoliranu službu, nego kao sastavni dio narodnooslobodilačke borbe uopće. To je bio posao svakog borca, pozadinca, muškarca, žene i djeteta koji su bili za NOP. Drugim riječima, obavještajci su bili ne samo za to određeni ljudi nego svi oni koji su se opredijelili na NOP. To je bez sumnje imalo velikog utjecaja na uspješniji tok narodnooslobodilačke borbe u ovom kraju.

PARTIJSKA ORGANIZACIJA I NJENA AKTIVNOST

Partijska organizacija bila je s obzirom na razvitak borbe u specifičnom položaju. Radeći na razvijanju narodnooslobodilačke borbe, istovremeno se i sama razvijala. To znači da su formirane nove jedinice, a povećavao se i broj članova. S druge strane taj razvitak ju je neprekidno smanjivao. Kako su primani u Partiju, tako su kao njeni članovi odlazili u vojne jedinice i druge institucije narodnooslobodilačkog pokreta. Kada se ne bi imala u vidu ta činjenica, ne bi se mogle shvatiti neke pojave do kojih je u njoj dolazilo. Dajući podatke o broju osnovnih organizacija i članova KP na kotaru krajem 1942. godine (XI—XII mjesec) naveli smo da je tada bilo 11 organizacija sa 60 članova. Međutim, u Izvještaju Povjerenstva CK KPH za Slavoniju i Srijem što ga je 8. I 1943. uputilo CK KPH stoji da je na kotaru u to vrijeme bilo svega 16 članova u četiri osnovne organizacije. Takvih i sličnih pojava bilo je tokom cijele narodnooslobodilačke borbe. Do toga je dolazilo zato što je znatan broj članova KP odlazio u operativne jedinice, a neki su ostajali i u vojnopozadinskim ustanovama.

Sredinom marta situacija se promijenila utoliko što je tada na kotaru bilo 5 jedinica sa 26 članova i 18 kandidata. Ali, osim ovih, na kotaru je u vojnopozadinskim ustanovama bilo 11 partijskih jedinica u kojima je bilo

⁴⁸ Isti izvor

75 članova i 99 kandidata Partije. Partijske jedinice su postojale u: Bolnici br. IV, Centralnim radionicama u Zailama jedna, Pošti br. XVI, Slagalištu, Pokretnoj straži, Straži Djulovac i Pošti br. S. 18 po jedna ćelija⁴⁹.

Prema tome, tada je na kotaru bilo 16 jedinica sa 101 članom i 117 kandidata Partije. Početkom novembra stanje se bitno izmijenilo. Tada su u 14 sela postojale partijske jedinice, a u njima je bilo 90 članova. (Podaci o kandidatima za članove KP nisu navedeni). Organizacije su postojale u slijedećim selima: Bijela, Donji Borki, Gornji Borki, Dobra Kuća, Batinjani, Veliki Bastaji, Koreničani, Imsovac, Kreštelovac, Stražanac, Trojeglava, Uljanik, Goveđe Polje i Gor. Daruvar.

Osim toga, postojale su još dvije jedinice i to jedna u Kotarskom narodnooslobodilačkom odboru, a druga u Kotarskom odboru Antifašističke fronte žena.

Partijske jedinice postojale su tada i u slijedećim vojnopozadinskim ustanovama: Komanda straže Piljenica, Komanda straže Bijela, Relejna stanica Borki, Radionica Zaile, Slagalište I ekonomskog sektora, Bolnica IV/1, IV/2, IV/3 i IV/4, Radna četa pri Komandi Područja, Straža pri Komandi Područja, Straža u Djulovcu, Komanda Područja, Rajonski obavještajni centar i Radna četa Daruvarskog odreda. U njima je bilo 66 članova KP. (O broju kandidata podaci nisu navedeni)⁵⁰.

Dok su strukturu partijske organizacije početkom godine činili Kotarski komitet i partijske jedinice u selima i vojnopozadinskim ustanovama, dotle u novembru postoje jedinice i u nekim kotarskim ustanovama i općinski komiteti KP Bijela, Veliki Bastaji, Imsovac i Trojeglava⁵¹.

Kada se uzme u obzir da je znatan broj članova Partije i kandidata otišao u Daruvarski odred i brigade, dobiva se još potpunija slika stanja u organizaciji.

Sredinom 1943. god. sastav Kotarskog i općinskih komiteta bio je slijedeći: Kotarski komitet se sastojao od Biroa i Plenuma. U Birou su bili: Stjepan Šaravanja, Savo Raduka, Mirko Prodanović, Filip Kovačević i Vera Durhanek. U Plenumu su bili Ksenija Cvitković i Antun Biljan.

U Općinskom komitetu KPH Bijela bili su: Petar Janješević, Simo Trtvanović i Širnica Marković.

Pavao Popović, Savo Dželajlija, Rade Dobraš i Košta Bosanac činili su Općinski komitet Veliki Bastaji.

Općinski komitet Imsovac činili su: Petar Dotlić, Stevo Kovačić, Stanko Vrač i Blaž Zdešić.

U Općinskom komitetu Trojeglava bili su: Vladko Radanović, Petar Mileusnić, Dimitrije Dotlić i Mara Mišlić⁵².

Dvadeset dana kasnije, zbog preglomaznosti teritorija, od Općinskog komiteta Trojeglava odvojile su se neke organizacije za koje je formiran novi

⁴⁹ IHRP, f. KP, 136/3071

⁵⁰ Vidi o tome Izvještaj Kotarskog komiteta KPH Daruvar od 2. XI 1943, IHRP, f. KP — 136/3072

⁵¹ Isti izvor

⁵² Spisak članova Kotarskog i općinskih komiteta KPH od 9. XI 1943. IHRP, f. KP — 136/3073

Antun Biljan

Općinski komitet Uljanik. Pod njegovim rukovodstvom bile su tri partijske jedinice⁵³.

Da bi se mogao dobiti bolji uvid u politiku i stanje u Partiji, poslužit ćemo se podacima o nacionalnom i socijalnom sastavu članstva. Od 156 članova, koliko ih je krajem godine bilo u partijskoj organizaciji na kotaru, Srba je bilo 118, Hrvata 29, Čeha 8 i Nijemaca 1. Socijalna struktura članstva bila je slijedeća: seljaka 114, radnika 34, đaka i intelektualaca 9. Muškaraca članova KP bilo je 111, a žena 25⁵⁴.

Navedeni podaci pokazuju da je tokom godine u razvitku partijske organizacije načinjen znatan napredak. Činjenica da je Kotarski komitet popunjen odgovarajućim kadrom, da je imao biro i plenum, da su na području pet općina formirani općinski komiteti, da je formirano mnogo više partijskih jedinica i da je u Partiji bilo preko 150 članova, potvrđuje navedenu konstataciju. Napredak je učinjen i u pogledu sistema rada. Kotarski komitet održavao je plenarne sjednice jedanput mjesečno, a Biro Komiteta svakih 10 dana jednu. Ukoliko je situacija tražila, onda su one održavane po potrebi.

Općinski komiteti i partijske jedinice također su se sastajali, ali najčešće onda kada im je Kotarski komitet dao konkretne zadatke.

I u pogledu teoretskog rada članstva također je postignut vidan napredak. Iako ne redovno, ipak su komiteti i jedinice držali teoretske sastanke na kojima su izučavali razne materijale. Najviše se izučavala Historija VKP(b), Rezolucije AVNOJ-a i ZAVNOH-a, materijali o izdajničkom radu

⁵³ Izvještaj Kotarskog komiteta KPH Daruvar od 30. XI 1943. IHRP, f. KP — 136/3074

⁵⁴ Isti izvor

kralja Petra II Karadorđevića i izbjegličke vlade u Londonu, o reakcionarnom radu dijela vodstva bivše HSS, o zločinima četnika i ustaša, razni proglasi i leci što su izdavani u povodu proslava 1. maja i godišnjice oktobarske revolucije. Posebna pažnja poklanjala se izučavanju radio-vijesti o stanju na frontovima i u Jugoslaviji.

Partijske organizacije kao kolektivi, i njihovo članstvo kao pojedinci, pridonijeli su bržem razvitku SKOJ-a, USAOJ-a, AFŽ-a i NOO-a. Po uzoru na partijsku organizaciju stvorena je struktura svih ovih institucija. One su u toku godine stvarale veliki broj novih organizacija i u njima primale na stotine i hiljade novih članova. Pod rukovodstvom komunista u 1943. godini dolazi i do formiranja pionirske organizacije. Pojačan je politički rad u narodu i to sa Srbima i Hrvatima, i sa pripadnicima češke, mađarske i njemačke narodnosti. Naročita pažnja poklonjena je raskrinkavanju djelovanja četničkih elemenata, kralja i izbjegličke vlade. Objavljavana je izdajnička uloga Vladka Mačeka i reakcionarnog dijela vodstva bivše HSS te zločinačka djelatnost Ante Pavelića i ustaša.

S obzirom na povećanu političku aktivnost, naročito na zapadnom dijelu kotara, a imajući u vidu činjenicu da je u nekim selima bilo dosta mačkovskih i nešto velikosrpskih elemenata koji su bili opasnost za aktiviste NOP-a, KK KPH je početkom druge polovice 1943. godine formirao udarnu grupu. Za komandira grupe, koju su činili komunisti, postavljen je Mato Slanac, član KP iz Stražanca. Grupa je imala zadatak da osigurava zaštitu aktivista NOP-a, da hvata dezertere, hapsi protivnike NOP-a, prikuplja oružje, opremu, hranu i sve ono što je bilo potrebno za vođenje borbe.

Vještinom u rukovođenju, a nadasve hrabrošću, isticao se komandir grupe te je svim borcima služio za primjer. Zbog toga grupa je u narodu uživala velik ugled pa i poslije herojske smrti njena komandira⁵⁵.

No, i pored svega toga aktivnost partijske organizacije nije bila zadovoljavajuća. Bilo je u njoj u pogledu primanja u Partiju oportunitizma i sektaštva.

Slična situacija bila je i u pogledu sastava općinskih komiteta. Njihovi članovi, osim starijih komunista, bili su s obzirom na partijski staž dosta mladi pa i politički neiskusni. Zbog toga nisu imali dovoljno inicijative. Zato ih je Kotarski komitet morao stalno podsticati u radu. To se u prvom redu odnosi na održavanje sastanaka ovih komiteta i na izbor problema koje je trebalo rješavati.

Posljedica ovakvog stanja bilo je neizvršavanje nekih zadataka, nedisciplinovanost pojedinaca, kolebljivost u nekim pa i političkim pitanjima, sektaštvo prema ljudima u nekim sredinama, kukavičluk pojedinaca i slično.

Sektaštvo je tada predstavljalo najveći problem. Da je to tačno, pokazat će nekoliko primjera. Na kotaru je u to vrijeme živjelo Hrvata gotovo isto onoliko koliko i Srba. Međutim, dok je od 156 članova Partije Srba bilo 118, dotle je Hrvata bilo samo 29. Istina, Srbi su tada bili brojnije uključeni u

⁵⁵ Mirko Prodanović: Izjava (arhiva autora)

NOP nego Hrvati, ali i pored toga ostaje činjenica da se prema Hrvatima sektašilo. I ne samo to. U nizu mjesta pojedini članovi Partije, pa i neki članovi općinskih komiteta, s nepovjerenjem su se odnosili prema nekim građanima hrvatske nacionalnosti, mada su ovi svojim radom pokazali da su potpuno uz narodnooslobodilački pokret. To pokazuje da se u pojedinim mjestima nije otvoreno prilazilo hrvatskom stanovništvu. Slična situacija je bila i u odnosu na Čehe i Mađare. Ničim se ne može opravdati činjenica što je u Partiji bilo samo 8 Čeha, kada se zna npr. da je već u maju te godine formiran Čehoslovački bataljon, a u oktobru čehoslovačka brigada »Jan Žižka«. Točno je, da su oni najaktivniji otišli u partizane, ali je također činjenica da su roditelji, braća i sestre koji su iza njih ostali kod svojih kuća, bili velikim dijelom aktivni učesnici NOP-a. Osim toga, na kotaru su duže vrijeme djelovale partizanske grupe Josipa Hanzla i Josipa Ružičke, obojica Česi, pa ni to nije bitnije utjecalo na primanje u Partiju građana ove nacionalnosti. Još gora situacija bila je u pogledu primanja Nijemaca i Mađara. U Blagorodovcu, Hrastovcu, Sokolovcu i još nekim selima, bilo je Nijemaca antifašista koji su radili kao članovi NOO-a, omladinskih organizacija i AFŽ-a, ali nisu primani u organizaciju KP.

Sektaštvo i oportunizam naročito su dolazili do izražaja u samom Daruvaru, jer ni krajem 1943. godine u njemu nije bilo ni jedne partijske organizacije. Iako je u njemu bila velika koncentracija neprijateljske vojske, ipak se time ne može opravdati takva situacija. To tim više što je Daruvar bio cijelo vrijeme između dva rata radnički centar toga kraja, što su u njemu postojale partijske organizacije i u uvjetima Šestojanuarske diktature, Stojadinovićevo i Cvetković-Mačekovog režima. Osim toga, među domobranima je bilo obavještajaca koji su radili za NOP, a ni jedan od njih, iako su radeći za NOP izlagali opasnosti svoje živote, nije primljen u Partiju. Nema sumnje da je ovakvo stanje imalo za političku situaciju u gradu negativne posljedice. Ono je usporavalo uključivanje gradskog stanovništva u narodnooslobodilački pokret. S druge strane, omogućavalo je ustašama i Njemačkoj narodnoj skupini da održavaju svoj utjecaj na veći dio stanovništva nego bi to bilo u mogućnosti da je u gradu postojala partijska organizacija.

Ovaj oblik sektaštva dovodio je u pojedinim hrvatskim sredinama do jačanja utjecaja mačekovskih elemenata. To je naročito dolazilo do izražaja u Velikom Miletincu, Gornjoj i Donjoj Maslenjači, pa i nekim selima zapadnog dijela kotara.

Sektaštvo se odnosilo i na omladinu i žene. Od 156 članova KP samo 25 bile su žene. Većina njih bile su starije od 25 godina života. To znači da je bilo zapostavljeno primanje djevojaka za članove SKOJ-a. Slična situacija bila je u pogledu primanja starijih žena. Da je ovaj zaključak ispravan, pokazuje i činjenica da je u organizaciji Antifašističke organizacije žena na kotaru bilo preko 2.000 članova.

Kod jednog broja članova KP prevladavalo je tada mišljenje da se žene ne trebaju baviti politikom, da mnoge od njih nisu sposobne za borbu, nego da mogu obavljati samo pomoćne poslove. Pojedinci ih nisu smatrali dovoljno povjerljivim.

Reakcionari su koristili takvu situaciju. Govorili su narodu o komunizmu kao poretku bez reda, poretku u kojem će vladati nasilje malobrojnih komunisti, o oduzimanju privatne i lične imovine, o progonu vjera i vjernika, o poretku koji ne zna za moral i si. S obzirom da je takva propaganda uspijevala kod jednog broja kulturno zaostalih i vjerski opterećenih građana, ovakvi postupci komunisti samo su pogodovali neprijateljskom djelovanju.

Nije se u dovoljnoj mjeri objašnjavao antihitlerovski savez u kojem su bili SSSR, Velika Britanija i SAD, niti se dovoljno raskrinkavala politika izbjegličke vlade i kralja u Londonu. To je primijećeno na nekoliko sastanaka građana u nekim srpskim selima. Npr. kada se na sastanku u Govedem Polju govorilo o izdajničkom radu kralja Petra II, jedan broj prisutnih napustio je sastanak. U Donjim Cjepidlakama za vrijeme sastanka na kojem se govorilo o izdajničkom radu kralja, jedan građanin je izviknuo parolu: »Živio kralj Petar«. U Velikim Bastajima građani, inače suradnici narodnooslobodilačkog pokreta, postavljali su pitanja o rukovodiocima koji su po nacionalnosti bili Hrvati te su govorili da se oni nalaze na najvažnijim položajima⁵⁶.

Partijska organizacija nije dovoljno koristila pobjede narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije. U to vrijeme bio je oslobođen veliki teritorij Hrvatske, a poslije kapitulacije Italije cijela Dalmacija, Hrvatsko primorje i Istra. Istovremeno je u Bosni i Hercegovini bio oslobođen sav teritorij, osim uskih predjela uz željezničke saobraćajnice i gradova kao što su Sarajevo,

Narodni zbor na Skupiduši 1943. godine

⁵⁶ Izvještaj Kotarskog komiteta KPH Daruvar od 30. XI 1943. (arhiva autora)

Milan Kokot

Banja Luka, Mostar i još neki. Slično je bilo u Crnoj Gori i Sloveniji. Dakle, da s ovakvom situacijom u zemlji upoznaju narod i da ga još više pridobiju za NOP, neke organizacije nisu imale dovoljno osjećaja.

No, i pored svega toga politička situacija na kotaru bila je za NOP vrlo povoljna. Većina stanovništva bila je na njegovoj strani. Na strani okupatora i ustaša bili su samo oni koji su se nalazili u njihovoj službi. No, bio je još uvijek znatan broj onih koji su nastojali da ostanu neutralni. Među njima najviše je bilo takvih koji su bili pod utjecajem Vlatka Mačeka. Tu je bilo Čeha i Mađara. Međutim, kada su se razne institucije NOP-a obraćale njima za pomoć, oni nisu odbijali da je dadu. Isto tako izvršavali su i naređenja ustaških vlasti.

Dakle, u stalnoj borbi za jačanje i proširenje narodnooslobodilačkog pokreta u kojoj je postigla vidne rezultate, partijska organizacija je i sama jačala. Postepeno su se osposobljavali njen rukovodeći kadar i članstvo. U tom smislu Kotarski komitet je poduzimao razne mjere. U drugoj polovici ove godine održana su dva partijska savjetovanja. Njih je pripremio i održao Kotarski komitet KPH, a prisustvovali su mu sekretari općinskih komiteta i sekretari partijskih jedinica. Na njima se raspravljalo o slabostima i greškama, a govorilo se i o budućim zadacima.

Nastojeći da što prije osposobi sekretare općinskih komiteta, Kotarski komitet ih je slao na partijske kurseve. Na njima su stjecali znanje i upoznavali se s načinom rada.

Okružnice što ih je upućivao općinskim komitetima i partijskim jedinicama, zatim proglasi raznih rukovodstava NOP-a, pisane radio-vijesti o stanju u Jugoslaviji i na frontovima te marksistička literatura, imali su zadatak da pridonese podizanju ideološkog i političkog nivoa članstva i da ga osposobe za rad u narodu, dio su mjera što ih je Komitet poduzimao da bi komuniste i organizacije osposobio za bolji rad i rukovođenje narodnooslobodilačkim pokretom.

SKOJ I FORMIRANJE ORGANIZACIJA UJEDINJENOG SAVEZA ANTIFAŠISTIČKE OMLADINE

Kotarski komitet SKOJ-a formiran je krajem jeseni 1942. godine. Prvi njegov sekretar bila je Anka Bujak, koja je istovremeno bila i član KK KPH. U njemu su bila još tri člana (Ana Jakšić, Nikola Popović i Nikola Bjelajac), svi iz sela daruvarskog kotara⁵⁷. S formiranjem Komiteta počinje veća aktivnost na organiziranju skojevskih grupa i primanju omladine u ovu organizaciju. Tokom 1943. godine dolazi i do formiranja općinskih komiteta SKOJ-a. Krajem 1943. godine struktura SKOJ-a bila je slijedeća. Najviše rukovodstvo bio je Kotarski komitet koji je imao šest članova. Tokom godine formirano je sedam općinskih komiteta i to: Bijela, Veliki Bastaji, Podborski Batinjani, Šibovac, Uljanik, Imsovac i Trojeglava. Svaki od njih imao je tri do četiri člana. Pod rukovodstvom općinskih komiteta nalazile su se 32 skojevske grupe u kojima su bila 182 člana. Od njih su 41 bili muškarci, a 141 djevojke. Po nacionalnosti 156 su bili Srbi, 17 Hrvati, 6 Česi i 3 Nijemci. Seljaka je bilo 179, jedan radnik i dva đaka⁵⁸.

Ako se pode od toga da navedeni podaci predstavljaju stvarno stanje u skojevskoj organizaciji krajem 1943. godine, može se zaključiti da je ona i tada bila uska i zatvorena za šire slojeve omladine. Takav zaključak ne mijenja ni činjenica što su mnogi omladinci, čim su postali skojevci, odlazili u brigade i partizanske odrede. Na općini Daruvar skojevske grupe npr. nisu tada postojale u Donjim Sređanima, Gornjim Sređanima, Daruvaru, Donjem Daruvaru, Končanici, Daruvarskim Vinogradima i Donjoj Vrijeski iako su u tim mjestima mnogi mladići i djevojke aktivno radili u NOP-u⁵⁹.

Sastav organizacije po spolu upućuje na konstataciju da su muškarci nedugo nakon primanja u SKOJ odlazili u oružane jedinice.

Podaci o nacionalnoj pripadnosti članova SKOJ-a identični su podacima za organizaciju KPH na kotaru. Naime, i ovdje je dolazio do izražaja sektaški odnos prema hrvatskoj, češkoj, a još više mađarskoj i njemačkoj om-

⁵⁷ Anka Fumić, Bujak: Izjava (arhiva autora)

⁵⁸ Izvještaj Okružnog komiteta SKOJ-a Virovitica od 26. XII 1943.

⁵⁹ IHRP, KP—125/1792

ladini. Kako se inače može objasniti to što u SKOJ-u nije bilo ni jednog člana mađarske nacionalnosti. Broj hrvatske i češke omladine bio je nesrazmjerno malen prema broju ove omladine i njenom učešću u NOP-u na kotaru.

Slabost organizacije sastoji se i u tome što su u njoj bili gotovo 100% seljaci. Istina, seljaka je na kotaru bilo oko 80%, od ukupnog broja stanovnika, a i najvećim dijelom bili su u narodnooslobodilačkom pokretu, ali se postavlja pitanje kako to da u SKOJ-u nije bilo radničke omladine i đaka. Ovo pitanje je to značajnije kada se zna da su mnogi radnici, namještenici i učenici bili aktivni u izvršavanju mnogih pa i vrlo odgovornih zadataka.

Navedene organizacione i političke slabosti posljedica su prije svega kratkog postojanja i rada skojevskih rukovodstava kotarskog i općinskih komiteta. Većina njihovih članova bili su mladi i neiskusni, jer su na rukovodeće položaje dolazili pošto su stariji otišli u operativne jedinice. Nisu bili politički izgrađeni, niti su poznavali oblike, u prvom redu, ilegalnog rada. Međutim, to je bilo vrlo važno za ostvarivanje najvažnijeg zadatka koji je SKOJ imao, tj. za okupljanje omladine i drugih građana u borbu za oslobođenje zemlje.

Uz one na terenu, postojale su skojevske grupe i u vojnopozadinskim ustanovama. Tu ih je bilo šest i to u partizanskim stražama, vojnopartizanskim bolnicama, radnim jedinicama, radionicama i Rajonskom obavještajnom centru (ROC-u). Prema nepotpunim podacima, u njima je početkom decembra 1943. godine bilo oko 48 članova. Po nacionalnosti su 41 bili Srbi, 6 Hrvati i 1 Talijan. Od ukupnog broja samo su 3 bili radnici i 1 đak, a svi ostali bili su seljaci. Po spolu 28 su bili muškarci, a 20 žene⁶⁰.

Navedeni podaci pokazuju da je stanje u ovim grupama bilo slično onome na terenu. Jedina razlika je u tome što je u ovim organizacijama bilo više muškaraca, nego djevojaka. To također potvrđuje navedenu konstataciju da su muškarci, članovi SKOJ-a, odlazili u vojne formacije narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda.

Međutim, ako se uspoređuje rad ovih grupa s radom onih na terenu, uočiti će se znatne razlike. Prije svega, skojevske grupe u vojnopozadinskim ustanovama održavale su sastanke dva puta tjedno. Na njima su članovi proučavali organizaciona pitanja SKOJ-a, razne političke teme i raspravljali o radu članova, disciplini i primanju novih mladića i djevojaka u organizaciju. Članovi SKOJ-a bili su aktivni i u kulturno-prosvjetnom radu. Pisali su zidne novine, izvodili usmene i rukovodili analfabetskim tečajevima.

Skojevci su u vojnopozadinskim ustanovama bili primjer discipline u izvršavanju zadataka. Oni su time pozitivno utjecali ne samo na mlade, nego i na sav borački sastav ovih institucija.

Osnovno obilježje članova SKOJ-a bila je njihova aktivnost i spremnost za izvršavanje svih zadataka. Kod njih je postojala volja i borbeni elan s kojima su oni nadoknađivali svoju političku neizgrađenost i nedovoljno is-

⁶⁰ Gojko Vezmar: Pregled skojevskih organizacija i članova SKOJ-a od 1941. do 1945. godine na području općine Daruvar

kustvo. Zahvaljujući upravo tim kvalitetama, oni su tokom godine postigli znatne uspjehe u formiranju organizacija Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije. Kažemo znatne uspjehe zbog toga, što je Osnivački kongres ove masovne antifašističke organizacije mladih održan 27. i 28. XII 1942. No pogrešno bi bilo misliti da se na kotaru tek tada prišlo formiranju sveopće organizacije mladih. Prije USAOJ-a postojala je u nekoliko sela masovna omladinska organizacija pod nazivom Savez mlade generacije. Pošto ona na kotaru nije imala nikakvo rukovodstvo, a ni formiranih organizacija, pravilnije je o njoj govoriti kao o antifašističkom pokretu mladih. To ističemo zato što je krajem 1942. godine bilo malo sela u kojima omladina nije bila u narodnooslobodilačkom pokretu. Slično je bilo i u Daruvaru. Mladići i djevojke prikupljali su materijalnu pomoć za NOP i okupljali suradnike. Pisanjem parola i amblema narodnooslobodilačke borbe, raspačavanjem letaka i proglašenja što su ih izdavala razna rukovodstva NOP-a, oni su propagirali narodnooslobodilačku borbu i njene ciljeve.

Unapređivanju rada SKOJ-a i USAOJ-a u 1943. godini pridonijeli su I kongres USAOJ-a, zatim oblasno savjetovanje za Slavoniju, što je održano u Voćinu 17. i 18. III, i okružno savjetovanje SKOJ-a i USAOJ-a koje je 28. aprila održano u Bobarama.

Oblasnom savjetovanju u ime Kotarske organizacije SKOJ-a prisustvovali su: Anka Bujak, Ana Jakšić, Nikola Popović i Nikola Bjelajac⁶¹. Na njemu je analizirano stanje u SKOJ-u i među omladinom Slavonije, te je dogovoreno što će se činiti u vezi s izvršenjem zadataka što ih je usvojio Prvi kongres USAOJ-a. Naročito je ukazano na potrebu brzog formiranja samostalnih organizacija USAOJ-a.

Okružno savjetovanje konkretnije je raspravljalo o stanju u SKOJ-u i omladinskom pokretu na području okruga. Konstatiralo je da se zaostaje u organizacionoj izgradnji SKOJ-a i USAOJ-a, te je zaključilo da se odmah formiraju kotarski odbori USAOJ-a, te općinski komiteti SKOJ-a, općinski odbori USAOJ-a, skojevske grupe i organizacije USAOJ-a u selima i gradu.

Odmah poslije savjetovanja pristupilo se radu.

Kotarski odbor USAOJ-a formiran je u proljeće 1943. godine⁶². Činili su ga: Pero Kovačević, predsjednik, Desa Podunavac, Ljuba Glodić, Ana Kovačić i Nikola Popović⁶³. Broj članova ovog Odbora nije bio stalan nego je varirao. Krajem godine on je imao osam članova. Od toga su petorica bili muškarci, i tri djevojke. Po socijalnoj strukturi dvojica su bili radnici, dvojica seljaci, jedan đak, a trojica intelektualci. Po nacionalnoj pripadnosti bilo je 6 Srba i 2 Čeha.

Tokom godine formirani su u svim općinama općinski odbori (bilo ih je devet). Usporedo s tim, formirani su i mjesni odbori USAOJ-a gotovo u svim selima. Samo u pet sela i zaselaka nije bilo ovih organizacija. To su: Lipovac Majur, Ljudevit-Selo, Grižina, Končanica i Daruvarski Vinogradi. U 51 od-

⁶¹ Izvještaj Kotarskog komiteta KPH Daruvar Okružnom komitetu KPH Virovitica od 23. XII 1943, IHRPH, KP—125/1792

⁶² Nikola Bjelajac, n. n.

⁶³ Nikola Bjelajac: Izjava (arhiva autora)

boru, koliko ih je bilo na kotaru, nalazili su se 1.451 mladić i djevojka. Među njima bila su 1.063 Srbina, 179 Čeha, 131 Hrvat, 58 Nijemaca, 18 Mađara, 3 Talijana, 2 Slovaka i 2 Slovenca. Po socijalnoj pripadnosti u USAOH-u je bilo 1.435 seljaka, 10 radnika i 9 đaka, a po spolnoj strukturi 1.218 bile su djevojke i 238 muškarci⁶⁴.

Iako navedeni podaci pokazuju da je u USAOH-u bilo relativno bolje stanje nego u SKOJ-u, bar što se tiče nacionalne pripadnosti njegovog članstva, ono ipak nije bilo zadovoljavajuće. Ovakvu konstataciju ne može izmijeniti ni to što se u oružanim snagama NOP-a nalazio izvjestan broj hrvatske i češke omladine. Nedovoljna obuhvaćenost hrvatske, češke, kao i mađarske i njemačke omladine bila je osnovna slabost ove organizacije. Podaci o Socijalnom sastavu također pokazuju da se sa radnicima, đacima i namještenicima nije dovoljno radilo. Skojevska organizacija nije bila uporna u formiranju omladinskih organizacija u Daruvaru, iako su za to postojali uvjeti. Mnogi mladi radnici, namještenici i đaci ilegalno su radili za narodnooslobodilački pokret. Prikupljali su podatke o sastavu i naoružanju domobranskih, ustaških i njemačkih snaga u Daruvaru i Končanici, a prije nego što su kao uporišta bili likvidirani Sirač i Đulovac, i u njima su radili kao obavještajci NOP-a, prikupljali sanitetski i propagandni materijal, slali dobrovoljce u NOV i PO. Po kućama i plotovima su ispisivali parole NOP-a, rasturali letke i proglase, a pojedinci su se povezivali s domobranima, podoficirima i oficirima te su im omogućivali suradnju s NOPom. Ovakvih primjera bilo je i u Daruvaru, i u Siraču i Djulovcu.

Pod rukovodstvom KK KPH, Kotarski komitet SKOJ-a formirao je početkom maja Omladinsku udarnu grupu. Za komandira Grupe postavljen je Stevo Šironja, do tada član Partijske udarne grupe kojom je rukovodio Josip Hanzl. U Omladinsku grupu došlo je još boraca iz Hanzlove grupe, ali i skojevaca s terena. Imala je zadatak da osigurava omladinske skupove, akcije što su ih izvodili SKOJ i omladina i da hapsi i progoni protivničke špijune i dezertere. Osim toga, pripadnici Grupe održavali su omladinske sastanke na kojima su iznošenjem podataka o borbama popularizirali NOV među omladinom⁶⁵.

Tokom 1943. godine dolazi i do formiranja Pionirske organizacije. Do kraja godine formirano je 10 odbora u kojima je bilo 550 članova. Većina ovih organizacija nastala je u selima slobodnog teritorija. Pioniri su učili recitirati, polazili su partizanske škole, sabirali su poljoprivredne plodove, a neki su učili rukovati oružjem⁶⁶.

Intenzivnijem radu na formiranju pionirskih organizacija i radu s pionirima uopće, prišlo se tek u drugoj polovici godine. Zbog toga, kao i zato što ni odbori USAOH-a u selima nisu bili osposobljeni za samostalnu djelatnost, ni u ovoj aktivnosti nisu postignuti bolji rezultati. Međutim, podaci što smo ih naveli, ukazuju na to da je tokom 1943. godine znatno proširena baza narodnooslobodilačkog pokreta.

⁶⁴ Isto kao pod 61. (Podaci u izvještaju se ne slažu — p. p.)

⁶⁵ Nikola Bjelajac, n. n.

⁶⁶ Isto kao pod 61.

Broj organiziranih nije odgovarao stvarnom raspoloženju omladine i njenoj aktivnosti. Omladina je pod rukovodstvom skojevaca, te Kotarskog odbora USAOH-a, uzimala učešća u borbi. Skojevcima i članovima Partije rukovodili su omladinskim sastancima, održavali su im predavanja o narodno-oslobodilačkoj borbi, o tome tko su ustaše, četnici i šta je cilj okupatora. Oni su ih pokretali u akcije kao što su sakupljanje raznih predmeta za potrebe narodnooslobodilačke borbe, žetva, vršidba, berba voća i grožđa, vađenje krumpira, branje kukuruza i ubiranje drugih ljetina. U svim ovim akcijama sudjelovala je omladina cijelog kotara, a naročito ona koja je živjela na slobodnom teritoriju.

Naročita pažnja u radu s omladinom poklanjana je kulturno-prosvjetnom radu. U mnogim selima formirani su analfabetski tečajevi na kojima su nepismeni učili čitati i pisati. Među njima bilo je mladih, ali znatno više starijih građana. Usporedo s tim, u selima (oslobodenima) formirane su diletantske grupe i pjevački zborovi koji su pripremali i davali priredbe⁶⁷.

Aktivnost SKOJ-a i USAOJ-a dolazila je do izražaja naročito u vrijeme održavanja raznih proslava. Ove, kao i prošlih godina, slavili su se praznik rada 1. maja, godišnjica pokretanja narodnooslobodilačke borbe i oktobarske revolucije. Tim povodom držali su se narodni zborovi u Borkima i Bijeloj pa je u njima najvećim dijelom sudjelovala omladina. Rukovođena SKOJ-em, omladina je u selima na te dane organizirala priredbe i zabave, a u neoslobodenim mjestima i gradu pisane su po zgradama i plotovima parole, šireni leci i proglesi.

Skojevske grupe i organizacije USAOJ-a pripremali su i sakupljali darove koje su nosili njihovi predstavnici ranjenim i bolesnim partizanima u bolnice IV/1, IV/2, IV/3 i IV/4. Darovi su se sastojali od odijela, obuće, rublja, mesa, kolača, mliječnih proizvoda i drugih namirnica. Ova aktivnost koja je postepeno uzimala sve više maha, imala je velik moralno-politički značaj, a bila je duboko humana. Time se između boraca i omladine stvarala povezanost i sve veće povjerenje.

Iako su tokom godine postignuti znatni rezultati u formiranju skojevskih i omladinskih organizacija, ipak njihov utjecaj na omladinu nije bio onakav kakav je mogao biti. Naime, svijest omladine i njeno učešće u borbi išli su ispred političko-organizacione sposobnosti jedne i druge organizacije.

Zbog toga, a u cilju osposobljavanja SKOJ-a i USAOJ-a i još bržeg okupljanja omladine u narodnooslobodilački pokret Kotarski komitet KPH i Kotarski komitet SKOJ-a poduzimali su razne mjere. Oni su svakih deset dana održavali sastanke na kojima su raspravljali o političkoj situaciji, o organizacionim pitanjima SKOJ-a i USAOJ-a, o agitaciji i propagandi i kulturno-prosvjetnom radu. U Djulovcu i Bijeloj formirani su kursevi na kojima su osposobljavani članovi općinskih i kotarskih rukovodstava. Nakon završenog kursa njegovi polaznici vraćali su se u svoje organizacije. Komitetima i organizacijama dostavljane su brošure i drugi pisani materijali koje je član-

⁶⁷ Izvještaj Kotarskog komiteta KPH Daruvar Okružnom komitetu Virovitica od 30. I 1944, IHRPH, KP—P¹/1900

stvo izučavalo po grupama. Da bi organizacijama pružili što veću pomoć, komiteti su zaduživali svoje članove za rad u određenim selima. Tako se osiguravalo da organizacijama u njima pružaju pomoć oni koji u njima najbolje poznaju situaciju.

0 STANJU I AKTIVNOSTI U ORGANIZACIJI AFŽ-a

Tokom 1942. godine broj žena, koje su aktivno radile u narodnooslobodilačkom pokretu, bio je kud i kamo veći od broja organiziranih žena u AFŽ-u. Takvo stanje se nastavlja tokom cijele prve polovice 1943. godine. Istina, došlo je u tom pogledu do poboljšanja, ali stanje ni tada nije bilo zadovoljavajuće. Uostalom, to najbolje pokazuju slijedeći podaci. U izvještaju Povjerenstva CK KPH za Slavoniju i Srijem što ga je 9. II 1943. uputilo Centralnom komitetu KPH stoji da na teritoriju daruvarskog kotara ima samo 1 općinski i 13 seoskih odbora AFŽ-a. Izričito se kaže da kotarski odbor ne postoji⁶⁸.

U izvještaju Oblasnog komiteta KPH za Slavoniju, upućenog Centralnom komitetu KPH 17. III iste godine, navodi se da na kotaru Daruvar postoji Kotarski odbor i 21 mjesni odbor Antifašističke fronte žena⁶⁹.

Nakon dva mjeseca, tj. 22. V 1943, isti Komitet u svome izvještaju navodi da je stanje odbora AFŽ-a na području Daruvara ostalo nepromijenjeno⁷⁰.

Prema tome, od početka februara do kraja maja formirani su na kotaru samo Kotarski, jedan Općinski i četiri mjesna odbora.

No, ne samo da je u to vrijeme malo učinjeno na povećanju broja odbora nego se nije mnogo postiglo ni u učvršćenju organizacija. Mjesni odbori se gotovo nisu osjećali. Ženama su najčešće rukovodili članovi Partije ili pojedine aktivnije i iskusnije žene. Stanje se još više pogoršalo hapšenjem tajnice Kotarskog odbora AFŽ-a, jer on tada gotovo prestaje radom.

Iako za ovakvu situaciju u Antifašističkoj organizaciji žena snose odgovornost Kotarski komitet KPH, partijske organizacije i njihovi članovi, ipak su na to utjecale i opće prilike. Naime, krajem marta 1943. godine na snage NOV i PO Nijemci, ustaše i domobrani izvršili su ofenzivu do tada najvećih razmjera. Protivniku je uspjelo privremeno zagospodariti cijelim slobodnim teritorijem. Poslije ofenzive trebalo je sve vratiti u prijašnje stanje, tj. otkloniti njene posljedice. To je zahtijevalo dosta vremena pa se zato nije moglo pokloniti više pažnje organizacionim pitanjima. To je, dakle, jedan od bitnih razloga zaostajanja u organizacionoj izgradnji Antifašističke fronte žena.

Situacija se u drugoj polovici godine u mnogo čemu mijenja kada se

18. VIII 1943. formira novi Kotarski odbor. Predsjednica Odbora bila je Ana Jakšić. Odbor se sastojao od Izvršnog odbora i Plenuma. Izvršni odbor imao je tri članice koje su po nacionalnosti bile Srkinje. Dvije su po zanimanju bile seljanke, a jedna srednjoškolka. U Plenumu je bilo 13 članica. Po na-

⁶⁸ Grada, knj. IV, dok. br. 73, str. 171.

⁶⁹ Isto, dok. br. 173, str. 342.

⁷⁰ Isto, knj. V, dok. br. 150, str. 349.

cionalnosti 11 su bile Srпкиnje, a 2 Hrvatice. Po zanimanju 12 su bile seljanke, a 1 srednjoškolkica⁷¹.

S obzirom da je većina žena u Kotarskom odboru bila tek izabrana, one nisu imale potrebno iskustvo za ovaj rad. To se negativno odražavalo u radu organizacije. No, pojave nediscipline i neodgovornosti u radu postepeno su nestajale. Tome je pridonosio Kotarski komitet KPH koji je osigurao da u Kotarski odbor AFŽ budu kooptirane žene, članovi KP Ksenija Cvitković, Ljuba Duper i Ana Jakšić⁷².

Na kotaru je bilo 9 općinskih odbora, što znači da su postojali u svim općinama. Pošto su u njima, gotovo bez izuzetka svi članovi bili novi, njihov rad bio je još slabiji. Samo su se uspješnijim radom isticala četiri odbora. Oni su se redovno sastajali, njihovi su članovi obilazili seoske odbore i organizacije, prisustvovali njihovim sastancima te im tako pomagali u radu. Ostalih pet odbora bili su neaktivni, a to se odražavalo i u radu organizacija na njihovu području. Njihove članice najčešće su imale slabo političko obrazovanje. To su pretežno bile seljanke koje se do otpočinjanja narodnooslobodilačke borbe nisu bavile političkim radom. One su i tada najčešće pratile samo vijesti i radio izvještaje o stanju u Jugoslaviji i na frontovima.

Njihov rad svodio se pretežno na materijalno pomaganje narodnooslobodilačkog pokreta, na primanje partizana u kuću i na hranu. Sve što su znale o narodnooslobodilačkoj borbi bilo je saznanje da se treba boriti za uništenje okupatora i domaćih izdajnika. O AVNOJ-u, ZAVNOH-u, izgradnji novog društvenog poretka i odnosima koji će se tada izgrađivati među ljudima, znale su vrlo malo. Zbog svega toga općinski odbori nisu bili u mogućnosti da mjesnim odborima i organizacijama pruže efikasniju političku pomoć.

U tom vremenu formirano je u selima 26 novih organizacija, tako da je krajem 1943. godine na kotaru bilo 47 mjesnih organizacija AFŽ-a. U njima je bilo 2.300 žena od kojih su 1.585 bile Srпкиnje, 289 Hrvatice, 349 Čehinje, 23 Mađarice, 42 Njemice i 1 Ruskinja. Po zanimanju 2.226 bile su seljanke, 50 radnice, 21 domaćica i 2 intelektualke⁷³.

Po broju mjesnih organizacija i članova u njima Antifašistička fronta žena bila je najmasovnija politička organizacija. Ali, u pogledu političke aktivnosti, situacija je bila drugačija. To uostalom pokazuju i podaci koje smo naveli. Sve one slabosti koje su imale druge političke organizacije, imala je i AFŽ. Ni ona nije poduzimala sve potrebne mjere da bi okupila veći broj Hrvatice, Čehinja, Mađarica i Njemica. Isto tako, nije poklanjaj dovoljnu pažnju okupljanju radnica i službenica pa je to jedan od razloga što ih je tako malo bilo u organizaciji. Osim slabosti same organizacije, takvom stanju pridonosili su i neki drugi faktori. Radi se o tome da su u to vrijeme na hrvatsko stanovništvo još uvijek imale jak utjecaj vođe bivše Hrvatske seljačke stranke koji su mu stalno govorili da ne surađuje s partizanima, da

⁷¹ Izvještaj Kotarskog komiteta KPH Daruvar Okružnom komitetu Virovitica od 23. XII 1943, IHRPH, KP—125/1792

⁷² Spisak članova Kotarskog komiteta, općinskih komiteta i funkcionera u vanpartijskim organizacijama, članova K. P. IHRPH, KP—136/3073

⁷³ Izvještaj Kotarskog komiteta KPH Daruvar Okružnom komitetu Virovitica od 23. XII 1943, IHRPH, KP—125/1792

ne ide u ustaše i da treba čekati da se rat završi. Slično su govorili Česima i Madarima njihovi istaknutiji predstavnici, ranije pripadnici građanskih političkih stranaka. Njemačko stanovništvo bilo je još uvijek jednim dijelom pod utjecajem politike Trećeg Reicha, a najviše ih se nastojalo držati po strani od svih događaja.

Drugi značajan faktor koji je uvjetovao ovakvo stanje, bilo je političko nasljeđe od starih režima koje se svodilo na to da politika nije za žene. Koliko god je rat, a posebno narodnooslobodilačka borba, doprinosila da se takvo stanje prevlada, utjecaji starih shvaćanja bili su još vrlo jaki. Naročito to važi za situaciju u selu. Tome je u velikoj mjeri pridonosila i religija, a posebno kler, koji je u selima i gradu koristio sva sredstva da ženu zadrži u krugu porodice.

Politički nivo mjesnih organizacija i odbora bio je još niži nego općinskih. Nenaivke na rad u organizacijama, one su se ponašale onako kako su to zahtijevale prilike. Gotovo svu aktivnost svele su na prikupljanje pomoći za NOP. Šivale su i prale odjeću i rublje za potrebe Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda. Sakupljale su namirnice, posteljinu i drugo što je bilo potrebno vojnopartizanskim bolnicama. Sudjelovale su u obavljanju poljskih poslova pridonoseći time osiguravanju hrane za potrebe NOV i PO.

Tim i drugim aktivnostima, umjesto odbora, rukovodile su u selima najčešće pojedine žene. Ponekad je metod rada bila odluka koja se morala izvršiti. Takvih metoda rada bilo je najčešće tamo gdje su se predsjednice ili tajnice mjesnih odbora poistovjećivale s cijelom organizacijom te su sve ono što su činile, proglašavale općim interesom. Takvim radom gušila su se demokratska prava žena što je mnoge vrijeđalo. Zbog tih i drugih grešaka, znatan broj žena nije aktivno sudjelovao u radu organizacije.

Uklanjanju navedenih slabosti pridonijeli su u prvom redu formiranje Oblasnog odbora AFŽ-a za Slavoniju, zatim okružnih odbora i održana oblasna konferencija za Slavoniju nedaleko Voćina od 19. do 22. IX 1943. Na konferenciji je izvršena analiza stanja u Antifašističkoj fronti žena Slavonije, ukazano je na slabosti i propuste, a usvojeni su i određeni zadaci. Zaključeno je da se sređivanju i popunjavanju svih odbora mora pokloniti puna pažnja. Borba za pridobivanje svake žene za narodnooslobodilačku borbu istaknuta je kao jedan od najvažnijih zadataka. Konferencija je postavila zahtjev da se što hitnije priđe upoznavanju žena s ciljevima i zadacima narodnooslobodilačke borbe. Posebnu pažnju poklonila je ukazivanju na potrebu izgradnje bratstva i jedinstva svih naroda, u prvom redu između Hrvata i Srba. Pomoć oružanoj borbi i dalje je ostao jedan od najvažnijih zadataka.

Nakon konferencije zaključci su proradivani u Kotarskom i općinskim odborima te mjesnim organizacijama. Tome je naročito pridonio treći broj »Udarnice« u kojem se nalazilo više priloga u ulozi žene u borbi. Osim toga i »Glas Slavonije« je donosio priloge o tim pitanjima. Organizacijama su dostavljani i drugi materijali kao što su: »Žena u borbi«, »Vjesnik«, okružnice, dopisi i slično. Sve to, kao i povećanje pomoći odbora nižim organima i organizacijama, pozitivno su utjecali na stanje u organizacijama i pridonosili njihovoj izgradnji.

Tome su pridonijeli i partijski komiteti koji su najsposobnije žene komuniste određivali za rad u AFŽ-u. Znatna pomoć pružena je organizacijama slanjem žena na razne političke kurseve gdje su stjecale političko znanje i upoznavale se s iskustvima drugih. Po završetku kurseva vraćale su se na rad u organizacije.

RAZVITAK NARODNE VLASTI U VREMENU OD PRVOG DO DRUGOG ZASJEDANJA AVNOJ-a

Prvo zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, koje je održano 26. XI 1942, dalo je novi impuls razvitku narodne vlasti u Jugoslaviji. Narodnooslobodilački odbori formiraju se na cijelom oslobođenom teritoriju. U mnogim neoslobođenim selima i gradovima dolazi do formiranja ilegalnih NOO-a koji na svome području djeluju kao politički organi NOP-a, a brinu se i o mobilizaciji ljudstva za jedinice NOV i PO i prikupljanju najraznovrsnijih materijalnih priloga za potrebe narodnooslobodilačkog pokreta.

S pojavom AVNOJ-a nastao je prvi centralni organ narodne vlasti u Jugoslaviji. Iduće godine dolazi u svim jugoslavenskim zemljama do formiranja sličnih vijeća. U Hrvatskoj je 13. VI 1943. formirano Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske koje je 14. istog mjeseca donijelo Poslovnik o radu narodnooslobodilačkih odbora. Njime je regulirano pitanje organiziranja NOO-a na području Hrvatske. U Poslovniku se pored ostalog navodi: »Seoski i općinski NOO-i mogu imati, i to: 3—5, a općinski od 5—7 članova (a najmanje 3), gradski mogu imati najmanje 7 članova, kotarski i okružni mogu imati do 30 lica. Uži odbor kotarskog NOO-a može imati 3—5 lica (a najmanje 3), dočim okružni 5—9, a najmanje 5, već prema potrebi i veličini posla i teritorije . . .

. . . NOO-i donose odluke na sjednicama. Sjednice su dužni održavati: Okružni jedanput u 14 dana, i to jedanput izvršni, a drugi put plenum NOO-a; kotarski i okružni (treba općinski — p. p.) NOO-i najmanje jedanput nedjeljno, seoski dva puta nedjeljno. Osim redovnih odborskih sastanaka dužni su NOO-i održavati savjetovanja i na tim savjetovanjima treba da budu prisutni svi članovi plenuma okružnog NOO-a . . .

... U vezi sa zadacima, koje NOO-i imaju, određuje naredba o izborima NOO-a, (II. S 2—10) da NOO-i imaju stvoriti slijedeće sekcije:

- a) Upravno-administrativni odsjek . . .
- b) Gospodarski odsjek . . .
- c) Prometni odsjek . . .
- d) Zdravstveni odsjek . . .
- e) Socijalni odsjek . . .
- f) Propagandni odsjek . . .
- g) Prosvjetni odsjek . . .⁷⁴«

⁷⁴ Ferdo Čulinović: Stvaranje nove jugoslavenske države, Zagreb, 1959, str. 136.

Dakle, ovi i drugi propisi i okružnice predstavljali su, uz one što su ih izdavali AVNOJ i Vrhovni štab NOV i POJ, osnovicu za formiranje i rad narodnooslobodilačkih odbora. Za Slavoniju razrađivao ih je najprije Inicijativni, a od jeseni 1943. godine Oblasni NOO Slavonije. O svemu tome on je davao uputstva okružnim, a ovi kotarskim NOO-ima. Svaki kotarski NOO bio je dužan da se brine o razvitku općinskih i seoskih odbora na svome području.

Prvi dokumenat jednog od rukovodećih tijela narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji, nakon održavanja Prvog zasjedanja AVNOJ-a, koji se odnosi na narodnooslobodilačke odbore, jeste Okružnica Povjerenstva CK KPH za Slavoniju i Srijem, objavljena 4. I 1943. Ona predstavlja preciznu razradu uputstava za pripremu i provođenje izbora za NOO-e. Obzirom da su pripreme za izbore u ratnim uvjetima predstavljale značajnu političku aktivnost, potrebno je da im se pokloni odgovarajuća pažnja.

Iz Okružnice se vidi da se za izborne pripreme predviđalo duže vrijeme, najmanje nekoliko mjeseci. Njom se tražilo da se prikupe podaci o broju narodnooslobodilačkih odbora i odbornika. Insistiralo se na tome da se o kandidatima za odbornike prikupe potrebni podaci i da se vidi da li su na strani narodnooslobodilačke borbe. Obavještavalo se podređene organe da kandidati ne moraju biti samo komunisti, nego da to mogu biti svi rodoljubi, članovi bivših građanskih političkih partija HSS i SDS, ako su na strani NOP-a. Zahitjevalo se da se utvrdi štetnost i neprijateljsko djelovanje pojedinih odbornika koji su se kao neprijatelji ubacili u NOP s namjerom da mu nanesu štetu i da se kao takvi raskrinkaju pred narodom.

Okružnicom se tražilo da se Povjerenstvu pošalju spiskovi onih koji se predlažu za članove općinskih i kotarskih izbornih komisija. To znači da je Povjerenstvo predložilo da se za izbore svih NOO-a formiraju izborne komisije koje su imale zadatak da obave sve organizaciono-tehničke pripreme izbora. Predlagalo se da članovi komisija budu poštene i ugledni građani koji kao učesnici NOP-a trebaju osigurati da se za kandidate mjesnih, općinskih i kotarskih NOO-a predlože najaktivniji i najugledniji građani. Polazilo se od toga da predlaganje takvih građana može pridonijeti masovnom izlasku naroda na izbore i da će to pridonijeti širenju i jačanju NOP-a.

Okružnicom se predlagalo održavanje predizbornih sastanaka u svim selima i zaseocima. Na njima je trebalo da se govori o narodnooslobodilačkoj borbi, AVNOJ-u, izdajničkoj ulozi četnika, ustaša, reakcionarnog dijela vodstva HSS-a, o potrebi odlaska u narodnooslobodilačku vojsku, potrebi da se ni jedno zrno žita ne smije dati okupatoru i o izdajničkoj ulozi izbjegličke vlade u Londonu.

U Okružnici su isticane parole »Svi u partizane«, »Sve za partizanski front«, što znači da je trebalo tražiti mogućnosti da se sve snage usmjere u borbu protiv okupatora i domaćih izdajnika.

Njome su određivani zadaci svim političkim organizacijama. SKOJ i AFŽ imali su posebnu ulogu. Najvažnija njihova zadaća bilo je provođenje političkih priprema za izbore. Osim njih, zadatke istog sadržaja dobile su vojno-pozadinske ustanove, partizanski odredi i jedinice NOV⁷⁵.

⁷⁵ Građa, knj. IV, dok. br. 6, str. 17—22.

Nakon što je primljena u Kotarskom komitetu, Okružnica je umnožena i poslana u osnovne organizacije Partije, SKOJ-a i AFŽ-a. Neposredno nakon toga prišlo se provođenju zadataka koji su njome postavljeni. Ta aktivnost postajala je svakim danom sve veća, a trebala je završiti izborima koji su bili određeni za 14. III 1943. godine⁷⁶.

Okružni komitet KPH Nova Gradiška uputio je 16. III dopis kotarskim komitetima KPH o načinu provođenja izbora za općinske i kotarske odbore. U njemu se navodi da poslije seoskih izbora treba održati sjednicu općinske izborne komisije i na njoj odrediti dan kada će se održati izbori za općinski NOO. Njime je određeno da se izbori za općinske i kotarske odbore održe

21. III. No, s obzirom na situaciju, napomenuto je da se treba prilagoditi postojećoj situaciji. Predviđalo se da se izbori održe na masovnim zborovima naroda, s tim da se komiteti pobrinu da na njima sudjeluje što veći broj građana. Na tim zborovima trebalo je najprije održati govore o značaju izbora i političkoj situaciji u zemlji, a zatim je trebalo prići glasanju. Tražilo se da u glasanju sudjeluju i muškarci i žene. Na zboru je trebalo voditi zapisnik u kojem bi se navelo koliko je stanovnika učestvovalo u glasanju d rezultata glasanja.

Na općinskim izbornim konferencijama trebalo je birati delegate za kotarske NOO-e, koji su imali zadatak da kasnije na kotarskoj izbornoj konferenciji biraju kotarski odbor iz čijih se redova bira izvršni odbor s najmanje tri člana i odredi njegovo sjedište.

Nakon svega toga sav izborni materijal trebalo je dostaviti Štabu III operativne zone⁷⁷.

I ovaj dopis Okružnog komiteta KPH Nova Gradiška pokazuje da su političke i vojne institucije u Slavoniji striktno primjenjivale Naredbu Vrhovnog štaba NOV i POJ o provođenju izbora za NOO-e.

No, zbog njemačko-ustaške ofenzive koja je u Slavoniji počela 20. III 1943., nije u to vrijeme bilo moguće provesti ove i druge naredbe.

Tada, dakle u vrijeme priprema za izbore, na kotaru postoji Kotarski NOO i za 60 sela i zaselaka 49 mjesnih narodnooslobodilačkih odbora⁷⁸. Na oslobođenom teritoriju, pa i u jednom broju poluoslobođenih sela, NOO-i su legalno djelovali. U uporištima, kao i selima u koje su češće dolazile protivničke snage, NOO-i su bili ilegalni. Neki od njih nalazili su se u svojim mjestima, a bilo je i takvih čiji se jedan broj članova NOO-a nalazio na slobodnom teritoriju te su odatle rukovodili radom NOO-a. Članovi NOO-a iz uporišta povremeno su se sastajali s onima koji su bili vani, te su se, dogovorivši se o radu i zadacima, vraćali u svoja sela i nastavljali radom.

U vremenu u kojem je trajala ofenziva, rad NOO-a se sveo na sakrivanje i ishranu stanovništva koje je napustilo sela oslobođenog teritorija te se pred neprijateljem povuklo u šume. Svi NOO-i ostali su za vrijeme trajanja ofenzive s narodom. Oni su na neoslobođenom teritoriju provodili izbore i sakupljali pomoć za narodnooslobodilačku borbu. To im je bilo olakšano

⁷⁶ Isto, dok. br. 95, str. 205.

⁷⁷ Isto, dok. br. 140, str. 324. i 325.

⁷⁸ Građa, knj. IV, dok. br. 143, str. 341.

time što su neprijateljske snage, koje su tu inače stalno boravile, bile u borbama na oslobođenom teritoriju.

Nakon ofenzive u kojoj su domobranske, ustaške i njemačke jedinice spalile mnoga sela, odvele stoku, inventar i dijelom poljoprivredne proizvode koji nisu bili spremljeni u skloništa, odbori su uz pomoć vojnopozadinskih ustanova prišli izgradnji popaljenih kuća i gospodarskih zgrada. Povezivali su se s NOO-ima na neoslobođenom području, preuzimajući namirnice i druge potrepštine te su ih dijelili narodu koji je stradao u toku ofenzive.

Kao i prije ofenzive, tako su i poslije nje NOO-i nastavili izvršavati razne zadatke. Radili su na provođenju mobilizacije za oružane snage NOP-a. Međutim, rezultati ovog rada nisu bili zadovoljavajući. Ako se izuzmu sela kao što su Gornji Daruvar, Stražanac, Imsovac, Trojeglava, Uljanik, Duhovi i još neka iz kojih je tokom proljeća i ljeta u partizane dobrovoljno otišao veći broj muškaraca, u prvom redu mladića, ostala sela podbacila su u izvršenju ovog zadatka. To se u prvom redu odnosi na sela koja je nastavalo njemačko, mađarsko, a jednim dijelom češko i hrvatsko stanovništvo. Razlozi za takvo stanje bili su u nedovoljnom političkom radu komunista i političkih organizacija s jedne i još uvijek dosta snažnom utjecaju mačekovaca i raznih građanskih političara s druge strane.

Tokom druge polovice aprila odbori su zajedno s političkim organizacijama vršili pripreme za proslavu 1. maja. U oslobođenim selima spremale su se priredbe i svečani skupovi, a u neoslobođenima i gradu aktivisti su ispivali parole po zidovima i plotovima. Simpatizerima su dostavljali prvomajске proglašene ili drugi propagandni materijal, a drugima su tajno u kuće i dvorišta stavljali radio-vijesti, proglašene i letke.

U povodu proslave 1. maja štab III operativne zone naredio je svim podređenim jedinicama da u selima, u kojima se zateknu na taj dan, izvrše defile svojih jedinica i da se uključe u zborove i proslave zajedno s narodom.

Tokom maja održani su izbori za Kotarski narodnooslobodilački odbor. Izbor je izvršen na zboru delegata koji su izabrani na općinskim izbornim konferencijama, a održan je 3. V 1943. u Donjim Borkima. U Kotarski NOO izabrani su:

1. Simo Stjepanović iz Donjih Borka za predsjednika,
2. Tomo Kragujević iz Velikih Bastaja za tajnika,
3. Pavle Stjepanović iz Škodinovca za člana,
4. Đorđe Relić iz Bijele za člana i
5. Antun Drašner iz Uljanika za člana⁷⁹.

Pet općinskih narodnooslobodilačkih odbora formirani su tokom maja i juna 1943. godine. U njima nije bio isti broj članova. Najmanje ih je bilo tri, a najviše deset. Iako je u njima bilo članova Partije koji su imali iskustva u političkom radu, ipak je rad u njima sve do jeseni bio dosta slab. Nedovoljna aktivnost, kao i greške što su ih činili, bili su posljedica nedovoljnog iskustva u radu. Najbolje je radio Općinski NOO Bijela. Za to je postojalo nekoliko razloga, ali su tri bila najvažnija. Prije svega izabrani odbornici većinom su bili politički radnici s dužim stažem pa su poznavali zadatke i ob-

⁷⁹ Savo Velagić, n. n., str. 118.

Simo Stjepanović

like rada. Osim toga, u mnogim poslovima ovaj ONOO oslanjao se na razne institucije vojne pozadine kojih je bilo u mnogim selima na njegovom području. Na kraju, područje općine Bijela ustaničko je područje pa je njegovo stanovništvo velikim dijelom bilo već više od jednu i pol godinu u NOP-u.

Osim njega, brže su se u radu snašli općinski odbori Podborski Batinjani i Imsovac.

U gradu tada djeluje ilegalni NOO što ga je formirao Josip Vojaček. U njemu su bili: Franjo Doležal, dr Aleksandar Vondraček i Vaclav Častek⁸⁰.

Sredinom godine na kotaru je bio 51 seoski NOO⁸¹.

Daljnje jačanje NOO-a privremeno prekida neprijatelj ofenzivom na slobodnu teritoriju u julu 1943. godine. U njoj su učestvovala samo njemačke jedinice i dio XIII legionarske takozvane Handžar divizije. Protivnik je napao slobodni teritorij s jakim snagama koje su bile potpomognute velikim brojem tenkova i artiljerijskog oružja. Namjera mu je bila da uništi jedinice NOV i PO, ali i sve što je bilo na slobodnom teritoriju. Mislio je da će uništenjem materijalne baze NOP-a pridonijeti njegovom bržem razbijanju. U toj ofenzivi protivnik je do temelja uništio sela Borke i Zaile. Svu stoku koju je našao, odveo je sobom. Uništavao je alat, kosio nezrelo žito i dr. U selima Mala Vrijeska, Veliki Bastaji, Batinjani i još nekima hapsio je stanovništvo te ga je otpremao u logore i na prisilni rad. Po hrvatskim i češkim selima

⁸⁰ Milka Balaž, n. n.

⁸¹ Građa, knj. V, dok. br. 150, str. 348.

hvatao je vojne bjegunce pa ih je otpremao u uporišta gdje su saslušavani i kažnjavani⁸².

I u tim uvjetima NOO-i nisu prestajali radom. Dapače, od njih se tada tražilo još više nego obično. Na slobodnom teritoriju oni su vodili brigu o narodu i nastojali da ga sačuvaju od neprijatelja. Rukovodili su zbjezgovima naroda u kojima je bilo najviše žena i djece. Brinuli su se za ishranu toga naroda, osiguravali su liječničku pomoć bolesnima i ranjenima. Zajedno s komandom Područja i Štabom Daruvarskog partizanskog odreda spremali su inventar radionica, ranjenike i bolesnike iz vojnopartizanskih bolnica u podzemne bunkere. Kamufilirali su bunke, skloništa hrane i drugih proizvoda. Stoku, kako vojnu, tako i onu koju su seljaci bježeći pred neprijateljem vodili sa sobom, sklanjali su na najsigurnija mjesta, određujući ljude koji će je čuvati i hraniti sve dok se ofenziva ne završi.

Nedugo poslije toga došlo je vrijeme žetvi. Štab Korpusa je u zajednici s Oblasnim komitetom KPH za Slavoniju i Inicijativnim oblasnim NOO-om izradio plan žetve i vršidbe i plan zaštićivanja ovih radova od upada protivničkih jedinica u krajeve u kojima će se oni obavljati. S tim u vezi Štab II korpusa je 20. VII izdao Naredbu podređenim jedinicama u kojoj se navodi: »Dani žetve su tu. Naš se narod mora koristiti plodovima svoga truda i znoja, a nikako okupatori i narodni izrodi, koji se već nedjeljama pripremaju da opljačkaju naš narod i da požanju plod za koji se je on mučio. Borba za žetvu bit će krvava u kojoj će naš narod morati pokazati ratnu brzinu i napore, izvršiti temeljite pripreme za žetvu i dragoceni plod brižljivo spremati.

Da bi to naš narod uspešno izveo, da bi se izbegle prošlogodišnje greške i sprečilo svim silama i sredstvima neprijatelju da ne dobije ni jedno zrno, mi moramo izvršiti svetu dužnost koju domovina pred nas postavlja, a to je:

1. Osigurati sve prilaze neprijatelja na naš oslobođeni teritorij prema rasporedu jedinica kako je to niže navedeno.
2. Sve jedinice na svojim sektorima trebaju se povezati sa NOO-ima i ostalim ustanovama i organizacijama, kako bi im pružili pomoć radnih ruku gdje je to potrebno, a kako je to predviđeno ranijim uputstvima i naredbama ovog Korpusa. To isto treba učiniti i sa komandama područja, koje će u tu svrhu upotrebiti sve raspoloživo ljudstvo.
3. Sva stručna lica koja znaju raditi sa vršaćim mašinama, treba staviti na raspoloženje Oblasnom NO-u, kako bi ih on mogao rasporediti na onim sektorima gdje se oskudeva u takvim licima. Pomenuti drugovi vратиće se u svoje jedinice odmah posle vršidbe.
4. Sve vršaće mašine sa neoslobođenog teritorija, koje se mogu, treba dovući na oslobođeni teritorij.
5. Sav rad treba organizirati u skladu ratnog tempa, kako bi se žetva i vršidba čim prije dokrajčile. Ako iziskuje potreba — što će na nekim sektorima sigurno biti — onda treba da se radi i noću. Naročito će se iziskivati potreba noćnog rada pri izvlačenju žita sa terena koji još stoji pod kontrolom neprijatelja, kao npr. Požeška kotlina, neki delovi Bilogore, daruvarskog sreza i Posavine.

⁸² Isto, dok. br. 162, str. 459. i 460.

6. Izvršiti rekviziciju tegleće marve, konja i kola, od narodnih izdajnika za potrebe intendanture Korpusa, komande područja i seljaka.

7. Štabovi brigada i odreda u sporazumu sa komandama područja nastojati će da se što više žita izvuče iz neprijateljskih salaša i majura na oslobođeni teritorij za potrebe naše vojske. Isto tako da se konfiskuje sva letina narodnih izdajnika, koji su izbegli iz svojih sela pred narodnim sudom. Ukoliko se takva imanja ne mogu izvesti, a neprijatelj ima istu namjeru, onda ih treba spaliti.

Da bi se taj posao mogao izvršiti, štabovi brigada i odreda raspoređiće svoje bataljone kako slijedi:

Daruvarski odred:

Bataljoni ovog odreda kontrolisaće vrata na putu prema Daruvaru i Baštajima. Oni će stalno rušiti prugu Pakrac — Daruvar — Djulaves. Jedan bataljon treba stalno da upada u daruvarski srez, tj. u sela zapadno od Bijele i time uznemiravati neprijatelja.

Neka se ne shvati bukvalno čuvanje žita i kontrolisanje terena po sektoru, a kako je to gore navedeno, već će se najbolje kontrolisati teren, očuvati i pokupiti ovogodišnju žetvu na taj način, što će se upadati u pozadinu neprijatelja, rušiti ceste i pruge, pripucavati na neprijateljske bunkere u uporištima i na taj ga način uznemirivati . . .⁸³

Citirani tekst nesumnjivo pokazuje da su vojne i političke institucije NOP-a imale razrađen plan za žetvu i spašavanje ljetine. Osim toga iz njih se vidi da je plan načinjen u zajednici s NOO-ima.

Uzimajući u obzir sve okolnosti u kojima su radili NOO-i, kao i rezultate koje su postigli, može se zaključiti da su oni u osnovi izvršili zadatke u pogledu žetve i vršidbe. Oni su uz pomoć drugih institucija NOP-a spremili u skladišta znatne količine poljoprivrednih proizvoda.

Od augusta do početka decembra bilo je u Slavoniji nekoliko događaja koji su bili od velikog značenja za razvitak narodne vlasti. To se prije svega odnosi na proglašavanje Oblasnog narodnooslobodilačkog odbora za Slavoniju koji je upućen pristašama bivše HSS. U njemu se govori o zajedničkoj ulozi Pavelića i ustaša, reakcionarnoj politici Vladka Mačeka i dijela vodstva bivše HSS koji ga je u takvoj politici slijedio. Oblasni NOO pozvao je njime hrvatske seljake da pristupaju Narodnooslobodilačkoj fronti, da se ne odazivaju pozivima u domobranstvo i da se pridružuju NOP-u.

Proglas je širen i u selima daruvarskog kotara, naročito u onima u kojima je utjecaj HSS-a bio jači. Proglas, veze s prvacima stranke u selima, razgovori s utjecajnijim pristašama stranke, sastanci s narodom na kojima se govorilo o izdajničkoj ulozi Mačeka i dijela vodstva bivše HSS pridonijeli su bržem opredjeljivanju hrvatskog seljaštva za NOP. Na to su utjecale opće prilike i odnos zaraćenih snaga u Evropi u to vrijeme.

Da bi se ovaj proces što više intenzivirao, prišlo se pripremanju konferencije pristaša bivše HSS iz cijele Slavonije. Pripreme su trajale više od mjesec dana, a potom je u Voćinu 26. IX održana konferencija. Na njoj su

⁸³ Grada, knj. VI, dok. br. 163, str. 467.

predstavnicima HSS-a iz svih kotara Slavonije razmotrili političku i vojnu situaciju u zemlji, a posebno u Slavoniji. Bilo je govora o ulozi i značenju Jedinствene narodnooslobodilačke fronte, o AVNOJ-u i ZAVNOH-u, narodnooslobodilačkim odborima, o ustašama i četnicima te izdajničkoj vladi u Londonu. Na kraju konferencije prisutni su usvojili proglas koji glasi:

»I. Osuđujemo sve one koji su na bilo koji način pomagali dolazak okupatora i njihovog slugu Pavelića. Nadalje, isto tako i sve one a naročito pristaše HSS-a, koji su i koji još i danas na bilo koji način pomažu održanje i produženje krvavog ustaškog režima.

II. Osuđujemo također pokvarenu gospodu, kao i sve one »prvake« HSS-a koji su, i koji još i danas preporučuju hrvatskom narodu »politiku čekanja«. Ovakova politika čekanja, da ju je hrvatski narod slušao, dovela bi ga u budućnosti — kako unutar zemlje, tako i pred cijelim svijetom — u bezizlaznu situaciju fizičkog i gospodarskog uništenja sa strane velikosrba, a posebice četnika.

III. Osuđujemo također i one Hrvate, a naročito pristaše HSS-a, koji na bilo koji način pomažu velikosrbsku, takozvanu jugoslovensku izbjegličku »vladu«. Ovo zato, jer su svojim sudjelovanjem u toj »vladi« pomagali 20-godišnje tlačenje hrvatskog a naročito seljačkog naroda, a isto tako stvarali teren za povratak te vlade, bolje rečeno četničkog generala zloglasnog Draže Mihajlovića, koji radi na uništenju hrvatskog naroda, isto tako kao i ustaše na uništenju srpskoga naroda.

V. Pozivamo sve prave »domobrane«, koji se još nalaze u Pavelićevom domobranstvu (domobrane, dočasnike i časnike), sinove hrvatskog naroda, da odmah pređu s oružjem u ruci u redove pravog narodnog domobranstva t. j. u redove Narodno-oslobodilačke Vojske, da na taj način ubrzaju oslobodjenje svoga naroda od okupatora i njegovih slugu, i da spriječe daljnje uništavanje naše narodne imovine.

VI. Pozivamo sve Hrvate, a naročito pristaše i funkcionere Hrvatske seljačke stranke, koji još do danas nisu stupili u redove Jedinствene Narodno-oslobodilačke Fronte Hrvatske na čelu sa ZAVNOH-om, da stupe u njene redove i da pomažu Narodnooslobodilački pokret. Svi oni koji su sposobni za borbu neka stupe u redove Narodnooslobodilačke vojske, a koji to nisu, neka je pomažu na bilo koji način. Treba već jednom shvatiti, da ćemo naše živote i domove očuvati, našu samostalnost izvojevati, samo sa oružjem u ruci...⁸⁴«.

Nakon konferencije, proglas je umnožen i razaslan u sve kotare Slavonije. Veći broj primjeraka stigao je i u hrvatska i češka sela daruvarskog kotara. U vezi s tim u selima su održavani sastanci na kojima su prisutni iznosili svoja mišljenja. Konferencija i proglas pridonijeli su s jedne strane bržem opredjeljivanju hrvatskih seljaka za NOP, ali s druge strane pojačanoj kampanji Mačekovih pristaša protiv lijevo opredijeljenih pristaša HSS-a. Na području Daruvara njih je predvodio Mijo Ipša, koji je imao vezu ne samo s rukovodećim ljudima bivše HSS u Zagrebu, nego i s nekim ustaškim funkcionerima. Njegova aktivnost osjećala se na cijelom kotaru, a naročito u nekim

⁸⁴ Isto, knj. VIII dok. br. 158, str. 465—471.

hrvatskim selima na sjeveroistočnom dijelu. Oni su nagovarali svoje ljude da ulaze u NOO-e i političke organizacije NOP-a te da u njima provode Mačekovu politiku. To je prema tome pridonosilo bržoj diferencijaciji gradana za ili protiv NOP-a.

Tokom septembra došlo je do nekih organizacionih promjena koje su se odrazile na rad i razvitak NOO-a. Prva od njih bilo je formiranje novog okruga Virovitica u koji je unišilo i područje kotara Daruvar. Samim tim Daruvar je izašao iz okruga Nova Gradiška. Ova reorganizacija povoljno se odrazila i na rad NOO-a jer je sjedište novog Okružnog odbora bilo na Bilogori, tj. u neposrednoj blizini Daruvara. Time je omogućena neposredna veza između Kotarskog i Okružnog NOO-a, a to je pridonijelo boljem radu NOO-a uopće.

Drugi značajan događaj bilo je savjetovanje okružnih NOO-a, koje je održano 18. i 19. IX 1943. Savjetovanje je održano u Voćinu, a bavilo se problemima koji su se javljali u radu NOO-a. Konstatirano je da NOO-i još uvijek nisu postali pravi organi narodne vlasti i da ne vrše onu političku funkciju koju imaju kao sastavni dio jedinstvene narodnooslobodilačke fronte. To drugim riječima znači da oni tada još nisu bili politički predstavnici cijelog naroda. To tim prije što u nekim selima, u prvom redu na neoslobodenom teritoriju, neki NOO-i nisu radili. Slična situacija bila je i u gradovima u kojima su bile stacionirane protivničke vojne jedinice. Nije postojala dovoljna povezanost između NOO-a oslobođenog i neoslobodenog teritorija, kao i između nižih i viših organa narodne vlasti. Konstatirano je da su se u neke mjesne NOO-e uvukli neprijateljski elementi koji su kompromitirali rad NOO-a. Raspravljalo se i o tome da u Slavoniji nije dovoljno populariziran ZAVNOH zbog čega o njemu i njegovoj ulozi ne zna dovoljno ne samo narod, nego ni mnogi članovi NOO-a. Raspravljalo se o raznim problemima iz oblasti privrede, o izgradnji popaljenih sela, prosvjeti, zdravstvenim i socijalnim problemima⁸⁵.

Iako se neke od konstatacija nisu odnosile i na daruvarski kotar, ili bar ne u potpunosti, ipak je utjecaj savjetovanja za daljnji rad NOO-a bio vrlo značajan. Neposredno poslije savjetovanja, Kotarski NOO održao je sjednicu na kojoj se raspravljalo o provođenju zaključaka koje je usvojilo savjetovanje. Poslije toga sastanke su održali svi općinski i mjesni NOO-i. Na njima se raspravljalo o stanju i radu NOO-a d o primjeni zaključaka savjetovanja. Ukazivano je na probleme i propuste, te su usvajani zaključci koji su se odnosili na konkretnu situaciju.

S obzirom da je tokom jeseni trebalo ubrati plodove sa mnogih napuštenih posjeda, NOO-i su za taj rad trebali izvršiti opsežne pripreme. Neophodno je bilo da se povadi krumpir, obere kukuruz, povadi repa i razno povrće te da se ozimim usjevima zasiju što veće oranične površine. Naročito je to bilo aktualno u selima iz kojih su ustaše i okupator otjerali stanovništvo u logore i u onima koje je napustilo njemačko i mađarsko stanovništvo. Ti zadaci bili su istovremeno glavni zadaci NOO-a u to vrijeme. Zahvaljujući pomoći omladine, žena i vojnopozadinskih ustanova, oni su u osnovi izvršeni.

⁸⁵ Grada, knj. VII, dok. br. 133, str. 391—398.

Kao posljedica svega toga sredinom novembra u skladištima daruvarskog područja nalazilo se: 127.134 kg pšenice, 5.876 kg zobi, 89 kg ječma, 1.195 kg graha, 16.838,50 kg krumpira, 1.148 kg brašna, 1.650 kg kukuruza i manje količine drugih namirnica⁸⁶.

Prema tome NOO-i su pridonijeli da je za potrebe NOP-a u idućoj zimi i proljeću osiguran minimum živežnih namirnica. Dodaju li se tome sačuvane brojne svinje i goveda te ono što su NOO-i pomogli seljacima da uberu i sakriju od ustaša i okupatora, može se reći da su time bili stvoreni osnovni preduvjeti za vođenje narodnooslobodilačke borbe do druge godine.

Kotarski NOO uputio je 20. X poziv službenicima Kotarske oblasti u Daruvaru da napuste posao u uporištu i da se stave na raspolaganje Kotarskom NOO-u. Iako je proglas imao u prvom redu političku namjenu, on je bio zasnovan i na čisto praktičnim razlozima. Naime, rad Kotarskog NOO-a bio se tada već toliko razvio da su za njegovo uspješnije funkcioniranje bili potrebni stručni radnici. Naravno, pozivani su oni koji se nisu ogriješili o interese naroda.

Nešto kasnije NOO-i su organizirali kampanju za sakupljanje odjevnih predmeta, inventara, stočnog fonda i drugih potrepština za narod slobodnog teritorija koji je nastradao tokom posljednje ofenzive.

Te i neke druge akcije angažirale su većinu stanovništva na kotaru. NOO-i su zajedno s političkim organizacijama i vojnom pozadinom bili organizator te aktivnosti te su time ostvarivali dvostruku funkciju. S jedne strane oni su izvršavali konkretne zadatke, a s druge su se kroz taj rad njihovi članovi osposobljavali da što bolje vrše funkcije na koje su izabrani.

Krajem novembra u skoro svim selima djelovali su mjesni NOO-i. Jedan broj ih je radio ilegalno ii to samo u selima u neposrednoj okolici Daruvara u koja su svakog dana dolazile neprijateljske jedinice. U većini sela oni tada rade javno.

Uz 54 mjesnih, na kotaru je djelovalo 9 općinskih NOO-a. Kotarski narodnooslobodilački odbor sastojao se iz Plenuma i Izvršnog odbora. Plenum se sastojao od 24 člana, a pojedini članovi su bili iz svih općinskih, a i nekih mjesnih NOO-a. No, osim njih bilo je i drugih građana, prvenstveno onih koji su se isticali svojim radom i ugledom. O tome se naročito vodila briga jer su aktivnost i ugled odbornika mobilizatorski djelovali na narod. Osim toga vodilo se računa da u njemu bude odgovarajuća nacionalna i socijalna zastupljenost odbornika. Također se nastojalo da u Plenumu bude što veći broj žena i omladine.

Svi ti kriteriji primjenjivani su i na Izvršni odbor, koji je djelovao ne samo putem sjednica, što je bilo karakteristično u velikoj mjeri i za Plenum, mada su i njegovi članovi stalno djelovali u selima i kraju u kojem su bili izabrani, nego je svaki član imao odgovarajući resor. Pored predsjednika i potpredsjednika u Izvršnom odboru bili su resori za poljoprivredu, šumarstvo, trgovinu i zanatstvo i prosvjetu.

Pri Kotarskom NOO-u postojao je sud koji su sačinjavala tri člana.

U mjesnim i općinskim odborima na kotaru bila su 342 odbornika od ko-

⁸⁶ Građa, knj. VIII, dok. br. 168, str. 461.

jih su 323 bili muškarci a 19 žene. U njima je bilo 178 Srba, 36 Hrvata, 84 Čeha, 4 Slovenca, 18 Mađara i 22 Nijemca. Po socijalnoj pripadnosti najviše je bilo seljaka i to 293. Radnika je bilo 21, a obrtnika 29. Iz izvještaja Kotarskog komiteta KPH što ga je 23. XII uputio Okružnom komitetu Virovitica vidi se da je po nacionalnom sastavu na kotaru tada bilo 20 srpskih, 4 češka, 2 hrvatska i 2 njemačka NOO-a, dok je mješovitih odbora bilo 2⁸⁷.

Podaci koje smo naveli pokazuju da je u odborima bio mali broj predstavnika hrvatske nacionalnosti. Jedan od razloga tome je sektaštvo jer je odnos broja odbornika prema učešću hrvatskog stanovništva u NOP-u bio nesrazmjeran. Drugi razlog bio je utjecaj promačekovskih elemenata. Slično je bilo i u pogledu zastupljenosti žena u NOO-ima.

No, i uza sve to, rad odbora je naročito tokom druge polovice 1943. godine postao znatno bolji nego prije. To vrijedi ne samo za Kotarski nego i za općinske i seoske NOO-e. Bolje su radili u selima i krajevima koji su duže vrijeme bili oslobođeni. Sve više su se pretvarali u stvarne organe narodne vlasti i po strukturi i po načinu rada. Oni već tada podnose biračima izvještaje o radu, pojedine odbornike smjenjuju zbog grešaka i propusta, u prvom redu štetnog političkog djelovanja.

Sve više se razvijao rad po sektorima. Postepeno su organizirali privredu. U Zailama, Borkima, Bijeloj i još nekim selima oslobođenog teritorija počele su raditi osnovne škole. Odbori su se sve više bavili zdravstvenim i socijalnim poslovima, a brinuli su se o redu i miru.

Najviše je u tom pogledu postigao Kotarski NOO. Od općinskih se najspособnijim pokazao ONOO Bijela.

PRILIKE NA KOTARU OD KRAJA 1943. DO OSLOBODENJA DARUVARA 16. SEPTEMBRA 1944. GODINE

POLITIČKA SITUACIJA

Početak ovog perioda zbilili su se događaji koji su imali značenje ne samo za Jugoslaviju, nego za cijeli svijet. U jesen 1943. godine održana je u Teheranu konferencija državnika antihitlerovske koalicije na kojoj su učestvovali Josif Visarionovič Staljin, Winston Churchill i Franklin Roosevelt. Tom prilikom oni su razmijenili mišljenje o vojnoj i političkoj situaciji u svijetu, dogovorili su se o otvaranju drugog fronta u Evropi i razmotrili neka od mogućih rješenja koja je trebalo primijeniti nakon pobjede nad Trećim Reichom.

Drugi značajan događaj iz toga vremena bilo je Drugo zasjedanje AVNOJ-a. Na njemu AVNOJ postaje vrhovno zakonodavno tijelo Jugoslavije. Formiran je Nacionalni komitet narodnog oslobođenja koji je u stvari bio

⁸⁷ Izvještaj Kotarskog komiteta KPH Daruvar Okružnom komitetu Virovitica, IHRPH, KP—125/1792

privremena vlada Jugoslavije. Donijeta je odluka o zabrani povratka u zemlju kralju Petru II Karađorđeviću, a Josipu Brozu titu dodijeljen je čin maršala. Na zasjedanju je zaključeno da se nova jugoslavenska država osnuje na federativnom principu.

Za odluke jednog i drugog zasjedanja brzo se saznalo. Protivnik je nastojao da ih prikaže kao politiku koja je protiv osnovnih interesa svih naroda. Toj aktivnosti bio je cilj da se narod pokoleba i odvrti od učešća u narod' nooslobodilačkom pokretu.

S druge strane, ti događaji su za narodnooslobodilački pokret bili od izuzetnog značenja. Pravilnim njihovim objašnjavanjem moglo se pridonijeti širenju i jačanju NOP-a. To je bilo moguće tim prije što je Crvena armija progonila armije agresora s teritorije SSSR-a i što je polovica Italije bila oslobođena.

Drugom zasjedanju AVNOJ-a i njegovim odlukama nisu institucije NOP-a na kotaru odmah po održavanju poklonile potrebnu pažnju. Izostalo je neposredno upoznavanje naroda s njegovim odlukama, pa su to iskoristili protivnici NOP-a te su odluke II zasjedanja AVNOJ-a tumačili onako kako je njima odgovaralo. Mačekovski elementi objašnjavali su narodu da sve ono što čini Partija, neće biti prihvaćeno od strane zapadnih saveznika. Među Hrvatima širili su parole da Srbi preuzimaju vlast u zemlji i da će, uspije li NOP, poslije rata biti isto onako kao što je bilo za vrijeme Kraljevine Jugoslavije. Istaknutiji Mačekovi sljedbenici širili su u selima propagandu da se ne ide u partizane i ustaše, nego u domobrane, da treba čekati dok saveznici pobijede Njemačku i da će domobranstvo tada osigurati da vlast preuzmu vođe HSS-a. S druge strane malobrojni četnički i velikosrpski elementi širili su parole da su u svim važnijim institucijama NOP-a glavne položaje zaposjeli Hrvati, da partizani podržavaju politiku potiskivanja Srba i da ne treba pomagati NOP, nego čekati pobjedu saveznika poslije koje će u zemlju doći kralj koji će osigurati povoljan položaj srpskog stanovništva.

Češkom stanovništvu govoreno je da će poslije rata biti iseljeno u Čehoslovačku. Mađari su upozoravani na to da paze što rade jer zbog učešća u NOP-u mogu imati posljedice pošto se očekuje da će Slavonija doći u sastav Mađarske. Nijemcima se govorilo da ne surađuju s NOP-om jer će, pobijede li saveznici, bez obzira da li su bili uz NOP ili protiv njega, biti iseljeni u Njemačku.

Ove parole, u nedostatku stalnog političkog objašnjavanja od strane političkih institucija NOP-a, unijele su znatnu pometnju u narod. Tome je pogodovala i vojna situacija na kotaru.

Krajem januara, kada su snage IV gorskog zdruga prodrle na slobodni teritorij, izvršile su pljačkanje i uništavanje imovine tamošnjeg stanovništva. Sve što su zatekle, odvezle su u uporište¹.

¹ Izvještaj obavještajca iz Miljanovca od 30. I 1944. (Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a, Daruvar)

Češka omladina iz Otkopa na zboru u Orahovici 1943.

Kada su se vratili, nakon skrivanja po šumama, stanovnici sela oslobođenog teritorija ostali su bez kuća, većeg dijela stoke, inventara i druge imovine. To je izazvalo potištenost naroda, a kod nekih i revolt protiv partizana, jer su neprijatelji NOP-a stalno širili glasine da su za stradanja naroda krivi partizani.

Istovremeno s upadom na slobodni teritorij domobrani i ustaše češće su dolazili u sela poluoslobođenog teritorija. U njima su hapsili odbornike, članove Partije i druge istaknute suradnike narodnooslobodilačkog pokreta. U

nekima kao u Golubinjaku, Imsovcu, Kipu, domobrani i ustaše javno su strijeljali i vješali neke od uhapšenih. Druge su uzimali za taoce ili ih upućivali u koncentracione logore.

Ovakve mjere pogoršale su političku situaciju u tome kraju. Mađarsko stanovništvo velikim je dijelom odbijalo suradnju s NOP-om. U nekim selima (Imsovcu, Goveđem Polju i Kreštelovcu) dolazi do ilegalnog organiziranja mađarskog stanovništva s namjerom da se odupre utjecajima NOP-a².

U takvoj situaciji sve češće su pojave bježanja pojedinaca, u prvom redu muškaraca, u uporište Daruvar. Najviše je među njima bilo Mađara, zatim Nijemaca, Čeha te Hrvata, a manjim dijelom i Srba. Samo iz Imsovca u Daruvar je tada pobjegao 21 pripadnik mađarske nacionalnosti. Iz Stražanca su otišla 4 Hrvata. U Uljaniku narod je zaplašen do te mjere da su mnogi, koji su do tada surađivali s NOP-om, prekinuli svaku aktivnost. Do toga je došlo jer su ustaše ubile nekoliko mještana, a neke su odveli u logor. U Trojeglavi, kao i nekim drugim selima, osjećala se velika podijeljenost između Čeha i Srba. Česi su se međusobno povezivali, naročito oni koji su bili protiv NOP-a te su održavali i tajne sastanke. Nasuprot njima pojedini Srbi, četnički raspoloženi, izjašnjavali su se za kralja i dinastiju Karađorđevića. U nekim selima, npr. u Vrbovcu, neprijatelj je po spiskovima tražio članove mjesnih odbora. U Šibovcu je pokupio od naroda 50 kola te je na njima odvezao u uporište hranu i razni materijal koji je oduzeo stanovništvu. U Duhovima i okolnim selima tjerao je narod da popravlja mostove i ceste što su ih partizani porušili, prijeteci se da će u slučaju odbijanja izvršiti hapšenje po tzv. crnim listama³.

Početak februara, točnije 4. II 1944. Okružni komitet KPH Virovitica proveo je akciju popisa zločinstava što su ih na području kotara Daruvar izvršili Nijemci i ustaše do toga vremena. S obzirom da prikupljeni podaci daju približnu sliku onoga što su okupator i njegovi suradnici učinili narodu i da se to može pratiti po selima navodimo slijedeće:

² Izvještaj Kotarskog komiteta Daruvara Okružnom komitetu KPH Virovitica od 30. I 1944. (IHRPH, KP—126/1900)

³ Izvještaj Kotarskog komiteta KPH Daruvara Okružnom komitetu Virovitica od 4. II 1944. (IHRPH, KP—126/1915)

Selo	Uništeno					Protjerano		Opljačkano						Tko je učinio	U koliko navrata	
	Domaćinst.	Stamb. zgr.	Gosp. zgr.	Javnih zgrada	Ind. pod.	U Srbiju	Logor	Volova	Krava	Teladi	Konja	Svinja	Ovaca			Koza
Uljanik															Ustaše	2
G. Vrijeska	1						2	2	5	2	12	5			Nijemci i ustaše	1
Trojeglava		1					1	40	30	12	15				Nijemci i ustaše	4
Potočani			4				72	72	46	7	2	80	75	5	Nijemci	1
V. Bastaji	1	2	21	1			67	14	7	5	9	60	105		Nijemci i ustaše	1
D. Vrijeska																
Đulovac							3	2	2	2	10				Nijemci i ustaše	1
M. Bastaji	15	1	7				116	54	37	35	10	177	76		Nijemci	1
Markovac	1	1					6			2	2	10	5		Nijemci i ustaše	1
Škodinovac							3								Nijemci i ustaše	1
Koreničani	2		2				27	8	15	12	8	113	43		Nijemci	3
D. Dežanovec		2		3											Nijemci i ustaše	3
Uljanik							6	4	5	6	2					
Duhovi							11	4	5	6					Ustaše	2

Selo	Uništeno					Protjerano		Opljačkano						Tko je učinio	U koliko navrata	
	Domaćinst. Stamb. zgr.	Gosp. zgr.	Javnih zgrada	Ind. pod.		U Srbiju	Logor	Volova	Krava	Teladi	Konja	Svinja	Ovaca			Koza
Katinac							81	36	35	25		60	120		Nijemci i ustaše	5
Batinjani							12								Nijemci i ustaše	3
Puklica							204	88	65	65	6	283	20		Nijemci i ustaše	1
Vukovje		1													Ustaše	1
Borova Kosa							1								Ustaše	1
Dobra Kuća																
Govede Polje	1	1					1								Nijemci i ustaše	1
Imsovac																
Stražanac								20	18	4	10				Ustaše	2
Brestovac										25	15	15			Ustaše	4
Lipovac									10	5		20			Ustaše	4
Gor. Daruvar							4								Ustaše	1
Ivanovo Polje							2	10	5			10			Ustaše	3
Miljanovac							2								Nijemci i ustaše	

Selo	Uništeno					Protjerane		Opljačkano							Tko je učinio	U koliko navrata
	Domaćinst.	Stamb. zgr.	Gosp. zgr.	Javnih zgrada	Ind. pod.	U Srbiju	Logor	Volova	Krava	Teladi	Konja	Svinja	Ovaca	Koza		
Doljani		1	1			10		80	50	38					Nijemci i ustaše	4
Šibovac						3									Ustaše	1
Golubinjak								1								
Vrbovac	3		5			86		61	39	30	11	175	199		Nijemci i ustaše	5
Bijela	30	45	74	7	1	5		84	56	20	5	150	180		Nijemci i ustaše	5
Markovac	16					28		60	50	53		200	300 77		Nijemci i ustaše	3
D. Borki		72	92			18		52	33	18	7	166	162		Nijemci i ustaše	5
Sirač						9		2	5		2				Ustaše	1
Pakrani	67	200	130			152		>05	108	77		297	230		Nijemci i ustaše	4
Zaile	38	46	178			3		30	20	21	8 52				Nijemci i ustaše	6
Sr. Borki		12	37			1		8	3	5		11			Nijemci i ustaše	3
Kip	8					18		60	50	37					Ustaše	3
40 sela	182	383	554	11	1	954	>87	704	517	107	1906	1716	102		Ukupno	87

Navedeni podaci vrlo su indikativni. Oni prije svega pokazuju da su najteže bila pogođena sela koja su se nalazila na slobodnom teritoriju. To su Pakrani, Bijela, Zaile, Borki, Puklica, Potočani, Markovac i Veliki Bastaji. Njima se protivnik najokrutnije osvećivao zbog suradnje naroda s NOP-om. Osim njih, ozbiljnije su pogođeni i Mali Bastaji, ali tu se radilo o njemačkom stanovništvu koje je sudjelovalo u borbi protiv NOP-a.

Sela koja su bila na poluoslobodnom i neoslobodnom teritoriju nisu tako stradala.

Analizirajući citirane podatke s nacionalnog stanovišta, vidi se da su najpogođenija sela nastavali Srbi. U njima je bilo najviše uništenih porodica, stambenih i gospodarskih zgrada, zgrada od javnog značenja i stoke.

Za razliku od drugih kotara u Slavoniji iz kojih su ustaše iseljavale Srbe u Srbiju, na daruvarskom kotaru to nisu činili. Odavle su narod slali samo u logore. Do 4. II 1944. na prisilni rad poslano je 957 građana.

Nema sumnje da je ovakva situacija utjecala na raspoloženje ovog stanovništva. Ono je povremeno bilo vrlo potišteno, a to su pokušavali iskorištavati četnički elementi, govoreći da su za te nedaće krivi komunisti i partizani koji se bore protiv okupatora i ustaša.

Odvođenje stanovništva u logore, pljačkanje imovine, a uz to i poraz Daruvarskog partizanskog odreda kod Dežanovca, kojom prilikom je poginulo 14, a ranjen 21 borac, neki su od faktora koji su demoralizatorski djelovali na narod i pogodovali stvaranju pesimističkog raspoloženja⁴.

Tada takozvana politika čekanja na kotaru dobiva veći broj pristalica. Njeni nosioci su Mijo Ipša, koji u to vrijeme posredstvom zapovjednika IV gorskog zdruga odlazi u Zagreb gdje se sastaje s ustaškim i Mačekomim predstavnicima od kojih dobiva upute za rad na terenu, zatim Kovačić, Ignac Valečić, Valent Domović, Šimun Šimunović, Vinko Častek i još neki. Najviše su djelovali u Šupljoj Lipi, Velikoj i Maloj Maslenjači, Donjoj Vrijeskoj, Miletincu, Djulovcu i još nekim selima⁵. Vinko Častek, koji se nastanio uz samu žicu na periferiji Daruvara, odgovarao je Čehe od suradnje s NOP-om. Zauzimao se kod Nijemaca i ustaša za puštanje nekih Čeha koje su ovi hapsili zbog suradnje s NOP-om. Zahvaljujući utjecaju što ga je kod njih imao, uspio je da neki budu oslobođeni iz zatvora, što je ojačalo njegov utjecaj kod Čeha. Budući da je to išlo u prilog ustaša i Nijemaca, oni su mu u tome izlazili u susret. U Končanici je jedna grupa, koja se izdavala za partizansku, pljačkala suradnike NOP-a. Slično je postupala i u Sokolovcu gdje je s oružjem pljačkala narod, izdajući se za partizansku vojsku⁶. U Brestovcu su ustaše uhapsili cijeli mjesni NOO. Iz taktičkih razloga uskoro su sve članove pustili kućama, nakon čega su ovi prestali radom u NOP-u.

Preko daruvarskog kotara u martu je u Mađarsku prešlo nekoliko njemačkih divizija koje su se zaustavljale u nekim selima. U njima su vršile nasilja

⁴ Izvještaj Štaba Daruvarskog NOP odreda Štabu Zapadne grupe NOP odreda od 29. I 1944. (Vojnoistorijski institut, Beograd, reg. br. 3, f 6, k. 1605, u daljnjem tekstu: VII Beograd...)

⁵ Izvještaj OK KPH Virovitica Oblasnom komitetu KPH za Slavoniju od 11. II 1944 (IHRPH, — KP—126/1935)

⁶ Izvještaj Kotarskog komiteta KPH Daruvar Okružnom komitetu Virovitica od 26. II 1944, IHRPH, KP—126/1972

i pljačku stanovništva čime su u narod unosile strah i paniku. Takvo stanje pogoršano je ofenzivom Nijemaca na slobodni teritorij u Slavoniji koja je trajala od 20. IV do 5. V 1944. U to vrijeme njemačko-ustaške snage zaposjele su slobodni teritorij na kome su uništavali sve što je moglo biti od koristi NOP-u. To je pridonijelo pojačanom radu reakcionarnih snaga u znatnom broju sela. Aktivnost protivnika NOP-a bila je u porastu.

Evo kako je u svome izvještaju od 31. maja 1944. Komanda Daruvarskog područja ocijenila političku situaciju na kotaru: »U posljednje vrijeme stanje u narodu nas zabrinjava tako je na primjer u posljednje vrijeme učestalo prijavljivanje u neprijateljsku vojsku. Prema dobivenim podacima, ali nepovjerenim, iz Govedeg Polja prijavilo se oko 40 muškaraca Madara među kojima i 4 Srbina, iz Uljanika oko 15 osoba, a iz Dežanovca također oko 40«⁷. Sličnu ocjenu dao je i Kotarski komitet KPH Daruvar u svom izvještaju Okružnom komitetu KPH Virovitica od 28. V. U njemu se navodi: »Politička situacija na našem kotaru raspoloženje naroda prema NOP-u, nije na onoj visini na kojoj je bilo pre deset dana, jer se narod uplašio 26. kao bauka koje je neprijatelj ubacio u narod, govoreći da će sve familije poklati kojima su braća ili muževi otišli u partizane. U vezi s time raspoloženje naroda prema narodnooslobodilačkoj borbi poljuljalo se, jer je narod pao pod uticaj neprijatelja, jer neprijatelj iz dana u dan krstari teritorijem, tako da se na sektoru 3 općinskog komiteta ne može nazvati poluosloboden, već neosloboden teritorij. Osim toga neprijatelj je počeo hapsiti naše najbolje drugove tj. članove NOO-a i članove Partije, a kako se naša vojska ne kreće u posljednje vrijeme u ravnici, tako neki slabići govore da su partizani propali i da treba ići u uporište, dok ogromni deo naroda gleda sa mržnjom na neprijatelja, a ima veliko povjerenje prema NOV . . . Raspoloženje naroda na neoslobodenom teritoriju prema našoj vlasti nije na onoj visini na kojoj je bilo ranije, to se vidi po tome što sve više odilaze u neprijateljsko uporište i pojedinci odilaze u Daruvar . . .«⁸.

Međutim pojave i aktivnost o kojima smo do sada pisali činili su samo jednu stranu tadašnjeg stanja na kotaru. Drugu je činio narodnooslobodilački pokret i odnos naroda prema njemu.

Bez obzira što institucije NOP-a nisu u potpunosti iskoristile Teheransku konferenciju i Drugo zasjedanje AVNOJ-a, pa ni povoljno stanje na istočnom frontu, narodnooslobodilački pokret širio je svoj utjecaj. To se prije svega odnosi na srpski i hrvatski narod. U znatnoj mjeri to se odnosilo na Čehe, a dijelom i Nijemce. U to vrijeme nije se više postavljalo pitanje kako da se u ovom ili onom selu formira grupa suradnika ili stvori bar neka institucija NOP-a. Na kotaru tada nije bilo sela u kojem nije bilo institucije NOP-a. U svakom od 58 sela, koliko ih je tada bilo na kotaru, postojao je narodnooslobodilački odbor, omladinska organizacija i organizacija AFŽ-a. U više od polovice sela postojale su partijske i skojevske organizacije. U svim selima djelovali su obavještajni punktovi. Osim toga na kotaru tada nije bilo ni jednog sela iz kojega u narodnooslobodilačkoj borbi nije bilo makar nekoliko učesnika. Svaki od njih imao je porodicu te brojnu ili manje brojnu rodbinu i

⁷ IHRPH, KP—129/2303

⁸ IHRPH, KP—129/2296

prijatelje. Sve to govori da je više od polovice stanovništva aktivno sudjelovalo u NOP-u. Oko 50%» od ukupnog broja sela nalazilo se na slobodnom teritoriju, 25% na poluoslobodnom, a samo oko 25% na neoslobodnom teritoriju. Osim toga, tada se i u gradu situacija znatno poboljšava. U Ljevaonici je formirana grupa koja je aktivno radila na okupljanju građana koji su u njoj bili zaposleni. Usporedo s ovom nastala je slična grupa i u Pivovari. U jednoj i drugoj tvornici bilo je tada više onih koji su bili za NOP nego za okupatora i ustaše. Osim toga, u jednoj i drugoj bilo je onih koji se nisu opredijelili ni za jednu stranu. U poreskoj upravi Kotarske oblasti djelovala je također grupa suradnika. Među domobranima u Daruvarskom garnizonu djelovao je Vojni komitet od 4 člana a imali su u vidu da u njega prime jednog satnika. Komitet je rukovodio sa 5 grupa u kojima su bila po tri člana. Za razliku od 1943. godine, kada se rad domobrana svodio na dostavljanje podataka, zatim raznog materijala, cigareta i si., sada su organizirani suradnici NOP-a među domobranima radili politički, uspostavljali veze s narodom, vršili su pozitivan utjecaj ne samo u gradu, nego i nekim selima".

Nešto kasnije Kotarski komitet Partije, pišući o situaciji u gradu, navodi: »Rad u gradu: U posljednje vrijeme počeo se razvijati sa prilično dobrim rezultatima, tako je osnovan NOO. U Daruvaru od četiri člana, pored toga postoji odbor narodne pomoći za sakupljanje odjeće i obuće, kao i materijalne pomoći, dok u Ljevaonici željeza ima okupljeno oko 20 simpatizera koji su također počeli sakupljati dobrovoljne priloge za NOF . . .

V. K. sastoji se od četiri člana koji okupljaju oko 60 vojnika simpatizera i to iz raznih rodova vojske, vrši se sakupljanje oružja koje se vrlo teško prebacuje izvan žice (Daruvar je još od početka 1942. godine bio opasan bodljikavom žicom i utvrđen na unutrašnjoj i vanjskoj obrani nizom bunkera, rovova i drugih utvrda — p. p.) sami ti simpatizeri nemaju dovoljno vještine za prebacivanje oružja iz uporišta . . .¹⁰«

Prema tome, na kotaru više nije bilo naselja u kojem nije djelovao narodnooslobodilački pokret.

Uz borbu za okupljanje novih građana, NOP u to vrijeme, mada sa zakašnjenjem, usmjerava svu svoju djelatnost na slijedeće:

1. na objašnjavanje odluka Teheranske konferencije, II zasjedanja AVNOJ-a i III zasjedanja ZAVNOH-a, odnos NOP-a prema kralju Petru i izbjegličkoj vladi u Londonu
2. na razobličavanje Mačekove politike čekanja i njezinih nosilaca na kotaru koji su postali glavna smetnja daljnjem okupljanju hrvatskog stanovništva
3. na raskrinkavanje četničkih elemenata i nosilaca velikosrpske politike u pojedinim selima na kotaru.

Na njihovom objašnjavanju radile su u prvom redu političke institucije koje su postojale u selima. Pošto u njima nije bilo izgrađenih i sposobnih političkih radnika, u sela su dolazili članovi općinskih, kotarskih i okružnih rukovodstava. Osim njih, političke sastanke i predavanja održavali su u selima

" Izvještaj Kotarskog komiteta KPH Daruvar Okružnom komitetu Virovitica od 8. IV 1944, IHRPH, KP—128/2127

¹⁰ IHRPH, KP—129/2227

politički i vojni rukovodioci iz Komande područja, Daruvarskog odreda, iz brigada i divizija NOV.

Obavještanje naroda o dogovoru saveznika u Teheranu, zaključcima II zasjedanja AVNOJ-a i III zasjedanja ZAVNOH-a koje je održano 8. 9. V 1944, te o stanju na frontovima na kojima su zavezničke snage bile u stalnoj ofenzivi, pozitivno je kasnije utjecalo na stanovništvo. To, kao obaviještenost da se narodnooslobodilačka borba vodi u svim dijelovima zemlje, te uspjesi jedinica NOV u Slavoniji, podizali su moral naroda i on se sve više uključivao u borbu.

U razobličavanju Mačekove politike glavna oštrica bila je uperena protiv nosilaca njene politike na kotaru, a to su bili Mijo Ipša, Valent Domović, Vinko Častek, Nikola Kadak, Josip Novosel, Simun Šimunović i još neki. Narodu se govorilo da oni surađuju s ustašama i okupatorom. Međutim, borba protiv njih nije bila ni malo laka i jednostavna. Neki od njih imali su prije toga ugled u narodu. Osim toga, to su većim dijelom bili iskusni političari koji su znali kako s narodom treba postupati. Kad je trebalo davati obećanja, oni su ih davali. Ako je trebalo obmanjivati građane, oni su to činili vrlo često i spretno. Neki od njih formalno su bili i u NOP-u, i u njemu su zauzimali različite položaje.

NEKI DOGAĐAJI DO OFENZIVE »OLUJA«

Stalna aktivnost jedinica Narodnooslobodilačke vojske i Partizanskih odreda na jednoj i političkih organizacija i narodnooslobodilačkih odbora na drugoj strani, stvarali su u Slavoniji sve povoljniju situaciju za jačanje NOP-a. Stanovništvo je svakodnevno prelazilo na njegovu stranu. To se posebno ogleдалo u dolasku građana u njegove oružane snage. Zahvaljujući upravo tome, tokom 1944. godine formirane su u Slavoniji četiri nove brigade (Osječka, Virovitička, Brigada Korpusa narodne obrane i Druga brodska, odnosno Četvrti narodnooslobodilačka udarna brigada), jedna divizija (XL divizija NOV), formirane su specijalizirane vojne jedinice, kao što su: artiljerijska brigada sa tri divizionu haubica i brdskih topova, konjičke jedinice, jedinice za vezu i pionirske jedinice. Vojnopartizanski sanitet definiran je u vidu trupnog saniteta i vojnopartizanskih bolnica. Popunjavane su postojeće brigade i odredi te vojnopozadinske jedinice i ustanove".

Uvjetovana općim razvojem ratnih operacija na području Jugoslavije, oružana aktivnost u Slavoniji skoncentrirala se od početka do sredine septembra 1944. godine na: željezničku prugu Banova Jaruga — Vrpolje; cestu Daruvar — Djulovac — Virovitica; slavonsko gorje radi savladavanja protivničke ofenzive poznate pod nazivom »Oluja«, područje u rajonu Virovitica — Podravska Slatina — Donji Miholjac i u istočnoj Slavoniji od linije Đakovo — Našice — Čadavica u pravcu Osijeka i Vukovara.

U borbama protiv neprijatelja sudjelovale su na teritoriji Daruvara jedinice Daruvarskog odreda i samo nekoliko dana XXVIII divizija NOV.

¹¹ Ivan Mišković: Pregled narodnooslobodilačkog rata u Slavoniji, Historijski institut Slav. Brod 1968, str. 175, bilj. 79

Krajem 1943. Odred su činila dva bataljona, bolnička i pionirska četa te vod za vezu. Imao je 427 boraca i rukovodilaca. Oko jedne trećine njegovog sastava nalazilo se u bolnicama i na oporavku. Od naoružanja imao je jedan teški mitraljez, deset puškomitraljeza, tri stara mitraljeza koji već nisu bili za upotrebu, 4 prsna mitraljeza i 265 pušaka¹².

Nasuprot snagama Odreda, u Daruvaru i Končanici, jedinim uporištima na području kotara, nalazio se dio snaga I gorske domobranske divizije, zatim jedna bojna ustaša i nešto Nijemaca. Njihovo brojno stanje kretalo se između 1.500 i 2.000 ljudi. U naoružanju su imali 2 haubice 100 mm, 3 brdska topa kal. 65 mm, 1 teški i 9 lakih minobacača, 10 teških i 70 lakih mitraljeza i oko 1.550 pušaka. Osim toga imali su oko 100 prsnih mitraljeza i preko 100 revolvera. U sastavu ovih snaga bilo je i 5 tenkova od kojih su 4 bila veća, a 1 manji¹³.

Iako ovdje nisu uzete u obzir snage ustaškog redarstva i manje njemačke snage, ipak je očito da su kvislinške snage bile nekoliko puta jače od snaga NOP-a i u ljudstvu i u naoružanju. To je, nema sumnje, utjecalo na taktiku borbe Daruvarskog odreda.

U vremenu od početka 1944. godine pa do 27. aprila domobransko-ustaške snage, stacionirane u Daruvaru, poduzele su samo četiri puta opsežnije operacije protiv jedinica Daruvarskog odreda i Komande Daruvarskog područja. Intenzivniju aktivnost ispoljavale su izvidanjem na cestama u pravcu Pakraca na jednoj i Bjelovara i Grubišnog Polja na drugoj strani. Primajući obavještenja o toj aktivnosti, Daruvarski odred postavljao im je zasjede u kojima su vršeni prepadi i vođene manje borbe. Osim toga Odred je izvodio akcije na pruži Banova Jaruga — Daruvar.

Tokom januara jedinice Odreda vodile su s protivnikom borbe kod Kričaka, između Imsovca i Dežanovca i na sektoru Bijele, kamo su domobransko-ustaške snage upale 24. I, a povukle se 27. istog mjeseca. U ovim borbama Odred je imao 14 mrtvih i 22 ranjena.

Gotovo jedine gubitke Odred je imao u borbi kod Dežanovca, jer je bio iznenađen protivničkim tenkovima i zatečen na nepovoljnom terenu. Aktivnost protivnika na sektoru Bijela — Borki u trajanju od tri dana imala je karakter lokalne ofenzivne akcije. Njegove snage prodrle su na oslobođeni teritorij s namjerom da unište vojnu pozadinu, izvrše pljačku i zastraše tamošnje stanovništvo¹⁴.

Ova akcija ustaša i domobrana izazvala je potištenost jednog dijela stanovništva u tome kraju. No, intervencijom Odreda i političkih institucija NOP-a stanje se nedugo iza toga normaliziralo.

I u toku februara protivničke snage iz Daruvara upadale su nekoliko puta na slobodni teritorij. U nekim selima, npr. u Gornjim Borkima, palile su se-

¹² Prijepis izvještaja komandanta Daruvarskog odreda od 27. VII 1943. (Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvara, neregistrirano)

¹³ Informativni izvještaj od 1. II 1944. (Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvara, neregistrirano)

¹⁴ Vojnoistorijski institut, reg. br. 3, f. 6, k. 1.605. (Prijepis u Arhivi Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvara, neregistrirano)

Ijačke kuće, hapsile stanovništvo, otkrivale spremišta pšenice, kukuruza, zobi i zgrade radionica te ih palile i uništavale. Dio plijena otpremale su u Daruvar.

Ustaše i domobrani upadali su u to vrijeme i na područje Velikih Bastaja. U selima toga kraja hapsili su i ubijali one za koje su imali podatke da surađuju s NOP-om¹⁵.

Tokom marta Odred je pod komandom komandanta Bogdana Gojkovića i političkog komesara Steve Prodanovića vodio dvije borbe. Prva je bila kod Doljana, u kojoj je razbio protivničku pješadiju, ali se kasnije uslijed nailaska neprijateljskih tenkova morao povući. Druga borba se odvijala između Dežanovca i Gornjeg Daruvara. I nju je vodio II bataljon, sačekavši protivničku kolonu od 12 kamiona, te ju je razbio.

Krajem mjeseca jedinice Odreda imale su borbu s ustašama kod sela Vukovije. Ustaše su bili razbijeni pa su na mjestu borbe ostavili znatne količine opreme i jedan kamion što je palo u ruke partizana¹¹.

Početak marta na područje kotara došla je čehoslovačka brigada. Ona se već 11. III sukobila s protivničkim jedinicama kod sela Miletinac i Mala Vrijeska. Nakon kratke borbe, protivnik je odstupio u pravcu Daruvara.

Od 15. do 22. marta preko daruvarskog područja u pravcu Mađarske prolazile su tri njemačke divizije i to: SS divizija »Prinz Eugen«, 79. i 1. alpska divizija. U koloni ovih jedinica bilo je preko 2.000 motornih vozila od čega velik broj tenkova¹⁷. Prolazeći kroz daruvarska sela, pripadnici njemačkih divizija činili su razna zlodjela. Narodu su oduzimali namirnice i stoku. U kuće seljaka uvodili su konje, a odnosili su dijelove namještaja. Kod sela Pepelane sačekala ih je XXVIII slavonska divizija NOV te im je nanijela gubitke.

Koristeći se prisustvom velikih njemačkih snaga koje su prolazile ovim krajem punih sedam dana, ustaške i domobranske snage iz Daruvara zaposjele su Đulovac te su odatle upadale u sela općine Veliki Bastaji.

O upadu bojne IV gorskog zdruga na sektor Đulovca u izvještaju Komande Daruvarskog područja navodi se: »Na 21. III o. g. došla je jedna Bojna IV Gorskog Zdruga u Đulovac gdje su po okolnim selima pljačkali do čega su došli, žito, mast, meso, robu, piće, marvu i svinje...¹⁸«.

Nakon tri dana od zauzeća Đulovca, tj. 24. III, domobrani IV gorskog zdruga krenuli su nazad u pravcu Daruvara. Pri povratku sačekala ih je XXVIII divizija te im je nanijela teške gubitke. Zarabila je oko 250 protivničkih vojnika, dva topa i mnogo drugog vojnog materijala¹⁹.

I u aprilu su domobrani i ustaše upadali u sela oko Đulovca, Bijele i Boraka. To su činili jer su doznali da su jedinice XXVIII divizije otišle u drugi kraj. Slične mjere poduzimale su i u pravcu Poljane i Pakraca.

Tokom protekla četiri mjeseca pokazalo se da je Daruvarski odred preslab da spriječi aktivnost protivničkih snaga. Takva situacija negativno je utjecala na raspoloženje stanovnika u ovim selima. Osim toga, neprijatelj ih je opljač-

¹⁵ IHRPH, KP—127/1985

¹⁶ VII, Bgd. reg. br. 5, f. 6, k. 1605, i reg. br. 8/6, k. 1605. (Prijeopisi dok. u Arhivi Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvara, neregistrirano)

¹⁷ Ivan Mišković, n. n. str. 139.

¹⁸ IHRPH, KP—128/2103

¹⁹ Isti izvor

Josip Ružička, komandant
čehoslovačke brigade NOVJ
»Jan žička z Trocnova«

kao do te mjere da u njima nije bilo ni najosnovnijih sredstava za život. I uza svu brigu NOO-a d vojnih vlasti u pozadini da se za ovo stanovništvo osigura makar minimum namirnica, odjevnih predmeta, obuće, stoke i inventara, ipak su pojedine porodice bile gladne i neodjevene, bez stoke i najpotrebnijeg inventara. To im je život činilo izuzetno teškim.

Činjenica da više od šest mjeseci, sa dva izuzetka, nije na području Daruvara bilo jačih snaga NOV i POJ i da je protivnik o tome bio informiran pa je takvu situaciju maksimalno koristio, ukazuje i na greške viših komandi NOV i POJ u Slavoniji. Ni potreba angažiranja ovih snaga u drugim predjelima Slavonije (Požeška kotlina, željeznička pruga Zagreb — Beograd, Podravina, istočna Slavonija) ne može biti objašnjenje zašto je ovaj kraj tako dugo bio ostavljen bez zaštite pa je stradao od čestih upada ustaša i domobrana.

Ne mogavši se češće upuštati u oružane akcije većih razmjera, niti su bile u stanju da s uspjehom uvijek odbijaju znatno jače ustaške i domobranske snage, jedinice Daruvarskog odreda poklanjale su veliku pažnju političkom radu s narodom. One su u selima, u prvom redu ravničarskog terena, održavale masovne skupove naroda, surađivale s mjesnim NOO-ima i političkim organizacijama. Razvijale su obavještajnu i informativnu djelatnost, otkrivale protivničke špijune i sabotere.

Na daruvarskom području bilo je u to vrijeme dezertera iz jedinica NOV i POJ. Neki su od njih nakon liječenja, izlazeći iz vojnopartizanskih bolnica, odlazili svojim kućama i nisu se vraćali u jedinice. Drugi su, nastojeći izbjeći napore što su ih kao partizani morali podnositi, napuštali jedinice te su se krali oko svojih kuća. Bilo je i takvih koji su dolazili na dopust pa se nisu na

vrijeme vraćali u jedinice kao i onih koji su po »zadatku« dolazili u svoja mjesta.

Dezertera, možda bolje reći zabušanata, jer se ne radi o političkim protivnicima NOP-a, bilo je iz svih krajeva kotara (i Čeha, i Hrvata i Srba). O tome ima podataka u nekim dokumentima. U izvještaju Štaba čehoslovačke brigade, upućenom 23. IV 1944. Oblasnom komitetu KPH za Slavoniju, navodi se: »Prema dobivenom zadatku krenuli smo 15. o. mj. iz Voćina prema Daruvarskom kotaru. 16. IV. održali smo sastanak u selu Daruvarski Brestovac. U selu prevladava češki živalj, ima nešto Srba i nekoliko kuća Hrvata. Na sastanku nije bilo mnogo ljudi zato jer smo dosta kasno stigli i zato što svi mladi ljudi su se posakrivali. Ovdje ima oko 80 vojnih bjegunaca a ima ih blizu 20 koji su još lani dezertirali iz naše brigade. Izgleda da su svi ti bjegunci organizovani te čak drže i neke sastanke na kojima se određuju straže koje imaju zadatak da paze kada dođu u selo partizani ili neprijateljska vojska da aviziraju (obavijeste — p. p.) sve da bi se mogli sakriti. Postoji čak i lozinka koja je znak za uzbunu a glasi »A bliž domovu« što znači, »Bliže kući²⁰«.

Politička i vojnička izgradnja boraca Odreda odvijala se po vodovima i četama. Proučavali su materijale o odlukama II zasjedanja AVNOJ-a, II zasjedanja ZAVNOH-a, odluke o zaključcima donesenim u Teheranu, o pregovorima između Nacionalnog komiteta narodnog oslobođenja Jugoslavije i kraljevske vlade u Londonu i druge. Učili su kako se postavljaju zasjede, upoznavali su razne vrste oružja, vježbali su postavljanje protivtenkovskih mina itd.

Dok su u selima ravničarskog dijela kotara više radili s narodom, dotle su u selima oslobođenog teritorija pretežno radili na vlastitom usavršavanju.

Jedinice Odreda poklanjale su tada veliku pažnju mobiliziranju sposobnih za jedinice NOV. Međutim, zbog vojno-političke situacije, kao i već do tada provedenih više mobilizacija, rezultati toga rada bili su u prvoj polovici godine dosta slabi. U selima oslobođenog teritorija gotovo da i nije bilo ljudi za mobilizaciju, jer su svi sposobni bili u operativnim ili pozadinskim jedinicama. Najviše sposobnih muškaraca bilo je u selima zapadno od ceste Daruvar

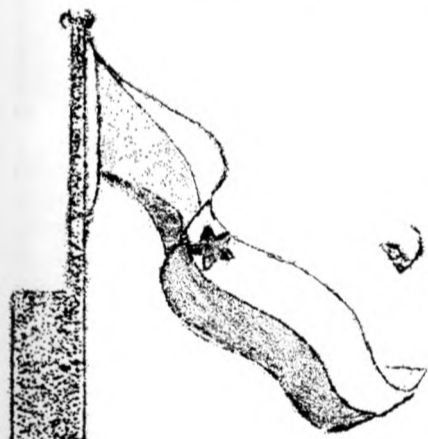
— Pakrac te nekima sjeverno od Daruvara. Zbog toga je Odred svoju aktivnost u mobilizaciji usmjeravao na taj kraj. Koristio je za to mnoge političke mjere, ali su uspjesi i pored toga bili vrlo mali. Onemogućavali su ih česti upadi protivnika u ta sela, teror i zločini što su ih kvislinzi vršili nad suradnicima NOP-a te štetna djelatnost mačekovskih elemenata.

U drugoj polovici aprila stanje na kotaru počinje se mijenjati. Tome je pridonio i dolazak čehoslovačke brigade. Nakon Daruvarskog Brestovca ona je došla u Gornji Daruvar, selo udaljeno svega tri kilometra od uporišta Daruvar. U Gornjem Daruvaru i susjednom Lipovcu održala je 17. IV sastanke s narodom. U jednom i drugom selu stanovništvo je bilo izmiješano. Uz Čeha, živjeli su tu Srbi i Hrvati. Dok je sastanak u G. Daruvaru bio masovno posjećen, dotle je u Lipovcu odaziv bio vrlo slab. Gornji Daruvar bio je gotovo sav za partitane, a na stanovnike Lipovca jak utjecaj imali su prvaci HSS E.

Idućeg dana njene jedinice održavale su sastanke u Gornjim i Donjim Sredanima. U ta sela protivničke jame upadale su gotovo svaki dan te je narod

²⁰ IHRPH, KP—111/327

HISTORICKÉ USNEŠENÍ
DRUHÉHO ZASEDÁNÍ
OVNOJE
a Česko-slovenská
menšina

u Jugoslávii

PROP-ODJEL OBLASNOG NOO-A ZA SLAVONIJU

Bilten na češkom jeziku

u njima bio jako zaplašen. To je glavni razlog što su se stanovnici slabo odazvali pozivu na sastanke. Takav svoj stav objašnjavali su time da će im se ustaše i domobrani osvetiti kada Brigada napusti njihova sela.

Idućih dana Brigada je održavala sastanke u Otkopima, Ivanovom Selu i Trojeglavi. Dok je sastanak u Otkopima bio vrlo uspješan, dotle je u Ivanovom Selu bio slab.

Na svim ovim skupovima rukovodioci Brigade govorili su narodu o vojničkoj i političkoj situaciji u svijetu, o porazima Trećeg Reicha na istočnom frontu, o borbama NOV i PO u Jugoslaviji, o AVNOJ-u, ZAVNOH-u, o stanju u Slavoniji, isticali su potrebu jedinstva cijelog naroda bez obzira na nacionalnu pripadnost, o potrebi otpora okupatoru i njegovim suradnicima, suradnji s NOP-om itd.

Činjenica da je Brigada posjećivala samo ona sela u kojima su živjeli Česi, i to ne samo na daruvarskom, nego i kotaru Grubišno Polje, upućuje na zaključak da je ona poslana da se nađe među češkim stanovništvom i da putem sastanaka i svojim prisustvom na njega utječe da se uključuje u narodnooslobodilačku borbu. Osim toga, ona je u ovim selima vršila mobilizaciju Čeha. Za svega deset dana u Brigadu je došlo 30 novih boraca. Taj uspjeh bio bi još veći da u borbi kod Duhova nije pretrpjela osjetne gubitke. To je demoraliziralo jedan broj mladića koji su već odlučili da dođu u brigadu pa su otišli kućama.

Na češke stanovnike ovoga kraja negativno je utjecala grupa Laze Bubnjića, Laze Orozovića i Nikole Kovačića, koja je, izdavajući se za partizansku (njeni su pripadnici nosili partizanske ambleme) terorizirala i pljačkala tamnošnje stanovništvo. Djelovala je na području Velikih Zdenaca, Končanice i okolnih sela²¹.

Iako nije postigla prekretnicu u odnosu češkog stanovništva prema narodnooslobodilačkoj borbi, Brigada je ipak pridonijela daljnjem opredjeljivanju Čeha za NOP. Osim toga, njeno prisustvo u ovom kraju brzo je osjetio i protivnik te je svoju aktivnost izvan teritorije grada smanjio. Time je Brigada u znatnoj mjeri odteretila Daruvarski odred i pozitivno utjecala na moral njegovih boraca.

NJEMAČKO-USTASKA OFENZIVA »OLUJA«

Jačanje i širenje narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji, širenje slobodnog teritorija u Podravini, Požeškoj kotlini i istočnoj Slavoniji, stalni napadi snaga NOV i POJ na željezničke pruge, u prvom redu na prugu Zagreb — Beograd i njeno onesposobljavanje za saobraćaj, te stvaranjem nesigurne situacije za desni bok njemačke fronte u Mađarskoj u kojoj su koncentrirane divizije Trećeg Reicha prebačene iz Jugoslavije i Francuske radi jačanja fronte prema Crvenoj armiji, razlozi su koji su njemačke generale naveli na odluku da protiv snaga NOV i POJ u Slavoniji poduzmu ofenzivu velikih razmjera.

²¹ Isti izvor

Za ofenzivu, koju je nazvao »Ungewdter« (»Oluja«), protivnik je do 26. IV na kružnoj osnovici Nova Gradiška — Slav. Požega — Pleternica — Slav. Brod — Našice — Podravska Slatina — Virovitica — Daruvar rasporedio slijedeće snage: 42. lovačku diviziju, dijelove 4. brdske domobranske brigade, dijelove 6. lovačke pukovnije, 1. policijski puk, 2. bojnu domobranske motorizirane brigade, 16. ustašku bojnu i ustaške i domobranske posade iz Podravske Slatine i Virovitice. Te snage brojile su oko 35.000 vojnika, potpomognute su s oko 100 tenkova, brojnom artiljerijom i avijacijom²².

Podijelivši svoje snage u četiri grupe, Nijemci, ustaše i domobrani počeli su 27. IV s koncentričnim napadima na slobodni teritorij. Njihova aktivnost na području slavonskog gorja trajala je do 10. maja 1944. Za to vrijeme njegove snage prešle su cijeli slobodni teritorij, uništavajući i paleći sve na što su nailazile. Četvrti gorski zdrug, koji je nadirao od Daruvara i Pakraca, nastupao je u pravcu Đulovca, Bijele i Boraka. Povlačeći se od Lisičina i Vočina, na području kotara Podravska Slatina, XXVIII divizija VI korpusa NOV i POJ prebacila se u rajon Jovanovice — Crnog vrha — Pijetlove noge — Ljutča sa zadatkom da djeluje u bok protivničkih snaga koje su nastupale u pravcu Vočina i dalje u unutrašnjost Papuka. Noću 30. IV na 1. V jedinice XXVIII divizije napale su protivnika na liniji Vočin — Đulovac — Veliki Bastaji. Nakon kratkotrajnih, ali vrlo žestokih borbi, jedinice Divizije povukle su se na Vrani kamen i Ravnu goru. Odatle su po narednju Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske prešle na Psunj, a zatim su otišle u Moslavinu da bi pojačale aktivnost jedinica X korpusa NOV i POJ (Zagrebačkog).

Pošto je XXVIII divizija otišla s područja zapadnog dijela Papuka, u to područje došli su dijelovi XII divizije VI korpusa NOV i POJ. Oni su 8. i 9. maja vodili borbe s njemačkim, ustaškim i domobranskim snagama u okolini Bijele i Boraka. Poslije dvodnevnih borbi, protivničke snage vratile su se na polazne položaje. Time je ujedno i završena ofenziva »Oluja«.

Usporedo s divizijama u borbama protiv ustaško-domobranskih snaga sudjelovao je i Daruvarski odred. On je 30. IV vodio dugu i žestoku borbu protiv I bojne IV gorskog zdruga u selu Kip. Iako nije ostvario zadatak, Odred je protivniku nanio gubitke, pri čemu je i sam izgubio nekoliko boraca²³.

Tri dana kasnije, tj. 3. i 4. V Odred je vodio borbe između Kipa i Omanovca. Tu je u zasjedi sačekao protivničku motoriziranu kolonu i nanio joj znatne gubitke. Zarobio je potpukovnika Vilima Kristofića, vršioca dužnosti zapovjednika IV gorskog zdruga i satnika Silvija Vlaju. U borbi su poginuli bojnik Marković, jedan poručnik i narednik. Odred je imao samo dva ranjena²⁴.

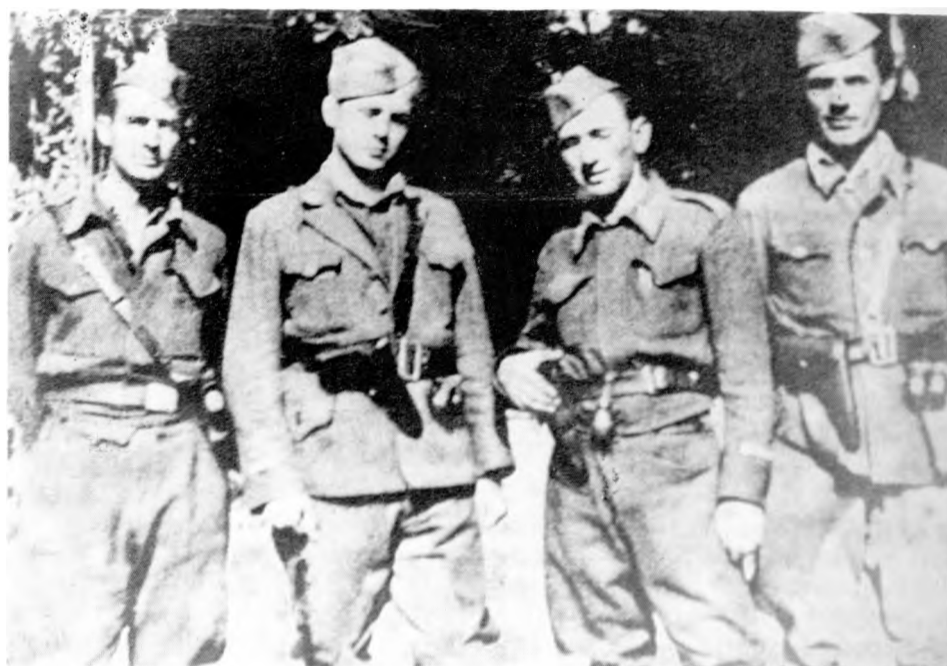
U ofenzivi su najviše stradala sela oko Bijele i Velikih Bastaja. Tu je protivniku uspjelo uništiti sve partizanske zgrade među kojima i neke vojno-sanitetske ustanove. Zapalio je nekoliko seljačkih kuća, a odvezao deset kamiona namirnica i otjerao oko 50 komada stoke.

O posljedicama ofenzive za vojnu pozadinu na daruvarskom području daju se podaci u izvještaju Komande Područja od 15. V. Tu se navodi da je u prvoj polovini aprila stanje na kotaru bilo normalno. Jedino su avioni tokom

²² Ivan Mišković, n. n. str. 145.

²³ VII, Bgd. reg. br. 14, f. 6, k. 1605

²⁴ VII, Bgd. reg. br. 18, f. 6, k. 1605

Komanda Daruvarskog vojnopozadinskog područja

dana bombardirali i mitraljirali ustanove i sela. Pogodene su neke bolnice, ali je prethodno bila izvršena evakuacija težih ranjenika u bolnicu I V/1. Istovremeno je od aviona uništeno u Bolnici IV/1 prijemno odjeljenje, oštećena krojačka radionica, odnosno jedan dio zajedničkog doma, zatim na odjeljenju IV/3 previjalište kancelarija uprave. Od bombardiranja nije bilo smrtnih slučajeva, samo su dva borca lakše ranjena.

Pod konac aprila i početkom maja došlo je do promjene situacije. Domo-brani i ustaše upali su najprije na sektor Bastaji — Đulovac i time onemogućili rad Komande mjesta koja se morala povući. Prema podacima u selu Puklici zapalili su oko 19 kuća, a u ostalim selima vršili su pljačku.

Usljed izvanrednog stanja na ostalim područjima Slavonije, na istočni dio kotara skoncentrirao se veliki broj ljudi iz ostalih krajeva. Isto tako tu je bila i XXVIII divizija. Za sav taj narod i borce trebalo je osigurati prehranu, što je u tim uvjetima bilo teško. Prilikom upada na sektor Bijela — Borki neprijatelj je popalio i uništio 10 zgrada i to: Registraturu, Higijensku stanicu, Poštu s telefonskom centralom (tj. zgradom telefonske centrale dok je sama centrala spašena), Vojno slagalište, Prolaznu kuhinju, Zarobljenički logor. Kožarsku i Mesarsku radionicu, Mlin i Pilanu u manastiru Pakri te priručni magazin kod novog vojnog slagališta. Međutim, ni jedan vojni magazin ni bolnicu protivnik nije pronašao. Tokom ofenzive Daruvarsko vojno-pozadinsko područje imalo je dva mrtva. Dva dana kasnije pronađen je na Ljutočkoj kosi mrtav Paul Stehman komesar čete Brodske brigade.

Od civilnog stanovništva stradale su u Donjim Borkima dvije žene, od kojih je jedna ubijena, a druga ranjena²⁵.

U nekim selima oko Velikih Bastaja, iako su pronašli arhivu Općinskog NOO-a, ustaše i domobrani nisu vršili teror nad narodom. Šta više, bili su tolerantni i pozivali stanovništvo da suraduje s ustaškim vlastima²⁸.

Područje kotara zapadno od ceste Daruvar — Pakrac nije bilo zahvaćeno ofenzivom pa se u selima toga kraja njene posljedice nisu neposredno osjetile.

U političkom pogledu ofenziva je imala štetnog utjecaja. Neki suradnici, među kojima je bilo i članova mjesnih NOO-a (Sirač) prišli su ustašama. Pojedinci su se pasivizirali, a pristalice Mačeka imali su makar privremeno povoljnije uvjete za djelovanje. No takvo stanje trajalo je svega nekoliko dana, poslije čega dolazi do još bržeg razvitka NOP-a.

Nijemci i ustaše nisu postigli svoj cilj. Ne samo da nisu uspjeli uništiti glavninu snaga VI korpusa, nego ni jednoj njegovoj jedinici nisu zadali teži udarac.

ORUŽANE AKCIJE U VREMENU OD OFENZIVE »OLUJA« DO OSLOBOĐENJA DARUVARA

Neposredno prije završetka ofenzive krupnije formacije Narodnooslobodilačke vojske napustile su teritorij kotara Daruvar tako da su na njoj ostali samo Daruvarski odred i institucije vojne pozadine. Takvo stanje odgovaralo je protivničkim snagama smještenim u gradu, te svjesne svoje brojčane i oružane nadmoćnosti, nastavile su aktivnostima koje su prakticirale i prije ofenzive. Najčešće su upadale u sela oslobođenog teritorija oko Velikih Bastaja, zatim u sela ravničarskog dijela kotara, a nekoliko puta i u sela oko Bijele. Njihova aktivnost u to vrijeme imala je dvostruke ciljeve. Prije svega težila je da uništavanjem vojne pozadine Narodnooslobodilačke vojske i uništavanjem imovine stanovništva koje je živjelo na oslobođenom teritoriju, uništava bazu narodnooslobodilačke borbe i da zastrašivanjem utječe na narod. S druge strane, vodstvo Njemačke narodne skupine u NDH i ustaške vlasti na osnovu suglasnosti njemačkog zapovjednika u NDH imali su zadatak da iz sela srednje i zapadne Slavonije presele njemačko stanovništvo u Srijem i istočnu Slavoniju. To su objašnjavali potrebom da od partizana zaštite pripadnike Skupine.

Početkom druge polovice maja domobrani su u selima Katinci, Veliki Bastaji, Donja Vrijeska, Vukovje, Dobra Kuća te Uljanik, Batinjani, Dežanovac, Goveđe i Ivanovo Polje počinili mnoge zločine. Ubili su nekoliko žena, djece i muškaraca. Pljačkali su namirnice i imovinu građana te su ih odvozili u Daruvar. Uхватili su i ubili člana Kotarskog komiteta KPH Antuna Biljana, člana Kotarskog NOO-a iz Borove Kose Antuna Brenera i komesara vojne bolnice IV/6. U Uljaniku su uhapsili Ivu Vajnahta i Katicu Kenji, u Batinjanima

²⁵ IHRPH, KP—129/2253

²⁸ IHRPH, KP—129/2247

jednog muškarca i jednu ženu. U Goveđem Polju uhvatili su oko 40, u Uljaniku 15, a u Dežanovcu preko 40 vojnih obveznika među kojima je bio znatan broj vojnih bjegunaca. Do sličnih pojava dolazilo je i u drugim selima.

Prilikom upada u Velike Bastaje Ured za preseljavanje Njemačke narodne skupine iselio je 17 njemačkih porodica. Tada su oni odnijeli sav poljoprivredni alat, živežne namirnice, stoku i inventar. Istovremeno su za preseljenje Nijemaca vršene pripreme i u selima u okolici Uljanika. Međutim, veliki broj njemačkih porodica izjavljivao je da se neće seliti. Zbog toga je među njima dolazilo do sukoba pa su one, koji su odbijali da se sele, vojnici na to prisiljavali²⁷.

Međutim, situacija se krajem maja u osnovi mijenja. Zapadni saveznici otvaraju u to vrijeme Drugi front što je prisililo Treći Reich da izvrši prebacivanje nekih svojih snaga iz Jugoslavije u Francusku. Na njihova mjesta upućivane su kvislinske snage. U takvoj situaciji smanjene su neprijateljske snage i u Slavoniji pa i u samom Daruvaru. To je dovelo do toga da one, budući su bile slabije, smanjuju svoju aktivnost i izvan uporišta.

Osim toga, u to vrijeme saveznički avioni često prelijeću područje Daruvara, jer su, dolazeći iz Italije, bombardirali njemačke položaje na istočnoj fronti u Mađarskoj. Osim toga, oni su napadali i neke gradove u Slavoniji. Takva situacija dovodila je do panike među ustašama i domobranima koja je sve očitije prelazila u anarhiju.

Ovakvo stanje stvorilo je povoljnije uvjete za borbenu aktivnost Daruvarskog odreda. Ona se u periodu od 1. VI do 15. IX svodila na postavljanje zasjeda na cestama Daruvar — Pakrac, Daruvar — Veliki Zdenci i Daruvar — Banova Jaruga. Međutim, u to vrijeme nije bilo većih borbi. Tek 12. VII napadom na uporište Badljevinu dolazi do prekida toga stanja. Borba, u kojoj su sudjelovale i jedinice Daruvarskog odreda, bila je vrlo žestoka. Da bi se osvojilo uporište, trebalo je savladati protivnika koji se branio iz utvrđenih zgrada i bunkera. Iako su partizani imali i teško naoružanje, nije im uspjelo osvojiti cijelo mjesto, nego su se morali povući. Do neuspjeha je došlo zbog toga što mine za minobacač nisu odgovarale. Osim toga, pojedini rukovodioci pokazali su nesnalažljivost u borbama za utvrđeno mjesto. To se može zaključiti i po tome što se nitko od njih nije sjetio diverzanata koji su im bili pridodani upravo zbog rušenja utvrda²⁸.

Tokom jula aktivnost Odreda prenosi se na rušenje željezničke pruge Daruvar — Pakrac. Uništeno je nekoliko kilometara kolosijeka, posječen je velik broj telefonskih stupova i više kilometara telefonsko-telegrafskih linija.

Istovremeno, Odred nastavlja s postavljanjem zasjeda na cestama, održavanjem mitinga u selima, a u slobodno vrijeme s političkom i vojničkom naobrazbom boraca i rukovodilaca.

Međutim, početkom augusta dolazi do bitne promjene u pogledu vojnih aktivnosti. Stab VI korpusa NOV i POJ odlučio je da uništi protivničke gar-

²⁷ IHRPH, KP—129/2303

²⁸ VII, Bgd. br. reg. 34/1—3, k. 1621

nizone u zapadnoj Slavoniji. Zbog toga je naredio da se u taj kraj prebace XII i XL divizija. Istovremeno je naredio Posavskom, Daruvarskom i Bilogorskom odredu da likvidiraju protivnička uporišta u Badljevini i Doljanima. U napadu na ova uporišta, do kojeg je došlo 2. VIII, sudjelovale su obje divizije i odredi. Nakon žestoke borbe, uporišta su zauzeta, a ostatak protivnika povukao se u Daruvar²⁹.

Sedam dana kasnije ove snage pošle su u napad na domobranske jedinice u uporištu Končanica. No, do borbe nije došlo jer se posada iz uporišta predala. Time je nestalo prethodnje uporište na kotaru. Ostao je još samo grad Daruvar³⁰.

Osjetivši se jako ugroženim i da bi spriječio likvidaciju garnizona u Daruvaru, Grubišnom Polju i Hercegovcu, protivnik je u rajon Daruvara prebacio brojne njemačko-ustaške snage. S njima je pristupio izvodenju ofenzivnih operacija protiv snaga VI korpusa. Osmog augusta oko 200 domobrana, potpomognuti tenkovima, napali su dijelove XII udarne brigade kod Gornjeg Daruvara. Poslije vrlo oštre borbe domobrani su se povukli u Daruvar. U blizini Sirača, 10. augusta dijelovi I njemačko-kozačke divizije napali su Osječku brigadu, ali su bili odbačeni u polazno mjesto Grahovljane. Istog dana jedinice XII i XL divizije vodile su kod sela Končanice borbe s ustaškim i domobranskim jedinicama koje su bile potpomognute tenkovima. Nakon kraće borbe ustaše i domobrani su se povukli u Daruvar. Snage IV gorskog zdruga napale su 12. VIII Dvanaestu udarnu brigadu kod Pakrana, a čehoslovačku kod Markovca. Poslije duže borbe, domobrani su odbačeni u pravcu Daruvara. Dva dana kasnije, tj. 14. Vili, I kozačka divizija zajedno s ustaškim i domobranskim snagama iz Daruvara, poduzima ofenzivnu operaciju protiv snaga XII divizije NOV na sektoru Bijela — Borki. Uspjelo im je da privremeno zagospodare tim prostorom te su popalili sela Donji Borki, Markovac, Bijela i Pakrane. Poslije toga okupatorsko-kvislinške snage povukle su se u uporišta³¹.

Događaji pokazuju da pokušaj kozačkih, ustaških i domobranskih snaga da ovladaju ovim prostorom, nije uspio. Tome u prilog ide i činjenica da su snage NOV nešto kasnije zauzele Grubišno Polje i napale jako uporište Hercegovac. Osim toga, zahvaljujući dolasku nekoliko hiljada građana u NOV, krajem augusta formirana je Virovitička narodnooslobodilačka brigada.

Početkom septembra na kotaru je postojalo samo jedno uporište i to grad Daruvar. Međutim, jedan dio vojnika prebačen je iz njega u neka druga uporišta, a jedan broj ih je prešao i na stranu NOP-a. Među onima koji su se tokom prve polovice septembra nalazili u Daruvaru, zavladao je potpuno rasulo. Oficiri su bježali, pojedine jedinice samovoljno su napuštale grad. Ustaše su to učinile između 10. i 15. IX, a 16. istog mjeseca u grad su ušle snage NOV i POJ.

²⁹ I. Mišković, n. n. str. 155.

³⁰ Isto

³¹ Isto, str. 156.

DARUVARSKI NARODNOOSLOBODILAČKI PARTIZANSKI ODRED

U događajima što su se u ovom periodu odvijali na kotaru, značajnu ulogu imao je i Daruvarski odred. On je za cijelo to vrijeme u osnovi zadržao istu onu strukturu koju je imao i početkom 1944. godine. Razlika se u pojedinim periodima svodila uglavnom na povećanje ili opadanje broja boraca. Na to su u prvom redu utjecale borbe i politička situacija na području njegova djelovanja. Dok je u periodima povoljnije situacije u Odred dolazio veći broj boraca, dotle se u borbama njihov broj smanjivao.

O tome najbolje govore slijedeći podaci. Početkom februara Odred su sačinjavali: dva bataljona od kojih je u prvom bilo 142, a u drugom 131 partizan. Osim njih, u njemu je bila bolnička četa koja je imala 32 partizana. Odredom je rukovodio Štab u kojem je bilo 10 članova. Pri Štabu se nalazilo pomoćno osoblje među kojima su bili kuriri, vezisti i oni koji su osiguravali prehranu i snabdijevanje Štaba i organa koji su se uz njega nalazili. Tu se nalazio i Agitprop Odreda koji je imao zadatak da za borce, a i narod u selima u kojima je Odred boravio, osigurava političku literaturu, organizira političku, kulturno-prosvjetnu i zabavnu djelatnost. U njemu su radila četiri borca koji su u pravilu bili đaci srednjih škola, studenti, učitelji ili neki drugi pripadnici Odreda koji su imali više obrazovanje³².

Strukturi Odreda odgovarala je i struktura partijske organizacije. Budući da su partijske jedinice postojale u četama, a pošto je svaki bataljon imao tri čete, znači da su u svakome bataljonu bile po tri partijske jedinice. Osim njih, članovi Partije koji su bili u Štabu Odreda, činili su zasebnu jedinicu. Članovi Partije koji su radili pri Štabu imali su svoju, a oni u agitpropu svoju posebnu organizaciju. Prema tome u Odredu je u to vrijeme bilo devet partijskih jedinica. U njima je bilo 73 člana i 7 kandidata Komunističke partije³³.

Usporedo s partijskom, u Odredu je postojala i skojevska organizacija. Nju je činilo pet grupa u kojima je bilo 56 članova. Osim njih, u Odredu je bilo 88 omladinaca i omladinki. No, tu nije postojala organizacija Ujedinjenog saveza antifašističke omladine kao ni organizacija Antifašističke fronte žena, iako je u Odredu bilo 20 žena³⁴.

Prema navedenim podacima od 327 pripadnika Odreda 157 bili su komunisti. Znači da je gotovo svaki drugi partizan bio istovremeno član Partije ili SKOJ-a. Nema sumnje da je ta struktura bila vrlo dobra. No, takvo stanje bilo je jednim dijelom samo formalno, jer su jedan broj članova bili vrlo mladi borci pa su i politički bili slabo obrazovani. Po tome se može zaključiti da su se oni slabije snalazili kao politički radnici među partizanima i narodom. Jednom broju bili su poznati samo osnovni politički ciljevi narodnooslobodilačke borbe. To se u prvom redu odnosi na one koji su kraće vrijeme bili u partizanima. No, stalnim političkim radom ta situacija je brzo prevladana. U većini slučajeva oni su u pogledu hrabrosti, snalažljivosti, skromnosti i drugarstva bili primjer ostalim partizanima. To nije nikakvo čudo kada se zna da su u Partiju i SKOJ primani u prvom redu oni koji su se isticali upravo tim kvalitetama.

³² IHRPH, KP—126/1930

³³ Isti izvor

³⁴ Isti izvor

Krajem maja stanje u Odredu bilo je slijedeće. Po spisku u njemu je bilo 355 boraca i rukovodilaca, ali je u njegovim jedinicama bilo stvarno samo 208 partizana³⁵. Ostali su se nalazili u bolnicama, ambulancama, na bolovanju, odsustvu, a neki i kao zabušanti kod svojih kuća. Dezertera u klasičnom smislu te riječi bilo je vrlo malo.

U to vrijeme u njemu je bilo devet partijskih jedinica, dakle isto kao i u februaru, i u njima je bilo 68 članova KP. Istovremeno su u Odredu postojala dva bataljonska komiteta SKOJ-a i šest grupa. U njima je bilo 80 članova SKOJ-a³⁶.

Dakle, podaci koje smo naveli, pokazuju da je Odred sredinom 1944. godine bio slabiji nego početkom te godine, a još slabiji u odnosu na stanje u jesen 1943. god. kada je imao preko 430 boraca i rukovodilaca.

Početkom septembra po naređenju Štaba VI korpusa NOV i POJ u Odredu je formirana takozvana Regrutna četa. To je bila jedinica kroz koju su morali proći svi oni koji su došli u Odred. U njoj su stjecali vojničko i političko znanje. Nakon što su ovladali potrebnim minimumom toga znanja, raspoređivani su u čete po bataljonima.

U sastavu Odreda postojala je otprije Bolnička četa. U njoj su se borci osposobljavali za pružanje prve pomoći. Njeni pripadnici morali su ranjene i mrtve partizane izvlačiti iz vatrenog položaja, a zatim ranjenima pružati prvu pomoć i osigurati da one, kojima je potrebna bolnička intervencija, što prije otpreme u vojnopartizanske bolnice.

U nastojanju da se Odred učini što sposobnijim za vršenje vojnih i političkih zadataka, njegovi borci, podoficiri i oficiri odlazili su u vojne i političke škole i kurseve. U sastavu II oficirske škole Glavnog štaba NOV i PO Hrvatske, koja je radila pri Štabu VI korpusa, postojali su pješadijski, artiljerijski, inženjerijski, sanitetski kurs i kurs za vezu. Pri Oblasnom komitetu KPH za Slavoniju postojao je srednji partijski kurs, a pri Štabu korpusa i kurs za političke komesare. Zahvaljujući tome, i Daruvarski odred dobivao je osposobljene vojne i političke rukovodioce, a to je pridonosilo njegovom osposobljavanju za ulogu koju je imao.

No, i pored toga u Odredu su postojale i slabosti. Neke od njih bile su posljedica objektivnih okolnosti, ali većina je bila subjektivne naravi. Objektivne su se sastojale prije svega u tome što je Odred na teritoriji uz koju je bio vezan, imao nekoliko puta jačeg protivnika. Subjektivne su bile posljedica neiskustva dijela boraca, a i pojedinih rukovodilaca. Poneki vojni i politički rukovodioci, nisu imali zadovoljavajuće političko obrazovanje pa su činili i greške. S obzirom da su i rukovodioci i borci bili najvećim dijelom iz sela daruvarskog kotara pa su se mnogi poznavali, među njima bilo je i pojava familijarnosti. Pojedinci su samovoljno odlazili iz jedinica, a neki se u njih nisu više ni vraćali. Disciplinacija nije uvijek bila na potrebnoj visini. U akcijama su pojedine jedinice zakašnjevale doći na određene položaje pa se dešavalo da zbog toga nisu izvršile zadatke koje su imale.

Politički i kulturno-prosvjetni rad odvijao se po vodovima i četama. Svakog dana, kada jedinica nije bila na borbenom zadatku, provodila je određeno

³⁵ IHRPH, KP—129/2297

³⁶ Isti izvor

vrijeme u obučavanju cijelog sastava. U okviru bataljona postojali su pjevački zborovi, diletantske grupe i tamburaški sastavi. Oni su za borce davali priredbe. No, najčešće su nastupali na priredbama što su davane za borce i narod u selima. Obično su u tim prilikama politički rukovodioci govorili prisutnima o vojnoj i političkoj situaciji u zemlji i svijetu. Poslije kulturno-umjetničkih programa održavane su zabave u kojima su sudjelovali i civili i borci.

U Odredu se vodila briga o ishrani, zdravlju, odjeći i obući boraca. Iako je svaki bataljon imao poljsku kuhinju, ipak su se partizani najčešće hranili po seljačkim kućama. Do toga je dolazilo najčešće zbog toga što su čete, bataljoni pa i cijeli Odred bili u stalnom pokretu. To naročito važi za ono vrijeme dok su se nalazili u ravničarskim predjelima u kojima se nisu duže zadržavali. U selima oslobođenog teritorija ishrana je bila po bataljonima, a rjeđe po kućama seljaka, jer su oni ovamo dolazili na odmor i oporavak.

Zdravlje boraca ovisilo je o mnogim okolnostima. U zimi i u vrijeme kiša dolazilo je češće do prehlada i raznih upala. Bilo ih je više nego što se to dešava u regularnim vojnim formacijama, jer su mnogi borci bili slabo odjeveni i obuveni. Uši i nehigijenski uvjeti života pogodovali su širenju tifusa. Međutim, svjesni toga rukovodioci Odreda i više komande poduzimali su preventivne mjere zbog čega se ova bolest tokom godine svela na minimum. Slaba ishrana, nedostatak vitamina, suha hrana itd. doveli su do oboljenja probavnih organa, skorbuta i iscrpljenosti.

Do odjevnih predmeta i obuće partizani su i tada dolazili pretežno uspješnim borbama s okupatorskim i kvislinškim vojnicima. Manjim dijelom nosili su engleske uniforme i obuću koju su avioni Velike Britanije tokom 1944. godine spuštali padobranima na Zvečevu i na aerodromu kraj Vočina.

Nakon što je 29. X 1943. tadašnji komandant Odreda bio razriješen dužnosti i postavljen za zamjenika komandanta Štaba Zapadne grupe odreda, na dužnosti komandanta Odreda bio je Bogdan Gojković, a mjesto Marka Nikolića za političkog komesara postavljen je Stevo Prodanović.

U Štabu Odreda, kao i u štabovima bataljona, postojali su zamjenici komandanata i političkih komesara, obavještajni i informativni oficiri, omladinski rukovodioci i intendanti. Kao i komandanti i komesari, i oni su se često mijenjali. Posljedice toga bile su višestruke pa i negativne.

Slična situacija bila je i u četama i vodovima, s tom razlikom što su tu promjene bile znatno učestalije.

Uništavanjem protivničkih uporišta na području kotara Daruvar i Pakrac i očekujući da će uskoro pasti i posljednja, Daruvar i Pakrac, prestala je potreba za postojanjem takvih vojnopolitičkih formacija kakve su bile narodnooslobodilački partizanski odredi. Osim toga, narodnooslobodilački odbori ojačali su do te mjere da su potpuno preuzeli funkciju vlasti, a političke organizacije postale su sposobne da vrše mobilizatorsku ulogu naroda u narodnooslobodilačku borbu. Zbog toga je Štab VI korpusa NOV i POJ donio naređenje kojim se Odred rasformira. Daruvarski narodnooslobodilački partizanski odred rasformiran je 28. VIII 1944. u Ivanovom Selu, a njegovi borci i rukovodioci uključeni su u druge jedinice³⁷.

³⁷ Savo Velagić: Daruvarski partizanski odred, Zagreb, 1963. god., str. 116. i 117.

VOJNA POZADINA 1944. GODINE

Osnovni zadaci koje je vojna pozadina imala u 1944. godini nisu se razlikovali od onih iz prethodnog perioda. I tada se radilo na njenom organizacionom usavršavanju, što je pretpostavljalo popunjavanje njenih institucija novim kadrovima. Do toga je dolazilo zato što su više vojne komande premještale pojedince po potrebi. Neki su zbog toga što na dužnostima nisu zadovoljili, bili smjenjivani, a i na mjesta poginulih i ranjenih postavljani su drugi.

Slična situacija bila je i u partizanskim stražama, vodu za vezu, radnoj četi, radionicama, bolnicama, ekonomskim sektorima i skladištima. U njima je iz već navedenih razloga dolazilo do češćih promjena. To je nalagalo komandi Područja da poduzima mjere kojima bi se novi ljudi vojnički i politički osposobljavali.

Osim ovih problema, na rad vojne pozadine negativno su utjecali prodori protivnika na oslobođeni teritorij. Tokom osam mjeseci 1944. godine bilo ih je više, ali su četiri bila najteža. Do prvog je došlo 26. I. Tom prilikom, došavši u Bijelu, Borke i Zaile, protivnik je palio i uništavao vojne i civilne zgrade, pljačkao imovinu i odvodio narod u logore³⁸. Drugi puta upali su ustaše i domobrani u ovo područje, kao i u sela oko Velikih Bastaja, 9. marta. Tu su se zadržali nekoliko dana, pljačkajući i provodeći nasilje nad narodom. Treći

Popaljeno selo Zaile 1943.

³⁸ IHRPH, KP—127/1985

puta, i to 21. III, zauzeli su Đulovac iz kojega su upadali u okolna sela. Tom prilikom pored zločina što su ih vršili nad tamošnjim stanovništvom, iz Đulovca su iselili 50 njemačkih porodica koje su privremeno preseljene u Viroviticu, a odatle u istočnu Slavoniju i Srijem³⁹. U prvoj polovici aprila nad tim područjem bila je neobično aktivna protivnička avijacija koja je bombardiranjem i čestim mitraljiranjima vojnih i civilnih objekata porušila više kuća i vojnih objekata. Češćim nadlijetanjem ovoga područja izazivali su strah i nespokojstvo među stanovništvom⁴⁰.

Četvrti upad protivnika na slobodni teritorij dogodio se u vrijeme ofenzive »Oluja«. Tada su se njegove snage u ovom kraju najduže zadržale. Tom prilikom nanijele su NOP-u najveću štetu. Uništene su i zapaljane mnoge kuće pa i cijela sela. Do temelja su razorili 10 vojnih objekata među kojima nekoliko skladišta, jednu bolnicu, ambulantu, vojnu poštu, zgradu zarobljeničkog logora, kuhinju, registratura i neke radionice. Uništili su jedan mlin i jednu pilanu⁴¹. Do posljednjeg većeg upada došlo je tokom augusta. I tom prilikom protivnik je slično postupio⁴².

Posljedice protivničkih upada na oslobođeni teritorij bile su višestruke. Prije svega one su se negativno odražavale na političko raspoloženje stanovništva i ohrabrivale su one koji su bili na strani protivnika, a kolebljive su činili pasivnima prema NOB-u. Među suradnike NOP-a unosili su privremeno strah i nesigurnost te su se stvarali uvjeti za uspješnije djelovanje protivničke propagande.

Uništavanjem seljačkih kuća i gospodarskih zgrada, te raznih vojnih objekata, uništavali su materijalnu bazu NOP-a. To je vojnu pozadinu dovelo u situaciju maksimalnih napora, da svim raspoloživim sredstvima ublaži posljedice razaranja. S obzirom da je proizvodnja građevinskog materijala zbog ratnih prilika bila minimalna, teškoće u nabavi cigle, crijepa, cementa, vapna, stakla itd. postajale su sve veće.

Dakle, uvjeti nisu dozvoljavali trajnije konsolidiranje vojne pozadine, pa se to negativno odražavalo i na političko stanje na cijelom kotaru. Takvo stanje omogućavalo je zabušantima i dezerterima da se duže vrijeme skrivaju oko svojih kuća, usporavalo mobilizaciju novih boraca, osposobljavanje kadra i dr.

No, ipak su te i druge teškoće svaki puta bile prevladane. Komande i borbački sastavi institucija vojne pozadine neprekidno su popunjavani novim ljudima. Stalno širenje utjecaja NOP-a uvjetovalo je da priliv ljudi u jedinice bude kontinuiran. Tome su pridonosile i institucije vojne pozadine kojih je bilo u svim područjima kotara. Njene partizanske straže napadale su manje protivničke formacije u selima ravničarskog dijela. One su tamo izvodile diverzantske akcije koje su se sastojale u rušenju mostova na cestama i prugama, prekopavanju cesta kojima se služio protivnik, uništavanju poštanskih veza, likvidiranju protivničkih špijuna, švercera i drugih neprijatelja NOP-a. U selima Kreštelovcu, Sokolovcu, Trojeglavi, Imsovcu, Blagorodovcu, Stra-

³⁸ IHRPH, KP—128/2103

⁴⁰ IHRPH, KP—129/2253

⁴¹ Isti izvor

⁴² IHRPH, KP—131/2541

žancu. Dežanovcu, Govedem Polju, Uljaniku, Golubinjaku, Batinanima, Kipu i drugima često su održavali mitinge na kojima su objašnjavali odluke III zasjedanja ZAVNOH-a, II zasjedanja AVNOJ-a, govorili o zabrani povratka kralju Petru i uspostavi republike, o pravima i ravnopravnom položaju pripadnika svih narodnosti u novoj Hrvatskoj i Jugoslaviji. Ti skupovi naroda, kojih je bilo mnogo, pridonosili su objašnjavanju tadašnjeg stanja u zemlji i svijetu. Takvim radom razobličavana je djelatnost protivnika NOP-a i njegove parole, a narod je sve više prilazio NOP-u.

S obzirom da su znali da Šimunović, Domović, Ipša, Častek, Dabić i još neki predstavljaju nosioce protivnarodnog djelovanja na kotaru, predstavnicima vojne pozadine nije bilo teško da prate njihovo djelovanje i da mu se suprotstavljaju. Kada su se stavili u otvorenu službu ustaša, Nijemaca i četnika, oni su bili uhapšeni.

U izvršavanju ovih zadataka, vojnopozadinske vlasti surađivale su s narodnooslobodilačkim odborima i političkim organizacijama u selima. Ta suradnja je dolazila naročito do izražaja u izgradnji popaljenih kuća, nabavci stoke za ona domaćinstva čiju su stoku otjerali ustaše i domobrani, u nabavci poljoprivrednog i drugog inventara. Partizanske straže pomagale su NOO-ima u izvođenju poljoprivrednih radova kao što su sjetva, žetva, vršidba, kosidba trave, berba voća, grožđa, kukuruza i si.

Institucije vojne pozadine nabavljale su namirnice, opremu i razni materijal potreban vojnopartizanskim bolnicama, radionicama, radnoj četi, vodu za vezu, zarobljeničkom logoru, partizanskim stražama i komandama mjesta. Značajnu ulogu imale su u snabdijevanju regularnih jedinica. Brinule su se o osiguravanju namirnica, potrebne opreme i novih boraca za brigade pa i Odred. U tu svrhu građeni su objekti kao što su podzemni bunker i skladišta, zgrade za bolnice i radionice, ambulante, apoteku i dom za invalide⁴³.

Zbog sve većeg broja onih koji su dolazili u partizane, stalno su povećavane i obaveze. Zato se povećavao broj komandi mjesta, komandi straža, radionica, radnih jedinica, sanitetskih ustanova, skladišta i bunkera kao i ljudi koji su u njima bili zaposleni. Sredinom 1944. godine na području djelovanja Komande Područja postoje tri komande mjesta i pet četa partizanske straže. Prva četa imala je sjedište u Pakranima, a druga u Grahovljanima. Jedan vod druge čete imao je sjedište u Gornjim Borkima. Treća četa nalazila se pri Komandi mjesta Đulovac, a četvrta je držala straže kod bolnica. Peta četa osiguravala je Komandu Područja, Istražni zatvor i Registraturu.

Početak 1944. godine formirana je specijalna jedinica koja je dobila naziv Daruvarska četa. Imala je zadatak da s protivnikom ulazi u manje borbe, da hvata dezertere, protivničke špijune, sprečava odlazak naroda u uporište i šverc.

Na njenom području postojale su kurirske i telefonske veze. One su od centra oslobođenog teritorija išle u raznim pravcima. Jedna je išla u pravcu Psunjskog, odnosno Novogradiškog područja. Druga je Komandu Daruvarskog područja povezivala sa štabom VI korpusa NOV i POJ koji se nalazio na Zvečevu. Jedna linija išla je preko Golubinjaka u pravcu Moslavine. Prema Da-

⁴³ IHRPH, KP—127/1985, 128/2103, 129/2303, 129/2253, 131/2426 i 131/2541

ruvaru postavljena je telefonska linija u ljetu 1944, a usporedno s njom postavljena je zračna linija, bez izolacije, na stupovima, koja je Daruvarsko povezivala s Komandom Bilogorskog područja.

Telefonske linije kao i poštansko-telefonsku zgradu uništio je protivnik u vrijeme upada u krajeve kroz koje su one prolazile. Međutim, odmah po njegovu povlačenju linije su ponovo uspostavljane i veza je ponovo funkcionirala.

Sigurnost bolnica, a to znači bolesnika, ranjenika i u njima zaposlenih radnika bila je potpuna. Zahvaljujući tome što su u blizini bolničkih zgrada izgrađivani podzemni bunker, ranjenici i bolesnici su u vrijeme ofenziva sklanjani u njih. Tu su za njih bili osigurani osnovni sanitarni uvjeti i odgovarajuće količine namirnica.

Bolnice su čuvali pripadnici partizanskih straža, a njima su rukovodili komesar i uprava bolnice. Oni su se istovremeno brinuli da osiguraju potrebne količine potrebnih namirnica. Tu se u prvom redu radilo o kruhu, mesu, živadi, mlijeku i mliječnim proizvodima, povrću, voću itd. Dakle, osiguravati namirnice, posteljinu, krevete, lijekove i drugi sanitetski materijal, bio je jedan od najvažnijih zadataka vojnopozadinskog područja.

No, osim obaveza prema bolnicama komanda Područja i podređene joj institucije imale su zadatak da vode brigu o zdravlju stanovništva i boračkog sastava na njenom području. Zbog teških uvjeta života čiji su uzrok bile stalne borbe, sve veće iscrpljenosti stanovništva i širenja uši došlo je sredinom godine do pojave pjegavog tifusa u Gornjim Borkima. Zbog toga su odmah poduzete mjere raskuživanja na cijelom području. Sanitetski radnici odredili su i druge mjere koje su u selima provodili pripadnici vojnopozadinskih institucija. Izrađivana su sredstva za dezinfekciju, a izgrađeni su kupalište i vodovod. Od stanovnika ovih sela, kao i boraca, zatraženo je da se pridržavaju propisa koji su u tom smislu propisani⁴⁴.

Zbog nedostatka voća i povrća i uopće vitamina C u ishrani, u proljeće 1944. godine, među stanovništvom i partizanima proširio se i skorbut. Bilo je i pojava veneričnih bolesti. Međutim, zahvaljujući intervenciji vojnopozadinskih vlasti, one su bile brzo lokalizirane.

Veći broj boraca u vojnopozadinskim ustanovama, kao i širenje borbe u cijeloj Slavoniji, nametali su potrebu povećanja svih kapaciteta vojne pozadine. Zbog toga se naročito od ljeta 1944. godine povećavaju broj i kapaciteti radionica, skladišta, a rasle su i potrebe za većom količinom materijalnih dobara. Sve je to dovelo do povećanja jedinice koja je radila na tim poslovima. Radna četa Komande Područja ima u augustu 170 boraca i rukovodilaca. Potrebu za njenim povećanjem nije mogla otkloniti ni činjenica što su i zarobljenici radili na izgradnji ovih objekata.

Radionice su proizvodile povećane količine rublja, odjeće i obuće. Mlinovi su osposobljavani za veću proizvodnju brašna, pekare za proizvodnju kruha. Pilane su prilagođavane za izradu rezane građe koja je bila neophodna za obnovu popaljenih sela i vojnopozadinskih ustanova. Zbog nedostatka stručnog

kadra u radionicama, mlinovima i pilanama, uvodi se institucija šegrta. To znači da se uvođenjem naukovanja nastojao ublažiti nedostatak stručnih kadrova⁴⁵.

Nastojeći da što bolje osposobi rukovodeći kadar, Komanda Područja je organizirala kurseve i savjetovanja. Na njima su stručnjaci poučavali polaznike u obavljanju poslova i rukovođenju.

Veliku ulogu u svemu tome imale su partijska i skojevska organizacija koje su postojale na Području. U njegovim ustanovama i jedinicama bilo je sredinom 1944. godine 16 partijskih jedinica sa 91 članom⁴⁶. Nešto više bilo je članova SKOJ-a, koji su radili s ostalom omladinom putem sastanaka čitalačkih grupa, pjevačkih zborova i diletantskih grupa.

Obavještajna i informativna služba bile su organizirane u vidu rajonskog i područnih obavještajnih centara. Dok je obavještajna imala zadatak da prati i otkriva rad protivničkih špijuna i neprijatelja na slobodnom teritoriju, dotle je informativna prikupljala podatke o protivničkim vojnim formacijama, njihovom naoružanju i namjerama. Imala je zadatak da sazna za neprijateljske planove u svim oblastima, posebno za njegove rukovodioce i politiku.

Jedna i druga služba djelovale su u vojnopozadinskim i civilnim institucijama. One su imale mrežu suradnika u svim selima, gradu i protivničkim vojnim formacijama.

S obzirom da je velik broj onih koji su radili u ovim službama, radio godinu i više, oni su u 1944. godini imali bogato iskustvo, a to ih je činilo sposobnijim za izvršavanje zadataka. Ovdje je upravo zbog toga rjeđe dolazilo do zamjena ljudi. To se najčešće činilo samo onda kada su pojedinci bili kompromitirani te se na tim poslovima nisu više mogli koristiti. Osim toga, pojedince je otkrivao protivnik te ih je hapsio i likvidirao. I u tim slučajevima vršene su zamjene. Oni kadrovi koji su pokazivali više smisla, snalažljivosti i hrabrosti u ovim poslovima, upućivani su na specijalne kurseve na kojima su stjecali odgovarajuće znanje i upoznivali oblike i sredstva ove djelatnosti.

VELIKI USPJESI NOP-a

Poboljšanje političke situacije na Kotaru polovicom 1944. ispoljavalo se na razne načine. Prije svega mitinzima, koje su u selima održavale političke organizacije, vojne jedinice NOP-a kao i institucije vojne pozadine, prisustvovali su brojni građani. Na sastanku u Bijeloj gdje se govorilo o napredovanju sovjetskih trupa, otvaranju drugog fronta, Sporazumu Tito — Subašić i Trećem zasjedanju ZAVNOH-a, prisustvovalo je oko 600 građana. U Siraču je na sličnom skupu bilo oko 200, u Velikim Bastajima također oko 200, u Vukovju i Vrijeskoj oko 60 mještana itd⁴⁷.

O političkoj situaciji u to vrijeme ima dosta podataka u raznim dokumentima. Npr. u izvještaju Kotarskog komiteta KPH Daruvar što ga je 6. VII 1944. uputio Okružnom komitetu KPH Virovitica, piše: »Raspoloženje naroda

⁴⁵ IHRPH, KP—129/2303

⁴⁶ IHRPH, KP—131/2455

⁴⁷ IHRPH, KP—130/2329

prema NOP se svakim danom sve više popravlja, isto tako i kod nacionalnih manjina Nijemaca u Sokolovcu, Blagorodovcu, gdje su žene Njemice plakale na sastanku same govoreći, kako je Hitler zaveo i uništio njemački narod, s radošću i dobrovoljno su davale pomoć za postradala sela. Isto tako češka manjina odkako su tumačili odluke III zasjedanja ZAVNOH-a te odluke o slobodi svih nacionalnih manjina u koliko budu doprinjeli danas u najodlučnijim danima NOB-e. Sve većim brojem stupaju u NOP i materijalno mnogobrojnije pomažu. Naročito sela Brestovac, Donji Dežanovac, Končanica, Golubinjak, a i sam Lipovac (pretežno sela sa češkim stanovništvom — p. p.) zadnje vrijeme poziva nas da se tamo dođe, žaleći se da se k njima premalo dolazi sa našom vojskom i mitinzima, kažu kad se sakuplja nama se malo dolazi, a mi bi uvijek rado dali za NOV. Mađari iz Kreštelovca, Imsovca, Govedeg Polja još nisu potpuno prešli u zajedničku saradnju sa našim pokretom, ali njihovi sinovi bježe iz neprijateljske vojske . . .⁴⁸«

Poboljšanje situacije, odnosno naglo jačanje NOP-a, potvrđuje sve brojniji odlazak građana u jedinice NOV i POJ. Samo 3. VII, dakle u jednom danu, u NOV su stupila 94 omladinca. Bili su iz sela Imsovac, Kreštelovac, Ivanovo Polje i Donji Dežanovac. Među njima bilo je 20 Hrvata, 24 Srbina, 36 Čeha, 8 Mađara, 5 Nijemaca i 1 Slovenac⁴⁹. Nešto kasnije u NOV je stupilo još preko 350 građana.

Podaci pokazuju da su u vojne jedinice NOP-a odlazili pripadnici svih nacionalnosti. Značajno je da se u to vrijeme stalno povećavao odlazak Hrvata, Čeha i Mađara.

Usporedo sa sve brojnijim odlaskom u oružane snage NOP-a, smanjivao se broj onih koji su se odazivali u vojne formacije okupatora i NDH. Štaviše, sve veći broj bio je onih koji su bježali iz domobranskih jedinica pa su prelazili u jedinice NOV i POJ ili su se sakrivali, odbijajući da se vrate u svoje jedinice.

Broj domobrana koji su u Daruvaru radili za NOP stalno se povećavao. Krajem maja u osam grupa radilo je preko 30 vojnika, podoficira i oficira. Njihova se aktivnost sastojala u propagiranju NOP-a među vojnicima, suradnji s građanima koji su radili za NOP, u dostavljanju obavještajnih podataka o sastavu i namjerama okupatorsko-kvislinških snaga i slanju oružja, municije i vojničke opreme na slobodni teritorij. U izvještaju Kotarskog komiteta KPH Daruvar od 28. V 1944. navodi se da je Vojni komitet iz domobranskog garnizona Daruvar poslao partizanima 1 prsni mitraljez, 350 metaka za vojničku pušku, 20 bombi, 9 granata za top kalibra 75 mm i više sanitetskog materijala⁵⁰.

Ova aktivnost odvijala se povremeno. Ovisila je o prilikama, a najviše je dolazila do izražaja onda kada su ustaške i domobranske jedinice napuštale garnizon.

I u gradu je narodnooslobodilački pokret uzimao sve više maha. Tu su djelovale političke organizacije i NOO-i. U svim poduzećima postojale su grupe suradnika. Slično je bilo u ustanovama i školama. Aktivnost se odvijala i na

⁴⁸ IHRPH, KP—131/2416

⁴⁹ IHRPH, KP—131/2426

⁵⁰ IHRPH, KP—129/2296

teritorijalnom principu, tj. po ulicama i kvartovima. Aktivisti su građanima objašnjavali odluke AVNOJ-a i ZAVNOH-a, Sporazum Tito — Subašić, informirali ih o stanju na frontovima i o borbi naroda Jugoslavije. Pod njihovim rukovodstvom vršilo se sakupljanje raznog materijala za narodnooslobodilački pokret.

Međutim, daljnji razvoj ovakve situacije prekinula je privremeno ustaška policija. Ona je noću od 25. na 26. VII 1944. godine pohapsila sve domobrane koji su radili za NOP. Uhapšeni su i članovi Vojnog komiteta. Od njih 30, koliko je bilo uhapšeno, 19 je osuđeno na smrt i strijeljano. Ostali su upućeni u koncentracione logore⁵¹.

Do hapšenja je došlo zaslugom ustaških agenata koji su se ubacili u ilegalne grupe domobrana. No, bez obzira na to tko je kriv za ovu provalu, ona je negativno utjecala na postojeću situaciju i to ne samo među domobranima, nego i u građanstvu. Mnogi su se uplašili, a bilo je i onih koji su počeli sumnjati u svoje suradnike, bojeći se da nisu agenti okupatora ili NDH. Takvo stanje potencirala su hapšenja među građanstvom koja su uslijedila nedugo nakon hapšenja domobrana. No, psihoza straha nije dugo potrajala. Opređeljivanje građana za NOB još se više pojačalo.

U vrlo povoljnoj atmosferi za daljnji razvitak NOP-a tokom cijelog juna provodilo se kotarsko natjecanje radi prikupljanja materijala za snabdijevanje jedinica NOV i POJ kao i stanovništva popaljenih sela na istočnom dijelu kotara. U natjecanju su sudjelovali pripadnici svih političkih organizacija, mjesnih i općinskih odbora, institucije vojne pozadine i jedinice Daruvarskog odreda. Natjecale su se organizacije, selo sa selom, institucija vojne pozadine s drugom institucijom, vod s vodom, četa s četom i bataljon s bataljonom. Ono je bilo stvar većine stanovništva na kotaru te se odvijalo u znaku prazničkog raspoloženja. Vrhunac oduševljenja bio je 30. VI kada je na kotarskom zboru koji je održan u povodu proglašenja rezultata, primljena obavijest da je Virovitički okrug postigao najbolje rezultate u ovom natjecanju u cijeloj Slavoniji. Kotarski komitet KPH odmah je o tome obavijestio sve političke organizacije i NOO-e na kotaru.

U natjecanju je među ostalim prikupljeno:

Pšenice	12.495 kg
Kukuruz	4.356 kg
Graha	5.880 kg
Pšeničnog brašna	7.195 kg
Masti	208 kg
Krumpira	1.402 kg
Luka	105 kg
Goveda	151 kom
Svinja	41 kom
Peradi	78 kom

Osim ovih namirnica i stoke, prikupljani su i drugi proizvodi, zatim voće i povrće, mliječne preradevine, kuhinjsko posuđe, namještaj, poljoprivredni inventar, građevni materijal, hrana za stoku, industrijski proizvodi kao što su

⁵¹ IHRPH, KP—131/2455, KP—130/2385 i KP—131/2479

sol, petrolej, platno, lijekovi, zavoji, injekcije i drugi materijal. Osim toga, natecanje je zahvatilo sve radionice, mlinove, pilane, bolnice i sve druge institucije NOP-a. Svi su nastojali da postignu što bolje rezultate. Nema sumnje da je pored materijalnog efekta, koji je bio vrlo značajan, postignut i velik moralno politički učinak⁵².

Nakon III zasjedanja ZAVNOH-a otpočinju pripreme za formiranje odbora Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte. Pripremama je rukovodio Kotarski komitet Komunističke partije. S tim u vezi on je održao sastanak sekretara općinskih komiteta. Ovi su neposredno poslije toga održali sastanke sa sekretarima partijskih jedinica. Sličnu aktivnost provodili su SKOJ, USAOJ, AFŽ i NOO-i.

Na svim tim sastancima kao i u pisanim uputama o formiranju odbora JNOF naglašavano je da ona mora postati antifašistička fronta svih progresivnih snaga društva. Drugim riječima, u njoj je mjesto svim građanima bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost, ako su spremni da se bore za oslobođenje zemlje.

Formiranju odbora pristupilo se tokom jula. Najprije su formirani mjesni odbori i to na općinama oslobođenog teritorija kao što su Bijela, Veliki Bastaji, Katinac, a zatim i na općini Imsovac i Brestovac⁵³.

Početkom augusta pristupilo se formiranju općinskih odbora JNOF u općinama Veliki Bastaji, Katinac, Bijela i Uljanik⁵⁴. Nešto kasnije prišlo se provođenju priprema za formiranje ostalih općinskih odbora i kotarskog odbora JNOF. S tim u vezi, dakle s pripremama za kotarsku konferenciju JNOF, izdan je letak koji je u ime Nijemaca potpisao Pavle Matula, u ime Mađara Đuro Terek, u ime Čeha Josip Bahnik, a u ime HSS-a Josip Ivanec⁵⁵.

U Kotarski odbor JNOF predloženi su: Simo Stjepanović (D. Borki), Mile Čuća (Katinac), Anđa Kukić (G. Vrijeska), Vera Kulić (Đulovac), Krsta Vujković (Batinjani), Mile Jovanović (Miljanovac), Petar Žutinić (Ivanovo Polje), Petar Kovačić (Brestovačko Brdo), Vera Durhanek, predstavnik KPH, Aleksa Nikola, predstavnik KPH, Dušan Vojvodić, predstavnik KPH, Mato Pintarić, predstavnik KPH, Antun Orct, predstavnik KPH, Joža Valečić, predstavnik HSS-a, Josip Huber, predstavnik HSS-a i Josip Polak također predstavnik HSS-a. U ime mađarske nacionalnosti u Odbor su izabrani Antun Levi i Đuro Terek, a kao predstavnik Nijemaca Pavle Matula iz Blagorodovca.

U ime Antifašističke fronte žena u Kotarski odbor Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte izabrane su: Ana Jakšić i Mara Mišić, a u ime USAOH-a Aleksa Kocorep i Tonka Valenta.

Josip Bahnik, Antun Krivohlavek, Franjo Bažant i Marija Ždimal izabrani su kao predstavnici Čeha.

Osim navedenih, u Kotarski odbor kooptirani su kasnije po jedan predstavnik Daruvarskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda i Komande Daruvarskog područja⁵⁵.

⁵² IHRPH, NO—73/714

⁵³ IHRPH, KP—130/2385

⁵⁴ IHRPH, KP—131/2455

⁵⁵ IHRPH, KP—131/2530

⁵⁶ IHRPH, KP—113/894

Prema tome, po nacionalnoj pripadnosti u Odboru je bilo 12 Srba, 4 Hrvata, 8 Čeha, 2 Mađara i jedan Nijemac. S obzirom na nacionalnu strukturu stanovništva, kao i njegovo učešće u narodnooslobodilačkoj borbi, ovakav sastav nije u potpunosti zadovoljavao. Očito je da je u Kotarski odbor JNOF trebalo izabrati više predstavnika hrvatskog stanovništva.

Formiranjem Kotarskog i općinskih odbora te mjesnih organizacija Jedin-stvene fronte politički rad na kotaru postaje znatno sveobuhvatniji i intenziv-niji. Ne samo da se posredstvom Fronte postepeno prodire u sve veći broj sela, nego se ovom djelatnošću obuhvaća sve veći broj građana. Vrlo je važno, što se pojačava intenzitet političkog djelovanja u hrvatskim, češkim, mađar-skim i njemačkim selima. Dok su se do formiranja frontovskih organizacija sastanci u selima održavali pretežno sa suradnicima, dotle se od ovoga vreme-na ulažu napori da se u njih uključuju i oni koji su do tada bili pasivni pa i neprijateljski opredijeljeni, ukoliko se nisu ogriješili o interese naroda.

Rad društveno-političkih organizacija, među kojima i JNOF-a, narodnooslo-bodilačkih odbora, djelovanje jedinica NOV i POJ, a posebno provođenje mo-bilizacije od strane NOP-a, pridonijelo je čišćenju terena od protivničkih, špe-kulantskih i drugih štetnih elemenata. Budući da je najveći broj sposobnih za vojsku bio mobiliziran u jedinice NOV i POJ, samim time i njihove porodice su se u njega uključile. To se prije svega odnosi na žene, jer su mnoge od njih pored ostaloga i zato što su im muževi, sinovi pa i druga rodbina bili u jedini-cama NOV i POJ, počele znatno aktivnije djelovati u NOP-u. Otvoreno istu-panje naroda protiv špekulanata postaje sve češća pojava. Gotovo nije bilo javnoga skupa na kojem se nisu otvoreno iznosila imena onih koji su na bilo koji način sabotirali NOP. Napadani su velikosrpski opredijeljeni pojedinci, pristalice Mačeka, špekulanti koji su izbjegavali da idu u jedinice NOV i POJ, oni koji su izbjegavali da materijalno pomažu NOP itd. U Trojglavi je na-padan Mile Dabić, u Dežanovcu Valent Domović, u Imsovcu Nikola Bojčić. I u drugim selima javno se govorilo tko sabotira NOP i pomaže neprijatelje.

I tokom augusta na kotaru je provedena mobilizacija za jedinice NOV i POJ. Zahvaljujući pojačanom političkom utjecaju NOP-a i unatoč tome što je zbog intervencije jakih protivničkih snaga mobilizacija morala biti prekinu-ta, u partizane je došlo 650 muškaraca. Ovaj rezultat bio je tim veći, jer na cijelom kotaru više nije bilo sela u kojem se mobilizacija do tada nije već provodila⁵⁷.

I pored masovnih hapšenja i strijeljanja uhapšenih domobrana, i u gradu se politička situacija brzo stabilizirala. To se najbolje vidi iz izvještaja Kotar-skog komiteta Partije što ga je 28. VII 1944. uputio Okružnom komitetu KPH Virovitica. U njemu se navodi: »U samom Daruvaru oko 80³/o stanovništva je uz naš pokret i raspoloženje je vrlo dobro, čak se može reći da bolje nije bilo u toku ovoga rata. Samo ono 20%> ustaša i gestapovaca je još na strani fašista, ali i od njih pojedinci se kolebaju. Naročito dobro raspoloženje je kod domo-brana od kojih je ovih dana 8 došlo na našu stranu preko Šuplje Lipe, a ima izgleda da će preći i nešto omladinaca sa kojima su drugovi razgovarali«⁵⁸.

⁵⁷ IHRPH, KP—113/520

⁵⁸ IHRPH, KP—131/2532

Rad na organiziranju stanovništva također se brzo nastavio. U gradu su formirane ilegalne političke organizacije i NOO-i. Da bi se u tome što više uspjelo, kotarska politička rukovodstva su u svoj sastav imenovala najaktivnije suradnike. S obzirom da se očekivalo skoro oslobođenje grada bilo je potrebno da se što više pojača politički i organizacioni rad u gradu. Pristupilo se pripremama za formiranje Gradskog narodnooslobodilačkog odbora. Radilo se na popisu svih onih koji su bili neprijateljski raspoloženi prema NOP-u. Za svako industrijsko poduzeće, zanatsku, trgovačku i ugostiteljsku radnju, čiji su vlasnici imali neprijateljski odnos prema NOP-u, predviđeni su iz redova antifašističkih raspoloženi građana povjerenici. Komanda područja je iz svih pozadinskih jedinica izdvojila najbolje borce i rukovodioce te je od njih formirala četu koja je imala zadatak da se pripremi za ulazak u grad i preuzimanje određenih funkcija u njemu. Imala je zadatak da prilikom preuzimanja grada osigura u njemu mir i red.

Činjenica da je Daruvar oslobođen bez borbe, pokazuje kolika je bila demoralizacija i panika u redovima protivnika. S druge strane, njihovo neometano povlačenje pokazuje da Štab Šestog korpusa NOV i POJ nije iskoristio teško stanje protivnika da zarobi vojnike Daruvarskog garnizona i zaplijeni kompletno naoružanje domobranskih snaga u gradu.

No, bez obzira na te slabosti, oslobođenje Daruvara bio je prvorazredni vojni i politički događaj. Sav poluoslobođeni i neoslobođeni teritorij na kotaru postaju oslobođeno područje. Cjelokupno stanovništvo uključuje se u NOP. To naročito važi za grad koji je istovremeno bio najjači privredni centar kotara. NOP dolazi u situaciju da osim ljudskog potencijala počinje koristiti industrijska poduzeća, zanatske radnje, trgovinu, ugostiteljstvo, saobraćaj, školske objekte kulture, zdravstvo, komunalne objekte i drugo.

ORGANIZACIJA KOMUNISTIČKE PARTIJE

Oblasni i okružni komiteti Komunističke partije Hrvatske u Slavoniji ulagali su sve svoje sposobnosti kako bi što prije osposobili partijske organizacije i članove Partije. To je bilo normalno jer je o sposobnosti komunista i partijske organizacije uveliko zavisio daljnji razvitak narodnooslobodilačke borbe.

Krajem 1943. godine partijska organizacija na kotaru imala je Kotarski komitet koji se sastojao od svega pet članova pa su oni istovremeno bili i Biro i Plenum. Po nacionalnoj pripadnosti tri člana bili su Hrvati, a dva Srbi. Po zanimanju tri člana bili su radnici, a dva seljaci.

Iako ovakav sastav nije u potpunosti odgovarao strukturi organizacije i u nacionalnom i u socijalnom pogledu, ipak je uspješno ostvario svoju ulogu. Veliku pomoć dobivao je od Okružnog komiteta KPH Virovitica i to putem pisanih uputstava i neposredno dolaskom članova Okružnog komiteta na teren kotara Daruvar.

Svoju politiku Komitet je zasnivao na dva osnovna faktora. Jedan od njih činila su uputstva što ih je primao od viših rukovodstava, a drugi stanje na terenu kotara. Da bude u toku događaja, Komitet je svakih sedam dana održavao sjednice na kojima je razmatrao političko stanje na kotaru, organizaci-

ona pitanja Partije, SKOJ-a, USAOJ-a, AFŽ-a, NOO-a i probleme u oblasti agitacije i propagande. Svakih petnaest ili dvadeset dana održavao je sastanke sa sekretarima općinskih komiteta KP. Njegovi članovi odlazili su na sjednice Kotarskog komiteta SKOJ-a, Kotarskog odbora USAOJ-a, AFŽ-a i Kotarskog narodnooslobodilačkog odbora. Odlazili su na općine te su tamo sudjelovali u rješavanju mnogih zadataka.

Međutim, neki njegovi članovi nisu bili iskusni politički radnici pa su se teže snalazili na dužnostima. Osim toga njihovo teoretsko obrazovanje bilo je dosta slabo. Sve to, kao i objektivne okolnosti koje su bile bremenite mnogim problemima, onemogućavale su da se u izgradnji organizacija Komunističke partije postignu bolji rezultati.

Pod rukovodstvom Kotarskog komiteta radilo je tada pet općinskih komiteta i to Bijela, Veliki Bastaji, Uljanik, Imsovac i Trojeglava. Općinski komitet Bijela sačinjavala su tri člana. Po nacionalnosti svi su bili Srbi, a po zanimanju seljaci. Sva trojica bili su muškarci. U Općinskom komitetu Bastaji bilo je četiri člana. Po nacionalnoj pripadnosti svi su bili Srbi, a po socijalnoj trojica seljaci i jedan radnik. U Općinskom komitetu Trojeglava bila su također četiri člana. Svi su bili Srbi, seljaci i muškarci. Općinski komitet Uljanik imao je samo dva člana od kojih je jedan bio Srbin, a drugi Čeh. Općinski komitet Imsovac sačinjavala su četiri člana. Po nacionalnoj pripadnosti tri člana bili su Srbi, a jedan Hrvat. Po zanimanju svi su bili seljaci i svi muškarci⁵⁹.

Prema tome u pet općinskih komiteta KP bilo je 17 članova. Po nacionalnoj pripadnosti 15 su bili Srbi, 1 Hrvat i 1 Čeh. Po zanimanju 15 su bili seljaci, a dvojica radnici. Svih 17 bili su muškarci.

Navedeni podaci pokazuju slabosti ovih komiteta. Njihova struktura nije odgovarala ni u nacionalnom, ni socijalnom pogledu, a ni u pogledu spola. Politički je štetno da u njima nije bilo više Čeha, Hrvata pa i pripadnika drugih nacionalnosti. Bez obzira što su većinu stanovništva činili seljaci, ipak je u ovim rukovodstvima Partije trebao biti veći broj radnika a i intelektualaca. Neshvatljivo je da u njima nije bilo ni jedne žene, kada je organizacija AFŽ-a na kotaru imala tada preko 2.000 članova.

Dakle, radi se o greškama koje su se negativno odražavale na političku situaciju i na razvoj narodnooslobodilačke borbe u ovom kraju.

Od svih općinskih komiteta najbolje je radio Općinski komitet Bijela. Tome je u prvom redu pridonosio sekretar, koji je u operativnoj jedinici stekao iskustvo u radu, a bio je vrlo discipliniran i aktivan. Zbog ranjavanja on je bio otpušten iz jedinice pa je Kotarski komitet dobro učinio što ga je postavio na tu dužnost. Ostali komiteti bili su slabiji. Neki njihovi članovi nisu bili osposobljeni za te dužnosti. Pojedinci su bili neaktivni pa i nedisciplinirani. Zbog toga su neki od njih kasnije smijenjeni s dužnosti.

Sistem rada u općinskim komitetima KP bio je isti kao i u Kotarskom komitetu. Međutim, zbog navedenih slabosti, ustaljeni način rada nije se uvijek odvijao po planu. Slabiji rezultati ostvarivani su u teoretskom radu. Uzrok tome bilo je slabo opće obrazovanje, a u nekim slučajevima i vrlo ograničena pismenost pojedinaca.

⁵⁹ IHRPH, KP—125/1792

Krajem godine na kotaru je bilo 17 partijskih jedinica u selima, 1 pri Kotarskom narodnooslobodilačkom odboru i 1 pri Kotarskom odboru Antifašističke fronte žena. U njima je bilo 96 članova. Po nacionalnosti 72 su bili Srbi, 13 Hrvati, 9 Česi, 1 Slovenac i 1 Nijemac. Po zanimanju 82 su bili seljaci, 8 radnici, 4 đaci i 2 slobodna zanimanja. Od 96, koliko ih je ukupno bilo, 75 su bili muškarci, a 21 žene¹⁰⁰.

Prema izvještaju Kotarskog komiteta KPH Daruvar, što ga je 26. III 1944. uputio Okružnom komitetu KP Virovitica, na kotaru su početkom godine postojale partijske jedinice:

I. Kotarski komitet	5 čl.
II. Općinski komitet Trojeglava	5 čl.
1. Partijska jed. Trojeglava	5 čl.
2. Partijska jed. Gor. Daruvar	3 čl.
3. Partijska jed. Golubinjak	5 čl.
4. Partijska jed. Ivanovo Polje	7 čl.
III Općinski komitet Uljanik	3 čl.
1. Partijska jed. Uljanik	2 čl.
2. Partijska jed. Gornji Uljanik	3 čl.
3. Partijska jed. Duhovi	3 čl.
IV Općinski komitet Imsovac	5 čl.
1. Partijska jed. Imsovac	3 čl.
2. Partijska jed. Kreštelovac	4 čl.
3. Partijska jed. Stražanac	3 čl.
4. Partijska jed. Brestovac	6 čl.
V Općinski komitet Veliki Bastaji	5 čl.
1. Partijska jed. Vel. Bastaji	5 čl.
2. Partijska jed. Koreničani	2 čl.
3. Partijska jed. Dobra Kuća	4 čl.
4. Partijska jed. Batinjani	6 čl.
5. Partijska jed. Potočani	3 čl.
VI Općinski komitet Bijela	4 čl.
1. Partijska jed. Bijela	5 čl.
2. Partijska jed. Donji Borki	4 čl.
3. Partijska jed. Gornji Borki	3 čl.
4. Partijska jed. Kotarski NOO	7 čl.

Prema tome za protekla dva mjeseca u organizaciju je primljeno svega 14 novih članova KP^M.

Usporedo s organizacijom na terenu, pod rukovodstvom Kotarskog komiteta bile su i partijske jedinice u vojnopozadinskim ustanovama. Tu je bilo 11 osnovnih organizacija KP, i to:

¹⁰⁰« IHRPH, KP—121/1817
¹⁰¹«* IHRPH, KP—127/2073

1. Partijska jed. Bolnice 4/1 sa	10 čl.
2. Partijska jed. Bolnice 4/2 sa	11 čl.
3. Partijska jed. Bolnice 4/3 sa	4 čl.
4. Partijska jed. Bolnice 4/4 sa	4 čl.
5. Partijska jed. V. P. u Zailama sa	6 čl.
6. Partijska jed. Rad. čete sa	5 čl.
7. Partijska jed. Pošte 16 sa	6 čl.
8. Partijska jed. Slagališta sa	6 čl.
9. Partijska jed. Područne straže sa	10 čl.
10. Partijska jed. Straže Djulovac sa	7 čl.
11. Partijska jed. Pošte br. 18 sa	6 čl.

Osim članova KP u vojnopozadinskim ustanovama bilo je i 6 kandidata Partije⁶².

Prema tome na kotaru je početkom 1944. godine bila 31 partijska jedinica u kojima je zajedno sa članovima Kotarskog i općinskih komiteta bilo 185 članova i 10 kandidata KP. (U partijskim jedinicama na kotaru bila su 4 kandidata KP — p. p.).

I najpovršnija analiza strukture članstva pokazuje da je u organizaciji bilo slabosti. Prije svega, polazeći od toga da je daruvarsko područje bilo jedno od ustaničkih u Slavoniji, broj partijskih jedinica i članova Partije bio je malen. Nacionalna struktura i socijalni sastav članstva također nisu bili u skladu sa strukturom stanovništva, ni s njegovim učešćem u narodnooslobodilačkoj borbi. Prema ženama još se sektašilo. Njih je u organizaciji KP bilo vrlo malo.

No, i pored tih organizacionih nedostataka, većina članova i kandidata bili su spremni izvršiti svaki zadatak koji im odredi organizacija. Njihov kvalitet bio je upravo u tome što su bezrezervno bili odani narodnooslobodilačkom pokretu.

Mnogi članovi poznavali su politiku i ciljeve NOB-a. To su spoznali učeći odluke AVNOJ-a, ZAVNOH-a, upoznavajući Sporazum Tito — šubašić, kao i druge materijale koje su organizacije primale od viših rukovodstava.

Oni članovi koji su bili duže u organizaciji, bili su teoretski izgrađeniji i sposobniji u praktičnom radu. Zbog toga se dešavalo da su njih za sve pitali i da su bili inicijatori akcija i rješavanja mnogih problema. Oni su svoju aktivnost razvijali u skojevskim organizacijama, USAOJ-u, AFŽ-u i NOO-ima.

Stanje u partijskoj organizaciji vojne pozadine bilo je bolje. Disciplina članova i aktivnost bili su dobri. Političko obrazovanje članova bilo je veće nego onih u seoskim organizacijama. Iskustvo im je, zahvaljujući dužem stažu u Partiji, bilo veće pa im je i to pomagalo u praktičnom radu.

Nastojeći da otkloni slabosti koje su imale organizacije i jedan broj članova, Kotarski komitet je poduzimao razne mjere. Trudio se da rukovodiocima i članovima politički što prije osposobi i teoretski obrazuje. Da bi se napori koji su u to ulagani mogli bolje sagledati, navest ćemo samo neke od mjera što su tada poduzimane. Pri Okružnom komitetu KPH Virovitica radio je niži par-

⁶² IHRPH, KP—126/1972

tijski kurs koji su polazili izgrađeniji članovi općinskih i Kotarskog komite-
ta, te članovi komiteta SKOJ-a, odbora USAOJ-a, AFŽ-a i NOO-a koji su bili
članovi KP. Na kursu su učili slijedeće:

1. Koje su osnovne ideje naučnog socijalizma?
2. Na koliko se klasa dijeli kapitalističko društvo?
3. Čime se služi radnička klasa u borbi protiv kapitalizma?
4. Zašto je industrijski proleterijat najnaprednija klasa kapitalističkog društva?
5. Zašto je seljaštvo najzaostaliya klasa (iako seljaštvo nije klasa — p. p.)?
6. Kako nastaje revolucionarna radnička klasa?
7. Zašto je industrijski proleterijat najrevolucionarnija klasa?
8. Kakvu ulogu igra teorija u Komunističkoj partiji?
9. Šta je cilj Komunističke partije?
10. Šta je Komunistička partija?
11. Kakav treba da bude član Komunističke partije?
12. Šta je program a šta Statut Komunističke partije?
13. Da li u Partiji može postojati ljevica i desnica?
14. Šta je frakcija?
15. Zašto je potrebna disciplina u KP?
16. Čime se Komunistička partija učvršćuje?
17. Može li Komunistička partija da griješi?
18. Kakvih ima skretanja u Partiji?
19. Čemu je potrebna lična odgovornost ili samokritika?
20. Koje su komunističke, a koje antifašističke organizacije?
21. Tko može biti član KP?
22. Šta je ćelija?
23. Gdje se osniva ćelija?
24. Šta su to ćelijska odjeljenja?
25. Kako idu forumi Partije po redu?
26. Kako radi ćelija?
27. Tko sastavlja dnevni red i kako?
28. Šta su kadrovi?
29. Šta je to konspiracija?
30. Kakvo je držanje pred klasnim neprijateljem?

Dakle, sva ova pitanja odnosila su se na Komunističku partiju i njen rad. Ostalih 29 odnosilo se na narodnooslobodilačke odbore, Savez komunističke omladine, Ujedinjeni savez antifašističke omladine, Antifašističku frontu žena i Savez pionira. Obzirom da se iz pitanja o NOO-ima vidi politika Partije u razvijanju narodne vlasti, uloga i zadaci NOO-a, navest ćemo pitanja koja su se odnosila na njihov rad:

1. Kako su nastali NOO-i?
2. Kakav je bio karakter prvih NOO-a?
3. Šta su NOO-i?
4. Što je dužnost člana KP u NOO-ima?
5. Kakva je dužnost NOO-a?
6. Šta su narodnooslobodilački fondovi?
7. Kako se snabdijeva NOV?

8. Pod čijom upravom stoje imanja i javne zgrade?
9. Kako se vrši zapljena (konfiskacija) i od koga?
10. Kako se vrše pripreme za izbor NOO-a?
11. Šta su kotarske izborne komisije?
12. Kako se dijeli NOF?
13. Šta je to AVNOJ?

Da bi slušaoci mogli odgovoriti na ova i druga pitanja, morali su proučavati materijale koje su im osiguravali Oblasni i Okružni komitet Komunističke partije. Kursisti su ga izučavali u kružocima, tj. kolektivno. Na kraju kursa svi polaznici polagali su ispite poslije kojih su se vraćali u svoje kotare gdje su raspoređivani na razne dužnosti.

Osim takozvanih radnih sastanaka u partijskim jedinicama bili su obavezni i teoretski sastanci. Na njima su također izučavane teme koje smo naveli. Međutim, rezultati što ih je davao ovaj oblik rada, bili su slabiji od onih koji su se dobivali kursevima. Prema programu teoretskog rada Partije jedinice su od rukovodstava dobivale potreban materijal. Najčešće su to bila improvizirana i u šapirografskoj tehnici izrađena predavanja pojedinih političkih rukovodilaca.

Bez obzira na slabosti ovoga rada, njegove su se posljedice tada počele osjećati. Sve veći broj članova KP pokazivao je više inicijative i veću snalažljivost u radu. I disciplina u organizacijama i općinskim komitetima postajala je sve bolja. To naročito važi za jedinice u vojnopozadinskim ustanovama.

O stanju u Partiji na pojedinim područjima daju se podaci u izvještaju Kotarskog komiteta što ga je 26. III 1944. uputio Okružnom komitetu KPH Virovitica. U njemu se ističe da Općinski komitet Trojeglava radi bolje nego prije toga. Navodi se da u Partiju i NOO-e prima i žene što do tada nije radio. Zbog toga se povećao broj jedinica i članova u njima. Slična situacija bila je tada i na području Općinskog komiteta Imsovac. Uspjelo mu je da u Brestovcu formira partijsku jedinicu. I u partijskoj organizaciji na području Općinskog komiteta Veliki Bastaji situacija se također popravila. Općinski komitet KPH Bijela bio je u to vrijeme najbolji. Slabo stanje bilo je na području djelovanja Općinskog komiteta Uljanik⁶³.

U toku maja formiran je još jedan općinski komitet i to u Batinjanima. Svaki mjesec upućivani su članovi Partije na kurseve. Partijska savjetovanja održavana u svaki mjesec. Na njima su razmatrani problemi po već ustaljenom redu. U to vrijeme na kotaru se formiraju partijski aktivni. Tada ih je bilo 8 sa 35 članova. Popunjen je Kotarski komitet KPH s tim što su u njega primljeni Dušan Vojvodić, Stevo Kovačić, Terinka Vojaček i Petar Janošević. U Komitetu je bilo 11 članova od kojih je u birou bilo 5⁶⁴.

Organizaciju na kotaru sredinom septembra činili su: Kotarski komitet, šest općinskih komiteta, 33 partijske jedinice, od kojih 13 u ustanovama vojne pozadine, 8 aktiva, 240 članova i 35 kandidata KP.

⁶³ IHPRH, KP—127/2073

⁶⁴ IHRPH, KP—131/2455 i KP—131/2532

SAVEZ KOMUNISTIČKE OMLADINE

Opće prilike na kotaru utjecale su i na stanje u organizaciji Saveza komunističke omladine. Aktivnost skojevskih organizacija dolazila je tada do punog izražaja. Nju u ovom periodu možemo u osnovi podijeliti na dva dijela i to na izgradnju same organizacije i rad SKOJ-a na daljnjem razvijanju narodnooslobodilačke borbe, u organizacijama Ujedinjenog saveza antifašističke omladine, narodnooslobodilačkim odborima, pionirskoj organizaciji i vojnoj pozadini.

Krajem decembra 1943. godine skojevskom organizacijom, kao i do tada, rukovodio je Kotarski komitet. Sačinjavalo ga je šest članova. Po nacionalnosti svi su bili Srbi, a po socijalnom sastavu tri člana bili su seljaci, jedan radnik i dva đaci. Četiri člana bili su muškarci, a dva žene⁰³.

Kotarski komitet nije ni tada bio popunjen. Dva vrlo sposobna člana premještena su na druge dužnosti, a jedan je radi bolesti otpremljen u bolnicu. Ovime oslabljen on je privremeno popustio u radu. No, preostali članovi bili su vrlo marljivi i ulagali su sve znanje i sposobnost da pomažu općinskim komitetima i skojevskim grupama. Jedanput u deset dana održavali su sjednice Komiteta, takozvane radne sjednice. Usporedo s time održavao je i teoretske sastanke na kojima su njegovi članovi prorađivali materijale što su ih dobivali od Okružnog komiteta SKOJ-a Virovitica i Kotarskog komiteta KPH Daruvar.

Da bi što bolje osposobio općinske komitete, Kotarski komitet SKOJ-a slao je njihove članove na kurseve na kojima su izučavali razne materijale. Tu su se upoznavali i s praktičnim rješavanjem pitanja koja su se javljala u svakodnevnom radu.

Na kotaru tada postoji sedam općinskih komiteta. Sedmi, i to onaj iz Šibovca, privremeno je prestao radom jer mu je sekretar bio premješten u Kotarski odbor USAOH-a. Ostali komiteti bili su: Općinski komitet Batinjani, Općinski komitet Veliki Bastaji, Općinski komitet Trojeglava, Općinski komitet Uljanik, Općinski komitet Imsovac i Općinski komitet Bijela.

Slabije rezultate imali su pored Općinskog komiteta Šibovac i komiteti u Batinjanima i Bijeloj. Komitet u Batinjanima nije djelovao kao cjelina, a i neki članovi su mu bili nedisciplinirani. Zbog toga nije izvršavao sve zadatke koji su mu bili određeni pa je donesena odluka da se što prije izvrši njegova reorganizacija.

Slična situacija bila je i u Općinskom komitetu Bijela. I taj Komitet nije djelovao kao cjelina, nego je sekretar preuzeo ulogu cijelog Komiteta. To je pridonijelo da su se ostali pasivizirali.

Ostali komiteti zadovoljili su svojim radom. To se prije svega može reći za Općinski komitet Trojeglava. U njemu je bio zadovoljavajući nacionalni i socijalni sastav. Djelovao je kao cjelina, što znači da su svi članovi bili vrlo aktivni, disciplinirani i dosta snalažljivi. Posebno se isticao smjelijim primanjem novih članova u organizaciju pa je zahvaljujući upravo tome, tada formirao novu skojevsku grupu.

Slična situacija bila je i u općinskim komitetima Veliki Bastaji, Uljanik i Imsovac. Isticali su se kolektivnim radom, disciplinom u izvršavanju zadataka, pružanju pomoći skojevskim grupama, USAOJ-u, pionirima i NOO-ima.

Sekretari svih komiteta imali su završene skojevske kurseve što je naročito dolazilo do izražaja u radu s omladinom.

U kotarskoj organizaciji SKOJ-a postojale su tada 32 grupe sa 182 člana. Po nacionalnosti 156 su bili Srbi, 17 Hrvati, 6 Česi i 3 Nijemci. Preko 98% bili su po zanimanju seljaci. U organizaciji je bila 141 djevojka i 41 mladić.

Osim ovih, u ustanovama vojne pozadine bilo je šest grupa. U njima je (osim jedne za koju u izvještaju nema podataka — p. p.) bilo 48 članova. Njihov nacionalni i socijalni sastav bio je sličan onima u selima. Nasuprot tome, u ovim grupama bilo je više mladića nego djevojaka⁶⁶. To je i razumljivo kada se zna da su se u ustanovama vojne pozadine nalazili pretežno muškarci.

Iako je struktura jednih i drugih organizacija bila vrlo slična, ipak je stanje u njima bilo vrlo različito. Aktivnost organizacija u selima bila je slabija od one u vojnopozadinskim ustanovama. Pomislit će se da je jedini razlog tome vojnički status vojnopozadinskih ustanova. Točno, i to je pridonosilo boljem radu ovih organizacija. Međutim, tu su, uostalom kao i u partizanskim odredima i brigadama bili oni, koji su, dok su živjeli u selima, bili među najboljim članovima. Kao takvi oni su dobrovoljno otišli u partizane te su prema tome bili spremni učiniti sve za narodnooslobodilačku borbu.

Rad članova u grupama na terenu razlikovao se od rada onih u vojsci. Dok su oni imali zadatak da okupljaju omladinu u organizacije USAOJ-a i da radeći u ovim organizacijama pridonose unapređivanju njihova rada, da pomažu pionirima i narodnooslobodilačkim odborima u prikupljanju pomoći za NOV i POJ, pružanju pomoći radi njihovog osposobljavanja da što bolje vrše svoje dužnosti, dotle su oni u vojnopozadinskim ustanovama imali zadatak da svojim radom pridonose unapređivanju djelatnosti ustanova u kojima su postojale.

Obzirom da je do početka 1944. godine većina srpske omladine bila uključena u NOP, kao najvažniji je bio zadatak da se pojača rad s hrvatskom, češkom, mađarskom i njemačkom omladinom. Najprije su se pridobivali pojedinci, a zatim se pomoću njih utjecalo na druge. Među omladinom širili su propagandni materijal, okružnice i druge političke materijale. Angažirali su je na zadacima koje su izvršavali NOO-i. To su bili sjetva, a u ljetu žetva, popravak popaljenih zgrada, prikupljanje hrane i drugih potrepština za NOV i POJ. Organizirali su u selima analfabetske tečajeve na kojima su nepismene učili čitati i pisati. Formirali su kulturno-umjetničke grupe i pjevačke zborove koji su za narod i vojsku davali priredbe.

Tokom proljeća i ljeta naponi članstva u cijeloj organizaciji dali su u organizacionom pogledu vrlo pozitivne rezultate. Već u martu formiran je još jedan općinski komitet. Na kurseve su upućivani članovi iz svih grupa na kotaru. U junu je formiran i deveti komitet.

Formiranje novih komiteta uvjetovao je porast broja skojevskih grupa i članova. Za to vrijeme broj grupa povećao se za 10 te su krajem juna postojale 42. Samim tim povećao se i broj članova. U usporedbi sa stanjem na po-

⁶⁶ Isti izvor

četku godine, broj članova povećao se za 127, što znači da ih je bilo 283. Tu nisu ubrojani članovi SKOJ-a u vojnopozadinskim ustanovama⁸⁷.

U to vrijeme u vojnopozadinskim ustanovama formirane su 4 nove grupe, a broj članova SKOJ-a povećao se za 28.

Tada dolazi do pozitivnih promjena u strukturi članstva. Povećao se broj članova Hrvata, Čeha, Nijemaca i Mađara. Isto tako, u SKOJ je primljen veći broj radnika i čaka pa je i to dokaz pravilnije politike u organizaciji⁶⁸.

Prema tome sredinom 1944. godine skojevsku organizaciju na kotaru činili su Kotarski komitet, devet općinskih komiteta, 46 grupa i 359 članova. To je, nema sumnje, bio krupan politički uspjeh i značajan prilog jačanju NOP-a na kotaru.

UJEDINJENI SAVEZ ANTIFAŠISTIČKE OMLADINE

Već smo prije istakli da se u toku 1943. godine radilo u prvom redu na formiranju organizacije Ujedinjenog saveza antifašističke omladine. To ni u kom slučaju ne znači da omladina nije sudjelovala u svim oblicima narodnooslobodilačke borbe. Međutim, ovdje je riječ o tome da je težište rada u odnosu na omladinu bilo usmjereno na organizaciona pitanja, jer se imalo u vidu da samo organizirana omladina može s punim uspjehom izvršiti svoju ulogu i dati pun doprinos narodnooslobodilačkoj borbi.

Krajem 1943. godine organizaciona struktura USAOJ-a na kotaru bila je slijedeća. Najviše rukovodstvo omladine bio je Kotarski odbor USAOJ-a u kojem je bilo devet članova. Jedan od njih bio je to samo formalno jer se nalazio u bolnici. Od ostalih osam članova šest su po nacionalnoj pripadnosti bili Srbi, a dva Česi. Po socijalnoj pripadnosti dva člana bili su radnici, tri seljaci i tri đaci⁶⁹.

Što se tiče nacionalnog sastava Odbora, treba istaći da on nije bio onakav kakav je trebao biti. Činjenica da u njemu nije bilo Hrvata i u ovom slučaju ukazuje na političko sektaštvo. Nasuprot tome, socijalna struktura Kotarskog odbora bila je vrlo dobra. Ne samo da je ona odgovarala socijalnoj strukturi omladine, nego je osiguravala pravilniji odnos prema omladini, polazeći od njene socijalne strukture.

Kotarski odbor, i pored mladosti svojih članova i nedovoljnog iskustva, brzo se pokazao kao stvarno omladinsko rukovodstvo. Stalno je bio u akciji. Redovno je održavao sastanke na kojima je pretresao stanje u organizaciji i određivao zadatke na kojima je trebalo angažirati cijelu omladinsku organizaciju. Svi članovi Kotarskog odbora završili su skojevske kurseve pa im je to pomoglo u radu.

Na kotaru je u to vrijeme bilo devet općinskih odbora. Sve do polovice 1944. godine njihov rad nije bio zadovoljavajući. Članovi su im bili mladi i bez iskustva. Nisu bili disciplinirani pa su mnogi zadaci ostali neizvršeni.

⁸⁷ IHRPH, KP—130/2885

⁶³ Isti izvor

⁶⁹ IHRPH, KP—125/179

Osnovnu organizaciju činio je 51 mjesni odbor. U njima je bilo 1456 članova. Od toga su po nacionalnom sastavu 1063 bili Srbi, 131 Hrvat, 179 Čeha, 58 Nijemaca, 18 Mađara, 3 Talijana, 2 Slovaka i 2 Slovenca. Po socijalnoj pripadnosti u organizaciji je bilo 1435 seljaka, 10 radnika i 11 đaka. Od ukupnog broja 1218 bile su djevojke, a 238 mladići⁷⁰.

Podaci o strukturi organizacije pokazuju da su osobitosti što smo ih istakli za sastav Odbora vrijedile i za organizaciju. U njoj je bilo premalo hrvatske, češke, mađarske pa i njemačke omladine. Isto tako očito je da radnička i đачka omladina u gradu i selima nije bila obuhvaćena organizacijom. Što se tiče malog broja mladića u organizaciji, može se objasniti njihovim odlaskom u jedinice NOV i POJ.

Iako se u izvještajima Kotarskog komiteta KPH iz toga vremena za osnovne organizacije USAOJ-a u selima upotrebljava termin odbor, ipak je riječ o seoskim organizacijama kojima su rukovodili odbori. U njima je obično bilo od tri do sedam članova. Većina su bili članovi SKOJ-a. Oni se nisu posebno sastajali, nego su se sastanci održavali za cijelu organizaciju.

Organizacije su imale zajedničke zadatke, koji su se svodili na učešće u izvršavanju zadataka što su proizlazili iz vođenja narodnooslobodilačke borbe. Zajednički im je bio zadatak da odgajaju omladinu u duhu borbe protiv fašizma, da razvijaju i jačaju bratstvo i jedinstvo među narodima. Posebni zadaci proizlazili su najčešće iz položaja i sastava svake organizacije. One koje su bile na oslobođenom teritoriju, imale su druge uvjete za rad od onih na neoslobođenom. Isto tako, organizacije u gradu imale su neke posebne zadatke koje nisu imale one u selima. I obratno.

Cjelokupna aktivnost USAOH-a u ovom periodu može se u osnovi podijeliti u tri grupacije. U prvu spadaju sve one koje se ubrajaju u pružanje pomoći za vođenje oružane narodnooslobodilačke borbe. To je mobilizacija sposobnih za vojne jedinice, formiranje radnih jedinica koje su plele čarape, veste i pulovere za pripadnike jedinica NOV i POJ, prikupljanje namirnica, odjevnih predmeta i obuču za partizane, sjetva, žetva, vršidba, sakupljanje šipka potrebnog za čaj u bolnicama, branje žira koji se koristio za izradu koža u vojno-pozadinskim radionicama i dr.

Drugu grupaciju djelatnosti činile su političko-organizacione aktivnosti. Njihov zadatak bio je da omladinu što bolje upozna s političkom situacijom u zemlji i svijetu, da je upozna s aktualnim vojno-političkim događajima, ciljevima i zadacima NOP-a. Ovamo su spadale aktivnosti kao što su obuhvaćanje mladića i djevojaka u organizacije, formiranje organizacija gdje one nisu postojale, biranje mjesnih, općinskih i Kotarskog odbora, održavanje sastanaka i konferencija, aktiviranje u JNOF, NOO-ima itd.

U ovoj grupaciji poslova važno mjesto pripadalo je radu s pionirima. Početkom 1944. godine na kotaru je bilo 10 odbora pionira u kojima je bilo 550 članova⁷¹.

Aktivnost pionira svodila se tada na sudjelovanje u sabirnim akcijama, pripremanje priredbi, a ponegdje i vježbanju, odnosno tjelesnom odgoju.

⁷⁰ Isti izvor

⁷¹ Isti izvor

Treću grupaciju činile su aktivnosti kulturno-prosvjetnog značaja. Formiranje i rad diletantskih grupa, pjevačkih zborova, analfabetskih tečajeva, pisanje dopisa za zidne novine i partizansku štampu, davanje kulturno-zabavnih priredbi, priređivanje zabava i si. bile su stalne aktivnosti omladinskih organizacija. Zahvaljujući tome, krajem 1943. godine bilo je na kotaru 18 diletantskih grupa, 13 pjevačkih zborova i tri analfabetska tečaja. Osim toga, omladina je tada na upotrebi imala 10 domova koje je koristila za politički, kulturno-prosvjetni i zabavni rad⁷².

Zahvaljujući djelovanju organizacija USAOH-a i pomoći SKOJ-a i Partije, u proljeće 1944. godine postignuti su dobri rezultati u okupljanju omladine. Tada se u osnovnim organizacijama nalazilo oko 2450 mladića i djevojaka⁷³.

Sadržaj rada se obogaćuje, a utjecaj organizacije stalno raste. Došao je naročito do izražaja sredinom godine u vrijeme takmičenja koje je bilo organizirano na teritoriji cijelog okruga. Natjecanje je obuhvaćalo aktivnosti kao što su sakupljanje namirnica, opreme, oruđa za rad, sanitetskog materijala, industrijske robe, radne akcije, formiranje radnih jedinica itd⁷⁴.

Krajem juna organizacije USAOJ-a ne postoje samo u dva sela i to u Sokolovcu i Rastovcu⁷⁵.

Tokom ljeta politička i kulturno-prosvjetna aktivnost omladine opada. Do toga je došlo zbog velikih ljetnih radova u poljoprivredi. Osim toga vojno-političko rukovodstvo NOP-a u Slavoniji izdalo je naredenje da se aktivnost svih institucija NOP-a mora usmjeriti na žetvu, vršidbu i prikupljanje plodova drugih ratarskih kultura za potrebe NOB-a. Istovremeno je naredeno da se moraju angažirati sve snage kako bi se okupator i njegovi suradnici onemogućili da od naroda oduzmu plodove njegova rada.

U ovom periodu bilo je i nekoliko političkih akcija. Još u aprilu za delegata omladine daruvarskog kotara za drugi kongres USAOJ-a, koji se od 2. do 4. V

1944. održao u Drvaru, određen je Jan Mačko⁷⁶. Istovremeno je on bio i predstavnik češke omladine Jugoslavije na Drugom kongresu USAOJ-a.

Krajem juna održana je Okružna konferencija USAOJ-a za okrug Virovitica. Na konferenciji je učestvovala i omladina Daruvara. Među njima je bilo mladih s terena, iz Daruvarskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda i Daruvarskog vojnog područja.

ANTIFAŠISTIČKA FRONTA ŽENA

Iako se aktivnost u organizacijama žena pokrenula nakon Oblasne konferencije AFZ-a za Slavoniju, ipak je to bilo samo privremeno. Pokazalo se da Kotarski odbor nije uspio u dovoljnoj mjeri osposobiti općinske odbore, pa ovi nisu bili uvijek u stanju da rukovode mjesnim organizacijama. One su se rijetko sastajale te kao organizacija nisu djelovale. To se u prvom redu odnosi na dio organizacija u selima ravničarskog dijela kotara.

⁷² IHRPH, KP—125/1792

⁷³ IHRPH, KP—127/2073

⁷⁴ IHRPH, NO—93/714 i KP—130/2315

⁷⁵ IHRPH, KP—112/424

⁷⁶ IHRPH, KP—128/2117

Stanje u organizaciji nije međutim bilo odraz odnosa žena prema narodno-oslobodilačkoj borbi. U stvari, bilo je obratno. Većina žena na kotaru bila je tada uključena u narodnooslobodilačku borbu. One su i dalje sudjelovale u sakupljanju namirnica, odjevnih predmeta, obuće i dr. Sakupljale su voće i povrće, posteljinu, mliječne proizvode, kolače i ostalo potrebno ranjenicima i bolesnicima u vojnopartizanskim bolnicama. Plele su za partizane čarape, rukavice, prale rublje i drugo. Sudjelovale su u radu mjesnih NOO-a, na masovnim sastancima u selima, u obavljanju poslova na napuštenim imanjima i si.

Međutim, zbog toga što su organizacije AFŽ-a bile organizaciono slabe i što politički rad sa ženama nije bio zadovoljavajući, aktivnost žena često je varirala. U vrijeme protivničkih ofenziva ona je opadala. Neke su potpadale pod utjecaj mačekovaca i drugih protivnika NOP-a.

Pojedini partijski komiteti i organizacije nisu vodili dovoljno brige o radu ženske organizacije. Veći teret rada pao je na mali broj vrlo sposobnih i aktivnih žena koje su radile u odborima AFŽ-a. One su bile pokretači i organizatori svih akcija, ali nisu mogle riješiti i sve organizacione zadatke. Zbog toga su neke organizacije egzistirale samo formalno, a aktivnost žena u NOP-u odvijala se često mimo njih.

Takva situacija dovela je do donošenja odluke o potrebi reorganizacije Antifašističke fronte žena. Ubrzo poslije toga, tj. sredinom januara 1944. godine, rasformiran je Kotarski odbor, a nešto kasnije i općinski odbori AFŽ-a. Mjesni odbori u većini slučajeva prestali su s radom. Umjesto Kotarskog odbora AFŽ-a za rad ove antifašističke organizacije preuzeo je odgovornost Kotarski komitet KPH koji je, da bi tu dužnost što bolje ispunjavao, zadužio za rad sa ženama jednog člana užeg rukovodstva. Slično se postupilo i na nivou općinskih organizacija. Članice Kotarskog odbora AFŽ-a kooptirane su u općinske komitete Partije da utječu na komitete u pogledu pružanja pomoći organizacijama žena. O tome se u izvještaju Kotarskog komiteta KPH Daruvar od 30. I 1944, što je upućen Okružnom komitetu KPH Virovitica, navodi:

»AFŽ

Kotarski AFŽ smo rasformirali i drugarice smo metnuli u općinske komitete i u partijsku jedinicu, tako da će direktno Partija rukovoditi sa AFŽ-om, jer se do sada pokazalo da stvarno partijske organizacije nisu dovoljno vodile računa o AFŽ-u, a sada će direktno partija na terenu biti odgovorna i morat će pružati najveću pomoć toj organizaciji«⁷⁷.

Slične podatke o reorganizaciji AFŽ-a donosi i izvještaj Okružnog komiteta KPH za okrug Virovitica koji je 11. II uputio Oblasnom komitetu KPH za Slavoniju⁷⁸.

Da je CK KPH bio inicijator reorganizacije AFŽ-a vidi se i iz okružnice što ju je Povjerenstvo CK KPH za sjevernu Hrvatsku uputilo svim partijskim organizacijama toga dijela Hrvatske 1. III 1944. Tu se pored ostalog kaže:

» . . .

2.) Promjene u načinu rukovodstva AFŽ-om obavezuju partijske organizacije, da još jače snose odgovornost na mobilizaciji žena u Narodnooslobodi-

⁷⁷ IHRPH, KP—126/1900

⁷⁸ IHRPH, KP—126/1935

lački pokret. Time će se ukloniti greške koje su nastale u radu u toj organizaciji, jer su one upravo u najvećoj mjeri i mogle da se pojave uslijed prenošenja odgovornosti za rad u AFŽ-u sa partijskih organizacija na odbore AFŽ-a i na uski krug partijskih aktivistkinja u AFŽ-u. Partijske organizacije, a osobito općinski komiteti i ćelije treba da snose punu odgovornost za aktiviziranje žena na rješavanju konkretnih zadataka borbe i izgradnje temelja nove države. Mase žena treba brže uvlačiti u politički život, jače ih zainteresirati, angažirati, povezati uz rad NOO-a koji u ženskim masama treba i mogu da nađu jaku podršku⁷⁸³«.

Da li je navedena odluka o reorganizaciji Antifašističke fronte žena bila ispravna i da li je AFŽ trebalo pretvoriti u instrument partijske politike, pokazat će stanje u AFŽ-u tokom 1944. godine. Jer, ukidanje rukovodstava ove organizacije od općinskih pa na više, narušilo je njenu organizacionu strukturu.

U periodu od februara pa dalje aktivnost komunista u radu sa ženama bila je skoncentrirana na provođenje reorganizacije. U komitetima su zaduživani pojedini članovi za rad s AFŽ-om. Članovi Komiteta odlazili su u sela na sastanke žena. Slali su im političke materijale, »Udarnicu«, vijesti, razne okružnice i slično. Međutim, stanje se nije mijenjalo. To se vidi iz izvještaja Kotarskog komiteta KPH što ih je slao Okružnom komitetu KPH Virovitica. U izvještaju od 26. II navodi se da se u selima održavaju masovni sastanci, ali da nema rezultata⁷⁸⁴. U sličnom izvještaju od 26. III piše da se u pogledu aktiviranja AFŽ-a nije gotovo ništa postiglo i da je stanje vrlo loše⁷⁸⁵. Početkom aprila Kotarski komitet konstatira da se radi na reorganizaciji AFŽ-a, ali da je jako malo učinjeno. Navodi se da u mnogim selima nema ovih organizacija, da u Partiju ne primaju žene, da su svega 42 žene članovi KP i da ih malo ima u NOO-ima⁷⁸⁶. U izvještaju od 29. IV navodi se da partijske jedinice ne provode partijske direktive o reorganizaciji AFŽ-a što se vidi po tome što na kotaru ima 17 mjesnih i 1 širi općinski odbor AFŽ-a. Ističe se da u selima ima samo oko 550 organiziranih žena i da u jednom općinskom odboru AFŽ-a ima 40 članica. Dalje se navodi da su na kotaru održane tri konferencije žena u selima i jedna općinska. U gradu, ističe se u izvještaju, nema ovih organizacija. Kaže se da su žene dosta aktivne i da ih u NOO-ima i njihovim komisijama radi 46⁷⁸⁷. Mjesec dana kasnije u izvještaju Komiteta ponavljaju se navodi da partijske jedinice nisu shvatile reorganizaciju te da su zbog toga mnoga sela bez organizacije žena. Navodi se da su do tada reorganizirane samo 22 mjesne organizacije i da na kotaru od devet općina samo u četiri postoje općinski odbori AFŽ-a. U tim organizacijama i općinskim odborima bilo je obuhvaćeno samo oko 1000 žena⁷⁸⁸.

⁷⁸³Ma Povjereništvo CK KPH za sjevernu Hrvatsku: Svim partijskim organizacijama sjeverne Hrvatske (Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvara, neregistrirano)

⁷⁹ IHRPH, KP—126/1972

⁸⁰ IHRPH, KP—127/2073

⁸¹ IHRPH, KP—128/2117

⁸² IHRPH, KP—129/2227

⁸³ IHRPH, KP—129/2296

I kasnije se stanje nije ništa poboljšalo. Na to ukazuje Okružni komitet KPH Virovitica u izvještaju Oblasnom komitetu od 2. VI 1944. u kome piše:

Na kotaru Daruvar stanje AFŽ-a zadnji mjesec dana još se pogoršalo. Partijske organizacije nisu posvetile dovoljno pažnje tako da se nije uspjelo niti održati predviđene općinske konferencije. Zapazilo se da žene nisu dovoljno upoznate sa reorganizacijom i da je nastala neka učmalost i nezainteresiranost za rad AFŽ-a odkako je nastala reorganizacija, i to baš na onim općinama gdje je rad sa ženama bio najbolji kao općina Katinac i Veliki Bastaji.

Rad sa ženama na neoslobodenoj teritoriji naročito je zastao iako ima veliki broj žena antifašistkinja koje hoće da pomažu našu NOB. Tu se naročito ispoljila krutost naših kotarskih komiteta i partijskih organizacija u organiziranju žena u NOP...⁸⁴

Slične ocjene nalazimo i u izvještajima za juli i august 1944. godine. U njima se navode i neke akcije koje su poduzimane radi aktiviranja i osposobljavanja ženskih organizacija. Međutim, očito je da se samo sa zaduženim pojedincima u kotarskom i općinskim komitetima KP nije moglo mnogo učiniti u tom poslu. Jer, novonastala situacija nije pridonijela tome da se ovim pitanjima počnu sistematično baviti komiteta i cijela partijska organizacija. Sve to pokazuje da reorganizacija nije bila izlaz iz postojeće situacije i da je ključ za rješenje bio drugi.

Takvo stanje u Antifašističkoj fronti žena zabrinulo je Partiju te ona tokom augusta prilazi novim mjerama. Odlučeno je da se što prije održi oblasna konferencija AFŽ-a za Slavoniju na kojoj će se izvršiti analiza stanja u organizaciji i usvojiti zaključci čije izvršenje će pridonijeti poboljšanju stanja. Za konferenciju su s kotara Daruvar predložene: Stoja Tatalović, Ana Jakšić, Anđa Kukić, Mara Mišlić, Ana Pišćević, Vera Durhanek, Hedvika Santo, Vlasta Bahnjik, Julija Kamiš i Ankica Krivohlavek⁸⁵. Na konferenciji je konstatirano da je rasformiranje AFŽ-a bilo greška te se poslije nje pristupilo njenom ispravljanju.

S obzirom da je tokom augusta došlo do formiranja organizacije Jedinственe narodnooslobodilačke fronte pristupilo se i formiranju njenog Kotarskog odbora. U Odbor su u ime žena predložene: Anđa Kukić, Vera Durhanek, Ana Jakšić, Mara Mišlić, Tonka Valenta i Marija Ždimal⁸⁶.

Usporedo s radom na formiranju ženskih organizacija išlo se za tim da žene sudjeluju u masovnim sastancima što su ih organizirali JNOF i NOO-i. Prišlo se održavanju općinskih konferencija žena i formiranju novih općinskih odbora pa je to pridonijelo ponovnom aktiviranju ovih organizacija. Njihova aktivnost došla je naročito do izražaja u žetvi i vršidbi te ubiranju drugih plodova. Sudjelovale su u konferencijama i proslavama, kuhale su, prale i šivale za NOV i POJ. Uzele su učešće u natjecanjima dajući tako veliki doprinos jačanju NOP-a. Za ranjenike i bolesnike koji su se nalazili u vojnopartizanskim bolnicama, pekle su kolače, sakupljale meso, mlijeko, jaja, voće, povrće i odjevne predmete.

⁸⁴ IHRPH, KP—130/2310

⁸⁵ IHRPH, KP—131/2532 i KP—131/2524

⁸⁶ IHRPH, KP—113/494

DALJNI RAZVITAK I AKTIVNOST NOO-a

Uvjeti za rad narodnooslobodilačkih odbora u ovom periodu bili su još povoljniji nego prije. Tada je već održano II zasjedanje AVNOJ-a na kojem se AVNOJ konstituirao u vrhovno zakonodavno tijelo narodnog oslobođenja Jugoslavije.

Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske održalo je u maju 1944. godine III zasjedanje na kojem su usvojene odluke II zasjedanja AVNOJ-a i donijete odluke o daljnjem radu i razvitku NOO-a.

Stanje na frontovima bilo je također vrlo povoljno. Trupe Crvene armije ušle su u Rumuniju i Poljsku, a zapadni saveznici osvojili su polovicu Italije. U junu je došlo do otvaranja drugog fronta u zapadnoj Evropi. Velika Britanija i Sjedinjene Američke Države uspostavile su stalnu vezu s narodnooslobodilačkim pokretom Jugoslavije. To je nešto kasnije učinio i SSSR. Jedni i drugi počinju pomagati narodnooslobodilačku borbu u Jugoslaviji, a pod pritiskom vlade Velike Britanije kralj Petar je morao formirati novu izbjegličku vladu u Londonu kojoj je za predsjednika došao dr Ivan Subašić. Nešto kasnije sklopljen je sporazum između te vlade i Nacionalnog komiteta koji je poznat pod nazivom Sporazum Tito — Subašić. Kada je nešto kasnije formirana zajednička vlada, narodnooslobodilački pokret dobio je status ravnopravnog člana antihitlerovske koalicije.

Sve to pozitivno je utjecalo na jačanje NOP-a. U međuvremenu s neuspjehom je završila i Šesta njemačko-ustaška ofenziva u Bosanskoj krajini. Tako su završile i mnoge ofenzivne operacije Nijemaca, ustaša i domobrana u Slavoniji i na daruvarskom kotaru.

U takvim uvjetima na kotaru se razvija i jača NOP, a samim time i narodna vlast. Kotarski narodnooslobodilački odbor sastoji se tada od Plenuma i Izvršnog odbora. Plenum ima 26 članova, a izvršni odbor 7. Nacionalni i socijalni sastav jednog i drugoga su bolji nego što su bili prije i odgovarali su strukturi stanovništva i njegovom učešću u NOB-u.

Plenum Kotarskog NOO-a sastajao se svaki mjesec jedanput, a Izvršni odbor jedanput svakog tjedna. Zahvaljujući stečenom iskustvu i pomoći koju je dobivao od viših organa narodne vlasti te Kotarskog komiteta KPH, Kotarski odbor, a posebno Izvršni, radio je sve bolje. Na sjednicama je raspravljao o pitanjima koja su se nametala vođenjem narodnooslobodilačke borbe kao i ona koja su proizlazila iz života građana. Članovi Izvršnog odbora i Plenuma pomagali su općinskim i mjesnim NOO-ima u provođenju usvojenih zaključaka i odluka.

U okviru Kotarskog narodnooslobodilačkog odbora u ovom periodu djeluju;

- Kotarski sud
- Gospodarski odjel, koji je rukovodio privredom, trgovinom, obrtom, obnovom popaljenih kuća
- Prosvjetni odsjek, koji se brinuo o školstvu i prosvjeti uopće
- Odsjek za zdravstvo
- Prometni odsjek, koji je vodio brigu o cestama, mostovima, poštanskoj službi i si.

- Socijalni odsjek
- Odsjek za agitaciju i propagandu.

Kotarski sud imao je tri, a u odsjecima je radilo od tri do šest članova. Njima su rukovodili članovi Izvršnog odbora. Svaki je izvršavao zadatke iz svoje oblasti.

Broj općinskih i mjesnih narodnooslobodilačkih odbora ostao je tokom 1944. godine uglavnom kao i pri kraju 1943. god. Iako su NOO-i izvršavali svoje zadatke, ipak neki nisu bili dovoljno samostalni. Od općinskih NOO-a najbolji su bili Imsovac i Bijela. Oni su samostalno i s uspjehom obavljali političke funkcije i funkcije vlasti. To se može reći i za veći broj mjesnih NOO-a. I. na drugim općinama, npr. Veliki Bastaji, bilo je također mjesnih NOO-a koji su vrlo uspješno radili. No, bilo je i takvih koji su radili vrlo slabo. Neki kao u Trojeglavi i Govedem Polju zato što nisu vodili računa o svojoj nacionalnoj strukturi kao i nacionalnoj strukturi stanovništva u selima bili su poticaj nacionalnim sukobima između Srba i Čeha te Srba i Mađara⁸⁷. No, to su bile iznimne i povremene pojave.

U pojedinim NOO-ima bilo je špekulanata pa i neprijateljskih elemenata. Tokom februara nekoliko odbornika pobjeglo je u uporišta te su prešli na stranu protivnika NOP-a. Iz Stražanca je predsjednik Mjesnog NOO-a pobjegao u Daruvar. Iz Imsovca je također jedan odbornik pobjegao u Daruvar. Iz Sokolovca su dva odbornika pobjegla u uporište u Garešnicu.

U jednom broju odbora bilo je pojedinaca pod Mačekovim utjecajem. Oni su pokušali sabotirati neke mjere narodne vlasti, nastojeći da protiv NOO-a dobiju mjesno stanovništvo. Na razne načine zaštićivali su političke istomišljenike i rođake. Aktivnije učesnike NOP-a opterećivali su većim obavezama, a pasivne i političke protivnike NOB-a štitili su i oslobađali raznih davanja i obaveza.

Rad NOO-a ometao je protivnik svojim upadima u sela i na oslobođenu i neoslobođenu teritoriju. Tokom februara u Brestovcu su prilikom jedne takve akcije uhapšeni svi članovi Mjesnog NOO-a, ali su nakon saslušanja pušteni. Nakon toga većini ih nije htjela ništa raditi. Sličnih primjera bilo je više⁸⁸.

Početakom 1944. godine četiri sela i to: Hrastovac, Maslenjača, Končanica i Sredani nisu imali mjesne NOO-e. U Hrastovcu ga nije bilo zato što je tamo bio jak utjecaj Njemačke narodne skupine pa su i oni, koji su bili suradnici NOP-a, iz straha odbijali da prihvate odborničku dužnost. Maslenjača i Sredani bili su pod jakim utjecajem Mačekovih sljedbenika pa sve do proljeća 1944. godine u njima nije bilo moguće formirati odbor. Končanica je u to vrijeme uz Daruvar jedino uporište domobransko-ustaških snaga pa zbog toga sve do aprila u njoj ne postoji mjesni NOO. No, zahvaljujući upornom radu komunisti, krajem aprila i u njima su formirani NOO-i. Samim time u svim selima na kotaru postojali su narodnooslobodilački odbori.

U većini sela NOO-i su birani javno, na masovnim sastancima. Izbori su provedeni u proljeće 1944. godine. Narod je na njima u odbore birao najbolje, najaktivnije i najistaknutije građane. Među njima bilo je bivših partizana koji

⁸⁷ IHRPH, KP—126/1935

⁸⁸ IHRPH, KP—126/1972

su se kao invalidi nalazili kod svojih kuća. Osim njih, narod je u odbore birao članove Partije i SKOJ-a, aktivne žene i omladinu.

Pojedine odbornike koji su iz spekulativnih razloga ušli u NOO-e, narod je smjenjivao na masovnim sastancima. Aktivisti su upoznavali građane s držanjem i radom takvih članova NOO-a nakon čega su im prisutni otkazivali povjerenje. Narodnooslobodilački odbori su tako postali sposobniji za vršenje svoje funkcije.

Po završetku njemačko-ustaške ofenzive »Oluja«, NOO-i su se našli u teškoj situaciji. Morali su učiniti sve da se zasiju što veće oranične površine koje su zbog ofenzive ostale nezasijane. Od 1174 jutara oraničnih površina, oko 330 obradili su u vlastitoj režiji, a u besplatan zakup dali oko 300 jutara zemlje. Daljnjih 328 jutara zasijali su raznim ratarskim kulturama. Sve površine pod livadama i vinogradima dali su u napolicu te su tako osigurali da se veći dio napuštenog zemljišta obradi^{TM}.

S obzirom da su pojedini krajevi teško stradali tokom njemačko-ustaških cenzivnih operacija, mnoge porodice ostale su bez zaprežne stoke, plugova i drugog poljoprivrednog alata. Zbog toga su NOO-i iz ravničarskih sela sakupljali stoku, plugove, drljače, motike i dr. te su ih otpremali u sela na području općina Bijela, Katinac i Veliki Bastaji. U toj akciji sakupljeno je 537 plugova koji su razdijeljeni prema potrebi. Do kraja juna sakupljeno je u selima oko 120 komada stoke: konja, goveda i svinja. Najbolji uspjeh u tome postiglo je selo Sokolovac čiji su stanovnici za popaljena sela dali 26 komada svinja i 14 goveda⁸⁰.

Još u toku sjetvenih radova NOO-i su počeli vršiti pripreme za žetvu i vršidbu. Organizirali su akciju sakupljanja kosa i srpova, a počelo se i s po-pravcima vršaćih strojeva. One strojeve koji su se nalazili u blizini uporišta, odvozili su u udaljenija sela te su na taj način stvarali preduvjete da se vršidba pšenice, ječma, raži i zobi izvrši u što kraćem roku.

NOO-i su vodili brigu o razvitku obrta i trgovine. Pomagali su obrtnicima u uređivanju i opremanju razorenih radionica. Otvarali su nove pekare, kovačke, kovačke, kolarske i druge radionice. Nastojali su da se ove snabdiju potrebnim materijalom. To naročito važi za postolarske i krojačke radionice koje su radile za potrebe vojske. Brinuli su se da stanovništvo koje je postradalo od strane ustaša, domobrana i Nijemaca, dobije makar najnužniju odjeću i obuću.

Radili su na otvaranju trgovačkih radnji te su ih prema mogućnostima snabdijevali raznim robama. Zbog specifičnih uvjeta, stvorenih ratom, posebno na istočnom dijelu kotara, rasprostranjena je bila naturalna razmjena. Razmjenjivani su poljoprivredni proizvodi za obrtničke i obratno. No, bilo je razmjene i među poljoprivrednicima.

Jedan od najtežih zadataka tokom proljeća i ljeta bila je izgradnja popaljenih sela. Teškoće je stvarala nestašica građevinskog materijala kao što su opeka, crijep, rezana građa, građevinska stolarija, staklo, cement itd. Nije bilo dovoljno zidara i tesara. No, i pored toga, narodu koji je ostao bez krova nad glavom, morali su izgraditi makar najprimitivnije zgrade.

³⁸ IHRPH, KP—129/2227
^{TM} IHRPH, KP—130/2385

I dalje su radili na osiguranju namirnica za jedinice NOV-a. Ova aktivnost bila je veća u selima koja nisu bila paljena i opljačkana.

Upravno-sudski odsjek imao je do sredine godine mnogo posla. Samo mjesec dana od osnivanja imao je oko 50 ročišta. Sudio je i izricao kazne. One su se sastojale u upućivanju na prisilni rad, novčanih kazni i predaji određenih količina živežnih namirnica. Odsjek je vodio kontrolu nad kretanjem stanovništva, zabranjivao je odlazak stanovništva u uporišta i izdavao je propusnice.

Već u maju i pri šest općinskih NOO-a počinju raditi općinski sudovi. Kasnije, tokom ljeta, formirani su i pri ostala tri NOO-a⁹¹.

Sudovi su se u radu oslanjali na seoske partizanske straže. Narod ih je sve više cijenio te im je ugled rastao.

Početak aprila pri NOO-ima se formira obavještajna služba. U nju su primani najprovjereniji učesnici i suradnici NOP-a. Bila joj je zadaća da suzbija kontrarevolucionarnu djelatnost protiv NOP-a.

Značajnu aktivnost razvijali su NOO-i i u oblasti školstva i prosvjete. U proljeće 1944. godine radilo je na kotaru devet osnovnih škola. Od 1400 školskih obveznika nastavu je polazilo oko 800. Ostali to nisu činili iz raznih razloga. Jedan broj djece ostao je bez roditelja pa su živjela kod rođaka ili susjeda. Ovi su ih najčešće koristili za čuvanje stoke te ih nisu slali na nastavu. U vrijeme velikih ljetnih radova cijela sela tražila su da se prekine nastava i da se djeca koriste za rad u polju. Normalan rad škola ometao je protivnik svojim upadima u pojedina sela. Većina školskih zgrada bila je u ratu uništena, a neke su bile toliko oštećene da nisu mogle služiti za nastavu. Zbog toga se ona održavala u seoskim kućama koje nisu pružale ni najminimalnije uvjete za rad. Gotovo sve su oskudijevale u inventaru i učilima. Iako su NOO-i nastojali da ovaj problem ublaže, ipak se u tome nije moglo mnogo učiniti. Slične teškoće činio je i nedostatak stručnih kadrova. U nekim školama za učitelje su postavljeni učenici srednjih škola koji su se u radu teško snalazili.

Zbog toga što ove probleme u nekim školama nije bilo moguće riješiti, pojedine su prestajale s radom. Tako npr. škole u Katincu i Pakranima nisu radile tokom maja i juna. Škola u Pakranima nije imala učitelja. U to vrijeme ne radi ni škola u Zailama jer su mještani zaključili da zbog poljskih radova djecu do daljnjeg neće slati na nastavu⁹².

Osim devet škola koje su radile na slobodnom teritoriju, u nastavni proces po partizanskom školskom programu uključene su u junu i škole u Siraču i Miljanovcu.

Na poluoslobodnom teritoriju radilo je 20, a u uporištima 2 škole. U njima se nastava odvijala u povoljnijim uvjetima. Nastava u školama poluoslobodnog teritorija odvijala se djelomično pod utjecajem NOO-a. Kažemo djelomično zato što su u njima radili učitelji koji se nisu stavili u službu okupatora, ali su se u radu koristili udžbenicima što su ih izdale ustaške vlasti⁹³.

⁹¹ IHRPH, KP—129/2296

⁹² IHRPH, NO—73/656

⁹³ Isti izvor

Polaznici općobrazovnog kursa, Ljutoč 1944.

U to vrijeme ukazala se potreba da se na slobodnom teritoriju otvore još dvije škole i to u Gornjim Borkima i Markovcu. Zato se prišlo popravku zgrada, traženju učitelja i nabavci najosnovnijeg inventara i učila.

Uz škole radili su po selima i analfabetski tečajevi. Na njima su radili učitelji-kursisti. Imali su zadatak da polaznicima dadu osnovno znanje, da ih nauče čitati i pisati. Međutim, pošto su početkom juna nadošli veliki poljski radovi, većina tečajeva je raspuštena.

Narodnooslobodilački odbori vodili su brigu i o zdravlju građana. U svim NOO-ima postojali su odsjeci ili odbornici zaduženi za brigu o zdravlju stanovništva. U selima su poduzimane preventivne mjere koje su se sastojale u izgradnji poljskih nužnika, izradi sredstava za raskuživanje, izgradnji krečana radi proizvodnje vapna, koje je služilo kao sredstvo za raskuživanje.

Od zaraznih bolesti u to vrijeme bilo je svraba i veneričnih oboljenja. Njih su donijeli vojnici protivničkih vojski pa su se poslije toga brzo proširile. Tome je pridonosila činjenica što na oslobođenom području nije bilo lijekova za liječenje tih zaraza. Na masovnim sastancima održavani su preventivni zdravstveni tečajevi i predavanja iz oblasti zdravstva.

Narodnooslobodilački odbori imali su znatnih teškoća u vezi sa socijalnim zbrinjavanjem nezbrinutih osoba i porodica. Težište ovog problema bilo je na oslobođenom teritoriju. Tu su neke porodice bile bez kuća, jer su ih ustaše i Nijemci palili u vrijeme svojih ofenzivnih operacija protiv slobodnog teritorija. U selima toga područja ostale su u kućama samo žene s djecom nesposobnom za rad. U dosta slučajeva od pojedinih porodica ostala su samo mala djeca dok su roditelji izginuli. Mnogi građani ostali su bez stoke, namještaja koji je izgorio zajedno sa zgradama, bez sredstava za rad.

Zbog toga su NOO-i, i mjesni, i općinski i kotarski, organizirali izgradnju popaljenih sela, pružali su pomoć postradalima u pogledu obrade zemlje, nabave namještaja, oruđa za rad, odjevnih predmeta i hrane. Kotarski NOO organizirao je jedan dječji dom u koji su primana djeca koja su izgubila roditelje.

Tokom juna NOO-i u zajednici s političkim organizacijama rade na provođenju sveopćeg natjecanja u sakupljanju hrane, odjeće, oruđa za rad, stoke i drugog, i to i za potrebe vojske, i za potrebe naroda koji je u ofenzivama stradao. Natjecanje je provedeno u svim selima slobodnog, poluoslobođenog i neoslobođenog teritorija. Trajalo je cijeli mjesec, a sakupljene su velike količine hrane, odjevnih predmeta, obuće, kućnog namještaja, poljoprivrednog oruđa, građevinskog materijala, industrijskih proizvoda, nekoliko stotina komada stoke i drugog.

U natjecanje su se uključile i sve radionice Daruvarskog vojnopozadinskog područja. Za to vrijeme krojačka radionica izradila je 58 hlača, 24 bluže, 26 kapa, 202 košulje, 227 gaća, 1 torbicu i 1 haljinu. Popravila je 3 vojničke kabalice, 81 bluzu, 83 hlače, 3 košulje i 1 gaće. Postolarska radionica izradila je 62 para cipela, 1 par sandala i 6 pari opanaka, a popravila je 609 pari cipela⁷⁴.

Slično je bilo i u pekarskim, kožarskim i drugim radionicama.

Od kraja juna do početka septembra najveći posao narodnooslobodilačkih odbora bili su žetva i vršidba. Da bi se ti poslovi uspješno obavili, pri Kotar-

Šivanje odjeće za djecu palih boraca i ŽFT, Daruvar 1944/45.

⁷⁴ IHRPH, NO—73/714

skom, općinskim i mjesnim NOO-ima, formirani su žetelački odbori. Oni su zajedno s gospodarskim odsjecima, komisijama za prehranu, Komandom Daruvarskog područja i političkim organizacijama prikupljali kose i srpove, pravljali vršalice, formirali radne jedinice za košenje i žetvu pšenice, ječma i zobi, osiguravali konjske zaprege za odvoženje žitarica na sigurno mjesto, organizirali vršidbu i prijevoz ovršenih žitarica do skladišta i podzemnih bunke-
ra.

Prema nepotpunim podacima, na kotaru je do početka augusta požnjeto 149 jutara raznih žitarica. Do toga vremena ovršeno je 210 mtc pšenice i ječma. U tim radovima sudjelovalo je nekoliko stotina radnika koji su dali 745 radnih dana.

Navedeni se podaci odnose samo na površine koje su obrađene u režiji NOO-a. To su manje površine koje nije bilo moguće predati siromašnim porodicama na uživanje. Veći dio oraničnih površina podijeljen je seljacima, suradnicima NOP-a, te su ih oni obrađivali. Neki su ih uzeli u napolicu te su od uroda polovicu predali NOO-ima. Drugi su ih preuzeli na obradu s tim da odborima predaju određene količine proizvoda. Dakle, i tim putem narodno-oslobodilački odbori prikupili su znatne količine žitarica te su ih otpremali u skladišta za potrebe vojske i naroda.

STANJE NA KOTARU OD OSLOBOĐENJA DARUVARA DO KRAJA RATA

PRILIKE U GRADU NAKON OSLOBOĐENJA

Ulaskom jedinica Virovitičke brigade XL divizije NOVJ u Daruvar 16. XI 1944. politička situacija u osnovi se izmijenila. Suradnici i simpatizeri narodnooslobodilačkog pokreta dali su oduška svome raspoloženju. Narod je izišao na ulice te je pozdravljao oslobodioc. Sav je grad na brzinu bio iskićen. Na raznim mjestima podizani su slavoluci, a kuće i drugi objekti ukrašivani su cvijećem i zastavama. Omladina i drugi građani manifestirali su svoje raspoloženje pjesmom, svirkom i partizanskim kolima. Narod i vojska zajedno su slavili pobjedu.

Oslobođenje Daruvara pozitivno se odrazilo i na situaciju na cijelom kotaru. Učesnici narodnooslobodilačkog pokreta dobili su novi podstrek za borbu, kolebljivci su u većini napustili politiku taktiziranja te su se uključivali u NOB, a njeni protivnici su bježali u druge, još uvijek okupirane gradove ili su se pasivizirali, očekujući daljnje događaje.

Usporedo s ulaskom jedinica NOV, u grad su ušle i jedinice Ozne, institucije Daruvarskog vojnopozadinskog područja, kotarske institucije političkih organizacija, Kotarski NOO i drugi. Kasnije je u njemu imala sjedište II oficirska škola GŠ NOV i POH a nedugo poslije toga u Daruvaru je otvoren i partizanski aerodrom.

Pošto se pad Daruvara očekivao nekoliko tjedana unaprijed, kotarska rukovodstva pripremala su se za taj događaj. Znajući da u trenutku interregnu-

ma može doći do samovoljnih postupaka pojedinaca i grupa, pljačke trgovačkih i zanatskih radnji, provala u industrijska poduzeća, ustanove i privatne zgrade, Ozna i partizanske straže dobile su zadatak da što prije uspostave red i što normalniji život. Pripadnici NOV, vojnopozadinskih i civilnih ustanova dobili su zadatak da pod svaku cijenu spriječe samovoljne postupke i da se u javnim institucijama grada postavi kontrola dok ih ne preuzmu za to određene institucije NOP-a. Iako su partizani, ulazeći u grad, pokazali visok stupanj discipline i rada, što su građani uočili i pozdravili, ipak je došlo i do sporadičnih ispada. Pojedini partizani samovoljno su hapsili neke građane koji su bili suradnici okupatora i ustaša. Neki su ulazili u trgovačke radnje, prodavaonice obrtničkih proizvoda i privatne kuće i stanove te su sami uzimali razne stvari.

Da bi se život u gradu što prije normalizirao, odmah po njegovom oslobođenju prišlo se formiranju raznih institucija. Najprije je formirana Komanda mjesta koja je počela funkcionirati na dan oslobođenja. Drugi dan, tj. 17. IX formiran je od uglednih građana antifašista Gradski narodnooslobodilački odbor. Za predsjednika Odbora izabran je poznati suradnik NOP-a dr Aleksandar Vondraček. U Odboru je bilo 15 članova od kojih su trinaest bili muškarci, a dva žene. Od njih 15 samo su dva člana bili članovi KP, a jedan član SKOJ-a¹.

Našavši se u takvoj situaciji, a s obzirom da su pojedini odbornici bili mladi i neiskusni, Gradski NOO teško se snalazio. Da bismo pokazali u kakvim je uvjetima radio, citirat ćemo dio izvještaja Mjesnog komiteta KPH Daruvar, što ga je 20. IX 1944. uputio Oblasnom komitetu KPH za Slavoniju. U njemu se navodi:

»Rad GNOO prilično se sputava uslijed toga što svi sa svih strana traže nabavite nam papira, čebadi, popluna, zobi, cipela, brijačkih sapuna itd., a neiskusni i mladi odbornici kada vide partizanke i uniformu, nastoje da rješe takove željice. Na pr. dolazi vojnik i traži da mu se dade potvrda da se može obrijati u brijačnici ili da treba brijači nož za svoj bataljon, a rukovodioci trebaju kožu za čizme ili slično. Ovo je međutim odstranjeno. Također koordinacija rada svih ustanova nije na punoj visini, jer se dešava da isti problem zahvaća KMO, Komanda mjesta, GNOO, itd.«².

Dakle, mnogi partizani samo zato što su borci, smatrali su da imaju pravo tražiti sve od svoje vlasti. Nisu bili svjesni koliko su svojim samovoljnim postupcima i sitnim traženjima ometali rad Gradskog NOO-a.

Dva dana nakon oslobođenja grada formiran je i Gradski komitet ili kako se tada zvao Mjesni komitet KPH Daruvar. Sačinjavali su ga Teodosije Vujić, koji je ujedno bio i komandant mjesta, Josip Vojaček, komesar mjesta, Perin Drezga, tajnik GNOO i Stanko Duper, predstavnik Ozne. Za sekretara Komiteta izabran je Perin Drezga*³.

U gradu su formirane četiri partijske jedinice. Međutim, one su formirane u institucijama kao što su Ozna, Komanda mjesta i Gradski NOO. Partijskih jedinica u ulicama i poduzećima nije u gradu bilo.

¹ IHRPH, KP—132/2607

- Isti izvor

³ Isti izvor

Istovremeno je formiran i Mjesni komitet SKOJ-a. Obnovljena je skojevska organizacija koja je prije postojala u gradu. Usporedo s tim radilo se na formiranju i druge skojevske grupe.

Nešto kasnije formiran je Mjesni odbor USAOJ-a i njegove organizacije u gradu. U njih je ulazila antifašistička omladina i to i radnička i đačka. Njoj je pristupila i Križarska omladina čija je organizacija postojala u Daruvaru.

Pošta, željeznica i druge takozvane državne institucije, nastavile su radom. Trgovačke i obrtničke radnje počele su ponovo raditi 20. IX, a industrijska i druga poduzeća nekoliko dana kasnije. Poslije toga radom su počele škole, zdravstvene ustanove i dr.

Usporedo s formiranjem političkih i drugih institucija pristupilo se održavanju sastanaka s radnicima, šegrtima, činovnicima, trgovcima, obrtnicima i penzionerima. Na njima su politički rukovodioci, članovi Mjesnog i Kotarskog NOO-a, predstavnici Ozne i Komande mjesta govorili prisutnima o vojnoj i političkoj situaciji u zemlji i svijetu. Objašnjavali su im odluke AVNOJ-a i ZAVNOH-a, Sporazum TITO — SUBAŠIĆ, uređenje buduće jugoslavenske države u kojoj će svi narodi bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost biti ravnopravni, odluku o zabrani povratka u zemlju kralju Petru II, izdajničkoj ulozi ustaša i četnika i o zadacima svih građana u vezi s vođenjem daljnje borbe protiv okupatora i njegovih suradnika. Na sastancima su formirani odbori koji su imali zadatak da se brinu o radnicima, šegrtima, službenicima i penzionerima.

Od radnika se tražilo da ostanu na svojim mjestima i da nastave radom. Slično je saopćeno i službenicima s tim što im je rečeno da će neki po potrebi biti premješteni na neke druge poslove.

Jednima i drugima obećane su plaće o čemu će se brinuti Gradski narodno-oslobodilački odbor. Predviđeno je da će namirnice i druge potrepštine dobiti na karte. Slično obećanje dano je i penzionerima.

Gradski NOO preuzeo je odmah nakon formiranja sve državne radnje i poduzeća kao i one koje su pripadale neprijateljima NOP-a koji su grad napustili s Nijemcima i ustašama. Vlasnici poduzeća, obrtničkih i trgovačkih radnji koji su nakon povlačenja protivničkih snaga iz grada ostali u njemu dobili su nakon nekoliko dana odobrenje da imaju pravo otvoriti radnje i poduzeća i da mogu nastaviti radom⁴.

Po ulicama i kvartovima održavani su masovni sastanci, sastanci s omladinom i ženama. Na njima se govorilo o političkim i vojnim pitanjima. Svrha sastanaka bila je da se svakom građaninu objasne ciljevi i zadaci narodno-oslobodilačke borbe, a time i obaveze građana⁵.

Oslobodenjem Daruvara zatečene su znatne količine raznih industrijskih proizvoda. Tu je bilo strojeva, raznih vrsta poljoprivrednih oruđa, građevinskog materijala, tkanina, odjeće, obuće, sanitetskog materijala itd. Sav ta materijal najprije je popisao, a zatim su određene količine izvezene iz grada pohranjene u spremišta na Papuku. To je učinjeno iz dva razloga. Prvi razlog su potrebe stanovništva oslobođenog teritorija čija je imovina bila gotove

⁴ IHRPH, KP—132/2605

⁵ Isti izvor

potpuno uništena i potrebe Narodnooslobodilačke vojske i vojnopozadinskih institucija kao što su bolnice, ambulante, radionice i dr. Drugi razlog za izvlačenje navedenih materijalnih dobara je opasnost ponovnog zauzimanja grada od strane Nijemaca, ustaša i domobrana, tim prije što su za to postojale mogućnosti sve do posljednjeg dana rata. U gradu je ostalo ono što su zahtijevale tekuće potrebe.

Usporedo s ovim radom prišlo se traganju za sakrivenom robom. Znalo se da su pojedini trgovci i špekulanti izgradili podzemna skloništa u koja su sakrili veće količine industrijskih i obrtničkih proizvoda. Zahvaljujući suradnji građana kod trgovca Rancingera pronađene su velike količine platna, a kod Josipa Curia željezne robe⁶. Imovina ovih kao i nekih drugih građana, koji su se neprijateljski odnosili prema NOP-u, bila je konfiscirana. Nakon toga predana je vojnim i civilnim vlastima. Gradski narodnooslobodilački odbor donio je u prvoj polovici oktobra odluku da se putem Gradskog suda izvrši konfiskacija imovine svih narodnih neprijatelja. Ukoliko su neki od njih, kojima je takav rad dokazan bili tada u Daruvaru, odlučeno je da ih se protjera s oslobođenog teritorija⁷.

Cilj hapšenja narodnih neprijatelja i konfiskacija njihove imovine bio je ukloniti ostatke protivničkih snaga, tim prije što je neprijatelj neke sa zadatkom ostavio u gradu nakon svoga povlačenja.

POLITIČKA SITUACIJA NA KOTARU KRAJEM GODINE

Većina stanovništva kotara Daruvar bila je tada na strani narodnooslobodilačkog pokreta pa je oslobođenje grada primila kao još jednu od velikih pobjeda Narodnooslobodilačke vojske u ovom kraju Hrvatske. U selima su se održavale proslave, mitinzi i zabave na kojima se govorilo o oslobođenju grada.

Ovakva situacija, kao i pobjede saveznika na frontovima pridonijeli su da se dio kolebljivog građanstva konačno opredijelio za narodnooslobodilački pokret. Jedan broj onih koji su do tada stalno pomagali okupatora i njegove suradnike postao je svjestan da je griješio te je iskreno s velikim zalaganjem nastojao da svoje greške ispravi.

No, nisu svi građani bili pristalice ni suradnici NOP-a. Među njima bilo je onih koji su tokom cijele narodnooslobodilačke borbe bili na ovaj ili onaj način u službi okupatora. S obzirom da nisu neposredno sudjelovali u vršenju zločina nad narodom, omogućeno im je da žive i rade u oslobođenom gradu i selima. Neki od njih pravilno su shvatili takav postupak prema njima te su se uključili u rad pomažući borbu za konačno oslobođenje cijele zemlje.

Drugi su novonastalu situaciju shvatili kao privremeno stanje vjerujući i dalje da partizani konačno neće pobijediti. Zbog toga su se privremeno primirili, a neki su nastavili da rade protiv NOP-a, ali ilegalno. Vrlo aktivni bili su pojedini bivši funkcioneri HSS-a.

⁶ IHRPH, KP—133/2694

⁷ Isti izvor

U to vrijeme počinje iseljavanje Nijemaca i Mađara iz sela i grada i to onih koji su se isticali u borbi protiv NOP-a. Reakcija je taj događaj iskoristila šireći vijest da će se isto desiti Česima i pripadnicima drugih narodnosti. Budući da su u to vrijeme Josip Vojaček i Mirko Njemec, po nacionalnosti Česi premješteni iz Daruvara na druge dužnosti, proširena je vijest da se Česi smjenjuju s položaja i da je to potvrda o njihovom iseljavanju iz ovih krajeva.

Neke porodice ustaša i istaknutijih suradnika okupatora bile su u jesen 1944. godine iseljene u okupirane gradove. S obzirom da se u tom slučaju radilo isključivo o pripadnicima hrvatske nacionalnosti, hrvatska reakcija je prenijela vijest da se na području daruvarskog kotara progoni hrvatsko stanovništvo.

U to vrijeme organi Ozne uhapsili su četiri dezertera iz jedinica NOV koji su po nacionalnosti bili Srbi. Taj događaj, kao i neke druge akcije, u prvom redu amnestija bivših suradnika okupatora koji se nisu ogriješili o interese naroda, mali broj velikosrpskih elemenata objašnjavao je kao akcije uperene protiv Srba u Hrvatskoj.

Prema tome kontrarevolucionarne snage na kotaru svaka sa svojih pozicija napadale su narodnooslobodilački pokret. Njihov je osnovni cilj bio da neistinama stvore nezadovoljstvo naroda protiv narodnooslobodilačkog pokreta. U tome radu služili su se svim sredstvima i metodama. Ulazili su u odbore Jedinственe narodnooslobodilačke fronte, NOO-e, organizacije USAOJ-a i AFŽ-a. Tu su sabotiranjem akcija i demagoškim parolama nastojali da stvore nezadovoljstvo i izazovu proteste naroda protiv rada tih institucija. U Daruvaru je Križarska omladinska organizacija ušla kolektivno u USAOJ. Njezin predstavnik ušao je u Gradski odbor USAOJ-a. Suradnja ove organizacije, u prvom redu njenog rukovodstva, s USAOJ-em bila je samo formalna. Stvarno su nastojali da Križarska omladina bude samostalna i da za svoj rad odgovara samo svome rukovodstvu. Ona je u gradu razvijala ilegalnu aktivnost na taj način što su se njeni članovi podijelili u grupe te su se tako na raznim mjestima sastajali i dogovarali o svome djelovanju.

U jesen 1944. godine Ozna je uhapsila Vinka Časteka, po nacionalnosti Čeha, zbog njegove suradnje s okupatorom i ustašama. Častek se isticao odvrćanjem Čeha od NOP-a, a surađivao je s oficirima IV gorskog zdruga u Daruvaru.

Koristeći činjenicu što je Češka beseda bila legalna organizacija i kao takva kolektivni član JNOF-a, jedan broj Čeha, neprijateljski raspoloženih prema NOP-u, pristupili su prikupljanju potpisa među češkim stanovništvom radi upućivanja zahtjeva za oslobođenje Vinka Časteka. Ta aktivnost uzela je tolikog maha da su se u rješavanje toga problema morali uključiti i najistaknutiji rukovodioci NOP-a u Slavoniji⁸.

Protiv takvog rada protivnika NOP je stalno poduzimao razne mjere. One su bile dvojake: političke i represivne.

Političke su se sastojale u nastojanjima političkih organizacija i NOO-a da narodu što potpunije objasne politiku NOP-a. U tu svrhu održavani su masovni, ali i zasebni sastanci i konferencije po nacionalnostima. Npr. održavani su posebni sastanci s mađarskim, posebno češkim, hrvatskim i srpskim sta-

novništvom. Na tim skupovima objašnjavane su odluke najviših rukovodstva NOP-a Jugoslavije i Hrvatske. U politička i vojna rukovodstva birani su predstavnici svih nacionalnosti s tim što se nastojalo da u njima bude proporcionalna nacionalna zastupljenost. Težište političkog rada preneseno je u JNOF-u jer je ona okupljala sve patriote bez obzira na nacionalnu i vjersku pripadnost. U njenim organizacijama razobličavane su parole velikosrba i Mačkovih sljedbenika. Kako se to radilo najbolje će pokazati slijedeći primjer. Već sam naveo da je Mijo Ipša iz Vel. Miletinca bio jedan od glavnih protagonista Mačekove politike na kotaru. Na toj liniji on je surađivao i s ustašama pa je zbog takvog rada prije oslobođenja Daruvara pobjegao u Zagreb. Odatle je rođaku Vinku Časteku uputio u Daruvar 21. VII 1944. pismo slijedećeg sadržaja:

»Dragi Kume!

. . . Situacija se mijenja. Mi stojimo pred krajem rata, koji može završiti za par dana, a doduše može trajati još koji mjesec. Stoga je potrebno biti na oprezu. Prvo budite u vezi s g. generalom Grličem. (General Grlič bio je komandant I gorskog zdruga koji je pod njegovom komandom ubijao nevine ljude, žene i djecu. Palio je i uništavao narodnu imovinu. Do temelja je uništio sela Bijelu, Borke, Pakrane, Krivaju, Klisu i još neka sela na daruvarskom kotaru — p. p.). Naše ljude na zgodan način obavještavajte, da ne bježe od oružja. Kad dođe čas ustaše nek ne bježe nikud, da ne postradaju jer su naši, a pogotovo Majerova bojna, koja je poštena . . . (Majer je bio ustaša-emigrant a istakao se u vršenju zločina protiv naroda — p. p.). Samo moramo biti složni i stajati svaki na svome mjestu. Bilo bi dobro, da g. general dođe za koji dan u Zagreb.

Šaljem Vam nešto letaka. Gledajte da idu u širu okolicu. Makar preko vojske razgovarajte s našim ljudima. Kad predsjednik Maček pozove, Vi u sporazumu s g. generalom Grličem preuzmite vlast. Upute će te dobiti. Svaki dan treba biti pripravan. Treba i zaštitu, makar u vrlo malom broju ponoviti s pouzdanim ljudima, tajno da nitko nezna i to u svakom selu gdje se može«⁹.

Ovo pismo je nepobitan dokaz da su Maček i njegovi pristaše organizovano radili na preuzimanju vlasti po završetku rata.

U Daruvaru su na sastancima JNOF-a razobličavani: vođa Križarske organizacije jer je skrivao jednog ratnog zločinca, dva trgovca od kojih je jedan sakrio 12.000 m platna, a drugi 7.000 pari donova za cipele¹⁰. U Dežanovcu i okolnim selima raskrinkavani su mačkovci koji su među narodom širili vijesti da će u Hrvatskoj Maček uskoro preuzeti vlast. U Batinjanima i okolici raspravljalo se o neprijateljskim diverzijama u tome kraju¹¹. U novembru su na kotaru primijećeni pripadnici Mačekove Bijele garde. U selima Sredani, Trojeglava i Golubinjak oni su, naoružani, noću tražili mjesne aktiviste, prijeteci da će ih ubiti ako ne prestanu s radom za NOP. Jednom odborniku zapalili su štagalj. Sličnih primjera bilo je i u nekim drugim selima.

⁹ Prijepis iz Vjesnika, br. 33 od 14. XII 1944.

¹⁰ IHRPH, KP—134/2753

¹¹ IHRPH, KP—134/2753

Prema tome, iznoseći pred narod ovakve i druge akcije protivnika, Jedin-
stvena narodnooslobodilačka fronta razbijala je kontrarevolucionarnu djelat-
nost Mačekovih sljedbenika.

S druge strane protiv kontrarevolucionarnih elemenata narodnooslobodi-
lački pokret poduzimao je i represivne mjere. Njegovi organi hapsili su sve
one koji su i poslije oslobođenja cijelog kotara nastavili s protunarodnim ra-
dom. Hapšeni su bivši ustaški dužnosnici i dužnosnice, pojedinci koji su u
vrijeme ustaške vladavine bili na istaknutim položajima u upravi, prosvjeti i
privredi¹². Zadatak Ozne bio je da otkriva ustaške obavještajce i sve one koji
su radili za njih i okupatora. Tokom oktobra i novembra bilo je uhapšeno oko
150 osoba. Neki od njih su nakon saslušanja pušteni, a drugima su sudili voj-
ni sudovi¹³. Najviše problema donijela su hapšenja Vinka Časteka i Valenta
Domovića. U vrijeme ustaške vladavine Častek je pretežno živio u gradu, oda-
kle je imao veze sa svojim ljudima u mnogim selima. Slao im je uputstva da
odvraćaju narod od NOB-a, a kako je bio u službi ustaša i domobrana, zauzi-
mao se za neke građane koje su ustaše bili uhapsili te su ih na njegovu inter-
venciju puštali kućama¹⁴. Na taj način on je stekao povjerenje pojedinaca ko-
ji su nakon njegovog hapšenja organizirali kampar?u prikupljanja potpisa za
njegovu oslobođenje. U tome su se takode angažirale i neke organizacije
Češke besede koje su o tome raspravljale na sastancima.

Djelovanje reakcionarnih snaga i borba protiv njih samo je dio političke
situacije na kotaru. Drugi dio čini aktivnost narodnooslobodilačkog pokreta
na daljnjem jačanju i razvijanju NOB-a. Pod time se podrazumijeva politička
djelatnost njegovih institucija i njihova organizaciona izgradnja. Najvažnija
pitanja kojima se tada poklanjala pažnja jesu:

- rad na razvijanju i učvršćenju bratstva i jedinstva između srpskog, hr-
vatskog, češkog, mađarskog i njemačkog stanovništva
- političko obrazovanje članova političkih organizacija narodnooslobodi-
lačkih odbora i ostalog naroda
- populariziranje uspjeha što su ih saveznici i NOV postizali u borbi pro-
tiv Trećeg Reicha i njegovih saveznika
- objašnjavanje mjera što su ih poduzimali NOO-i i NOV
- proslave značajnijih datuma i događaja itd.

Jačanju bratstva i jedinstva poklanjana je izuzetna pažnja jer odnosi me-
đu pripadnicima pojedinih nacionalnosti nisu bili zadovoljavajući.

Takva situacija prevladavala se političkim predavanjima i sastancima što
su održavani u gradu i selima. Naročito je to bilo nužno u selima s miješanim
stanovništvom kao što su Doljani, Ivanovo Selo, Govede Polje, Dežanovac,
Trojeglava, Imsovac, Brestovac i Sredani. Na sastancima su govorili pred-
stavnici svih nacionalnosti koje su u selu živjele. Putem JNOF-a dostavljani
su pisani materijali kao što su odluke III zasjedanja ZAVNOH-a, Sporazum
Tito — Subašić i dr.

Jačanju bratskih odnosa i jedinstva među narodom znatno je pridonosila
pravilna zastupljenost u rukovodstvima narodnooslobodilačkog pokreta s

¹² IHRPH, KP—133/2693

¹³ Isti izvor

¹⁴ IHRPH, KP—134/2776

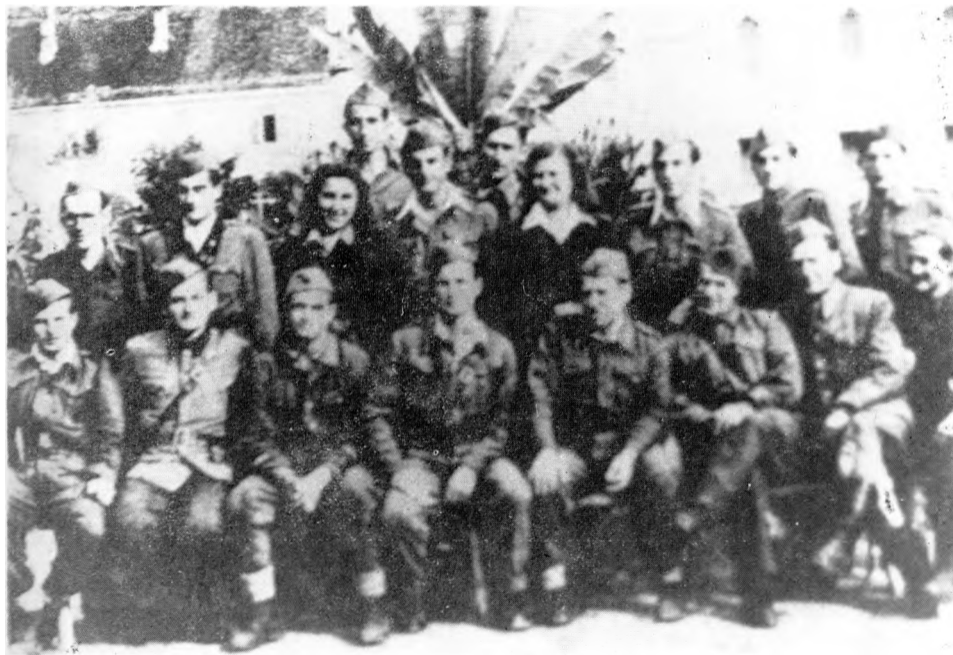

obzirom na nacionalnu pripadnost članova. Zbog toga se u to vrijeme i ovom pitanju poklanja više pažnje nego što se to činilo ranije. Da je u tom pogledu bio postignut napredak, pokazuju slijedeći podaci. Dok je npr. sredinom 1944. godine u KK KPH, KK SKOJ-a i KNOO-u bilo 90% Srba, a svega 10% svih ostalih, krajem novembra u Kotarskom komitetu KPH od 5 članova 2 su bila Srbi, 2 Hrvati i 1 Čeh. I socijalni sastav Komiteta tada se izmijenio. Umjesto gotovo isključivo seljaka, tada su u njemu bila 2 radnika, 2 seljaka i 1 intelektualac. Slično stanje bilo je i u Kotarskom komitetu SKOJ-a. Od 5 članova, koliko je tada imao, 2 su bili Srbi, 2 Hrvati i 1 Čeh. Od 14 članova Kotarskog NOO-a 6 su bili Srbi, 5 Česi, 2 Hrvati i 1 Mađar¹⁵.

Dok je na kotarskom nivou, kako se vidi, učinjen u tom pogledu znatan napredak, dotle je na općinskom učinjeno manje. Zbog toga je to bio jedan od važnijih zadataka kotarskih institucija. Slično je bilo i u selima.

Usporedo s time, na osnovu odluka ZAVNOH-a i zaključaka Oblasnog NOO-a za Slavoniju i na daruvarskom kotaru provodile su se mnoge privredne mjere. Tu treba spomenuti jesensku sjetvu, izgradnju popaljenih sela, organiziranje trgovine, oživljavanje obrta, sakupljanje hrane i drugo.

Uspjeh svih tih akcija, i političkih i privrednih, ovisio je o tome koliko su građani bili o njima obaviješteni. Zbog toga su se u selima i gradu neprestano održavali sastanci i predavanja. Kao predavači dolazili su članovi oblasnih i

Partijski kurs u Daruvaru

¹⁵ IHRPH, KP—134/2776 i KP—136/3098

okružnih institucija. To je jedan od načina kojima se radilo na političkoj izgradnji stanovništva.

Drugi način bila su općinska, kotarska i okružna savjetovanja. Ona su se održavala radi objašnjavanja stanovitih događaja i zadataka koje je trebalo provoditi. Najčešće su održavana za rukovodioce u selima i kotaru. Uz rasprave o političkim problemima, savjetovanja su održavana i o drugim pitanjima kao što su privredna, prosvjetna, zdravstvena i socijalna.

Tokom druge polovice godine aktivisti NOP-a upućivani su na razne kurseve. Bilo ih je političkih i stručnih. U političke su spadali niži i srednji partijski i skojevski, te kursevi što su ih organizirali Okružni NOO za okrug Viroviticu, koji su radili u Djulovcu, i Oblasni NOO za Slavoniju.

Pisana riječ je također bila jedno od sredstava političkog obrazovanja stanovništva. Ponajvažnija sredstva političke izgradnje bile su brošure i novine, namijenjene u prvom redu polaznicima kurseva ali i za teoretski izgrađenije. Novine kao Glas Slavonije, Vjesnik, Naprijed, Vijesti VI korpusa NOV i POJ, Udarnica, Mladi borac i druge bile su namijenjene narodu. Štampa je rasturana besplatno, a pošto su izdanja bila vrlo ograničena, planski su raspodjeljivana na općine i sela. Vodilo se računa da jedan primjerak pročita više ljudi.

Osim novina i brošura u politički materijal spadale su i pisane vijesti, proglasi, leci, karikature i zidne novine. Ovi materijali izdavani su u većim nakladama tako da ih je veći broj dolazio do čitalaca. Zidne novine rađene su u mnogim selima i gradu, a donosile su informacije iz određene sredine.

Značajan faktor političkog rada predstavljale su proslave. U oktobru je u Daruvaru održana proslava u povodu otvorenja drugog fronta. U okviru proslave održano je predavanje o značaju otvaranja fronta u zapadnoj Evropi, izveden je kulturno-umjetnički program i održana zabava. Proslavi je prisustvovalo oko 600 građana. Početkom novembra u gradu je održana proslava u povodu proslave 27-godišnjice oktobarske revolucije. Proslavi je prisustvovalo oko 2000 stanovnika Daruvara i sela s područja kotara.

U novembru je stanovništvo obaviješteno da će na područje kotara u dogledno vrijeme stići trupe Crvene armije. U svim selima su razrađeni planovi za njen doček. Podizali su se slavoluci, spremali kulturno-umjetnički programi i si.

Sav taj rad imao je pozitivnih rezultata. Pridonio je podizanju političke svijesti naroda i njegovom većem uključivanju u rad.

AKTIVNOST POLITIČKIH ORGANIZACIJA

Politički rad među građanima organizirala je i vodila Jedinstvena narodno-oslobodilačka fronta. Kotarski odbor JNOF organizaciono se sredio te je uz pomoć komunista i skojevaca sve bolje radio. Do početka novembra on je formirao devet općinskih odbora i Gradski odbor JNOF u Daruvaru¹⁶. Usporedo s općinskima, formirane su organizacije JNOF u selima i rajonima u gradu.

Da bi aktivnost organizacije bila stalna, a ne povremena, Kotarski odbor je razradio plan rada te ga je dostavio svim općinskim odborima. Na osnovu

¹⁶ IHRPH, KP—133/2694

toga općinski i Gradski odbor morali su svakog tjedna održati jedan sastanak. Na tim sastancima raspravljalo se o situaciji na području općine i odlučivalo se šta treba raditi.

Slično su se odnosili općinski odbori prema mjesnim organizacijama. Međutim, veći broj općinskih odbora, a još više mjesnih organizacija, gotovo nisu radili. Takva situacija bila je najčešće tamo gdje u selima nije bilo partijskih organizacija i gdje su one bile slabe. Negativno na rad JNOF utjecala je i mobilizacija za NOV, jer su iz sela i grada odlazili oni koji su bili u odborima. Na njihova mjesta birani su drugi koji su se tek morali upućivati u rad.

Krajem godine JNOF je radila na izvršavanju plana jesenske sjetve. Do kraja novembra u režiji NOO-a zasijano je 1.000 jutara oraničnih površina. JNOF je radila na objašnjavanju amnestije onih koji su bili u protivničkim redovima, a nisu se ogriješili o interese naroda, i mobilizaciji građana za NOV. Ta akcija provedena je na onim područjima kotara na kojima prije toga vojni obveznici nisu u potpunosti mobilizirani. Do kraja oktobra, odnosno u drugoj polovici toga mjeseca mobilizirano je u gradu i na općinama Šibovac i Batinjani 878 ljudi. Među njima je bilo 180 Srba, 247 Hrvata, 11 Slovenaca, 351 Čeh, 51 Mađar, 29 Nijemaca, 6 Talijana, 2 Jevreja i 1 Rus¹⁷.

Struktura organizacije Komunističke partije u ovom periodu bila je kao i u prethodnom. Kotarski komitet imao je pet članova. Po nacionalnoj pripadnosti dva člana bili su Hrvati, dva Srbi, a jedan Čeh. Po socijalnoj pripadnosti dvojica su bili radnici, dvojica seljaci, a jedan intelektualac.

Svi članovi Komiteta bili su višegodišnji članovi Partije pa su imali veliko političko iskustvo. To im je omogućavalo da se snalaze u radu. Da je Komitet bio stvarni pokretač političke aktivnosti na kotaru, vidi se i po zaduženjima njegovih članova. Politički sekretar bio je istovremeno zadužen i za rad AFŽ-a i potpredsjednik Kotarskog NOO-a. Organizacioni sekretar odgovarao je u Komitetu za rad SKOJ-a i omladine. Istovremeno bio je i član Izvršnog odbora Kotarskog odbora JNOF. Treći član Komiteta bio je i tajnik Kotarskog NOO-a. Četvrti član je u Kotarskom odboru JNOF bio tajnik, a peti je bio zadužen za rad s vojskom¹⁸.

Prema tome svi članovi Komiteta bili su istovremeno i funkcionari u ostalim političkim organizacijama i narodnoj vlasti. To je imalo svoje pozitivne, ali isto tako i negativne strane. Pozitivno je to što su oni kao najodgovorniji ljudi na kotaru bili istovremeno na takvim mjestima s kojih su mogli neposredno provoditi politiku Partije u djelo. Tako su mogli dobiti najbolji uvid u stanje na kotaru i brzo reagirati na sve pojave i događaje. Negativno je to što su se upravo najvažnija zaduženja svela na funkcionare koji su i kao članovi Komiteta imali mnogo posla. No, objektivna situacija u NOB-u bila je takva, što nije bio samo specifikum Daruvara, da je ova praksa tada bila najdjelotvornija.

Na području kotara djelovalo je šest općinskih komiteta KP (Bijela, Veliki Bastaji, Batinjani, Imsovac, Trojeglava i Uljanik) i Mjesni komitet KPH u Daruvaru. Oni su rukovodili sa 41 partijskom organizacijom u kojima je bio

¹⁷ IHRPH, KP—133/2704

¹⁸ IHRPH, KP—134/2776

201 član i 32 kandidata KP¹⁹. Od toga je na terenu, tj. u gradu i selima, bilo 19 partijskih jedinica sa 90 članova i 24 kandidata KP, a u vojnopozadinskim ustanovama 22 jedinice sa 111 članova i 8 kandidata²⁰.

Usporede li se ovi podaci s onima iz sredine iste ili pak prethodne godine, vidjet će se da je broj organizacija i članova bio približno jednak. Do toga je dolazilo zato što su u organizacije stalno primani novi članovi, ali su iz njih i neprekidno odlazili. Najvećim dijelom mobilizirani su u jedinice NOV. U manjem broju odlazili su na druge dužnosti izvan kotara, a jedan broj je zbog nediscipline i neaktivnosti isključen iz partijskih jedinica.

Svaki član općinskog komiteta bio je povezan u jednoj od partijskih jedinica. Na taj način bilo je omogućeno da se upute za rad neposredno prenose u organizacije i da stalno budu informirani sa situacijom na području koje pokriva partijska jedinica. Iz broja jedinica na terenu (19) vidi se da je jedna organizacija dolazila na tri sela. (Na kotaru je bilo 56 sela). Svaka od njih bila je zadužena za rad u odgovarajućim selima isto onako kao i u onom u kojem se nalazila. Na taj način komunisti su se uključivali u rad političkih organizacija i NOO-a u svim selima. Međutim, i pored toga što su partijske jedinice odgovarale za stanje i rad u selima koja nisu imale organizacije KP, ipak se težište njihova rada odvijalo tamo gdje su postojale.

Najbolje rezultate u to vrijeme postizali su općinski komiteti Trojeglava, Batinjani, Uljanik i Imsovac. Njihova aktivnost bila je najbolje organizirana. Povezanost sa jedinicama bila je stalna. Nasuprot njima, Općinski komitet Veliki Bastaji bio je do te mjere slab da se razmatrala mogućnost njegova raspuštanja. Nešto bolji bio je Općinski komitet Bijela, mada se jedan broj njegovih članova tada neodgovorno odnosio prema radu²¹.

Rad partijskih jedinica bio je znatno bolji nego ranije. Svaki član i kandidat Partije radio je u nekoj od političkih organizacija ili mjesnom narodno-oslobodilačkom odboru. Slično je bilo i s komunistima u gradu. Tu su pored organizacija koje su postojale u ustanovama, formirane u poduzećima kao što su Ljevaonica željeza i Pivovara.

Takvo stanje značilo je velik napredak u odnosu na situaciju iz prve polovice 1944. godine. Cjelokupni društveno-politički mehanizam NOP-a funkcionirao je znatno bolje. No, to ne znači da je stanje svuda bilo zadovoljavajuće. Slabije je bilo stanje u onim organizacijama u kojima je politička izgradnja članova bila slabija. Osim toga, bilo je u nekim sredinama pojava nediscipline i oportunističkog odnosa prema radu.

Partijske jedinice u vojnopozadinskim ustanovama radile su bolje nego one na terenu. Njihov sastav s obzirom na staž u Partiji, iskustvo u političkom radu, disciplina, organiziranost i neki drugi faktori pridonosili su tome. Naročito dobro su radile organizacije u vojnopartizanskim bolnicama, osobito u Bolnici VI/6a.

Komiteti su partijskim jedinicama stalno dostavljali materijal za političko obrazovanje. Članovi su ga proučavali kolektivno na tzv. teoretskim sastancima. Povremeno su u jedinice dolazili partijski rukovodioci te se na zajednič-

¹⁹ IHRPH, KP—136/3085 i KP—135/2875

²⁰ Isti izvor

²¹ IHRPH, KP—134/2776

kim sastancima provjeravalo stečeno znanje. No, uza sva nastojanja rukovodstva da se članovi što bolje obrazuju, da što više čitaju i nauče, rezultati nisu svuda bili zadovoljavajući.

Struktura skojevske organizacije bila je slična partijskoj. Kotarski komitet SKOJ-a imao je pet članova. U novembru dva člana su po nacionalnosti bili Hrvati, dva Srbi, a jedan Čeh. Po socijalnoj pripadnosti tri su bila seljaci, a dva radnici. Komitet je djelovao kao cjelina, a članovi su bili aktivni i disciplinirani.

Na kotaru je tada bilo devet općinskih i jedan mjesni komitet. Organizaciju je činilo 57 grupa u kojima je bilo oko 380 članova, koji se broj često mijenjao. Npr. u izvještaju Kotarskog komiteta KPH-a od 26. X stoji da skojevsku organizaciju čini 57 grupa i 380 članova---. U izvještaju istog komiteta od 28. XI navodi se podatak da ona broji 403 člana, a od 27. XII 1944. 575 članova²³.

U organizaciji je bilo Srba, Hrvata, Čeha i Mađara. Ipak, Mađara je bilo relativno manje. Kakav je bio njen socijalni sastav pokazuju slijedeći podaci: od ukupno 380 članova seljaka je bilo 283, radnika 20, đaka 12 i 5 ostalih. (U izvještaju su navedeni ovi podaci. Iako zbroj ne odgovara ukupnoj cifri, može se uzeti kao orijentacija — p. p.). Prema tome struktura organizacije u osnovi je odgovarala socijalnoj strukturi stanovništva.

Ovakvo stanje predstavlja znatno poboljšanje sastava organizacije u odnosu na prethodno vrijeme. Slično je bilo i u pogledu broja mladića i djevojaka u organizaciji. Broj djevojaka bio je znatno veći, što je i razumljivo jer su mladići odlazili u vojne jedinice.

Iako se u pogledu izbora skojevaca u NOO-e, odbore JNOF i prijem u Partiju još uvijek sektašilo, ipak su se i u tom pogledu stvari mijenjale. U to vrijeme u NOO-ima je bilo 17, u odborima JNOF 27 i u Partiji 16 članova Saveza komunističke omladine²⁴.

Glavnu aktivnost skojevska organizacija usmjeravala je na rad među omladinom. Nastojala je da pomogne Kotarskom odboru USAOJ-a i uopće masovnoj organizaciji omladine. Zalagala se za to da se popune općinski odbori i mjesna rukovodstva USAOJ-a. U tome su postignuti vidni rezultati. Tome su pridonijeli skojevci koji su se uključili u rad općinskih i mjesnih odbora i osnovnih organizacija.

Skojevske i organizacije USAOJ-a aktivirale su omladinu, uz političku aktivnost, na:

- jesenskim radovima u poljoprivredi
- komunalnim radovima kao što su izgradnja popaljenih sela, popravljavanje cesta i mostova, obnova škola, izgradnja domova kulture i dr.
- kulturno-prosvjetnom radu i
- pomoći vojnim jedinicama NOV.

Pod rukovodstvom narodnooslobodilačkih odbora skojevci i ostala omladina uključili su se u sjetvene radove, vadenje krumpira, repe, branje kukuruza i raznog voća. Prema nepotpunim podacima tada je zasijano oko 1.000

²² IHRPH, KP—133/2704

²³ IHRPH, KP—134/2776 i KP—136/3098

²⁴ Isti izvor

jutara oranice ozimim usjevima. Za dva i pol mjeseca, tj. od 15. X do 30. XII, omladina je dala 4.892 radna dana. Naročito je u tome bila aktivna omladina Uljanika, jer je sama dala 712 radnih dana. Osim nje, dobre rezultate postigla je omladina na općinama Trojeglava, Imsovac, Brestovac i Šibovac²⁵. I na ostalim općinama bilo je lijepih primjera omladinske aktivnosti. Angažirala se u sakupljanju hrane te je samo u oktobru sakupljeno 16 kola pšenice, kukuruza, krumpira i dr. Omladina Končanice je na svoju inicijativu nabavila cement i šljunak te je izgradila grobnicu sedamnaestorici poginulih partizana. Omladinke iz sela Gornja Vrijeska sakupile su u novembru 125 kg voća te ga odnijele borcima na položaj udaljen 7 km²³. Omladina sela Lipovac sakupila je 360 kg pšenice, 1.480 kg kukuruza i 67 kg graha²⁷.

U to vrijeme omladina je izgradila četiri doma kulture koji su joj dani na korišćenje. Sagrađeno je 36 novih kuća, 27 staja, a u izgradnji je bilo 59 kuća i 95 staja²⁸. U tim radovima sudjelovala je i omladina kao pomoćna radna snaga.

Kulturno-prosvjetna aktivnost sastojala se u formiranju pjevačkih zborova, diletantskih grupa, davanju priredbi, pisanju zidnih novina, članaka za novine, formiranju analfabetskih tečajeva i održavanju zabava. U vremenu od oktobra do decembra omladina je formirala 14 pjevačkih zborova, 10 diletantskih grupa, dala velik broj priredbi, izdala veći broj zidnih novina. Nepismene djevojke i mladići uključivali su se u analfabetske tečajeve, a mnogi su na njima radili kao rukovodioci tečajeva ili njihovi pomoćnici.

Glavnu ulogu imala je omladina prilikom organiziranja proslava. Ona je podizala slavloluke, uređivala pozornice i davala ton raspoloženju naroda.

U toj aktivnosti SKOJ-a i USAOJ-a važnu ulogu odigralo je skojevsko savjetovanje kojemu su prisustvovali svi skojevci s kotara. Održano je 25. X. Na njemu je izvršena analiza dotadašnjeg rada. Ukazano je na pozitivna iskustva i pohvaljene su neke organizacije, dok su druge istaknute kao negativan primjer. Na kraju su usvojeni zadaci za budući rad i dogovoreno je kako ih treba provoditi.

Prema tome SKOJ i USAOJ sve su uspješnije izvršavali svoju ulogu. Tome su uz već stečeno iskustvo mnogo pomogle objektivne okolnosti, odnosno opća situacija u zemlji i svijetu.

I u organizaciji Antifašističke fronte žena riješena su u ovom periodu neka organizaciona i kadrovska pitanja. Kotarski odbor je popunjen novim članicama, a u svim općinama postojali su općinski odbori. Za područje grada formiran je Gradski odbor AFŽ-a. U svim selima postojali su seoski odbori.

Politički rad sa ženama predstavljao je najteži problem za AFŽ, mada je i u tom pogledu načinjen napredak. One su se slabije odazivale na razne političke skupove. Mnoge, još uvijek opterećene starim shvaćanjima o položaju žene u društvu, smatrale su da za žene nije da se bave politikom. Takva shvaćanja bila su rasprostranjenija u onim selima u kojima su jači utjecaj imali kler i crkva. Slična situacija bila je i u onim sredinama u kojima je bio jak

²⁵ IHRPH, KP—133/2704, KP—134/2776 i KP—136—3098

²⁶ Glas Slavonije, br. 29 od 15. XI 1944.

²⁷ Glas Slavonije, br. 35, od 24. XII 1944.

²⁸ IHRPH, NV—73/667

utjecaj HSS-a. Tu je postojalo mišljenje da je politika samo za muškarce, a za ženu su dom i porodica.

Antifašističkoj organizaciji žena probleme su pravili muškarci i razna rukovodstva. I jedni i drugi pokazivali su u raznim prilikama nepovjerenje prema ženama. Najbolji dokaz za ovu tvrdnju je mali broj žena u narodnooslobodilačkim odborima i odborima Jedinствene narodnooslobodilačke fronte²⁹. Ništa bolje nije bilo ni u pogledu primanja žena u Partiju. O tome kakva je tu bila situacija, kazuju slijedeći podaci:

Od pet članova Kotarskog komiteta KPH samo je jedna bila žena. U šest općinskih komiteta bilo je samo šest žena, a u partijskim jedinicama od 201 člana žena je bilo samo 16³⁰.

Nastojeći da izmijeni takvo stanje, Kotarski odbor AFŽ-a slao je naprednije žene na političke kurseve, održavao sa ženama sastanke i predavanja, insistirao da se žene pozivaju na sve političke skupove i proslave. Njegovim nastojanjima dobro je došlo oblasno savjetovanje AFŽ-a za Slavoniju koje je održano upravo u to vrijeme. Na njemu su konstatirane ove i druge slabosti i usvojeni su zaključci koji su obvezivali ne samo AFŽ, nego i Partiju, NOO-e i JNOF. O njima su se po općinama održavala savjetovanja na kojima se dogovaralo o poduzimanju konkretnih mjera. Uspjeh je postignut na cijelom kotaru, ali najbolji na općini Bijela, Veliki Bastaji, Imsovac i u gradu. Tu su sa ženama održani mnogi sastanci na kojima se raspravljalo o III zasjedanju ZAVNOH-a, Sporazumu Tito — Subašić, I kongresu AFŽ-a, borbi u Jugoslaviji i stanju na frontovima u Evropi.

Aktivnost žena na drugim područjima rada bila je znatno veća. U to vrijeme očekivao se dolazak trupa Crvene armije u Slavoniju. Obradovane time, žene su vršile pripreme da ih se što svečanije dočeka. Žene Bijeke tražile su npr. od Kotarskog odbora AFŽ-a platno da za crvenoarmeje izrade maramice. Slično je bilo i na području općine Veliki Bastaji gdje su se u selima održavali sastanci na kojima se govorilo o pripremanju za doček³¹. Samo u selu Koreničanima, u kojem se inače nisu odazivale na sastanke, odazvale su se na sastanak 63 žene³². Naročito uspješni sastanci održani su u Gornjem Daruvaru, Končanici, Donjim Borkima i gradu. U gradu je održano više skupova koji su bili vrlo dobro posjećeni.

U jesen se na cijelom kotaru provodila kampanja za sakupljanje pomoći postradalim selima. Naročito je uspješna u gradu, a vodile su je uglavnom žene. One su bile aktivne i u prikupljanju pomoći za Narodnooslobodilačku vojsku i vojnopartizanske bolnice. Za dvadeset dana tokom novembra na kotaru su žene sakupile 435 jastuka, 53 plahte, 232 ručnika, 73 litre kajmaka, 10 kg putra, 1773 komada jabuka i 34 paketa kolača³³. Žene grada sakupile su veće količine raznih predmeta i ispekale kolače za ranjenike u bolnicama. Samo u vojnopartizansku bolnicu VI/6a odnijele su 50 paketa kolača i raznih predmeta³⁴.

29. KP—134/2776

30KP—136/3094

³¹HRPH, KP—133/2704

³² Isti izvor

³³ HRPH, KP—134/2776

³⁴ Glas Slavonije, br. 29 od 15. XI 1944.

Poput njih postupile su i žene Velikih Bastaja. One su ranjenicima odnijele 30 pari pilića, 80 kg grožđa, 80 kg jabuka, 26 kg kolača i više drugih namirnica³⁵. U ovom radu još su se istakle žene Otkopa, Imsovca, Uljanika i Batinjana.

S obzirom da je sve veći broj muškaraca odlazio u jedinice NOV, poljske poslove sve više su obavljale žene. One su orale i sijale u poljima, brale su kukuruz i trapile krumpir. Uz radove na svojim imanjima, one su sudjelovale u tim poslovima i na napuštenim posjedima. AFŽ je organizirao akciju pletenja čarapa i rukavica za borce. Mnoge žene plele su ove predmete iz vlastite vune, a one koje nisu držale ovce te nisu imale vunu, radile su čarape i rukavice od vune koju su dobile od Komande Područja. Ona im je stavila na raspolaganje 375 kg vune.

Prema tome, iako u organizacijama politički rad nije bio zadovoljavajući, ipak se za cjelokupnu aktivnost AFŽ-a može reći da je tada bila bolja nego ikada prije toga. Time su žene davale svoj doprinos narodnooslobodilačkoj borbi.

NOO-i JEDINA VLAST NA KOTARU

Već smo prije istakli da od 16. IX 1944. na kotaru nije bilo okupatorskih i kvislinških snaga. Jedina vlast koja se brinula o životu i radu građana i snabdijevanju Narodnooslobodilačke vojske, bili su narodnooslobodilački odbori.

Struktura i mreža NOO-a od mjesnih do Kotarskog već je ranije bila izgrađena. Više se nije postavljalo pitanje formiranja, nego osposobljavanja NOO-a da oni svojim radom prerastu u novu narodnu vlast. Drugim riječima, trebalo je osposobiti mjesne, općinske i Kotarski odbor za rješavanje svih onih pitanja koja su tada nametali svakodnevni život građana i borba za konačno oslobodenje zemlje.

Mnogi razlozi često su uvjetovali personalne promjene u NOO-ima. Tako je npr. Kotarski NOO sredinom novembra ostao bez pročelnika Financijskog, Prosvjetnog i Propagandnog odjela. Budući da su pročelnici imali značajnu ulogu u radu odjela, postavljao se zadatak da se ta mjesta što prije popune odgovarajućim građanima. Slične probleme imali su općinski i mjesni NOO-i.

Međutim, takvo stanje nije bilo sređeno do potkraj decembra. Tada je na kotaru provedena totalna mobilizacija za NOV koja je zahvatila i članove svih NOO-a, ako su bili vojni obveznici. Pojedini mjesni i općinski NOO-i ostali su bez i jednog odbornika. Tada se postavio zadatak izbora novih članova. Najprije se stanje sredilo u općinama Batinjani, Brestovac, Končanica, Imsovca i Uljanik. Formiranje odbora u ostalih pet općina odvijalo se sporije. Krajem godine 15 sela bilo je još bez mjesnih NOO-a³⁶.

Privremena organizaciona nesređenost odbora i dolazak novih građana u NOO-e, građana koji u tome radu nisu imali iskustva, negativno se odrazilo na njihov rad. Neki od izabranih nisu bili sposobni za obavljanje dužnosti koje su primili pa je i to izazivalo svakojake teškoće. Poslovi se u nekim sredinama

³⁵ Isti izvor

³⁶ IHRPH, KP—136/3098

nisu odvijali onako kako je trebalo pa je to izazivalo revolt građana. Zbog toga su komiteti i partijske jedinice ulagali velike napore da se ova situacija prevlada izborom novih odbornika i njihovim osposobljavanjem za rad.

Poseban problem predstavljali su službenici, kojih je većina bila sve do oslobođenja grada u službi okupatora i kvislinga. Iz političkih razloga neki od njih ne samo da nisu mogli raditi u NOO-ima, nego su pojedinci zbog protunarodnog rada bili osuđeni. Nedostatak stručnih službenika bio je problem svih odbora.

Tokom novembra došlo je do reorganizacija u Kotarskom i općinskim NOO-ima. Iz Gospodarskog odjela izdvojili su se obrt, industrija i trgovina te je za njih formiran poseban odjel. Isto se desilo s poljoprivrednom službom, šumarstvom i veterinom. I za njih se formirao poseban odjel pa su za njihove pročelnike postavljena nova lica. Tada su formirani Financijski i Odjel za tehniku i obnovu.

Nakon ovih reorganizacija u kotarskom i općinskim odborima postojali su slijedeći odjeli:

- Odjel za obrt, industriju i trgovinu
- Odjel za poljoprivredu, šumarstvo i veterinu
- Odjel za tehniku i obnovu
- Odjel za financije
- Odjel za prosvjetu
- Upravni odjel
- Sudski odjel
- Odjel za zdravstvo
- Odjel za socijalnu politiku i staranje
- Prometni odjel
- Prehrambeni odjel i
- Odjel za agitaciju i propagandu.

Prema tome, radom odjela obuhvaćena su sva područja u oblasti privrede i društvene nadgradnje. Takva organizacija produžit će se do mjesnih NOO-a s tom razlikom što u njima nije bilo odjela, nego su odbornici imali takva zaduženja.

Oslobodenjem Daruvara, a time i cijelog kotara, trebalo je narodnooslobodilačke odbore osposobiti za obavljanje vrlo složenih poslova. Zbog toga je trebalo razlučiti što je u čijoj nadležnosti. Izvršni odbor Kotarskog NOO-a raspravljao je o tome na sjednici, održanoj 29. IX, nakon čega je usvojio raspodjelu poslova i načinio program djelatnosti³⁷. Na osnovu toga općinski su NOO-i morali dostavljati tajništvu KNOO-a izvještaje o radu svojih tajništva svakog 11. i 21. u mjesecu. U njima je trebalo dati informacije o radu općinskih i mjesnih NOO-a uopće, a o kadrovskim pitanjima posebno. Određeno je također kojih dana će se dostavljati izvještaji za svaku službu. Upravnom odjelu određeno je da vodi računa o kretanju sumnjivih osoba i da sprečava šverc i pljačku. Imao je zadatak da pronalazi dezertere iz NOV i protivničkih formacija te da ih privodi određenim ustanovama. Morao je izraditi popis neprijateljskih osoba na kotaru i voditi brigu o njihovom radu. Imao je

³⁷ IHRPH, NV—73/718

pravo izdavati propusnice za kretanje stanovništva. Rukovodio je mobilizacijom građana za vojne jedinice i za javne radove. Sudski odjel Kotarskog NOO-a dobio je zadatak da presuđuje teže prijestupe građana, a općinski lakše. Općinski sudovi presuđivali su prekršaje lične uvrede, klevete, štete itd. koji nisu prelazili kaznu 50.000 kuna. Predsjednik suda morao je istovremeno biti član izvršnog NOO-a općine, odnosno kotara. Predloženo je da to budu invalidi NOV, odnosno osvjedočeni pripadnici NOV. Dogovoreno je da tajnici i općina Kotara ne mogu biti predsjednici odnosnih sudova. S obzirom da je u to vrijeme postojao još Gospodarski odjel, zaključeno je da on treba do daljnjega zabraniti prodaju manufakturne robe, kože i željeznih proizvoda. Odlučeno je da sve obrtničke i trgovačke radnje koje su napustili njihovi vlasnici, kao i stambene zgrade, pređu u nadležnost Gradskog NOO-a. Popis radnja i zgrada treba izvršiti komisija koju će činiti predstavnici Ozne, Komande mjesta i Gradskog NOO-a. Na temelju toga predviđeno je da se putem doznaka može građanima prodavati roba. Odjel je dobio u nadležnost da vrši raspodjelu napuštene zemlje i da ih partizanskim i siromašnim porodicama daje besplatno, a ostalima u napolicu. Sa svim interesentima trebalo je načiniti ugovore o primopredaji. Predviđeno je da taj posao obavlja komisija u sastavu: pročelnik Socijalnog odjela, agronom i jedan seljak iz mjesta koji nije zemljišni interesent. Prehrambenom odjelu stavljeno je u zadatak da radi na prikupljanju namirnica i robe široke potrošnje. Tom prilikom stavljeno mu je u zadatak da nabavi 2.000 kg masti ili toliko svinja od kojih se može dobiti predviđena količina masti. Predviđeno je da i pročelnik ovoga Odjela bude član Izvršnog odbora. Određeno je da se pristupi prikupljanju graha, sjemenki od bundeva i suncokreta za proizvodnju ulja, prikupljanju duhana i da se pride sušenju voća. Dano mu je u zadatak da popiše sve općinske, kotarske i vojne kuhinje te da utvrdi koliko koja može primiti svinja za tov. Odjel je u mlinove morao postaviti povjerenike, a predloženo je da to po mogućnosti budu invalidi. Socijalni odjel preuzeo je zadatak da u svima općinama formira odbore za izgradnju porušenih kuća. U odborima trebaju biti predstavnici Socijalnog odjela, Prometnog odjela, građevni referent i predstavnik USAOJ-a. Dogovoreno je da se u radu na obnovi trebaju angažirati vojni invalidi gdje god je to moguće. Njih, kao i mladiće do 16 godina, treba postavljati za tajnike socijalnih odjela. Imali su pravo da traže od općina na kojima su radnici iz drugih krajeva popravljali porušene zgrade, da za njih osiguravaju ishranu za vrijeme njihova rada. Općine su također imale zadatak da osiguraju prijevoz potrebnog građevinskog materijala. Konkretno u tom smislu određeni su zadaci općinskim NOO-ima Veliki Bastaji, Katinac i Bijela. Odjel je dobio pravo da na kotaru mobilizira zidare i tesare, da u trgovinama rezervira staklo, cement i drugi građevni materijal. Morao je načiniti popis ratnih invalida i porodica koje su ostale bez mogućnosti privređivanja i da se o njima brine. Zadaci prometnog odjela bili su slijedeći: izvršiti popis motornih vozila i zaprežne stoke. Izraditi plan pravilnog korištenja kirija po selima. Svaki građanin koji ide na kiriju treba dobiti potvrdu NOO-a koji ga šalje, a onaj kome dolazi radi prijevoza, morao mu je tu potvrdu potpisati da se zna da je posao izvršio. Općinski NOO-i Trojeglava, Uljanik, Imsovac, Brestovac i Šibovac, dakle oni čije općine nisu jako postradale, imaju svakog dana dati po jedna kola koja će biti pri Kotarskom NOO-u radi

eventualnosti. Općinski NOO Katinac dobio je zadatak da u Đulovcu osnuje suhoputnu stanicu koja će biti snabdjevena sijenom i zobi potrebnim za ishranu zaprežne stoke što je angažirana u radovima na izgradnji popaljenih sela. Sličnu stanicu trebalo je osnovati i u Daruvaru. Odjel je morao osigurati svakodnevnu kurirsku službu s Oblasnim NOO-om za Slavoniju i Okružnim NOO-om Virovitica. Morao je načiniti popis cestara na kotaru i angažirati ih na popravku cesta i mostova. Na pruzi Pakrac — Đulovac trebalo je pristupiti sabiranju pragova i prevesti ih na željezničku stanicu Daruvar radi popravka pruge. Određeno je da općinski NOO-i Brestovac i Batinjani mobiliziraju po 100 radnika koji će biti upućeni na popravak željezničke pruge. Prosvjetnom odjelu je naređeno da što prije osigura popravak i krečenje školskih zgrada, ogrjevno drvo, potreban inventar, učila i osigura potrebne nastavnike. Odlučeno je da svakom učitelju treba dati po 2 jutra zemlje da ima mogućnosti za uzgoj peradi, svinja itd. za vlastite potrebe, a višak da se podijeli siromašnim seljacima. Zdravstveni odjel morao je voditi brigu o pojavi raznih oboljenja na kotaru. Za siromašne morao je osigurati besplatan liječnički pregled i besplatnu nabavku lijekova. Stavljeno mu je u dužnost da na dobrovoljnoj osnovi prikuplja novac s kojim će se kupovati lijekovi za siromašne. Propagandnom odjelu je naređeno da u gradu što prije formira redakcioni odbor koji će se brinuti o izdavanju zidnih i organiziranju usmenih novina. To, kao i formiranje diletantskih grupa, pjevačkih zborova, organiziranje mreže dopisnika, prikupljanje radio-aparata, uređivanje domova kulture, sakupljanje narodnih i partizanskih pjesama, uređivanje grobova poginulih boraca i građana bili su zadaci ovih odjela NOO-a.

Usporedo s ovim zadacima Izvršni odbor KNOO-a je naređio da se onim porodicama koje su se povukle s okupatorom, pa im je imovina konfiscirana, a kasnije su se počele vraćati, daju porušene kuće s time da ih same popravljaju. Istaknuto je da im se posjedi ne mogu vratiti, nego da egzistenciju osiguravaju radom u nadnici.

Poslovi kao što su rad u poljoprivredi, industriji, ugostiteljstvu i drugi, koji nisu posebno istaknuti, bili su u nadležnosti Gospodarskog odjela. Unutrašnju sigurnost osiguravali su Ozna i komande mjesta pod čijim su rukovodstvom bile straže i druge jedinice sigurnosti.

Prema tome raspodjelom poslova i nadležnosti uneseno je više reda u rad organa narodne vlasti. To je omogućilo bržu izgradnju NOO-a i efikasnije zadovoljavanje potreba narodnooslobodilačke borbe i građana.

Glavni zadaci koje su u to vrijeme imali NOO-i bili su: jesenska sjetva, branje kukuruza, suncokreta, voća i grožđa, popravak i izgradnja stambenih, gospodarskih i javnih zgrada, popravak cesta, željezničkih pruga i mostova, pokretanje industrijske i zanatske proizvodnje, oživljavanje trgovine, pokretanje rada škola, kulturnih i zdravstvenih institucija te briga o ratnim invalidima i nezbrinutim porodicama i pojedincima. Gradski NOO imao je uz to zadatak da popravljaju gradsku kanalizaciju, osigura zdravu pitku vodu, popravljaju ulice i održava objekte od općeg interesa.

Određujući zadatke i utvrđujući oblasti djelovanja Izvršni odbor Kotarskog NOO-a vodio je računa o klasnim interesima. U tom pogledu išao je tako daleko da ih je stavljao i ispred političkih. Drugim riječima, kada su u pita-

nju bili lična egzistencija, školovanje djece, zdravlje građana i nesposobnost za privređivanje, oni, koji su imovinski slabo stajali pa iako nisu bili suradnici NOP-a, imali su pravo na besplatno zadovoljavanje ovih potreba. Narodni odbori su davanjem zemlje, zgrada i sredstava omogućavali da si sami osiguraju osnovne životne uvjete.

Nastojeći povećati poljoprivrednu proizvodnju, NOO-i su tražili da svako gospodarstvo zasije sve površine predviđene za jesensku sjetvu. Da napuštene površine ne ostanu neobrađene, jedan dio ih je dodijeljen siromašnim seljacima, a drugi dio ostalim poljoprivrednim gospodarstvima u napolicu. U vlastitoj režiji NOO-i su tokom jeseni zasijali 1.150 jutara pšenicom, 79 jutara raži, 28 jutara ječmom i 21 jutro uljanom repicom. Privatnici su na posjedima koje su dobili na obradu, zasijali 707 jutara pšenice, 716 jutara raži, 246 jutara ječma, 41 jutro uljane repice i 25 jutara ozimog lana³⁸.

Veće uspjehe u jesenskoj sjetvi spriječilo je loše vrijeme. Dolaskom kišnog perioda koji je te jeseni bio vrlo dug, onemogućena je bila daljnja sjetva.

Usporedo s ovim radovima organizirana je berba kukuruza, suncokreta, vadenje i trpljenje krumpira, berba grožđa i voća.

Tokom jeseni NOO-i su se maksimalno angažirali u obnovi popaljenih sela. Prema podacima Okružnog NOO-a Virovitica 15. XI 1944. na kotaru Daruvar su bile uništene ili oštećene 423 stambene i 687 gospodarskih zgrada³⁹. Od toga je tada popravljeno 14 stambenih i 1 gospodarska zgrada. Nanovo je izgrađeno 46 stambenih i 22 gospodarske zgrade. U predstojećem periodu predviđeno je da se popravi 15 stambenih i 1 gospodarska i izgrade 215 novih zgrada za stanovanje i 31 za potrebe gospodarstva⁴⁰. Osim toga, na državnim, podržavljenim i nekim privatnim zgradama izvršeni su tesarski, zidarski, ličički, staklarski, bravarski i pećarski radovi.

Dakle, zahvaljujući dobro provedenim pripremama i angažiranju stručnjaka i radne snage, pod vrlo teškim uvjetima izgrađeno je, popravljeno ili je bilo u toku 290 stambenih i 55 gospodarskih zgrada. Usporedo s time dano je mnogo radnih dana na obnovi zgrada od javnog značaja.

Velike napore ulagali su narodnooslobodilački odbori u sakupljanje namirnica, zaprežne stoke i stoke za klanje. U tom pogledu naročito su se istakla sela Trojeglava, Blagorodovac i Vukovje. Mještani Trojeglave dali su tom prilikom 112.665 kg pšenice, 229.155 kg kukuruza, 12.418 kg zobi, 1.489 kg masti i 12.726 kg sijena. U Blagorodovcu je sakupljeno 19.780 kg pšenice, 9.250 kg kukuruza, 2.450 kg zobi, 3.643 kg graha, 22.350 kg krumpira, 344 kg masti i 2.250 kg sijena. Narod malog sela Vukovje dao je 1.000 kg pšenice, 1.000 kg kukuruza, 3.000 kg krumpira, 100 kg zobi, 100 kg brašna, 50 kg masti i 1.000 kg sjemena⁴¹. Uz pomoć antifašističkih organizacija, NOO-i su na kotaru prikupili 205 vagona raznih žitarica, 200 mtc masti, preko 3.000 komada blaga i 300 pari zaprežne stoke. Sve to predano je za vojsku jer je bilo neophodno da se borba protiv okupatora i domaćih izdajnika dovede do uspješnog završetka⁴².

³⁸ Izvještaj KNOO Daruvar, (Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvara, neregistrirano)

³⁹ IHRPH, NV—71/515

⁴⁰ Isti izvor

⁴¹ Glas Slavonije, br. 36 od 3. I 1945.

⁴² Isti izvor

Krajem godine provedena je sveopća mobilizacija, a poduzete su mjere da se pronađu i pohvataju vojni bjezgunci i zabušanti kojih je na kotaru bilo oko 1.000. Jedan i drugi zadatak ubrzo su izvršeni.

Do kraja godine NOO-i su koliko-toliko sredili stanje u industriji. Na kotaru su tada radile Ljevaonica željeza, Tvornica piva, tri manja poduzeća (Beranekovo, Matoušekovo i Kamenolom kod Sirača u kome je radilo 35 radnika) te ciglane Miodarka u Daruvaru i Stern u Đulovcu⁴³. U poduzećima su postojali povjerenici i odbori koji su u ime društva vršili kontrolu nad njihovim radom.

Neka od navedenih poduzeća bila su pretrpana narudžbama, a neka gotovo nisu imala što raditi. Zbog toga je npr. predloženo da se iz Ljevaonice, koja je bila pretrpana poslom, manje hitne narudžbe prebace u Beranekovo i Matoušekovo poduzeće.

U poduzećima su radili povojničeni radnici kao i oni koji su imali status civila. Prva grupacija snabdijevala se posredstvom vojnih institucija, a za drugu Oblasni NOO je predložio da dobivaju plaće. Da bi se došlo do novca koji je bio za to potreban, Oblasni NOO je predložio da se nekim poduzećima, npr. Ljevaonici i Pivovari odobri slobodna prodaja jednog dijela proizvedene robe. Međutim, sekretar Kotarskog komiteta KPH Daruvar nije se s time složio te je ovo pitanje neko vrijeme ostalo otvoreno⁴⁴.

Krajem decembra odlukom Oblasnog NOO-a Ljevaonica, Pivovara i Pletionica, a nešto kasnije i Drvna industrija potpale su pod njegovu upravu. Električne centrale došle su pod upravu Okružnog, a time i gradskog NOO-a. U isto vrijeme u poduzećima se ukida institucija povjerenika, a osnivaju se uprave. Njih su činili personalni, tehnički i pogonski upravitelji. Samim time i industrijska poduzeća u Daruvaru i na kotaru dobivaju uprave⁴⁵. Posebnim uputstvom određene su nadležnosti svih upravitelja.

U gradu i na kotaru bilo je državnih i privatnih obrtničkih radnji. Državnima, koje su nastale konfiskacijom, upravljali su povjerenici što ih je postavio Odjel za obrt, industriju i trgovinu. O drugima je vodio samo kontrolu i osiguravao da one proizvode i na osnovu narudžbi NOO-a i NOV. Najveće obrtničko poduzeće bila je Okružna kožara u Daruvaru. Krajem godine ona je bila najbolje poduzeće ove vrste u Slavoniji. Osim nje važnu ulogu imale su Tehničke radionice Okružnog NOO-a Virovitica, koje su se nalazile na području Daruvara. U njihovom sastavu radile su: stolarska, kolarska, bačvarska, papučarska, strojobravska, kovačka i limarska radionica. U njima su radila 153 radnika⁴⁶.

Proizvodnja državnih i privatnih radionica oskudjevala je sirovinama, a dijelom i sredstvima za rad. Da bi se ti nedostaci ublažili, naredeno je klaonicama i mesnicama da sve kože moraju predavati kožari. Trebaju sakupljati loj, ulje i tanin za preradu koža. Pilanama su određeni planovi proizvodnje reznog materijala koji je zatim dostavljan stolarskim i kolarskim radionicama. Slično je bilo i u drugim obrtima.

⁴³ IHRPH, NV — 71/479, NV—71/467 i Glas Slavonije br. 33 od 14. XII 1944.

⁴⁴ IHRPH, NV—71/479

⁴⁵ IHRPH, NV—71/482

⁴⁶ IHRPH, NV—72/611

Da bi se osigurao radnički i obrtnički podmladak KNOO je odlučio da se uvede institucija šegrta, odnosno učenika u privredi. Nedugo iza toga poduzeća i radionice počeli su primati učenike.

Nakon oslobođenja Daruvara jedan dio robe, koji se zatekao u trgovinama, preuzela je vojska, a jedan dio Socijalni odjel KNOO-a. Treći dio ostao je u radnjama, a namijenjen je za prodaju građanima. Da bi se povećala i ubrzala razmjena dobara, bilo je neophodno formirati trgovačka poduzeća i osigurati odgovarajuće količine novca. Zbog toga je formirano Kotarsko nabavno-prodajno poduzeće koje je radilo na veliko. Uz njega je osnovano više sličnih poduzeća koja su radila na malo. Osim toga u Đulovcu je imalo svoje sjedište Okružno nabavno poduzeće⁴⁷. Njihova zadaća je bila da između proizvođača i potrošača uklone posrednike i pridonesu onemogućavanju nabijanja cijena. Privatna trgovina čija se aktivnost tada nije dovođila u pitanje, također je stimulirana. To ne mijenja ni činjenica da je iz obih radnji 50% zatečenih roba rekvirirano, a 15% robe vlasnici su dali NOO-ima na ime dobrovoljnih priloga za NOV i popaljena sela. Ostala roba, uz stanovita ograničenja koja su propisana saveznim uputama, prodavala se građanima za gotov novac.

Novčana trgovina podržavana je i zbog toga jer se time stimulirala proizvodnja, a povećanje proizvodnje bio je važan strateški zadatak.

Da bi se cijene raznih roba uskladile, ZAVNOH je kao osnovicu uzeo predratni omjer između cijena žita i industrijskih proizvoda. Na toj osnovici određene su cijene robi u svim trgovinama⁴⁸.

Radi stimuliranja trgovine, zaključeno je da se što prije pride obnovi sajmovi. Krajem godine počeli su raditi u Daruvaru i Đulovcu. Osim njih, u gradu su održavane dnevne i tjedne tržnice povrćem, voćem, pićima, mliječnim proizvodima, jajima, živadi itd.

Ovim i drugim poslovima rukovodili su odjeli za obrt, industriju i trgovinu, a opću politiku utvrđivali su kotarski i općinski NOO-i.

U oblasti prosvjete najvažnije je bilo osigurati početak rada škola u novoj školskoj godini. Najteže je bilo na općini Bijela. Tu nije bilo odgovarajućih zgrada, školskog inventara, učila, a i učitelja. Osim toga, problem je bio i u polasku škole, jer su roditelji upotrebljavali djecu za razne poslove. Slična situacija, mada nešto bolja, bila je i na općini Veliki Bastaji. Najbolji uvjeti za početak nove školske godine bili su u gradu. Tu je u jesen otvoren i đачki dom u koji su smješteni učenici koji nisu imali uvjete da se školuju u mjestu stanovanja roditelja.

Da bi se nastava odvijala po jedinstvenom planu i programu, Oblasni NOO je izdao odgovarajuća uputstva. Ona su razrađena u Odjelu za prosvjetu pa su preko općinskih NOO-a dostavljena upraviteljima škola.

Krajem 1944. god. na kotaru je radilo 39 osnovnih škola sa 1945 učenika. U njima je predavalo 55 učitelja. Posebna pažnja poklanjala se osnivanju škola i školskih odjeljenja za češku djecu. Tada su radile češke škole u Otkopima i

⁴⁷ IHRPH, NV—71/479

⁴⁸ Isti izvor

XII proleterska NOU brigada u Daruvaru koncem 1944.

XVI omladinska NOU brigada »Joža Vlahović« u Daruvaru 1944.

Polaznici II oficirske škole Glavnog štaba NOV Hrvatske, Daruvar oktobra 1944.

Unošenje ranjenika NOV u avion na aerodromu u Daruvaru

Končanici, a školska odjeljenja su postojala u Daruvaru, Gornjem Daruvaru, Doljanima, Golubinjaku i Brestovcu⁴⁹.

Slično je bilo i u pogledu srednjih škola. U jesen su radom počele Gimnazija i Trgovačka akademija. Uprave tih škola u zajednici s Odjelom za prosvjetu, a u skladu s uputama dobivenim od Oblasnog NOO-a razradile su nastavne planove i programe.

O problemima nastave raspravljali su učitelji i nastavnici na kotarskom i općinskim savjetovanjima. Na njima su postignuti dogovori o nabavi i korištenju knjiga.

Iako na kotaru nije tada bilo zaraznih bolesti, Odjel za zdravstvo prenio je težište svoga rada na preventivu. U općinama su formirane zdravstvene sekcije. Njihov zadatak bio je da s mjesnim NOO-ima provode u selima i gradu preventivne mjere. One su se sastojale u gradnji zahoda, čišćenju bunara, krečenju stanova, izradi dezinfektora, sakupljanju čajeva, sanitetskog materijala i novca za nabavljanje lijekova.

Pri Kotarskom NOO-u formirana je Kotarska ambulanta u kojoj je liječenje bilo besplatno. Istovremeno je organizirana i Kotarska zdravstvena sekcija koja je preuzela rukovođenje sekcijama na terenu.

Na općini Bijela, Veliki Bastaji i u gradu organizirani su besplatni liječnički pregledi građana. Besplatno su liječena djeca i u Blagorodovcu gdje se pojavila dizenterija⁵⁰.

Dakle, narodnooslobodilački odbori preuzimali su sve složenije poslove te su se radom postepeno pretvarali u prave organe narodne vlasti.

O NEKIM DOGAĐAJIMA OD OPĆEG ZNAČAJA KRAJEM 1944. I POČETKOM 1945. GODINE

Krajem 1944. i u prvim mjesecima 1945. godine stanje na frontovima za članice antihitlerovske koalicije bilo je vrlo povoljno. Trupe Crvene armije izbile su na granice Trećeg Reicha i primicale se Berlinu. S druge strane anglo-američke trupe, nakon velikih gubitaka u Ardenima, nastavile su, forsirajući rijeku Rajnu, prodor preko zapadnih granica Njemačke u pravcu njenog glavnog grada. I u Italiji su savezničke snage nastavile s napredovanjem.

Na jugoslavenskom frontu situacija je bila također povoljna. Nakon oslobođenja Srbije, Beograda i Vojvodine u oktobru 1944. godine, te stabiliziranja fronta zapadno od Sida u Srijemu, pristupilo se provođenju priprema za proboj protivničkog fronta i konačnog oslobođenja cijele zemlje. Usporedo s time poduzimane su mjere da se onemogući povlačenje njemačkih armija grupe E koje su dotada bile stacionirane na jugu Balkanskog poluotoka. Budući da im je oslobođenjem Srbije i Beograda bila presječena odstupnica pravcem Beograd — Zemun — Slav. Brod i dalje na zapad, one su se pokušale izvući preko Užica, Sarajeva i Slav. Broda.

Oslobodivši uz pomoć Crvene armije Beograd i dio Srbije, Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije uspostavila je u novembru 1944. godine front iz-

⁴⁹ Glas Slavonije, br. 38 od 12. I 1945.

⁵⁰ IHRPH, NV—70/304

među trećeg ukrajinskog fronta u Mađarskoj i savezničkog fronta u Italiji. Boreći se u zajednici s jedinicama Crvene armije, one su u novembru probile njemačko-kvislinški front na Dunavu kod Batine Skele i nedugo poslije toga oslobodile cijelu Baranju.

Istovremeno je oslobođena i Crna Gora, dio Bosne i Hercegovine te veći dio Dalmacije. Potiskivanje protivnika iz Dalmacije i Like nastavljeno je i prvih mjeseci 1945. godine, a na sremskom frontu i sjevernoj Bosni borbe su poprimile oblik pozicionog rata. Takvo stanje okončano je 12. IV 1945. kada su jedinice Prve jugoslavenske armije probile protivnički front kod Šida čime se na cijeloj fronti pristupilo razbijanju i gonjenju protivničkih snaga.

Ovakva opća situacija, sa stanovišta interesa narodnooslobodilačke borbe u cjelini vrlo povoljna, negativno se odrazila na NOB u Slavoniji i cijeloj sjevernoj Hrvatskoj. Preko sto hiljada okupatorskih vojnika i izdajnika od Ijotićevara, nedićeva, balista i četnika do domobrana, oružnika i ustaša zaposjeli su u Slavoniji gotovo svako selo i sve strateške položaje. U sklopu priprema njemačke ofenzive u rajonu Blatnog jezera izvršili su početkom februara 1945. godine ofenzivu na mostobran što su ga krajem 1944. godine kod Virovitice uspostavile snage VI korpusa NOV i manji dijelovi Crvene armije. Protivnik je zaposjeo gotovo cijeli slobodni teritorij i prisilio snage NOV na ovom području da se bore na ograničenom prostoru. To su bili centralni i zapadni dio Slavonije, u stvari samo neki njihovi dijelovi. Na njemu se od februara nalaze i snage X korpusa NOV. Borbe s nadmoćnijim protivnikom vodile su se na Krndiji, istočnim predjelima Papuka, u Podravini na Bilogori i u predjelima oko rijeke Ilove. Operaciono područje bilo je centralno slavonsko gorje, Podravina i zapadna Slavonija. Radi osiguranja svoje pozadine okupator i njegovi suradnici namjeravali su da u tom prostoru unište snage NOV i osiguraju povlačenje svojih trupa na magistralnim putovima. Zbog toga su ove snage poduzele ofenzivne operacije koje su trajale do 10. III 1945. No, zahvaljujući stalnom manevriranju snaga NOV, njihovom stalnom prebacivanju s jednog položaja na drugi, protivniku, koji je bio neusporedivo nadmoćniji, nije uspjelo da ostvari svoje namjere. Snage VI, a dijelom i X korpusa NOV i u ovim borbama nisu pretrpjele veće gubitke, a onemogućile su protivniku da provede svoju zamisao⁵¹.

PRIVREMENO POGORŠANJE VOJNO-POLITIČKE SITUACIJE

Početkom 1945. godine, a tako je bilo sve do konačnog oslobođenja cijelog kotara, na njegovom teritoriju nije bilo stacioniranih okupatorsko-kvislinških vojnih jedinica. Međutim, budući da su se nalazile u mnogim mjestima i gradovima oko daruvarskog kotara, one su često upadale na njegov teritorij. Samo u toku januara čerkeske jedinice, koje su bile u sastavu oružanih snaga Trećeg Reicha, upadale su tri puta u sela Uljanik, Duhove, Blagorodovac i Hrastovac. Tom prilikom činile su razna zvjerstva. Vojnici su upadali u seljačke kuće i odnosili sve što im se prohtjelo. Seljacima su oduzimali stoku, namirnice, novac i razne umjetnine. Terorizirali su stanovništvo, a naročito

⁵¹ Ivan Mišković, n. n. str. 178—192.

žene. U tim selima silovali su više žena i djevojaka. Nakon njihova povlačenja s daruvarskog područja je otišlo oko 20 njemačkih i mađarskih porodica⁵².

Povremeni upadi njemačkih i ustaških snaga u sela jugozapadnog dijela kotara stvarali su među narodom strah i paniku. Takvu situaciju potencirali su protivnici narodnooslobodilačkog pokreta lažnim vijestima kojima su najavljivali nove dolaske protivničkih snaga. Zbog toga su u pravcu Bijele i Boraka bježali ne samo stanovnici onih sela u koja su dolazili Čerkezi i ustaše, nego i iz onih u koja tokom januara nisu dolazili, pa i iz samog Daruvara. Povlačili su se ne samo učesnici narodnooslobodilačke borbe, nego i njeni protivnici. Ovi drugi su to činili jer su pretpostavljali da će se protivnik brzo povući pa su se bojali da ih se ne okrivi za suradnju s njime⁵³.

Dolazeći u pojedina sela ustaše su hvatali mladiće te su ih i protiv njihove volje oblačili u ustaške uniforme i svrstavali u svoje jedinice.

Upadi protivnika u pojedina sela nastavili su se i tokom februara. Međutim, od 19. II do 19. III on je u dva navrata zaposjedao teritorij cijeloga kotara, a time i grada. Terorom su se naročito isticali ustaše i to na sektoru Bijele. Oteli su od naroda preko 200 komada konja, krava i svinja, zapalili su 51 stambenu kuću, 29 štagljeva i 73 druge gospodarske zgrade, a ubili su 20 osoba među kojima i jedno dijete. Tom prilikom iz sela koja su smještena uz cestu, odvezli su 983 mtc hrane⁵⁴.

Prilikom prvog upada protivnika u Daruvar, evakuacija stanovništva provedena je na vrijeme. Također su iz njega izvučeni neki strojevi, razna roba i drugo. No, kod drugog povlačenja nije bilo tako. Protivničke jedinice već su stigle do Gornjeg Daruvara kada se u gradu saznalo da dolaze. Samo zahvaljujući slučaju što je tada kroz Gornji Daruvar prolazio jedan bataljon NOV koji je prihvatio borbu s neprijateljem, omogućeno je da se sve institucije NOP-a i stanovništvo povuku iz grada.

Oba puta, a naročito prilikom drugog upada, protivnik je vršio razne zločine i pljačku ne samo u selima, nego i gradu. Naročito su pljačkane one kuće i stanovi iz kojih se narod povukao u šume. U razvlačenju njihove imovine sudjelovali su i neki civili koji se prije nisu povlačili⁵⁵.

Dok su u nekim selima Čerkezi i ustaše terorizirali i pljačkali narod, u drugima su primjenjivali razne političke mjere. Npr. u selu koja je nastavalo pravoslavno stanovništvo, dolazili su Čerkezi, koji su pravoslavne vjere, te su dobili zadatak da to politički koriste. S druge strane ustaše su odlazili u hrvatska sela te su, pozivajući građane na nacionalnu svijest, pokušavali da ga pridobiju za sebe⁵⁶. Ustaše i Čerkezi širili su u selima i gradu letke u kojima su pozivali partizane na predaju, a ponegdje su prema narodu tolerantno postupali.

U takvim uvjetima neki građani su se pasivizirali, a povećavao se i broj dezertera. U to vrijeme na kotaru ih je bilo oko 1000⁵⁷. Mačekovci su pojačali aktivnost. Govorili su da Vlatko Maček vodi pregovore s Americancima i En-

⁵² IHRPH, KP—135/2904

⁵³ IHRPH, KP—135/2906

⁵⁴ IHRPH, KP—135/2938

⁵⁵ IHRPH, KP—135/2939

⁵⁶ Isti izvor

⁵⁷ Isti izvor

glezima i da će poslije poraza Trećeg Reicha on preuzeti vlast. Malobrojni velikosrpski elementi izjavljivali su da će se u zemlju vratiti kralj i da će uspostaviti onakvo stanje kakvo je bilo prije rata.

Iako u privremeno nepovoljnim uvjetima, Partija, SKOJ, AFŽ i JNOF djelovali su ipak među narodom. Tokom januara u mnogim srpskim selima organizirane su demonstracije protiv kralja. U svim selima gdje žive Srbi održavani su masovni sastanci na kojima se govorilo o reakcionarnom i protunarodnom radu kralja. S druge strane u hrvatskim selima raskrinkavan je Maček i njegovi predstavnici, ponajviše izdajnički rad Časteka i Domovića.

Nastojeći da što bolje objasni izdajničku ulogu kralja, Kotarski odbor JNOF održao je 21. I 1945. savjetovanje Srba za cijeli kotar. Prisustvovalo mu je 300 građana, a govorili su Dušan Vojvodić i Nikola Jakšić. Jakšić je govorio o položaju Srba u Hrvatskoj, naglašavajući odluke ZAVNOH-a koje se na to odnose. Poslije toga upoznao je prisutne s napadom kralja na tekovine narodnooslobodilačke borbe. Osim njih na savjetovanju je govorio i Aleksa Štibo. Prisutni su pozdravili izlaganja i usvojili zaključke o mjerama za upoznavanje srpskog stanovništva s položajem Srba u budućoj hrvatskoj državi i o izdajničkom radu kralja⁵⁸.

U gradu i selima održavani su sastanci na kojima se govorilo o gladi koja je zahvatila Dalmaciju, Liku i Gorski kotar. Usporedo s time formirani su odbori koji su počeli sakupljati pomoć. Akcija je vrlo dobro uspjela na cijelom kotaru, a naročito na području općine Bijela, gdje su građani sakupili 349.485 kn⁵⁹.

Na sastancima se govorilo o formiranju vlade Demokratske Federativne Jugoslavije, Krimskoj konferenciji, a u martu i aprilu o sporazumu DF Jugoslavije i Sovjetskog Saveza te o Josipu Brozu Titu. Jedinstvena narodnooslobodilačka fronta objašnjavala je zaključke prve sjednice Sabora Demokratske Federalne Hrvatske, kao i formiranje vlade DFH u Splitu⁶⁰.

Od druge polovice marta stanje na kotaru brzo se mijenja. Tome je pridonijela ofenziva savezničkih snaga, a od 12. IV i ofenziva Jugoslavenske armije koja je probila sremski front i krenula u konačno oslobodenje zemlje. Tada NOO-i u zajednici s vojnim vlastima u pozadini pristupaju posljednjoj mobilizaciji vojnih obveznika. Odvijala se u vremenu od 24. III do 24. IV 1945. Mobilizirano je 375, najvećim dijelom, mladića. Među njima bilo je 158 Srba, 92 Hrvata, 107 Čeha i 18 ostalih⁶¹.

Usporedo s mobilizacijom poduzimane su mjere za hvatanje zabušanata i dezertera. Od oko 1.000, koliko se pretpostavljalo da ih ima na kotaru, pronađeno je preko 700. Odmah zatim komisijski je pregledano 507. Od toga je 227 upućeno u XXVIII diviziju, a 250 u čehoslovačku brigadu. Traganje za preostalim dezerterima nastavilo se i poslije toga. Sredinom aprila taj posao bio je uglavnom završen⁶².

Nastojeći da se i u gradu poboljša politička situacija, političke organizacije su uz sastanke i predavanja u ulicama i rajonima poklanjale punu pažnju

⁵⁸ Glas Slavonije, br. 41, od 3. II 1945.

⁵⁹ IHRPH, KP—135/209

⁶⁰ Isti izvor

⁶¹ IHRPH, KP—136/3112

⁶² IHRPH, KP—135/2938

radnicima. U januaru je održana radnička skupština na kojoj se raspravljalo o političkim pitanjima i materijalnom položaju radnika. Osim nje, održana je u Daruvaru i okružna radnička skupština na kojoj je izabrano rukovodstvo, odnosno akcioni odbor⁶³. Skupštine su u stvari predstavljale konstituiranje radničkih sindikata. Njihova slabost bila je u tome što se nisu pozabavile i problemima prosvjetnih, kulturnih i zdravstvenih radnika te službenika.

Nastojeći da se među građanima stvori što bolje raspoloženje prema NOB-u, prišlo se rješavanju i njihovih materijalnih problema. Svim zaposlenima, među ostalima i prosvjetnim radnicima, tokom marta isplaćeno je po 5.000 kn. Osim toga, svakom članu domaćinstva koje nije bilo u radnom odnosu, dodijelio se iznos od 2.000 kn. Istovremeno unapređivan je rad gradske aprovizacije u čijim kuhinjama se svakodnevno hranilo 2.000 građana⁶⁴.

Radnici koji su radili u oblasnim poduzećima, primali su mjesečne plaće. Penzioneri su dobivali povremenu novčanu pomoć, a uz to su imali besplatnu prehranu i ogrjev.

Dakle, političke kao i ove druge mjere pridonosile su stvaranju sve vedrije atmosfere među stanovništvom. Ono se sve više uključivalo u razne akcije. Jedni su sudjelovali u izgradnji popaljenih sela. Na cijelom kotaru radilo se na sakupljanju pokućstva, oruđa za rad, hrane, stoke, odjevnih predmeta i drugog. Radilo se na popravci cesta, mostova i željezničke pruge. Pojačan je rad u industrijskim poduzećima, obrtničkim i trgovačkim radnjama. Sve bolje se odvijao rad u školama i zdravstvenim ustanovama. Ulagali su se napori da se što više oraničnih površina zasije jarim usjevima, da se što prije obnovi stočni fond, voćnjaci i vinogradi.

Očekujući potpuno oslobođenje i završetak rata, većinu stanovništva zahvatio je veliki radni polet. Opće oduševljenje naroda iskazivano je na razne načine. Ono je došlo naročito do izražaja između 24. IV i 9. V i kada je Treći Reich potpisao kapitulaciju.

PREGLED POLITIČKIH INSTITUCIJA NEPOSREDNO PRIJE OSLOBOĐENJA I PODACI O POSLJEDICAMA RATA

Organizaciona struktura političkih organizacija bila je tada gotovo ista kao i krajem 1944. godine. Ako je u nekoj od njih i bilo manjih promjena, one su bile trenutačne. Rad kotarskih i općinskih rukovodstava kao i osnovnih organizacija nosio je i tada sve one karakteristike koje je imao nekoliko mjeseci prije toga. Upravo zbog toga nema potrebe da se tome ponovo poklanja posebna pažnja.

Organizacijom Komunističke partije rukovodio je Kotarski komitet koji je imao pet članova. Pod njegovim rukovodstvom radilo je pet općinskih komiteta i to: Bijela, Šibovac, Uljanik, Imsovac i Batinjani. Svaki od njih imao je od tri do šest članova⁶⁵.

⁶³ IHRPH, KP—135/2906

⁶⁴ IHRPH, KP—135/2929

⁶⁵ IHRPH, KP—135/2955

Partijske jedinice nalazile su se u selima i vojnopozadinskim ustanovama. U selima ih je bilo 18 sa 89 članova i 11 kandidata. U vojnopozadinskim ustanovama bilo je 10 jedinica u kojima je bilo 45 članova i 3 kandidata⁶⁶. Prema tome na kotaru je u 28 jedinica bilo 134 člana i 14 kandidata KP.

Partijskom organizacijom u gradu rukovodio je Mjesni komitet KPH. Tu je bilo 8 jedinica u kojima su bila 52 člana i 5 kandidata Partije⁶⁷.

Prema tome na kotaru i u gradu je u 36 partijskih jedinica bilo 186 članova i 19 kandidata KP.

Kotarski komitet SKOJ-a sastojao se od 6 članova. Pod njegovim rukovodstvom djelovalo je devet općinskih komiteta i to: Batinjani, Bijela, Brestovac, Imsovac, Katinac, Šibovac, Trojeglava, Uljanik i Veliki Bastaji. Podaci pokazuju da je struktura SKOJ-a u odnosu na 1944. godinu ostala ista, ali se razlikovala od strukture partijske organizacije.

Osnovnu organizaciju SKOJ-a na kotaru činile su 53 grupe u kojima je bilo 357 članova⁶⁸.

Skojevskom organizacijom u gradu rukovodio je Mjesni komitet koji je imao 7 članova. Organizaciju je činilo 7 grupa od kojih su dvije bile u ustanovama vojne pozadine. U grupama su bila 54 člana⁶⁹.

Prema tome na području kotara i grada bilo je 60 skojevskih grupa sa 411 članova.

Struktura Ujedinjenog saveza antifašističke omladine bila je slična strukturi SKOJ-a. Najviše rukovodstvo bio je Kotarski odbor USAOH-a. Na kotaru je radilo 9 općinskih odbora i 56 mjesnih organizacija u kojima je bilo oko 2.500 članova⁷⁰.

Iako o organizaciji Antifašističke fronte žena i Jedinstvenoj narodnooslobodilačkoj fronti nema sumarnih podataka za ovaj period, ipak se na osnovu podataka iz izvještaja u ovom dijelu godine vidi da su na čelu ovih organizacija bili kotarski odbori. Općinskih odbora AFŽ-a bilo je 9, ali je radilo samo 6. Odbora JNOF bilo je 8. Podataka o broju mjesnih organizacija i njihovih članova nema pa se o tome ne može dobiti pregled. U gradu su postojali gradski odbori AFŽ-a i JNOF, te ulične organizacije.

Kotarski narodnooslobodilački odbor sastojao se od Plenuma i Izvršnog odbora. Krajem aprila u Plenumu je bio 31, a u Izvršnom odboru 11 članova. U njegovom sastavu bilo je 13 odjela i to: Tajništvo, Sudski odjel, Gospodarski odjel, Odjel za obrt, industriju i trgovinu, Odjel za poljoprivredu, Odjel za šumarstvo, Prometni odjel, Prehrambeni odjel, Odjel za tehniku i obnovu, Financijski odjel, Prosvjetni, Zdravstveni i Socijalni odjel.

Broj općinskih NOO-a ostao je isti kao i krajem 1944. godine, ali zbog boravka protivničke vojske u selima općinski NOO-i Uljanik i Imsovac gotovo nisu radili. Slično je bilo i s mjesnim NOO-ima na tim općinama. Mjesnih NOO-a bilo je 58⁷¹.

⁶⁶ IHRPH, KP—136/3112

⁶⁷ IHRPH, KP—135/2939

⁶⁸ IHRPH, KP—125/2938

⁶⁹ IHRPH, KP—135/2960

⁷⁰ IHRPH, KP—135/2938

⁷¹ IHRPH, KP—135/2904, NV—72/569 i KP—136/3112

Za područje grada postojao je Gradski NOO. Kao i Kotarski i on se od marta 1945. god. sastojao od Plenuma i Izvršnog odbora. U njegovom sastavu bilo je 9 odjela⁷². Međutim, u martu je izvršena njegova reorganizacija. Od tada su uz Tajništvo postojala samo tri odjela i to: Upravni, Gospodarski i Prehrambeni⁷³.

Prema tome, oslobođenje zemlje Daruvar je dočekaio sa potpuno izgrađenim društveno-političkim mehanizmom. Stari društveno-politički aparat bio je razbijen, a u toku narodnooslobodilačke borbe, kroz koju je provedena socijalistička revolucija, izgrađene su osnove novog društva i države.

Zadnje borbe protiv okupatorsko-kvislinških snaga vodile su se posljednjih dana aprila 1945. godine i to na zapadnoj granici kotara. Duž rijeke Ilove protivnik je privremeno zaustavio napredovanje snaga Jugoslavenske armije, ali je nakon nekoliko dana neprekidnih borbi njegova obrana bila razbijena te je bio prisiljen na odstupanje. Njegovo povlačenje od Ilove, istovremeno je i kraj borbi na ovom području.

Gradani kotara Daruvar dali su pobjedi nad okupatorom i njegovim suradnicima, izdajnicima jugoslavenskih naroda, veliki doprinos. U jedinicama NOV i PO bilo je oko 4.500 građana. Materijalnu pomoć za vođenje narodnooslobodilačke borbe davalo je preko 80% stanovništva. Tokom četiri godine rata kao borci NOR-a i kao žrtve fašističkog terora poginulo je oko 2.000 muškaraca i žena. Pored toga, stanovništvo kotara pretrpjelo je velika materijalna razaranja. Za četiri godine rata uništeno je i zapaljeno 738 stambenih, 665 gospodarskih zgrada i 114 zgrada javnog značaja. Uništeno je preko 6.039 grla stoke, veliki broj voćaka i vinove loze, gotovo sve saobraćajnice, i to cestovne, željezničke i poštansko-telegrafsko-telefonske. Trgovina je svedena na minimum, a društvene službe, kao što su prosvjeta, kultura, sport i zdravstvo, ostali su većim dijelom bez materijalne baze i kadrova⁷⁴.

⁷² IHRPH, KP—136/2906

⁷³ IHRPH, KP—135/2939

⁷⁴ IHRPH, KP—121/1387—7 i podaci Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvara o posljedicama II svjetskog rata na općini Daruvar (Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a)

KRATICE

AFŽ — Antifašistička fronta žena
AVNOJ — Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije
CK KPH — Centralni komitet Komunističke partije Hrvatske
CK KPJ — Centralni komitet Komunističke partije Jugoslavije
d. d. — dioničko društvo
dr. — drugo
DVJ — Dobrovoljačka vojska Jugoslavije
Gsp — Glavni stan poglavnika
HAB — Historijski arhiv Slav. Brod
HIS — Historijski institut Slavonije Slav. Brod
HRS — Hrvatski radnički savez
HRSS — Hrvatska republikanska seljačka stranka
HSS — Hrvatska seljačka stranka
IHRP — Institut za historiju radničkog pokreta
JUGORAS — Jugoslavenski radnički savez
kb — kalibar
KK — kotarski komitet
KK KPH — Kotarski komitet Komunističke partije Hrvatske
KK SKOJ-a — Kotarski komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije
km — kilometar
kn — kuna
KNOO — Kotarski narodnooslobodilački odbor
KO AF2-a — Kotarski odbor Antifašističke fronte žena
KO JNOF — Kotarski odbor Jedinjene narodnooslobodilačke fronte
KO USAOH-a — Kotarski odbor Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske
KP — Komunistička partija
KPH — Komunistička partija Hrvatske
KPJ — Komunistička partija Jugoslavije
KPS — Komunistička partija Slovenije
l. m. — laki mitraljez
m — metar
mm — milimetar
MNOO — mjesni narodnooslobodilački odbor
NDH — Nezavisna Država Hrvatska
NOB — narodnooslobodilačka borba
NO brigada — narodnooslobodilačka brigada
NOF — Narodnooslobodilački fond
n. n. — naprijed navedeno
NOO — narodnooslobodilački odbor
NOP — narodnooslobodilački pokret
NOPO — narodnooslobodilački partizanski odred
NOR — narodnooslobodilački rat
NOV — Narodnooslobodilačka vojska

NO vojska — Narodnooslobodilačka vojska
 NOV i POJ — Narodnooslobodilačka vojska i partizanski odredi Jugoslavije
 NRP — Nezavisna radnička partija
 OK KPH — Općinski komitet Komunističke partije Hrvatske
 OK KPH Virovitica — Okružni komitet Komunističke partije Hrvatske, Virovitica
 OK KPH Slavonije — Oblasni komitet Komunističke partije Hrvatske, za Slavoniju
 OK SKOJ-a — Općinski komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije
 OK SKOJ-a Virovitica — Okružni komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije, Virovitica
 OK SKOJ-a Slavonije — Oblasni komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije za Slavoniju
 ONOO — općinski narodnooslobodilački odbor
 ONOO Virovitica — Okružni narodnooslobodilački odbor Virovitica
 ONOO Slavonije — Oblasni narodnooslobodilački odbor Slavonije
 00 AF2-a — Općinski odbor Antifašističke fronte žena
 00 AF2-a Virovitica — Okružni odbor Antifašističke fronte žena Virovitica
 00 AFŽ-a Slavonije — Oblasni odbor Antifašističke fronte žena za Slavoniju
 00 JNOF — Općinski odbor Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte
 00 JNOF Virovitica — Okružni odbor Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte Virovitica
 00 JNOF Slavonije — Oblasni odbor Jedinstvene narodnooslobodilačke fronte za Slavoniju
 00 USAOH-a — Općinski odbor Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske
 00 USAOH-a Virovitica — Okružni odbor Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske Virovitica
 00 USAOH-a Slavonije — Oblasni odbor Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Hrvatske za Slavoniju
 ORJUNA — Organizacija jugoslavenskih nacionalista
 ORS — Opći radnički savez
 p. p. — primjedba pisca
 p. p. — pješачka pukovnija
 p. m. — puškomitraljez
 PO — partizanski odred
 POH — partizanski odredi Hrvatske
 POJ — partizanski odredi Jugoslavije
 SDK — Seljačko-demokratska koalicija
 SDS — Samostalno-demokratska stranka
 SDS H i S — Socijaldemokratska stranka Hrvatske i Slavonije
 SHS — Slovenaca, Hrvata i Srba
 SKOJ — Savez komunističke omladine Jugoslavije
 si. — slično
 SMG — Savez mlade generacije
 SNOO — sreski narodnooslobodilački odbor
 SRPJ(k) — ■ Socijalistička radnička partija Jugoslavije (komunista)
 SSSR — Savez Sovjetskih Socijalističkih Republika
 SUBNOR — Savez udruženja boraca narodnooslobodilačkog rata
 t. m. — teški mitraljez
 UOZV — Upravni odjel Zemaljske vlade
 URS — Ujedinjeni radnički savez
 URSSJ — Ujedinjeni radnički sindikalni savez Jugoslavije
 USAOH — Ujedinjeni savez antifašističke omladine Hrvatske
 USAOJ — Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije
 VII — Vojno-istorijski institut
 VKP(b) — Svesavezna komunistička partija boljševika
 ZAVNOH — Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske

BIBLIOGRAFIJA

- ANTONOVSKI IVAN: Borbena dejstva VI korpusa NOVJ u Slavoniji (od sredine maja do kraja augusta 1944. god), (Zbornik br. 3 HIS Slav. Brod 1965. god)
- AVRAMOVSKI ŽIVKO: Sukob interesa Velike Britanije i Njemačke na Balkanu uoči drugog svjetskog rata (Istorija XX veka II, Beograd, 1961)
- BAKARIĆ VLADIMIR: Politički izvještaj CK KPH, Drugi kongres KPH, Zagreb, 1949.
- BIBER ANTUN: Organizacioni izvještaj CK KPH, Drugi kongres KPH, Zagreb, 1949.
- BIBER DUŠAN: Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933—1941., Ljubljana 1966.
- BOBAN LJUBO: Cvetković-Maček, Beograd, 1965.
- BOBAN LJUBO: Iz historije odnosa između V. Mačeka i dvora u vrijeme šestojanuarskog režima (Odnosi od septembarskog ustava do marsejskog atentata), (Zbornik 4, HIS Slav. Brod, 1966)
- BOBAN LJUBO: Iz historije odnosa Mačeka i dvora u vrijeme šestojanuarskog režima (odnosi od marsejskog atentata do petomajskih izbora), (Zbornik br. 3 HIS Slav. Brod, 1965)
- BRKIC DUŠAN: Izvještaj o izgradnji narodne vlasti i socijalističke privrede u NR Hrvatskoj, Drugi kongres KPH, Zagreb, 1949.
- BROZ JOSIP TITO: Borba za oslobođenje Jugoslavije, Beograd, 1945.
- BROZ JOSIP TITO: Politički izvještaj CK KPJ, Peti kongres KPJ, Beograd, 1948.
- CAZI JOSIP: Nezavisni sindikati, knj. I, Zagreb, 1962.
- CAZI JOSIP: Nezavisni sindikati, knj. II, III, Zagreb, 1967.
- CAZI JOSIP: Od obnove pokreta do kongresa Ujedinjenja 1917—1919, Zagreb, 1955.
- CAZI JOSIP: Počeci modernog radničkog pokreta u Hrvatskoj, knj. I i II, Zagreb, 1956.
- CERJAN STJEPAN: Omladina Slavonije u narodnooslobodilačkom pokretu, Slavonija u NOB-u, Slav. Brod, 1966.
- CICVARIĆ MIJO: Razvitak narodne vlasti u Slavoniji od 1941. do 1945. god., Slavonija u NOB, Slav. Brod, 1966.
- ČVANCIGER IVAN: Daruvarski kraj u doba Jankovića, »Daruvar«, Daruvar, 1975.
- ČALIĆ DUŠAN: Značaj partijskog savjetovanja Slavonije (25—27. XII 1942) za razvoj NOP-a u Slavoniji, (Zbornik I, HIS Slav. Brod, 1963)
- ČULINOVIĆ FERDO: »27. mart«, Zagreb, 1965.
- ČULINOVIĆ FERDO: Jugoslavija između dva rata, I i II, Zagreb, 1961.
- ČULINOVIĆ FERDO: Slom stare Jugoslavije, Zagreb, 1958.
- ČULINOVIĆ FERDO: Stvaranje nove jugoslavenske države, Zagreb, 1959.
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. III 1921, Sarajevo, 1932.
- Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. III 1931, Knjiga II, Beograd, 1938.
- Dokumenti i materijali o drugom svjetskom ratu, Knjiga I i II, Beograd, 1952.
- ĐURASKOVIĆ ALEKSANDAR: Industrijski razvitak Slavonije, I znanstveni sabor Slavonije i Baranje, Osijek, 1970.
- GREGORIĆ PAVLE: Rad Partije na pripremi oružanog ustanka u Hrvatskoj, Vojno delo, Beograd, 1959. br. 10—01

- GREGORIĆ PAVLE: Narodnooslobodilački pokret u zapadnoj Slavoniji, Moslavini i Bjelovarskom okrugu 1941, Slav. Brod, 1969.
- GREGORIĆ PAVLE — KRNIĆ ZDRAVKO: Narodnooslobodilački pokret u Slavoniji 1941, Slavonija u NOB-u, Slav. Brod, 1966.
- HANZL JOSIP — MATUŠEK JOSIP — ORCT ADOLF: Borbeni put I čehoslovačke brigade »Jan žižka z Trocnova«, NOVJ, Daruvar, 1968.
- HRABAK BOGUMIL: Dolazak organiziranih povratnika iz Sovjetske Rusije 1918 — 1919. godine (Zbornik br. 4, Slav. Brod, 1966)
- HREČKOVIŠKI SLAVICA: Borbena i politička aktivnost omladine Slavonije i Baranje u toku NOR-a, (Zbornik br. 9, HIS Slav. Brod, 1972)
- HREČKOVIŠKI SLAVICA: I oblasna konferencija AFŽ-a Slavonije (19—21. IX 1943), (Zbornik br. 3, HIS Slav. Brod, 1965)
- HREČKOVIŠKI SLAVICA: Žene Slavonije u NOB-u, Slav. Brod, 1966.
- HREČKOVIŠKI SLAVICA i KONJEVIĆ MILE: Radnički i narodnooslobodilački pokret u Pakracu i okolici, Slav. Brod, 1970.
- Izveštaj jugoslavenske državne komisije za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača Međunarodnom vojnom sudu u Nürnbergu, Beograd, 1947.
- JELIĆ IVAN: O nekim odjecima sporazuma Cvetković-Maček među Srbima u Banovini Hrvatskoj (Zbornik br. 3, HIS Slav. Brod, 1965)
- JELIĆ — BUTIĆ FIKRETA: Ustaše i NDH, Zagreb, 1977.
- JOVIĆ DRAGIŠA: Iskaz poduzeća u Hrvatskoj i Slavoniji krajem prvog svjetskog rata koja su potpadala pod nadzor kraljevskog zemaljskog nadzornika (Zbornik, br. 10, HIS Slav. Brod, 1975)
- JOVIĆ DRAGIŠA: NOP u borbi protiv desničarskih elemenata bivše HSS u Slavoniji 1941 — 1943, Slavonija u NOB-u, Slav. Brod, 1966.
- JOVIĆ DRAGIŠA: O odjeku sporazuma Tito-Subašić (16. VI 1944.) u Slavoniji u ljeto 1944. g., (Zbornik, br. 4, HIS Slav. Brod, 1966)
- JOVIĆ DRAGIŠA — KONJEVIĆ MILE: Radnički pokret u Slav. Brodu između dva rata, HIS Slav. Brod, 1974.
- KAMINSKI MARTIN: Njemačka narodna skupina u NDH, I dio (neobjavljen rukopis)
- KAMINSKI MARTIN: NOP i nacionalne manjine. Slavonija u NOB-u, Slav. Brod, 1966.
- KARAMAN IGOR: Privredni položaj Slavonije u Habsburškoj monarhiji pod nagodbenim sistemom (1868—1918) (Zbornik br. 4, HIS Slav. Brod, 1966)
- KARDELJ EDVARD: Put nove Jugoslavije 1941—1945, Beograd, 1948.
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ MIRA: Kriza taninske industrije u Hrvatskoj i položaj radništva, (Zbornik br. 5, HIS Slav. Brod, 1968)
- KOLAR-DIMITRIJEVIĆ MIRA: Položaj tekstilnih radnika Slavonije poslije velike svjetske krize, (Zbornik br. 10, HIS Slav. Brod, 1973)
- KONJEVIĆ MILE: O nekim pitanjima političkog raslojavanja među pristašama HSS-a 1942. god., (Zbornik br. 10, HIS Slav. Brod, 1973)
- KORAĆ VITOMIR: Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji, knj. II, Zagreb, 1930.
- KORDA JOSIP: Kulturno-prosvjetna aktivnost u Slavoniji, Slavonija u NOB-u, Slav. Brod, 1966.
- KRIZMAN BOGDAN: Hitlerov »Plan 25« protiv Jugoslavije, Zagreb, 1953.
- KRIZMAN BOGDAN: Pavelićev dolazak u Zagreb 1941. godine, Zbornik 1, HIS Slav. Brod, 1963.
- KRNIĆ ZDRAVKO: Neki podaci o borbenom putu i životu XII proleterske udarne brigade NOVJ, (Zbornik br. 9, HIS Slav. Brod, 1972)
- KRNIĆ ZDRAVKO: Njemačka narodna skupina u NDH, (Doktorska disertacija — neobjavljeni rukopis)
- KRNIĆ ZDRAVKO: O iseljavanju pripadnika Njemačke narodne skupine (Volksdeutschera) iz NDH za vrijeme II svjetskog rata, (Zbornik br. 4, HIS Slav. Brod,

- KRNIĆ ZDRAVKO: O pojavi i razvitku narodnooslobodilačkih odbora u Slavoniji do prvog zasjedanja AVNOJ-a, (Zbornik br. 2, HIS Slav. Brod, 1964)
- KRNIĆ ZDRAVKO: Prilog izučavanju društveno-političkih prilika u Slavoniji pred aprilski rat 1941. godine, (Zbornik br. 5, HIS Slav. Brod, 1968)
- KRNIĆ ZDRAVKO — LJUBLJANOVIĆ SREČKO — TOMLJANOVIĆ CVJETKO: Neki podaci o organizaciji i radu Njemačke narodne skupine u NDH, (Zbornik br. 1, HIS Slav. Brod, 1963)
- KUZLE MIROSLAV: Srednjovjekovno razdoblje Daruvara, »Daruvar«, Daruvar, 1975.
- LAKATOŠ JOSIP: Jugoslavija u svjetlu statistike, Zagreb, 1919.
- LAZIĆ NADA: Teror okupatora i kvislinga u Slavoniji, Slavonija u NOB-u, Slav. Brod, 1966.
- LAZIĆ NADA i VRANEŠEVIĆ MILAN: Dokumenti i materijali o radničkom i narodnooslobodilačkom pokretu na novogradiškom i okučanskom području 1918—1945, Slav. Brod, 1971.
- LJUBLJANOVIĆ SREČKO: Evakuacija stanovništva iz Slavonije u Mađarsku i Vojvodinu početkom 1945. g., (Zbornik br. 4, HIS Slav. Brod, 1966)
- LJUBLJANOVIĆ SREČKO: Slavonija kao migraciono područje stanovništva u vrijeme narodnooslobodilačke borbe, Slavonija u NOB-u, Slav. Brod, 1966.
- MILUŠIĆ ANTO: Izbori za Gradsko zastupstvo i Ustavotvornu skupštinu 1920. godine (Zbornik br. 3, HIS Slav. Brod, 1965)
- MILUŠIĆ ANTO: Politički i pravni aspekti općinskih izbora u Hrvatskoj i Slavoniji 1920. god., (Zbornik br. 7—8, HIS Slav. Brod, 1970)
- MRAZOVIĆ KARLO: NOP i borba protiv pokušaja stvaranja četničkih oružanih odreda u Slavoniji, Slavonija u NOB-u, Slav. Brod, 1966.
- MIŠKOVIĆ IVAN: Pregled NOR u Slavoniji, knjiga I, Slav. Brod, 1968.
- N. V.: Magnum Crimen, Zagreb, 1957.
- Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1941—1943, knj. I, Beograd, 1957.
- Oslobodilački rat naroda Jugoslavije 1943—1945, knj. II, Beograd, 1958
- Osnivački kongres KPH, Zagreb, 1958.
- PATKOVIĆ MILJENKO: Izbor iz štampe narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji 1941—1945, HIS Slav. Brod, 1968.
- PAVIČIĆ STJEPAN: Podrijetlo naselja i govora u Slavoniji, RAD JAZU, Zagreb, 1953.
- PODSEDNIK OLDRICH: Privredni razvoj do prvog svjetskog rata, »Daruvar«, Daruvar, 1976.
- POJE FRANJO: Upravna i sudbena podjela NDH, Zagreb, 1941.
- Pregled istorije Saveza komunista Jugoslavije, Beograd, 1963.
- Prvo radničko društvo u jugoslavenskim zemljama, Osijek, 1867. (Materijali naučnog skupa, Slav. Brod, 1969)
- RAIČEVIĆ VOJO: Studentski pokret na Zagrebačkom sveučilištu 1918—1941, Zagreb, 1959.
- Saopštenja, br. 66—99 o zločinima okupatora i njihovih pomagača, Beograd, 1946.
- SIMIĆ SIMA: Prekrštavanje Srba za vreme drugog svetskog rata, Titovgrad, 1958. Slavonija u NOB-u, Slav. Brod, 1966.
- STRUĞAR VLADO: Rat i revolucija naroda Jugoslavije 1941—1945, Beograd, 1962.
- SZABO GJURO: Iz prošlosti Daruvara i okolice, Narodne starine, Zagreb, 1934.
- SZABO GJURO: Vjestnik Hrvatskog arheološkog društva, sv. 11, Zagreb, 1911.
- ŠAŠIĆ JEFTO: Uslovi formiranja I slavonske divizije, (Zbornik br. 7—8, HIS Slav. Brod, 1970)
- ŠIDAK J. — GROSS M. — KARAMAN I. — ŠEPIĆ D.: Povijest hrvatskog naroda 1860—1914, Zagreb, 1968.
- TOMAC ZDRAVKO: Ekonomska struktura Slavonije pred II svjetski rat (Zbornik br. 3, HIS Slav. Brod, 1965)

- TOMAC ZDRAVKO: Privreda Slavonije 1941. godine, (Zbornik br. 5, HIS Slav. Brod, 1967)
- TOMLJANOVIĆ CVJETKO: Narodnooslobodilački pokret i problem oružanog četništva u Slavoniji, (Zbornik br. 2, HIS Slav. Brod, 1964)
- TUĐMAN FRANJO: Okupacija i revolucija, Zagreb, 1963.
- TUĐMAN FRANJO: Stvaranje socijalističke Jugoslavije, Zagreb, 1960.
- Upravno, sudsko i crkveno razdjeljenje i imenik prebivališta Šavske banovine od 1. maja 1937, Zagreb, 1937.
- VELAGIĆ SAVO: Pregled učešća naroda Kotara Daruvar u narodnooslobodilačkoj borbi 1941—1945. godine. (Neobjavljeni rukopis u arhivi Općinskog odbora SUBNOR-a Daruvara)
- VEZMAR GOJKO: Pregled skojevskih organizacija i članova SKOJ-a od 1941. do 1945. god. na području općine Daruvar (arhiva autora)
- VEZMAR GOJKO: Razvitak NOR-a na kotaru Daruvar 1941. godine (neobjavljeni rukopis, arhiva autora)
- Vojna enciklopedija, Beograd 1959, knj. II
- ZBORNIK, HIS Slav. Brod br. 1—11
- Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji, Beograd, 1952.
- ŽARKOVIĆ GRUJICA: Karakteristike sanitetske službe u Slavoniji u toku NOR-a 1941—1945. (Zbornik br. 4, HIS Slav. Brod, 1966)
- ŽARKOVIĆ GRUJICA: Historija sanitetske službe NOV i POJ u Slavoniji, Slav. Brod, 1968.
- ŽUTINIĆ ĐORĐE: Neobjavljeni rukopis (arhiva autora)

ŠTAMPA I ČASOPISI

Glas Slavonije 1943—1945.

Hrvatski list, Osijek, 1920—1944.

Hrvatski narod, Zagreb, 1939—1944.

Jutarnji list, Zagreb, 1912—1941.

Narodne novine, Zagreb, 1918—1941.

Naše novine, 1939.

Nova istina, 1920.

Politički vjesnik

Vjesnik radnog naroda 1940—1941.

Radnička štampa, 1927. g.

Radničke novine, 1930—1934.

»Srp i čekić«, 1940—1941, Zagreb, 1951.

Borba, Zagreb, 1922—1929.

IZVORI

Arhivska grada:

- Arhiv bivšeg Muzeja Pakrac u Pakracu: fond NOP-a
Arhiv grada Zagreba: fondovi: a) NDH, b)NOP
Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta SR Hrvatske:
— fond građe NDH
— fond građe NOP-a
— fond građe radničkog pokreta
Arhiv u Bjelovaru:
— a) fond NOP-a
— b) fond NDH
Arhiv Slav. Brod, Odjel Slav. Požega u Slav. Požegi:
— fond pov. građe
Arhiv SR Hrvatske: f. UOZV u Zgbu.
Arhiv SR Hrvatske: f. Zem. vi. u Zgbu.
Historijski institut Slavonije, Slav. Brod:
— fond NOP-a
— fond ustaško-domobranske građe
— Fond Njemačke narodne skupine
Grada za historiju narodnooslobodilačkog pokreta u Slavoniji, HAB, knj. I, HIS,
knj. II—VIII
Prilog građi za historiju NOP-a u Slavoniji 1941, Slav. Brod, 1965.
Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije,
Vojnoistorijski institut, Beograd, t. V, knj. 1—32.

Grada pisana na osnovu sjećanja:

- BALAŽ JOSIP: Prilog građi za monografiju općine Daruvar (arhiva autora)
BALAŽ MILKA: SKOJ u Daruvaru od 1938. do kraja rata (arhiva autora)
BJELAJAC NIKOLA: Izjava o nekim momentima iz istorije omladinskog pokreta na kotaru Daruvar (arhiva autora)
BOROJEVIĆ JOVO: Neke primjedbe uz tekst monografije (arhiva autora)
BOSANAC KRSTO: Nastajanje antifašističkog pokreta mladih u jesen 1940. (sjećanje, arhiva autora)
BOSANAC BRANKO: Neka sjećanja na rad obavještajne službe na području Daruvara (arhiva autora)
CRNOBRNJA BOGDAN: Napomene uz rukopis »Nardnooslobodilački pokret 1941—1945 — II i III dio«, (Daruvarski kotar, arhiva autora)
DAKIĆ DRAGAN: Prilike u Uljaniku i okolici pred rat i 1941. (Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a, Daruvar)

FABIJANIĆ MIJO: Izjava o revolucionarnom radu u Stražancu i Daruvaru (arhiva autora)

GOJKOVIĆ BOGDAN: Primjedbe na II i III dio teksta za monografiju (arhiva autora)

GOSTIMIR BOŽO: Pregled učešća naroda kotara Daruvar u narodnooslobodilačkoj borbi 1941—1945. (neobjavljeni rukopis)

JAKŠIĆ ANA: Izjava (arhiva autora)

KOVAČIĆ BLAGOJE: Razvitak NOB-a u Gornjem Daruvaru 1941. god. (arhiva autora)

KOVAČIĆ BLAGOJE: Razvitak NOB-a u Gornjem Daruvaru 1942. god. (arhiva autora)

LONČAR NIKOLA: Sjećanje (arhiva autora)

LONČAR MITAR: Izjava o revolucionarnom radu (arhiva autora)

MIKOJLOVIĆ MILKA: Izjava (arhiva autora)

MILDE SLAVICA: O radu u AFŽ-u (arhiva autora)

MIŠLIĆ MARA: Sjećanja (arhiva autora)

MUKER IVAN: Moje uspomene iz klasnog, političkog i sindikalnog pokreta za razdoblje od 1919. do 1921. godine u Daruvaru (Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a, Daruvar)

PETROVIĆ STANA: Sjećanja na rad AFŽ-a od 1942. do 1945. godine (arhiva autora)

PINTAR ALOJZ: Izjava o revolucionarnom radu (arhiva autora)

POPOVIĆ PETAR: Razvoj NOP-a u selu Škodinovac i Veliki Bastaji, (Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a, Daruvar)

PRODANOVIĆ MIRKO: Neke primjedbe na rukopis (arhiva autora)

RUDIĆ DANICA: Sjećanje na rad AFŽ-a od 1942. do 1945. godine (arhiva autora)

STJEPANOVIĆ SIMO: Podaci o radu u prvim danima 1941. godine u vezi s NOP-om (arhiva autora)

VOJAČEK BOHOUŠ: Izjava o revolucionarnom radu (arhiva autora)

VOJAČEK JOSIP: Izjava (Arhiva Općinskog odbora SUBNOR-a, Daruvar)

VUKMANOVIĆ PAVLE: Sjećanja (neobjavljeni rukopis)

REGISTAR IMENA

A

Aćimović 112
 Adžija Božidar 76
 Adžija Jovo 180, 181
 Aleksić Josip 60
 Aleksa Nikola 293
 Altgayer Branimir 192
 Ambroš Franjo 130
 Antić Vicko 150, 210
 Antolić Vilko 72
 Arnošt Jasmin 208, 209

B

Balaž Josip 72, 73, 76, 78, 80, 89, 93,
 100, 103, 107, 109, 120, 122
 Balaž Milka 142, 154, 255
 Bahnik Franjo 140
 Bahnik Josip 293
 Bahnjik Vlasta 308
 Banović Stevo 130
 Bakulić Vjekoslav 76
 Balenović Duka 156
 Barac Antun 43
 Barac Kuzman 60
 Basariček Đuro 61
 Basić Milan 70, 72, 73, 78, 79, 89, 93,
 100, 102, 103, 104, 109, 120, 121
 Bažant Ferdo 108
 Bažant Franjo 293
 Bažant Josip 128, 141
 Bažant Stjepan 100, 109, 122
 Begić 194
 Begović Aleksandar 92
 Begović Alojz 60

Bendak Franjo 60
 Bervida Josip 101
 Bešanić Josip 130
 Benjak Ivan 73
 Bezuh Ivan 88
 Biljan Antun 237, 238, 279
 Biskup Petar 177, 184
 Bišof Antun 98
 Bjelajac Nikola 171, 243, 245, 246
 Bjelaš Jelka 78, 105
 Bjelaš Vlado 78, 100, 105, 120
 Bobetko Mijko 210
 Bogdanović Gedeon 157
 Bojčić Jelka 130
 Bojčić Nikola 200, 294
 Bok Antun 130
 Bok Emil 130, 140
 Bok Josip 140
 Bok Pero 140
 Bornemissi V. 43
 Borž Mirko 145
 Bosanac Branko 156, 232, 233
 Bosanac Krsta 79, 104, 141, 145, 147,
 148, 154, 171, 173
 Bosanac Košta 237
 Braz Franjo 38
 Brener Antun 280
 Brezina 140
 Brkić Duško 209
 Brkić Zvonko 100, 102, 109, 122
 Broz Branislav 86, 88
 Brlas Martin 60
 Broz Josip 67, 78, 123, 176, 262, 290,
 291, 298, 328, 341
 Bubaš Đuro 92

Bubnjić Lazo 277
Buconjić Mato 115, 120
Bujak Anka 173, 197, 243, 245
Bukšeg Vilim 21, 22, 26, 27
Bulović Mirko 156
Burzić Haso 86

C

Car Pero 135, 186
Cazi Josip 58, 60
Crnobrnja Bogdan 139, 140, 145, 146,
147, 148, 149, 186
Crnobrnja Dušan 210
Crnoj eviic Arseni je 10
Curi Josip 318
Cvanoiger Ivan 10
Cvetković Dragiša 96, 111
Cvitković Antun 101, 122
Cvitković Ivan 17, 24, 78
Cvitković Ksenija 237, 249
Cvitković Mato 130

Č

Čalić Dušan 139, 140, 145, 147, 172
Častek Vaclav 255
Častek Vinko 86, 268, 271, 288, 319,
320, 341
čavčić Matija 86, 87
Čizmar Blaž 17, 34, 44, 66, 77, 101,
109, 120, 127, 133, 138, 154
Čizmar Đuro 138
Čizmar Tomo 138
Čuhnil Ljudevit 140
Čukalac Stevo 145
Čulinović Ferdo 251
Čuturilo Stjepan 130

č

Čuća Mile 293

D

Dabić Mile 288, 294
Dakić Dragan 133, 154
Dališ Emil 108
Danjek Libuša 141, 147
Danjek Milka 141, 147

Danjek Vlado 140
Daraš Pavao 53
Degmečić Stjepan 59
Demel Karlo 72
Demonja Nikola 209
Dir Edo 59
Dobraš Rade 237
Dobrović Milan 40, 41
Doležal Antun 209, 223
Doležal Franjo 255
Domović Valent 268, 271, 294, 321
Domović Vinko 130
Došen Stjepan 206
Dotlić Dimitrije 237
Dotlić Petar 237
Drača Joco 210
Drapšin Petar 209
Drašner Antun 108, 254
Drezga Perin 316
Duper Ljuba 249
Duper Stanko 316
Durhanek Vera 237, 293, 308
Dvoržak Eduard 66

Đ

Đermanović Đuro 129, 145
Đermanović Simo 133
Đozlija Lazo 136
Đurašković Aleksandar 12
Đurić Čiro 17

DŽ

Dželajlija Savo 237

E

Effenberger Franjo 36
Engler Franjo 23, 24
Etinger Mijo 29, 40, 141

F

Fabijanić Mijo 17, 77, 101, 105, 120,
121, 130, 131, 133, 138, 139, 145,
146, 147, 169, 197
Fabijanić Zora 138
Fajerbach Ivan 59
Farkaš Stjepan 115

Felcete Branko 71
Ferenčić Josip 71
Fijan Jakob 135, 136
Fidler Oskar 24, 34, 78, 101, 102
Fiket Mirko 138
Francetić Blaž 138
Franić Antun 71, 72'
Franić Đuro 130
Freihart Johan 101
Freivogel Josip 101, 108

G

Gaćeša Aleksandar 24,
Galogaža Slobodan 76, 77
Gatalica Mladen 145, 220
Georgijević Danica 141
Gerdijan Blagoja 138, 156
Gerencić Janko 100
Glodić Ljuba 245
Glušac Stjepan 115
Gojković Bogdan 130, 152, 156, 285
Goldberger Bogumil 98
Goldgerberger Dragutin 63
Gostimir Božo 155, 157, 172, 185
Gostimir Stanko 132, 134
Grahovac Mirko 22, 29
Gregorić Pavle 120, 122, 123, 126, 127,
128, 129, 131, 133, 135, 140, 144,
145, 147, 149, 171
Grenđer Janko 122
Grljić 320
Gros Oto 87, 88
Gross 36
Grujić Branko 134
Grujić Lazar 83, 98
Grujić Vladimir 145

H

Hamp Antun 98
Hanzl Josip 140, 156, 182, 189, 193,
200, 201, 208, 209, 222, 223, 246
Hanževački Rudi 78, 89, 100, 105, 120,
122
Hasanbašić Ferido 76
Hašpl Franjo 99
Hašpl Franjo 140
Heilingner Josip 108

Hejtmanek Josip 130
Hemetek Franjo 135
Hemetek Karlo 136
Herout Antun 130, 140
Hloupek Josip 141
Hloupek Miroslav 146
Hnojčik Ivan 98
Hojka August 140
Holubek Franjo 98
Horstenau von Gleisse 163
Hrabak Bogumil 17
Hrečkovski Slavica 16, 43, 53, 74
Hrkalović Milan 29, 30
Hrkalović Maca 147
Huber Josip 293

I

Ilić Boro 77
Ipša Mijo 168, 258, 268, 271, 288,
320
Iser 192
Ištvanović Ivan 50
Ivanec Andrija 130
Ivanec Josip 293
Ivanović Franjo 130

J

Jadnik Ivan 24
Jagetić Mato 116
Jakovac Edo 35, 36, 62
Jakšić Ana 130, 173, 243, 245, 248,
249, 308
Jakšić Nikola 101, 110, 129, 139, 145,
146, 147, 148, 169, 171, 341
Jakšić Petar 130
Jakupić Slavko 101
Jan Jasmin 223
Jankez Grga 147
Janele Madika — Ana 147
Janković Antun 10, 15
Janošević Petar 300
Janješević Petar 237
Janjić Vlado 210
Jeftić Bogoljub 73
Jelenčić Josip 72
Jenčki 38
Jerković Mato 209

Jindra Karlo 23, 24, 32
Jirasek V. 62
Joka Milan 223
Jovanović Aleksandar 90, 98, 119,
223
Jovanović Mile 293
Jovanović Uglješa 50
Jović Dragiša 13
Jungić Đorđe 232

K

Kadak Nikola 271
Kafler Leopold 105
Kaminski Martin 164
Kapetanović Milenko 72
Kapetanović Petar 71
Karadorđević Aleksandar 23, 73
Karadorđević Petar II 111, 262, 270
Karaman Igor 12
Karlović 136
Karmel ja Josip 115
Karniš Julija 308
Kasche von Siegfried 163
Kasumović Janko 139
Kasunović Janko 101, 129, 145
Kašpar Antun 140
Käufer Leopold 76, 77, 101
Käufer Ljudevit 17
Keglević Petar 9
Kenji Katica 279
Keny Julius 101
Kin Pero 132
Kind Vend 73
Klečka Bogumil 72
Kljajić Mirko 150
Kmeoig Andrija 135, 150
Kmecik Mišo 150, 228
Knežević Rade 156
Kocorep Aleksa 293
Kokot Jovo 79
Kokot Milan 242
Koletić Marijan 77
Komar Maja 147
Končar Rade 123
Konjević Mile 16, 43, 53, 74
Kopriva Josip 73, 76, 100, 102, 103,
109, 122, 128, 129, 141, 142, 146, 148
Korač Vitomir 19, 21, 22, 27

Korica Milutin 79
Korošec Pavao 78, 120
Kosanović Jovo 131
Kosanović Nikola 228
Koudela 140
Koutek 140
Kovačević Blagoja 101
Kovačević Dušan 78, 100, 120, 121,
131
Kovačević Filip 237
Kovačević Pero 245
Kovačević Ana 245
Kovačić Blagoje 120, 129, 130, 133,
138, 139, 145, 146, 147, 148, 154,
169, 171, 197
Kovačić Milutin 130
Kovačić Nikola 277
Kovačić Petar 293
Kovačić Sava 129, 130, 133, 139, 145
Kovačić Stevo 129, 145, 237
Kozar Tanasije 101, 129
Kragujević Tomo 254
Kral Josip 130
Krepelka Josip 25
Krištović Josip 88
Krištofić Vilim 278
Krivohlavek Ankica 38
Krivohlavek Antun 293
Krpan Miloš 50
Kšivanek Edo 140
Kubašek Ivan 50
Kudrnovski Rudolf 101
Kudrnovski Vend 130, 140
Kufrin Alojz 78, 101, 102, 109, 130
197
Kukić Anđa 293, 308
Kuktić Josip 34
Kuktić Marko 34
Kulić Vera 293
Kuntić Matija 23, 24
Kurtić Josip 138
Kuzle Miroslav 9, 10, 11
Kuzmanović Josip 156

L

Lakatoš Josip 11
Lasović Čedo 115
Latinović Sava 147

Latinović Radovan 117
Lazić Nada 17
Leichner Srećko 88
Lenjin Vladimir Ilić 39, 76
Levi Anton 293
Lončar Dmtar 91, 101
Lončar Lazo 129
Lončar Mitar 79, 89, 93, 105, 107, 109,
129, 131, 139, 145
Lončar Nikola 79, 104
Lončar Vasiljka 128
Lončar Vlado 132
Lorković Mladen 116, 117

LJ

Lj ii jak Rade 136
Ljubičić Krsto 105
Ljubojević Berislav 130, 140
Ljubojević Ivan 140

M

Mačko Jan 148
Macura Smilja 76, 77, 82,
Maček Vladimir 94, 96, 111, 216, 239,
240, 242, 257, 271, 280, 294, 320,
340, 341
Majer Franjo 86, 87, 320
Majetić Stevo 70
Malešević Branko 70
Malešević Milan 21
Malešević Sava 21, 27, 46, 60
Maričić Lazo 104
Marinković Marko 156
Marković Jovica 70, 77, 120
Marković Lazo 130
Marković Sirmica 237
Matašin Mirko 79, 130
Matejka Antun 78, 101, 130
Matula Pavel 293
Matušek Josip 11, 184, 193, 209, 222
Mautner 20
Melša 140
Meštrović Ivan 121
Mihajlović Draža 164, 258
Mihajlović Milka 173
Mijić Boško 136
Milaković Jovan 213

Milašin Mirko 72
Milde Krunoslava 173
Mileusnić Petar 237
Milić Feda 210
Milinović Tanasije 76, 101, 129, 131,
132, 134, 140, 143, 147, 160, 171,
173, 197
Milojevdć 119
Milušić Anto 48, 50
Miljanić Nikola 136
Miljanović Nikola 131, 156
Miljanović Savo 200, 201
Milosavljević Đuro 136
Mišlić Mara 173, 237, 293, 308
Mišlić Vaso 147
Miter Mirko 92
Mladenović Franjo 147, 173
Momčilović Dušan 72
Mrak Milan 80
Mrazović Karlo 147, 148
Mrzlečki Andrija 86, 88, 92
Muker Ivan 19, 20, 21, 22, 23, 26, 27,
29, 30, 32, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 40,
41, 43, 45, 46, 47, 50, 52, 53, 56

Nad Vencel 98
Najman Antun 88
Nedić Milan 112
Nemec Mirko 121, 130, 228, 319
Nenezić Radojica 186, 209, 210
Nikolić Marko 213, 285
Novaković Dragan 119
Novosel Josip 34, 77, 101, 271
Novosel Marko 34
Novosel Mato 17, 34
Novosel Pero 105

O

Obad Stevica 147
Obradović Petar 24
Obućina Dane 50
Ofner Josip 39
Ognjanović Đuro 60
Ogulinac Franjo 156
Ohsenhofer 24
Ončak 24

Opačić Dušan 23, 24
Orct Adolf 184, 193, 209, 222
Orct Antun 293
Orobabić Ljubica 136
Orozović Lazo 277
Orozović Pajo 134, 137, 142, 154,
156, 200, 204, 206, 219, 220

P

Pavlaček Ivan 28, 29
Pavelić Ante 112, 116, 117, 163, 239,
258
Pavić Antun 90
Pavičić Stjepan 9, 10
Pavlović Milan 135
Pavlović Rade 135
Pecikozić Zvonko 24
Pećanac Košta 69
Petrović Darinka 141
Petrović Desanka 141
Petrović Stana 173
Petrlik 140
Petržalek Ivan 130
Petržalek Venc 101, 140
Peulić Jovo 130
Pilar Dragan 70, 80
Pintar Alojz 77, 78, 100, 102, 109,
120, 121, 126, 128, 129, 131, 133, 138,
145, 146, 147, 148, 169, 171, 197
Pintarić Ante 120
Pintarić Mato 101, 130, 293
Pintarić Vlado 78, 120, 146, 232
Pišćević Ana 308
Planine Mirko 159
Počuča Mile 71
Podhroški 79
Podsednik Oldrich 15
Podunavac Desa 245
Podunavac Mičo 70
Polak Josip 74, 293
Polikovski Josip 53
Pongrac Mato 78, 100, 105, 120, 122
Popović Nikola 243, 245
Popović Pavao 237
Popović Petar 146
Popović Rade 136
Popović Stevo 17, 79, 101, 131, 143
Popović Teodor 23, 24, 142

Popović Vlado 195
Prihičević Milan 29
Prihičević Svetozar 28, 33
Prilika Duka 148
Prodanović Mirko 237, 239
Prodanović Stevo 285
Protić Đoko 37, 38, 39
Protić Đuro 40, 41
Prpić Slavko 89
Puač Dako 210

R

Račić Puniša 61
Radanović Vladko 237
Radić Pavle 61
Radić Stjepan 61
Radosavljević Tošo 119
Raduka Savo 237
Radulović Ilija 71
Radulović Nikola 76, 77
Radulović Slobodan 76, 77
Raketić Stevo 101, 130
Rancinger 318
Rašić Josip 101, 120, 129, 239, 145,
146, 147, 148, 169, 232
Razbornik Josipa 147
Rechlitz Oskar 62
Rek Rudi 120
Rek Stevo 78, 120, 122
Relić Đorde 254
Resanović Ranko 145
Režny 42
Rončević Jovo 136
Roosevelt Franklin 261
Ručić Milan 24
Rudić Danica 173
Ruf Josip 78, 120
Rušec 40, 41
Ružička Josip 130, 140, 184, 208,
209, 274
Ružička Stanislav 148

S

Sabo Mihajlo 88
Sačić Ferid 76
Salaj Đuro 50
Salaj Julia 110

Santo Hedviga 308
Sekulić Boro 78, 120
Sekulić Branko 120, 146, 147
Sekulić Veljko 120, 147
Selaković Đorđe 54, 119
Selihar Jaromir 90
Sertić Pajo 105
Sika Anton 50
Simović Dušan 111
Slanac Mato 239
Slanac Valent 34
Slavujac Petar 147
Smiljanić Nikica 136
Srkuļj Ivan 43
Staljin Josip Visarionovič 261
Stanivuković Milan 186
Stehman Paul 279
Stern David 63
Stjepanović Pavle 254
Stjepanović Simo 132, 146, 254, 255,
293
Stojadinović Milan 240
Stojčević 77
Stojković Krsto 129, 133
Sučević Milovan 74
Svoboda 140
Szabo Đuro 89

š

Šabić Stjepan 67, 93, 100, 102, 104,
109, 120
Šabić Stevo 89, 121
Šagovac Đuro 130
Šagovac Zdravko 130, 232
Šarac Petar 133
Šaravanja Stjepan 237
šašić Jefto 209
Šavor Ivan 101
Ševe F. 62
Šidak Alojz 147
Šimunović Šimun 86, 268, 271, 288
Šironja Stevo 246
Šmid Božena 142
Šmit Eva 76
Šmit Hugo 24
Šmit Jakob 76
Šnajder Ivica 120
Štefko Ivan 98

Štraus Božena 142
Štraus Jakob 142
Štrbo Aleksa 341
šubašić Ivan 84, 290, 291, 298, 309,
317, 321, 328

T

Taborski Stjepan 24
Tajkov Aleksandar 21, 45, 50
Tatalović Stoja 308
Terek Đuro 293
Terzić Miloš 50
Tihi Ivan 56, 101, 130
Tihy Ivan 24
Tihi Josip 140
Tomašek 130
Tortić Janko 117
Trbojević 210
Trgovčević Bogdan 140
Trgovčević Kristina 104
Trgovčević Krsta 79
Trifunović Vladimir 76, 77
Triška Slavko 147
Trivanović Simo 237
Turzan Ivo 72
Tükery 11

U

Uldrian 101
Urlich Rudolf 98

V

Vajnaht Ivo 279
Valdgoni Lujo 24, 32
Valečić Đuro 16
Valečić Ignac 268
Valečić Joža 293
Valenta Tonka 293, 308
Veber Josip 53
Vedriš Joco 78
Velagić Savo 108, 155, 156, 169, 170,
171, 254
Vezmar Gojko 100, 106, 107, 108, 130,
133, 134, 244
Vezmar Lazo 98
Vidaković Ivan 72, 100, 122

Vidaković Stjepan 59
Vidaković Gabro 136
Vir Stjepan 136
Vladislavljević Dragutin 50
Vlaisavljević Aleksandar 146
Vlasak Alojz 101
Vlašić Tomo 77, 101, 138
Vodopija Đuro 105, 138
Vojaček Bogumil 101, 140
Vojaček Bohouš 102, 121, 123, 126,
128, 135, 169, 197
Vojaček Josip 121, 126, 129, 133, 135,
138, 139, 140, 147, 150, 171, 197,
223, 255, 316, 319
Vojaček Terinka 300
Vojvodić Dušan 293, 300, 341
Volenc Mira 141, 147
Vondraček Aleksandar 255, 316
Vrač Ilija 130
Vrač Lazo 130
Vrač Stanko 237
Vranešević Milan 17
Vranešević Vojo 73, 78, 100, 120, 122,
131
Vrh Tihomir
Vrkljan 40
Vrsalović Mladen 234
Vučković Danica 141
Vujić Aleksa 147
Vujić Teodosi je 316

Vujković Krsta 293
Vujković Tomo 98
Vukomanović Pavle 147, 148
Vukelja Vlado 104
Vukić Ljubomir 228

Z

Zabrdac Božo 98
Zabrdac Nikola 98
Zailac Jovan 98
Zdesić Franjo 105
Zdesić Blaž 138, 237
Zec Ranko 186
Zeljuga Jakov 146
Zeljuga Tomo 146, 232
Zijan Ivan 146
Zlatić Jovo 50

Ž

Žaja Andrija 80
Žanić Milovan 116, 117
Ždimal Marija 147, 293, 308
Živković Dragan 52, 130, 131
Živković Đuro 130, 131
Živković Petar 67
Žuger Franjo 53, 54
Županić Mirko 86
Žutinić Đorđe 63
Žutinić Petar 130, 293

S A D R Ź A J

UVOD

Geografske osobitosti kraja	7
Stanovništvo	8
Ekonomsko-društvene prilike u prvim decenijama XX st	12
Političke prilike pred kraj i po završetku I svjetskog rata	16

RADNIČKI POKRET OD 1918. DO 1941. GODINE

RADNIČKI POKRET OD 1918. DO 1921. GODINE	19
Formiranje narodne garde	19
Formiranje organizacija Socijal-demokratske stranke Hrvatske i Slavonije	22
Prerastanje organizacije Socijal-demokratske stranke Hrvatske i Slavonije u organizaciju Socijalističke radničke partije Jugoslavije (komunista)	26
Sukobi komunista sa predstavnicima građanskih političkih stranka	28
Aktivnost organizacije SRPJ (k) u 1919. i 1920. god.	30
Proslava 1. maja 1919. godine	32
Izlet u Uljanik	32
Komunistički zbor u Daruvaru	33
Aktivnost komunista u Blagorodovcu i okolnim selima	34
Sindikati i njihova aktivnost u drugoj polovici 1919. godine	35
Akcija za brašno	36
Nova vlast u Daruvaru i problem skupoće	40
Izbori za općinska poglavarstva i gradsko zastupstvo	41
Prilike u Daruvaru i aktivnost organizacije SRPJ (k) u vrijeme održavanja Vukovarskog kongresa KPJ	44
Izbori za Konstituantu	47
RADNIČKI POKRET I KPJ OD 1921. DO 1929. GODINE	51
Teror buržoazije i slabljenje utjecaja komunista	51
Izbori za Narodnu skupštinu 1923. godine	54
Neke osobitosti radničkog pokreta od 1923. do 1929. godine	57

RADNIČKI POKRET I KPJ OD 1929. DO 1937. GODINE — —	— —	60
O društveno-ekonomskim prilikama krajem dvadesetih i početkom tridesetih godina XX stoljeća —	— — — —	60
Pooštavanje represivnih mjera i novi progoni komunista	— —	64
Otpori diktaturi i različiti oblici političkog djelovanja komunista		65
Nastojanja jugoslavenskih nacionalista da ovladaju političkom situacijom — — — —	— — — —	68
Ponovno jačanje revolucionarnog radničkog pokreta — — —		69
Komunisti u borbi protiv režima i njihov rad među radnicima —		73
O radu komunista među intelektualcima — — — —	— — — —	76
Formiranje partijske ćelije u Stražancu i njena djelatnost	— —	77
RADNIČKI POKRET OD 1937. DO 1941. GODINE _ _ _ _ _		78
Formiranje partijskih i skojevskih organizacija —	— — —	78
Reakcija vladajućih krugova na povećanu aktivnost komunista		81
Štrajkaški i tarifni pokreti radnika — — — —	— — — —	86
O nekim društveno-ekonomskim i političkim mjerama Banovine Hrvatske — — — —	— — — —	94
Općinski izbori 1940. godine — — — —	— — — —	97
Partijska organizacija 1940. godine —	— — — —	100
Savez komunističke omladine i njegova aktivnost	— — —	103
Aktivnost komunista na stvaranju antifašističkog raspoloženja uoči napada sila Osovine na Kraljevinu Jugoslaviju — —	— —	106
NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET OD 1941. DO 1945. GODINE		
NAPAD NA JUGOSLAVIJU, NJENA KAPITULACIJA I USPOSTAVA NDH		111
PRILIKE NA KOTARU NAKON USPOSTAVE NDH — —	— — —	115
Preuzimanje vlasti od strane ustaša i mjere za njeno učvršćenje		115
Stanje u partijskoj organizaciji i položaj komunista u vremenu od kapitulacije Jugoslavije do napada sila Osovine na SSSR — —		120
O teroru ustaša i njemačke narodne skupine protiv komunista —		121
POJAVA I RAZVITAK NOP-a DO SEPTEMBRA 1941. GODINE — —		123
Okružna partijska konferencija KPH za okrug Nova Gradiška i njen značaj za razvitak NOP-a —	— — — —	123
Prve mjere u organiziranju NOP-a	— — — —	127
NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET OD SEPTEMBRA DO KRAJA		
1941. GODINE — — —		131
Organizaciono-politička izgradnja —	— — — —	131
Formiranje prvih oružanih grupa i njihova aktivnost	— — —	133
Struktura narodnooslobodilačkog pokreta — — —	— — —	138
Stanje u gradu tokom jeseni i pred kraj 1941. godine	— — —	141
NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET U PRVOJ POLOVICI 1942. GOD.		
O nekim faktorima od općeg značaja koji su utjecali na razvitak narodnooslobodilačkog pokreta —	— — — —	142

O organizaciono-političkoj izgradnji NOP-a —	— — — —	145
Dolazak Moslavačkog partizanskog odreda na teritorij kotara —		148
Oružana aktivnost partizanskih jedinica u prvoj polovici 1942. god.		150
Partizanske jedinice na području kotara — —	— — — —	154
Akcije partizana na pruži Virovitica-Banova Jaruga sredinom 1942. godine — — — — —	— — — — —	158
Partizanske akcije ekonomskog značaja — —	— — — —	159
POKUŠAJI USTAŠKIH I OKUPATORSKIH VLASTI DA RAZBIJU NOP		162
Osnivanje Hrvatske pravoslavne crkve — — — — —	-----	162
Pozivanje Srba u domobranstvo — —	— — — —	163
Druge mjere kojima su ustaše pokušale razbiti NOP — —		165
ORGANIZACIONO POLITIČKA IZGRADNJA NOP-a U DRUGOJ POLOVICI 1942. GODINE —	— — — — —	167
Stanje u Partiji i njena uloga u daljnjem razvitku NOP-a —		167
Organizaciono stanje i rad SKOJ-a —	— — — —	171
Organizacija Antifašističke fronte žena	— — — —	173
Narodnooslobodilački odbori i njihova uloga u daljnjem razvitku NOP-a — — —	— — — — —	174
Akcije partizanskih jedinica — — — — —	— — — — —	177
Jačanje partizanskih snaga i formiranje jedinica Narodnooslobodilačke vojske —	— — — — —	184
Organiziranje vojne pozadine i njen značaj za razvitak NOB-a		186
AKTIVNOST OKUPATORSKIH I USTAŠKIH SNAGA	— — — —	189
Garnizoni, broj ustaških, domobranskih i njemačkih vojnika i njihovo naoružanje — — — — —	— — — — —	189
Teror kao sredstvo za suzbijanje NOP-a	— — — —	191
PARTIJSKO SAVJETOVANJE SLAVONIJE ODRŽANO NA ZVECEVU OD 25. DO 27. XII 1942. GODINE -	— — — — —	195
NARODNOOSLOBODILAČKI POKRET U VREMENU OD PARTIJSKOG SAVJETOVANJA SLAVONIJE DO II ZASJEDANJA AVNOJ-a 29. XI 1943.		197
Događaji od općeg značaja i njihov utjecaj na razvitak NOP-a		197
Oružane borbe i formiranje jedinica NOV i POJ — — — —		200
Ofenziva »Braun« i borbe na području kotara — — —		203
Formiranje Daruvarskog partizanskog bataljona i akcije 1. VII 1943.		206
Formiranje čehoslovačkog bataljona —	— — — —	208
Formiranje I slavonskog korpusa (VI korpusa NOV i POJ) i njegov značaj za razvitak NOR-a — — — — —	— — — — —	209
Borbe za Sirač i rušenje željezničke pruge —	— — — —	211
Formiranje Daruvarskog narodnooslobodilačkog partizanskog odreda i njegova aktivnost u 1943. godini	— — — —	213
Formiranje i aktivnost čehoslovačke brigade NOVJ »Jan žižka«		224
Daljnja izgradnja vojne pozadine — —	— — — —	224
Aktivnost i organizacija obavještajne i informativne službe		231

Partijska organizacija i njena aktivnost —	— — — — —	236
SKOJ i formiranje organizacija Ujedinjenog saveza antifašističke omladine —	— — — — —	243
O stanju i aktivnosti u organizaciji AFŽ-a —	— — — — —	249
Razvitak narodne vlasti u vremenu od Prvog do Drugog zasjedanja AVNOJ-a _ _ _ _ _	— — — — —	251
PRILIKE NA KOTARU OD KRAJA 1943. DO OSLOBOĐENJA DARUVARA 16. SEPTEMBRA 1944. GODINE _ _ _ _ _		
Politička situacija —	— — — — —	261
Neki događaji do ofenzive »Oluja«	— — — — —	271
Njemačko-ustaška ofenziva »Oluja«	— — — — —	277
Oružane akcije od ofenzive »Oluja« do oslobođenja Daruvara —	— — — — —	280
Daruvarski narodnooslobodilački partizanski odred —	— — — — —	283
Vojna pozadina 1944. godine —	— — — — —	286
Veliki uspjesi NOP-a —	— — — — —	290
Organizacija Komunističke partije	— — — — —	295
Savez komunističke omladine —	— — — — —	301
Ujedinjeni savez antifašističke omladine —	— — — — —	303
Antifašistička fronta žena	— — — — —	305
Daljnji razvitak i aktivnost NOO-a	— — — — —	309
STANJE NA KOTARU OD OSLOBOĐENJA DARUVARA DO KRAJA RATA _ _ _ _ _		
Prilike u gradu nakon oslobođenja	— — — — —	315
Politička situacija na kotaru krajem godine	— — — — —	318
Aktivnost političkih organizacija	— — — — —	323
NOO-i jedina vlast na kotaru —	— — — — —	329
O nekim događajima općeg značaja krajem 1944. i početkom 1945.	— — — — —	338
Privremeno pogoršanje vojno-političke situacije	— — — — —	339
Pregled političkih institucija neposredno prije oslobođenja i podaci o posljedicama rata —	— — — — —	342
KRATICE _ _ _ _ _	— — — — —	345
BIBLIOGRAFIJA _ _ _ _ _	— — — — —	347
ŠTAMPA I ČASOPISI _ _ _ _ _	— — — — —	351
IZVORI _ _ _ _ _	— — — — —	353
Arhivska građa —	— — — — —	353
Građa pisana na osnovu sjećanja	— — — — —	353
REGISTAR IMENA _ _ _ _ _	— — — — —	3 5 5

Lektor: prof. Zdenka Supanc
Korektor: prof. Josip Matušek
Tehnički urednik: Milan Živković
Likovno rješenje ovitka: akademski kipar Stevan Luketić

Naklada: 2.000 primjeraka
Štampanje dovršeno u maju 1980. godine

I S P R A V C I
u knjizi Radnički i narodnooslobodilački pokret Daruvar

Strana	Red. br.	Stoji	Treba
1		Krnj ić	Krnić
37	7 red odozdo	predsjednika	predstojnika
38	17 i 19 red odozgo	predsjednik	predstojnik
38	12 red odozdo	Broz	Braz
46	22 red odozgo	(ali to nije . . .	ali to nije
	23 red odozgo	organizacije).	. . . Organizacije.
58	12 red odozgo	HRRS-a	HRSS-a
92	25 red odozgo	8. IV.	8. V.
101	4 red odozdo	da je bilo	da je u organizaciji bilo
107	21 red odozgo	saveza	savez
	5 red odozdo	P-ajh	Reich
111	3 red odozgo	Princu	Namjesniku
114	8 red odozdo	skupine	Skupine
115	10 red odozgo	NOPU	NOP-u
123	10 red odozgo	Njemačka	njemačka
127	7 red odozgo	Sila osovine	sila Osovine
138	15 red odozdo	Ak-	ak-
	2 red odozdo	Akcioni	akcioni
143	10 red odozdo	NOPA-a	NOP-a
147	13 red odozdo	naj savjesniji	najsvjesniji
148	4 red odozgo	do svog do-	do njegovog odlaska
160	12 red odozdo	bilo je	bilo im je
166	23 red odozgo	i I odreda	I odreda
171	3 red odozdo (bilješka 3)	Bjelajac	Bjelac
173	17 red odozgo	partizanske	protivničke
175	10 red odozgo	partizana ¹⁰ .	partizana. ¹⁰
190	1 red odozgo	pri Glavnom	Glavnom
191	6 red odozgo	spremištu ³ . . .	spremištu . . . ³
193	1 red odozgo	dvoja	druga
197	2 red odozdo	Sila osovine	sila Osovine
	1 red odozdo	Ruske SR	Ruske SSR
199	15 red odozgo	Sila osovine	sila Osovine
200	6 red odozdo	divizija	Divizija
	2 red odozdo	ovu teritoriju	ovaj teritorij
201	22 red odozdo	odred	Odred
	8 red odozgo	divizija	Divizija
	12 red odozgo	divizija	Divizija
203	7 red odozdo	divi-	Divi-
225	3 red odozgo	Komanda	lcomanda
	13 red odozgo	Komandi Partizanske	komandi partizanske
	2 red odozdo	Komanda Straže	komanda straže

Strana	Red. br.	Stoji	Treba
231	1 red odozgo 4 red odozgo 11 red odozgo 15 red odozgo 21 red odozgo 22 red odozgo	Komanda Komisija je obavijestila Komandu Komande Komanda Štaba Štabu VI korpusa . . . Komande	komanda komisija je obavijestila komandu komande komanda štaba štabu VI korpusa . . . komande
233	7 red odozgo	slavonskog	slavonskog NOP
234	5 red odozdo	diviziji	Diviziji
243	16 red odozgo	Bjelajac	Bjelac
245	21 red odozgo	Bjelajac	Bjelac
246	2 red odozdo	Bjelajac	Bjelac
272	bij. 12	27. VII 1943.	27. XII 1943.
289	7 red odozdo	Komande	komande
290	10 red odozgo	sastanaka	sastanaka,
313	2 red odozdo	namještaja	namještaja,
315	7 red odozdo	Ozne	OZN-e
316	5 red odozdo 2 red odozdo	Ozne Ozne	OZN-e OZN-e
317	14 red odozgo	Ozne	OZN-e
319	12 red odozgo	Ozne	OZN-e
321	9 red odozgo	Ozne	OZN-e
329	10 red odozgo	Komande	komande
331	8 red odozgo 13 red odozgo	i općine Ozne	općina i OZN-e
332	16 red odozdo	Ozna	OZN-a